

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

О. Т. БАРИШПОЛЕЦЬ

**БРЕХНЯ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ
ТА МІЖСОБОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Кіровоград - 2013

УДК 008:[316.776.23+316.454.5]
ББК 88.53+88.362
Б 24

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
протокол №10/12 від 25 жовтня 2012 р.

Рецензенти:

*Т. М. Титаренко – доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України;*

А. О. Ручка – доктор філософських наук, професор

Баришполець О. Т.

Б 24 **Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації :**
монографія / О. Т. Баришполець ; Національна академія педагогічних
наук України, Інститут соціальної та політичної психології. –
Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 648 с.

ISBN

У монографії на базі широкого емпіричного матеріалу досліджується феномен брехні в його різних проявах: як соціального явища, методу масової та міжособової комунікації, різновиду соціальної інформації. Соціальні функції істини, правди і брехні теоретично осмислюються, їхні вияви розглядаються у практиці людського буття. Узагальнено типи брехні та її носіїв; вікові, професійні та інші особливості брехні; з'ясовано соціальні та соціально-психологічні детермінанти цього феномена. Поширеність брехні в часі – від витоків земної цивілізації – та в просторі – у спільнотах планети – аналізується у ретроспективі та ілюструється додатками: зразками літературних творів та фольклору народів світу.

Для науковців, освітян, студентів гуманітарних спеціальностей, молоді, широкого кола читачів.

ISBN

ББК 88.53+88.362

Видано державним коштом. Продаж заборонено

© Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, 2013

© Баришполець О. Т., 2013

ЗМІСТ

Передмова	9
Вступ. Основи і першовитоки феномена	14
<i>Спочатку було слово</i>	15
<i>Світи реальні й віртуальні</i>	20
<i>Соціальні функції істини, правди та брехні</i>	22
Частина перша. ФЕНОМЕНИ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	36
Глава перша. ІСТИНА	37
Розділ 1. Шукачі істини	37
<i>Народ – мовотворець</i>	39
<i>Народ – філософ</i>	40
<i>Народ – педагог</i>	41
<i>Людина, бо їй усе мало</i>	41
<i>Ното сприймаючий</i>	42
<i>Ното пізнаючий</i>	43
<i>Ното критикуючий</i>	46
<i>Апостоли науки</i>	48
<i>Журналісти</i>	50
<i>Письменники, поети</i>	51
<i>Фантасти</i>	53
<i>Лицедії</i>	54
<i>Правники</i>	55
<i>Видатні шукачі істини</i>	56
<i>Блаженний Августин Аврелій</i>	56
<i>Ганді Мохандас Карамчанд</i>	66
<i>Блаженна Мати Тереза</i>	77
<i>Стендаль</i>	79

<i>Розділ 2. Момент істини</i>	87
<i>Розділ 3. Мудрість люблячої істини</i>	90
Глава друга. ПРАВДА	93
<i>Розділ 1. У кожній хаті своя правда</i>	93
<i>Основа буття людського. Спроба лінгвістичного аналізу</i>	93
<i>Визначення правди респондентами</i>	97
<i>Обережно – правда!</i>	102
<i>Розділ 2. Правдолюби, правдоборці, правдомовці та інші лицеміри</i>	110
<i>Сповіді попутниць</i>	116
Глава третя. НА ПІВДОРОЗІ ДО ЇЇ СВЯТОСТІ	123
<i>Розділ 1. Ні се, ні те</i>	123
<i>Нісенітниця та небиліця</i>	124
<i>Казки</i>	127
<i>Дражнилки</i>	128
<i>Страшилки</i>	129
<i>Анекдоти</i>	129
<i>Жарти</i>	130
<i>Розіграші</i>	131
<i>Компліменти</i>	132
<i>Шаржі</i>	132
<i>Тости</i>	132
<i>Розділ 2. Трансформації інформації</i>	134
Глава четверта. ЇЇ СВЯТІСТЬ БРЕХНЯ	139
<i>Передмова посеред книги. Хто перший сказав неправду?</i>	140
<i>Розділ 1. Методика дослідження. Загальні підсумки</i>	142
<i>“По різні боки барикад” і між ними</i>	143
<i>Розділ 2. Чому людина бреше: соціальне тло</i>	157
<i>Таке наше життя алогічне</i>	159
<i>Світлотіні Міста Сонця</i>	162

<i>Люди нормальної соціальної адаптованості</i>	165
<i>Життя наше суперечливе</i>	166
<i>Світоглядне й чуттєве</i>	168
<i>Чесному – гірше</i>	172
<i>Як люди, так і ми</i>	176
<i>Правдолюбиві песимісти</i>	180
<i>Тож чесність чи майстерна брехливість?</i>	184
<i>Ситуація гірше патової: ні “тпру”, ні “ну”!</i>	187
<i>Мети досягаємо чесно</i>	189
<i>Приємний смак брехні</i>	191
Розділ 3. Чому людина бреше: узагальнення детермінант	193
<i>Лідери – брехуни, жертви – суспільство</i>	198
<i>Інтереси соціальні та інші</i>	202
<i>Особистісні мотиви та соціальні потреби</i>	203
<i>Емоційні чинники феномена</i>	207
<i>“Брехня у моїх руках” (Монолог попутниці – звичайної брехухи)</i>	210
Розділ 4. Брехати треба вміти. А навіщо?	213
<i>Гидко. А треба</i>	215
<i>Правдивість з усіх боків</i>	218
<i>Брехня корисніша за правду</i>	221
<i>Весь світ – театр</i>	223
<i>Уникнути конфлікту – брехнею чи правдою?</i>	224
<i>Обставини змушують</i>	225
<i>Володарі ситуації – раби переконань</i>	226
<i>Брехливі правдолюби – вмілі й принципові</i>	229
<i>Правдолюбиві брехуни</i>	230
<i>Мушу вміти брехати. Але ніколи й нізащо</i>	231
<i>Рафіновані правдолюби</i>	232
<i>Для себе любимого</i>	232
<i>Суцільні протиріччя</i>	235
<i>Вміти брехати, незважаючи ні на що</i>	236
<i>“А мене – промине”</i>	240

<i>Правдивість з принципу</i>	244
<i>Правдолюбн. Чи невдахи?</i>	248
<i>Розділ 5. Вікові особливості</i>	252
<i>Діти</i>	254
<i>Страх бути покараним</i>	255
<i>Брехати і хвалитися</i>	262
<i>Захищаючи внутрішній світ</i>	262
<i>Брехня чи творчий задум?</i>	264
<i>Підлітки</i>	266
<i>Молодь</i>	270
<i>Дорослі</i>	271
<i>Літні люди</i>	272
<i>Розділ 6. Найбрехливіші сфери соціуму</i>	273
<i>Фрагменти студентського диспуту</i>	277
<i>Триптих про сучасні ЗМІ</i>	283
<i>Етюд перший. Рокіровки після виборів</i>	283
<i>Етюд другий. Гомонить піснями славна Україна</i>	285
<i>Етюд третій. Історія брехні – без міри у просторі, без кінця у часі</i>	294
<i>Розділ 7. Типології брехні</i>	298
<i>Типологія Августина Блаженного</i>	298
<i>Кант усе бульдозером згорнув</i>	301
<i>Соціально-історична типологія</i>	303
<i>“Важка артилерія”</i>	304
<i>Міфи соціальні</i>	304
<i>Чутки</i>	306
<i>Гвардія Її Величності</i>	310
<i>Блеф</i>	310
<i>Евфемізм</i>	310
<i>Ілюзія</i>	312
<i>Наклеп</i>	313
<i>Обман</i>	314
<i>Плітка</i>	314

<i>Провокація</i>	317
<i>Реклама</i>	319
<i>Самообман</i>	322
<i>Статистика</i>	324
<i>“Прочая” братія</i>	326
<i>“Дійові особи”</i>	332
<i>Означення, властивості</i>	333
<i>Дії в брехні</i>	334
<i>Узагальнена типологія</i>	340
<i>Розділ 8. Типології брехунів</i>	349
<i>З протоколу фокус-груп</i>	352
<i>Сповідь попутниці</i>	363
<i>Монолог іншої попутниці</i>	366
<i>Літературні типи</i>	369
<i>Розділ 9. Правдивість залежно від ситуації</i>	370
<i>Розділ останній, оптимістичний. Скільки клубочок не котиться</i>	382

**Частина друга. КОЛИ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ ДВОЄ.
ПРАВДА І БРЕХНЯ В МІЖСОБОВОМУ
СПІЛКУВАННІ**

392

Розділ 1. У справжній сім'ї живуть без брехні.

<i>Так ото й ні?</i>	394
<i>Ходять двоє над рікою</i>	394
<i>Дівочі ідилії</i>	396
<i>Жіночі реалії</i>	401
<i>Сім'я не ідеальна. То, може, реальна?</i>	405
<i>Ідеал сімейних взаємин</i>	410
<i>Мій дім – моя фортеця</i>	414
<i>І я – не я, і хата не моя</i>	416
<i>Розділ 2. Батьки і діти</i>	420
<i>Інтерв'ю з дитячим психотерапевтом</i>	422
<i>З дорожнього інтерв'ю</i>	427

<i>Роздуми після інтерв'ю</i>	430
Розділ 3. Друзі, колеги, випадкові зустрічні.....	432
Розділ 4. Брехня в діловому світі.....	438
<i>Боротьба конкурентів</i>	441
<i>Якась абсолютна чесність</i>	444
Розділ 5. Тріада: хто більша жертва?	451
<i>Страждають усі четверо</i>	452
<i>Жертва триєдина в своїй іпостасі</i> <i>(Монолог попутниці)</i>	456
Розділ 6. Король брехунів	461
Післямова	463
Додатки. 3 МУДРОСТІ ТИСЯЧОЛІТЬ	470
<i>Додаток 1. Прислів'я та приказки народів світу</i>	471
<i>Додаток 2. А що казали мудрі</i>	542
<i>Додаток 3. Побрехеньки про брехунів (з гумору народів світу)</i>	605
Персоналії	629
Бібліографія	643

Ви, пане, часом не з Брехунівки?

Словарь української мови

Б. Грінченка

ПЕРЕДМОВА

Зовсім недавно, себто за нашого, Читачу, життя, соціологи, осмислюючи процеси глобалізації, запровадили до наукового вжитку поняття “велике село” – не як образ, а як наукову категорію. Цим терміном вони позначили нову якість мегасоціуму – населення планети, об’єднаного мережами теле-, радіокомунікацій, “всесвітньою павутиною” інтернету, що втрачає відчуття відстані і почувається жителями єдиного, хоч і великого, села. В ньому окремі соціуми, тобто спільноти окремих країн, уявляються обійстями зі своїми територіями, унікальними будівлями і, звісно ж, зі своїми господарями.

Сенс в такому науковому означенні є: “велике село” дає можливість, хай дещо образно, охопити соціальні процеси планетарного масштабу, побачити гігантські структури, що зароджуються, формуються чи деформуються.

А тепер уявімо те “велике село” в іншому ракурсі. Воно, тобто мегасоціум, “населене” швидкоплинними подіями, тривалими явищами, могутніми процесами, що безперервно відбуваються в живій і неживій природі, у житті кожної окремої людини і земної цивілізації.

Про них ми щось знаємо, чогось не знаємо. Наше знання/незнання (за обсягами скоріше друге) – віддзеркалений океан нашого буття. Це світ інформації. І має він, як відомо, три складові. Перша – інформація, яка достеменно відображає реалії, ні на йоту не спотворюючи сутність. З прадавніх часів така інфор-

мація (а точніше, цей різновид інформації) називається *істиною*. І немає значення, повна вона чи ні, все ми знаємо про дану реальність чи ні. Важливе інше: інформація є точним, достеменним відтворенням, відображенням реальності.

Водночас стосовно тієї самої події паралельно з істиною існують ще два види інформації. Один різновид ми отримуємо від “чесної людини”, яка переповідує сутність події так, як зрозуміла, щиро вірячи, що насправді, реально так воно і є. Ця інформація називається *правдою*.

Тим часом іншій людині потрібно, щоб про ту саму подію чи явище ми дізналися лише те і лише таке, що потрібно їй. Навмисне спотворену інформацію з прадавніх часів називають *брехнею*.

Навіщо одні встановлюють істину, інші переповідають її правдиво, а ще інші брешуть? Про це детально розповімо нижче. Річ у тім, що істина не є чимось прекрасним, правда – святим, а брехня – огидним. Це лише назви трьох різновидів інформації, з яких складається як інформаційний простір суспільства в цілому, так і світогляд кожної людини зокрема. А для автора цієї книги це три рівноправні, рівновеликі об’єкти дослідження, яке передаю у твої добрі руки, Читачу.

Почати читати книжку можна з кінця. З додатків, які склали б окрему книжку, варту окремого видання. І, може, тобі видасться достатнім ознайомлення з народною мудрістю, з висловлюваннями любомудрів, а вони дадуть тобі ґрунт, основу для інакшої, кращої книги про брехню. Я ж хочу звернути твою увагу на таке. Хоч і не один десяток сторінок займають прислів’я та приказки про Правду і Брехню, однак це скромненька добірка. Певен – їх значно більше. Я не мав на меті зібрати тут усе. Добірка дає підстави твердити: брехня – явище загальнопланетарне, вона є властивістю всієї земної цивілізації від початків її виникнення і донині. Вона – необхідна складова спілкування. І хоч основна маса людей ставиться до брехні неприхильно, набір негативних емоцій широкий: від кепкування до відчуття бридкості. Однак, ті самі люди не лише вважають, що без брехні не обійтися, а й самі... кгм... Чому це так – давайте спробуємо розібратися.

Спроби неупереджено *осмислити* сутність феномена брехні час від часу здійснюються дослідниками різних країн. Потреба в цьому виникає через масове використання брехні. Брешуть діти, зводячи часто нанівець зусилля педагогів і батьків. Брешуть дорослі, також не заради спортивного інтересу. А наскільки винахідливі всілякі прохіндеї в корисливих спробах ошукати людину, погріти руки в чужих кишнях. А надто – в душах.

Але ж чому в науковій літературі кількість досліджень з цієї проблематики порівняно невелика? На феномен брехні звернули увагу філософи, та осмислили його головним чином психологи. Брехливі типи змалювали у своїх творах письменники, однак найбільш повно проблему відображено у фольклорі. Попри неймовірну поширеність брехні у часі і просторі, до цього феномена ще не зверталися соціологи.

Чимало вагомих наукових праць з'явилося за останні 20 років. Фундаментальними є книги П. Екмана “Психология лжи”, “Узнай лжеца по выражению лица” та ін., С. Уолтерса “Правда про ложь” та колективна праця ряду американських психологів “Исследуем ложь”. Не менш значущими видаються праці російських психологів В. В. Знакова, О. М. Тарасова, Ю. В. Щербатих. Навмисне уникаю традиційного реферативного огляду: ці книги треба читати повністю, від початку й до останнього рядка. Вони написані простою мовою щоденного буття та водночас пояснюють його всебічно і не менш глибоко, ніж традиційна суспільствознавча наука.

І все ж таких досліджень ще дуже мало з огляду на той факт, що брехня народилася разом із земною цивілізацією і, мабуть, зникне тільки разом з нею. Можливо, проблема в тому, що маємо справу з явищем надто вже звичним: назвіть людину, яка б не наражалася на брехню або сама до неї не вдавалася, і може те закидати мене камінням як злісного брехуна, що звів наклеп на людство. А може, причина в тому, що вченим не хочеться знижувати політ творчої думки до такої нищості. І, певно, тому, що в Україні радше припадають до принад цієї ошатної господині або/та слугують їй козачками. Так вигідніше, аніж безстороннім оком кинути на неї та навколо.

То що, продовжуймо й далі брехати? Чи спробуємо розібратися, що воно і до чого? Давайте. Прямо зразу. З наступних рядків.

Взятися за цю роботу мене змусило саме життя. Стався не просто злам тисячоліть – він настав сам по собі, з плином часу. Стався такий життєвий злам, на гребені якого почувашся якимось мастодонтом, не просто архаїчним з морально-етичними нормами, правилами та орієнтирами минаючих епох, а чимось давньовикопним, непридатним до прийдешнього життя, та й непотрібним йому.

Інакшим – чужим, навіть якимось чужопланетним, видається нинішнє життя. І головне – надзвичайно брехливим. У процеси брехні втягнуті всі люди: від маленького до великого, від простолюдина до тих, хто вискочив “із грязі в князі”. Вона скрізь – від найпростіших взаємин до найскладніших перипетій, від стосунків двох людей до переплетінь зв’язків у всій планетній цивілізації. Вона – якась гора, яку не обійти й не перелізти. А якщо й вдасться це, все одно вона залишиться горою. А от коли розібрати її по камінчику... Розглянути кожен з усібч... Розкласти кожен на свою полицку...

Утім, життя все одно збере їх до купи, в ту саму гору. Але дарма. Відтепер вона стане зрозумілішою, а отже, меншою й не такою страхітливою.

Як здорово допомогла мені в цій роботі молодь! Можливо, менш мрійлива й лірична, ніж у часи молодості мого покоління, але більш практична й беручка (від слова брати собі, одразу все, “тут і тепер”). З непотьмареними ідеалами, поєднаними з чіпким доскіпливим розумом; гамірлива, сміхотлива; не дуже цнотлива, та не така вже й цинічна; трішки насмішкувата й трішки брехлива – словом, повноцінні нормальні молоді люди, які трапилися на моєму шляху саме в розпал роботи над цією книгою і виявилися прекрасними помічниками.

Студентські диспути в аудиторіях за всієї насиченості думками щоразу виявлялися закороткими в часі, продовжувалися в холах біля вікна, переходили у відверті розмови в університетських кафетеріях. Матеріали фокус-груп, глибинних інтерв’ю, колективних спорів, проведених за окремими програма-

ми в 2002 – 2009 рр., також поповнили емпіричну базу цього дослідження. Вони переплелися з багатолітніми життєвими спостереженнями автора, з матеріалами численних досліджень за його участю. У деяких з них аспекти брехні досліджувалися детально, в складі різних детермінант життєвих явищ. Та особливе місце посіла інформація, отримана в цільовому опитуванні, проведеному автором в 2007 р. В ньому взяли участь учні і вчителі середніх шкіл, студенти вузів і робітники, підприємці й державні службовці, працівники закладів культури та пенсіонери – вісім соціальних груп респондентів по 35–40 осіб кожна, дібраних методом випадкового відбору, не пов'язаних міжособовими стосунками.

За допомогою спеціального психосемантичного питальника з'ясувалося ставлення до феномена брехні людей різного віку і статі, різних за соціальним станом. До анкети було дібрано 63 пари суджень-антонімів, у них сформульовано різнопланові атитюди (соціальні настанови). Останні відображають різні види ставлення до брехні і поведінки в міжособових взаєминах.

Простий розподіл відповідей на запитання анкети не становить певної цінності. Набагато важливішим і цікавішим виявився аналіз подвійних зв'язків між показниками: він засвідчив поєднання у свідомості однієї і тієї ж людини різних (логічних й алогічних) поглядів, а точніше, різних, аж до взаємовиключних, соціальних настанов. Аналіз розкрив такі глибини людської сутності... Втім, все це буде висвітлено у подальших розділах.

Цікавий матеріал отримано в дорожніх інтерв'ю. Подорожуючи поза Києвом, я часто брав у авто попутників. Але платили вони мені не “на бензин”, а оповідками із власного життя: про правду і правдолюбів, про брехню і брехунів. Люди були відвертими: розмова їх ні до чого не зобов'язувала, а за годину-другу ми розставалися назавсім, не дізнавшись навіть як кого звати. А от розповіді були записані майже дослівно. Вони істотно поповнили емпіричну базу книги, адже нерідко виявлялися справжніми одкровеннями, сповідями.

ВСТУП

ОСНОВИ І ПЕРШОВИТОКИ ФЕНОМЕНА

Люди не могли б жити в суспільстві,
якби не водили один одного за носа.

Франсуа де Ларошфуко

Спочатку було слово

Звиклий до брехні скаже, що нема ж нічого простішого: збрехати – як ракові ногу відірвати. І ми всі з ним погодимось.

Легко нам тепер просторікувати, бо прийшли на все готовеньке. А як було тим, хто не те, що не вмів мислити, а й взагалі не чув такого слова, як, вибачте за тавтологію, “слово”. То були чесні істоти. Жодного хибного слова! Бо їх, слів, взагалі ще не було. Психологи твердять, що всі живі істоти, окрім людини, не вміють брехати. Авжеж. Навіщо воно їм потрібно? У них зовсім інші засоби існування.

А в нас, у людей, як воно велося? І з чого все почалося? Можемо собі уявити, придивіємось лиш до дій немовляти. До речі, воно називається так, бо ще не мовило жодного слова. Не може його мовити. Ще не здатне ідентифікувати сказане дорослими, вірніше, почуте від дорослих, з тими предметами чи явищами, про які вони говорять, хоча вже й ходити може, навіть щось робити.

Втім, буває й навпаки. Їде якомсь машина сільською вулицею, а посеред неї в купі піску бавиться дитина. Шофер гукає: “Ану, бігом геть з дороги! Тобі повилазило, що машина їде?!” На це малюк відповідає: “Пісов би ти сам на ... Тобі повилазило, що я не тільки бігати, а й ходити не вмію”.

А ті, прадавні, вміли і бігати прудко, і так собі ходити. Та повернімося до вчинків немовляти, вони такі ж, як і в тих, прадавніх. Скажімо, впекло воно пальчика біля плити, реве ревуном, але пояснити не вміє. Дитина реагує на подразники, вона відчуває всілякі зовнішні впливи, та ще не здатна **узагальнити** свої відчуття, себто **виразити їх словесно**.

Хай підросте трохи і **в процесі спілкування** із собі подібними у неї одночасно з'являться дві потреби: **зрозуміти інших і щоб інші розуміли її**. Але ще раніше у неї виникне потреба **зрозуміти, що діється з нею самою, що діється навколо неї**, що небезпечне, а де слід шукати прихистку. Той комплекс інтелектуальних потреб у малесенької людини виникне в перші години і хвилини всежиттєвого процесу соціалізації, в ту мить, коли по очах старших, які схилилися над її коліскою, побачить, що вона бажана в цьому світі і що вона серед **своїх**. Могутня підкірка мозку почне наповнювати слабеньку кору свідоміс-

тю (здатністю не лише сприймати слова, а й ідентифікувати їх з відповідними реаліями – то перша фаза свідомості. Друга, вища фаза – здатність узагальнювати відчуття навколишнього світу і давати їм словесні відповідники. Третя фаза – не маючи безпосередніх подразників ззовні, формулювати відповідники з пам'яті, виводити аналогії. Четверта, ще вища – осмислювати, тобто здійснювати **в єдності** процедури **аналізу, синтезу і прогнозу**. І так далі.).

Процеси розвитку кори головного мозку, розвитку свідомості, росту людини мислячої відбуваються послідовно/паралельно. Одночасно з ними, але з певним випередженням, відбуваються процеси розвитку підкірки: наповнення її підсвідомим, надсвідомим і позасвідомим – такими *субстанціями*, які відіграватимуть чималу роль у виборі людини між правдою та брехнею. Все це і є так званою соціалізацією, тобто безперервним протягом життя призначенням, навчанням функціонувати серед собі подібних.

Неподібні залишаються на нижчій стадії, мозок їхній здатен реагувати лише на звуки, аромати та різні інші безпосередні подразники. Лише людині дано узагальнювати свої сприйняття зовнішнього світу **словами**.

Не будемо дискутувати з приводу того, чи ця здатність дарована людині, чи набута нею тривалим тяжким трудом (мізки попінтіли!). Головне в іншому. Здатність свідомої, словесної ідентифікації реалій виявилася потрібною зовсім не “для власного споживання”, а задля **спілкування** (обміну знаннями, досвідом, враженнями, матеріальними здобутками) із собі подібними. Людина відчула, а потім зрозуміла (себто словесно оформила свої відчуття), що вижити їй можна лише спільно з іншими, що слід гуртуватися у спільноті, що основним засобом гуртування є слово, бо лише воно відкриває можливість повного порозуміння.

І пішло-поїхало. Людина згодом зрозуміла, що слово можна використати не лише для простого спілкування (тобто безкорисливого обміну), а й для більш складного, на користь іншим, близьким чи й усій спільноті. А далі – і собі на користь. Також собі. А то й лише собі.

До *цих двох останніх сюжетів* повернемося пізніше. Наразі слід завершити розмову про другу сигнальну систему, тобто здатність кори головного мозку аналізувати і синтезувати не лише окремі зовнішні подразники – конкретні, оцегоментні, а й віддалені в часі, абстраговані від конкретних рефлексів, відділені від рефлекторної пам'яті,

зосереджені в пам'яті суто вербальній. А вже ця обставина дала можливість аналізувати не лише власні, а й **чужі** подразники. Така здатність є визначальною ознакою людини не лише мислячої, а й розумної. Тому й кажуть: тільки дурень вчиться на своїх помилках.

Здатність до узагальненого відображення явищ відкрила перед людиною необмежені можливості орієнтації в навколишньому світі. Вищою формою такої орієнтації стали науки та мистецтва.

Як стверджують фізіологи, специфіка взаємодії першої і другої сигнальних систем варіюється залежно від умов виховання (соціальний чинник) та особливостей нервової системи (біологічний чинник). Люди, в яких перша сигнальна система слабкіша за другу (їхні безпосередні відчуття та сприйняття зовнішніх подразників невиразні, маловідчутні), належать до мислячого типу. Інші ж, навпаки, сприймають “повідомлення” першої сигнальної системи яскраво й відчутно, і це стає основою становлення художнього типу [37].

Ясна річ, їх небагато: **лише фізиків** чи **лише ліриків**. Для переважної більшості людей властиве і те, і те, тобто розвиненість обох сигнальних систем, тільки неоднаковою мірою. Ця міра є суто індивідуальною, конкретною для кожної людини. Але за цим критерієм (співвідношення розвиненості обох сигнальних систем, а простіше кажучи, співвідношення раціонального та емоційного в структурі особистості) людство поділяється на три різновеликі групи. Переважання першої сигнальної системи над другою породжує невеликий гурт діячів мистецтв, переважання другої сигнальної системи зумовлює появу так само невеликого співтовариства науковців-мислителів. Основна ж маса людства наділена обома системами, розвиненими приблизно однаковою мірою, і становить найбільший натовп споживачів наукових та художніх витворів. Частина їх не бажає погоджуватися з такою пасивною роллю, береться за пензля чи перо. І що маємо? Банальну сірість на сцені (полотні, екрані), примітив у наукових спробах та результатах. (Якщо останні слова будуть кимось сказані й щодо тут написаного – не ображатимуть: ні на когось, бо такі вони є, ні на себе – бо чим я кращий за інших).

Це безпосередньо стосується теми нашої розмови, бо йдеться про головне: якою мірою зусилля кожної людини наближають/віддаляють нас до/від істини.

Ось і я подумав: а чи й справді так ставалося-складалося у прапрадавні часи? Годі, коли ще звірі НЕ ГОВОРИЛИ. Чим іще, окрім

відомих дослідів фізіологів та їхніх абстрагованих осмислень-узагальнень, можна підтвердити наявність і функціонування у мозку людини двох сигнальних систем? Сумнівів підкинули новітні спростовувачі авторитетів: Ч. Дарвіна відкидають, І. П. Павлова відмітають, від матеріалістів з діалектиками взагалі відмахуються.

Але одразу ж виникає питання: вони самі хто такі? Чи здатні насправді бачити далі й глибше, аніж випробувані часом авторитети, сказати нове слово в науці, себто наблизити нас, сіре людство, до істини? Чи інтелектуальна омела, що присмокталася до дерева науки, паразитує на ній, як один діяч з недавніх радянських часів? Приятель запитує його: “Що тепер ти робиш?”. “Двигаю, – каже, – науку вбік”. “А чому вбік?”. “Бо вперед розуму не вистачає, а назад партія не дозволяє”. І тому звертаюся з конкретним проханням: наведіть-но, будь ласка, приклад не менш могутнього антидарвінізму, не менш солідної протипавловської теорії.

Ось одна з них: не еволюція, а Бог сотворив людину по своєму образу і подоби. Можливо, й так. Але й богоподібний Адам спочатку лише кліпав очима і не знав, що сказати. А потім почув від Бога настанови. Отже, спочатку було слово Боже. То було слово Істини, бо перше спілкування – між Адамом і Богом – не мало ані краплиночки корисливих спонук для жодної зі сторін.

Потім Бог з Адамового ребра сотворив Єву. (Затяті антифеміністи тим і аргументують, що сам Бог на їхньому боці. Бо не випадково, мовляв, він взяв для сотворіння жінки саме ребро – єдину кістку в чоловічому організмі, де немає мозку). Сотворив Єву, привів до Адама і сказав: “Ось тобі жона, вибирай”.

А вже вона не лише спокусила Адама з’їсти яблуко з дерева пізнання, а й навчила, як збрехати Богові, як уникнути гніву Божого за порушену заборону. То що, це Бог через Єву явив людству брехню, заклавши в Єві таку сутність? Чи не міг передбачити, що закладає сутність, піддатливу спокусі і здатну на брехню?

Нехай з цього приводу своє слово кажуть знавці Біблії. Нам належить лаконічно підсумувати написане вище. Отже, якщо вважати, що брехня – це інформація, яка навмисне спотворює сутність речей, то вона могла з’явитися не раніше часу, коли:

1. У людини виникла здатність реагувати на зовнішні подразники осмисленням їх сутності і виражати цю сутність словами;

2. Людина не лише відчула, а й зрозуміла, що вона є, біля неї є близькі їй люди, а поруч з ними є люди далекі, часто чужі та ворожі. (Це вже недавно психологи поділили людей на “Я”, “Ми”, “Вони”, підтвердивши давню істину – “спочатку було щось, було воно давно, а потім прийшли вчені і сказали нам, як воно називається”. До речі, таким він є насправді – процес пізнання й наукового узагальнення).

3. Людина зрозуміла, що своїм слід давати неспотворену інформацію, і це корисно; що чужим давати неспотворену інформацію небезпечно. (Однозначна реакція людини на ту обставину, в якій вона зрозуміла, що правда, сказана для чужих, здатна обернутися злом для своїх).

4. Людина зрозуміла, що і своїм можна дати спотворену інформацію, і це обернеться для неї самої певною вигодою.

Людина, яка вперше використала СЛОВО собі на користь, була першим брехуном. Прекрасно описав соціальні передумови брехні Василь Симоненко у віршованому творі “Головешка”:

“Кажуть, люди жили табунами,
Спали покотом в млі печер,
Цілувались при зорях ночами
На крутих узбережжях озер.

Говорили, що знали і вміли,
Не таїли своїх думок,
А на брилах поети невміло
За рядком карбували рядок.

І тоді лиш з’явилося горе
В небагату і щиру сім’ю,
Як полізли люди у нори,
І до того ж – кожен в свою.

Найпаскудніший, підлий гаде!
Ти посіяв між нас брехню,
Як украв, вихаючи задом,
Головешку “свою” з вогню.

Ти за кривду усю в одвіті,
Бо від тебе до наших пір
Стільки правд розвелось на світі,
Стільки лисячо-людських нір.

Ти живеш і до цього часу
У смердючій своїй норі,
Обпиваєшся пивом і квасом,
Виповзаєш на світ на зорі.

Будеш, мабуть, ще довго жити,
Але здохнеш, нарешті, ти,
Тільки треба з усього світу
Головешки докупи знести”.

Хто тільки зможе це зробити? І в які віки?

Світи реальні й віртуальні

- В якому світі живе людина? Ми з вами, кожен з нас?
- Дивакувате запитання... Та у звичайнісінькому.
- Тобто в реальному. Щомиті людина його бачить, чує, відчуває, гарячий він чи холодний, якого він смаку, розрізняє звуки, кольори, аромати.

Отже, реальний світ – все те, що існує об’єктивно навколо нас, незалежно від нашого сприйняття й розуміння. І вся ота об’єктивна реальність взаємодіє з нами, зі своєю часткою, складаючи єдине ціле.

Але ж якби й люди як частка реальності складали єдине ціле. Такими, вірніше частково такими, вони є доки входять в реальність як частка цілого. А коли взаємодіють з реальністю, отут і починається...

Взаємодіяти ми починаємо, коли сприймаємо реальність органами сприйняття і складаємо сприйняте в цілісну картину світу. Цілісну – не значить *реально повну*. Повною вона є лише в розумінні кожної конкретної людини. Саме звідси бере початок правда як різновид інформації. Оскільки кожна людина наділена індивідуальним набором якостей органів сприйняття, індивідуальними властивостями й виявами кожної якості, то й картина світу у кожної людини своя. Звідси незгоди, суперечки щодо світобачення кожним індивідом, а отже, у кожного своя правда.

Але головне полягає в іншому. В тому, що кожна людина добуває в своїй уяві реальну картину світу. Тобто повна картина світобачення кожної людини є єдністю реального й віртуального (штучно створеного), причому процес такого єднання часто відбувається поза

свідомістю і завершена (на певний момент, звісно) картина світу бачиться самою людиною як абсолютно реальна. Оце домислене, дофантазоване, аналітично доконструйоване у завершеній картині здебільшого не сприймається людиною як таке, а стає для неї “рівноправною” складовою сприйнятої реальності.

Наразі необхідно пояснити значення самого терміна “віртуальний”. Словник іншомовних слів тлумачить його як “можливий, той, що може або має проявитися”, таким чином доволі чітко відмежовуючи від реального, тобто “дійсного, існуючого, заснованого на врахуванні справжніх умов, відповідного справжньому станові” [56, 129]. При цьому маємо обов’язково зважати на первісне значення давньолатинського терміна “віртуаліс” – сильний, здібний. Де б ми не стикалися з нинішніми проявами віртуального, ми завжди відчуваємо його силу і здатність впливати на реалії, причому настільки відчутно, що реальний світ стає “дрібною горошиною”.

Але повернімося до питання поєднання реального й віртуального у процесі сприйняття індивідом навколишнього світу. Тут може бути застосована шкала міри такого поєднання: від повної відсутності домисленого (як у ідіотуса – що бачить, те й каже) до стовідсоткової уявності (як у віртуозного фантазера).

І не тільки. Зразком суто віртуальності мені бачиться ейнштейнівська система відносності. Коли А. Ейнштейнові зауважили, що його теорія не перевірена емпірично, не підтверджується жодними фактами (тобто, по суті, відірвана від реальності), він безтурботно відповів: “Тим гірше для фактів!”. Це виглядає безглуздо з позицій хоча б якоїсь реальності, але цілком логічно в континуумі реального/віртуального, єдиного цілого. Повсюдно так воно і є, де межами континууму є ідеально “гола” реальність на одному кінці й абсолютна віртуальність на другому. По суті, всі здобутки науки є наслідками аналізу реального, доповненими “тим, що може або має проявитися”, тобто віртуальним.

Існує низка сфер, де всі творіння є віртуальним відображенням світу – від початку й до кінця. Це передусім твори літератури, які є художнім переосмисленням дійсності. Їхні особливості детально розглянемо в розділі “Шукачі істини”. Тут лише нагадаємо думку англійського письменника О. Уайльда про надзвичайний вплив віртуального на реальне. Він зауважив, що творами О. Бальзака півстоліття жила тогочасна Європа. Ось так високі взірці мистецтва формують і розвивають морально-етичні та естетичні ідеали людини. Навпаки, спроби

копіювати реальне життя в художніх творах призводили лише до літературних конфузів. А погляньмо, як низькопробна попса пробуджує й розбухує ниці інстинкти індивідів.

Єдністю реального й віртуального є світи інформації. Тут повсюди й безперервно переплітаються істина й брехня як два основні різновиди інформації. Перша адекватно відтворює реальність, друга навмисне її спотворює.

Традиційне визначення брехні як *навмисного, з певною метою* спотвореного знання про реальність якраз нівелює межу, стирає кордони між брехнею і віртуальністю. Навмисне спотворює дійсність сатирик, акцентуючи на негативах, і те самісіньке робить наклепник. За спільності методу різниця полягає в меті. Сатирик прагне викликати у громадськості огиду до негативів, аби викоринити їх. Наклепник “навішує собак”, замовчуючи позитиви й акцентуючи увагу на негативах з метою спаллювати людину. Якраз мета визначає конкретну межу у царині віртуальності між брехнею і творчим домислом та вимислом як методами акцентованого відтворення реальності. Разом з тим власне брехня за своєю сутністю є особливим різновидом віртуальної реальності. І якщо говорити про віртуальні світи в їхній множинності, то брехня є одним із тих світів, одним із найбільших та найбагатших за формами й методами різновидів їхнього вияву.

Соціальні функції істини, правди та брехні

Якщо брехню назвати істиною,
то правда втече світ за очі.

Киргизьке прислів'я

Звісно, це банальний підхід – розглядати зв'язки в системі “Істина – Правда – Брехня”. Але ж досліджувати окремо цю трійцю немислимо: в земній цивілізації – що в особистості, що в суспільстві – ці категорії не існують самі по собі. Це лише методом наукового аналізу їх можна уявно виокремити, щоб з'ясувати: що з них є що. І то лише тимчасово, бо зрозуміти кожну можливо лише в триєдності й ніяк не інакше. *Бо всі три голови вирости на одному тулубі.* Відтак постає закономірне питання: яке призначення, які ролі відведені в суспільстві кожному з трьох різновидів інформації? Йдеться про одне з фундамен-

тальних питань методології: про соціальні функції досліджуваного об'єкта.

Вже навіть лексичні розвідки щодо означених термінів дещо прояснюють. “Тлумачний словник української мови” дає такі визначення істини: “1. Те, що існує в дійсності, що згідне з дійсністю; правда. 2. Твердження, судження, перевірене досвідом, практикою. 3. філос. Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей” [38, 100]. Інакше кажучи, істина є адекватним відображенням реалій, вона відтворює дійсність такою, якою та є сама по собі, поза нашою свідомістю і незалежно від неї.

“Словарь української мови” Б. Грінченка (1907–1909) серед синонімів істини називає *істну* – слово, що означає основний капітал, без відсотків. І його ж таки, той капітал, називає істинним. А вже в другому та третьому значеннях слово “істинний” трактується як “справжній, дійсний” і “такий самісінський, тотожний” [55, II, 199]. Нині ще б додали “адекватний”.

Цікавим є пояснення тут слова “щирий”. За часів Б. Грінченка воно мало чотири значення:

1. Буквальне: наприклад, “шира душа”.
2. Справжній, непідробний, суший (той, що є насправді).
3. Чистий, без домішок: “щире золото”.
4. Старанний, ретельний [55, IV, 526].

Не слід шукати суто механічного зв'язку між словами “істина” та “капітал, золото”, тут маємо глибинний смисловий, соціальний зв'язок. Бо “іста” в ті часи наживалася власним потом, тяжким трудом. Не те, що нині.

Ще раніше В. Даль у “Толковом словаре живого великорусского языка” виначає істину як реальне, точне, справедливе, те, що є [27].

Звертаюся передусім не до філософських енциклопедій, а до цих словників, щоб акцентувати на прагматичних аспектах істини, яка в соціальному пізнанні означає відповідність суджень людей фактам, вчинкам, подіям.

Зазвичай істину визначають як відповідність знання сутності об'єкта пізнання. Істина – це адекватна інформація про об'єкт, одержувана за допомогою почуттєвого й інтелектуального його збагнення або повідомлення про нього. Отже, істина існує не як об'єктивна, духовна реальність у її інформаційному і ціннісному аспектах. Цінність знання визначається мірою його істинності. Інакше кажучи, істина – є

властивість нашого знання про об'єкт пізнання, а не властивість самого об'єкта пізнання.

Властивості води, різновидів енергії, матеріалів чи виробів з них існують незалежно від нас, наших знань про воду і самі собою ще не є істиною. Істиною є наші знання про властивості води, мірою істини виступає адекватність знань сутності цих властивостей.

Тут, у сфері матеріального світу, все більш-менш просто й зрозуміло. Варто лише з'ясувати кілька “дрібничок”:

1. Наскільки повні знання ми отримали від попередників та наскільки повно ми їх збагнули й засвоїли.

2. Наскільки ефективні засоби пізнання об'єкта матеріального світу ми отримали від попередників і наскільки ми здатні використовувати та вдосконалювати ті засоби.

3. Наскільки нагальними (актуальними) є наші потреби в пізнанні певного об'єкта. Скажімо, людям цікаво знати, що робиться на Марсі і на Меркурії, але погляди частіше звернені до Марса, бо шансів колонізувати Марс більше, ніж Меркурій чи Венеру. Це ж наше покоління співало: “І на Марсі будуть яблуні цвісти”.

4. Зрештою, наскільки сильними є спонуки людини до пізнання об'єкта. І хоча тут багато чого суто психологічного (один сам не знаючи чого втупиться поглядом у вечірнє небо, а іншому та Венера чи Марс зовсім не цікаві), але спонуки породжуються головним чином актуальними потребами. Хоча якими такими потребами в соціальному їх значенні можна пояснити подвижницьку діяльність геніїв науки?

Набагато складніше з властивостями тих об'єктів пізнання, які належать до духовної сфери. Наскільки істинними є наші знання ... про наше знання? Чи має дівчина сприймати за істину обіцянки хлопця знімати для неї з неба зірки? Або електорат – програмні заяви політиків? А пригадаймо слова В. Симоненка про брехливу сльозу.

У сфері людських взаємин, де окремими властивостями об'єктів пізнання є ті ж таки істина та фальш, механізми їх творення і механізми їх пізнання заради майстернішого маскування фальші під істину тощо – океани парадоксів. Не випадково ж сталося так, що німецький філософ Ф. Енгельс висловив наукову істину “світ безконечний у своїй різноманітності”, перефразувавши українську поговорку “скільки миру (тобто людей), стільки й дива”, нічого про неї не знаючи.

Нижче ця ситуація буде розглянута детальніше. А тепер повернімося до головного предмета нашої розмови: істина – це властивість

нашого знання. Знання ж є відображенням у людській свідомості об'єктивних реалій, воно існує у вигляді почуттєвого чи понятійного образу буття – від лаконічного судження про подію до теорії як цілісної системи світобачення.

Істина акумулюється в інтелекті як основний його інгредієнт у вигляді теоретичних знань (аксіом, постулатів), стабільних настанов (атитюдів), комплексів уявлень та емпіричного досвіду у формі умінь, навичок, зафіксованих механічною пам'яттю мозку та мускулів. Скажімо, саме ці рядки я писав майже “всліпу”, навпомацки, ніби в якомусь тумані, бачив лише силуети листка паперу і руки з авторучкою, а що написав – взагалі не видно. Але я певен, що пишу правильно, і коли вихворіюся – прочитаю написане, бо досвід десятиліть писанини дає можливість суто механічно відтворювати літери, адекватно пізнані в ранньому дитинстві.

Я навмисне оминаю філософські аспекти істини (однієї з основних категорій філософії!), роблю це з таких причин.

1. Об'єктом даного дослідження є інший соціальний феномен – Брехня, і для його повнішого та чіткішого розгляду й окреслюється її антипод – Істина, але теж лише як соціальний феномен.

2. Філософський аналіз істини здійснювали світові велети філософської мислі – від Платона до Копніна. Робити популярний переказ їхніх думок – невдячна справа, такого “добра” повні сайти інтернету.

Як важливий предмет нашої розмови істина в соціальному значенні є:

– одним з наймогутніших віртуальних світів, створюваним протягом всієї історії людства, який містить інтелектуальний потенціал планетної цивілізації: теоретичні узагальнення, емпіричний досвід людства та інші різновиди спостереження, розуміння й осмислення об'єктивної реальності;

– найпотужнішою стартовою платформою для подальших злетів у непізнані реальності і їх осягнення розумом. Головна функція істини і як віртуальної реальності, і як різновиду інформації – бути першоосновою прогресу людства, розвитку людини, її продуктивної діяльності, механізмом освоєння реальності та подальшого її пізнання, базовою субстанцією кожної науки, кожної сфери суспільства та людської діяльності;

– механізмом соціального розвитку, соціальної взаємодії індивідів; одна лиш упевненість в істинності чогось не спонукає до зайвих запитань, а дає змогу діяти злагоджено і миттєво багатьом людям. Навпаки, найменша підозра в ілюзорності породжує сумніви й невпевненість у колективних діях, а тим паче, коли з'являється відчуття неадекватності, а то й ложності у трактуванні реалій бодай-кимось. Це однаково правильно і щодо мікроситуацій у малій соціальній групі, і щодо макропроцесів у суспільстві. Людям для успішних спільних дій потрібні загальнозначущі істини. Отож, *регулятивна* функція істини якраз полягає в тому, що знання відіграють роль тих інтелектуальних моделей та засобів, які забезпечують оптимальність взаємодії людини з природою, соціумом та інтелектуальною реальністю. Тісно з регулятивною пов'язана *комунікативна* функція істини. Продуктивне спілкування – що між двома людьми, що між великими соціальними групами в масштабах соціуму – можливе на основі інформації, яка адекватно відображає сутність обговорюваних явищ і подій. Комунікативні процеси ускладнюються, коли замовчується частина сутності, і зовсім утруднюються за умови спотворення реалій. Чимало часу й зусиль у комунікаційних процесах витрачається на уточнення, перевірку достеменності інформації, на встановлення повної істини;

– різновидом соціальної інформації, яка об'єктивно відображає реальність. Звідси випливає *просвітницька* функція істини, наділеної благородною місією прояснення, освітлення, розуміння сутності оточуючого середовища та процесів у ньому. Відтак можемо означити наступну, *соціалізуючу*, функцію істини. Пізнаючи реальність, людина може визначати власне місце і роль у соціумі, зіставляти свої ідеали та цінності з ідеалами суспільства. Пізнаючи сутність, людина отримує можливість не лише пристосуватися до життя в навколишньому світі, а й активно діяти задля його перетворення.

Найвища суспільна та особистісна цінність істини полягає в адекватному відображенні реальності, відтворенні її такою, якою вона є сама по собі, незалежно від свідомості. Однак це не лише набір правильних понять, суджень, теорій, учень. Істинні знання відображають реальність у динаміці її розвитку, а отже, дають людині можливість не лише сьогодні розумно організовувати практичні дії, а передбачати майбутні. Тому однією з провідних функцій істини є *прогностична*. Нарешті, маємо говорити про *нормативну* функцію істини. Пізнане стає освоєним у тому сенсі, що людина формує свою діяльність відпо-

відно до засвоєних істин. Про людину, яка діє адекватно, говорять як про нормальну, наділену нормами, діючи відповідно до них. Істини гуманізму, принципи соціальної справедливості склали основу морально-етичних норм суспільства. До нормативної бази людської життєдіяльності увійшли істини, закріплені в законах, у різних стандартах.

“Не вкладається ні в які стандарти”, – кажуть про щось нове, оригінальне, небачене, тобто про непізнану істину. Бо стандарт – це шаблон, трафарет, який не має в собі нічого оригінального, своєрідного. Тому вважається, що мислити стандартно – неоригінально, погано. До вивчення різних явищ слід підходити з різних боків: не топтатися на зрозумілому, осягнутому.

Носіями соціальних стандартів є статечні люди – розсудливо-серйозні, які в усьому знають міру, відзначаються розважливістю, гідністю поведінки. Про таких кажуть: “Старий кінь борозни не зіпсує”. І додають: “Та й глибоко не зоре”, тобто не вийде за межі сенсу, не копне глибше осягнутого його усталеним розумом. Навряд чи серед геніїв мислі можна стріти хоч одного статечного.

Оскільки соціальні норми спрямовані на захист суспільства, вони є справедливими для переважної більшості соціуму. Для кожного окремого індивіда жити по правді означає жити відповідно до соціальних норм.

Утім, кожна людина різною мірою засвоює соціальні норми. Немає двох людей з автентичним набором норм і правил, навіть якщо б ці люди виховувалися в одній сім'ї. І часто можна спостерігати, як люди звиряють одне з одним правила поведінки. Щоправда, щиріше вони це роблять, коли обговорюють вчинки третьої, відсутньої, особи. Підставою судити про поведінку інших є власний набір соціальних норм людини.

Окремим аспектом дослідження є опір особистості засвоєнню соціальних норм. Опір у різних проявах: від прямого відкидання, заперечення, переконання себе в непотрібності, а то й шкідливості певної норми (правила, постулату) до ухиляння (“Хай інші так роблять, я нічого проти не маю”), підтримки правил на словах і нехтування ними у вчинках. Опір має два підґрунтя: свідоме – зіставлення вимог правила зі своїми намірами – і підсвідоме – інтуїтивне бажання діяти за своїми правилами. Опір може бути: епізодичним, стійкою лінією поведінки, продиктований обставинами чи прагненням особистості вирізнитися хоча б чимось з-поміж собі подібних.

Природу опору особистості соціальним нормам можемо розглядати з різних позицій, в різних іпостасях. Та в будь-яких випадках він, опір, є однією з психологічних основ руху від істини до брехні.

Чимало непізнаного залишається у сфері такої реальності, як соціальні функції істини. Вона їх здійснює завдяки своїм фундаментальним характеристикам. Насамперед це її об'єктивність, тобто відображення реального світу таким, яким він є, незалежно від свідомості людини. Істині байдуже, вірить у неї хтось чи ні. Вона як різновид знання існує об'єктивно. З об'єктивністю тісно пов'язана інша фундаментальна характеристика – абсолютність істини, тобто її сталість. Істинне знання є істинним завжди, воно практично вічне. Абсолютна істина – це такий зміст знання, яке охоплює всі форми прояву реальності, не спростовується подальшим розвитком науки, а збагачується й постійно підтверджується життям. Отже, будучи абсолютною, істина водночас є й відносною, бо розвивається. Адже істина – не тільки стан знань, а й процес їх поповнення. Кожна наступна наукова теорія порівняно з попередньою є повнішим і глибшим знанням.

Г. Сковорода помітив: у істини проста мова. Йому вторив Л. Толстой: найвеличніші істини – найпростіші. В цілому істина проста, як усе геніальне.

Власне, кожна розсудлива людина помічає: якщо хтось хоче спотворити істину, а простіше – збрехати, то одразу вдається до красивих слів, гучних заклинань, улесливих характеристик і всілякої іншої мішури.

Істину недолюблюють. Те, що багатьом вона невігідна, зауважив свого часу В. Шекспір: “Місце дворянки істини – в собачій будці, а жирна болонка брехня гріється біля каміна і розточує сморід”.

Зрештою, слід окреслити певну типологію, визначити бодай основні групи істин, а саме:

- віковічні істини, які є основою життєздатності й життєдіяльності планетної цивілізації. Саме вони, і ніщо інше, на думку І. Канта, мають бути покладені в основу законодавства. Головним чином, це фундаментальні морально-етичні норми, прийнятні для всього людства і прийняті ним;

- наукові істини – знання, здобуті науковими методами. Вони складають зміст кожної науки й основу подальшого пізнання.

- соціальні істини (так назвемо їх з великою натяжкою, бо і попередні дві групи в широкому розумінні є соціальними) – знання, що

адекватно відображають сутність повсякденних подій і явищ, незалежно від їх масштабу: соціетальні чи особистісні.

Ось про ці істини, які щомиті стосуються кожної людини, йти-мється далі. Адже це основна маса інформації в суспільстві, яка тому і становить суспільний інтерес, бо визначає тією чи іншою мірою життєдіяльність кожного члена суспільства, тонус життєдіяльності всієї спільноти залежно від співвідношення істини, правди та брехні в інформаційному середовищі соціуму.

Різновидом інформації є правда. Вона не є тотожна істині, як це зазначено в деяких словниках. Вона є окремишим самодостатнім соціальним явищем. Якщо в істині домінує адекватне відображення реалій у комплексі наших знань, то в правді домінуючою виступає віра не стільки в правильність, скільки в правоту висловленого. Рівень “правильності”, тобто адекватності знання реаліям, залежить не від здатностей, можливостей інтелекту адекватно сприйняти реальність, а від переконання у власній правоті. Це на свідомому рівні. На позасвідомому – діє *співвіднесення* висловленого не з реаліями, а з кодексом морально-етичних норм індивіда. Відчуття правильності сказаного виникає не від розуміння правильності, а від комплексу правил, за якими живе людина. У кожній він свій. У когось це справді кодекс, могутня основа життєдіяльності людини, а в когось лише простенький набір ледве помітних, ні, не правил, а скоріше уявлень щодо поведінки відповідно до ситуації.

Оце тому у кожній хаті своя правда. І тому віддавна істина віднесена до категорій (основних!) філософії, а правда – до категорій етики. Та це не применшує її соціальних ролей.

Передусім я виокремив би *аналітичну* функцію правди. Вона допомагає людині в кожному конкретному випадку шукати і знаходити зв'язки між соціальними фактами, аналізувати і пояснювати явища дійсності.

Регулятивна функція полягає в здатності цього різновиду інформації орієнтувати людину, скеровувати її на загальноприйнятій в суспільстві норми. Правда як різновид знання, “приправленого” нормами суспільних відносин, дає розуміння й відчуття моральних начал, поділу на добро і зло. Правда наче вказує, як людина має діяти. А як же саме? Та так, як добрі люди з правдивої оповідки. В такому випадку близькою до регулятивної функції є *виховна*: правда змінює уявлення людини про свої місце та роль у спільноті, стиль поведіння, прищеплює людині норми поведінки.

Правда прищеплює людині відчуття краси взаємин, щирих стосунків, очищує душу людини, звільняє від безпідставних мук сумління, марних переживань, зайвих докорів. У цьому бачиться *естетична* функція правди.

Безсумнівно, правді властива *комунікативна* функція: люди, що дотримуються однакових норм, з перших слів тягнуться одне до одного, однодумці об'єднуються у взаємнім пориві підтримки. Антиподом цієї функції є *конфліктогенна*. Недарма виник і часто звучить вислів: “Обережно: правда!”. Нерідко правда спричиняє конфлікти тому, що кожна людина – особистість унікальна, по-своєму сприймає і розуміє почуте і побачене. Спостерігаючи за розмовами людей, часто стикаєшся з дією правила: “Ти йому про Ярему, а він тобі про Хому”. А коли зміст розмови стосується Яреми – учасника розмови, правда про нього викликає у нього неприйняття і, як наслідок, спалах негативних, часто бурхливих емоцій.

Кожне загальносуспільне явище має певні соціальні функції, своє призначення, своєрідні ролі. Якщо говорити про функції Істини, про її соціальне призначення, то вона покликана бути:

- не лише результатом, а й засобом пізнання непізнаного, розвитку інтелекту та окремої особистості, ноосфери земної цивілізації;
- основним механізмом прогресу людства;
- стимулом дерзновенних пошуків і неспокою мислі;
- джерелом радості від збагнення пізнаної сутності.

Функції істини безсумнівно можна вважати соціальними, бо потреби в них має вся планетна цивілізація, і саме ними зумовлюються низка ролей істини, її призначень та покликань. Функції правди більш локальні, її ролі необхідні для одних соціальних груп чи спільнот, та малозначущі, байдужі, а то й зовсім не потрібні для інших.

Чи можна провести схожі загальносуспільні паралелі щодо брехні? Не беруся. Бо не бачу таких. Не випадає говорити про соціальні функції брехні, тобто про здійснення нею тих ролей, без яких немислима життєдіяльність соціуму. Алогічно, навіть безглуздо.

Але ж брехня – явище загальнопланетарне, властиве всім суспільствам усіх часів. Чомусь же людство не відторгає її, не позбавляється. Отже, можна стверджувати, що має в ній потребу.

Але навіщо вона потрібна суспільству? Для чого? Заради чого? Якщо вік брехні – цього соціального феномена – такий самий, як і земної цивілізації, то, певно ж, суспільству вона потрібна. Усяка непотріб завжди швидко відмирає і відходить у небуття.

Та обставина, що людину змушують брехати переважно соціальні детермінанти: різні явища, події, вчинки інших людей, ще не дає підстав називати її функції соціальними. Як не крути, з якого боку не заходь: суспільство не потребує брехні. Потребу в ній мають окремі індивіди. Навіть у випадку, коли всі індивіди без найменшого винятку потребуватимуть брехні, то вона матиме поширення лише загальноцивілізаційне. Але функції її від того не стануть соціальними, вони залишаться особистісними. Функції брехні не виходять за межі особистості; за всієї неймовірної поширеності в часі і просторі, за всієї різновидності брехня потрібна лише окремим індивідам.

Оце і є той один з небагатьох випадків, коли повний набір одиниць не тотожний їхній сумі: брехня потрібна окремим частинкам людства (індивідам, малим і великим соціальним групам, соціальним інститутам) і непотрібна всьому людству – ні загальнопланетарній цивілізації, ні окремим соціумам, ні великим соціальним спільнотам. Вона відіграє свої ролі в діяльності лише деяких окремих інститутів суспільства, соціальних груп та індивідів. Отут і маємо говорити про функції.

Мені можуть заперечити: а функція маніпулювання свідомістю людей, управління людьми, що проявляється у всіх суспільствах й у всі часи – відтоді, як виникли владно-підвладні відносини й донині.

Це по-перше. А по-друге: нічого просто так не буває. Якщо є щось, то воно є для чогось, тобто має свої функції, ролі, призначення. І якщо хочеш зрозуміти оте “щось” (будь-що), почни із з’ясування його функцій. З цього силогізму умовивід один: брехня має свої функції. Так. Але не соціальні, як істина, яка є базою прогресу, або правда – основа морально-етичних норм.

Суспільству для виконання своїх функцій брехня непотрібна. Вона значуща для окремих складників суспільства і в кожному випадку має окремішні функції. Принаймні майже за 20 років дослідження цього феномена в жодному науковому джерелі не трапилася бодай якась згадка щодо такої суспільної потреби.

Отаким парадокс: *загальноцивілізаційне всепланетарне явище (за мірою поширення в часі і просторі) є винятково індивідуальним за мірою потреб у ньому, тобто за функціями.*

Дослідники виокремлюють передусім **захисну** функцію брехні. Бо саме з метою захиститися люди вдаються до брехні найчастіше, мало не з пелюшок. І окрема людина, і держави повідомляють партнерів по соціальних контактах спотворену, дозовану, неповну, а то й

зовсім не достовірну інформацію, передбачаючи або ж відчуваючи загрозу з його боку своїм інтересам. Дитина, нашкодивши і відчуваючи, а то й розуміючи небезпеку покарання, вигадує найдивовижніші ситуації на виправдання свого вчинку. Вона може перекласти вину на когось іншого, бо треба ж захиститися від таткового паска. Доросла людина наведе десятки аргументів на підтвердження правильності своєї поведінки, що аж ніяк не відповідає принципам альтруїзму. Треба ж захистити свою кишеню від справедливого розору. Політичні заяви партій, ноти МЗС і багато іншого призначені для захисту інтересів певної групи людей чи своєї країни.

Захисна функція полягає в захисті не лише матеріальних, а й духовних цінностей від змін, котрі розглядаються суб'єктом брехні як небажані. Вона виявляється й тоді, коли людина не справляється з розмаїтістю й надлишками емоційних станів, отримуваних від зовнішнього світу, в тому числі й зі стражданнями. Придумуючи, фантазуючи, обманюючи саму себе, людина рятується від реальних і мнимих страждань, не вміючи керувати ними.

Руйнівну функцію я поставив би на друге місце у низці функцій брехні. Адже основна її інтенція – навмисна чи мимовільна – руйнація, деформація, спотворення сутнісного, прекрасного, духовного, морального. І якщо митці відходять від істини задля ідеалізації реального життя, то брехуни роблять те саме задля руйнації ідеального. Брехня руйнує світ унормованого, узаконеного. І об'єкт брехні, і суб'єкти та жертви втрачають у взаємодії з суспільством головне – довіру, без якої руйнуються усталені добрі стосунки між людьми.

Брехня не існує поза людьми, вона застосовується у спілкуванні. Тут не йдеться про різновиди спілкування, бо не існує жодного з них вільного чи убезпеченого від брехні. Вона як комунікативне явище використовується для встановлення добрих стосунків з партнером; це не стільки засіб навмисного перекручення дійсності, скільки спосіб налагодження взаємодії з людиною. Тому психологи вирізняють **комунікативну** функцію брехні. Вона виявляється у потребі суб'єкта вдало вступити з партнером у контакт, в ході якого за допомогою дещо (ледь-ледь, ну, зовсім на крапельночку) спотвореної інформації скоригувати поведінку партнера в потрібному напрямку. Доктор психологічних наук О. М. Тарасов зазначає, що ця функція успішно реалізується за допомогою ефектів міжособового сприйняття [58]. Ефект ореола спрацьовує багатоканально. В однім випадку ми сприймаємо інформацію як правдиву, бо вона йде від джерела, що в нашій пам'яті

має образ незаперечного авторитета. Вождь нам “вішає локшину” на вуха, але ще з часів давнього Риму відомо: не лише Цезар, а і його дружина поза підозрами. В іншому випадку у нас складається позитивне **перше** враження про джерело інформації, яке мимоволі змушує нас позитивно оцінювати й невідомі нам якості комуніканта, а отже, поставитися з довірою до його повідомлень. Навпаки, несприятливе попереднє враження може спричинити негативні оцінки джерела в цілому і завадить дізнатися правду.

Брехня допомагає пристосуватися до зовнішнього світу. Людина, буває, не знаходить інших способів адаптації, окрім як підлаштуватися під чужу позицію, тоді як, обстоюючи власну думку, вона може почуватися білою вороною і бути відторгнутою найближчим середовищем. В цьому бачиться **адаптивна** функція брехні.

Брехня, коли вона пов’язана з навмисним захворюванням, удаваним нездужанням, допомагає прихилити до себе інших людей, маніпулювати близькими, змушувати їх робити бажане, уникаючи чогось неприємного, спрямовуючи думки і дії людей в бажаному для комуніканта напрямі. Тобто **маніпулятивна** функція реалізується вже у маленькому, у найближчому оточенні. Що вже говорити про інститут політики, призначений для маніпулювання свідомістю та настроями найширших мас людей.

Візьмемо першу фразу виступу політика: “Ми, комуністи, послідовно відстоюємо інтереси народу”. В ній брехні більше, ніж слів.

1. Вже два перші з них є навмисним спотворенням істини. Що таке комуністичні ідеали, сном-духом не відають ні сам оратор, ні його оточення. Вони звичайнісінькі буржуа, ситі, вдоволені, забезпечили собі мало не довічне місце на владному олімпі, дітям і внукам – жирний бізнес, коханкам дороге вбрання та шикарні авто. Справжніх комуністів перестріляли в 30-ті роки минулого століття, багато з них загинули на фронтах війни з фашизмом. Нинішні лідери так званих комуністів корчать слуг народу лише заради власного блага.

2. “...послідовно відстоюємо...”. Причому у кожному випадку без винятку. А якщо узяти **всі** випадки без винятку, а не кожний окремо, то й побачимо, як зі швидкістю вітряка крутиться політичний флюгер, розвертаючись на кожен із 360 градусів. Залежно від власних інтересів. Вони у всі часи тримали “ніс за вітром” і “своє” хапали.

3. “...інтереси народу”. Купа брехні у двох лише словах. Інтереси – так, але лише свої, шкурні. Однак, якщо завважити, що оратор – частинка народу, та ще й маленька (не в розумінні кількості, а якості:

слуги народу) й узагальнився в отакий спосіб, то і його власні інтереси захищаються за загальнонародними. Народ, бачите, хазяїн, а комуністи (ті, що на владному Олімпі) йому служать: самовіддано, абсолютно безкорисливо й відаючи всі сили.

Корисливість, бажання досягти вигоди, певного поліпшення чи іншої такої мети – саме ці спонуки й мотиви складають зміст *споживацької* функції брехні.

Інформаційна функція. Піклуючись про власні інтереси, суб'єкт повідомлення прагне поповнити фальшованою інформацією комунікативні канали, інформаційне поле реципієнта (окремої людини, соціальної групи чи всього суспільства в цілому). В міжособовому спілкуванні доволі значущим є ефект *первинності інформації*. Чи не кожен журналіст намагається першим опублікувати певну новину, не опікуючись надто щодо правдивості її огранки. Кожен політик намагається першим кинути в соціум нову ідею (про її наслідки хай турбуються інші). Та й у щоденному спілкуванні спостерігаємо: людина вірить почутому, побаченому і відкидає, не сприймає інформації-антоніма, бо вона надійшла пізніше. Тут маємо справу із захисними функціями людської психіки: отримавши певне знання, вона чинить спротив новому знанню, що йде на заміщення вже здобутого.

Доречним видається такий анекдот. Коли рабин завершив проповідь, один із прихожан звернувся до пастви з лаконічною промовою:

– А у нашого рабе обидві дочки гулящі.

Ошелешений рабин ввіймав свого кривдника вже на виході із синагоги та й каже:

– По-перше, в мене немає жодної дочки...

А той перебив:

– По-перше, я сказав. А по-друге, ти тепер доведи, що це не так.

Протестна функція найчастіше виявляється у підлітків. Вони не бажають, щоб хтось, хай найрідніший, вторгався у світ їхньої особистості. Власне, люди всіх вікових категорій захищають свою інтимність і воліють радше прикритися брехнею, ніж розкрити ворота правди.

Функція *самозвеличення*. Зводзячи наклеп на інших, пліткуючи та поширюючи чутки, суб'єкт брехні принижує всіх: об'єктів – безпосередньо, слухачів – опосередковано (бо, розраховуючи, що йому повірять, тим самим зводить свою аудиторію до рівня не зовсім розумних, нездатних до самостійного аналізу почутого); себе – об'єктивно (ті, що слухають, хоч і не всі, знають одне з правил соціального пси-

холога: слухай уважно людину, яка характеризує іншу – в цей момент вона характеризує себе. Звісно, більшість дорослих можуть зробити логічний висновок: скільки лайна у нього на язиці – стільки ж у голові та серці. А якщо з язика нічого іншого не сходить, то отже...).

Керуючись наміром принизити іншого, наклепник відчуває свою вищість над жертвою брехні. При цьому він всіма вербальними й невербальними засобами привертає увагу до своїх чеснот: порядності – якщо говорить про непорядність іншого, доброти – бо наголошує на жадібності іншого тощо. Робиться це від нездатності на ділі реалізувати чи виявити власні чесноти.

Бреше людина і для зміцнення самоповаги. В цей момент вона не стільки намагається справити враження на інших, скільки “влізти” в ідеальний образ, створений самому собі. Після таких маленьких побрехеньок людина вивищується у власних очах, почувається впевненіше, хоча об’єктивна реальність аж ніяк не змінилася.

І тут ми логічно *підійшли* до **творчої** функції брехні. Вона приносить задоволення й насолоду від самого процесу вигадкування та поширення веселих вигадок. А схвальна реакція слухачів стимулює до нових витребеньок.

Зрештою, маємо відзначити **виховну** функцію брехні, коли у її об’єкта задіюються емоції радості. Похвала завжди підносить людину, применшення провини спонукає до каяття, допомагає позбавитися вад ефективніше, ніж їх викриття. Хоча похвала – це перебільшення реального в людині, а критика – вказівка на дійсне. Тобто похвала – брехня, а критика – правда. Не випадково учні початкових класів сприймають відмітку вчителя як оцінку власне своїх старань, старанності, а не якості виконаної роботи. Діти вважають, що якщо вони “стараються”, значить, добре вчать. Схвалення вчителя спонукає їх ще більше “старатися”.

В емоційному житті дітей цього віку змінюється перш за все змістова складова переживань. Молодшого школяра радує, що вчитель і батьки хвалять його за успіхи в навчанні. І якщо вчитель піклується про те, щоб відчуття радості від учнівської праці виникало в учня якомога частіше, то це закріплює позитивне ставлення до навчання.

Частина перша

**ФЕНОМЕНИ СОЦІАЛЬНИХ
КОМУНІКАЦІЙ**

Глава перша

ІСТИНА

Дитині потрібне молоко, життю
потрібна істина.

Монгольське прислів'я

Писати розлого про істину – справа марна. Оскільки це одна з основних філософських категорій, то її детально описали великі мислителі. Про істину тут ідеться як про антипода брехні, основної теми дослідження. Оскільки брехня – феномен соціальний та психологічний, то й щодо істини цікавими можуть бути ці ж такі її аспекти. Тому у вступному розділі було здійснено спробу з'ясувати соціальні функції істини, що видається авторові чимось новим. Близька до цієї мети і спроба з'ясувати механізми пошуку істини, що теж має вельми суттєве соціальне значення. Саме це я намагаюся здійснити в трьох розділах першої глави.

РОЗДІЛ 1. ШУКАЧІ ІСТИНИ

Стремління до істини – єдине заняття,
гідне героя.

Джордано Бруно

Вперше термін “шукачі істини” стрівся мені у трактатах Августина Блаженного Аврелія, написаних 17 століть тому. Потім його не

раз вживає Махатма Ганді в книзі “Моє життя”, написаній майже за століття до наших днів. Нині відомий український журналіст Володимир Стадниченко назвав шукачами істини себе та ще тих небагатьох своїх колег, які дошуковуються сенсу життя, глибинних та унікальних покладів його сутності, розкрити які дано далеко не кожному. Та й то ще невідомо, що саме він розкриє. Може, то будуть поверхневі шари сутності, сприйняті за цілісне, за ВСЕ. Може, то буде імітація Істини, зроблена нею самою, аби заховатися від масних поглядів кого завгодно. А може, камуфляж під Істину, підробка, майстерно підсунута якимось містифікатором, аби довірливі попалися на гачок без наживки.

Щоб такого не сталося, щоб людство все-таки, всупереч чийсь каверзам чи власній недолугості, бодай хоч час від часу, і якщо не всю, то хоча б певними фрагментами, мало можливість бачити й розуміти Істину, всемогутній Соціум, наділений колективною мудрістю, створив і безперервно вдосконалює надзвичайно розгалужений, різноманітний, багатофункціональний механізм пошуку Істини. Складається той механізм з багатьох агрегатів...

Стоп! Ось вам, будь-ласка, вже перша ластівка мимовільної, ненавмисної, підкинutoї підсвідомим спроби приховати істину. Ця спроба чимось схожа на неточне, непродумане тлумачення суті щойно ж висловленого. В масштабах Соціуму для його цілісної потреби бачити й розуміти Істину це справді єдиний цілісний механізм. Для кожної ж окремої особистості – атома Соціуму, це армада окремих самостійно діючих механізмів зі своїми специфічними функціями та методами, які по-своєму працюють на метафункцію пошуку Істини.

Справді-бо. Хіба ж можна розглядати науку та її авангард – філософію, а також літературу, мистецтво, журналістику тощо як частини чогось більшого?

Звичайно, це частини. Але ж он армія – нащо вже однофункціональна штукенція – і та складається з особливих родів військ, де танкові армади, авіація, морський флот та інші грають у театрі війни свої партії по своїх нотах. Але ж військо – суцільний примітив, одноклітинна амеба порівняно з тим механізмом, про який розпочато мову двома абзацами вище. Отже, й розглядатимемо кожен його складову як окремішній самостійний інститут суспільства (бо так воно і є!), але з єдиної позиції: здійснення кожним спільної для всіх метафункції пошуку Істини.

Народ – мовотворець

Істина недосяжна без адекватного розуміння, а воно неможливе без мовної культури. Тому-то народ творить слова. Вже маючи їх сотні тисяч, творить нові, по суті, щомиті, бо невпинний є процес розвитку і безперервний процес його пізнання. Відтак постійно має зростати словниковий запас, аби адекватно відображати все в тих двох найвеличніших процессах.

Та і для того щоб у буденному житті між людьми не губилася істина, а без неї немислима ніяка взаємодія (чи між двома, чи між мільйонами людей – не має значення кількість), учасники взаємодії мають порозумітися. І тому, уточнюючи щось, кажуть один одному: “Я це бачу так”, “Я це розумію отак”, “Я тобі кажу, що для мене воно отаке”. Кожен виказує партнерові своє бачення світу і домагається, щоб той так самісінько його побачив.

Ну, от навіщо народ створив слово “парубок”, а потім ще й слово “парубійко”? Доки той безцільно тиняється селом чи міською вулицею (“Что ж ты бродишь всю ночь одиноко / И не можешь никак отыскать”), то він ще парубійко. А вже як познайомився з особою протилежної статі і вони почали “водитися”, від неї чуємо “мій хлопець”. Термін цей означає не власність на щось, акцент тут один. Бо хоч і мовлено два слова, вони є одним терміном, яким означено юнака (парубка), закоханого в цю особу. І вже й вона не просто дівча, а дівчина, тобто молода особа жіночої статі, яка не лише має “свого хлопця”, а й такою ж мірою сама належить йому. Тоді й вийде згодом “муж та жона – одна сатана”. А то й дві.

Та ось вони скочили на мотоцикли і вже стали називатися рокерами. Але ж у сприйнятті відбувається віддзеркалення того явища, хоча і не прямо, а навпаки. Спочатку я почув слово “рокер”, а вже потім не лише зрозумів, що то юнак на мотоциклі, а й побачив в уяві, як він його осідлав.

А коли ми чуємо слово “гульвіса”, то знаємо, що це парубіяка, який перетинявся з багатьма дівчатами і біля жодної довго не затримався. А “гультіпака” – ще інше. Цей дотинявся до того, що його вже й чорт не оженив.

Для того народ і творить нові слова, щоб не лише означити ними нові явища, а щоб ми точніше розуміли ці явища, а отже, й один одного. Навіть науку таку створив – герменевтику – про розуміння.

Тому для шукачів істини є єдине правило: адекватно розуміти сутність явища й достеменно точно відобразити її в словах.

Народ – філософ

Людьми все пізнається, осмислюється і означається словесно. Але вчені уми досягнуті ними істини вкладають у трактати, залишають по собі фоліанти. А простим людям немає часу на писанину, бо ж треба “і хліб пекти, й по телята йти”. Тому свої істини вкладають у лаконічні прислів’я на одне речення та ще коротші (на півречення) приказки.

Немає такої особистісної риси характеру людини, яка б не була підмічена народом, осмислена і влучно оцінена та означена. Те саме відбувається й щодо будь-якого соціального явища: найсуттєвіше з нього мудро вміщено в одне речення. У прислів’ях, приказках і примовках знаходимо вдалі формулювання набутого народом досвіду, уважні спостереження за природою, відточені оцінки історичних подій та не менш мудрі висновки з приводу різних явищ суспільного життя. Як писав М. Шолохов: “Неозора багатоманітність людських відносин, що знайшли свій відбиток у карбованих народних висловах і афоризмах. З безодні часів дійшли до нас у цих згустках розуму й знання життя людські радість і страждання, сміх і сльози, любов і гнів, віра і безвір’я, правда і кривда, чесність і обман, працьовитість і лінощі, краса істин і потворність забобонів” [75, 8, 339].

Походження прислів’їв та приказок відображає шляхи пошуку істини. Більшість цих фольклорних перлин, створена в образних висловлюваннях людей, передавалася з уст в уста, шліфуючись як морська галька. Джерелами багатьох прислів’їв та приказок були відомі народні пісні, казки, байки та анекдоти. Чимало прислів’їв зародилося із влучних образних висловів І. Котляревського, Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка та багатьох інших письменників. Уже в перших писемних пам’ятках Київської Русі – в літописах – натрапляємо на записи народних афоризмів. Є вони і в “Слові о полку Ігоревім”, і в житіях та інших творах стародавньої літератури.

Народ-словотворець не дарма відшукав і послуговується двома термінами: “прислів’я” та “приказка”. У прислів’ї дається повна характеристика, скажімо, скупі людини: “Як собака на сні: і собі не гам, і другому не дам”. А для приказки достатньо лаконічного “собака на

сіні”. Головна ж відмінність криється у мотивах вживання: у прислів’ї розлого, але більш поблажливо розкривається вада людини, тоді як у приказці наче з-за плеча “відрубуються” характеристика скупердя.

Народ – педагог

Народ-педагог винайшов такий розвивальний метод, з допомогою якого люди з дитинства вчать мізкувати, дошнипуватися до істини, шукати відповідь, адекватну суті навмисне приховуваного явища. Здавалося б, автор загадки навмисне так спотворює сутність, так майстерно її камуфлює, що й не здогадаєшся. Але ж він тут-таки піддає охоти: то приз якийсь пропонує, то натякає на варіант відгадки, а то й аналогію проводить, очікуючи, коли ж “проріжеться” здогадка. І якщо це вдається, радіє разом із відгадувачем його перемозі над невідомим.

Загадують загадки, як правило, дітям. І ті з них, що любили в дитинстві відгадувати, дорослими легше розгадують куди складніші загадки грізніших педагогів: долі, природи, суспільства. Бо навчилися істині: перемога здобувається нелегко, у великому труді. Бо ж навчилися й перемагати, думаючи, шукаючи, здогадуючись, розуміючи.

Людина, бо їй усе мало

А мало тому, що вона – homo sapiens (лат. – людина як розумна істота). Отже, думаюча. А думку спинити не можна. Це один з рідкісних випадків вічного двигуна: чим більше людина дізнається, тим більше прагне дізнатися.

Вона щоранку хоче знати більше, ніж учора. Дякувати Богові і природі, що наділили людину не лише рецепторами сприйняття інформації ззовні, а й відповідними органами. (До речі, один мій приятель дивувався передбачливості природи, яка так розташувала ніс і вуха на голові, щоб чоловік у разі послаблення зору міг зручно вдягати й носити окуляри). Природа наділила людину повним набором інструментарію для пошуку й пізнання істини.

Ното сприймаючий

Шлях до істини, себто до сутності речей, починається із сприйняття людиною цих самих речей. Банальна філософська теза, як і її протилежна – цей шлях перекривають численні ефекти сприйняття: неадекватне розуміння ситуації, різні сподівання щодо неї, неоднакові орієнтири на результат, неоднакова потенція в досягненні того результату та й різна оцінка своїх можливостей і ще десятки інших лише психологічних чинників. Прикладів того мільйони.

В ранковому переповненому троллейбусі зудить-нудить зануда. І так всі злі, а тут ще й він... Зрештою, бозна й чого, зробив зауваження і молодичці, яка стояла поруч. А та, недовго думаючи, шепнула йому на вухо, щоб ніхто не чув:

– Та поцілуй ти мене в... – і назвала те місце, що в неї трохи нижче спини. А зануда заволав на весь салон:

– Йой, людоньки, що ж це діється! Тут Україна гине, а її пестошці в голові!

Адекватно сприйняти ситуацію завадила йому ідеологічна заангажованість.

В такій же ситуації занудою виявилася жінка (інша). Автобус раптом різко загальмував, усі хитнулися, якийсь чоловік, аби не впасти, вхопився за її плече. Вона обурилась:

– Ви не могли вхопитися за щось інше?! (За поручні вгорі чи по обидва боки проходу). На що чоловік відповів:

– Ой, не зваблюйте ви мене!

Адекватному сприйняттю ситуації обома завадило різне почуття гумору.

Що вже говорити про ситуації складніші. Загальноприйнятою у світі практикою є кидати в публічного діяча тухлі яйця. Один, побачивши на відстані метра якийсь білий предмет, що летить у нього, втратив свідомість, бо видима загроза життю “перемкнула” судини і чолові’яга впав у несвідомість, аж доки лікарі не вивели його з шоку. Інший – А. Шварценегер – зняв забрудненого яйцем піджака, вкинув в урну для сміття і вигукнув своєму візаві:

– Піжон! Кинь буженинки! Гарний омлет підсмажимо!

Анекдотом відбулася у схожій ситуації Ю. Тимошенко. А “полум’яний трибун” Н. Вітренко вигукнула:

– Ви бачите, що вони витворяють, оті бандерівці! Вони ні перед чим не зупиняться! Вони на все підуть!

І розгорнула полум'яну промову проти американських імперіалістів та їхніх націоналістичних найманців.

Прикладів різного сприйняття безліч. Навпаки, не беруся навести приклад однакового сприйняття двома різними людьми. Тому й тернисті дороги істини, як кажуть з давніх часів.

Номо пізнаючий

На одному з наукових диспутів довелося почути фразу: “Немає системного визначення інформаційного суспільства і нема чого, отже, його обговорювати”. Ось така собі високоінтелектуальна позиція вченого-ледацюги: якщо немає теорії, то чого ми тут чубимося, до чого доскіпуємося.

У тім то й річ, що із спостережень за розвитком цивілізації випливає перший висновок: спочатку з'являвся якийсь об'єкт – носій змін у природі чи суспільстві, потім відбувалися зміни (тобто певні явища, процеси) і лиш опісля, за потребою, люди осмислювали їх: їхні сутність, зміст, зв'язки, впливи, наслідки і т. ін. Початковим етапам пізнання завжди властива фрагментарність, спорадичність та інші ознаки хаосу, з якого поступово й вибудовувалися системні визначення, структури понять і категорій, осмислені закони, викінчені аксіоми і всілякі різні складові цілісного знання. Розбудовуючи їх, людина й наближалася до Істини. Уникаючи працювати (пізнавати), людина в кращім випадку вдовольняється здобутками інших, себто паразитує на чуттєво-інтелектуальній праці собі рівних.

Пізнаючи ж реальність, людина за допомогою чуттєвого й інтелектуального збагнення отримує адекватну інформацію про об'єкт пізнання. Говорячи про чуттєве, маємо на увазі спершу фізіологічні детермінанти істини, на які, до речі, вказують численні народні поговіркі. Намагаючись збагнути сутність, людина “ловить кожне слово”, тобто уважно слухає, “п'ялить очі” – напружує зір, “тримає ніс за вітром” та “нюхом чує”, що означає розвинену інтуїцію, без якої не обійтися і в буденному, і в науковому пізнанні. Отже, вся перша сигнальна система спрямована на з'ясування сутності ситуації.

“Істина не існує за і поза пізнавальною діяльністю людей, – писав відомий психолог С. Л. Рубінштейн. – Об'єктивна істина не є сама

об'єктивна реальність, а об'єктивне пізнання цієї реальності суб'єктом. Таким чином, в понятті об'єктивної істини конденсовано виражена єдність пізнавальної діяльності суб'єкта з об'єктом пізнання” [52, 371]. Вчений констатував факт єдності в пізнавальному процесі. Та не менш важливою є міра тієї єдності. Як часто доводиться чути: “Вчені дотримуються різних поглядів”, “Думки вчених розійшлися” і т. ін. Нерідко ці фрази набувають іронічного відтінку, коли йдеться про різноголосся не лише в колах науковців. Однак в даному випадку важливо те, що розбіжність позицій означає різну відстань кожного учасника до істини. Цю різницю з деякою умовністю можна навіть виміряти соціологічними шкалами.

Зрештою, час, тобто процес пізнання, розуміння сутності явища, виявить, хто правий, дасть можливість побачити міру похибок кожного. Кожного без винятку! Абсолютною істиною є те, що жодна людина не здатна осягти, збагнути й розкрити всю різнобічність, складність, різнобарвність суті явища. Хтось ближче підійде до рубежу повного пізнання, когось його розумові потенції, чуттєві сприйняття тощо зупинять на більшій відстані. Не біда: досягнута зрозумілість явища вже дасть людям можливість орієнтуватися і діяти з достатньою мірою вірогідності.

Біда, коли хтось один упевнить себе, що він якраз досяг вершин істини. Він одразу ж знаходить способи оточити себе прибічниками, потім прихильниками, далі – послідовниками, а ті вже почнуть впроваджувати “єдинодуміє” у масових масштабах. Такий діалектичний шлях руху людства в тупикові ситуації.

Перебільшити роль пізнання неможливо. Адекватно відображаючи реальність у динаміці її розвитку, людина отримує можливість розумно організувати свої практичні дії в сьогоденні і передбачати прийдешнє. Якби пізнання не було адекватним відображенням дійсності, то людина не могла б не тільки розумно перетворювати навколишній світ, а й пристосовуватися до нього.

Насправді людство рідко досягає істини інакше, як через крайнощі й омани. Вони невідступно супроводжують історію пізнання, бо зумовлені як обмеженістю людського розуму, так і претензіями, що перевершують його реальні можливості.

Оману слід відрізнити від неправди – навмисного перекручування дійсного стану справ, що має на меті обманути когось. Неправ-

дою може бути як вигадка про те, чого не було, так і свідоме приховування того, що було.

Є два основні різновиди пізнання: наукове і соціальне, або буденне, щоденне пізнання так званою пересічною людиною повсякденних реалій, що дає їй можливість адекватно розуміти оточуючих і адекватно діяти у зрозумілій реальності.

Наукове пізнання за своєю суттю неможливе без зіткнення різних, часом протилежних, поглядів, боротьби переконань, думок, дискусій; так само неможливе і без оман, помилок. У дослідницькій практиці помилки нерідко трапляються в ході спостережень, виміру, розрахунків, суджень, оцінок.

У науковому пізнанні соціальних явищ все набагато складніше. Показовою в цьому сенсі є хоча б історія – через неповторюваність свого предмета – минулого, залежність дослідника від доступності джерел, їхньої повноти, вірогідності й ін., а також через тісний зв'язок з ідеологією і політикою панівних кіл. Вона найбільше схильна до перекручувань істини, до оман і помилок суб'єктивного плану. Особливо піддатлива історія в руках антинародної влади, яка змушує учених свідомо відмовлятися від істини задля задоволення своїх інтересів. Загальновідомо, що в жодній галузі знання немає такої кількості фальсифікацій, як у суспільних науках. Д. І. Писарев, зокрема, зазначав, що в історії було багато послужливих ведмедів, які дуже ретельно били мух важкими кругляками на лобі сплячого людства.

Парадоксально, але так є: кожен крок у науковому пізнанні відкриває не лише нові таємниці, а й нові обрії незнання. Причому чим більший простір пізнаного, тим більше стає точок дотику з непізнаним, а отже, й більша кількість нових проблем для розуміння. Це і є той єдиний “примірник” вічного двигуна, “пальним” у ньому є спонукка пізнавати все нове й нове. “А за лісом що?” “А де залізні стовпи, які підпирають небо?”

Крім наукового пізнання, є повсякденне, здійснюване у щоденній життєвій діяльності. Деякою мірою воно схоже на наукове: тут теж доводиться спиратися на певні виявлені закономірності життя, у взаємодії з новим – на певні припущення, які не завжди усвідомлено формулюються, “але також перевіряються практикою”. У разі їх непідтвердження вони змінюються і, відповідно, виробляються нові дії.

Проте існують й істотні протиріччя. У життєвому досвіді людини спирається переважно на узагальнення емпіричні, а наука – на тео-

ретичні. Життєвий досвід є переважно індивідуальним, наука ж прагне до універсальності знання. Життєвий досвід орієнтований на практичний ефект, а наука – на знання як таке, як на самостійну цінність. Нарешті, у повсякденному пізнанні методи пізнання зазвичай не виробляються спеціально, тоді як у науці створення й обґрунтування методів є принципово важливим.

Але ж буває, що людський розум у чомусь досягає меж, за якими вже більше нічого пізнавати. Тобто досягається вичерпне, граничне знання про якийсь окремійший об'єкт. Таке знання називають абсолютною істиною.

Ното критикующий

Одразу ж мушу застерегти: слово “критика” вживаю лише у певісному його значенні, саме так, як його впровадили мудрі древні греки: *kritike* – 1) здатність розрізняти; 2) мистецтво судити про щось [56, 371]. Два значення одного терміна не випадкові: як бачимо, вони є межами, крайніми характеристиками континууму явища “критика”. Спрощено-спотворене в наші часи уявлення про неї як викриття недоліків лежить за межами континууму. З давньогрецьким поняттям перегукується наше народне “судити-рядити”, тобто міркуючи та обговорюючи, упорядкувати різні факти і судження про них у чіткі, логічні ряди, структури.

Розрізняючи чорне і біле, приємне й бридке, праве від неправого, класифікуючи об'єкти, людина робить перші, але основні кроки до мистецтва судити, що властиво високим рівням інтелекту. Будучи здатною відрізняти щось від чогось, людина має можливість розвивати, нарощувати свої знання, узагальнювати їх у висновках. Мистецтво судити потребує не тільки розуміння сутності явища, а й знання теорії щодо цього явища. Людина, здатна до позитивної творчої критики, тобто до аналізу, послуговується цим методом для розуміння сутності, для відповіді на посталі питання. Саме тому ще Гегель вважав критику прогресуючим розвитком істини.

Але ж людина на цьому не зупиняється. Пошук істини – явище складне. У процесі пошуку людина набуває різних іпостасей і має бути наділена багатьма властивостями. Передусім, певно, цікавістю, допитливістю. Пам'ятає, у Л. Українки:

“Мужики цікаві стали:
Чи ті кості білі всюди?
Чи блакитна кров проллється,
Як пробити пану груди?”

Цікавість – звична форма людського розуму, допитливість – дещо вища. А найвищою формою є дошнупливість, тобто здатність докопуватися до вичерпних глибин сутності, здобути повне знання про явище, зрозуміти абсолютну істину.

Ното не копає тупо у перших-ліпших звалищах фактів. Це ж розумна істота, яка спочатку з багатьох версій (*verso* – лат. тлумачу, зважую) відбере одне найбільш вірогідне пояснення факту. А ще вбудує низку гіпотез – чи простеньких припущень, чи наукових передбачень щодо причин виникнення та наслідків дії певного явища.

Отак означивши собі напрямки пошуку істини, починає аналізувати факти, добираючи аналоги, відкидаючи непідходящі. На підмогу Ното приходять інтуїція – структура у сферах позасвідомого, яка підказує здогади. Але немає тут ніякої містики, здогади породжує проникливість, а вона базується на попередньому досвіді (“А, так он чого він так сказав!”).

Звісно, цікавість – річ необхідна в процесі аналізу, але далеко не головна. Є могутніші рушії для докопування до істини про досліджуваний людиною об’єкт. Навіщо ті знання без *практичних потреб*? Аби переконалися, що “їх за плечима не носити”? Істина залишиться мертвою, а то й непізнаною, якщо вона не затребувана *соціальними інтересами*.

Ну, от пробити мужики панові груди і що? Ну, дізналися, якого кольору у нього кров. А от коли пробити груди, аби забрати у пана маєтності – о, це вже інша річ. Це вже практичний інтерес. І соціальна потреба. Їх реалізувати може *Ното переконаний*. Таким він стає не лише в ході аналітичного здобування знань, а й під впливом емоційно-інтелектуального збудження від доведення самому собі достеменності знання й віри в його істинність. Обґрунтувавши собі істинність знання за допомогою інших знань і вірячи в його істинність, людина не може на цьому зупинитися. Із Ното переконаного вона переростає в Ното (Хому – жарт.– *Авт.*) *ідейного*. Адже що таке ідея? Це знання в єдності з переконанням у його істинності і *прагненням* до активної діяльності на цій основі. Без ідеї не реалізується жодна справа.

Ось тут доля часто утинає злі жарти. Непомітно для себе Ното ідейний стає Ното *заангажованим*. Він уже перестав бути критикуючим, утратив здатність розрізняти істинне й правдоподібне, він вже не шукає, бо не сумнівається. Він націлено реалізовує задумане (не ним, що трапляється дуже часто). Не дарма древні застерігають: не сотвори собі кумира! Не допомагає.

Апостоли науки

Історія цивілізації сповнена духом безкорисливого пошуку істини. Для подвижників науки пошук істини завжди був і є змістом усього життя. Історія пам'ятає шукачів істини, що ризикували заради неї не лише репутацією, а часто й життям, обвинувачувалися в шарлатанстві, вмирили жебраками.

Наука є основним знаряддям пошуку істини, бо протягом всієї історії цивілізації пошук сутності речей був і залишається її головною функцією. А тому лише вона з усіх соціальних інститутів напрацювала найповніший арсенал методів пізнання та осмислення.

Одним із ключів до розкриття ролі науки може бути вислів відомого соціолога М. Бердяєва “Наука не знає кінцевих таємниць, оскільки наука – нескінченне пізнання. Отже, наука не знає Істин, а знає лише істини” [18, 239]. Тобто вона не пізнає таїни до кінця, бо сутність чого завгодно безконечна. Безконечним є і процес пізнання, тобто науковий процес пошуку сутності. Та разом з тим наука постійно видає результати пошуку, які М. Бердяєв назвав істинами. Цим іменником у множині (з маленької, звісно, літери) він означає проміжні результати пошуку. Наука видає їх, бо:

– суспільству потрібні ці проміжні результати як імпульси поступу соціуму в його самовдосконаленні;

– вони ж стають імпульсами дальших наукових пошуків;

– кожному вченому не терпиться повідомити людству про своє відкриття. Он один з ванни вискочив і побіг вулицею, вигукуючи “Еврика!”. В цей момент (момент пізнання істини) йому здається, що це і є Істина, бо отримано остаточний, кінцевий результат, хоча насправді, з плином часу, стає зрозумілим: отримано успіх в цьому відрізковій праці розуму, пізнано лише цей відрізок позавчора непізнаного і вчора та сьогодні пізнаваного, а нові площини непізнаного тягнуться ген за

горизонти мислі і їй важко навіть окреслити на тих безмежжях бодай перші подальші стадії пізнання.

Тому шукаючого істину тягне далі, туди, за горизонти відомого. Його підштовхує розуміння ситуації: чим більшою стає площа зрозумілого, тим більше у пізнаного з'являється точок дотику з невідомим. А кожна така точка дотику – наукова проблема, яка не чекає пасивно, а нагально потребує розв'язання.

Повіriamo світовим велетам науки: вони відзначали, що кожне відкриття (кожна нова досягнута істина) – це результат не лише титанічної роботи людського розуму. Леонардо да Вінчі порівнював заняття наукою без пристрасті з ковтанням їжі без задоволення, що лише засмічує пам'ять і робить її нездатною засвоювати нове.

А знаменитий хірург М. І. Пирогов писав: “Усе високе і прекрасне в нашому житті, науці і мистецтві створено розумом з допомогою фантазії, і багато що – фантазією з допомогою розуму. Можна сміливо стверджувати, що ні Коперник, ні Ньютон за допомогою фантазії не набули б того значення в науці, яке вони мають” [18, 241].

Більше того, кожен науковий пошук – це не лише злет фантазії, а її естетичне піднесення. Англійський філософ Г. Спенсер заперечував протилежність науки і поезії, маючи на увазі “поезію досліджуваних предметів” і піднесення дослідників, схоже на піднесення поетів. А С. В. Ковалевська пояснила, чому вона одночасно працює в галузях математики і над літературними витворами. “...Не можна бути математиком, не будучи в той же час і поетом в душі. Але, звичайно, щоб зрозуміти правильність такого визначення, слід відмовитися від старих передсудів, що поет повинен творити щось несуттєве, що фантазія і вимисел – це те саме. Мені здається, що поет повинен бачити те, чого не бачать інші, бачити глибше інших. І це ж повинен математик” [18, 242].

Сучасник С. В. Ковалевської Д. І. Менделєєв писав про тернисті дороги істини до загального визнання: “Наукові відкриття рідко робляться одразу, зазвичай перші провісники не встигають переконати в істині знайденого, час викликає справжнього творця, наділеного всіма засобами для проведення істини у всезагальну свідомість; однак не слід забувати, що він може з'явитися лише завдяки праці багатьох і нагромадженій сумі даних. Такий Лавуазьє, такі і всі інші великі носії істини” [18, 177].

Один з найвидатніших філософів Р. Декарт якось зазначив: “Ви питаєте, як я пізнаю істину? Я – сміюся!”. Бо комічне – найбільш випукле, випнуте вираження сутності соціального протиріччя. Зрозуміти сутність протиріччя: його складові, витокові детермінанти, рушійні механізми, вірні й оманливі дії учасників, наслідки і все інше в сукупності, а по тому з усього цього хаосу вибудувати чітку систему знання – це і є пізнання істини. Декарт умів. Крім того, що він був системником за складом мислення, його Бог наділив ще й нев’янучим відчуттям комічного. В науковому осмисленні буття він діяв так, як уже в наші часи український гуморист О. Вишня радив початкуючим сатирикам: “Шукайте протиріччя і ви матимете сміх”.

Наука має дві основні галузі. Природничі науки аналізують, що відбувається в оточуючому людину навколишньому середовищі. Помилки у встановленні істини, передчасні, не вивірені, хибні висновки призводять не лише до масових бід, а й нерідко породжують смертельну небезпеку для людства. Наше покоління є свідками суперечливих досягнень науково-технічного прогресу. Суспільствознавчі науки вивчають, що діється в суспільстві, поміж людьми (соціологія, соціальна психологія та низка інших) і в самій людині (арсенал психологічних наук). А над усіма науками – філософія: найбільш узагальнене осмислення всього суцього.

Здобутки науки творяться кращими умами земної цивілізації, і невід’ємне право людства на них підтверджувалося не раз. Право людини на освоєння істини задеклароване кожною країною в законах про освіту та реалізується мережею навчальних закладів. Освітяни є опосередкованими шукачами істини: будучи посвячені в таїнства науки, інтерпретуючи і поширюючи її здобутки, вони виводять на її тернисті дороги нових апостолів істини.

Журналісти

Якщо вчені формулюють істини наукові, то журналісти докопуються до сутності явищ соціальних і допомагають людям зрозуміти, що відбувається з ними й між ними. Один маловідомий журналіст сутність своєї професії визначив як “мистецтво донести людям правду”. Сказано гарно (гучно – не точно). Але ж це майже останній етап журналістської технології. А “до того” її, правду, слід відшукати, здобути. (Якщо йому це дадуть. Скільки журналістів щороку гине, їх

знищують, аби завадити їм дізнатися й донести людям правду, сиріч істину).

Вже згадуваний вище відомий український журналіст В. Стадниченко назвав своїх колег шукачами істини. Термін він узяв у М. Ганді, а той – у А. Блаженного. Визначення журналістів як шукачів істини бере початок від витоків процесу, від перших процедур у технології журналістської діяльності. Від непорушності правила: вислухати всі сторони, всіх учасників соціального конфлікту. Але в усьому є свої передумови. Тут найперша: журналіст має бути зацікавлений докопуватися до істини й доносити її до людей. І бути абсолютно не зацікавленим спотворювати істинну сутність соціальних явищ та подій, щось опускати, на чомусь акцентувати і таких затемнень/висвітлень напівправди припускатися.

Чи можливо таке? Звичайно. Якщо журналіст діє в демократичному суспільстві, захищений найсправедливішими законами і слугує незалежному засобові масової інформації. А таким ще треба виховатися, сформуватися.

Письменники, поети

Щоб зрозуміти, чому письменників відносять до шукачів істини, слід зрозуміти, що відбувається з автором твору в момент творення. Не речення, а суцільна тавтологія. Але у ньому слово “зрозуміти” має різні значення. У першому випадку йдеться про думку, сформовану лише аналітичним розумом, а в другому – додається, причому в якості домінуючого чинника, чуттєва константа, сплавлена з позасвідомим збагненням, з інтуїцією, образним уявленням щодо іпостасі письменника, його світобачення і результатів творіння.

Я зрозуміло пояснив, як ти, Читачу, маєш сприймати і сприйняти письменника разом з його дітищами? Так оце ж майже те саме відбувається і з письменником, коли він пише. Він відтворює життя не у формі осмисленої думки про нього, а у формі чуттєвих образів, тобто у вигляді панорами життя з усіма його подробицями: подіями і діяннями, почуттями і вчинками та міріадами іншого. Відкриваючи перед читачами можливість поринути у світи ідеальних (чи й ідеалізованих) почуттів, хіба цим самим письменник не допомагає нам відчутти й збагнути цей бік істини життя?

Причому чуттєво-образне, а не мисленнєве настільки домінує в методі роботи письменника, що мало не у кожного трапляється те, що написав свого часу О. С. Пушкін про головну героїню свого роману “Євгеній Онегін”: “Який фортель викинула моя Тетяна! Вона вийшла заміж. Ніколи не чекав такого від неї!”. Зауважмо, від віртуальної героїні, створеної його уявою.

А чому герой твору заводить автора в несподівані світи? Бо письменник не відтворює реалій, а узагальнює їх у пошуку або *типологічного*, або *ідеального*, чи того й того разом. А це, як зазначив В. Маяковський про поезію, “езда в незнаємое”.

На цій підставі часто дорікають письменникові: “Ти спотворюєш дійсність”. На що той резонно відповідає: “Я її так бачу”. І він більше правий за своїх візаві хоча б тому, що і “творити”, і “спотворювати” – слова однокореневі не випадково. Головне ж у тому, що і типове, й ідеальне є різновидами соціальної істини.

Мислячи формально, кожного письменника можна віднести не до шукачів істини, а до протилежного табору (що й траплялося в минулому багатократно). Адже, створюючи художній образ, автор вдається до перебільшення одних і применшення інших якостей героя. А використовуючи гротеск, подає зображуване у вигляді, перебільшеному до фантастичного, нереального. Та у кожному випадку письменник керується естетичним ідеалом і прагне возвести до його вершин свого читача. Бо ніщо так прискорено не наближає до життєвих істин, як ідеальне.

Кожен витвір художньої словесності: чи то історична повість, чи байка або ж фантастичний роман, має не лише текстовий зміст, а й підтекстовий зміст. Саме в ньому письменник активно вторгається в сьогодення, шукає відповіді на запитання: в якому світі ми живемо? Хто ми такі і чому ми такі, якщо ми самі собі сотворили саме таке життя? А у змістові, наче докір сучасникам, зображує ідеальний світ й ідеальних його жителів. Художньо-образним мисленням письменник підштовхує читача до розуміння сутності життя, не кажучи вже про панорамне відображення соціальних катаклізмів: такі твори нерідко стають для поколінь підручниками з історії свого народу. До того ж підручниками гатунку вищого, ніж навчальні. Бо історик, якщо він щирий науковець, пише як було насправді, а письменник – чому так було і як мало чи могло б бути, якби... Значною мірою історія завдячує літературі саме через неповторне відтворення. Головне ж полягає

у тому, що художній твір допомагає людині глибше пізнати не лише сутність навколишньої реальності, а й саму себе, свою особистість.

Отже, наяву навмисне спотворення сутності реалій (див. визначення брехні), причому маємо коктейль-квінтесенцію: не лише навмисний відхід від дійсності, а й плюс вигадки (у письменників це називається домислом і зрідка вимислом), приписування властивостей одних речей (чи людей) іншим, замовчування й недомовки і ще багато чого іншого. Все це робиться заради одного: такого відображення правди життя, в яке повірить кожен читач чи глядач.

Нарешті, не зайве нагадати силогізми А. Блаженного щодо, наприклад, байки. Вона, як і кожен літературний витвір, є істинною, бо існує реально, а те, що в ній описано, є вигадкою. І разом з тим вигаданим вона утворює істину, бо робить зрозумілою життєву, соціальну сутність.

Як зазначає польська письменниця О. Токарчук у дослідженні “Мандрівка людей книги” (Львів, 2004), усіляка книга чимось нагадує людину. Вона несе в собі певну незалежну живу й драматичну окремішню частку істини, вона – певна версія істини, героїчний виклик, кинутий істині, щоб та з’явилася й уможливила подальше наше існування у блаженстві абсолютного пізнання [61].

Фантасти

Вже кілька десятиліть поспіль соціологічні дослідження підтверджують, що фантастика є одним з найпопулярніших жанрів сучасної літератури. І справа не в тому, що фантастичні твори дають можливість замордованій проблемами людині отримати соціальний затишок, полинувши в далекі світи й поринувши у віддалені часи, де все не лише інакше, а й зовсім інше. Справа в тому, що фантастика, як ніякий інший літературний жанр, так швидко й потужно наближає нас до істини, так широко відкриває до неї двері.

Маю на увазі не лише і навіть не стільки прогностичну функцію фантастики, хоч вона й неймовірно потужна. Відомо ж бо, що атомну енергію передбачив ще Г. Уеллс, лазер – О. Толстой, так само як підводні човни, телеграф, штучні алмази й багато іншого було описано задовго до їхньої появи. Та навіть у ході підготовки до космічного польоту за програмою “Союз” – “Аполлон” сценарії екстремальних ситуацій відпрацьовувалися з використанням сюжетів наукової фантастики. Пись-

менник-фантаст Г. Альтов підрахував, що точність (здійснюваність у подальшому) наукових передбачень у творах того ж Г. Уеллса близько 40%, а у Ж. Верна та О. Беляєва цей показник сягає 90%.

По тонесенькій ниточці логічного мислення та уяви фантаст проникає в невідоме, а там вже дає собі волю!.. Повністю абстрагуючись від об'єктивної реальності, письменник створює реальність суб'єктивну, нечувано й небачено нову. І теж керується естетичним ідеалом, вводячи нас у дивовижні вигадані світи. Але не для того, щоб ми подивувалися ними чи злетом уявлень фантаста (“От уже ж навігадував!”). А щоб, опинившись в іншій реальності, читач сам себе запитав: “А ми – хто такі? А чому ми такі?”. І замислився над віковичним: “А як далі жити?”.

Фантаст шукає і пропонує відповіді на ті одвічні запитання: хто ми такі? Яким буде наше завтра? Що очікує людину в майбутньому? Ті запитання, які постають перед кожним, хто намагається осмислити свою сутність, тобто осягти Істину. Класик світового рівня, письменник С. Лем точно висловив цю головну властивість наукової фантастики: “По суті, говорячи про майбутнє, про життя на далеких планетах, я говорю про сучасні проблеми і своїх сучасників, лишень вдягнутих у галактичні вбрання” [5, 403]. Не зайве процитувати й інших його колег. Ф. Лейбер пише: “Наукова фантастика вчить сміливіше, глибше, гостріше бачити й сприймати граничні розвідки явищ великих і малих, матеріальних і безтілесних, усталених і які ще ледь прокльовуються, майже безспірних і майже неможливих... Наукова фантастика дає можливість прозирати весь світ, більше того – Всесвіт” [5, 407].

Лицедії

Мистецтво завжди відходило від суті щоденності, аби наблизити нас до ідеалу. Люди йдуть до театру, аби відвідати світ прекрасного, хай вигаданого, хай штучного, зате кращого і вищого за дійсність. Людину завжди приваблює дійство, що відбувається на сцені. Від побаченого вона отримує не лише задоволення. “Що може бути дивовижніше і прекрасніше істини, – писав більше ніж півтора тисячоліття тому А. Блаженний, – до якої, без сумніву, прагне кожний глядач, уважно спостерігаючи, щоб не бути обманутим, і хвалячись, якщо помічає і визначає що-небудь у видовищі швидше за інших” [10, 456–457].

Соціальну сутність сценічного мистецтва, його особливу нішу серед інших соціальних інститутів прекрасно розкрив німецький драматург Ф. Шиллер: “Театр карає тисячі пороків, які суд залишає без покарання і радить тисячі чеснот, про які замовчує закон... Театр витягує обман і брехню з їх кривих лабіринтів і показує денному світлу їхню жахливу зовнішність.

Театр розгортає перед нами різноманітну панораму людських страждань. Театр штучно вводить нас у сферу чужих бід і за миттєве страждання нагороджує солодкими сльозами та розкішним приростом мужності й досвіду... Лише в театрі великі світу цього чують дещо рідкісне, а то навіть зовсім для них неможливе – правду, і бачать те, чого не бачать навколо себе ніколи або стрічають дуже зрідка – людину” [74, IV, 223–225].

На жаль, це було. Було тоді, коли мистецтво жило в красивому приміщенні, куди нездарам увійти було немислимо. Тепер найгірша частина людства заповонила храм Мельпомени, нахабно витісняє таланти, привласнює їхні ідеї і помисли. У світ мистецтва увірвалася ринкова шантрапа з одним стремлінням: робити славу задля грошей і на славі робити гроші. Дика конкуренція викинула на задвірки високі поривання до Ідеалу, всадовивши на трон заздрість і ненависть. Те, проти чого тисячоліттями боролосся мистецтво, за якихось десять років перетворилося на його сутність.

Правники

Теза перша: вони стоять на стражі життя по правді (по праву), адже закони – основні офіційні норми суспільства.

Теза друга: відшуковують і встановлюють істину задля відновлення справедливості.

Теза третя: зразком пошуку істини є суд, незалежний, неупереджений, в якому слухання відбуваються публічно, на принципах змагальності сторін. Тут виступають: сторона звинувачення (висуває докази вини); сторона захисту (висуває докази та аргументи на користь звинувачуваного); арбітр (зважує всебічно, щоб восторжествувало верховенство права і справедливості).

Відомий психолог Л. С. Виготський про практичну цінність заслуговування в судовому слідстві показів потерпілого й винуватця писав: “Вони пристрасні і ми це знаємо, вони несуть у собі елементи брех-

ні, а можливо, й зовсім не вірні (хоч і протилежні! Протилежно не вірні! Обидва! – *Авт.*). Чи не означає це, що ми повинні в процесі не вислуховувати їх зовсім, а тільки допитувати свідків? І це було б нерозумно. Ми заслуховуємо підсудного і потерпілого, звіряємо, порівнюємо, звертаємося до речових доказів, документів, слідів, показань свідків – і так ми встановлюємо факти” [23, 145–146]. А істина встановлюється в тому ж таки суді на основі зіставлення з’ясованих фактів з положеннями соціальних норм суспільства, сформульованими в законах.

Чи може бути хтось брехливіший за суддю, який, перекрутивши одні закони, витлумачивши по-своєму інші, решту взагалі проігнорувачи, виголошує вирок іменем держави (!!! Як після цього в такій державі жити?!), а на довершення ще й повчає:

– Закон є закон.

От якби люди не лише знали азербайджанське прислів’я “Неправильні ваги – у вогонь, брехливого суддю – в кайдани”, а й керувалися ним...

Видатні шукачі істини

Ці імена обрані не лише за ознакою зірок першої величини на небосхилі земної цивілізації. Кожен з них уособлює окремішній шлях пошуку істини: Августин – тернисті дороги наукового осмислення, Ганді – душевні муки розбудови особистісного морально-етичного кодексу і життя відповідно до нього, Мати Тереза – любов серця до людей, Стендаль – глибинний самоаналіз. І якби в кожному з нас проросло бодай по зернятку від цих світочів – кожен з нас був би Людиною.

Блаженний Августин Аврелій (13 листопада 354 – 28 серпня 430)

Я бажаю знайти не що інше, як істину.

Августин Блаженний

Ніхто не стане таким, яким бажає бути, якщо тільки не зненавидить себе такого, яким він є.

Августин Блаженний

Один з наймогутніших умів земної цивілізації. Його перу належать понад тисяча трактатів: філософських, естетичних, психологіч-

них, релігійних. Ніхто з античних мислителів не зробив такого ґрунтовного філософського аналізу суперечливої динаміки розвитку особистості і не менш суперечливої динаміки розвитку загальнолюдської цивілізації та її історії. Вчення Августина справило могутній вплив на розвиток наук у середні віки, чимало його положень актуальні й нині. Саме тому вважається, що Августин перекинув міст від античної до середньовічної цивілізації.

Нинішні науковці акцентують передусім на теологічній, богошукацькій спадщині А. Аврелія, справедливо називаючи його духовним батьком, теоретичним фундатором західноєвропейської гілки християнства – католицизму. Тим часом неоціненними є його теоретичні шукання у сфері світоглядній: осмислення проблем сприйняття людиною явищ навколишнього світу, їх відчуття і розуміння. Ці шукання настільки широкі, що охоплюють царини філософії, психології, соціології, герменевтики та низки інших гуманітарних наук. Тематично вони часто групуються навколо двох феноменів: Істини і Брехні, що й привернуло увагу автора до цієї постаті.

Одразу необхідно зазначити: особливість мислення Августина полягає в тому, що всі розмірковування щодо істини як базової категорії науки він веде не задля розв’язання тогочасних наукових спірок та розвитку філософії як науки, а задля розв’язання щоденних життєвих проблем кожною, як нині кажуть, пересічною людиною. Чим є для неї істина? В який спосіб людина здатна її пізнати, як може відрізнити від ложного чи помилкового. Диспут веде не лише за формою, стилем, мовою викладу, а й за суттю: що таке істина в розумінні простої людини, навіщо істина цій людині, яка роль її у житті звичайної людини. Саме такий підхід: з позицій соціальних, а не суто наукових потреб, зумовлює особливу цінність шукань Августина Блаженного.

І ще одна заувага. Автор не випадково назвав трактат “Монологи”, а в ньому обрав форму діалогу вигаданих учасників наукового диспуту щодо істини. Тому що вона “найкраще може розкриватися через запитання і відповіді, а мова, штучно введена для з’ясування питання, заглушує дикий крик впертості, переважно потайної, а інколи й відкритої душевної злости. Тому я й гадаю, що винайшов найспокійніший і найзручніший спосіб шукати з божою допомогою істину, відповідаючи сам собі на свої ж запитання” [9, 189–190]. Ось уже тут древній мудрець пояснює, як шукати істину: спокійно без амбіцій розмірковуючи, не стоячи вперто й люто на своєму. Незважаючи на простоту

викладу, “Монологи” є глибоко науковою працею, яка на вищому рівні розвиває уявлення Платона, Аристотеля, Цицерона про істину.

В книзі “Енхиридіон” (у давні часи енхиридіоном називалася ручка для тримання книги на столі під час читання, цим словом Августин назвав працю, що мало означати “настільна книга”) автор зазначає, що вирішує не те питання, яким переймаються гострі уми тогочасних академіків: чи має мудрець, аби не помилитися та не прийняти брехню за істину, нічого не стверджувати, бо все або невідоме, або сумнівне. І всяка помилка вважалася ними за гріх, уникнути якого можна лише залишаючи питання невирішеними; а той, хто погоджується з існуванням невідомого, безумовно ж, помиляється. Невгомонний шукаючий розум Августина не міг миритися з ученою пасивністю і він написав три книги, спрямовані проти схоластів. Бо “треба було усунути відчай в досягненні істини” [10, 301].

Що людина хоче знати перш за все? Чи безсмертна вона. Тому що любить життя, тому що їй хочеться жити в цьому світі, жити заради того, щоб пізнавати. А звідси мудрець виводить першу істину: людина може любити життя уже за те, що має можливість пізнавати, отримувати знання. Більше того, автор “Монологів” робить несподіваний випад: “А якщо саме життя виявиться таким, що в ньому не можна буде тобі дізнатися більше, ніж ти знаєш, чи утримаєшся від сліз?”. Уявний учасник діалогу відповідає: “Навпаки, буду плакати так, наче б немає самого життя”.

Ніяке знання не може зробити людину нещасною. Навпаки, пізнання робить її блаженною. “Отже, ти любиш життя не заради самого життя, – звертається уявний опонент до свого співбесідника, – але заради знання”, що його отримує людина завдяки тому, що живе. “І якщо я тепер нещасний, то саме тому, що надто мало знаю” [9, 180]. Отже, суть щастя, за Августином, полягає у знанні. Звідси він робить висновок: людина бажає існувати, щоб пізнавати. У пізнанні він вбачає і сенс життя, і сутність щастя. Бажання існувати є виправданим, якщо “існувати, щоб жити, щоб пізнавати” [9, 180].

Визначаючи істину, Августин ототожнює її з наукою, а наукові результати розглядає як складові інтелекту. “Істина існує в нашій душі” (в людському інтелекті) як складова всього комплексу знань, надбаних людиною.

“Істинне є те, що існує так, як здається незнаючому, якщо він хоче і може пізнавати” [9, 185]. Як багато закладено в одній лише фразі. Перше: певна річ, явище чи що завгодно функціонує так, що його

сутність відповідна певним уявленням людини, яка ще мало знає про цю річ. Але (друге) хоче знати і (третє) має здатність пізнавати.

Коментувати попередню тезу доцільніше так: “Отже, те не буде істинним, чого ніхто не може пізнати” [9, 185]. Одразу ж пригадується сума пізаного у вигляді площі, окресленої колом, що є межею між двома феноменами: знанням і незнанням. За нею – незмірні простори непізаного. Освоюються вони поетапно, адже межа, хоч і видається замкненим колом, але й воно складається з Нної кількості окремих точок, себто окремих проблем, настільки актуальних, що мають бути пізані зараз і повністю. Лише після цього настане черга наступних. А ще дальші навіть не можуть мати вигляд проблем, вони є просто невідомим. Про реальність окремих з них вже можна вибудовувати наукові припущення, деяких – висловлювати інтуїтивні здогадки, що ж до більшості – неможливо навіть мати жодних уявлень.

Істинність чогось доводиться однаковим сприйняттям його різними людьми шляхом порівняння, зіставлення з іншими предметами та явищами. Пізнати істинність можна лише справжньої, реальної, насправді існуючої речі, що й стверджує А. Блаженний.

Він вважає, що органи сприйняття передовсім “з’ясовують” сутність речі: те, що бачать очі, не можна назвати ложним. Та й то не завжди. Намальоване дерево, відображене в дзеркалі обличчя є ложними “саме через схожість видимого з істинним” [9, 187]. Це вже пізніше з’явилися терміни: “підроблений”, “уявлюваний”, “віртуальний”, “несправжній” та низка інших, а за часів Августина все багатство значень вкладалося в поняття “ложний”. Але й за таких умов можна істинне розрізнити, спостерігаючи за ним. І звідси його висновок: істина, тобто знання, достовірна інформація є такими, бо все те, що людині видається, відповідає реаліям. Можна “назвати істинним те, що існує саме так, як здається. А з цього буде випливати, що ніщо не буде істинним без пізаного” [9, 191]. Не буде й істини без людини, яка пізнає світ.

Істиною є знання людини про навколишній світ, який є реальним. Цією тезою Августин розрізняє поняття істинного і дійсного, що ототожнюються у силогізмах ряду тогочасних учених.

Як, у який спосіб людина може досягнути істини? В “Монологах” Августин це завдання вкладає в уста одного з учасників диспуту: “...метою цих наших околясів було не що інше, як твої вправи, щоб зробити тебе здатним споглядати істину” [9, 206]. Людині, по-перше, має бути *роз’яснено* сутність речі, по-друге, той, хто роз’яснює, має

викласти сутність зрозуміло і, по-третє, вказати на відмінності даної речі від інших. Здатність розрізняти речі необхідна людині для того, щоб не було прийнятним те, “на що тобі ложно вказують” [9, 206]. “Такі (люди. – *Авт.*) істини ще не бачать, одначе, і бути обдуреними і введеними в оману не можуть, і достоту знають те, що шукають” [9, 191].

Отже, шукач істини має володіти здатністю розуміти сутність речей, відрізнити її від ложної сутності, не приймати все на віру: одна річ розуміти, зовсім інша – вірити. Та разом з тим не слід бути Хоною невіруючим. Людина має пригадувати схоже в минулому, проводити аналогії, перепитувати про це інших. “...Коли він нам нагадає, тоді всі обставини несподівано наче б висвітлюються в нашій пам’яті” [9, 206]. Таке насправді буває часто: кинута кимось одна незначна фраза раптом ставить на свої місця цілі комплекси фактів. І факти людських взаємин стають зрозумілими і пояснюваними.

Від розуміння істин соціального життя Августин переходить до проблем наукового пізнання. Шукачами наукової істини є “ті, хто вивчив ґрунтовно вільні науки, бо, вивчаючи, вони, безсумнівно, наче б відкопують і відкривають їх у собі (те, що нині називається ідентифікацією, самоперсоніфікацією, ототожненням себе з науковим знанням. – *Авт.*), зариті забуттям, і не задовольняються, і не зупиняються, доки не розкриється у всій широті і повноті лик істини, блиск якого до певної міри вже просвічується в тих науках” [9, 206].

Можливо, надто образно, але ж доволі точно описує тут Августин сутність наукового пізнання. Роботи вченого на грані між знанням і незнанням: освоєне попередниками є лише певною мірою відблиском істини, а нове відкриття чи зведені у фундаментальний закон давні знання відтепер стають істиною у всій повноті й широті. Та якщо попередні положення в основному пояснюють суть наукового пошуку (до речі, значною мірою “списаного” із самого себе), то подальшу тезу інакше як пророчою не назвеш. “Та від цих же наук, – пише Августин, – у дзеркалі мислі відображуються деякі ложні кольори і форми, часто обманюють шукачів і вводять їх в оману, змушуючи думати, начебто в них полягає все, що вони знають або що шукають... Таких уявлень слід уникати з особливою обережністю; ложність їх пізнається по тому, як вони змінюються зі зміною дзеркала, тоді як лик істини залишається незмінним” [9, 207]. Через 15 століть ця ідея втілилася в метод наукового експерименту з постійними і перемінними індикаторами.

А ось ця теза Августина є теж вельми актуальною. Якби в науці “не було нічого визначеного, нічого розподіленого й розділеного на роди і частини, то вона ніяким чином не могла би бути наукою” [9, 195]. І справді. В кожній галузі науки вчені дбають про повноту понятійного апарату, про визначеність категорій, аби мати “спільну мову” щодо самого предмета науки чи окремого дослідження. У цій тезі йдеться також про методи системного аналізу і синтезу, без яких наука немислима. Та і сам спосіб міркування вченого має сприяти досягненню істини; науковість викладу – не те саме, що наукоподібність, насиченість тексту науковою термінологією.

Відділяє Августин справжню науку від догми, “яка не потребує визначень, розчленувань, умовиводів, всього того, завдяки чому вона (наука.–*Авт.*) і називається наукою” [9, 195]. Тобто науки, які мають свій апарат дослідження явищ, є істинними, окрім лженаук (бо останні “не вчать істинному”).

Цікавими є наукознавчі міркування Августина. Наука є істиною вже тому, що вона – наука, її назва походить від слова “научитися”, і якщо людина навчилася чомусь, то вона вже наблизилася до істини, пізнала її, хай і не повністю.

Беззаперечною видається думка: навіть якщо світ загине, то істина залишиться, бо вона вища й дорожча за життя. Переконання Августина у невмирущості істини, віра в її невмирущість, у передачу знань, досягнень науки від покоління до покоління – чи не з цього струмочка бере початок сучасна ріка ідей академіка В. І. Вернадського про ноосферу?

Августин не лише розкрив сутність істинного та описав основні властивості її шукачів, а й обґрунтував низку пересторог, насамперед щодо таких явищ, як ложне та неправдиве у знанні.

Усі знання Августин розподіляє на два основні різновиди: істинні і ложні. Останні ж диференціюються таким чином. Першу групу складають відомості, в яких відображувані явища набувають схожості з явищами, про які маємо істинні знання, “однаке не є тим, на що є схожим” [9, 200]. До другої групи відносить знання, в яких “зазвичай ложним називається і таке, що вельми далеке від схожості з істинним” [9, 200]. Нарешті, деякі відомості “являють собою хоч невелике удання істинного” [9, 200].

Імітація істини може бути неусвідомлювана, і тоді це називається ложним, а може бути свідомою, тобто навмисною, і тоді це вже

брехня. Межею між ними і є наявність умислу спотворити істину, відійти від неї.

Неймовірне і навіть неможливе може бути ложним, але не брехливим. Переказ про те, що Медея літала на крилатому змієві, не є брехнею, як і зміст інших легенд, міфів та казок. “Ложна думка уподібнюється істинним думкам самим своїм вираженням. Будучи неймовірною, вона тим наслідує істинні думки, що так висловлюється (тобто, лише формою. – *Авт.*), і є ложна, але не брехлива”. І ложною думка є настільки, наскільки вона якось уподібнюється істині. Та й взагалі думка сама собою істинна, бо існує реально, а тим паче містить у собі істину щодо ложного, неістинного предмета обговорення: олово є ложним сріблом, бо лише уподібнюється сріблу.

Важче розбиратися в людях, які, скажімо, з’являються на публіці перевдягненими в жіноче вбрання. Хто вони: ложні жінки чи ложні мужчини? Не випадково закони того часу позбавляли їх права на заповіт. “Бо істинними комедіантами і істинними нечесними людьми ми можемо назвати їх не вагаючись; або якщо вони це роблять таємно, а потім щось нечесне стає відомим лише з дурних чуток, то ми, гадаю, не всупереч істині можемо назвати їх істинними негідниками” [9, 202].

Але якщо чоловік перевдягається жінкою, щоб одурити ворога і в такий спосіб врятувати вітчизну, то, набравши ложного вигляду жінки, він стає ще більше істинним мужчиною. Або коли мудрець, життя якого дороге для людства, щоб не застудитися, натягає на себе, що під руку попало, навіть жіночий одяг. Тут маємо враховувати: за яких умов це відбувається, аби не перетворитися на непробачуване неподобство. Та головне в тому, що вчинок на перший погляд може видаватися нечесним, але похвальна мета виявляє його істинну чесність.

Імітацію, уподібнення чи наслідування істинного Августин радить відрізнити від марного. Те, що силкується набрати вигляду істинного, а насправді є нічим, не вартє й розмови. Бо “воно – ніщо”.

Враховуючи, що причина омани, хибних думок, помилкових поглядів закладена в незнанні, доходимо висновку, що постійно помиляється не той, хто чогось не знає, а той, хто вважає себе знаючим щось, чого він насправді не знає. Він вважає ложне за істинне, а це й означає помилятися. Причому велике значення має те, в чому саме він помиляється. “Стосовно однієї і тієї ж речі слід віддати перевагу знаючому неупередженим розумом перед незнаючим і тому, хто не помиляється, перед тим, хто має хибну думку” [10, 298]. Тут одразу дві

тези викладає Августин: у першій розкриває сутність помилки, а в другій означає межі континууму знаючих.

Не обов'язково впадає в оману той, кому щось видається ложним, скоріше, саме таке сприйняття (ложного – ложним) і наближає до розуміння істини. “Не той обманюється, хто бачить хибне, а той, хто довіряє хибному” [9, 182]. Тобто, за Августином, людська довірливість є основною детермінантою нерозуміння істини. А простіше – сам винен, що тебе обдурили: довіряючи – перевіряй. Бо той не обманюється, хто не довіряє ложному. Ложність закладена не в об'єктах спостереження, а у їх сприйнятті людиною. Але це ще не породжує оман, хоча сприйняття і є частиною душі, отже, саме вона або створює уявлення, або сприяє хибному розумінню. Ложності не може бути без сприйняття, поза інтелектом сприймаючого. Отже, схильність до хибного чи нехибного сприйняття і сама здатність сприймати реалії хибно або не хибно закладені в людському інтелекті, в його особистостях. Як і в давнину, ми й сьогодні обманюємося почуттями, зваблюємося схожим, не помічаючи різниці, безпідставно самі себе утримуємо від довіри або не надто довіряємо й опиняємося в полоні ложного. А воно підступне, має водночас щось схоже і несхоже з істинним, існуючи інакше, ніж нам здається.

Без сумніву, Августин бачив кожную особистість унікальною вже в тому, що кожній людині бачиться щось особливе у суспільному об'єкті спостереження (чи обговорення). В неоднаковості сприйняття він і вбачає розходження в оцінках, у висновках. Отже, один з двох має хибне уявлення; і коли двоє щодо одного об'єкта висловлюють дві суперечливі думки, то в одній з них є істина, а друга думка хибна. Втім, Августин не виключає, що обидві думки можуть бути хибними.

У “Монологах” Августин, зрештою, дає найчіткіше визначення ложного. Ним назвати можна лише те, що виставляє себе тим, чим воно не є або з усіх сил прагне бути, але не є [9, 191]. Подумаймо: виставляти себе тим, чим ми є, означає подати про себе таку інформацію, яка свідчила б про наявність у тебе тих чеснот, яких насправді у тебе немає. Що це означає стосовно нинішніх реалій? У масовій свідомості є певний ідеал; і одні приписують собі всі його чесноти (“Ось я і є той, якого ви хочете”), а інші, дещо “не дотягуючи” до ідеалу, додають собі решту його властивостей.

Видавати себе за іншого, підроблятися під істинне властиве багатом істотам у живому світі. Але, за Августином, лише “у розумних тварин, наприклад, у людини” [9, 191] є властивість видавати логічне

за істинне навмисне, з умислом, користуючись здатністю розумно мислити. Це вже слід називати не ложністю, тобто невідповідним істинному, а лживістю; брехливою є лише homo sapiens.

З усього того, що сприймається людьми ложним, слід вважати те, що намагається бути чимось, але не є ним. При цьому філософ застерігає: “одна річ бажати бути ложним і зовсім інша – не бути здатним стати істинним” [9, 192]. Так і в наш час: амбітні нікчеми вдають із себе талановитих, а нездари-реалісти не стрибають вище своєї планки.

Інакшим є ставлення Августина до творів літератури, до витворів мистецтва, які в певному розумінні є істинними, а в певному – ложними. Правдивими вони є остільки, оскільки відображають правду життя, розкривають соціальні істини, допомагають їх розуміти. А ложними тому, що не є самим життям, а лише його відображенням, як ложним є відображення людини у дзеркалі.

Філософ наводить цікавий приклад. Актор Росцій, звісно ж, є істинною (справжньою) людиною, але за власною волею на сцені був ложною Гекубою. Як актор він є істинним трагіком і ложним Пріамом, бо лише йому уподоблювався, хоча ж насправді Пріамом не був. Такою є сутність кожного актора, чию гру називають ще sztukarством, тобто штучним відтворенням істинного.

Глибоким психологізмом сповнені спостереження Августина щодо взаємодії акторів і глядачів. Останні, безумовно, одногolosно скажуть, що істина краще, ніж обман, і разом з тим насолоджуються не чимось істинним, а примарним. Завамам та ігришам бувають віддані “набагато охочіше, ніж заповідям самої істини: “Схвалюючи одне розумом й ідучи за іншим суєтно” [10, 457].

Прекрасні “першообрази”, тобто реальні речі, явища, залишаються найважливішими, бо вони є втіленням істини, а все, що їй уподібнюється, залишається лише смішним.

Та, виявляється, в любові до смішного можна дійти надто легко, занурення у віртуальні світи таїть у собі небезпеки. Примари постають перед людиною, закриваючи шлях до істини, вони погрожують не силою, а “великими оковами тим, хто не розуміє, наскільки широке значення вислову: “Бережіть себе від ідолів” [10, 457].

Тим часом учасники видовищ не занурюються у віртуальність до втрати відчуття реальності. Прекрасним і дивовижним є те відчуття істини, якого прагне кожен глядач, уважно спостерігаючи за лицедійством. Нарешті, кожен уважно стежить за діями “фокусника, який

займається не чимось іншим, а обманом, і якщо цьому обманові піддаються, то тільки тому, що не можуть зробити цього самі, тому і бавляться мистецтвом того, хто їх обманює” [10, 456]. Інші ж сміються з них, ще інші вказують на обман, але без злості. “Таким чином, перемога залишається на боці знання, мистецтва і пізнання істини, якої нізащо не досягнуть ті, хто шукає її деінде” [10, 457].

Нарешті, виокремимо таку думку Августина в трактаті “Енхиридіон”: оскільки помилятися є не що інше, як брехню сприймати за істину, а істину за брехню, відоме вважати невідомим і навпаки, більше того, те, що є потворним і непристойним, нам уявляється красивим і пристойним, “то, справді, нещасне наше нинішнє життя, для збереження якого інколи необхідно буває помилка”. (Прямісінько як про наше нинішнє життя, в якому все ведеться всупереч сенсу та перевернуто з ніг на голову: потворне видається за прекрасне, а непристойність віднесено до вищих чеснот). І далі Августин виголошує: “Дай Боже, щоб таким не було те життя, де сама істина є життям нашої душі, де ніхто не бреше і ніхто не обманюється!” [10, 298]. Що це? Августин відмовляється від ідеалу, такого життя, умови якого не змушували б людину вдаватися навіть до так званої білої брехні, добродійної брехні на благо і т. ін.? Мабуть, навпаки: він уважно дивиться на життя, а головне, на людей, яким властиво впадати в оману і помилятися, які не можуть не брехати, а інколи їм подобається бути обманутими.

Августин порушує цікаве питання: а чи може трапитися так, що коли-небудь не стане ложності, тобто хибного сприйняття, неправильного розуміння. Його уявний опонент заперечує: сказати, що ложності бути не може, надто безглуздо, безглуздіше ніж сказати, що не може бути істини. Бо дістатися останньої надто вже складно: у пізнанні надзвичайно багато труднощів.

Отже, хибне – вічне. Людина ж не вічна. І душа не безсмертна. Та і з цього, майже трагічного, спостереження могутній розум Августина знаходить оптимістичний вихід: “душі народжуються і помирають, якщо вони не перестають існувати в світі, то це досягається не їхнім безсмертям, а заступленням однієї на місце іншої” [9, 184]. Вічність істини Августин вбачає саме в передачі знань від покоління до покоління.

Трактати “Про брехню” та “Проти брехні” продовжують ту ж тему. По-перше, вони розгортають далі думки щодо суті оманливого, ложного та неправдивого, розпочаті в “Монологів”, а по-друге, містять фундаментальний аналіз брехні як соціального феномена, цього

антипода істини, зміцнюючи розуміння останньої. Роздумами Августина Блаженного про брехню, її витoki й глибинні психологічні та соціальні причини скористаємося в кількох наступних розділах.

Ганді Мохандас Карамчанд
(2 жовтня 1869 – 30 січня 1948)

У прагненні до істини головне полягає не в тому,
щоб знайти її, а в тому, щоб шукати.
Достатньо, якщо хтось чесно шукає її.

Макс Нордау

Ще за життя народ Індії дав йому ім'я Махатма (Велика душа). Світло цієї душі було настільки сильним, що коли звістка про його загибель дійшла до Організації Об'єднаних націй, там були приспущені прапори. В пошуках істини Ганді вивчив основи провідних релігійних учень, праці багатьох видатних мислителів різних народів. Та головною лінією його життя було служіння істині. Від неї він не дозволяв собі відступати ні на йоту в усьому, чим займався: адвокатською практикою чи великою політикою, вчителюванням у школі чи в сімейних взаєминах.

У вступі до книги “Мое життя” М. Ганді зазначав: *“Я не збираюся писати справжню автобіографію. Просто мені хотілося б розповісти історію своїх пошуків істини. А оскільки такі шукання складають зміст всього мого життя, то розповідь про них дійсно буде чимось на зразок автобіографії. Мої шукання у сфері політики відомі тепер не тільки Індії, але якоюсь мірою і всьому “цивілізованому” світові. Для мене вони не являють великої цінності. Ще мені цінність має для мене звання “махатми”, яке я отримав завдяки цим шуканням. Це звання часто дуже мене засмучувало, і я не пам'ятаю жодного випадку, коли б воно порадувало мене.*

Просто мені хотілося б розповісти історію своїх пошуків істини. Протягом тридцяти років я прагнув тільки одного – самопізнання. Я живу, рухаюся й існую тільки для досягнення цієї мети. Все, що я говорю і пишу, вся моя політична діяльність – все спрямоване до цієї мети. Я пройшов через якнайглибший самоаналіз, ретельно перевіряв себе, досліджував і аналізував усі психологічні моменти. Та все ж я далекий від думки претендувати на остаточність або непогрішність своїх висновків. Єдине, на що я претендую, зводиться до наступного:

мені вони уявляються абсолютно правильними і для даного моменту остаточною. Якби це було не так, я не поклав би їх в основу своєї діяльності. Але для мене істина – найголовніший принцип, що включає безліч інших принципів. Ця істина є правдивість не тільки в словах, а й у думках, не тільки відносна істина наших понять, а й абсолютна істина, вічний принцип, тобто Бог.

Але я поклоняюся Богові тільки як істині. Я ще не знайшов його, але шукаю. Я готовий у своїх шуканнях пожертвувати всім найдорожчим для мене. Якщо знадобиться жертва, я віддам навіть життя, думаю, що я готовий до цього. Все ж таки до тих пір, поки я не пізнав цю абсолютну істину, я повинен дотримуватися відносної істини в своєму розумінні її.

Шукаючий істину повинен бути смиренніше праху. Люд зневажає прах, але шукаючий істину має бути настільки смиренным, щоб навіть прах міг зневажити його. І лише тоді, а не раніше, він побачить проблески істини. Якщо читачеві здається, що в моїх словах проглядається гордіня, значить, щось невірне в моїх шуканнях і я бачив не проблески істини, а всього лише міраж. Хай загинуть сотні таких, як я, але восторжествує істина. Навіть на волосок не слід відступати від істини, коли судять про таких смертних, що помиляються, як я. Я прошу, щоб ніхто не вважав поради, розкидані по сторінках подальших розділів, незаперечними. Описувані мною шукання слід розглядати лише як ілюстрації. Кожен, ознайомившись з ними, може проводити свої власні шукання відповідно до своїх схильностей і здібностей. Вважаю, що з такою обмовкою пропонувані мною ілюстрації будуть насправді корисними, оскільки я не збираюся приховувати або замазувати неприємні речі, про які слід говорити. Я сподіваюся ознайомити читача зі всіма своїми похибками і помилками. Оцінюючи самого себе, я постараяся бути строгим, як істина, і хочу, щоб інші були такими ж” [25, 35–37].

Передмова до книги наведена повністю, без купюр. Вона дає загальні уявлення про самого Ганді і про його “методику” пошуку істини. Якщо спробувати сформулювати її одним реченням, то, можливо, воно має звучати так: істина – це життя по справедливості щодо всіх людей без жодного винятку і в усіх моментах: від народження до останнього подиху. Таким був Ганді завжди і скрізь.

Оскільки книга налічує понад 800 сторінок, то нижче подано лише її фрагменти: опис випадків з життя Ганді та його власні виснов-

ки. Наприкінці дається тлумачення кількох маловідомих слів, які вживав М. Ганді у книзі “Моє життя”.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ІДЕАЛУ

Каба Ганді, мій батько, був членом раджастанського суду, був правдивий, мужній і великодушний, але запальний. Він був невідкупний і за справедливість його шанували і в сім'ї, і серед чужих. Про матір я зберіг спогад як про святу жінку. Вона була глибокорелігійна, вельми розсудлива людина, вона була чудово обізнана в державних справах, і придворні пані з повагою відгукувалися про її розум.

Отже, сім'я заклала першооснови життя Ганді по правді.

Не пам'ятаю, щоб я хоч раз збрехав вчителю або шкільним товаришам. Я був дуже боязкий і унікав товариства дітей. Єдиними друзями були у мене книги і уроки.

Глибоке коріння в моїй свідомості пустило лише переконання, що мораль є основа всіх речей, а істина – суть моралі. Істина стала моєю єдиною метою. Я зміцнювався в цій думці з кожним днем, і моє розуміння істини все розширювалося. Строфа з дидактичної поеми на гуджараті оволоділа моїм серцем і розумом. Її заповідь – відповідай добром на зло – стала моїм керівним принципом.

Досвід підказав мені, що схильність до перебільшення, замовчування або спотворення істини, свідомо або несвідомо, – природна слабкість людини.

Я зустрічав справжніх шукачів істини. Я схилився перед їхнім розумом, їхньою високою моральністю.

У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

Навчання Ганді продовжив в Англії, де здобув юридичну освіту. І... отримав уроки правдивості.

Індійські студенти соромилися признаватися англійцям, що вони одружені. Якби це стало відомо, то в сім'ях, в яких вони жили, їм не можна було б фліртувати. Флірт цей був більш-менш безневинним. Батьки навіть заохочували його, і таке спілкування між молодими чоловіками і жінками, мабуть, необхідне в Англії, оскільки тут кожна молода людина сама вибирає собі дружину. Проте, коли індійські хлопці, що приїхали до Англії, втягувалися в ці взаємини, абсолютно природні для англійської молоді, результат часто виявлявся для них плачевним. Я бачив, як наші хлопці, піддавшись спокусі, обирали життя, повне брехні, заради приятельських відносин. Я також не уникнув цього шкідливого впливу: без усяких вагань я видав себе за неодружено-

ного, хоча мав дружину і сина. Проте щасливішим від такого удавання я не став.

Якось Ганді в їдальні опинився за одним столиком з молодою пані. Вона здогадалася, що її сусіда іноземець і не розуміє, що написано в меню. Вона допомогла вибрати вегетаріанські страви. Потім знайомство продовжилося. Ганді отримував запрошення на недільні обіди, де познайомився з молодою дівчиною.

Спочатку я відчував себе ніяково: не міг почати розмови, не умів брати участі в жартах. Вона навчила мене цьому. Я почав з нетерпінням чекати недільних днів, оскільки мені подобалося розмовляти з цією дівчиною. Стара леді розставляла свої сіті все ширше, вона цікавилася нашими зустрічами. Можливо, у неї були свої плани щодо нас. Я був у скрутному становищі. "Краще б я із самого початку сказав старій леді, що одружений, – думав я, – тоді вона не прагнула б нас одружити. Але виправитися ніколи не пізно. Сказавши правду, можна принаймні позбавитися неприємностей в майбутньому".

З цими думками Ганді написав пані покайного листа, зізнавшись, що одружений і має сина.

Так я очистився від зарази брехні і з тих пір ніколи не приховував, що одружений. Одношлюбність була моїм ідеалом ще з часу одруження, а вірність дружині впливала для мене з любові до правди.

Повернувшись до Індії, Ганді був вражений злиденним життям простих людей.

Я бачу лише один шлях до поліпшення цих жахливих умов: культурні люди повинні узяти собі за правило їздити в третьому класі і перевиховувати народ; треба також не залишати в спокої залізничну адміністрацію і в разі потреби скаржитися; не потрібно ніколи давати хабара і користуватися іншими незаконними засобами для забезпечення особистих зручностей. Крім того, ні за яких обставин не можна дивитися крізь пальці на порушення будь-ким залізничних правил. Це, я упевнений, сприятиме значному поліпшенню становища.

Серед жебраків були убогі ченці, але я вже тоді був рішучим супротивником того, щоб подавати милостиню здоровим людям. Я і тепер дотримуюся цих переконань.

Змолоду й протягом усього життя М. Ганді сповідував ахимсу – ненасильство, незаподіяння шкоди жодній живій істоті. Для мене життя ягняти не менш дорогоцінне, ніж життя людської істоти. І я не погодився б відняти життя у ягняти заради людського тіла.

Я ніколи не міг би зображати лояльність, як і будь-яку іншу чесноту. Усюди, де траплявся випадок виявити лояльність без шуму і хвастощів, я охоче робив це. Ніколи в житті не спекулював я на своїй лояльності, ніколи не прагнув добитися таким шляхом особистої вигоди. Лояльність була для мене швидше зобов'язанням, яке я виконував, не розраховуючи на винагороду. Я любив доглядати за хворими – знайомими і незнайомими. Схильність моя доглядати за хворими поступово переросла в захоплення. Таке заняття не має сенсу, якщо не знаходити в ньому задоволення. А коли воно виконується напоказ або із страху перед громадською думкою, це шкодить людині і пригнічує її дух. Служіння без радості не допомагає ні тому, хто служить, ні тому, кому служити.

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ

Я переконаний, що для правильного виховання дітей батьки повинні володіти загальними знаннями по догляду за ними. Мої діти не були б такими здоровими, якби я не вивчив цю справу і не застосовував придбані знання на практиці. Ми страждаємо від своєрідного забобону ніби дитині нічому вчитися протягом перших п'яти років її життя. Тим часом насправді відбувається якраз навпаки – дитина ніколи вже не навчиться тому, що вона набуває протягом перших п'яти років. Виховання дітей починається із зачаття. На дитині відбивається фізичний і духовний стан батьків у момент зачаття. Потім у період вагітності дитина перебуває під впливом настроїв матері, її бажань і характеру, так само як і її способу життя. Після народження дитина починає наслідувати батьків, і протягом багатьох років її розвиток цілком залежить від них. Подружжя, яке це розуміє, ніколи не вступить у статевий зв'язок тільки для задоволення своєї хіті, а лише з бажання мати потомство.

У моєму вчителюванні встановилося правило – не вимагати від учня того, чого не робить учитель, і тому, коли дітей просили виконати яку-небудь роботу, з ними разом завжди працював учитель. Тому діти вчилися всьому із задоволенням. Я цілком справлявся зі своєю справою тому, що ніколи не приховував своє неуцтво від учнів. У всьому для них я був таким, яким був насправді. Тому, незважаючи на своє жахливе неуцтво в мові, я не втратив їхньої любові і пошани.

Більше зближуючись з дітьми, я зрозумів, що не за допомогою книг треба виховувати дух. Так само як для фізичного виховання необхідні фізичні вправи, а для розумового – вправи для розуму, виховання

духу можливе тільки шляхом вправ для духу. А вибір цих вправ цілком залежить від способу життя і характеру вчителя. Вчитель завжди повинен дотримуватися обережності, незалежно від того, чи знаходиться він серед своїх учнів, чи ні. Вчитель своїм способом життя може впливати на дух учнів, навіть якщо живе за декілька миль від них. Був би я брехуном, всі мої спроби навчити хлопчиків говорити правду зазнали б краху. Боязкий учитель ніколи не зробить своїх учнів хоробрими, а людина, якій невластиве самообмеження, ніколи не навчить учнів цінувати благодетельність самообмеження. Я зрозумів, що завжди повинен бути наочним прикладом для хлопчиків і дівчаток, що живуть разом зі мною. Таким чином, вони стали моїми вчителями, і я зрозумів, що зобов'язаний бути добропорядним і чесним хоча б заради них.

Порівняльне вивчення релігій

Один європеєць прагнув переконати Ганді, що, незалежно від того, чи є частка істини в інших релігіях, порятунку неможливий доти, доки не прийняти християнства, яке є самою істиною.

Він запевняв, що гріхи мої можуть бути прощені лише завдяки заступництву Христа, інакше всі добрі справи даремні, а спроби самовдосконалення і спокутування марні. Та все ж ми отримаємо спокутування. Для нас непосильний тягар наших гріхів. Але ми можемо перекласти його на Ісуса. А оскільки ми віримо в спокутну жертву Ісуса, наші власні гріхи не тяжіють над нами. На цьому світі не грішити неможливо. І тому Ісус стражданнями викупив всі гріхи людства. Ця розмова абсолютно не переконала мене. Я покірливо відповів:

– Якщо це і є християнська віра, прийнята всіма християнами, то я прийняти її не можу. Я не шукаю спокутування за гріховну провину. Я прагну звільнитися від самого гріха або, скоріше, від самої думки про гріх. Поки я не досягну цієї мети, я згоден не знати спокою.

Я не міг сприймати християнство як найдосконалішу або найпоширенішу з релігій. За першої-ліпшої можливості я ділився своїми сумнівами з друзями-християнами, але їхні відповіді мене не задовольняли. Я купив Коран у перекладі Сейла і почав його читати, придбав й інші книги з ісламу. Зв'язався також зі своїми друзями-християнами в Англії. Книга Толстого “Царство Боже усередині нас” буквально захопила мене незалежним мисленням, глибокою моральністю і правдивістю. Вона залишила незгладимий слід в моїй душі.

Я знайшов себе у пошуках Бога і в прагненні самопізнання. Друзі-християни пробудили в мені жадобу знань, яка стала майже не-

тамовною. Я прочитав “Життя Магомета і його наступників” Вашингтона Ірвінга і панегірик пророкові Карлейля. Ці книги прославили Мухаммеда в моїх очах. Я також прочитав книгу, що називалася “Так говорив Заратустра”. Таким чином я придбав більше знань про різні релігії. Вивчення їх сприяло розвитку самоаналізу і прищепило мені звичку здійснювати на практиці все, що цікавило мене під час занять. Я посилено вивчав також твори Толстого. “Коротке Євангеліє”, “Так що ж нам робити?” та інші його книги справили на мене сильне враження. Я все глибше розумів безмежні можливості всеосяжної любові.

Події в моєму житті розвивалися таким чином, що я стикався з людьми різних віросповідань і різного суспільного становища. Я завжди ставився однаково до своїх рідних і сторонніх, співвітчизників і іноземців, білих і кольорових, індусів і індійців інших релігій: мусульман, парсі, християн або іудеїв. З упевненістю можу сказати, що серце моє було нездібне сприймати їх по-різному. Я не можу поставити собі це в заслугу, оскільки це властиво моїй природі, а не результат якого-небудь зусилля з мого боку, тоді як стосовно таких основних чеснот, як ахимса (ненасильство), брахмачарія (цнотливість), апаріграха (некористолобство) та інші, можу сказати, що я цілком свідомо прагнув постійно їх дотримуватися.

Я вважав, що віруючому належить бачити в інших того ж Бога, якого він бачить у собі, і що він повинен уміти жити, ставлячись терпимо до людей. А здатність до терпимості можна виробити, коли ти не уникаєш таких знайомств, а йдеш їм назустріч, проїнявшись духом служіння і разом з тим не піддаєшся їхній дії. Я вірю – і віра моя підтверджена досвідом, – що, якщо серце людини чисте, вона завжди знайде потрібних їй людей і потрібні засоби для боротьби з лихом.

Я вірю в Бога, як вірить весь світ, і, оскільки віра моя непорушна, вважаю її рівноцінною досвіду. Проте визначення віри як досвіду означає зраду істині, і тому, мабуть, правильніше сказати, що у мене немає відповідного слова, щоб визначити свою віру в Бога.

ПРАВДИВІСТЬ У КОМЕРЦІЇ

Я раз у раз чув від купців, що правдивість неможлива в комерційних справах. Я цієї думки не поділяв і не поділяю досі. І тепер у мене є друзі-комерсанти, які стверджують, що правдивість і комерція несумісні. Комерція, говорять вони, справа практична, а правдивість

– зі сфери релігії; і вони доводять, що практичні справи одне, а релігія зовсім інше. Не може бути й мови про те, вважають вони, щоб у комерційних справах залишатися до кінця правдивим, говорити правду можна тільки, коли це зручно.

ПРАВДИВІСТЬ В АДВОКАТСЬКІЙ СПРАВІ

Факти несуть у собі істину, і якщо ми дотримуємося істини, закон, природно, приходить нам на допомогу. Протягом двадцяти років своєї адвокатської практики у сотнях випадків мені вдавалося завершувати справи успішно. При цьому я не зазнав збитку – не втратив грошей і не розтратив душі.

Впродовж всього життя саме вірність істині навчила мене високо цінувати красу компромісу.

У своїх професійних справах я ніколи не вдавався до брехні; юридичну ж практику прагнув підпорядкувати інтересам суспільної діяльності, за яку не вимагав ніякої винагороди, окрім відшкодування своїх власних витрат, та й ці витрати мені часом доводилося відшкодовувати зі своєї кишені. Будучи студентом, я не раз чув, що професія юриста – це професія брехуна. Проте це не мало на мене ані найменшого впливу, оскільки у мене не було наміру за допомогою брехні домагатися становища або грошей. Мій принцип нерідко піддавався випробуванням. Часто я знав, що мої опоненти підмовляють своїх свідків і що варто мені лише порадити клієнтові або його свідкові збрехати – і ми виграємо справу. Але я завжди опирався такій спокусі. Пам'ятаю тільки один випадок, коли, вигравши справу, я запідозрив, що клієнт обдурив мене.

Іншого разу, ведучи справу в суді Йоганнесбурга, я виявив, що клієнт обдурює мене, надаючи невірні свідчення свідків. Тоді я попросив суд справу припинити. Повірений іншої сторони був украй здивований; суду ж це принесло задоволення. Я дорікнув клієнтові в тому, що він доручив мені вести завідомо помилкову справу. Коли ж я пояснив йому це, він визнав свою помилку. У мене створилося таке враження, що він навіть не образився на мене за те, що я звернувся до суду з проханням вирішити справу не на його користь. В усякому разі моя поведінка при розборі цієї справи не мала поганих наслідків для моєї подальшої практики. Це лише полегшило мені роботу. Я також бачив, що моя прихильність до істини укріпила мою репутацію серед колег по професії. Я ніколи не приховував свого незнання від клієнтів або колег. Якщо ж я опинявся в безвиході, то радив клієнтові зверну-

тися до іншого адвоката або ж, якщо він вважав за краще все-таки мати справу зі мною, просив у нього дозволу звернутися за допомогою до досвідченішого юриста. Така відвертість забезпечила мені безмежну довіру і симпатії клієнтів. Все це послужило мені хорошу службу в моїй суспільній діяльності.

Я ж ще більше утвердився в своєму переконанні, що можна бути юристом і не наражатися на небезпеку істини. Проте хай читач пам'ятає, що навіть чесність у роботі адвоката не позбавляє його професію основного пороку.

ПРАВЕДНІСТЬ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Громадський діяч не повинен робити заяв, у яких він не зовсім упевнений. Більше того, шанувальник істини повинен дотримуватися найбільшої обережності. Дозволити людині повірити в щось не перевірене ґрунтовно – означає скомпрометувати істину. Кожну справу треба розглядати щонайменше з семи позицій, кожна з яких, імовірно, правильна сама по собі, але не вірна в певний момент і за певних обставин.

ІЗ ЛИСТА ДО ПРЕМ'ЄРА АНГЛІЇ:

“Я сподіваюся поліпшити своє становище і становище свого народу за допомогою Британської імперії. Можна добитися справедливості, якщо тільки й до супротивника ставитися справедливо. Прибічник ахимси проти будь-якого насильства над будь-якою живою істотою. В усьому – чи у буденщині, чи у визвольній боротьбі.

І нарешті, мені хотілося б, щоб ви попросили міністрів Його Величності дати тверду гарантію стосовно мусульманських держав. Я упевнений, що ви знаєте, як глибоко зацікавлений в цьому кожен мусульманин. І хоча я індус, я не можу ставитися байдуже до їхньої справи. Їхній жалі повинен стати нашим жалем. Безпека імперії ґрунтується на чесній пошані прав цих держав і відданості мусульман своїм святим місцям, а також на своєчасному і справедливому задоволенні вимог Індії надати їй самоврядування. Я пишу про це тому, що люблю англійський народ і хочу збудити в кожному індійцеві відчуття лояльності щодо англійців”.

× × ×

Тепер, мабуть, децю легше зрозуміти, чому я вважаю, що пишу цю книгу так, як велить мені Бог. Тому в даний момент я роздумую,

чи не слід припинити подальшу роботу над цією книгою. Але до тих пір, поки внутрішній голос не заборонить мені, я писатиму. Я сліую мудрому правилу: одного разу почату справу не можна кинути, якщо тільки вона не виявиться етично шкідливою. Я пишу автобіографію не задля задоволення критиків. Сама робота над нею – це теж пошуки істини.

АФОРИЗМИ МАХАТМИ ГАНДІ З КНИГИ “МОЄ ЖИТТЯ”

- Стриманість у їжі, як стосовно якості її, так і кількості, так само важлива, як і стриманість у думках і словах для того, хто шукає істину.
- Ахимса – основа для пошуків істини. Щодня я маю можливість переконуватися, що пошуки ці марні, якщо вони не будуються на ахимсі.
- Істина тверда, як алмаз, і ніжна, як квітка.
- Істина схожа на величезне дерево, яке дає тим більше плодів, чим більше за ним доглядають. Чим глибші пошуки в криниці істини ви проведитимете, тим більше заритих там скарбів відкриється вам. Вони вдягнулися у форму багатоманітних можливостей служіння суспільству. У мене не укладалося в голові, що громадянин держави може жити, не приносячи ніякої користі суспільству.
- Немає більш сліпого, ніж той, хто не бажає бачити.
- На шляху до істини, природно, зникають гнів, егоїзм, ненависть і таке інше. Інакше істина була б недосяжна. Людина, яка керується пристрастю, може мати цілком благі наміри, може бути правдивою на словах, але вона ніколи не пізнає істини. Істина означає повне звільнення від подвійності, як, наприклад, любов і ненависть, щастя і нещастя.
- Прихильник істини не повинен нічого робити лише відповідно до умовностей. У будь-який момент він повинен бути готовий до того, щоб виправитися, і щоразу, виявивши, що помилився, повинен що б то не було визнати свою помилку і спокутувати її.
- Обманщик, врешті-решт, обдурює самого себе. Ці слова нагадали мені те, що писала мені покійна нині міс Емілі Гобхаус: “Я не здивуюся, якщо настане день, коли ваша боротьба за істину приведе вас на шибеницю. Хай вкаже вам Господь правильний шлях і хай захистить вас!”.
- Досвід навчив мене, що ввічливість найбільш слабе місце в *сать-яграсі* (непорушність у дотриманні істини.– *Авт*). Бо під ввічливі-

стю мається на увазі не просто вишуканість мови, вироблена для даного випадку, а внутрішня лагідність і бажання добра супротивників. Це повинно виявлятися в кожному вчинку сатяграха.

- Я ніколи не жалкував про визнання своїх помилок, бо завжди вважав, що тільки той, хто розглядає свої власні помилки через збільшувальне скло, а помилки інших через зменшувальне, здатний осягнути відносне значення тих і тих похибок.
- Щоб бути здатним до виявлення на практиці громадянської непокори, людина повинна перш за все пройти школу добровільної і шанобливої покори законам країни. Бо в більшості випадків ми підкоряємося законам тільки з боязні покарання за їх порушення.
- Сатяграх підкоряється законам свідомо і з доброї волі, тому що він вважає це своїм священним обов'язком. Тільки людина, що неухильно виконує закони суспільства, у змозі судити, які з них хороші й справедливі, а які погані й несправедливі. І лише тоді вона отримує право виявляти стосовно деяких законів за певних обставин громадянську непокору.

Із заключного розділу книги “Моє життя”

Час завершувати оповідь. Та і перо моє інстинктивно відмовляється писати далі. Не без душевного болю розлучаюся я з читачем. Я надаю великого значення своїм шуканням. Не знаю, чи зміг я описати їх як слід. Скажу лише, що я не щадив зусиль, щоб розповісти про все правдиво. Я весь час прагнув до того, щоб описати істину такою, якою вона постає переді мною, і точно так, як я її осягаю. Праця ця приносила мені невимовне душевне заспокоєння, бо я сподівався, що вона зможе укріпити віру в істину у тих, що вагаються. Мій усебічний досвід переконав мене, що немає іншого Бога, окрім істини. І якщо кожна сторінка цієї книги не підказуватиме читачеві, що єдиним засобом збагнення істини є самозречення, то я думатиму, що вся моя праця над книгою марна. Але навіть якщо мої зусилля в цьому сенсі виявляться безплідними, хай читач знає, що винен у цьому не великий принцип, а засоби. Адже ті слабкі, миттєві проблески істини, які я зміг побачити, навряд чи виразять ідею надзвичайного сяйва істини, в мільйон разів сильнішого, ніж сяйво сонця, яке ми щодня бачимо. Те, що я збагнув, є лише слабкий відблиск цього могутнього сяйва. Але можу сказати з повною упевненістю – і це є результат моїх шукань – щоб споглядати загальний і всюдисущий дух істини, треба вміти любити такі нікчемні створіння, як ми самі. І людина, що прагне цього,

не може дозволити собі усунутися від якої б то не було сфери життя. От чому моя відданість істині привела мене до сфери політики; і без цюнайменшого вазання і разом з тим зі всією покірливістю я можу сказати, що той, хто стверджує, що релігія не має нічого спільного з політикою, не знає, що таке релігія. Все живе на землі неможливе без самоочищення. Хто не чистий душою, ніколи не знайде Бога. Тому самоочищення повинне означати очищення у всіх сферах діяльності. Самоочищення неминуче спричиняє очищення оточуючих. Але шлях самоочищення тернистий і звивистий. Для досягнення досконалої чистоти треба повністю звільнитися від пристрастей в думках, словах і вчинках, стати вище протиборчих пристрастей – любові і ненависті, ваблення і огиди. Знаю, що, незважаючи на своє постійне неослабне прагнення до цього, я поки що не досяг цієї потрібної чистоти. От чому людська похвала не радує мене. Навпаки, вона часто мене уражає. Перемога над людськими пристрастями уявляється мені справою важчою, ніж завоювання світу з допомогою збройних сил. Доки людина за власною вільною волею не поставить себе на найостанніше місце серед ближніх, доти немає для неї порятунку. Прощаючись із читачем, принаймні на якийсь час, я прошу його приєднатися до мене в моїй молитві, зверненій до Бога істини, про дарування мені доброти в думках, словах і вчинках.

Блаженна Мати Тереза

(26 серпня 1910 – 5 вересня 1997)

Католицька черниця, засновниця добродійних місій,
лауреат Нобелівської премії миру за 1979 рік

Найглибша істина розквітає
лише з найглибшою любові.

Генріх Гейне

Агнес Гонжа Боякшу (в миру) народилася в м. Скоп'є, столиці нинішньої Македонії. За свідченнями біографів, дівчинку змалку захоплювали розповіді про місіонерів. У 18 років Агнес вступила до місіонерської організації Сестри Лорето. В 1931 р. вона прийняла першу обітницю, обравши собі ім'я Тереза на честь Терези де Ліз'є, покровительки місіонерів.

Черниця Тереза викладала в монастирській школі у Східній Калькутті, хоча дедалі більше переймалася проблемою бідності. 10

серпня 1946 р., подорожуючи до монастиря Лорето в Дарджилінгу (Індія), вона записала в своєму щоденнику: “Я повинна піти з монастиря й допомагати бідним, живучи їхнім життям. Це було веління. Не скоритися йому означало б зраду віри”. З 1948 р. вона почала піклуватися про голодних і зневірених, за що мала подяку від прем’єр-міністра Індії. У жовтні 1950 р. Тереза отримала дозвіл Ватикану заснувати Конгрегацію, яка незабаром перетворилася на добротинні місії, завданням яких було піклуватися про голодних, бездомних, скалічених. У 1952 р. Мати Тереза відкрила Дім чистого серця – перший притулок для людей, що помирають. Тут вони отримували всіляку допомогу й могли помирати з дотриманням ритуалів своєї віри: мусульманам читали Коран, індусам приносили воду з Гангу, католики отримували соборування. Згодом було відкрито Дитячий будинок непорочного серця – притулок для бездомних дітей. На момент смерті Матері Терези діяло 610 добротинних місій у 123 країнах світу, вони налічували понад 4 тис. сестер, близько 100 тис. волонтерів.

ЗАПОВІДІ МАТЕРІ ТЕРЕЗИ

- Дорога – це життя. Люди навколо нас.
- Так, люди непослідовні, нерозумні й егоїстичні. І все ж люби їх!
- Якщо ти робиш добро, люди звинуватять тебе у потаємній корисливості і себелюбстві. І все ж твори добро!
- Якщо тебе супроводжує успіх, ти наживеш багато мнимих друзів і справжніх ворогів. І все ж добивайся успіху!
- Якщо ви здобули погідне щастя, вам будуть заздрити. Все одно будьте щасливі!
- Якщо ви чесні й відверті, то люди будуть обманювати вас. Все одно будьте чесними й відвертими!
- Добро, зроблене тобою, завтра ж забудуть. І все ж твори добро!
- Щирість і відкритість зроблять тебе вразливим. І все ж будь щирим і відкритим!
- Те, що ти будував роками, може зруйнуватися за одну мить. І все ж будуй!
- Люди потребують допомоги, але вони ж стануть дорікати тобі за неї. І все ж допомагай людям!
- Віддай світу найкраще, що маєш, і натомість одержиш жорстокий удар. І все ж, віддай світу найкраще, що в тебе є!

- Друже мій! Врешті-решт, те, що ти робиш, все одно потрібне не людям. Це потрібне тільки тобі і Богові.

То де ж тут пошук істини?

Якщо ви про це мене запитаете – читайте заповіді Матері Терези.

Якщо ви знову про це мене запитаете – знову читайте заповіді Матері Терези.

Якщо ви і втретє про це мене запитаете – втретє читайте заповіді Матері Терези.

Тепер ви згодні із заповідями. Але де ж тут пошук істини? Тоді зверніться до визначення сутності Бога в Нагірній проповіді: “Я є життя, і істина, і путь”. Вдумайтеся в кожне слово тріади. І тлумачте їх так, як відкриється вашій душі. З цієї тріади, з любові серця до людей, із власного життєвого досвіду й зародилися афоризми Матері Терези. Вони створилися у підсумку її життя, вона прожила його у повній відповідності до висловленого.

Августин Блаженний намагався осмислити й потлумачити сутність Істини. Махатма Ганді дав вірєць життя у повній єдності людської життєдіяльності з Істиною. Мати Тереза сутність Істини побачила в Любові до Людини, зрозуміла її серцем і душею й упродовж всього свого життя ревно здійснювала цю сутність.

Можна слововитися стисліше: Августин Блаженний осяг Істину могутністю розуму, Махатма Ганді – могутністю духу, Мати Тереза – серцем.

СТЕНДАЛЬ

Справжнє ім'я Анрі Марі Бейль (1783 – 1842)

Французький письменник-реаліст

Красива брехня? Увага! Це вже творчість.

Станіслав Ежи Лец

Уривки з ЛІТЕРАТУРНОГО ЕСЕ СТЕФАНА ЦВЕЙГА

Мало хто брехав більше та містифікував світ охочіше, ніж Стендаль; зовсім мало хто повніше і глибше, ніж він, говорив правду.

Всупереч поширеній думці причина цього блазенства – не тільки страх перед чорним кабінетом австрійської поліції, а й природжена пристрасть обдурювати, вражати, прикидатися, ховатися. Стендаль не

проти прибрехати без жодного зовнішнього приводу – тільки для того, щоб викликати до себе інтерес і приховати своє власне “я”; немов майстерний боєць удари шпаги силе він град містифікацій і вигадок, щоб не дати цікавим наблизитися до себе. Він і не приховував ніколи, що любить обдурити, поінтригувати: на листі одного з друзів, що сердито звинувачував його в безсоромному обмані, він позначає збоку: “vrai” – “правильно”. Хоробро і не без іронічного самовдоволення зазначає він у своїх службових документах невірний службовий стаж і розписується в лояльності то до Бурбонів, то до Наполеона; все, що ним написано, – і для друку і до приватних осіб – кишить суперечностями, як ставок ікрою. І – рекорд усіялої брехливості! – остання з його містифікацій згідно з його заповітом увічнена навіть у мarmorі його надгробка на Монмартрському кладовищі. І нині можна прочитати напис “Арріго Бейле, міланець” над місцем останнього упокоєння того, хто як справжній француз був охрещений ім’ям Анрі Бейль і народився (на свій великий смуток) у глухому провінційному містечку Греноблі. Навіть перед обличчям смерті захотілося йому з’явитися в масці; заради неї вдягався він у романтичне вбрання.

І все-таки, незважаючи на це, мало хто з людей розповів світу так багато правдивих визнань, як цей майстерний облудник. Стендаль умів при нагоді говорити правду з тим же ступенем досконалості, з яким зазвичай любив брехати. Він перший з нестриманістю, що спочатку приголомшує і навіть вселяє страх, а лише потім перемагає вас, привселюдно і відверто повідав про такі сокровенні переживання, які іншими людьми ретельно затуманюються або пригнічуються біля самого порогу свідомості; спостерігаючи за собою, він добровільно робить такі точні визнання, які в інших випадках не вирвеш кліщами, – такий сильний буває сором. Бо Стендаль такий же мужній, більше того, такий же зухвалий у правді, як і в брехні; і там і тут він з прекрасною безпечністю переходить всі рамки суспільної моралі, всі рубежі внутрішньої цензури. Боязкий у житті, сором’язливий перед жінками, таїться й окопується в майстерно створених бліндажах свого удавання, він, ледве взявши в руки перо, сповнюється хоробрістю: ніякі затримки йому вже не заважають, навпаки, виявивши в собі які б то не було “затиски”, він чіпляється за них і витягує на світло всі внутрішні перешкоди, щоб з найбільшою ретельністю анатомувати їх. З тим, що найбільше пригнічувало його в житті, він як психолог справляється найкраще. На цьому шляху він інтуїтивно, з удачею генія, вже в 1820 р. розпізнав секрет багатьох з тих хитромудрих пружин і замків

душевної механіки, які психоаналізу лише сторіччя опісля вдалося розкласти на складові елементи і реконструювати за допомогою складних і якнайтонших прийомів; його природжений і досвідчений вправою психологічний досвід одним стрибком випередив на ціле сторіччя науку, що терпляче просувалася вперед. До того ж у розпорядженні Стендаля немає іншої лабораторії, окрім спостереження за собою; спрямовуючись уперед, у невідоме, він не спирається на стійку теорію; єдиним його знаряддям залишається всюдисуща, гостро відточена цікавість, єдиною професійною чеснотою – безстрашна, нічим не збентежена рішучість дійти до істини. Він спостерігає свої відчуття і говорить про них вільно і відкрито, і чим вільніше, тим красномовніше, чим інтимніше, тим пристрасніше. З найбільшим задоволенням досліджує він свої найгірші, найбільш приховані відчуття: достатньо пригадати, як часто і фанатично хвалиться він своєю ненавистю до отця, як розповідає, глумлячись, про те, що, отримавши звістку про його смерть, цілий місяць марно намагався відчутти скорботу. Свої обтяжливі переживання на ґрунті сексуальних затримок, постійні невдачі у стосунках з жінками, муки через непомірну пихатість – усе це підносить він читачам з точністю і діловитістю розкресленої генеральним штабом карти. Повідомлення про речі найінтимнішої і делікатної властивості, ті, про які не заїкнулася до нього жодна людина, не кажучи вже про те, щоб довірити їх друкові, Стендаль повідомляє з безсторонністю клінічного звіту. У цьому суть його подвигу: у прозорому, егоїстично-холодному кристалі його інтелекту, немов у льоду, збережено для потомства багато дорогоцінних визнань людської душі. Не було б цього своєрідного з облудників, ми знали б набагато менше про світ наших відчуттів і його прихований виворіт.

Так роз'яснюється уявна суперечність: саме заради вдосконалення в мистецтві пізнання істини Стендаль досягає майстерності в удаванні, у техніці брехні. Ніщо, за власним його визнанням, не вплинуло на його психологічне чуття так сприятливо, як те, що, живучи в колі сім'ї в непробудній нудьзі, він з дитинства вимушений був прикидатися. Бо тільки той, хто сотні разів на самому собі спостерігав, як легко зривається з мови брехня і як блискавично швидко перефарбовується і перекручується відчуття на шляху від серця до вуст, – тільки така досвідчена у вивертах і прийомах людина знає (і знає значно краще, ніж чесні і благочесні тупарі), “які потрібні запобіжні засоби, щоб не збрехати”.

Осягнувши таким чином всю цінність Істини, Стендаль ніколи не нав'язував нікому своїх власних істин, не рекламував їх; для нього важливо було тільки залишатися відвертим з самим собою і стосовно себе. Звідси його нестримна брехливість щодо інших; ніколи не відчув цей переконаний егоїст, цей натхненний самоспостерігач щонайменшої потреби довіряти щось іншим – особливо того, що стосувалося його самого, навпаки, він щетинився всіма голками гострої своєї злості, аби не датися в руки незграбній цікавості і без перешкоди прокопувати свої шляхи, ці своєрідні глибокі ходи у власних глибинах. Вводити інших в оману – така була його постійна забава; бути чесним з самим собою – така його справжня, не скороминуща пристрасть. Але брехня довго не живе, час кладе їй кінець, а пізнана й усвідомлена людиною істина переживає її на століттях. Хто хоч одного разу був щирим з собою, той став щирим назавжди. Хто розкрив свою власну таємницю, розгадав її і за інших.

Він любить свій діамантово твердий, точний розум, як щось дуже цінне, тому що він дає йому розуміння світу, і коли відчуття в сум'ятті, окреслює їм точні і безумовні межі. Але, з іншого боку, Стендаль любить і непомірність свого відчуття, свою надвразливість, тому що вона звільняє його від тупих і вульгарних буднів, тому що ці пориви емоцій, як і музика, вивільняють душу з тісної в'язниці тіла і відводять її в нескінченне. Невпинно намагається Стендаль надати інтелектуальної ясності своєму відчуттю і внести пристрастність до свого інтелекту, до кінця життя сполучаючи під однією напруженою і сприйнятливою оболонкою романтичного інтелектуала й інтелектуального романтика.

Як принцеса в казці відчуває горошину під сотнею перин і ковдр, так і Стендаль хворобливо сприймає кожне нещире слово, кожен фальшивий жест. Все лжеромантичне, все грубо перебільшене і боязко не визначене діє на його витончений інстинкт, як холодна вода на хворий зуб. Бо його гіпертрофована і разом з тим прозорлива пристрасть до всього широкого і природного, його інтелектуальний досвід страждають і від перебільшеності, і від млявості відчуттів іншої людини, і від вульгарності, і від пихатості. Одна фраза, пересолоджена відчуттям або що спучилася на дріжджах патетики, може зіпсувати йому задоволення від всієї книги, один невдалий жест – отруїти будь-яку любовну пригоду.

Неясність мислення, багатослівність, усяке афішування, виставлення напоказ своїх відчуттів викликають у цього генія чутливості

нудоту. Тому так мало задоволення дає йому мистецтво сучасників, яке приймає занадто вже солодкувато-романтичні (Шатобріан) або псевдогероїчні (Віктор Гюго) пози; з тієї ж причини не терпить він більшості людей. Але ця надмірна надчутливість обертається тією ж мірою і проти нього самого. Ледве відмітивши у себе щонайменше відхилення від правди відчуття, непотрібне *crescendo*, сентиментальну піднесеність тону або ж боязку розпливчатість і нечесність, він сам себе б'є по пальцях, як строгий учитель. Його вічно безсонний і невблаганний розум крадеться за ним по п'ятах в його найбільш прихованих мріяннях і нещадно зриває з нього всі покрови соромливості. Рідкісний художник так ґрунтовно виховував у собі чесність, рідкісний спостерігач своєї душі заглядав таким суворим поглядом у найглухіші її тайники і закутки.

Поступово Стендалю у всій повноті відкривається вища насолода – перебуваючи далеко від інших, на самоті, відновлювати зв'язок свого самотнього “я” зі світом, але не зі світом реальним – вульгарним і грубим, а з іншим, що стоїть на рівні його духовної волі, більш натхненний, пристрасний, яскравий і водночас мудріший, блискучіший і вільніший. Стендаль пише тільки для себе. Старіючий епікуреєць знайшов собі нову, останню і щонайтоншу насолоду – писати або диктувати при двох свічках, за дерев'яним столом, у себе нагорі, в мансарді, і ця інтимна безмовна бесіда зі своєю душею і своїми думками стає для нього до кінця життя важливішою, ніж всі жінки й утіхи, ніж кафе, дебати в салонах і навіть музика. Насолода наодинці і самота в насолоді – цей свій перший і одвічний ідеал 50-річний Анрі Бейль знаходить у мистецтві.

Так в його епічному стилі трагічна меланхолія невилікового романтика змінювалася гострою, як кинджал, іронією розчарованого. Майстер в обох сферах, громадянин обох світів – світу розуму і світу відчуттів, він у своїх романах в зображення дійсного світу влив стільки ж ненависті, скільки й пристрасності, і вогонь вклав в картини світу ідеального, уявного. Але саме це і надає стендалівським романам особливої краси і значущості, що вони є творіннями пізніми, де живий ще потік спогаду зливається в одне ціле з тим, що творить образи спостереженням; у них молодість відчуття і перевага мудрої думки.

Сам Стендаль – не працівник, а лише геніальний імпровізатор – у своєму захопленні психологією не йшов далі за уривчасту думку, афоризм, наслідуючи в цьому приклад своїх французьких предків: Паскаля, Шамфора, Ларошфуко, Вовенарга, які, так само як і він, з від-

чуття пошани до скороминущості всіх істин, ніколи не сполучали окремих своїх прозрінь, щоб щільно усадовити в широке крісло єдину ваговиту Істину. Він безтурботно кидає свої припущення, байдужий до того, чи бажані вони людям, чи будуть вони визнані вже сьогодні або тільки через 100 років. Він не турбується про те, чи написано це ким-небудь до нього або інші спишуть у нього; він думає і спостерігає так само невимушено і природно, як живе, говорить і пише. Цьому вільному мислителеві ніколи не спадало на думку шукати супутників, послідовників і учнів; його щастя в тому, щоб споглядати і споглядати все глибше, думати і думати все ясніше. Як всяка проста людська радість, радість його мислення щедра і товариська.

У тому полягає істотна перевага Стендаля над усіма діловитими і маститими психологами, що він вдається до цієї науки серця мудро, безтурботно і з насолодою, як до мистецтва, а не як до серйозного професійного заняття. Він, як Ніцше, не тільки володіє мужністю мислення, а й іноді чарівливим завзяттям думки; він достатньо сильний і зухвалий, щоб вступити в гру з істиною і любити пізнання з майже плотьською похитливістю. Бо духовність Стендаля не тільки головна; це справжня, повновагома, визначаюча все життя інтелектуальність, напоена і просякнута всіма життєвими соками його істоти. У ній є присмак повнокривної чуттєвості і сіль гострої іронії, ідкість гіркого досвіду і перець злості, що коле; ми відчуваємо душу, що грілася під сонцем багатьох небес, овіяну вітрами широкого світу, відчуваємо все багатство життя, що так жадібно розпочалося і в 50 років все ще не наситилося і не зів'януло.

Першу школу самоспостереження Стендаль проходить у дитинстві. Покинутий рано померлою мамою, яку він так палко любив, він бачить навколо себе тільки ворожих, чужих йому духом людей. Він змушений ховати і приховувати свою душу, щоб її не помітили, і так, постійно прикидаючись, рано навчається “мистецтву рабів” – брехні.

Його психологія – це не геометричний метод добре вишколеного мозку, а сконцентрована суть цілого життя, основа мислення справжньої людини; це робить його істини такими істинними, його прозріння такими прозорливими, його відкриття такими загальнозначущими, водночас миттєвими і вічними, бо ніяка старанність мислителя не в змозі так повно охопити життя, як радість вільної думки, як беззавітне завзяття незалежного розуму.

Старіючий Стендаль вирішує виконати те, що передбачав хлопчик: дати цілісний опис свого життя, до кінця пізнати себе, домалюва-

ти свій автопортрет до кінця. Легко сказати, але важко виконати! Бо Стендаль вирішив бути в цьому “Анрі Брюларе” (якого він пише шифром, щоб сховатися від сторонньої цікавості) “просто правдивим” – “*simplement vrai*”; але як важко – він знає це – бути правдивим, залишатися правдивим стосовно себе самого, лавірувати між численними капканами пихатості, особливо коли пам’ять у тебе така неміцна, така свавільна! Як не заблукати в похмурому лабіринті минулого, як відрізати світоча від блукаючого вогника, як уникнути брехні, що настирливо очікує у вигляді істини за кожним поворотом дороги? І Стендаль, психолог, знаходить – уперше і, можливо, єдиний з усіх – геніальний спосіб не потрапити в пастку послужливого фальшивомонетника-спогаду, уникнути нещирості. Спосіб цей – писати, не відкладаючи пера вбік, не перечитуючи, не передумуючи (“я поставив собі за правило не соромитися і нічого не витирати”), довіряючи першій спонуці як найбільш честному (“щоб не брехати з пихатості”). Просто відкинути всякий сором, всякі побоювання, давати найнесподіванішим визнанням вирватися, перш ніж суддя і цензор там, усередині, схаметься. Не давати художникові часу стилізувати, прикрашати сказане! Працювати не як живописець, а як фотограф-моменталіст, тобто кожного разу фіксувати пориви почуття в найхарактернішому повороті, перш ніж він прийме штучну театральну позу і кокетливо обернеться до спостерігача!

Стендаль пише спогади про самого себе, не відриваючи пера, в один присід, він ніколи не перечитує написане, не піклується про стиль, про цілісність, про рельєфність, немов накидає листа до приятеля: “Я пишу це і сподіваюся, що не брешу і не будую собі ніяких ілюзій, пишу із задоволенням, як листа до друга”.

Стендаль “перелетів” через ціле століття – дев’ятнадцяте; він узяв старт у вісімнадцятому столітті, відштовхнувшись від грубого матеріалізму Дідро і Вольтера, і приземлився в самій гушавині нашої епохи, коли народилася психофізика і психологія вперше стала наукою. Потрібні були, як сказав Ніцше, “два покоління, щоб його наздогнати, розгадати частину загадок, що захоплювали його”. Вражаюче, як мало знаходимо ми в його творах застарілого, мертвого: неабияка частина передбачених ним відкриттів стала вже загальним надбанням, а деякі з його пророцтв тільки тепер збуваються. Затертий позаду своїх сучасників, він, врешті-решт, випередив їх усіх, за винятком Бальзака; бо за всієї діаметральної протилежності їхньої творчості, тільки

вони двоє створили образ своєї епохи, що пережив її. Бальзак, показуючи розшарування суспільства і змішання його шарів, соціальну владу грошей, механізм політики, перебільшив все це порівняно з умовами свого часу до жахливих масштабів. Стендаль же з його гострозорим оком психолога і чіпкою увагою “розтяв” окрему людину і побачив у ній безліч якнайтонших відтінків. Бальзак створив правильну картину розвитку суспільства, а Стендаль – нову психологію; бо їхні мірки, що здавалися тоді дуже перебільшеними або надмірно диференційованими, якнайкраще пасують сучасній людині і сучасному суспільству. Бальзак у своєму прозоріні світу передбачив нашу епоху, а Стендаль у своїй інтуїції – людину нашої епохи.

Люди Стендаля – це ми, люди сьогоднішнього дня, досвідченіші в самоспостереженні, у психології, радісніші в своїй свідомості, вільніші у своїй моралі, більш нервові і цікавіші до себе самих, утомлені від усіляких теорій, що мертвлять пізнання, і жадібні лише до пізнання власної суті. Для нас багатоскладова людина вже не чудовисько, не виняток, яким відчував себе Стендаль, що опинився наодинці серед романтиків: нові науки – психологія і психоаналіз – озброїли нас відтоді якнайтоншими інструментами для освітлення таємничого і пояснення заплутаного. Але як багато знала вже разом з нами “ця напрочуд прозорлива людина” (повторно називає його так Ніцше), що роз’їжджала в поштових диліжансах і носила наполеонівський мундир! Адже ця відсутність у нім усілякого догматизму, ця рання всеєвропейськість, неприязнь до всякого механічного спрощення світу, ненависть до всього помпезно-героїчного – це наші риси! Яке справедливе його явне презирство до сентиментального перебільшення відчуттів, властивого його сучасникам, як точно вгадав він свою годину в нашому сторіччі! Незчисленні шляхи прокладено ним в його абстрактних шуканнях для нашої літератури. Розкольників Достоєвського був би немислимий без його Жульєна, немислимий толстовський опис Бородінської битви без такого класичного прообразу, як і єдине правдиве зображення битви під Ватерлоо, і мало хто з людей діяв так благотворно на несамовито радісну думку Ніцше, як Стендаль своїм словом і своїми творами.

РОЗДІЛ 2. МОМЕНТ ІСТИНИ

Якщо ви говорите тільки правду,
вам не треба ні про що пам'ятати.

Марк Твен

Чому ще древні так казали: “Істина в вині”, а сучасники кажуть: “Правда на дні чарки”? Ці вислови на своє виправдання взяли любителі міцних напоїв, які щодня шукають істину і докопуються до неї поетапно: 1. Знайти за що випити. 2. Що випити. 3. З ким. Подальші етапи нецікаві, бо їх багато й усі однакові. А надто результат, що теж гарно сформульований поговірком “П'яному море по коліно...”.

Це приклад так званих усічених поговірок, коли залишилася лише одна частина, а друга – в ході еволюції (як хвіст у мавпи) відпала. Друга ж частина: “А калюжа по вуха”. Тобто після тринадцятої чоловік стає настільки хоробрим, що готовий і море вблід перейти, а фізично вже не здатен калюжу переплисти.

Оце десь тут наближається момент істини: коли алкоголь *повністю відключає свідомість*, але людина ще здатна говорити. І вже не здатна брехати, лукавити. Бо брехня – *сфера переважно свідомого*. Адже її обов'язковим компонентом є *навмисне*, з умислом, з певною ціллю спотворення сутності.

Психотерапевти вказують на винятки: істероїдні чи шизоїдні типи в запалі, у стані сильного приступу гніву перебувають на позасвідомому рівні, а при цьому брешуть так і таке, що й самі за хвилину до цього у стані спокою не збиралися говорити. Пригадалася фраза з роману “Дванадцять стільців” І. Ільфа і Є. Петрова: “І тут Остапа понесло”. Тобто він брехав настільки натхненно й захоплююче, що не контролював ні слів, ні думок. Його брехня – це фонтани поезії, це спалахи фантазії, творені явно на позасвідомому рівні. Яке вже тут навмисне спотворення сутності! Навпаки, саме тут і саме так розкрилася справжня, повна сутність Остапа Бендера.

Момент істини настає, коли страх смерті настільки сковує свідомість людини, що підсвідоме каже їй: “Ось він – твій кінець. Нічого іншого вже немає”. Читайте роман В. Богомолова “Момент істини” – суть терміна описано всього на одній сторінці. Звичайно, таких мо-

ментів стільки, скільки й людей. Суть його зводиться до одного: людина опиняється на тому перехресті, де ситуація абсолютно однозначна: або – або. І зробити можна лише один вибір, та й той – інстинктивно, позасвідомо. І пролягає момент істини в часі між розумінням безвиході та його відчуттям, а потім баченням єдиного вибору. Навіть ще коротше, бо психологічно момент істини настає, коли інстинкт самозбереження диктує той *єдиний* вихід, початком якого є визнання і вказування реального стану речей, тобто істини. Це голос білясвідомого чи близькосвідомого, якщо є такі структури в психіці, хоча З.Фрейд не вказує на них. Можливо, ще немає.

Моментами істини (чи майже моментами) є стани любовного сп'яніння, коли молода людина вже зовсім безконтрольно шепче те єдине слово зізнання; творчої ейфорії, коли “раптом приходять” той найточніший образ, який поет уперто й довго в муках шукав. Мені здається, що справжня поезія твориться на позасвідомому рівні, а вже шліфуються рядки, коли поет стає “сповна розуму”. (Тоді він пише вірші). Наукові відкриття у вигляді ідеї приходять так само, як і образ поетові, але не на порожнє місце, а на побоїще тривалого й безрезультатного досі наукового аналізу. На те токовище, де перебрані всі сутності, але пошукач лише тоді побачив за деревами ліс, коли все його єство вже й нездатне було волати з глухого кута від безвиході. Коли вже нічогісінько не залишилося, крім “або – або”.

Втім, до нього ще далеко, тому й істини ще немає.

Не ручуся, що сюди можна віднести випадок з таблицею Менделєєва, яка йому наснилася. Спати лягав він, маючи в голові хаос, а точніше, громаддя неупорядкованих наукових фактів, які мозок, здійснюючи щонічну селекцію інформації минулого дня, упорядкував у вигляді такої системи, що було теж позасвідомо.

Мить істини виявляється, як правило, у кризових для людини, рідше у стресових, здебільшого в дистресових (тяжких стресових) ситуаціях, які сприймаються (а передсприйняття?) об'єктом як безвихідь. Людина перебуває в стані афекту, якого зазнає, до речі, під час нападів гніву, жаху, ейфорії та інших станів граничного збудження, що виводять її на межу між реальністю й нереальністю, а точніше, реальними залишаються лише відчуття саме цього конкретного стану (гніву, жаху тощо) та несвідоме передчуття ще сильнішої його дії – коли свідоме не контролює саме себе, а дії людини, у т.ч. й мовлення, спрямовують позасвідомі структури; відчуття себе на межі з чимось незнаним, незвіданим і тому жахливим, чого не можна допустити.

Єдиним порятунком (і це теж “бачиться” на досвідомому рівні) може бути розкриття справжнього змісту тієї інформації, яку людина приховувала все попереднє життя, або ж розкриття сутності самої людини, досі ретельно приховуваної.

Отже, такі – кризові – моменти істини трапляються доволі-таки рідко. Звичайно, їх зазнає (чи має імовірність зазнати) кожна людина бодай раз у житті. А дехто й значно частіше.

Але, як і кожне явище, момент істини має (чи повинен мати) свого антипода, свою протилежність. І якщо це так, то в чому ж його/її суть? Здається, її відчув Гаррі Г. Франкфурт, який завершує книгу “Логіко-філософське дослідження х...ні” такими словами: “Наша власна (тобто людська. – *Авт.*) природа, вислизаючи, безтілесна, вона значно менш тверда й непорушна, ніж природа всього іншого. А якщо так, щирість – та ж брехня” [69, 109].

Думка парадоксальна до безглуздості. Але автор її не розгортає, не пояснює. І це не літературний прийом, який дає простір читачеві для роздумів. Це логічне завершення філософського дослідження брехні без переходу на іншу тему.

Парадоксальність бачиться вже при першому прочитанні. Насправді ж йдеться тут про соціально-психологічну сутність особистості, соціальна структура якої безперервно розвивається/деградує, а психічна – ніяк та ніколи не може бути в стані спокою. Щирість як одне з одномоментних виражень сутності особистості є істиною саме в цей момент. А вже в наступний є чимось іншим, може, навіть протилежністю, бо вже наступної миті змінився інтелектуальний потенціал особи, зазнали деформацій потреби та інтереси, а тим паче фізичний і емоційний стан індивіда. Воістину підтверджується мудрість: “двічі не можна увійти в ту саму річку”.

Полишимо щирих людей: у них кожне слово – правда, їм, начеб щойно народженим, невідомі лукавство, хитрість, обережність. Та таких одиниці чи й менше. В основному люди звичайні, їм усе властиво.

Властиво помилятися, тобто мимоволі, супроти бажання казати правду. Властиво боятися і під тиском страху видавати приховувану сутність. Властиво щиро повірити і відкритися, а потім до кінця життя “кусати лікті”. Властиво стати самими собою, припинити на мить грати постійну роль під впливом чогось несподіваного.

Запам’ятався випадок, що стався під час відпочинку в Єгипті. Троє місцевих хлопців видають щоранку пляжні рушники. Російською

мовою ледве вмів говорити лиш один з них. Наша компанія в короткій розмові з ним чомусь поцікавилася, чи одружений він. “Еще нет”, – відповів він. А в мене експромтом злетіло з языка: “Правильно. После женитьбы жизни нет”. Двоє, які “зовсім не розуміли” російської, розреготалися, а той, що якось говорив, почав їх перепитувати, що такого я сказав. Момент істини настав під впливом мого несподіваного жарту.

Моменти істини безперервно відбуваються у кожної людини, відтак ім’я їм – легіон. Але не фіксуються, навіть не відчуються. Так само, як не відчувається інакшість води під час повторного заходу в річку.

Резюме: Момент істини – особливий психічний стан людини, в якому вона неспроможна спотворювати інформацію щодо себе, оточуючих та явищ і подій, пов’язаних з ними, і здатна розкривати лише сутнісне й нічого іншого.

РОЗДІЛ 3. МУДРІСТЬ ЛЮБЛЯЧОЇ ІСТИНИ

Для того щоб істина була почута,
треба, щоб вона була висловлена з добротою.

Г. Д. Торо

“Да, подзагнул я тут малость”, – скажу сам собі. І річ не в тім, що такої не буває. Або буває.

Істина – вона і є істина. Та й більш нічого. Чиста, як роса, холодна, як кристал, нещадна, як Космос. Вона не потребує ні титулів, ні еполетів. Навіть епітетів. Бо вона – Істина.

Лише Бог дозволив собі сказати: “Я є життя, і істина, і путь”. Та й то ще невідомо, чи не приписали Йому ці слова ми – земні та грішні.

Істина – вона і є істина. Сутність речей, істот, явищ, подій. Сутність зробленого і сказаного. Ось про таку істину я маю розмірковувати далі. Не про високі ідеали, не про загальні закони та скарбниці

знань, досягнуті мудрими. А про сутність, яку пізнає кожна людина щодня на кожному кроці, у буденній пріснйаві: вчинки, дії, слова свої і чийсь. Про те, чи легше нам стало, що ми пізнали ту простеньку сутність. І чи щасливішими стали наші близькі (чи далекі), що ми відкрили їм очі на ту сутність: їхні вчинки, дії, слова.

І ще кажуть: “Хліб-сіль їж, а правду ріж”. Це про ту правду, яка сутнісно тотожна істині. А навіщо її різати? Точніше – нею різати? Вона й сама різоне так, що нескоро ще загоїться на серці рана. А якщо й загоїться, то рубець залишиться до скону. Бо вона – сама правда, істина.

Чи не через неї це щодня між близькими людьми стільки конфліктів? До ворожнечі, до ножа, як то кажуть. І кожен стоїть на своєму: один стверджує, що правду в очі сказав, а в другого від образи сльози ллються без зупину. І обидва праві. Перший: “Я ж хочу, як краще, він же мусить знати, що робиться (зрозуміти, що скоїв і т. ін.)”. Другий: “Він мене не любить (отак бездушно, черство і т. ін.)”.

Нічого заперечити ні тому, ні тому. Бо якщо перший не повідомить істини другому, той не матиме можливості орієнтуватися в ситуації, розуміти реальність, якою вона є, і хто в ній є хто. А отже, не зможе діяти адекватно, помилятиметься й далі. Лише істина, сприйнята й усвідомлена, робить другого здатним привести у відповідність до реалій своє внутрішнє їх бачення. А відтак приходить розуміння, що ж робити далі, і готовність та бажання діяти правильно.

Але те розуміння, бажання та готовність будуть не просто далі, а ой, як далеко! У момент сприйняття істини людина передусім відчуває, що на неї нападають, її осуджують, звинувачують. Це для неї зараз головне, бо вона розуміє те, що відчуває. А відчуває, що в її душу вламуються, в її внутрішній світ грубо вторгаються з тією своєю правдою. Ще й наче батоном стьобають по обідраній шкірі: “А хіба я не прав(а)ий?!”

Складається патова ситуація. Другий через збурені емоції не може почути першого, а той не може відчути співрозмовника, будучи засліпленим не стільки самою істиною, скільки своєю правотою. Нездатен поставитися вибачливо та поблажливо до меншого, бо й сам не осяг сутності істини: вона не є тронем, з якого не можна спуститися до нижчого за себе.

Мабуть, віковичний конфлікт поколінь, батьків і дітей не стільки в тому, що кожне з них має свої кодекси, вибудовуючи їх на власно

вироблених цінностях. І не в сімейній ментальності, ядром якої стала агресивність взаємин близьких людей. У низці досліджень за мою участь виявлялися причинно-наслідкові зв'язки девіантної поведінки молоді і внутрісімейної агресії. І спробуй розібратися, що було раніше, що породжує що, коли це стало не просто масовим явищем, а ще й узвичаєним, мало не якимось обов'язковим правилом. Кажуть, навіть ментальністю. А все тому, що істина виявляється прийнятною і стає прийнятною, коли (якщо) співрозмовник відчуває до себе любов. Сутність скоєного він зрозуміє сповна, пройметься бажанням діяти праведно (адекватно), якщо бачить: істина до нього йде одночасно з милосердям. (Гарне ж яке слово! Певно, воно означає почуття та породжене ним явище, які йдуть не лише від милого, а й від милостивого серця). Не можна не погодитися з думкою психотерапевтів-конфліктологів д-ра Г. Клауда та д-ра Д. Таусенда щодо рівноваги істини й милосердя, яка й породжує стан нейтральності. Саме у нейтральному стані, у стані душевної рівноваги, і може сприйматися та “гірка правда”. Вони пишуть: “Як милосердя”, так і істина, взяті окремішньо, позначаються на *проходженні* конфронтації украй негативно. А ось їх спільна присутність прекрасно нейтралізує негативні явища. Ось тоді людина отримує можливість спокійно зрозуміти й прийняти істину. Нехай у вашій розмові постійно й одночасно будуть присутні і любов, і істина. Не слід вдаватися до них почергово. Коли ви достатньо жорстко говорите правду, не забувайте про турботу. Коли ви турбуєтеся, не забувайте про істину” [36, 52–53].

Сказано просто і зрозуміло. Та тільки дуже непросто й малозрозуміло, як це зробити нормою щоденної поведінки та якби ще й кожної людини. Певно, в тому й полягає мудрість люблячої душі.

Глава друга

ПРАВДА

Знатимеш правду – матимеш волю.

Українське прислів'я

Розділ 1. У КОЖНІЙ ХАТІ СВОЯ ПРАВДА

З правдою треба жити, як біля вогню:
ні дуже наближатися, аби не обпектися,
ні далеко відходити, щоб холодно не було.

Діоген Синопський

Основа буття людського. Спроба лінгвістичного аналізу

Що є правда?

Гадаю, слід розпочати з етимологічних розвідок. Створюючи і шліфуючи слова, люди намагалися віднайти найточніші відповідники вкладеному в них змістові. Тож і слово “правда” виникло не випадково.

Словники дають такі визначення терміна:

1. Те, що відповідає дійсності, істина. (Слід, мабуть, розуміти це так: сказане, написане, почуте, прочитане, тобто сприйняте, явище, що повністю відповідає його сутності. Сутність явища сприйнята чи пере-

дана іншому без ніякісіньких спотворень. Отже, маємо ідеальну позицію, якої, певно, не буде ніколи).

1) Справедливість, справедливий порядок; протилежне – кривда.

2) Справедливий порядок у суспільстві для кожного його громадянина.

3) Правильний напрямок думок і дій; правота. Кажуть комусь: “Не по правді живеш”, тобто з відхиленням від норм, прийнятих у суспільстві. Тут правда – відповідність думок і дій людини правилам спільноти.

Відповідно до першого тлумачення слід вважати правду синонімом терміна “істина” і навпаки, що й зазначається у багатьох словниках. Але ж людина не каже: “Я тебе істинно розумію?” чи “Я тебе адекватно зрозумів?”. Бо поняття “істинно” має лише один орієнтир – стосовно реальності і тільки. А “правильно” має два орієнтири: стосовно реальності і стосовно бачення реальності співбесідником. Вже початок запитання “Я тебе...” вказує на з’ясування розуміння співбесідником реальності, його ставлення до сутності явища, а не з’ясування лише самого явища. Тому-то “правда” є лише в першій частині синонімом “істини”. А в цілому – ні, бо є “тлумаченням реалій відповідно до світогляду товмача” [55, III, 398].

Точно ці відмінності окреслила героїня роману О. Мариніної “Я помер учора” [41, 1, 122]. “Мені потрібна зараз не правда, а істина...Правда це те, що ви відчуваєте і думаєте. Коли ви не брешете, коли говорите щиро – ви кажете правду. Та зовсім не обов’язково, щоб ця правда була відповідною об’єктивній реальності. Істина – це те, що було насправді. Ви можете просто цього не знати або розуміти неправильно. Можете добросовісно помилятися. У мене немає підстав сумніватися у вашій щирості. Але підстави сумніватися у вашій безпомилковості у мене є”.

Іншого разу вона скаржилася колегам “У нього (у злодія. – *Ает.*) своя правда, а я все намагаюся його вчинки своєю правдою виміряти”.

А чиєю ж іще правдою вона збирається міряти вчинки інших? Окрім свого морально-етичного кодексу, у неї немає іншого інструментарію для оцінки поведінки інших людей. Це й так похвально для героїні детективу: вона відчуває неповноцінність набору своїх норм порівняно з комплексом норм співрозмовника і намагається застосувати своє мірило. Бо в переважній більшості люди не сумніваються у

повноцінності свого життєвого кредо. Більше того, переконані, що їхній комплекс морально-етичних норм найголовніший і найдосконаліший, тому й такі затяті, коли доводять свою правду.

Маємо вказати на велику групу термінів, утворених словом “правда”, а саме:

Правдешний – справжній, натуральний, непідробний.

Правдивий – справедливий, той, що живе по правді: не скривить нікого ні словом, ні дією. І слово його правдиве, з ним погоджуються всі.

Правдивість – об’єктивність.

Правдивість – моральна якість людини, для якої є правилом говорити людям істину, прагнути до правди, обстоювати її; прихильність до правди; *син.*: щирість, щиросердність, прямота, відвертість.

Правдиво – справедливо, істинно, не кривлячи душею (“Перед Богом стою і кажу правдиво”) (А. Чубинський).

Правдити – виправдовувати (“Чоловіка винили, а жінку правдили”) (Б. Грінченко).

Правдувати – жити по правді (“Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує”) (І. Франко).

Праведний – безгрішний (“Праведная душе, прийми мою мову”) (Т. Шевченко).

Праведник – той, що сповідує правдивість, прагне правди (“Бог любить праведника, а чорт ябедника”) (Номис).

Праведність – беззавітна відданість принципам моралі і справедливості; *син.*: безгрішність, благочестя, святість, побожність.

Праведно – по правді (“Праведно жили”) (Т. Шевченко).

Правий – 1) справедливий; 2) безгрішний; 3) безневинний.

Правий – рівний, прямий (“Рубайся, деревце, криве й праве”) (з народної казки).

Правильність – вірність, точність, безпомилковість.

Правити – наполягати на своєму (“Я йому кажу одно, а він своє править”) (Б. Грінченко); вимагати (“Правити борг” – намагатися повернути його); вирівнювати (“Буде знати, де козам роги правлять”) (Б. Грінченко); гарно робити (“Правити гніздо”); прямувати (“Я до того дуба правлюся, чи не зрубати його”) (Б. Грінченко).

Правити – 1) вести; 2) розпоряджатися; 3) управляти, владарювати. (Маємо не лише сильний корінь. Правити народом, країною можна лише на основі правди).

Правний – законний, ґрунтований на праві.

Правник – юрист.

Праволомство – порушення законів.

Правота, тобто правильний (з позицій сучасної моралі) спосіб дій і думок людини, а також суспільний порядок, заснований на справедливості, чесності.

Звідси прямий перехід до “порядок”, тобто та ж система норм, яка забезпечує врівноважене життя спільноти. І “порядність” – теж система морально-етичних норм (якщо йдеться про спільноту) та якостей окремої людини.

Він собі чоловік порядний, тобто достойний, поважаний, шанований.

Отже, термін “порядок” є центром цілого гнізда слів: порядити – прибрати, привести до порядку; порядкування – розпорядження, ха-зайнування; порядкувати – (в громаді) бути толковим, пунтним ватажком; порядно – розбірливо, толково (“Нене, говори порядно: хто ти і кого ти звеш Левком?”) (П. Куліш”); дати порядок – настановити на шлях істини, навчити жити по правді (“Рад би я встати до свого дитяти, порядочок дати”) (Б. Грінченко).

Від “правди” походить термін “правильний”, який не є ідентичний слову “істинний”. Правильним є те, що має бути саме таким, відповідно до логічних, етичних чи технічних принципів. До цього ж гнізда належить і “правило”, тобто положення, твердження, що виражає певну закономірність, постійне співвідношення певних явищ і суспільних вимог. Вивчив правила: а) поведінки – і йди в люди; б) граматики – і пиши грамотно; в) гри – і вже не смикайся з команди (“Попа в між ворон – по воронячому кряч”) (нар. прислів’я) і т. д.

Бо є “залізне правило” – принципи, від яких не відступають. Але є і “золоте правило” – найкраща у всіх випадках форма дії, поведінки. І однокорінне ж слово “право”:

1) система встановлених державою правил і норм, які регулюють відносини між громадянами, законодавство;

2) сукупність етичних суспільних цінностей (справедливість, порядок, моральність, правдивість, вірність, надійність і т. ін.), які ґрунтуються на ідеї рівності: рівним обов’язкам мають відповідати і рівні права;

3) наука, що вивчає ці правила в законодавстві: правознавство;

4) надана законами держави можливість здійснювати щонебудь. Права громадян сформульовані в Конституції та законах. “По праву” – закономірно, справедливо, правильно.

Однокорінним є і правопис – загальноприйнята система написання слів. І хоч кожна мова має свою систему, але в її межах вже можна діяти правильно, тобто писати так, щоб тебе розуміли. А коли вчений, нахапавшись термінів іншомовного походження і нехтуючи правилами рідної мови, напхає їх у свій трактат, мов мідяків у торбу, то розумним він видається тільки собі.

Визначення правди респондентами

Отже, тлумачення слівників дають підставу визначати правду як унікальне соціальне явище, основу буття суспільства. Наведені вище визначення варто доповнити відповідями респондентів. Наша анкета містила прохання дати власне визначення правди та брехні. І хоча свої формулювання дали не всі респонденти (як не дивно, уникали відповіді в основному вчителі – більше половини опитаних цієї категорії), серед них трапляються лише поодинокі судження якоюсь мірою близькі до словникових визначень. Основна ж маса відповідей – це виклад особистого розуміння та ставлення до феноменів правди і брехні, на що, власне, й розраховувалося.

Забігаючи наперед, зазначу, що тлумачення обох феноменів не відрізняються за освітніми та професійними ознаками респондентів. Дещо емоційніше виклали свої уявлення жінки, дещо романтичніше та витіювато – шкільна юнь. Та й то окремі з них.

Що є правда в нашому житті?

Отже, правду люди визначають як чесну передачу інформації, висловлення її такою, якою вона є; не спотворене, реальне відображення дійсних явищ, подій та фактів, точний опис певних обставин, “точна їх копія”, тобто – “слова, які виражають те, що є в дійсності” і “так, як воно є насправді”. Це “чітко висловлена, без приховування жодних обставин інформація, правильна й достовірна”, “без усіляких навмисних додумувань”, тобто “істинне відображення станів реальності, її характеристик. Або ж така інформація, завдяки якій прояснюються певні обставини. Це інформація, яка відтворює істинний стан речей, реальної ситуації у свідомості людей, несе правду і ніякого іншого смислу. Це також реалістична оцінка інформації. А тому аксіоматична, вона не потребує підтвердження. Автор останньої дефініції не дотримується лукавого принципу “вірте мені, люди”. Правда не потребує доказів, їй не властиво викликати сумніви, вона найбільш точно відповідає реальності.

Або ось таке простеньке визначення: “широ розказані події, які не завжди позитивні”. “Це істина для людей, але інколи вона буває болісною”. Більше того, “в деяких випадках правда завдає шкоди”, “вона може як врятувати людину, так і згубити її”. Це істина нашого життя без ніяких ухилень, істина, що одержала моральний дозвіл суспільства. А поруч філософічне: “правда – необхідність, але не всі це розуміють”. Це “категорія істини, яка відрізняє позитив від негативу, хоч грань між ними досить слизька”. Ця “категорія, з одного боку, доволі *об’єктивна*, бо містить визнані всіма факти, а з другого – *суб’єктивна*: ставлення до якогось факту може бути помилковим, але вважаємо його правильним і мимоволі потрапляємо в оману”. Тому це “усвідомлена відповідальність за сказане”.

Один респондент (певно, добряче розчарований у житті) написав, що правда – це майже суцільна ілюзія, коротше кажучи, це брехня.

Часто люди ототожнюють *правду з самими реаліями*, а не з їхнім відображенням у свідомості. “Це те, що є насправді”, “все в первозданному вигляді”, “реальна ситуація”, “реальні події”, “дійсність, яка є основою нашого життя”, “факти дійсності” та “дійсні факти” (останні два тлумачення, погодьтесь, речі різні), “це життя”, “дійсність”, “неприховані обставини” і т. д., і т. ін.

Деякі респонденти просто *ототожили правду з істиною*, а деякі назвали її різновидом істини. Ще ряд людей додали певні застереження. “Істина, яка покращує життя”, “істина без жодних додатків”, “без ухилень від неї”, “істина в нашому житті” та “яка допомагає жити”, “яка завжди перемагає”, “яку не можна спотворювати”, “не кожен може її осягнути”. Лиш один зауважив: “інколи тотожна істині – коли йдеться про глибинну сутність речей”. Трапляються й ототожнення правди із справедливістю.

Ряд опитаних розглядають правду як особливі – порядні, чесні – *взаємини між людьми*: “чесність у спілкуванні”, “те, що кажуть чесні люди”, “відверте щире спілкування людей”, “коли вони кажуть все, як є”, “не приховуючи обставин”. Це “правильне надання інформації іншим”, “довіра” та “викладені думки співрозмовникові з відповідальністю за сказане”. “Це слова, які мають найбільшу вагу, важать більше, ніж самі відносини між людьми”. Це і “передача істинної інформації”, і “чисте прийняття розмови”, “коли люди можуть вірити, вірять і довіряють один одному”.

Меркантилізмом віє від такого визначення правди: “потрібна річ в стосунках”. Таке – єдине. Основна ж кількість на кшталт ось цього: “правда – коли з тобою спілкуються щиро і це дуже приємно”. А відтак правда – “це спосіб зародження і продовження гарних стосунків”, “засіб для будування міцних взаємин”.

Часто люди тлумачать правду як певні **властивості особистості**, комплекси кращих **людських якостей**: “Дуже хороша якість в людині, яка виражає справжні почуття”. Правда в цьому випадку – совість, відвертість, відкритість, добросовісність, гідність, відвага, принциповість та інші чесноти. “Це хороша якість в людині, яка виражає справжні почуття”, “щирість і не боязнь сказати те, що сталося, не вигадуючи чогось іншого”, “щирість слів і почуттів”, “твій внутрішній голос людини”, “чиста думка”, “чисте сумління перед іншими”, “щирі слова чесною людини”, “душа людини”.

Правда бачиться і як **спосіб життя** окремої людини, соціальних груп, особливо малих, усього суспільства. Тобто, “коли живемо по совісті”. Правда – це “певні критерії нашого життя, якими керуються люди для досягнення бажаного результату”, “довіра між людьми і благо кожного”, “коли вони нічого не приховують”, “коли люди знають один одного і живуть без скандалів”. Справді-бо: критерії правди, викладені вище словами простих людей, не будуть витримані в ситуації гнівного збудження один проти одного.

Ясна річ – люди не ідеалізують феномен правди. “Гарне діло – жити по правді, – зазначає респондент, – але в нашому житті ми змушені брехати”. Інакше кажучи, соціум диктує добропорядній людині свій, суперечливий якостям та розумінню спосіб життя.

В опитуванні виявилися всі спектри бачення нашого побутування. Якщо одні визначають правду як “спосіб життя чесних людей”, то інші – як спосіб життя бідних людей. То що, настав час перефразувати притчу: “Мамо, чого ми такі бідні?” “Бо дурні”. “А чого ми дурні?” “Бо бідні”, замінивши слово “дурний” на “чесний”?! І все ж таки правда – це “спосіб життя нормальної людини, котра впевнена в своїх силах”.

Термін “правда” ототожнюється ще з ідеальним **стилем поводження**, гарного ставлення людей одне до одного. “Правда для мене означає гарно ставитися до людей, які тебе оточують”, відверте, щире ставлення до співрозмовника. І тоді людина говорить те, що є, не думаючи про наслідки, відкрито висловлює свої думки і не приховує вчинків, жодних обставин, деталей. Так само відкрито обстоює свою

думку і підкріплює її достовірною інформацією, фактами. Словом, “це щирий поклик душі, який повинен приносити користь і повинен бути оцінений оточуючими”.

Праведне ставлення до інших потрібне передусім самій людині. “Якщо ти будеш відвертим з іншими, – пише один респондент, – то ти будеш відвертим сам перед собою”. Он який благородний заклик: цінити **себе в правді!**

Зіставляють люди правду і з *морально-етичними нормами*, вбачаючи в ній їх основу. Один респондент так і написав: “Це певні правила і норми суспільства”. Правда – це чесність перед людьми, чесні слова, дії та вчинки, усвідомлена відповідальність перед співрозмовником за сказане, “довіра людям, собі та Богу”, “наука і вірність ідеалам Людини”.

Чимало визначень, що характеризують *психічний стан* людини, яка говорить правду, причому не обов’язково сторонньої. В них часто бачаться відображення власних почуттів респондентів. Для одних це світлі почуття радості, упевненості в собі, любові, спокою і миру в житті. Для других – не завжди приємна річ, яку інколи не слід і говорити, бо правда приносить радість або завдає невимовного болю. Проте хоча й “боляче, але немає докорів сумління”. Для третіх – це почуття справедливості до близької людини. Ось тут уже немає сантиментів, тут бачиться мама, яка й за прута може взятися. Саме в цім випадку правда розглядається як “може, болісна для декого річ, але вона того варта”. Ще для інших – це “тяжкий тягар, який впливає позитивно”. Певно ж, часто трапляється ситуація, коли людина не хоче чути правди, аби “не травмувати себе”. Навіть тоді, коли це “почуття, які йдуть від серця”.

Психічний стан респондентів-правдолюбів розкривається і в суто емоційних означеннях (“щирий поклик душі”, “все чисте й первозданне”, “не завжди й розкажеш словами” і т. ін.), і в образах: “Бог вільної людини”, “шлях до Бога”, “світле життя”, “світле небо”, “здоров’я нашого життя”, “золото”, “душа людини”, “прозоре скло”, “кит життя” (на якому воно стоїть). Є й визначення холодно філософічні (“відносне поняття”, “категорія, яка нічого не виражає”) і гаряче психологічні (“найрозумніше і найкраще в житті, те, у що я вірю”), прагматичні (“потрібна річ в житті”), а то й просто схвальні: “добре”, “дуже добре”.

Наразі варто проаналізувати й іншу інформацію, отриману під час опитування. Із судженням “Правда приносить не тільки користь, а

й може заподіяти шкоди” погодився 191 респондент, а із судженням-антонімом “Правда не може заподіяти шкоди, вона приносить тільки користь” згодні лише 66 опитаних. Перших можемо вважати реалістами, їх втричі більше, ніж категоричних захисників правди.

Ще цікавішим виявилось поєднання нашими респондентами філософського узагальнення щодо термінів “права” і “брехня” та їх чуттєвого сприйняття (табл. 1).

Таблиця 1

Згода респондентів з двома судженнями одночасно

Судження	Розумна брехня краще дурної правди	Розумна брехня гірше дурної правди
Брехня завжди огидна	Блок А1 71 особа	Блок А2 140 осіб
Брехня завжди приємніша за правду	Блок Б1 20 осіб	Блок Б2 17 осіб

Блок А1 об’єднав респондентів, яким брехня завжди огидна. За винятком розумної. Це гнучка позиція людини-пристосуванця, якому бридко від брехні, але ж треба... Тобто, виявляється внутрішнє протиріччя з соціальною дійсністю, яка далеко не є справедливою. Протиріччя компенсується демонстративністю своєї вищості над навколишніми. Така людина, будучи сама доволі примітивною, не відає правила “Не починай розмови з думки, що твій співрозмовник дурніший за тебе”. Йому його брехня видається розумною, на чому й “прогорає”.

Мабуть, не випадково в блоці А2 виявилось вдвічі більше респондентів. Немає протиріччя між їхніми поглядами й відчуттями. Але таке становище відображає втому порядних людей від тривалої соціальної напруги.

Не відчують протиріччя респонденти блоку Б1: їм брехня завжди приємніша за правду, а тим паче розумна! І якимось фаталізмом віє від позиції респондентів блоку Б2: хоч брехня й приємна, але краще правда, навіть дурна.

Як бачимо, в цілому тих, кому брехня завжди огидна, у п’ять разів більше тих, кому вона приємніша за правду. Прекрасні показники, відзначить кожен читач: є ще в українській спільноті чуттєва база правдивості! За іншими даними цього анкетування, на одну людину, яка ніколи не каже неправди, бо їй брехня огидна, припадає четверо, які

брешуть, хоч їм і бридко при цьому. Таких, як бачимо з наведених суджень таблиці 1, більше третини в загальній кількості опитаних.

Обережно – правда!

З правдою підеш далеко, каже прислів'я.
Абсолютно точно: за правду женуть скрізь,
і з нею підеш далеко.

М. Сафір

Той, хто каже правду, повинен
мати коня біля дверей і одну ногу в стремені.

Вірменське прислів'я

Щоразу, починаючи зі студентами заняття, ніколи не знаєш, що вони втнуть. Вдалося помітити: коли вони буквально сприймають домашнє завдання викладача – семінар проходить формально. В кращій випадку “по формі”.

Цього разу все пішло інакше. Перша доповідь була прекрасною, бо вся – за змістом і духом – була чуттєвою. Не емоційною, а саме чуттєвою. На противагу їй наступна виявилася прагматичною, раціональною аж до “сухості”. Але по черзі.

Оксана: “Правда.... Правда... Правда... Жорстке слово, як і таке речення: “сувора правда життя”. Якщо проаналізувати слово “брехня”, то воно навіть звучить м'якше, за наявності м'якої голосної літери в слові. А слово “правда” завдяки дзвінким літерам “р” і “д” – звучить твердо, впевнено, красиво. Бо правда – це реальність, а брехня – ілюзія. І, звичайно ж, ілюзія виглядає красивіше, ніж реальність. Тому часто дуже важко повірити в реальність (правду), змалювавши таку собі красиву ілюзію (брехню). А нам, як завжди, хочеться вірити у казку, тобто ілюзію, фантазію, та аж ніяк не хочеться відкривати очі на реальність, бо вона така сувора.

Мені саме слово “правда” і його значення дуже імпонують. І за звучанням, і за застосуванням правди як дії. І не тому, що це мені до вподоби, а тому, що це є правильно. І незважаючи на це, я дуже люблю брехати. А тому прекрасно розумію людей, які страждають від брехні.

Отже, правда – це закон, табу, канон... Нас ще з дитинства вчили батьки, що треба говорити лише правду. Тому маленькі діти завжди, навіть коли кажуть неправду, додають: “правда-правда, точно-точно”. До речі, коли дітям батьки наказують: “треба казати так” або “зробити так”, то діткам так і хочеться робити все навпаки! І тому я не думаю, що є на світі людина, яка б ніколи не брехала, або завжди казала лише правду.

В дійсності правда – це така річ, яку дуже важко приховати, тому вона має таку властивість, як *впливати на поверхню*. І як би там не було, все таємне, рано чи пізно, стає явним. Так, звичайно, нам хочеться змалювати реальність більш яскравими, строкатими, брехливими прикрасами. Але з часом вони її охоплюють і залишається лише зображення, тобто прихована правда, щось не доведене (а саме брехня). Завжди чомусь трапляється саме так. І чому так!? Де ж у світі справедливність?

Так, люди бояться правди – і це факт! Для того щоб одразу сказати правду, деяким людям просто не вистачає сміливості, сили духу тощо. Та зрозуміла річ – якщо запустити брехню в хід, то неможливо спинитися, і тому вона, як наркотик, викликає звикання і залежність. А інколи ця залежність буває невиліковною, або ж має тяжкі наслідки (психічні розлади у людей зі слабкою психікою). Отже, кажучи правду, ми автоматично звільняємося від певних мук, переживань, докорів тощо. Втім, інколи й правда завдає шкоди людям. Та, на мою думку, краще одразу сказати (“як відрізати”), ніж “годувати” людину солодкою брехнею, а тоді “як обухом по голові”. І нехай потім “час лікує”. Це я веду до того, що, коли надовго затягти брехню, а потім видати всю правду, може бути просто надто пізно. (Як це часто трапляється в житті).

Щодо мого життя, то все настільки заплутано, що можна зняти фільм на N-ну кількість серіалів. Я дуже люблю цікаві сюжети і часто їх сама ж створюю. У мене є звичка (як і в багатьох людей, мабуть): навмисне спочатку не казати правду, трішки змалювати її, а вже потім видати все, як є. Не всім людям і одразу можна казати правду. В деяких випадках слід красиво підвести людину до реальності. А деякі люди сприймають її одразу й не терплять відтягування правди. І ще дуже часто трапляються люди, які просто не хочуть дивитися правді в очі. Вони її бояться, ще не знаючи, якою вона виявиться – позитивною чи негативною. З такими людьми доводиться бути обережними в спілкуванні, коли йдеться про речі, які вони не сприймають.

Отже, правда... приємна? Так! Красива? Так! Необхідна? Звичайно! Руйнівна? Здебільшого. Ворожа? І таке буває.

Правда приємна тоді, коли тобі приємно від неї. Тобто від того, що ти почув або відчув. Нам приємна правда, коли вона являє собою щось хороше, позитивне, м'яке тощо. Приємна правда викликає в нас позитивні емоції, відчуття хорошого настрою, привітність, радість і т.ін. Людині стає приємно коли вона, наприклад, чує слова, які очікувала почути; сподівалась почути їх від конкретної особи; слова, які підтвердили її сподівання. І немає на світі нічого кращого, ніж це відчуття, коли з тебе самі вириваються слова: “Так, я це знала!”, “Я на це сподівалась, очікувала!”, “Збулося!” тощо.

Так, справді, **правда красива** – це, на мою думку, коли вона так звучить. Або ж красивою правдою можна назвати перелік подій, які відбуваються в такій послідовності, що викликають захоплення її учасників.

Слово “красива” я б швидше віднесла до брехні. Тому що красиво брехати, це, мабуть, частіше і ширше використовується, ніж красиво говорити правду. Як на мене, то три останні слова звучать неоригінально, звичайно, занадто просто. Правда – є правда, не може бути красивою, вона є правдивою. Але ось казати *правду* – це *красиво*.

Я абсолютно погоджуюся з тим, що **правда необхідна**. Звісно ж, так. І не інакше. Люди не можуть жити із заплющеними очима, їх необхідно просвітляти.

Дуже часто в історії траплялося таке явище, як “психологічні війни”. Їх застосовували під час воєнних конфліктів, щоб згуртувати людей навколо певної ідеології, людини, для утримання позицій і статусу. І тоді людей просто обманювали, їм змальовували тодішній стан в тій чи іншій країні таким, яким його бачила панівна ідеологія. У цих випадках люди так і не дізнавалися правди – цими війнами займалися ЗМІ. Коли ж опісля людям говорили правду, вони просто не вірили: жахлива і неймовірна правда не сприймається адекватно людьми. До речі, психологічна війна якраз і є тим випадком, коли слово “красиво” стосується брехні. Як грандіозно і красиво обдурювали людей. А заради чого? Правильно, заради перемоги!

Я за те, що правду треба говорити одразу і не плести павутиння інтриги. Хоча знову-таки, дивлячись, у яких випадках. Бо інколи, ну просто треба, і, певно, для того, щоб правда стала красивою, можна потягнути час, заінтригувати – і тоді “Оп-ля!!!”.

Отже, крім приємної та красивої, надзвичайно необхідної, правда може бути **руйнівною**. Дуже часто трапляється в житті так: людина надто довго бреше і згодом, коли її вже замучило сумління, вирішує сказати правду, хоча вона, правда, може зруйнувати життя іншій людині. Зазвичай це люди зі слабкою психікою, їхня тендітна натура не може гідно сприйняти правду після тривалого періоду оманливої брехні. Таке трапляється у відносинах між закоханими. Поняття “руйнівна правда” надзвичайно актуальне для молодих дівчат і хлопців. Вони ще не мають досвіду, не вміють гідно і відповідально будувати відносини і, зустрічаючись з різними партнерами, починають брехати. Особливо тоді, коли хтось із них зустрічає “третього”. А ще гірше, коли хтось один ще кохає, а другий вже ні. І тут на допомогу приходять брехня: красива, оманлива і нерациональна. І вже тоді, коли настає час сказати правду, вона виявляється руйнівною для одного із закоханих.

Що я можу сказати з приводу **ворожої правди**? Я довго міркувала і не можу визначити “правду” як щось вороже. Це словосполучення навіть не звучить. Мабуть, правда може викликати вороже ставлення, почуття, відразу тощо.

Правдива інформація, навіть достовірно точна, може викликати негативну реакцію залежно від змісту та людини, яка її почула, зокрема, від сподівань цієї людини. Негативна, але вірна (правдива) інформація може просто не збігтися з надіями та сподіваннями людини; або ж після тривалої жорстокої брехні; коли починають все з’ясовувати, “лити чисту воду”, “відкривати очі” – в таких випадках людина просто впадає у відчай. Вороже ставлення до реальності – ось почуття, що її переповнює.

Отже, висновок: правда – це дуже серйозна річ, з нею не можна жартувати і бавитися. Існує безпосередній зв’язок між правдою і брехнею. Саме розуміння поняття “правда”, як на мене, неможливе без осягнення поняття “брехня”. Вони взаємозалежні, взаємопов’язані. Наприклад, коли ми кажемо: “Правда!”, то це означає: ми запевняємо, що це не брехня. І якби не було такої потреби, нам би не довелося вживати слово “правда””.

Наталка: “Провела я серед знайомих таке собі міні-опитування, спробувала дізнатися про їхнє ставлення до слова “правда”. Ось що я почула. На запитання про ставлення до вислову “краще гірка правда, ніж солодка брехня” більша частина опитуваних обирає гірку правду, хоча одразу ж з’являється багацько “але”, які люди не можуть обґрунтувати. Так, одні стверджують, що, знаючи правду, можна виправити-

ся самому або спробувати виправити брехуна; інші – що рано чи пізно брехня викривається і, щоб не потрапити в незручне становище або, ще гірше, в халепу, краще сказати правду, тоді тебе хоч хтось вважатиме правдивцем, а дехто навіть ставитиме за приклад собі, іншим, своїм дітям. Ще інші опитувані притримуються думки, що, дізнавшись правду, якою б вона не була, можна її пережити і рухатися вперед, а так замість одного стресу (залежно від правди) переживаєш два: перший – від гіркої правди, другий – від того, що дізнався про солодку брехню. Але не дарма кажуть, що “скільки людей, стільки й думок”, бо їх справді багато. Дехто ще казав, що правда завжди має бути правдою без усяких там домішок солодкого й гіркого; інші жартували, що виступають за правду, але вимагають, щоб вона була солодкою. А далі майже у всіх на додаткові запитання і намагання зануритися хоча б трішечки у їхню свідомість, виникали спотикання у відповідях, а тим паче в обґрунтуваннях: вони перескакували з табору брехунів у табір правдивців і навпаки.

Не можна сказати, що на поставлені запитання не було однозначних відповідей. Так, вони були, та найбільше виявилось відповідей, у яких висловлювалися сумніви і виникало багато “але”. Серед них: “Краще гірка правда, ніж солодка брехня”, але:

- можна нашкодити людині (у кожній своїй характер, стан нервової системи і сприйняття);
- можна зашкодити собі (якщо ти певним чином залежиш від людини, то нашкодиш кар’єрі, стосункам);
- залежно від обставин (індивідуальні нюанси).

Лише дуже мала кількість опитаних відповіли, що краще солодка брехня, бо:

- іноді краще не знати гіркої правди (внутрішні переживання, емоційність);
- все одно люди кажуть те, що хочеш чути (щоб бути хорошим в очах інших, можливо, через страх розгнівити);
- не бажають бути “крайніми” або нести якусь відповідальність.

Звісно, таких тез ще може бути безліч, як “за”, так і “проти”. Отож, висновок напрошується сам: у двобої між солодкою брехнею і гіркою правдою перемогла остання”.

Прагматик **Сергій**: “Правда – яка вона? За якими правилами вона існує і функціонує? Хто визначає її межі й ознаки? Яке місце вона займає в реальному світі, житті людей, щодо інших фундаментальних

принципів та понять Всесвіту? Я впевнений, що на всі ці запитання можна знайти відповіді. Але чи будуть вони близькі до істини???

Правда – поняття суб’єктивне. На це існує кілька причин. По-перше, правда визначається людиною. Мислення людини не може бути до кінця об’єктивним, адже кожна людина є суб’єкт і мислить по-різному, відповідно до своїх емоцій, соціальних настанов та досвіду. Тобто різні люди можуть сприймати різні судження як правду, навіть якщо вони протилежні за визначенням одне одному. Наприклад, одна людина вважає, що щастя полягає в кар’єрі, і все життя працює, досягаючи нових вищих результатів у роботі чи бізнесі. Інша ж людина розуміє щастя як постійний відпочинок, задоволення своїх бажань тут і зараз, тому визначає пріоритетом розваги, релаксацію, естетику. Кожен з них по-своєму правий, тобто судження першого є для нього правдивим, а судження другого є для нього істинним. Але ж ці поняття зовсім різнопланові, навіть протилежні. Перше судження буде неправдивим для другої людини, як і друге судження для першої. В цьому проявляється суб’єктивність правди.

По-друге, правда по суті – це лише слово. Слова як показники реального світу є суб’єктивними відповідниками об’єктивних речей. Правду неможливо відчутися першою сигнальною системою (тобто зором, слухом, нюхом, дотиком, смаком). Можна відчутися лише предмет, про який висувається правдиве чи неправдиве судження, але аж ніяк не саме судження.

Правда не має вимірів і одиниць вимірювання. Інакше кажучи, правду не можна оцінити за якоюсь конкретною шкалою. Повернімося до попереднього прикладу з кар’єрою і відпочинком – ми справді не можемо цифрами визначити правдивість першого чи другого підходу до життя.

Такі тези наводять на думку, що правда – це суто суб’єктивне поняття, а отже, всі роздуми, дослідження й оцінки також суб’єктивні. Правда і об’єктивність поєднуються лише в одному випадку – коли її не знають. Тоді можна сказати, що хтось об’єктивно не знає правди, і це не залежатиме від людського ставлення до цієї проблеми чи поняття, а також не суперечитиме правдивим і неправдивим знанням про цю проблему чи поняття інших людей.

Функції правди зводяться до оцінки поняття, факту, речей чи людей. За допомогою критерію правдивості ми можемо встановити певну відповідність всього цього нашим вимогам. Ця оцінка дає можливість людям спілкуватися, “фільтрувати” інформацію, розв’язувати конфлікти, будувати системи цінностей.

Правда дає нам змогу орієнтуватися у життєвих ситуаціях і знаходити правильні шляхи вирішення проблем. Правда дає можливість людині як істоті розумній вчитися і набувати досвіду, адже ми визнаємо всі знання і факти з реального світу правдивими.

Правда не має чітких меж і тому не має конкретних ознак. Вона може бути за своїм якісним наповненням позитивною, негативною чи нейтральною. Вона може бути прихованою чи явною. Правда може бути фактичною або ж суб'єктивною, загальновизнаною чи суперечливою.

Правдою прийнято вважати ті судження і факти, які підтримує більшість людей. Вона повинна мати певні підстави – докази, аргументи, які можуть включати як емпіричні розрахунки, так і звичайні судження очевидного. Правда знаходить своє відображення у ставленні людини до неї – погодженні чи запереченні, пошуку чи приховуванні.

Зміст життя і правда – це ті два поняття, які багато філософів намагалися поєднати і розглянути як фундаментальну проблему нашого буття. На жаль, ще досі не зрозуміло, який же справжній правдивий зміст життя загалом і людини зокрема. Можливо, на це питання ніколи не знайдеться відповіді, адже досі немає навіть приблизного її варіанта.

Правда – це інформація, а тому має деякі відповідні особливості. Її можна передавати, змінювати (спотворювати), знищувати (приховувати). Через ці обставини правда в нашому суспільстві стала предметом маніпуляції людьми.

Правда допомагає людям порозумітися у спірних питаннях, що виникають у житті. Вона усуває проблеми та конфлікти, знання правди дає змогу визначити правильність своїх дій стосовно інших людей.

Правда також робить можливим створення системи цінностей у житті кожної людини. Тільки знаючи правду, хоча б суб'єктивну, людина може вирішити, які способи поведінки, ставлення, мислення для неї прийнятні, а які неприйнятні в тій чи іншій ситуації. Таким чином виробляється досвід як головний засіб пристосування людини до навколишнього середовища та співіснування з іншими людьми.

Отже, правда як фундаментальне й усеохоплююче поняття життя людини має різнопланові функції і впливи на нас, але й досі точно не можна визначити її ознак, характеристик, меж і законів”.

Катерина: “А я спробую. З одного боку, правдонька приємна, красива, ніжна, відверта, бажана, переможна, необхідна тощо; десятки таких означень можна назвати й усі вони будуть стосуватися правди.

З другого боку, правда руйнівна, необачна, ворожа, гірка, вбивча... І ще десятки близьких означень теж можуть стосуватися тієї-таки правди. Вона може бути різною, важливо лише вирішити для себе: хочеш ти вдатися до правди чи у тебе немає такої потреби.

У щоденному житті люди часто, мабуть, здебільшого, брешуть. Адже казати неправду набагато легше, та й приємніше. Можна щось додати, щось прибрати, на чомусь особливо наголосити, зробити вигляд, що чогось не помітив, а чогось взагалі не було та й бути не могло. Така творчість непотрібна, якщо людина збирається говорити правду. Мені здається, далеко не кожен зможе хоч кілька днів прожити, говорячи саму тільки правду. Мабуть, це те саме, що дихати чистим киснем та пити лише дистильовану воду.

Давайте розглянемо приємну та необхідну правду на буденному прикладі. Чоловік приходить додому з помітним запізненням, на запитання дружини відповідає, що заїздив на мийку, а там була черга машин, поїхав на сусідню, а там ще довша черга, повернувся на першу, нові водії його не признали, довелося займати заново. Погодьтеся: відмовка така собі... І в свідомість жінки закрадаються підозра, думки про зраду, адже вона знає про надзвичайну пунктуальність чоловіка. А тут навіть не повідомив, що затримується. Згадалася й інтерпретація Пушкіна, що кіт, коли йде наліво, казки розповідає. Утім, наступного ранку біля помитої машини жінка тихо радіє, що правда виявилася правдою, справді приємною і красивою.

Це така собі повсякденна, побутово-мізерна історія, а в житті трапляються серйозніші випадки, в яких правда грає роль рятувальниці. Нині дуже важко знайти чоловіка, який був би по-справжньому вірний і правдивий в усьому перед дружиною. У шлюбі правда особливо важлива, хоча я дотримуюся трішечки інакшої думки: якщо хочеш, щоб усе було гладко та безпроблемно, то можна вдатися й до маленької брехні, вдало її спочатку приховавши, а потім обережно подавши”.

Репліка із залу: “А сама ж хочеш знайти собі чоловіка, щоб він перед тобою був у всьому правдивим!?”

Катерина: “А ти собі інакшого шукаєш? Мова ж про інше. В людському співіснуванні правда потрібна не менше, ніж брехня і навпаки. Люди щиро дивуються, коли хтось вміло розкаже неправдиві історії, хоча й самі володіють таким талантом. Кожна людина вирішує сама для себе, що є для неї правдою і чи згодна вона в неї сліпо вірити та принципово не прислухатися до інших думок. Ця правда може бути різною: правда чоловіка у стосунках із жінкою, правда бабусь, що об-

говорюють на лавці біля дому враження минулого дня, правда шкільних подруг, а чи обвинувачуваного перед слідчим, дитини у стосунках з матір'ю, зрештою, твоя правда стосовно самого себе.

Думаю, що різне розуміння правди, різне її застосування прямо залежить від рівня духовності людини, її моральності, та навіть мужності. Коли в сім'ї виникає перший конфлікт з дитиною, чомусь батьки починають не з ревізії власної поведінки, а мерщій кидаються “виправляти” вади дитини. З такої малодушності й починається різне розуміння правди”.

Викладач: “На жаль, час для диспуту добігає кінця. Маємо зробити бодай стислі висновки. І головний: Правда та Брехня – два антиподи, які складають єдине ціле. Це навіть не сіамські близнята – тих можна розділити, хоча для цього здійснюють дуже складні операції. Цьому симбіозу найбільш точним відповідником можуть бути кисень і водень, та не самі по собі, а в сполуці – вода. І не просто вода, а Аква віта, основа життя фізичного. Так і соціальне життя має дві складові: правду і брехню, вони нероздільні. Бо синтезувало їх саме життя. Розділимо – буде нежиття. Тому розчленовуємо умовно, як у будь-якому випадку аналізу”.

РОЗДІЛ 2. ПРАВДОЛЮБИ, ПРАВДОБОРЦІ, ПРАВДОМОВЦІ ТА ІНШІ ЛИЦЕМІРИ

І якщо судить
Ми прагнемо по правді день минулий
Сьогодні маємо по правді жить.

Б. Олійник

І чорт знає, що таке правда,
але робить так, як йому заманеться.

Сербське прислів'я

Протягом тисячоліть точаться суперечки навколо питання пошуків правди. Коли істинна соціальна дійсність підмінюється неістинною, тобто вигаданою або неправдивою, людина, що стає на цей шлях,

робиться перевертнем, оскільки видає себе за того, ким вона насправді не є і бути не може. Якщо в соціумі такі феномени мають поодинокі випадки, це дає можливість більшості нормальних людей відчувати себе самими собою, а отже, підтримувати нормальні умови для суспільного життя. Але якщо спотворення соціальної дійсності набуває ознак тотальності, то в такому деформованому соціальному просторі нелицемірні, щирі, відверті і правдиві люди сприймаються їхнім соціальним оточенням щонайменше як диваки.

Так було, так є, так, на жаль, буде: для людини легше встановити істину, ніж відстояти правду в людському світі. Трапляється, що науковець може бути наполегливим і безкомпромісним у здобутті нових знань, доводити й обстоювати їхню істинність перед науковим співтовариством, але водночас бути безпринципним і навіть брехливим у повсякденному житті. Це може виходити далеко за межі розсудливого і зваженого компромісу, яким можна було б виправдати вчинок Галілея і яким би міг врятувати своє життя Джордано Бруно, залишившись при цьому вірним своєму новому науковому світобаченню, в істинності якого він був переконаний.

А чи може бути виправданий власне сам компроміс у схожих життєвих ситуаціях? З позиції збереження людини від передчасної смерті можна дати ствердну відповідь. Але ж якби людство час від часу, ще за 2 тис. років від часів Сократа, не мало прикладів безкомпромісного обстоювання правди і жертвності в її ім'я, чи не атрофувалось би в нього відчуття правди і чи не потонуло б воно у брехні, що плодять аж надміру компромісні та конформні люди зазвичай у якихось своїх корисних цілях, не лише з метою самозбереження.

Отже, є правда, і є її носії. Існує багато категорій людей, які причетні до “правди”: правдотворці, правдолюбів, правдошукачі, правдодоборці, правдомовці та ін.

Правдотворці – саме слово говорить за себе: це люди, які творять правду. Це ті, хто започатковують, створюють нові соціальні норми, морально-етичну та правову основу більш справедливих взаємин, ніж існуючі дотепер. Ті, хто творять закони, тобто народні депутати. (Це за наявності двох “якщо”: 1. Якщо цей закон – в інтересах суспільства, а не “під замовлення”. 2. Якщо він справді новий і досконалий).

Основний правдотворець на макрорівні – народ (див. скарбницю народної мудрості). На мікрорівні – кожна сім'я, де творяться й закладаються свої норми, що переростають у традиції. Хто хоче більше й

глибше, хай читає у підручниках із соціології розділи “Принципи нормотворення”.

Яскравим правдотворцем був князь Київської Русі-України Ярослав Мудрий. Він не приєднував зброєю нових земель, але забезпечив спокій князівству, створивши для нього єдині закони. Виданий Ярославом Мудрим збірник законів, що має назву “Руська Правда”, був першим літописним кодексом судових норм давньої Русі-України. Цей кодекс об’єднав цивільне і кримінальне право, всі процеси судочинства XI ст. І хоча в “Руській Правді” знайшли відбиток деякі закони Володимира Великого (980–1015), навіть частково було запозичено основи візантійського та скандинавського правознавства, а все ж, за визначенням М. Грушевського, “тут ми здебільшого маємо споконвічне руське право”.

Минуло майже тисячоліття після смерті Ярослава Мудрого, князя, який любив свій народ, зумів відстояти його права, прагнучи до справедливості, незалежності, правди.

Правдолюб – той, хто любить правду. Тільки одні безкомпромісно борються за неї, інші ж лише шукають справедливості, ковтаючи сльози від невдач. Ще інші гидливо відвертаються від брехунів, але супроти них і пальцем не ворухнуть.

То що ж таке правдолюбство у своїй суті? Правдивість зазвичай ми сприймаємо як те, що може виступати синонімом істинності знань, фактів, інформації тощо, і те, що розглядається як риса характеру людини, дуже важлива властивість її особистості, синонімом якої є чесність.

Коли кажуть, що це нечесна людина, то розуміють, що вона не лише здатна на підступні вчинки чи нечиста на руку, а ще й неправдива, тобто брехлива.

Серед правдолюбів особливе місце посідають **правдомовці**. Чомусь так виходить, що легше уявити правдолюбів, який може говорити неправду, ніж людину, яка б говорила правду. Ближче до істини те, коли правдолюб каже: “Я брешу”, ніж те, коли його антипод каже: “Я говорю правду”. Особливу недовіру викликає фраза “Я говорю абсолютну правду”, особливо у передвибірній риторичі.

У нього правди, як на карасеві вовни

В яких випадках людина може щиро називати правдою те, за чим прихована брехня? Насамперед тоді, коли вона наївно помиляється, не відаючи і навіть не підозрюючи, що це неправда. Або коли індивід позбувся сумління та комплексу моральності і щиро любить брехню, вірить у неї, як у правду, зрозуміло, вигідну для себе. І от така правдоподібність, доведена до абсолюту, що з'являється в соціальному просторі, може причаровувати своїм щирим летом думок.

Правдошукацтво можна розуміти і тлумачити по-різному, оскільки семантика цього словосполучення вказує на відсутність очевидності, що зумовлює його неоднозначність. Людина, проживши життя, може так і не розібратися ні в собі, ні в тому, на що вона була здатна, де була її правда, ні в навколишньому середовищі, не уздріти, де і з ким була правда.

У суспільному бедламі значно складніше розшукати правду, ніж щось потрібне у безладі речей і предметів. Але ж і в умовах суспільного ладу, коли запроваджується одна правда правителя, марна справа шукати свою правду. Отже, людина завжди приречена на пошук прав-

ди. Коли ж вона відмовляється від такої мороки, за неї це будуть робити інші. Але то вже буде не її правда і не завжди правда.

Одразу ж виникає питання: а чим відрізняються **правдошукачі** від шукачів істини? Ці останні діють на грані пізнаного і непізнаного, розширюючи межі знання, розвиваючи його, створюючи нове. Вони шукають істину там, де її ще немає, чи де вона ще не проявлена, неповна, неточна. І немає значення, про якого рівня істину йдеться: наукову чи соціально-повсякденну.

Шукачі правди б'ються між добром і злом, між нормами і їх порушеннями, між правильним і неправильним. Вони дбають не стільки про відповідність наших знань сутності явищ та фактів – цим опікуються шукачі істини. Шукачі правди турбуються про **правильність** наших знань, їх відповідність ідеалам, законам, морально-етичним нормам, діючим у спільноті, уявленням про дане явище. Отак наївно можуть помилятися і говорити щиро неправду, як правду, діти; можуть також наївно помилятися дорослі люди, які щиро вірять брехні, що видається за правду політиками, але не самі політики, які брехню видають за щирю правду.

Гадаю, правдолюбство – це найбільш неоднозначне поняття із похідних від правди слів та її сполучників, під яким найчастіше може приховуватися правда або маскуватися брехня. Як правдоборці, так і правдолюби вдаються до правдомовності для того, щоб озвучити правду. Але ж і їхні антиподи теж вдаються до правдомовності, щоб досягти своїх цілей, вони змушені прикрашати, маскувати, прикривати їх. Правду приховують, коли її підмінюють брехнею, яку видають за правду. Коли правда змовкає чи взагалі мовчить, тоді цим користується її антипод.

Коли правда мовить на весь голос і не змовкає, це ще не дає гарантій, що брехня зовсім зникне. Але вона вже не зможе розперзатись і поводитися у суспільстві чи певному конкретному соціальному середовищі нахабно і брутально. В умовах, коли слово правди звучить упевнено, брехня змушена говорити пошепки, крадькома.

Людина у своїх життєвих ситуаціях має визначатись, як їй скористатись правдомовністю – в ім'я правди чи заради брехні. Протягом життя людині доводиться постійно вирішувати проблему, як їй відрізнити слово правди від брехні з усього того, що мовиться іншими людьми. Розв'язання цієї проблеми дасть розуміння того, що ми робимо на білому світі. Чи множимо і стверджуємо правду? Чи поширюємо брехню? Підтримуємо правду чи брехню?

Правдоборець – це той, хто обстоює загально визнані людські ідеали, якщо вони в соціальному середовищі зневажаються або навіть переслідуються. Але чи була б потреба у правдоборцях, якби в суспільстві панувала правда, а не її антиподи (брехня і кривда), якби не було тих, хто чинить опір правді, нехтує нею? На побутовому рівні правда найчастіше обстоюється й утверджується або в спірках, або незалежною поведінкою чи окремими вчинками. Обстоювати правду шляхом боротьби доводиться перед тими суб'єктами, які наділені силою влади або грошей чи фізичною силою.

Інтерпретуючи слово **правдоборець**, спочатку відмежовуємось від людей, які навколишній світ сприймають у чорних тонах і на кожному кроці роблять зауваження цьому світові за його недосконалість, несправедність і взагалі несправжність. Залишається лише поспівчувати як людині, що тотально невдоволена білим світом, а значить, своїм життям, так і тому соціальному оточенню, де безпосередньо здійснюються прояви такої “боротьби за правду”. Але й нехтувати такими проявами не можна, особливо, коли вони набувають великого поширення, що повинно сприйматись як ознака негараздів у суспільстві.

Зазвичай правдолюби наділені схильністю повідомляти достовірну інформацію, елементами їхньої правдивості є чесність і щирість. У стосунках з іншими людьми вони не допускають обману, поговору, олжі і водночас поблажливіше ставляться до неумисного введення в оману. В практичних справах більшість людей допускають дрібний обман, розцінюючи абсолютну чесність як наївність або навіть дурість. Значні відступи від чесності допускаються у тих випадках, коли інформація може травмувати співбесідника. Багато людей приховують від близьких свої неприємності, щоб позбавити їх зайвого занепокоєння.

Щирість – головна ознака правдолюбця. Щирість – це чесність, правдивість, відсутність протиріч між реальними відчуттями і намірами щодо світу і людей. Відчуття і емоції легко висловлюються у щирої людини. Те, що вона говорить, відповідає тому, що у неї на серці. Щирість ніколи не говорить одне, маючи на увазі зовсім інше. Та варто відзначити, що щирість часто вступає у протиріччя з ввічливістю, з нормами етикету, громадською думкою і засадами. Щира людина уважна до себе, піклується про себе, прагне жити усвідомленим життям, стежити за своїми думками, словами і вчинками.

Сповіді попутниць

Викладаю їх, лише дещо скоротивши та відредагувавши. А назвав монологами тому, що обидві жінки, які їхали пізнього часу, справді говорили монологічно. Я мусив слідкувати за дорогою і не мав потреби перебивати їхні розповіді.

Монолог перший

“Що таке правда, а що таке брехня? Напевно, хоч раз у житті кожна людина ставить це запитання собі чи іншим незалежно від її віку, статі, соціального статусу, навколишнього середовища.

Я ставила його собі, близьким та знайомим, тому що впевнена, що жодна література, жоден філософ чи пересічний громадянин не можуть дати повної, змістовної відповіді на це запитання та ще й охарактеризувати правдивих і лицемірів точно, як по формулі! На мою думку, це неможливо, тому що у кожного своя правда, своє сприйняття дійсності.

На мій погляд, правдивих людей не буває – це нонсенс! Адже кожна людина хоч раз у своєму житті обманювала чи лицемірила. Вже з самого дитинства людина чує або відчуває брехню, коли на таке, здавалося б, просте запитання: “Мамо, а звідки беруться діти?” – дитина чує різні нісенітниці. Але ж ці слова обману сказані заради добра ближнього, то чому це солодке лицемірство погане? А брехня, так само, як правда, буває різною, тільки треба вміти її добре розпізнавати, а це не під силу кожному.

Дуже часто правда може кривдити життєві долі, тоді як лицемірство їх рятує. З дитинства матір з батьком вчать нас говорити тільки правду, а в деяких випадках просто не домоворювати. Не сказав – не збрехав же! А по суті – це різновид брехні. Наприклад, ось це: “Не кажи батькові, що ми ходили сьогодні у кіно, він образиться, що його не взяли”. А перевернімо ситуацію – дізнайся мати, що ти вже щось приховуєш з батьком від неї – розізлилася б, страшно! Яке там кіно? Там і морозива не побачиш!

Пішла школа... перше, що пригадується, то це пресловуті “відкриті уроки”. За тиждень від учителя нам були відомі усі “неочікувані” запитання, відповіді і, головне, відрепетирувана імітація мислення. Чим не брехня? Чистої води!

А в старших класах вже починаються і прогули уроків на дні народження друзів, і побачення замість запланованої (для батьків) біб-

ліотеки, і раптові хвороби голови зранку, коли понад усе на світі тобі хочеться спати. А через це все не вивчені домашні завдання, а потім погано підготовлені екзамени і, звісно ж, шпаргалки у кишнях як амулет від якоїсь “халепи”. А це знову-таки обман, прирівняний до маленького злочину. І як же нам не крається серце у тому віці? Згадали себе? Соромно? А як ви вважаєте, як тоді повинні вночі спати наші політики? На мою думку, вірніше, по справедливості було б, якщо б вони взагалі не могли око зімкнути. Так би покрутилися з тиждень, може, й наробили б висновків.

О! У нас на носі якраз чергові вибори! Починається передвиборна агітація... Чесно кажучи, відкрита повна брехня та повне лицемірство! А ми віримо чи хочемо вірити, чи звикли вже в таке вірити. І доки ми віримо, доти й матимемо те, що маємо – будемо ошукані, обкрадені, голі, босі, але з широко відкритими довірливими очима.

А стоп, чого ми хочемо – самі брешемо як несамовиті, а хочемо, щоб нам ніхто не брехав. Соціумом закладено нам з дитинства мати друзів, і чим більше, тим краще. І чим більше між нами чесні стосунки, тим вони міцніші. Саме чесність, прямота та відвертість дають можливість друзям ділитися між собою найпотаємнішими думками, бажаннями і мріями. У цьому випадку кожен з друзів живе життям і свого друга: радіє його успіхам і засмучується через його невдачі, радить, допомагає, підтримує і заспокоює. Дуже часто у нашому житті все відбувається не так, як нам того хочеться. Коли реальні події йдуть не так, як ми очікували, відчуваємо розпач. А коли події пов’язані з якоюсь людиною, усе значно ускладнюється. У ситуаціях, де вам здається все простим і прямолінійним, звідкись з’являються нові ходи, невідомі змінні, незрозумілі події. Найстрашніше те, що ти не розумієш чому так відбувається, що керувало людиною у її вчинках, можеш лише робити якісь здогади, але знати напевно – ніколи!

Єдиний спосіб дізнатися правду в такій ситуації – це почути її від самої людини. Але завжди є варіант: те, що людина подасть вам як правду, не зовсім правда. Вона може збрехати, не договорити, пояснити те, що відбувається, розмитими образами і загальними словами. Не факт, що навмисне захоче вас надурити чи ошукати, можливо, бреше в цьому навіть сама собі. Але це вже і не так важливо. Головне, що все це робить практично неможливим процес пізнання правди. А що далі? Можна “закривати очі”, можна вигадувати виправдання власній і чужій поведінці...

До чого усі ці судження про правду? Мені не так давно сказали: “Ти не вмієш бачити правду. Ти не бачиш її. Ти думаєш, що це так, але ж це неправда”. Тепер я знаю, що було неправдою. Але, що є правда – я не знаю. Я не вмію бачити правди. А чи всі вміють бачити правду?

Напевне, легко говорити збоку, холоднокровно спостерігаючи за подіями. А коли до існуючої об’єктивної реальності домішуються емоції, виникають якісь страхи, якась невпевненість тощо, чи можна дати стовідсоткову гарантію того, що те, що ти вважаєш правдою, і є правда? Навряд чи. Причина того, що відбувається, на мій погляд, доволі проста. Адже, що означає слово “правда”? Правда – це те, що існує насправді, відповідає реальному стану речей. З визначення виходить, що правда – це щось без образу, з відсутністю емоцій і фарб. Це відданість. Людина ж створена таким чином, що вона схильна давати оцінку – іншим людям, подіям, предметам. Кожну ситуацію вона пропускає через себе, особливо, якщо це стосується її самої чи її близьких, чи просто знайомих. Таким чином відбувається викривлення. Правда перестає бути правдою, а це вже може призвести до неприємних наслідків.

Звісно, для усіх нас дуже важлива чужа думка. А якщо ви будете відкритими і доброзичливими перед світом і людьми, то який їм сенс зачинятися і захищатися перед вами, а тим більше ховати правду? Напевне, не дарма народна мудрість говорить: “Будьте простішими і люди до вас потягнуться”.

Ніхто не буде заперечувати, що ми маємо великий ступінь самоконтролю над власним життям. Але виникає питання: чому не всім людям вдається досягти своїх цілей? Я вважаю, що одним із факторів цього є надмірна правдивість. Правдивість, на мою думку, полягає в тому, що ми надто об’єктивно та правдиво оцінюємо сьогоднішній день та реальність взагалі. Необхідно бути хоч якоюсь мірою мрійниками і лицемірити собі передусім (коли, наприклад, в дзеркало диви-мось)!

Гадаю, що в кожного буде своя думка щодо цього питання, але кожен, можливо, й не відразу, десь там у глибині душі погодиться зі мною, що не таке вже й страшне те лицемірство, адже і в правдивості є свої недоліки. Я вважаю, що треба лицемірити, але тільки не заради власної вигоди, а заради іншої людини, тільки тоді це принесе якусь користь чи душевне задоволення, бо інакше ці слова чи вчинок перетворюються на бумеранг. Необхідно уникати лицемірства у відносинах з дорогими тобі людьми, бо тоді це дуже гостро відчувається, і головне,

пам'ятати, що у всьому є межа і всьому треба знати міру! А ще жити за таким принципом: “В одному мгновенні видеть вечность, огромный мир – в зерне песка, в единой горсти – бесконечность, и небо – в чашечке цветка””.

Монолог другий

“Поняття “правда” і “неправда”, на мою думку, з’явилося відтоді, як виникло суспільство, а саме коли вербальні засоби комунікації стали одними з основних форм спілкування між людьми. Навіть не можна точно визначити, що з’явилося раніше – правда чи неправда, оскільки ці поняття взаємопов’язані, взаємозалежні: правда не називалася б правдою, якби не було брехні, і навпаки. Вони, як добро і зло, є вічними супутниками-антагоністами, але якщо загине одне, то автоматично перестане існувати інше, одне втратить усіх своїх прихильників, якщо загине інше. Виходить так, що правда і неправда породжують одне одного, щоб потім боротись між собою. Ця боротьба є умовою їхнього існування. То що, вони приречені на це довічно?

Поняття не можуть існувати самі по собі, вони повинні мати носіїв, через яких могли б виражатися, які б могли уособлювати їхні принципи і закони, які б утілювали їх на практиці. Цими носіями є люди, яких умовно можна поділити на два табори (правдивих і брехливих), що, як і самі поняття, постійно ворогують між собою. Суспільне ставлення до представників однієї чи іншої когорти, а отже й до самих понять, які є ідейними їх натхненниками, за різних часів було неоднаковим. Я вважаю, що правда, а відповідно тісно пов’язана з нею правдивість, з давніх-давен посідали чільне місце серед вищих моральних цінностей. Раніше брехунів і всіх тих, хто був захисником неправди, суспільна думка зневажала. Правда ототожнювалася з поняттями “правий”, “правильний”. Подекуди вона цінувалася більше за життя, якого могли позбавити через підозри в обмані. З часом усе змінюється, змінюється і ставлення до правди та брехні в суспільному житті. З’явилися винятки, які стверджують, що не завжди правда – це добро, а брехня є навіть благом, хоча вона не повинна існувати взагалі.

Отже, на захист правди та втілення її у життя стають правдобо-рці, правдотворці, правдомовці, правдошукачі, правдолюби, правдозахисники. Кожен із них вважає її головною і найціннішою чеснотою, активно чи пасивно бореться проти всіх видів неправди і не мислить життя без утвердження правди у своєму повсякденному існуванні.

Позитивні якості таких індивідів можна оцінити з тих позицій, як виявляє себе правда в тих чи інших ситуаціях. Так, у реальному спілкуванні вона виявляє себе у відкритості між людьми, в тому, що вони є чесними один з одним, не брешуть, не зраджують. Правда в міжособових відносинах виявляється у довірі, в увазі й чуйності, вона передбачає взаємодопомогу, підтримку, прагнення і здатність зрозуміти іншого, а також розкрити свої наміри і плани. Ті, хто “за” правду, відкриті перед вами, вони є такими, якими є, і не приховують цього; вони не підлаштовуються під ситуацію, обираючи той образ, який на певний момент потрібен. В основному вони завжди мають свою думку з того чи іншого питання, яку дуже часто сміливо висловлюють і не бояться, що про це скажуть інші. Як правило, це люди з твердою життєвою позицією, амбітні й активні. Це пояснюється тим, на мою думку, що захист і дотримання правди потребують саме таких якостей, а ще твердості характеру, наполегливості, сильної волі і духу, адже правді завжди нелегко жилосья, а тим більше за наших часів, коли вона перестала бути для більшості людей вищою моральною цінністю, та й взагалі якою-небудь цінністю.

Люди з табору правди, відповідно, є правдивими, а це дуже важливо. На мій погляд, правда тісно пов’язана з гідністю людини: той, хто поважає себе самого, не буває брехуном і хитрим ошуканцем; він прагне уникнути будь-якого удавання й нечесності, не хоче вводити в оману інших людей. Таким чином він засвідчує, що поважає і цінує їх, тому що людині, до якої є таке ставлення, просто неможливо дозволити собі зробити щось не по правді. Тому люди, що дотримуються правди, на мій погляд, є індивідами з високим почуттям власної гідності; вони поважають тих, з ким спілкуються, бо ніколи не дозволять собі образити їхні почуття, їхню особистість брехнею.

Право знати правду – це таке саме право, як право на життя, безпеку, свободу, на повагу власної гідності. Кажучи неправду, брехуни позбавляють людину бачення реального стану речей; ніби створюють для неї інший світ, вигаданий, в якому, врешті-решт, вигаданим є все: і щастя, і любов, і все позитивне. Тим часом людина повинна існувати в реальності, жити тут і зараз, бо життя тільки одне. “Той, хто володіє інформацією, володіє світом” – відомий крилатий вислів. Маючи його на увазі, можна зробити висновок, що той, хто бреше, хоче бути “володарем” за рахунок іншої людини, свідомо позбавляючи її правдивої інформації. Правдомовці, таким чином, ніколи не звеличу-

ються через приниження інших, вони ніколи не чинять, як негідні, невпевнені в собі люди.

З тими, хто “за” правду, легко мати справу, бо завжди знаєш їхні “правила гри”. Від тих, хто діє по правді, знаєш, чого чекати, бо вони самі все вам повідомлять, якщо запитаете; вони чесні з вами, вони не бояться виказувати свою позицію і наміри, тому що переконані, що в разі потреби зможуть їх захистити і відстояти. Правда для них є вищою за їхні бажання; вони все їй підпорядковують і хочуть, щоб так робили й інші. Ось тут і виявляються деякі негативні їхні якості.

Річ у тім, що у боротьбі за правду люди інколи забувають про інші, не менш важливі в житті цінності (зокрема гідність, доброта, честь). Є люди, які дуже люблять “говорити правду”, зневажаючи при цьому чужу гідність, принижуючи співрозмовника, демонструючи свою перевагу. Деякі “правдоборці” не гребують нічим, аби досягти своєї мети – тієї найзаповітнішої правди. Вона стає їхньою ідеєю-фікс, а вони перетворюються на фанатиків правди, які, мабуть, не є психічно здоровими людьми. Інколи виникає думка, що для них важлива не власне правда, а сам процес її захисту. Правду вони обирають просто як об’єкт того, за що борються, а на її місці, в принципі, може бути будь-що. Вони прикриваються нею, використовують її, щоб у процесі її досягнення самоствердитись, реалізувати особисте честолюбство. Ніби аж демонструють: ось який я праведник. Та чи потрібні правді такі захисники?

Доволі часто так стається, що поняття “вища правда” підмінюють поняттям “своя правда”. Звичайно, в певному розумінні правд існує багато, як і думок (“скільки людей – стільки і думок”), у кожного своя правда, і кожен за неї готовий боротися. Однак люди, вважаючи, що їхня правда є головною, починають розправлятися з тими, в кого інша правда, вбачають у них загрозу для себе. Але інші люди теж мають правду, просто вона є іншою. Таким чином, отримуємо боротьбу правд, а не боротьбу правди з неправдою. Щоб була вища правда, необхідно досягати згоди, знаходити спільну мову, запорукою чого є, власне, моральне розуміння інших людей, які також є особистостями, мають права, гідність, свої інтереси. Правдоборці це повинні розуміти.

Як на мене, правда сама по собі є жорсткою, а інколи жорсткою. У цьому вона схожа на природу, яка знищує слабких і дає жити сильним, яка не щадить переможених, не співчуває і не рятує їх від болю і страждань. Правда інколи вбиває... Але вона не чує болю і страждань, бо вона “вища” сила, вона – закон. Тому тих, хто перебуває

в її таборі, я не можу віднести до співчутливих, розуміючих особистостей. Ті, хто справді стоять на захисті правди, підпорядковують усе їй. Тому не треба думати, що вони, пожалівши вас, промовчать про правду або тим більше солодко для ваших вух збрешуть; вони її скажуть, якою б вона не була і щоб там вона з вами не зробила. Бути чесним нелегко, бути чесним важко, бути чесним інколи дуже боляче...

Якщо комусь колись доводилось казати “незручну” правду, то йому відомо, скільки потрібно мати внутрішньої сили, волі, щоб зробити це. Причому правда може бути “незручною” не тільки для інших, а й для самого себе. До речі, я вважаю, саме цим і відрізняються справжні правдолюби, від тих, хто хоче ними здаватися. Скільки разів ми “падали” в чужих очах, сказавши правду про небажані наші вчинки? Скільки разів ми розплачувалися за те, що говорили правду? У скількох би очах і думках залишилися б гідними й незаплямованими? Скільки ми б виграли, якби збрехали? Важко відповісти, але я можу з певністю сказати, що до всіх тих, кого я умовно віднесла до табору правди, я ставлюся з глибокою повагою, захопленням і розумінням: я поважаю їх за щирість, я захоплююсь їхньою моральною силою, я розумію, як їм нелегко.

Правдоборці, правдотворці, правдомовці, правдошукачі, правдолюби, правозахисники змушені все життя нести на собі важкий тягар правди, яку люди, я вважаю, не люблять. Людям потрібно все, що могло б “підсолодити” їм життя, у тому числі правда, яка виступає в такій ролі тільки тоді, коли є гіркою для інших. У когось проблеми в сім’ї, на роботі; хтось негідно вчинив тощо – це і є мед на душі багатьох людей. Але якщо впливає щось подібне про себе, то люди брешуть і розказують, що все це неправда, а вимисли недоброзичливців і ворогів. Захисників правди, на мою думку, не можна любити чи не любити, як і саму правду; це так само, як любити чи не любити тих, хто дотримується законів держави. Закон є закон, і його потрібно дотримуватися, а не любити. Правда – це закон, і любиш ти чи не любиш, а його вимоги слід виконувати, можливо, як одного із найважливіших законів життя. Хоча, можливо, я так розмірковую, бо сама більш схильна належати до людей з табору правди. Я не фанатик правди, я не захищаю її активно, але я чітко усвідомлюю і намагаюся дотримуватися у своїх вчинках, думках, словах переконання, що якою б гіркою була правда, вона краще солодкої брехні. Правда може бути жорстока, але не підла і не зрадлива. Що є страшнішим, обирає кожен сам...”.

Глава третя

НА ПІВДОРОЗІ ДО ЇЇ СВЯТОСТІ

РОЗДІЛ 1. НІ СЕ, НІ ТЕ

На Поділлю хліб по кіллю,
а ковбасами хлів загороджений.

Українське прислів'я

Від жартів голова не болить.

Словенське прислів'я

Вестимо мову про те, що знаходиться десь посередині між Правдою і Брехнею. А якщо “воно” десь між ними, тобто не правда і не брехня, то що ж воно таке? Що за проява і чим (в чім, як) виявляється? Якщо воно **вже** не правда і **ще** не брехня... Щось ні се, ні те...

Колись у прадавні часи люди, помітивши цю її головну властивість, ото так і назвали: “ні-се-ні-т-ниця”. Тобто навмисне спотворена сутність (як у брехні), але від того нікому не стає зле (не як у брехні). Навпаки, гарно.

Тепер це цілий гурт веселих жанрів. А колись вона була одна, прапрапрабабця їх усіх нинішніх: **нісенітниця**. Отже, розглянемо детальніше, що ж це таке.

Нісенітниці та небилиці

Є такий жанр народної творчості, напівзабутий, один з давніх різновидів фольклору. Здається, він є витвором лише нашого, українського народу. Часто трапляється у древніх книжках. Та тільки хто ж нині їх, ті книжки, тим паче старовинні, читає?

Памятаю, я ще був малим і батько переповідав деякі небилиці, посилаючись на дореволюційний збірник “Сто три брехні – хоч вір, хоч ні”, який він нібито сам читав. Та де його тепер знайдеш.

Вдумаймося в саме слово “небилиці”. Тобто розповіді про те, чого насправді не було. Та і як може бути ось таке, наприклад:

“Півень задавив коня –
Нічим їхать до млина.
А бабині коноплі
На печі попірили,
А дідові постולי
На льоду згоріли”.

Або ще ось таке: “...подарував мені дід вола. Як пішов я тим волом орати, та наорав на припічку на три горшки кваші. Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли уюни. Як поліз я тих уюнів трусити: трушу та трушу та натрусив повну папушу тютюну”. І так далі в такому дусі. Словом, “коромислом сіно косять, оберемком воду носять”.

Небилиці та нісенітниці – жанри поетичного фольклору; жартівливі, смішні, гумористичні тексти, які описують неіснуючі, вигадані події. У небилицях дійсність свідомо спотворена, порушені природні причинно-наслідкові зв’язки, хронологія подій, властивості речей тощо.

У дітей вони викликають сміх, бажання запам’ятати та переказати текст іншим, насмішити їх. І не тільки. Дитина сприймає безглузді оповідки саме як нісенітницю, небилицю, не сумніваючись у тому, що в житті так не буває. Бо вона вже засвоїла інформацію про властивості предметів, ознаки явищ, послідовність зв’язків між ними – все це стало надбанням її інтелекту. І нісенітниця є своєрідним випробуванням на міцність знань. Бо в нісенітниці все зміщено зі звичайного місця, всіяко переплутано, поставлено “з ніг на голову”.

Крім того, небилиці пробуджують та розвивають творчу фантазію, виховують смак до влучного слова, неординарного мислення, привчають зіставляти факти, критично ставитися до прочитаного чи почутого.

Нісенітниця (синонім – безглуздя) – ні се, ні те. І не правда, і не брехня. Щось там між ними. Вже в самій назві поняття закладена його сутність. Так само, як і в небиліці – не просто те, чого не було, а те (й таке), чого взагалі бути не може. Оповідки про цілком неможливі в реальному житті речі та випадки: людина сама себе витягує з болота або вирубує з дупла, збігавши перед тим додому за сокирою, вилазить на небо по гороховому стеблу, зшиває дві половини коня і всяке таке інше. Безглузді ситуації, неймовірні сюжети... Ще не знаючи поняття “віртуальна реальність”, наші праотці прекрасно розумілися на самому явищі неймовірних світів, не йнявши віри оповідачеві та слухаючи його з роззявленим ротом. Бо воно й справді чарівне.

“Летів коник над селом,
Помахав мені хвостом,
Кукурікнув, бідолаха, –
Крила вирости, як в птаха.
Я второпати не успів,
Як на ньому вже сидів.
Я збирав кожну хмарину
Для сестрички на перину,
А для мами на намисто
Позбирав зірки всі чисто.
Захотів ще місяць зняти
І вернутися до хати.
Тільки взявся я рукою –
Впав з коня вниз головою.
Поки до землі летів,
Я прокинутись зумів...”

То що це таке? Рябої кобили сон. А як радісно сприймається: бо невідкладні людям можливості тут стають раптом реальними.

Нісенітниця – переважно стислі окремішні оповідки. “Пішов я раз одудів брата, зліз до дупла, попробував – не влазить рука, так я сам вліз, забрав крашанки, кинувся відтіль – не вилізу, так я збігав додому, взяв сокиру, розрубав, виліз і пішов собі...” Інколи вони стають сюжетиком в розлогому змісті казки, часто використовуються як преамбула до промови сватів, що вийшли “по пороші та й дійшли до вашого двору слідами куніці, сиріч, красної дівиці”.

Буває, що і слон літає

В небилицях та нісенітницях втілено ту особливість народного сміху, який спрямовано на гротескний образ оповідача (а він одночасно й персонаж оповідки), що його він сам собі створює: “От минають роки, а я все у землі сиджу. Кругом мене трава поросла, а на моїй голові дика качка гніздо намостила. І так я й жив собі”. Підкреслено безглуздий алогічний зміст вкладено у форму опису якогось явища або вчинку, сміхотворної поради, означення часу, місця дії тощо. Сюжет може вкладатися в одне речення (“Були вареники, та на вербу повтікали”), а може розгортатися ширше (“Курочка бичка привела і на тому бичку ячочок нанесла, безрукий ті яйця забрав, голому за пазуху заховав, безногий з гори збігав, безголовий “караул” кричав”).

Якщо розглядати ці жанри фольклору як інформацію, в якій сутність навмисне спотворена, то це – брехня, до якої можна застосувати епітети “найвищої проби”, “чистої води”, “найрафінованіша” і ще небагато інших ознак чогось най.., най.., най... Тоді виникає питання: чому в народі до брехні зневажливе, презирливе, однозначно негативне ставлення, а до її різновиду найвищого гатунку – прийнятне, сприятливе? Перший варіант відповіді описано вище у характеристиці якостей і функцій небилиць та нісенітниць. А другий (і головний!) криється в мотивах: у звичайній брехні вони є (див. розділ “Чому людина бреше: соціальне тло”), а в нісенітницях вони відсутні. Якщо ж і є, то обмежуються лише одним: повеселити людей.

Резюме: Не знали б люди з дитинства нісенітниць та небилиць – виростили б усі без почуття гумору.

Казки

З ними починається життя. Батьки спочатку розповідають, потім читають діткам казки. А казка – це що? Вигадка. Та й герої казок частенько вдаються до обманів, аби перемогти зло.

Казки розповідають ще немовлятам, з того віку, коли дитя ще не знає й не розуміє слів, бо ще лиш починають формуватися її мовленнєвий та мисленнєвий апарати. З голосу мами чи тата вона лише відчуває, що їй говорять щось лагідне, що вона перебуває у світі добра і захищена цим світом.

Звісно, казка вводить дитину у віртуальні світи, бо за змістом вона є віртуальністю і нічим іншим. Та й до певного часу, приблизно до трьох років, дитя нездатне розрізнити, відділяти віртуальне від ре-

льного. То й не поспішайте пояснювати йому, що казка – вигадка і Дід Мороз та Котигорошко теж вигадані. Нехай дитина сама поступово, поволеньки переходить у реальні світи, у сприйняття їхньої жорстокості й непривітності, але зберігаючи дві найважливіші речі, які вона отримала від казки. Перша – знання (так, саме знання) красивих правил співіснування з собі подібними (в дорослому віці вона назве їх морально-етичними нормами), відчуття межі між добром і злом, відчуття свого берега, на якому стояти решту свого життя. Друга – емоційний дух казковості, дух таємничості невідомого, здивування від усього нового, відкриття незнаного з широко відкритими очима. Дух, що захоплює, вабить і не відпустить до останньої межі.

Не спішіть пояснювати дитині, що казка – різновид брехні. Формальний бік цього явища вона зрозуміє свого часу сама. А сутність казки нехай збереже, аби була здатною розмовляти зі своїми дітьми, коли вони ще в материнському лоні, а потім вести їх вечірніми оповідками у чарівні світи.

Дражнилки

Ну, хто в дитинстві не дражнився, кого в дитинстві не дражнили? “Іван-барабан на капусті сидів, всю капусту поїв”... І тисячі прикладів чогось подібного. Обов’язково віршованого. В супроводі стрибків, гримас, диких танців. І в словах, і в рухах дається вихід дитячим негативним емоціям. Дитина в такий спосіб висловлює відразу до навколишньої дійсності, сповненої не лише веселощами, а й неприязню, огидою, злістю, ненавистю. Дражнилка призначена саме для того, щоб поставити на місце кривдника, виказати своє ставлення до неприйнятних відхилень у поведінці, звичках, зовнішньому вигляді.

Від правди дражнилки беруть сутність висміюваного факту чи риси характеру, від брехні – навмисне перебільшення негативів і применшення позитивів. Це щодо особливостей жанру. Головне ж в ефектові: через дражнилку виявляється здатність до адаптації в дитячому середовищі без втручання дорослих і без фізичної розправи. Дражнилка навчає дітей помічати несправедливе, непривабливе, розвиває чутливість до безглузвих ситуацій. І до співзвучних слів та ритмічних рухів одночасно. І до відчуття гумору, а чи й своєї безтактності.

Страшилки

Один із найпоширеніших жанрів дитячого фольклору. В страшилках оповідачі виступають свідками, а то й учасниками жахливих подій: коли запозичених із почутого від інших, а коли й вигаданих, буває й експромтом. В давні часи сюжети цих дитячих оповідок бралися з почутих від старших казок, переказів та легенд. Нинішні страшилки навіюються переважно фільмами жахів, мультиками, почасти й науковою фантастикою.

Звісно, вони залишаються в дитинстві. Але в доросле життя переходять розвинена уява про неможливе, віра в подолання немислимих сил зла, здатність домислювати, добудовувати в уяві ще не пізнане. Зрештою, здатність розбудовувати версії подій та гіпотези щодо них – ці навички наукового мислення теж беруть початок від дитячих страшилок.

Анекдоти

Фольклорний жанр літературного походження. До нас це слово прийшло від французів, до них – з давньої Греції. В античній літературі воно означає старий твір, що свого часу не був опублікований. Слово й перекладається буквально як “невідомий”.

Однак за сюжетом – про відомих особистостей. Наприклад, сіракузький тиран Діонісій кинув ученого Філоксена до каменоломень за те, що той критикував його поезії. Згодом Філоксена покликали до тирана. Дізнавшись, що йому знову треба слухати нікчемні вірші, Філоксен мовчки підвіся, щоб іти.

– Ти куди? – спитав Діонісій.

– До каменоломень.

До нас дійшло багато анекдотів про мудреців давньої Греції, про письменників пізнішого часу, а згодом про державних діячів. Лише на цій, особистій, основі виокремилися підвиди літературного та політичного анекдодів.

Та поступово народ зрозумів, що головною “дієвою особою” історії є він сам і, взявши від класичного анекдота головне: комічне, жартівливе, вкладене у лаконічну розповідну форму, почав творити найпоширеніший нині різновид анекдота – побутовий. Тільки не від слова “побут”, а від “буття”, тобто про все, що є в нашому житті.

І тут для жанру відкрилися незмірні горизонти. Мало того, що життя народу за змістом незрівнянно багатше, ніж життя окремої особистості, що й пояснює невичерпність тем для оповідок. Ще одна особливість житейського анекдота забезпечила йому небувалий злет: в ньому оповідач позбавився обмеженої ролі переповідача, а став повноправним співавтором. Кожен може не лише додати від себе щось смішне, а інколи впевнено розповісти так, буцімто ця кумедна історія трапилася саме з ним. Упорядник “Антології світового анекдота” Григорій Горін у передмові цитує оповідку про пригоду водія в тумані і далі пише: “Я особисто кілька разів чув її від знайомих з клятвенними запевненнями, що цей казус трапився саме з ними. Потім я сам переповідав її з такими подробицями, що тепер мене ніхто не переконає, що все це було не зі мною” [22, 5].

Нехай анекдотники дивуються з ефектів впливу уяви (та ще коли вона посилена візуалізацією й іншими механізмами позасвідомого), а ми ж говоримо про жанр, в якому життя відійшло від правди, а до брехні не дійшло і ніколи не дійде. Бо все в ньому, в тому числі й анекдот, має свою соціальну нішу і своє соціальне призначення. Прекрасно це підмітив сирійський письменник Абу-Ль-Фарадж у передмові до зібраних ним анекдотів: “Я б хотів, щоб у цій книзі були зібрані оповідання, які освіжають розум і виганяють із серця горе й печаль. Хай вона буде втіхою для страждущих, зцілюючим бальзамом для людей з розбитим серцем, путівником для любителів повчати, кращим другом любителям гумору” [1, 5].

Жарти

Один із скороминущих жанрів фольклору. Жарти виникають скрізь і всюди в процесі спілкування і надзвичайно цінні тим, що своєчасно розряджають ситуацію, коли спілкування наближається до конфлікту, але всі учасники намагаються його уникнути. Тобто жартівливі стосунки є своєрідною ритуальною формою вираження антагонізму в контрольованих усіма учасниками умовах, коли, скажімо, одна сторона кепкує незлобиво, а друга – реагує не агресивно.

В основі жарту лежить комічний контраст конкретної життєвої ситуації, здатний викликати сміх тому, що відзначає водночас і зв'язки, і відмінності між тим та іншим. При цьому жарт переважно

поверхово відображає дійсність, не охоплює ситуацію в цілому, а лише окремий її фрагмент.

Вміти жартувати означає здатність помічати комічність життєвої ситуації і наочно її зображувати. Обов'язковою при цьому є доброзичливість до об'єкта оповідки, тактовність: комічне не повинне викликати негативні емоції бодай хоча б в одного із співрозмовників. **Жарт** зумовлює стан, коли весело всім, **насмійка** – коли весело всім, окрім тих, кому неприємно, **знуцання** – коли насолоду отримують одні, відчують біль другі, а всім іншим неприємно.

Розіграші

Особливий різновид жарту... Ба, ні. “Абсолютно чистісінька правда”, повірити в яку має слухач, причому без найменших сумнівів. А потім раптом виявляється, що все почуте – вигадане від початку й до кінця. Та чим певніше повірить об'єкт розіграшу, тим більший ефект, тим веселіше сміється автор і навколишні. Особливо, коли змовляться і спостерігають, як об'єкт повірив у вигадку, яка його реакція потім, коли розкривається сутність.

Усім відомі першоквітневі розіграші. Головне в них – і абсолютна видимість правдивості, і пауза вичікування. Та над усі витонченості прийомів і небанальність сюжетів найголовнішою властивістю жанру є тактовність, доброзичливість, адже розігрують, як правило, близьких людей.

Давніми друзями, ще із студентських років, є відомі артисти Лев Лещенко і Володимир Винокур. Обов'язковим елементом їхньої дружби є розіграші. Якось гастролювали вони в Німеччині і там придбали лаковані театральні черевики. В готелі один з них зробив непомітну підміну: свій лівий поклав до лівого черевика в коробку приятеля, а собі поклав два правих. Повернувшись до Москви, зателефонував другові:

– Оце розпакував валізи і виявив, що мої обидва черевики на праву ногу.

– А я ще в Берліні виявив, що обидва ліві.

– І що?

– Пішов до магазину. Обмінили без розмов. Ще й вибачилися.

Але над усе фінал історії: обидва пасажі виявилися жартами. Після них розпаровані черевики стали на свої місця.

Компліменти

У всій аналізованій тут серії – один з найлаконічніших жанрів: автор вкладається в одне чи кілька простих речень. У них не нав'язливо, без підлещування, а інколи й з ним у делікатно малих дозах з делікатним перебільшенням підкреслюються чесноти або принади зовнішності співрозмовника. Автор перебільшення зазвичай це розуміє, але вдається до компліменту, аби започаткувати приємну розмову чи подолати в ній аж надто тривалу паузу, інші незручності.

Жанр суто побутовий, призначений головним чином для міжособового спілкування. Компліменти недоречні при спілкуванні учасників ділових перемовин, осуджується компліментарний стиль наукових відгуків.

Шаржі

До цього жанру відносять:

1. Надмірне перебільшення при описі або відображенні чогонебудь чи кого-небудь.

2. Твір літератури або образотворчого мистецтва, що свідомо загострено передає домінуючу рису характеру, ознаки зовнішності людини або певну подію. Тобто допомагає одразу збагнути її суть, не відволікаючись на несуттєві подробиці.

Часто в газетних рубриках додається слово “дружній”, хоча й так відомо, що шаржі присвячують, як правило, людям гідним поваги з нагоди якоїсь події в їхньому житті, і тому тут домінує доброзичливий гумор. Тобто шарж є своєрідним публічним, опублікованим тостом.

От дійшла черга і до них.

Тости

Люди збираються за столом з якогось приводу. Втім, у народі кажуть: було б за що, а привід знайдеться. Подія, з приводу якої влаштоване застілля, стає основою розмови від початку й до кінця (якщо вона така вже вельми важлива). А якщо не дуже, то їй присвячується перший тост, а далі вже куди кого поведе.

З англійської слово “тост” перекладається як “здравиця”, “застільна промова з побажаннями”. Промови ж виголошують оратори,

та ще коли надовго розтягують, то й виходить так, як влучно описав Т. Г. Шевченко: “Немає більшої муки, ніж чекати першої, вже налітої чарки”.

А чим інакша друга чарка? Недарма ж кажуть: “Між першою і другою й муха нехай не встигне пролетіти”. А тост має вміститися. Отже, це лаконічний жанр групового, колективного спілкування, і чим більший гурт за столом, тим коротшим має бути тост.

Це оригінальний в усіх сенсах жанр. Оскільки він має бути “прив’язаний” суто до причини застілля і – обов’язково ж – до компанії, що зібралася, то ці дві визначальні обставини зобов’язують “гостря” народити свій спіч експромтом: лише тут і саме зараз. Хай спробує він проголосити почутий раніше, в іншому місці тост, як обов’язково знайдеться зануда і дуетом стане продовжувати розпочате слово, ще й зведе його у всім відому колію.

Поява й розвиток цього оригінального жанру сягає далекої давнини. Кажуть, що добрі люди, приймаючи на ночівлю втомленого мандрівника, пригощали його їжею й питвом, а він, піднявши келих вина (чарку горілки, чашу елю, кухоль пива), говорив господарям слова подяки з побажаннями всілякого добра. Пізніше послі, купці та інший діловий люд закріплювали домовленості трапезою, а в тостах виражали почуття вдячності, надії. Ще в одній версії йдеться про цілющі властивості вина, яке подавали як ліки, супроводжуючи процедуру побажаннями, аби зіцлювалося не лише тіло, а й дух.

Вважається, що в кожному тості має бути трішки фантазії, гумору, філософії і любові. А ще він має бути виголошений поважно й емоційно, з інтонаціями та артистичністю.

Отже, це класичний жанр між правдою та її антиподом. Від правди взяті мудрість істини, щирість подяк і побажань, непідробне тепло душі й любов від щирого серця. Водночас для тосту характерні перебільшення чеснот ювіляра, навмисне акцентування (а чи й повністю вигадування) сюжетів подій чи житейських миттєвостей. Гіпербола є обов’язковим прийомом у тості.

При цьому всі відходи від реалій мають благородну мету: створити (чи посилити) атмосферу приємного невимушеного спілкування, радості й веселощів, задоволення подією й компанією.

Особливою вишуканістю і мудрістю славляться у світі грузинські тости. Розпочинаються вони повчальною притчею, а завершуються несподівано... ще повчальніше. І не має значення кількість гостей за столом: всі вони в захопленні від мудрості тамади чи тостуючого.

Українські тости з давніх часів – це веселі та повчальні оповідки. Це ті самі байки Леоніда Глібова, тільки не завжди римовані. Але без дотепної приповідки, без влучної поговорки українського тосту не буває.

Нині, в наш прагматичний час, тости створюються елементарно: анекдот + хвостик (приповідка) = тостик.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ти йому про Ярему, а він тобі про Хому.

Українське прислів'я

Розробляв якимось я методику розрахунків багатоступеневої квотної вибірки. Коли методологічні бар'єри було подолано, я доповів шефові, що залишається порахувати показники на калькуляторі і що завтра за лаборанткою засядемо для цього до комп'ютера.

Наступного ранку я прийшов до лабораторії дещо раніше, аби ще раз переглянути ті десятки заготовлених індексів і показників. Тільки-но розкрив папку, як зайшла невідома дівчина і, не вітаючись, не представившись (така вона, нинішня молодь...), запитала:

– Тут буде науково-методичний семінар з питань розробки вибірки?

– А хто вам таке сказав?

– Мій шеф.

– А гукніть його сюди!

Невдовзі ми втрюх проаналізували, як буденна репліка щодо рутинної роботи перетворилася на гучний захід, пройшовши шлях від мого язика до моїх вух лише через три голови. Причому всі три учасники – люди розумні, добропорядні, нездатні на спотворення істини з недобрими намірами (останні кілька слів – одне з визначень брехні).

Те самісіньке (не враховуючи словесного наповнення предмета розмов, тобто з іншого приводу) сталося зі мною місяців за два до того. Чому? Що тут подіяло? Які причини рухали механізмами спотворення сутності?

Гадаю, в першу чергу особистісні смисли – чинники надзвичайно індивідуальні, у кожного вони унікальні, складні і по-своєму залежні від конкретної ситуації. Одне і те ж поняття різні люди (кожна людина) сприймають по-своєму, оцінюють по-різному і розуміють неоднаково.

У своїх записниках я знайшов замітку про те, що кожна поговорку слід читати не раз. Іншого дня, маючи інший настрій, я в тій самій поговорці відкривав інший, новий зміст. Пояснив собі це тим, що народ у свої лаконічні афоризми закладає розмаїття думок.

Наприклад, “поклепав правдою”. У збірці ця поговорка міститься одразу після прислів'я “Правда, як гостра коса”. Її клепають, щоб була гострою, на пристрої з особливої сталі (бо й сама ж сталйна) й особливим молотком. Певно, й укладачі збірки фольклору під терміном “поклепати правдою” мали на увазі: сказати щось надзвичайно надійне, сильне, важливе. І гостре.

Та, читаючи поговорку іншого разу, з підсвідомості виринув термін “наклеп”. Тобто той чоловік, який “поклепав правдою”, використав якийсь реальний факт, що мав місце, для наговору, намовляння, коротше, для майстерного оббріхування.

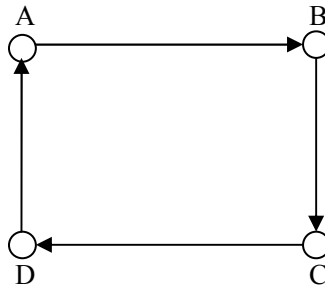
Отже, справа не в різних текстових смислах, а в мінливих станах моєї психіки у різні моменти. Адже ж по суті те саме сталося ще в одному, теж мимовільному експерименті. Читаючи свого часу зібрання науково-фантастичних романів братів Стругацьких, я зробив закладки до деяких сторінок, але не написав, чому цікаві (чи важливі) для мене ці місця. З плином часу насунулися нові проблеми і прочитані томики стали (на кілька років!) на полицю. Нещодавно я знову їх дістав, знічев'я став гортати закладені місця, читати. Я ніяк не міг дочовпити, навіщо я зробив колись ці закладки. Що я хотів з них узяти? Як ними скористатися? Сьогодні вони мені ні про що не говорили.

“Сьогодні” – це нинішні потреби, інтереси, бажання, захоплення і все інше, що спонукає людину до чогось. А вчорашні спонуки були іншими. А давні – взагалі розвіялися, “як сон, як вранішній туман”. І вже не можуть самоактуалізуватися, скільки не напружуй звивини.

Одними лише особистісними смислами не відбулися. Тут слід зрозуміти, що відбувається з людьми (з кожною окремою людиною) у трьох часових відрізках: 1) у момент сприйняття інформації; 2) у момент передачі інформації іншому; 3) у період між цими двома моментами.

Що відбувається з інформацією видно й неозброєним оком. На кожному з трьох етапів (помножених на кількість учасників інформаційного процесу) певні частки смислу губляться і замінюються та доповнюються новими смисловими значеннями, поява яких зумовлена потребами та інтересами кожного нового учасника. Потім інформація повертається до першовитоку вже в деформованому вигляді. Але чому це відбувається? Маємо розглянути питання: що відбувається з учасниками інформаційного процесу.

Аналізуємо з колегою обидва випадки, в яких я виявив (і приблизно виміряв!) розміри змін інформації. Спочатку ми намалювали всіх учасників комунікації:

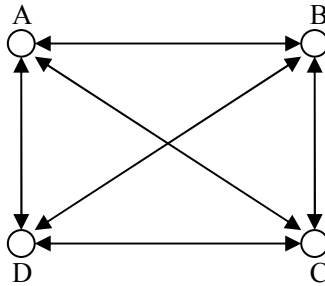
Потому відобразили зміни змісту інформації. На етапі А вона стовідсотково відповідає своєму змістові, бо це ж першоджерело. На етапі В можемо вважати її рівною $A \pm x$. Щось додалося (а може, щось відщербилося!) – залежно від тезауруса об'єкта В. І так далі. Отже, до першовитоку повертається інформація, яку можна зобразити такими символами: $(A = 100\%) \rightarrow (B = A \pm x) \rightarrow (C = B \pm y = A \pm x \pm y) \rightarrow (D = C \pm z)$. Отже, до першоджерела повертається $\{ [(A \pm x) \pm y] \pm z \}$, де маємо три невідомі і чому дорівнює кожен з них, теж невідомо. Об'єктові А відома лише їх сума, та й то за умови, що коло замкнулося і інформація повернулася до нього.

– Але ж тут, – зауважує мій колега, – у комунікації, зміни в змісті інформації відбуваються не лише під впливом тезауруса кожного з учасників. Кожен акт спілкування має три основні складові: зміст повідомлення, мотивація і спонукка, не враховуючи ще багато чого. Інакше кажучи: що говорити, навіщо говорити і як говорити. Від цього залежить також, що буде сприйняте співбесідником.

– Так ця ситуація, – відповідаю, – простіша амеби (сказав я зовсім не значуще, до чогось спонукати співрозмовника не збирався і мети ніякої не мав. Сказав просто так).

– Просто так і мама тата не цілує. Окрім змісту сказаного, були і мотивація, і спонуки. Вони могли бути настільки незначущими, що об’єкт А не фіксував їх у свідомості, а наступні об’єкти їх навіть не помітили.

Погоджуюся, щось таки було. І пішов далі аналіз: а яке ставлення об’єкта В до об’єкта А, до його намірів, розуміння об’єктом В цих намірів і його ставлення до них? Те саме не лише між об’єктами С і В, а й С та А. Потім додається об’єкт D зі своїм ставленням до попередніх трьох.

Принагідно згадалася соціометрична схема взаємних виборів у малій групі, і детермінанти втрат інформації у процесі сприйняття, розуміння та інтеріоризації. А їх теж надзвичайно багато. Тут і стан учасників комунікації (хтось у кайфі, а хтось у ступорі і т. ін.), і від фази Місяця чи атмосферного тиску, не кажучи вже про соціальний фон.

Ще складніші ситуації спостерігаються між учасниками масової комунікації. В одному з останніх опитувань учнів середніх шкіл в анкеті було запитання: “Як часто ти можеш перетворювати подумки переглянуту телепередачу, змінюючи сюжетну лінію, поведінку героїв, вигадуючи іншу кінцівку?”. Малося на меті виявити творчу здатність школярів інтерпретувати отримувану інформацію.

Виявилось: 28,5% опитаних (792 осіб із 2802) роблять це щодня та майже щодня в ході перегляду телепередач. Основна маса юних респондентів по-своєму інтерпретує побачене щотижня або дещо рідше. І лише п’ята частина опитаних відзначила, що такої здатності за

собою не помічала. Хоча вони теж інтерпретують інформацію, причому щодня, лиш непомітно для самих себе.

Чому так діють отримувачі медійної інформації? Бо кожен має свою, суто індивідуальну морально-етичну базу, тобто комплекс засвоєних соціальних норм, поповнюваний “свіжими” стереотипами, і на основі цього індивідуального стабільного психічного утворення оцінює усіляку швидкоплинну інформацію, яка надходить. Тим часом поза-свідоме здійснює подальшу селекцію інформації, щось залишаючи на поверхні пам’яті для використання “найближчим часом”, щось засвоюючи в її глибини “на потім”, а щось пропускаючи одразу повз увагу.

Ще вищі показники отримано у відповідях на запитання “Як часто ти можеш надати несмішному фрагментові телепередачі гумористичного забарвлення?”. Щодня і майже щодня таке трапляється із 42% опитаних, з рештою – зрідка і лише 12,1% десятикласників дали негативну відповідь. Переважна ж більшість людей, залежно від настрою у момент сприйняття, надають інформації свого забарвлення “по повній шкалі”: від комічного до трагічного, від скепсису до зневаги та зневіри у побаченому й почутому.

У кожної людини свої інтерпретаційні межі. Я видав співрозмовникові певного обсягу текстові смисли, а він сприйняв їх значно ширше і глибше, бо наділений більш широкими інтерпретаційними межами і відповідно до них передав текст наступному учасникові комунікаційного процесу. А той має значно вужчі інтерпретаційні межі, ніж кожен з двох попередників, та, відповідно, й звузив отриману інформацію. І так далі. Зрештою, вона повертається до першоджерела в настільки зміненому вигляді, що тому залишається лише вигукнути: “Боже! Як перекрутили сказане мною, як перебрехали!”.

Не поспішайте ображати добропорядних людей, обзиваючи їх брехунами. В повсякденному спілкуванні трансформації (перетворення) інформації під впливом означених вище чинників відбуваються безперервно, в ній беруть участь усі люди. Мимовільно, без умислу, сприймають і передають інформацію у зміненому вигляді усі люди без винятку. І лише частина з них спотворюють її з умислом, тобто вдаються до пліткування, наклепів та інших різновидів навмисного спотворення інформації, сиріч брехні. У першому випадку відбувається **трансформація** інформації, у другому – її **деформація – акт, учинюваний з умислом**.

Глава четверта

ІІ СВЯТІСТЬ БРЕХНЯ

БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ
БРЕХНЯ

ПЕРЕДМОВА ПОСЕРЕД КНИГИ

ХТО ПЕРШИЙ СКАЗАВ НЕПРАВДУ?

Батько неправди – безперечно, диявол, але через недбайливість він не запатентував свою ідею, і тепер його підприємство дуже страждає від конкуренції.

Б. Шоу

Так уже заведено, що коли щось з'ясовується, та ще якщо й не добре, то завжди спочатку виникає питання: хто винен?

Негарзд починати з пошуку винного. Бо тоді люди, замість того щоб докопуватися до причин проблеми та братися за їх викорінення, пірнають з вухами у гнів праведний та в пошуки міри покарання. А знайшовши їх та збивши на винуватцеві оскому, вважають свій обов'язок сповна виконаним. Так ото й закладаються ґрунти для рецидивів.

І все ж таки: хто перший сказав слова неправди? Першими людьми були Адам і Єва. Коли Бог навідався до Едему, він одразу ж зрозумів, що вони порушили Його заборону їсти плоди з дерева пізнання добра і зла. І запитав строго, чому вони не послухалися. Запитав Адама, бо той старший, той мужчина, глава сім'ї. Але ж Адам ще не знав азів джентльменства і звернув на Єву, мовляв вона першою спробувала, ще й його спокусила. Але, здається, Адам, хоч і вчинив не мужньо, однак не збрехав.

А що ж Єва? Звісно, не була б вона жінкою, якби не спокусила Адама. І була б не жінкою, якби визнала себе винною. Тому звернула все на Змія. Але, здається, і вона сказала правду. Тоді хто ж?

Читаймо Святе Письмо. Полишаючи перших людей в райському саду, Бог наказує Адамові: “Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра і зла – не їж від нього, бо в день їди твоєї

від нього ти напевно помреш!” [8, Бут. 2, 16–17]. А коли Змій почав спокушати Єву, вона повторила наказ Божий: “Не їжте з нього, і не доторкайтесь до нього, щоб вам не померти” [8, Бут. 3,3].

А вони поїли й живі залишилися. І прожили, як пише та ж Біблія, ще майже тисячу років. “І жив Адам...дев’ять сотень літ і тридцять літ” [8, Бут. 5, 3–5]. А відтак, що вони могли думати про Боже слово? Який висновок (єдиний!) вони могли зробити вже наступного дня, прокинувшись живими й здоровими?

Тут варто зробити відступ. Бо чим, по суті, був оцей триумвірат – Бог, Адам та Єва з погляду сучасної соціології? **Мала соціальна група** (перша соціальна група в історії земної цивілізації!) з усіма її характерними ознаками. Кожного члена групи на ті чи інші вчинки подвигали соціальні інтереси та потреби. Бога як старшого, як очільника групи – потреба тримати інших членів групи в послухові, покорі. Молодшими керували вже ширші кола інтересів: фактор забороненого плоду, цікавість (а що воно таке? А чому його забороняють? А справді – чи станеться так?...), спокуса, альтернативна думка (Змієва) супроти Богової, бо та ще не переросла в соціальну настанову тощо.

Адам і Єва народили Каїна та Авеля, останній загинув від руки свого старшого брата. Далі варто знову звернутися до Біблії: “І сказав Господь Каїнові: “Де Авель, твій брат?”. А той відказав: “Не знаю. Чи я сторож брата свого?” [8, Бут. 4, 9]. Відповів нахабно, у цілком сучасному дусі, як невинуватий кримінальний злочинець, що... не мучиться докорами сумління, а брехня є для нього природною і звичною. Звідки й чому природною, якщо його природа має лише одну сходинку: батька Адама та мамцю Єву? Ні дідуся тобі, ані бабусі.

Ото ж бо й воно. І нині батьки своїм прикладом прилучають чада свої до брехні, а бабусі та дідуся напучують на правдивість та поважають, як то негарно брехати. І чомусь ця сімейна педагогіка на кожному кроці дає збої.

Звісно, яблуко від яблуні далеко не котиться. Який батько, такий син. Але у Каїнового батька звідки це взялося? У кого він навчився?

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПІДСУМКИ

Ставлення до феномена брехні людей різного віку і статі, різних за соціальним становищем досліджувалося за допомогою двох анкет. Одна мала на меті з'ясувати розуміння брехні як соціального явища, його мотиви, спонуки, уявлення про причинно-наслідкові зв'язки з іншими явищами. Друга – психосемантичний питальник – містила 63 пари суджень-антитез (протилежного змісту) з пропозицією в кожній парі обрати одне з двох та висловити міру згоди з ним за трибальною шкалою: повністю згоден, згоден та деякою мірою згоден. У разі нездатності обрати одну з двох полярних думок (погодитися з тією чи тією антитезою) респондент мав можливість обвести кружечком 0 (нуль), тобто обрати варіант “важко сказати”.

Обидві анкети були зброшуровані в єдиний блок, аби потім мати можливість зіставляти показники всередині масиву інформації. Респондентами були представники різних вікових та професійних груп, в середньому по 35–40 осіб у кожній – всього 305 осіб. У психосемантичному питальникові містилися різного плану атитюди (соціальні настанови), що відображають різні види ставлення до брехні та різної поведінки в міжособових взаєминах.

Чому індикаторами в анкеті було обрано не запитання, а судження? Бо це одна з основних форм мислення, в якій відображаються зв'язки між предметами та явищами у загальнозначущому словесному вигляді, стверджується або заперечується наявність властивостей, залежностей та зв'язків між предметами і явищами. За допомогою суджень чуттєвому досвіду надається абстрактна загальність.

Ці судження в нашому опитуванні класифікуються за рівнем життєвої диспозиції особистості щодо об'єкта дослідження – брехні. Вищий рівень диспозиції складають соціальні настанови, що виражають життєву стратегію, світоглядні основи, середній – визначають стабільну лінію поведінки, нижчий – орієнтацію у конкретних ситуаціях.

Задум опитування полягав у тому, щоб виявити комплекс суджень, які представляли б усі три рівні диспозиції особистості. Разом з

тим судження давали можливість оцінити чуттєве (“Брехня завжди огидна”) і раціональне (“Обман є ефективним засобом впливу на інших людей”), ситуативне (“Обставини змушують мене обманювати людей”) і стратегічне (“Вміти брехати повинна кожна людина”), часткове (“Мене нічого не варто обманути”) і загальне (“Вартий осуду будь-який обман”), морально-етичне (“Ніяка таємниця не варта того, щоб ганьбити себе брехнею”) і філософське (“Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя”). І так далі. При цьому до кожного судження було сформульовано протилежне йому за змістом, щоб респондент щоразу легко міг віднайти прийнятне твердження, а дослідник – охопити в такий спосіб полюси людських взаємин.

Судження, добрані до анкети, відображають певне налаштування свідомості, виражають специфічну готовність до реакції на зовнішні подразники, мають базу попередній досвід та динамічно впливають на поведінку людини.

Певно, тут можна заперечити тим, що морально-етичні норми, якими наділена кожна конкретна людина, керують нею усе життя. Уточню: зазвичай. Але не у всіх випадках.

До того ж тут не йдеться про конкретні морально-етичні норми. Вони ж різні. Свій кодекс честі у глави родини, а свій – у главаря банди. Тут мовиться лише про рівні наукових категорій, орієнтуючись на які було набрано пакети суджень до анкети, щоб з їх допомогою виявити певні типи міркувань та ставлень до суспільного феномена брехні, проблем щирості в міжособовому спілкуванні.

Звісно, опитування не було репрезентативним, та це й не ставилося за мету. Спроба певного упорядкування вибірки полягала в тому, щоб добрати вісім, приблизно однакових кількісно, груп респондентів – учнів, студентів, робітників, службовців, підприємців, пенсіонерів, учителів, працівників закладів культури. Хоча в підсумку деякі відмінності, залежно від соціального статусу, вдалося виявити лише в незначній кількості сюжетів.

“По різні боки барикад” і між ними

Люди, які обирали одне з двох суджень-антонімів, приставали до якогось чітко означеного смислово-змістового табору. У кожному із 63 випадків ті 305 опитаних розподілялися на дві, кількісно неоднакові, але основні групи.

Та щоразу в таблиці утворювалася і третя група показників. Бо деякі респонденти, не приєднуючись з якихось міркувань до жодної з визначених позицій, обирали варіант “важко сказати”, позначаючи кружечком “нуль”.

Отже, кількісне співвідношення груп опонентів у кожному випадку має і певне змістове значення. В світі чисел нічого випадкового не буває. Більше того, їх гармонія доволі часто віддзеркалює життєві явища, є числовим їх аналогом. Отже, потрібен певний методологічний підхід до аналізу отриманих результатів. Тому було здійснено попередню типологізацію отриманих показників за такими критеріями:

1. Максимальна різниця між двома групами за мінімальної кількості респондентів, які обрали нульовий варіант. Тобто, найвища визначеність щодо обох суджень і максимум переваги одному з них.

2. Мінімальна різниця між двома групами за мінімальної кількості респондентів, які обрали нульовий варіант. Тобто теж найвища визначеність щодо обох суджень, але прибічників кожної позиції майже однакова кількість.

3. Кількісно приблизно однакові всі три групи: прибічників певної позиції, їхніх опонентів і тих, хто не визначився.

4. Максимальна невизначеність, яка одразу впадає в око, за незначної різниці між опонуючими групами.

5. Мінімальна невизначеність за будь-якого співвідношення між опонентами.

Окрім того, важливо було проаналізувати показники, отримані за варіантами відповідей “повністю згоден”. Його обирали люди з повною визначеністю щодо кожного окремого аспекта феномена, отже, їхня позиція має особливу вагу. А оскільки ми дали респондентам судження-антоніми, то цікаво було з’ясувати, щодо яких думок люди виявляють максимальну визначеність, у чому вони є **радикально** налаштованими (див. табл. 2).

Думки, закладені в наведених у таблиці 2 судженнях, варто вважати популярними. Принаймні в середовищі опитаних. Їм властиві висока визначеність, тобто найменша кількість відповідей “важко сказати”. Найвище розходження позицій отримано в парі суджень “Брехня завжди огидна” – 70,4% проти 12,1% тих, кому “Брехня завжди приємніша за правду”. Останніх навіть менше за тих, хто не визначився. Тобто, це показники, які сприймаються надзвичайно красномовно

на побутовому рівні. Кожен скаже: та так воно і є у житті, мало кому брехня приємніша, ніж правда.

Таблиця 2

Група суджень, що отримали максимальну згоду, %

Судження	Згодні, %
Інколи я кажу неправду	72,0
Слова для того й призначені, щоб прояснити певні обставини	71,4
Брехня завжди огидна	70,4
Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий	68,7
Брехня не допомагає встановити контакт з партнером по спілкуванню	66,5

Але маємо бути значно обережнішими. По-перше, це ж не репрезентативне опитування, його результати ми не екстраполюємо на всю спільноту. По-друге, обидва судження відносять до позицій, що відображають емоційне ставлення до феномена, чуттєве його сприйняття. А отже, і хай це буде по-третє, тут маємо подвійний суб'єктивізм: одне, що це думка незначних груп індивідів, а друге, що кожен з них сприймає брехню огидною у тім випадку, коли її жало спрямоване **на нього особисто**. А коли на когось іншого... А якщо цей інший твій недруг... А якщо брехня йде від тебе самого... Тобто не може бути в суспільстві 70% естетів-правдолюбців і лиш восьма частина естетів-брехунів. Хоча є і ті, і ті.

Таке самісіньке співвідношення показників отримано в оцінці й іншої пари суджень. “Слова для того й призначені, щоб прояснити певні обставини” – 71,4% та “Слова для того й призначені, щоб приховати певні обставини” – 13,4%. Відхилення від попереднього прикладу – незначна частка відсотків.

Так це ж інший випадок, скаже кожний читач. То ще і мала частка прибічників слова Правди – трохи більше двох третин опитаних. І нагадає Шевченкове:

“За кого ж ти розіп’явся
Христе, сине Божий,
За нас добрих чи за слово Істини...”

Бо ж споконвічна функція слова – бути засобом спілкування. Щиросердного, правдивого, що розкриває розуміння сутності. Без слова немає нас, людей.

Отже, якщо більш ніж дві третини респондентів зазначили, що слово призначене для досягнення істини, то як розуміти відповіді щодо третьої за рівнем дисбалансу пари тверджень: ті ж таки 72,0% опитаних погодились із судженням “Інколи я кажу неправду” і лише 15,5% – “Я ніколи не кажу неправди”.

Та так і розуміти. Буквально – перших і навпаки – других. Ота більшість сказала щиру правду, що вони інколи вдаються до брехні. А ті, що стверджують, буцімто вони ніколи не кажуть неправди...

Не випадковим є збіг таких показників. Знову дві третини респондентів погоджуються з думкою, що “Брехня не допомагає встановити контакт з партнером по спілкуванню”, і менше п’ятої частини згодні з твердженням “Брехня є ефективним засобом встановлення контактів”. Життєвий досвід респондентів підказує більшості з них обирати щирий початок для спілкування. І так само щиро продовжувати. Адже “Брехня не *полегшує* обміну інформацією між людьми”, вважають дві третини опитаних. І менше чверті погоджуються з протилежною думкою: “Брехня завжди *полегшує* обмін інформацією між людьми”. Тому що “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий” – у цьому переконані дві третини респондентів і лише п’ята частина схильна до думки “Вдалу брехню викрити неможливо”.

В наступній групі суджень-антонімів виявилася мінімальна перевага теж за найвищою визначеності: їх підтримує майже однакова кількість опонентів. Тут зафіксовано статистичну однаковість (приблизно половина опитаних обрали один варіант, майже така кількість погодились з протилежною думкою). Тобто можна припускати, що думки, закладені в таких судженнях, наскільки прийнятні спільноту, настільки ж нею й відторгаються. І пояснити це можна передусім тим, що мало не кожній людині властива суперечливість в оцінці одного й того ж явища.

Як ось і в цьому випадку. По суті однакова кількість респондентів згодились з кожним із суджень: “Батьки мають право обманювати своїх дітей в їхніх же інтересах” та “Батьки не мають права обманювати своїх дітей ні за яких обставин”. Це при тому, що основна маса опитаних – батьки. Але й молодь вже має достатній соціальний досвід (самі бачили, як їх немало захищали батьки, вдаючись до неправедних

методів), щоб відповідати на анкету винятково з позицій дитини. Тому маємо говорити про батьків як домінуючу групу. Вони щиро прагнуть показувати чадам взірці всіляких чеснот, правдивості в тім числі. Але батьківський обов'язок захисника закриває очі на ті чесноти, коли виникає загроза інтересам дитяти. В ієрархії обов'язків ці два “бути захисником” і “бути правдивим” посідають неблизькі місця.

Абсолютно однаковісінські кількісно групи опитаних погодилися з судженнями “Навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо” та “Для збереження власної репутації можна збрехати”, що пояснюється лише одним: різною ієрархією особистісних цінностей. Одна людина власну репутацію уявляє чимось другорядним, похідним від життєвої стратегії праведника, інша – невіддільною від порядності й правдивості, ще для іншої – правдивість не більш як одна з ознак її іміджу, про який турбуватися слід більше, ніж про дах над головою. Різниця, як бачимо, є, але майже невлорма в житейських реаліях.

Чому майже однакова кількість опитаних обрали кожне з двох протилежних суджень: “Порушити обіцянку можна, якщо змінилися обставини” та “Людина має дотримуватися слова незалежно від обставин”? Не беруся судити: чи в цілому у суспільстві однакова кількість стратегів, які живуть за сталими, визначеними нормами, і гнучких тактиків з девізом “Життя покаже, як далі буде” – вони обирають принципи залежно від ситуації, відповідно до неї. Вихід із ситуації шукають, зорієнтувавшись у ній. Звичайно, цей поділ доволі умовний. У багатьох з нас сидять, обійнявшись, і стратег, і тактик, тільки: а) один з них великий, а інший маленький; б) один величезний, а другий манюсінський; в) обидва майже однакові, все життя один одного переважають. Цих варіацій стільки, скільки й людей. І кожному дана можливість самому розібратися, хто в ньому сидить.

Низка суджень в анкеті стосувалася нових соціальних явищ (підприємництво, конкуренція і т. ін.), ставлення до них є вельми актуальним. І, мабуть, через новизну самих явищ у масовій свідомості ще не сформувалася однозначна визначеність. Певно, тому виявилось, що приблизно однакові групи респондентів погодилися з кожним із суджень-антонімів у таких парах: “Неприпустимо повідомляти конкурентові неправдиву інформацію, навіть заради виграшу” – “Конкурентові можна повідомити неправдиву інформацію, щоб змусити його помилитися”.

“Для підтримки іміджу своєї фірми брехати не слід” – “Для підтримки іміджу своєї фірми варто й збрехати”. “Керівництво фірми має надавати будь-яку інформацію про свою діяльність на першу вимогу підлеглих” – “Керівництво фірми має право в інтересах справи приховувати певну інформацію від підлеглих”.

Таким чином, *виявлено популярність суджень за високого рівня невизначеності* (табл.3).

Таблиця 3

Популярність суджень за високого рівня невизначеності опитаних, %

Судження	Згодні	Не визначилися	Згодні	Судження
До нечесних слів і вчинків слід виявляти поблажливість	36,6	16,1	46,7	Нечесні слова і вчинки потребують суворого покарання
Розумна брехня краще дурної правди	34,8	19,1	44,3	Незугарна правда краще майстерної брехні
Аніж завдавати іншій людині душевного болю, краще їй збрехати	40,8	18,8	39,4	Слід говорити людині правду, навіть якщо це завдає їй болю
Брехня є обов'язковим атрибутом нашого життя	43,4	19,7	36,5	Брехні немає місця в нашому житті
Вміти брехати повинна кожна людина	35,9	20,4	42,7	Кожна людина має жити лише по правді

Виокремилися групою пари суджень, стосовно яких виявилось близько 40% симпатиків і близько п'ятої частини респондентів, що не змогли визначити до них свого ставлення. Їх можна зрозуміти. Бо не можуть бути відірваними від життєвих реалій будь-які постулати. Щоразу виникають питання: а в **якій саме** ситуації, а за яких **конкретно** умов?

Та головне в іншому. В даних таблиці 3 відбилися (не штучно, по волі автора, а за дією механізму статистичного поділу) доволі сталі соціальні настанови, які спостерігаються протягом століть у різних соціумах. Звісно, настанови мають концентроване словесне виражен-

ня, але ж розлого викладені в морально-етичних нормах спільнот. І коли спільнота, гуртуючись навколо протилежних норм, розподіляється майже навпіл, то ось вам відображення боротьби протилежних засад, нинішнього стану моральності суспільства, її розбалансованості і рихлості.

Боротьба протилежних засад у нормативній базі суспільства, кризові явища моральності бачаться в тому, що у низці випадків виявилася *майже однакова кількість “згодних”, їхніх опонентів та тих, що не визначилися*. Така статистична ситуація склалася в оцінці респондентами викладених нижче пар суджень:

“Більшість людей говорять правду, навіть якщо їх очікують неприємності чи покарання” – “Більшість людей говорять правду, бо бояться, що їх спіймають на брехні”.

“Обставини змушують мене обманювати людей” – “Ні за яких обставин я не вдаюся до брехні”.

“Більшість людей кажуть правду” – “Більшість людей брехливі”.

“Чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті” – “Тільки чесна людина може досягти успіху у цьому житті”.

“Якби я не обманював, то й мене б не обманювали” – “Я не обманюю, а мене все одно обманюють”.

Мінімальна невизначеність означає чіткий вибір того чи того судження. Менше 10% опитаних не визначилися в таких парах тверджень:

“Порушувати обіцянку неприпустимо, як би не змінювалися обставини” – 54,9% згодних і “Порушувати обіцянку припустимо, якщо змінилися обставини” – 35,9%. Перших можна було б означити як непохитних лицарів чесного слова, їхні опоненти – гнучкі тактики. Тоді хто ті 9,8%, яким “важко сказати” або те, або те? Чи куди крива виведе?

Мінімальну невизначеність виявили опитувані і щодо такої пари суджень: “Навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо” – 44,8% та “Для збереження власної репутації можна збрехати” – 44,5%. І не має особливого значення репутація для десятої частини респондентів: вони утрималися. Тут цікаво те, як на дві рівні групи розподілилися антагоністи. Одна половина дотримується думки, що лише чеснотами можна зміцнити прихильність інших до себе, друга ж – не погребує брехнею заради власного іміджу. Це про таких кажуть:

аби довести свою чесність та правоту, використає будь-яку брехню (табл. 4).

Таблиця 4

Максимальна невизначеність респондентів, %

Судження	Згодні	Судження
Мене практично неможливо обманути	27,6	Мене нічого не варто обманути
Якби я не обманював, то й мене б не обманювали	26,3	Я не обманюю, а мене все одно обманюють
В разі необхідності я можу дуже легко обманути кого завгодно	24,3	Мені ніколи не вдавалося когось обманути, навіть якщо я дуже цього хотів

Статистика об'єднала в блок тематично близькі судження. Таких випадковостей не буває. Аж не віриться, що так багато людей виявилися нездатними скільки-небудь певно визначити свої здібності обманювати інших. Це ж добре. І жаль, що їх так мало: лише четверта частина тих, хто не вміє, не може, не береться, навіть не робить спроб надурити інших.

І другий змістовий та числовий збіг. Майже половина респондентів виявила самовпевненість у своїй майстерності обманювати інших. І менше третини опитаних відводять собі роль жертви дурисвіта.

Так це чи ні, важко сказати, але від цього результату віє якимось трагізмом. На двох дурисвітів припадає одна жертва – кого ж тоді будуть обманювати перші, якщо другі прозріють. Більше чверті нездатних віднести себе ні туди, ні сюди. Ким вони потім стануть: обманщиками чи обдуреними? Скоріше, трохи тими і трохи іншими одночасно, що й спричинить таку хистку невизначеність до безконечності. А може, й справді половина людей – майстерні обманщики, а менше третини – якісь невдахи у спробах перехитрити співбесідника?

Радикали. Виявилось доволі цікавим зіставити судження, взявши до уваги відповіді радикалів – лише тих респондентів, які обрали варіант “повністю згоден”. Наприклад, висловили повну згоду з твердженням “Брехня завжди полегшує обмін інформацією між людьми” в 76 разів більше опитаних, ніж повністю згодних з антонімом “Брехня не полегшує обмін інформацією між людьми”. Ого!

Судження “Вміла і своєчасна брехня сприяє спілкуванню” має прихильників у 20 разів більше, ніж його антонім “Ніяка брехня не сприяє спілкуванню”.

Твердження “До нечесних слів і вчинків слід виявляти поблажливність” – у 9 разів має більше прихильників, ніж протилежне “Нечесні слова і вчинки потребують суворого покарання”. Судження “В дружніх стосунках деяка брехня припустима” позитивно сприймають в 4 рази більше опитаних, аніж твердження “В дружніх стосунках ніяка брехня неприпустима”. Судження “Жодна сім’я без брехні не існувала б” теж має в 4 рази більше згодних, ніж протилежне – “У справжній сім’ї живуть без брехні”.

Як бачимо, люди віддають перевагу брехливому спілкуванню перед правдивим, щирим. Причому в середовищі близьких і друзів. Звичайно, це засвідчує наявність процесу девальвації родинних взаємин та дружніх стосунків. Та головне пояснення, мабуть, у розумінні й виборі респондентами різних типів брехні залежно від характеру намірів: ворожих чи добрих. Це підтверджує, зокрема, “поява” позитивного ставлення до брехні двох пар атитюдів протилежного значення: “Брехня завжди огидна” вважають в 16 разів більше респондентів, ніж прихильників твердження “Брехня завжди приємніша за правду”; “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий” переконані в 10 разів більше опитаних, ніж тих, хто вважає, що “Вдалу брехню викрити неможливо”. Хоча думки респондентів сформовані лише на основі чуттєвого сприйняття та життєвого досвіду, однак тут маємо однозначне неприйняття брехні як такої.

В цілому ж *максимальну згоду* респонденти виявили щодо таких суджень: “Інколи я кажу неправду”, “Слова для того й призначені, щоб прояснити певні обставини”, “Брехня завжди огидна”, “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий”, “Брехня не допомагає встановити контакт з партнером по спілкуванню”. А *мінімальну згоду* опитані виявили з такими судженнями: “Брехня завжди приємніша за правду” вважають 12,1%, “Слова для того і призначені, щоб приховати певні обставини” – 13,4%, “Я ніколи не кажу неправди” – 15,5%, “Брехня завжди полегшує обмін інформацією між людьми” – 17,8%, “Брехня є ефективним засобом встановлення контактів” переконані 19,1% респондентів.

Виявилася одна, *унікальна*, пара суджень, щодо яких всі три групи респондентів (дві опонентів та ті, що не визначилися) були

майже однаковими: близько третини кожна. “Чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті” – “Тільки чесна людина може досягти успіху у цьому житті”. Третина невиправних оптимістів, третина безнадійних песимістів та ще третина, що хитається між тими двома – чим не відзеркалення ситуації в українському суспільстві?! Точне відображення нинішньої бездуховності, реалій, де знівельовані норми і не діють закони.

Все це – часткові підсумки опитування, вони стосуються окремих сюжетів чи груп. А загалом що?

Загалом певна кількість людей, отримавши анкету, були 63 рази поставлені в ситуацію вибору між правдою і брехнею. Отже, загальний рахунок: в 36 випадках (в 36 парах суджень) респонденти здебільшого, тобто більша частина респондентів, віддали перевагу правді. В інших 27 парах суджень більша частина опитаних виявили прийнятнішою брехню.

Про що це говорить? А ні про що. Не маю й гадки екстраполювати ці показники на все суспільство: методика статистики не дає такого права. Адже це опитування не соціологічне і тому не репрезентативне. Скоріше, це був психологічний експеримент, що мав на меті виявити рівень настанов на правду і брехню в міжособовому спілкуванні. Співвідношення оптимістичного й песимістичного поглядів маємо різне. Та ж настанова “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті” переважає в середовищі робітників, працівників культури, службовців та молоді. Тим часом у протилежному – “Чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті” переконані більше половини вчителів та підприємців. Логічно мислячи, погоджуєшся з меншістю.

Є й інші базові для особистості настанови. Так, переконання “Кожна людина має жити лише по правді” є настановою вищого рівня, яка означає лінію входження особистості в людську спільноту й стратегію поведінки в ній. Певно, з цим мав би бути згодний кожен. Ба, ні. Категорично з цим погоджуються лише 12,6% опитаних. Ще 36,5% згодні якоюсь (хто більшою, хто меншою) мірою. П’ята частина завагалися, не визначили своєї скільки-небудь чіткої позиції. Тобто правдолюбців менше половини, але й прибічників брехні близько того.

Зацікавило: а як же ці погляди поширені серед різних соціальних та вікових груп. Найкатегоричнішими виявилися шкільні вчителі (див. табл. 5).

Таблиця 5

Ставлення учителів та молоді до правдивості, %

Судження	Вчителі	Учні	Студенти
Кожна людина має жити лише по правді	63,2	37,8	34,2
Вміти брехати повинна кожна людина	13,2	41,9	41,2
Не визначилися	23,6	20,3	23,7

Помітили перепад у позиціях учнів і вчителів? Опитування проводилося в одній школі! Маємо ще одне підтвердження давньої істини: у світоглядному формуванні молодого покоління сім'я, навколишнє середовище відіграють вагомішу соціалізуючу роль, аніж школа. Зіставте ці дані з показниками таблиці 6, де відображено погляди середнього та старшого поколінь (приблизно п'ята частина з них є батьками та дідусями учнів тієї ж школи).

Таблиця 6

Ставлення дорослих до правдивості, %

Судження	Пенсіонери	Службовці	Робітники	Підприємці
Кожна людина має жити лише по правді	48,6	46,1	39,5	36,1
Вміти брехати повинна кожна людина	40,5	23,0	36,4	44,1
Не визначилися	10,8	30,8	24,2	19,1

Таки справді суспільство більше впливає на світогляд молоді, ніж сім'я, тим паче школа. Погляньте на обидві останні таблиці: найближчими виявилися позиції трьох груп: учнів, студентів та підприємців. У цих соціальних категоріях прибічників брехливості більше, ніж правдолюбів і з майже однаковим співвідношенням. А вони ж репрезентують нову генерацію нашого суспільства!

Найчіткіші позиції демонструють представники найстаршого покоління: серед них не визначилася лише десята частина. Але ж прибічників обох протилежних позицій майже однаково. Тобто, обидві життєві концепції поширилися не в наші дні.

Найсуперечливішим виглядає становище службовців. З одного боку, вони, майже як учителі, виявили категоричність щодо брехливості/правдивості. В наш непевний час спробуй збрехати керівництву. Але й у спілкуванні з іншими людьми треба вміти брехати. Певно, тому в цій категорії найбільша частка тих, хто не визначився.

Близькими до попередніх за значенням і за відповідями є ще одна пара суджень-антонімів. З твердженням “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя” погодилися 43,4% опитаних, з протилежним – “Брехні немає місця в нашому житті” дещо менше – 36,5%. І знову п’ята частина опитаних не визначилися. А це свідчить про те, що суспільство, наклавши суперечливий відтінок на світоглядні позиції людей, розколалося навпіл. В даному випадку на правдолюбів і брехунів, а між ними хитається значний прошарок тих, хто не визначився, “товщиною” у п’яту частину від загалу. Ось вам числове відображення сучасної духовної кризи, втрати моральності.

Ці пари світоглядних настанов є базовими. І в ході статистичного аналізу інших суджень анкети спостерігаємо цей поділ поглядів навпіл.

Комп’ютер відповідно до загальноприйнятої в середовищі українських дослідників програми ОСА (обробка соціологічних анкет) вибрав на наше замовлення групу респондентів, які виявили згоду з двома судженнями: “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя”. (До речі, їх можна об’єднати в одне речення, поставивши між ним сполучник “тому що”, або, помінявши місцями, додати “а тому”). Таких, чия брехливість зумовлена реаліями нашого життя, виявилася п’ята частина від кількості опитаних: 21,7%. Майже така ж кількість – 19,7% дотримуються абсолютно протилежної позиції, погоджуючись із судженнями “Брехні немає місця в нашому житті” та “Кожна людина має жити лише по правді”. Такі ото світоглядні правдолюби.

Перші бачать життя очима циніків і обирають відповідну життєву стратегію, другі переконані в ідеалі, в абсолютному правдолюбстві суспільства і тому вважають це законом життя для кожної людини. Але повторимо: тих і тих однакова кількість.

Третя група – правдолюби всупереч реаліям. Я їх так назвав тому, що вони (одні й ті самі люди !) поділяють обидва погляди: “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя” і “Кожна людина має жити лише по правді”. Якщо ці сентенції звести в одне речення (почнуть-

ся воно словом “хоча”), то поєднуватимуться вони сполучником “однак”. Цих респондентів тільки шоста частина.

Лише десята частина опитаних увійшли до четвертої групи – найбільш суперечливих особистостей: з розколотою свідомістю, розірваними почуттями. Вони живуть переконанням, що брехні не місце в нашому житті, але ж воно настільки складне, що кожна людина повинна вміти брехати.

Схожі, але дещо оптимістичніші висновки одержуємо на основі спостереження за статистичними розподілами думок щодо інших комплексів суджень. Шоста частина опитаних вважають, що вміти брехати повинен кожен, оскільки “Чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті”. Їм протистоїть значно більша частина – 23,4% опитаних, які переконані, що “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті”, а тому кожен має жити лише по правді. Аж не віриться, що ця група в даному комплексі найчисельніша. Чи це засліплені ідеалісти? Чи може й справді наше життя вселяє оптимізм?

Але ж поєднання даних за чотирма судженнями дало можливість виявити ще дві чималенькі групи людей. Одні вважають, що тільки чесна людина може розраховувати на успіх, і водночас погоджуються, що кожна людина повинна вміти брехати. Тобто повсякденна тактика брехливої поведінки не розходиться зі стратегією чесного життя в цілому. Вони становлять лише десятку опитаних. Чи, може, це лицеміри, які напоказ демонструють кришталеву порядність, а по життю не проти й збрехати? Де вигода підвернеться, куди вітер подме чи як ситуація складатиметься. Бо інакше виникає питання: якщо ти можеш досягти успіху будучи тільки чесною людиною, то навіщо тоді вміти брехати? Так, про всяк випадок? Як та бабуся із співоновки С. Руданського ставила свічку і Богові, і сатані, бо “треба всюди приятеля мати”?

Кількісно така сама група дотримується погляду, що кожна людина повинна жити лише по правді, однак нічого з того не вийде, бо чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті. Це ж іще куди не йшло, якщо в світлі цих сентенцій вони бачать інших людей. А якщо це переконання стосовно свого “Я”? То це 10% благородних фаталістів, які демонструватимуть свою порядність на соціальному дні!

Але що означає конструктор “в цьому житті”? Загальник, ще й доволі розпливчатий, бо в цілому означає дійсність і разом з тим дещо конкретний, бо, кожному ж зрозуміло, йдеться про українське сього-

дення. Так чи інакше, маємо ось такий описаний вище розподіл думок. Спільною ознакою для нього, спільним висновком із спостережуваної статистики є те, що три пари різних суджень виявляють приблизно однакові масиви прибічників та противників настанов на брехню.

Помітно контрастнішими стають показники, коли в анкеті йдеться не про життя взагалі, а про конкретні його сфери. Скажімо, брехня і сім'я. В цьому сюжеті респондентам пропонувалося визначити своє ставлення щодо трьох таких пар суджень (див табл. 7).

Таблиця 7

Ставлення до захисної функції брехні, %

Судження	Згодні	В т.ч. повністю	Важко сказати	Згодні	В т.ч. повністю	Судження
Захищаючи інтереси своєї сім'ї, варто й збрехати	56,3	12,5	12,5	30,9	9,2	Навіть захищаючи інтереси сім'ї, не слід брехати
Бажання допомогти своїй сім'ї виправдовує обман	45,7	10,2	17,8	35,9	5,3	Бажання допомогти своїй сім'ї не виправдовує обману
Жодна сім'я без брехні не існувала б	34,9	6,3	11,2	53,6	25,0	У справжній сім'ї живуть без брехні

У перших двох парах суджень значно більше прибічників брехні, аніж її противників. Бо йдеться про захист близьких людей від зовнішнього середовища, часто агресивного. В деяких ситуаціях правда може зашкодити рідним, задля їх вигоди можна й обманути сторонніх людей. Протилежні показники одержано, коли мовилося про брехню для, так би мовити, власного, внутрішнього вжитку. Що теж зрозуміло й можна пояснити.

Особливий контраст спостерігається у позиціях людей, в яких до феномена брехні сформувався чітко визначене ставлення (показник "повністю згоден"). Якщо категоричних прибічників обману задля захисту інтересів сім'ї вдвічі більше, ніж їхніх опонентів, то щодо

внутрішніх взаємин їх вчетверо менше. Інакше кажучи, правдивість, порядність та інші чесноти зберігають своє значення як основа сімейного бастиону.

Існує різновид “домашньої” брехні, де ті самі респонденти виявили до неї більшу поблажливість. Однакова кількість – по 44% опитаних виявилися згодними з думкою: батьки мають право обманювати своїх дітей в їхніх же інтересах і, навпаки, не мають права обманювати дітей ні за яких обставин. При цьому позиція учнів у числовому виразі виявилася такою самісінько, як і в їхніх батьків.

Та цікаво не тільки те, що діти воліють ліпше бути обманутими, аніж постраждають їхні інтереси. Найбільшими прихильниками батьківської брехні (більше половини в кожній групі) виявилися представники духовної еліти: працівники культури, вчителі, студенти. Найбільшими противниками – пенсіонери. (Та хто їх слухається). Певно, така особливість теж відображає прагматичну сутність нашого часу.

А от що далі вийшло, які комбінації суджень уживаються в кожній окремій людині – це цікаво. Їх детальний аналіз здійснено в тематичних розділах цієї глави.

РОЗДІЛ 2. ЧОМУ ЛЮДИНА БРЕШЕ: СОЦІАЛЬНЕ ТЛО

У наш час, коли про людину говорять,
що вона вміє жити, звичайно мають на увазі,
що вона не відрізняється особливою чесністю.

Галіфакс

Чесність у Римі вихваляється, але... бідує.

Ювеналій

Тому що вона є не лише homo sapiens (людина як розумна істота), а ще також і homo societas, тобто, істота соціальна. І якщо сутність першої іпостасі полягає у здатності сприймати, розуміти та викорис-

товувати інформацію, то друга диктує людині потреби, соціальні інтереси, ролі і все те, що називається “хочеш жити – вмій крутитись”.

Є така соціологічна категорія – диспозиція особистості. Це система схильностей до певного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки в цих умовах. Система ця трирівнева. Вищими диспозиціями вважаються особистісна концепція життя, яка складається з комплексу світоглядних настанов та ціннісних орієнтацій, загальна спрямованість інтересів особи. Диспозиції середнього рівня складають узагальнені настанови на соціальні об’єкти, зумовлюючи сталу лінію поведінки, а нижчого рівня – ситуативні настанови щодо поведінки в конкретних умовах.

Наші дослідження феномена брехні дають підстави стверджувати, що ця система схильностей, настанов, сприйняття та поведінки щодо брехні теж трирівнева. Настановами світоглядного рівня є, скажімо, твердження “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя”, “Чесна людина нічого не доб’ється в цьому житті” і т. ін. До настанов середнього рівня, які визначають відносно сталу лінію поведінки людини, відносимо такі: “Брехня завжди полегшує обмін інформацією між людьми”, “Вміла і своєчасна брехня відвертає конфлікти” та багато інших. Ситуативні настанови ми сформулювали в судженнях типу: “Аби допомогти другові, можна й збрехати”, “Брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами” тощо.

Щоправда, якось окремішньо від системи диспозицій стоять настанови, що виражають чуттєве, емоційне сприйняття феномена брехні та ставлення до нього. Наприклад, “Брехня завжди огидна”, “Брехня буває приємнішою за правду” і т. ін. Керуючись такою класифікацією щодо трьох рівнів настанов, будемо аналізувати результати опитування.

Інформація отримана за підсумком вибору респондентами суджень, з якими вони згодні, а тому визначення респондентами міри згоди з обраним судженням дає великі можливості судити про розуміння людьми соціального феномена брехні, ставлення до неї, використання як багатофункціонального методу і т. ін. Та незрівнянно глибші й потужніші пласти інформації відкриває метод статистичного аналізу взаємозв’язків досліджуваних характеристик. Не варто пояснювати суть методу: він застосовується надзвичайно широко в соціологічних та соціопсихологічних дослідженнях. Тому розкрию суть методу в процесі аналізу отриманих з його допомогою результатів.

Повторюся: анкета включала 63 пари суджень-антонімів. Отже, кожен із 305 опитаних у кожній парі міг обрати якесь одне, але вказати міру згоди з кожним із обраних 63 суджень. Природно, одна частина респондентів більше схилилася до однієї думки, а друга – до протилежної.

Таке наше життя алогічне

Коли ж комп'ютер порахував згоду/незгоду по кожній парі зіставлених між собою суджень, він видав такі результати (подається у спрощеному – зручнішому для читача – вигляді): *числами означена кількість респондентів, які одночасно погодилися з тими двома судженнями, що “перетнулися” в кожній з чотирьох клітинок.* Кажучи конкретно, кожен із 64 опитаних (Блок А1) висловив в анкеті згоду з тим, що “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя” і “Вміти брехати повинна кожна людина” (див. табл. 8).

Таблиця 8

Оцінка респондентами обов’язковості брехні

Судження	Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя	Брехні немає місця в нашому житті
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 64 особи	Блок А2 29 осіб
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 48 осіб	Блок Б2 60 осіб

Спочатку, як то кажуть, загальний підрахунок. У парі суджень “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя” – “Брехні немає місця в нашому житті” майже половина погодилася з першим, третина з другим, а п’ята частина не змогла визначитися. Хоча радикалів “повністю згоден” вдвічі більше на боці правди.

Але ж на запитання анкети відповідають конкретні люди, здатні не лише оцінювати систему загалом, а й розкривати чи приховувати (свідомо чи позасвідомо) свої роль та місце в ній. Вони й розкриваються при зіставленні показників по різних запитаннях, як, наприклад, у таблиці 8.

Власне самі показники мають тут несуттєве значення: нехай би з першою парою суджень (Блок А1) погодилися не 64, а 4 особи. Хай навіть одна. Важливо те, чому в її свідомості поєдналися ці два постулати як позитиви-визначальники. Відповідь на це “чому?” варто пошукати.

Згода з першим судженням ще не дає нам змоги встановити причину особистісних настроїв респондента щодо брехні. З опитування відомо, що людина висловлює згоду з думкою, але ми ще не можемо однозначно стверджувати, що ця соціальна настанова, яка належить до настанов вищого рівня диспозиції, є особистісною життєвою стратегією респондента. Незрозуміло, чи є її використання прийнятним/неприйнятним для нього явищем, адже людина просто погоджується з настановою як з конкретним фактом реальності. При цьому вона може лише засвідчувати те, що бачить навкруги, з чим стикається; можливо, їй доводилось часто бути свідком чужої брехні. Тобто в нас замало підстав говорити, що брехня є обов’язковим атрибутом життя саме цієї людини, що саме ця людина не виключає можливості самій вдаватися до брехні. А вже вибір респондентом другого судження уможливорює чітко розуміння нами його позиції щодо сприйняття брехні як норми життя. Більше того, як керівної настанови, свого роду “містечтва”, яким має володіти кожний.

Чітко зрозуміло, що респондент часто вдається до брехні. Проте складно визначити, яке було визначальним із двох суджень та спричинило виникнення у свідомості іншого. Якщо розглянути перше як визначальне, то тоді людина шукає зовнішніх аргументів, які змогли б пояснити її брехню. Брехня приносить їй задоволення, можливо, вигоду, тому вона намагається відшукати не в собі, а в комусь чи в чомусь причини, щоб брехати. Якщо головним у формуванні світоглядної позиції індивіда є друге твердження, то перед нами – цілком адекватна людина, що усвідомлює дwoякість життя та наявність правди і брехні в ньому. В такому випадку, вміння брехати виникає як реакція респондента на констатацію брехні в суспільстві. Тобто перед нами безконфліктна внутріособистісна позиція, яка стверджує невід’ємність і прийнятність брехні в повсякденному житті.

У такій життєвій позиції чимало песимізму. А може, це і є суворая правда життя? Цікаво лише, чому в людини складається думка, що без брехні не прожити, і всі повинні вміти брехати? Які події сприяли її формуванню? Можливо, людині доводиться стикатися з брехнею?

Справді, абсолютно об'єктивні, на перший погляд, ЗМІ, що мали б лише констатувати конкретні факти життя, навмисне викривляють зміст інформації на чиюсь “користь” так, що до людини вже доходить суцільна брехня. У політикумі кожен розказує свою “правду”, жодна з яких не відповідає реальності. Все це не додає оптимізму і довірливості. Тут навіть може спрацювати спротив: “Мене обманюють, і я вдамся до брехні”. “Властивість” брехні часом допомагати людині у побутових стосунках уникнути певної проблеми або згладжувати гострі кути у взаємовідносинах з іншими, чи, навпаки, прискорювати взаєморозуміння, а отже, по-своєму полегшити людині життя, також доволі часто може бути вирішальним чинником у виборі брехні.

Тобто світ, у якому ми живемо, змінюючись сам, змінює і нас. І те, що нас не вбиває, робить ще сильнішими. Так і брехня: зрозумівши однієї миті, що нам брешуть, ми навчимося брехати самі. А як інакше? Коли куди не глянеш, скрізь бачимо неприкриту фальш у всьому – у словах, діях, душах. І якщо ти не гратимеш за правилами гри під назвою ЖИТТЯ, ти автоматично будеш виключений з неї. А щоб бути успішним, треба вміти брехати. Так, це переконання респондента, інших можливостей він не бачить за “таких правил гри”. Отже, світоглядна позиція цих людей зрозуміла: вони вважають брехню невід’ємною частиною свого життя і так само обов’язковим – уміти використовувати її у спілкуванні з людьми.

Так люди можуть вважати. Подумки, потай. Але не те що декларувати свої погляди відкрито, а навіть собі можуть не зізнаватися. Погоджуючись в анкеті з обома твердженнями, респондент може відносити їх щодо інших, та аж ніяк не щодо себе. Тут він може чітко відмежовувати своє “Я” від “Вони”, тобто ті, до кола яких він не належить, бо такого бути не може взагалі.

Не може бути. Бо вже є.

Живучи лише брехнею, такі люди вже не відчувають, що брешуть постійно, і байдуже кому, за яких обставин. Мабуть, вони вже самі заплуталися в брехні, але без неї не можуть. Сприймаючи брехню своєрідним способом існування, атрибутом постійного життя, такі люди, як правило, також нікому не довіряють.

Це в одному випадку. В іншому – світ респондентові видається саме таким, де брехня займає значні позиції, і вміння брехати людям просто необхідне. А він сам насправді відмежовується від всього того і

живе за своїми принципами, констатує в даному випадку не лише присутність брехні в нашому житті, а й глибину її укоріненість.

Тих, інших, випадків може бути стільки, скільки й людей. Одні навмисне спотворюють сутність буття заради “шкурного” інтересу чи підтримання іміджу або уникнення якихось неприємностей. Другі брешуть, коли бачать, що у їхні справи хтось небажаний “суне носа”. Треті – аби досягти певного виграшу в роботі. Четверті говорять не те, що є насправді, а лише те, що хочуть від них почути, і тому завжди вміють “тримати ніс за вітром”. П’яті – тому, що хитрі, шості – бо лукаві і так далі. І всі зазвичай не бачать в цьому нічого поганого, як і в самому кредо: “Не збрешеш – не проживеш”.

Світлотіні Міста Сонця

Якщо блок суджень А1 розкриває логіку концепції “Прожити можна лише завдяки брехні”, то їй протистоїть логіка блоку Б2 “Можна прожити лише правдиво”. Пара суджень: “Кожна людина має жити лише по правді” та “Брехні немає місця в нашому житті” містить бачення ідеального суспільного життя. Ну зовсім як у книзі великого утопіста Томазо Кампанелло “Місто Сонця”, де люди живуть лише правдою і лише по правді. Згоду з обома судженнями виявила така ж кількість респондентів, що й з попередньою парою. Що ж це за люди? Дати їм оцінку я попросив експертів і на таку роль навмисне взяв студентів – людей ширих, з непотьмареними ідеалами, сподіваючись на їхнє пояснення ідеальної ситуації в суспільстві.

Наталка: “За цими відповідями на анкету мені бачиться чесна людина, справедлива, принципова – безперечно, вона має багато позитивних якостей. Але ці якості, спрямовуючись проти брехні, унеможливають бачення цілісної картини світу, де правда і брехня тісно переплітаються. Індивід цілком очевидно закриває очі на реальність. Тому це може викликати у нього ж зайву підозрілість щодо дій інших людей, навмисний пошук нещирості інших, і цим спричинити негативне ставлення оточуючих до себе”.

Юля: “Думаю, ці судження можуть відображати почуття справедливості і правдивості людини, яка не поважає і не визнає брехні в будь-яких її проявах, для якої правда – ось що становить цінність. Позиція цих 60-ти респондентів доволі чітка і категорична, повністю сформована і логічна, в чому, можна припустити, не останню роль відіграло

виховання індивіда. Сім'ї, які живуть по правді, власними щирими взаємостосунками подають приклад дітям, що допомагає формуванню у них чесноти правдолюбства. Становленню такої світоглядної позиції індивіда може також сприяти власний життєвий досвід: пережитий колись смуток чи розчарування від брехні може назавжди відвернути від такої практики”.

Ірина: “Певно, респондент – ідеаліст. Він не тільки вважає, що кожен має жити лише по правді (з чим я ще можу погодитись), а й каже, що брехні немає місця в нашому житті. Вочевидь, він орієнтований на щось менш буденне, більш високе.

Я зовсім не хочу його осудити, висміяти, ні. Як я вже казала, з приводу правди я з ним погоджуюсь. А от сказати, що брехні немає місця в нашому житті, я аж ніяк не можу. Адже з якимись її проявами ми стикаємось мало не щодня: ми ж живемо в соціумі, де далеко не всі бажають жити по правді! Чи, може, йому пощастило не зустрічатись із цією частиною суспільства?!

Зрозуміло, що сам респондент живе по правді. А от щодо брехні, то в нас з ним, мабуть, просто різне уявлення про неї. Ми ж зараз не розглядаємо різні види брехні: хитрощі, часткова неправда тощо, а говоримо загалом про брехню як спотворення сутності. Я просто впевнена, що з проявами неправди хоч раз у житті стикався кожен. Та респондент, певно, вважає брехнею тільки якийсь грубий, нахабний обман, а на інші прояви неправди не звертає уваги. Чи просто звук до цього”.

Катя: “На мою думку, люди, які погодилися з цими варіантами, а їх 60 осіб, є дуже виховані. Їх виховували, спираючись на мораль, духовність. Така людина дотримується Божих заповідей. І ще: люди, які обрали ці відповіді, є інтелігентні, можливо, їх робота пов’язана з релігією, вони мають добру родину і вдачу. Такі люди живуть правдою і, мабуть, чують від усіх правду; на мою думку, вони є найвними, але дуже відкритими, чесними, справедливими. Адже тільки кажучи правду і чуючи її, ти можеш щось змінити в своєму житті. Я мрію про таке суспільство без лицемірства і брехні”.

Олена: “Досить утопічними є переконання і бажання респондента, оскільки брехня, як хронічна болячка, стан якої можна полегшити, але хвороба все одно залишається, заражаючи собою суспільство. Але це абсолютно логічна позиція у прохристиянському контексті, який забезпечує відсутність внутріособистісного конфлікту”.

Люба: “Я спробую прагматично пояснити думку респондентів, що погодилися з цією парою суджень. Вони переконані, що брехня не може принести користі людині, яка її застосовує. Бо всяка брехня завжди тим чи іншим шляхом веде до горя, негараздів, страждань, хоч спочатку нам може здатися, що це не так. Люди жорстоко помиляються, якщо думають, що за допомогою брехні “знайдуть своє щастя”. Навіть брехня заради спасіння (себе чи когось) ніколи не стане правдою”.

Ігор: “На мою думку, респонденти, які обрали “своїми” цю пару суджень, є людьми наполегливою, стійкою натури. Їм належить бути керівниками, організаторами, диктаторами. І вони не зазнають веселощів життя”.

Назар: “Вважаючи, що можна жити лише по правді, ці люди чесні як перед собою, так і перед оточуючими. Вони не бачать сенсу в тому, щоб брехати близьким людям, віддаючи перевагу нехай навіть дуже неприємній, але правді. Люди відверті, достатньо справедливі, які самі живуть щиро, відкрито та бажають того ж і від суспільства. Велику кількість таких відповідей – п’ята частина опитаних, можна вважати прогресом для нації”.

Оксана: “А мені жаль цю (велику!) групу людей, які вважають, що ніколи й ні за яких обставин не слід брехати. Така позиція може зашкодити самому її носієві, бо інша людина може забрати все, що правдива людина досягне в своєму праведному житті. Дуже неприємно стає, коли людина бачить, що її щирістю хтось зловживає. Або ж: живеш у світі праведно, ніколи не брешеш. І нікому ти не потрібен зі своєю правдою. Але в ділових колах також буває, що компанії потрібні чесні люди, які ніколи не підведуть. Отож кожен вибирає “свій шлях широкий””.

Михайлина: “З цього дослідження й нинішньої дискусії я зробила висновок: у всьому має бути так звана “золота середина”. І брехати люди повинні вміти, і правду казати. Якщо б усі говорили тільки правду, не було б певного екстриму чи якоїсь таємничості. Звичайно, постійно брехати не слід. Я визнаю, що вмію брехати, та водночас намагаюся цим не зловживати”.

Віра: “Ми якось впадаємо в крайнощі: то шукаємо виправдання брехні, то надто ідеалізуємо респондента-правдолюбця. Можливо, він згодився із судженням “Брехні немає місця в нашому житті”, маючи на увазі життя суспільства і тільки. А від нього він себе почуває доволі

віддалено. Або згоден із судженням як із чимось ідеальним, до чого слід прагнути; і для цього кожен має жити лише по правді, що цілком логічно. Забезпечена цілісна структура: ідеал і стремління до нього. А реальності – то вже річ інша. І згода із запропонованим в анкеті судженням зовсім не означає, що “кожен” – це і він у тому числі та ще й безумовно.

Оця роздвоєність особистості – одні критерії для всіх інших і зовсім інакші для себе – нагадує мені, що люди не зрозуміли думки Т. Г. Шевченка “Учи неложними устами казати правду”. В руках праведної людини правда є засобом боротьби зі злом. І є правда як засіб вчинення зла, зведення рахунків, як згусток негативної енергії, що злітає з ложних уст озлобленої людини, яка кривить душею, стверджуючи, що каже правду заради добра, а насправді радіє, що правдою “добиває” суперника. Це означає, що висловлення правди – то є велике питання людської моралі й міра інтелігентності та вихованості людини незалежно від того, чи це ми самі, чи хтось інший. Категорія правди завжди супроводжується такими поняттями, як упевненість, переконаність, віра. Ми впевнені в тому, що почуте є правдою, інакше й самі братимемо під сумнів правдивість того, що стверджуємо”.

Люди нормальної соціальної адаптованості

Так можна сказати про респондентів, які погодилися з парою суджень: “Брехня є обов’язковим атрибутом нашого життя” та “Кожна людина має жити лише по правді”.

Але ця група людей, звичайно ж, неоднорідна. Одні з них намагаються не брехати, хоча розуміють, що брехня поширена в суспільстві. Вони чесні, здатні реалістично сприймати життя таким, яке воно є насправді, не прикрашаючи реальність, а приймаючи її як даність. Але це люди, які здатні змінити дійсність на краще саме завдяки чіткій внутрішній позиції щодо брехні та реалістичному світобаченню.

Інші, погоджуючись з першим судженням, спираються на власний досвід, а той підказує, що брехня “авторитетно заявила” про себе і міцно вкорінилася у житті суспільства, можливо, навіть є невід’ємною складовою нашого менталітету. Можна здогадатися, що людині доводиться самій відчувати й перевіряти дію згаданого атрибуту в своїх чи то особистісних стосунках з близькими, чи то у професійних – з колегами, чи то у більш широкому масштабі – країна–світ, сприймаючи

інформацію з різноманітних джерел. Але при всьому цьому не можна не відзначити оптимістичних настроїв і переконань респондента, що (хоч брехня і є атрибутом нашого сьогодення) кожен має жити по правді, ми повинні прагнути і намагатися жити правдою.

Позитивна відповідь на кожне із згаданих тверджень є нічим іншим, як палицею з двома кінцями – людина тримає її то за один кінець, то за другий, залежно від ситуації, змінюючи, відповідно, свої переконання.

Ця група респондентів, очевидно, дотримується думки, що наше життя і наше суспільство тонуть у брехні і вже настільки з нею злилися, що не існують нарізно. Але в своєму конкретному випадку респонденти вирішили відокремитися від такого соціуму. Можливо, навмисно, а можливо, й інтуїтивно респонденти відзначили, що, попри такий нерадісний стан речей у світі, вони йдуть шляхом істини. Логіка міркувань зводиться до тези: обуха батоном не перебити, але моя совість чиста.

Люди мають жити по правді, незважаючи ні на що, і в цьому полягає їхній “план дій” щодо викорінення брехні. Сподівання респондента такі: згодом, якщо всі будуть жити по правді, якщо неправда зникне не зовсім (що є насправді сумнівним), то хоча б послабляться її позиції, і вона буде вже не атрибутом, а поодинокими випадками. Ідеалісти...

Згоду з обома судженнями можна трактувати і як вираження конфліктної позиції, яка базується на тому, що індивід позначає себе “хорошим”, а всіх інших “поганими”, а отже, наявні деякі схильності до егоїзму.

Також це можуть бути люди віруючі або з добре вихованої родини, інтелігентні. Вони розуміють жорстоку реальність, але не зраджують духовним, моральним критеріям та живуть надіями на краще.

Отже, бачимо галерею типів, серед яких виокремлюються мужні, чесні перед самими собою, які не хочуть далі так жити, але розуміють, що починати треба із себе, з кожного особисто.

Життя наше суперечливе

В останній групі відповідей (Блок А2) поєдналися судження “Брехні немає місця у нашому житті” та “Вміти брехати повинна кожна людина”. Алогічність цієї пари очевидна. А отже – чи варто їх розглядати?

Безумовно, варто. Адже вони поєдналися у свідомості кожного десятого респондента. Чимось же вони керувалися, щось міркували, погоджуючись з обома твердженнями. І я знову звернувся до молоді, запропонувавши студентам прокоментувати цей логічний парадокс.

Оксана: “Здавалося б, перед нами полярні думки, яких дотримуються не одні й ті ж люди. Перша думка виказує доволі категоричне, далеко не позитивне ставлення до брехні. І, здається, що людина, яка з нею погоджується, не лише від інших, а й від себе вимагає жити по правді. З другого судження випливає доволі спокійне прийняття брехні як даності, як того, без чого нікому ніколи не обійтися. І якщо ці наші спроби пояснити певні життєві позиції окремих людей щодо обраних суджень можуть вкладатися в логічні рамки, то як тоді пояснити світогляд людини, котра одночасно виказує згоду щодо обох суперечливих, можна сказати, взаємовиключних суджень?”

Чимось же спричинено? Думаю, оцей дуалізм, ця “невірність” самому собі криється у людській природі... З першим судженням людина сама насамперед не хоче бути обманутою, це своєрідний самозахист. Або з гуманних міркувань щиро бажає побороти, викоринити цю людську “хворобу”, адже, окрім брехні, є речі, що і без того затьмають цей світ. Тому, може, якщо ми будемо правдивими один з одним, жити стане легше... Але у випадку, коли людині казати правду певним чином не вигідно, знов-таки включається самозахист, і людина доходить висновку, що брехати все-таки має вміти кожен. І не без упевненості скажу, що, скоріше, людина “пробачить” і “дозволить” брехню собі, аніж іншому щодо себе”.

Наталка: “Перед нами людина, яка не визнає існування брехні в суспільстві та водночас сама вдається до неї. Можна припустити, що брехня допомагає респонденту досягти особистого успіху та утвердитися в житті, але щодо себе він не хотів би, щоб хтось її використовував, тому обрав і друге, суперечливе, твердження”.

Ірина: “Світоглядна позиція цих респондентів спірна. Вони не сприймають брехню як суспільне явище. Але не виключають ситуацій, за яких брехня допомагає уникнути конфлікту. Щоб не образити співрозмовника, треба іноді вміти використовувати брехню у спілкуванні”.

Юля: “Думаю, перше судження розцінене респондентом як сподівання, заклик. Бо навіщо ж тоді вміння брехати, якщо брехні немає?! Це можна розглядати як приклад чуттєвості респондента до навколишнього середовища, адже світогляд – це передусім процес чуттєво-

практичного ставлення людини до світу. Респондент – людина, орієнтована на світле, чесне, але інтуїтивно вважає за необхідне вміння брехати. Такий собі захист”.

Альона: “Мені бачиться однозначно конфліктна позиція, яка виникла на ґрунті різного впливу процесу соціалізації на людину, коли один з агентів соціалізації стверджує одне, а другий – інше”.

Люба: “Інакше кажучи, поєднується непоєднуване. Така суміш переконань однієї людини здається нереальною. Закрадається сумнів, що на одне з тверджень відповідь респондентом була дана нещиро або ж бездумно. Або ж ті люди, що потрапили до цієї “пастки”, розриваються між двох вогнів: життя у світі без брехні постає як нездійсненна мрія, до якої ще дуже далеко, а в реальності все навпаки.

Сучасний стиль життя нашої цивілізації відбивається у словах Геббельса: “ Чим нахабніша брехня, тим легше в неї вірити””.

Олена: “Суперечливу позицію респондента пояснюю тим, що, мабуть, він би дуже хотів, щоб у нашому світі не було брехні. Натомість усвідомлює, що це неможливо, і щоб вижити, кожна людина повинна вміти брехати”.

Ірина: “На мою думку, ця категорія людей взагалі не вважає брехню принципом свого життя, вони живуть правдиво і не мають на меті говорити неправду з будь-якого приводу. Але все ж таки згодні, що вміти брехати повинен кожен, бо в реальності дуже важко дотримуватися абсолютної правди. Можливо, це переконання стосується теоретичної необхідності вміти про всяк випадок збрехати, але не практичних намагань застосовувати це в житті. А вже коли вкрай необхідно, то можна збрехати, але по-доброму”.

Ігор: “Мені здається, що алогічність цих респондентів походить від нечітких ідеалів, з одного боку, і від несформованої системи цінностей, з другого. Прагнучи доброго й світлого, вони у повсякденному житті роблять все навмання, йдуть за ситуацією, а тому й мусять вміти коли брехати, а коли спілкуватися правдиво”.

Світоглядне й чуттєве

Емоційне та раціональне сприйняття й засвоєння навколишнього світу, в тім числі й соціальних взаємин, відбувається одночасно, створюючи у людини то внутрішню гармонію, то стан дисонансу. Не є

винятком і сприйняття досліджуваного нами феномена, що підтверджують отримані в опитуванні показники.

Таблиця 9

Оцінка огидності/приємності брехні

Судження	Брехня є обов'язковим атрибутом нашого життя	Брехні немає місця в нашому житті
Брехня завжди огидна	Блок А1 94 особи	Блок А2 84 особи
Брехня буває приємнішою за правду	Блок Б1 15 осіб	Блок Б2 13 осіб

Блок суджень А1 містить суперечливі твердження, що виключають одне одного. Однак більшість опитуваних погодилися з обома. Їх справді можна зрозуміти, тому що кожній людині щодня доводиться стикатися з брехнею. Брешуть усі: телебачення, політики, продавці, інженери, військові. Ми брешемо всюди: дома, в школі, на роботі. І чи ти хочеш, чи не хочеш, ти просто мусиш брехати і обманювати. Незалежно від того, чи то заради доброї справи, чи тільки для якогось зиску, чи то ще чомусь. Навіть коли людина говорить звичне: “Так, це дуже смачно!”, “Радий тебе бачити!” та сотні схожих фраз, що стали нормою етикету, чемного спілкування, бо ж слід говорити приємне. При цьому в того, з чийого язика такі слова злітають, залишається присмак бридкості до самого себе.

В народі кажуть: “Гадюку обійдеш, а від брехні не втечеш”. І коли вона є суцільною, то, звісно ж, огидно буде на душі кожному. Все логічно. Тут поєдналося споконвічне ототожнення брехні зі злом і нинішнє перенасичення нею нашого життя.

Жертви – так можна назвати цей тип людей. Вони чують брехню – і їм від цього погано, вони брешуть самі – і їм від цього також погано. Через наявність такого замкненого кола розвивається комплекс провини, комплекс жертви.

І я знову звернувся до світлих голів молоді, до їхньої непотьмареної думки. Ось коментар молодих людей щодо позиції респондентів, об'єднаних у блоці А2, які і на чуттєвому, і на світоглядному рівнях відторгають, заперечують брехню. Чому?

Пояснення перше. Можливо, респондент, обираючи ці твердження, керувався якимись власними відчуттями і переконаннями, пов'язаними з відразою до брехні та уявленнями про те бажане суспільство, в якому він хотів би жити.

Пояснення друге. Неодноразово відчувши провину за скоєну брехню чи випробувавши на собі впливи чужої брехні, люди з упевненістю кажуть, що вона завжди огидна. І тому роблять висновок, що брехні немає місця в нашому житті.

Пояснення третє. Або респондент не помічає брехні як такої, або ж не відносить до брехні ті вияви неправди, з якими ми стикаємось мало не щодня (ми ж спілкуємося з людьми, отримуємо якусь інформацію). Тому що респондент її “не помічає”, він вважає брехню огидною.

Пояснення четверте. Респондент – людина з чітко визначеними моральними принципами і з характером борця за високі моральні засади.

Пояснення п'яте. Це максималіст, він відкидає не лише певні альтернативи, а й цілком реалістичну картину світу. Те, що людина не визнає брехні, зовсім не означає, що вона з нею не стикається. Це утопічне бачення, яке, можна припустити, ґрунтується на дещо імпульсивному та загостреному сприйнятті буденності респондентом.

Небагато, лише 15 опитаних, обрали такі твердження блоку Б1: “Брехня завжди приємніша за правду” та “Брехня є обов'язковим атрибутом нашого життя”.

Хто вони, ці люди? Апологети брехні, для яких вона не тільки обов'язковий, а й приємний елемент життя? На перший погляд, це так і є. Але чому вони такі?

Можливо, сприймають суспільство, в якому живуть, брехливим і вважають себе його часточкою, бо для них брехня завжди приємніша за правду і вони її не цураються.

Можливо, життя цих респондентів переповнене брехнею. Вони так часто брешуть, що не уявляють свого життя інакшим, і впевнені, що й інші люди такі ж; що брехня приносить як матеріальну, так і духовну користь, а тому й стала необхідністю, без якої жити немислимо.

Можливо, ці респонденти – безнадійні фаталісти, які впустили у власне життя забагато нещирості і винесли собі вирок: “Так, життя – сповнене брехні, в мене немає вибору, окрім як підкоритися”. Не від-

чувається в цих людях здатності до боротьби за бажане власними зусиллями.

Можливо, це люди, яким простіше слухати та говорити брехню, аніж відчувати біль та завдавати його іншим у тому разі, коли правда є дуже болючою. Втікати від правди для них є нормою.

Можливо, це якісь дуже невпевнені у собі і закомплексовані люди, які не мають своєї позиції, а якщо вона є, то хитка, люди невпевнені у її правильності. І щоб їх не шокувала дійсність, вони вірять кожній брехні, яка вже не робить їм боляче, а приносить приємність.

А, можливо, не все так просто, як видається на перший погляд. Адже що ми відчуваємо, коли спілкуємося з людиною, яка розповідає про себе? Вагання. Бо людина наче й не обманює, але й не говорить правду про себе. Від нас прихований її внутрішній світ, він для нас незрозумілий. Він відомий нам лише частково, поверхнево. Наше знання про нього неточне, і ця неточність та невизначеність є гарантією і захистом людини від нашої можливої недоброзичливої оцінки. Протягом життя ми порівняно рідко переживаємо гостре відчуття безсилля або навіть відчаю від того, що інша людина (особливо близька) не в змозі проникнути в нашу душу і безпосередньо відчутти й зрозуміти наш душевний стан. І слава Богу, що це так, що не всі наші думки і почуття стають надбанням когось іншого, що душа наша прикрита словесною оболонкою, не даючи сторонньому погляду проникнути у наш внутрішній світ. Так напівжартома стверджують деякі філософи: наша мова часто служить не для прояснення думок, а для приховування їх. Цілком може бути, що респонденти – це люди, для яких комфортніше говорити неправду задля убезпечення від вторгнення в їхній внутрішній світ.

Найсуперечливіше поєднання думок у блоці Б2 “Брехня завжди приємніша за правду” та “Брехні немає місця в нашому житті” об’єднало 13 респондентів. Які це люди? Звичайнісінькі, зіткані із суцільних протиріч. Немає нічого дивного в тому, що чуттєве (судження перше) суперечить раціональному (судження друге). Респондентові приємніше чути брехню, аніж засмучуватися від правди. Разом з тим він цілком згоден, що без брехні жити було б краще.

Отаку суперечливу категоричність можна пояснити так. Людина тому й бреше, що легше щось вигадати, що влаштуватиме всіх, ніж думати і гадати, як правильно сказати правду, щоб нікому не зашкодити.

Саме своєю приємністю і легкістю брехня й приваблює. Тут спрацьовує ще й ефект заборонного плоду. Чим більше брехню і брехунів засуджувати, чим частіше говорити, що брехня – це погано, тим більший кількості людей хотітиметься спробувати її “на смак”, тобто когось обдурити чи звести наклеп на когось.

Для респондента брехня виступає у ролі певної прелюдії до правди. Так, людям більше подобається чути про себе приємні речі, навіть якщо вони чудово розуміють, що це лицемірство. Людина визнає, що інколи чути брехню буває приємніше за правду, але справжньою життєвою цінністю є остання. Суперечливість поглядів можна пояснити й тим, що виховання батьків і школи чітко заклали у їхню свідомість одне і водночас загнали у підсвідомість протилежне. До того ж брехня як соціальне явище більш довговічна, вона легко пристосовується до плину часу, стає його складовою. Ми повинні жити з істиною, але більшість все ж проти неї. Придивіться до власного життя і ви побачите, що чимало ваших понять помилкові. Але якщо прийняти істину, розвалиться дуже багато чого. Іноді ми проводимо ревізію своїх переконань, намагаємося щось змінити, але нове не завжди має переваги. Кажуть, що якщо погнатися за двома зайцями, зловиш третього, і не завжди він буде кращим за двох перших. Звички, що вкорінилися у нашої свідомості, нелегко змінити. Іноді здається, що це неможливо.

Чесному – гірше

Зовсім інакший розподіл відповідей отримано внаслідок зіставлення двох пар суджень, реалізація яких визначає і стратегію, і тактику поведінки людини в суспільстві (табл. 10).

Таблиця 10

Оцінка респондентами чесної життєвої лінії

Судження	Чесна людина нічого не досягне в цьому житті	Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 51 особа	Блок А2 28 осіб
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 31 особа	Блок Б2 71 особа

Розглянемо логіку міркувань найчисельнішої групи – 71 особа (Блок Б2), за якою у свідомості водночас “вживаються” саме ці два судження (а точніше, такі дві світоглядні настанови): “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті”, а тому “Кожна людина має жити лише по правді”. Тут на авансцені чесність – така соціальна категорія, за якої немає розбіжності між суспільними і особистісними нормами, коли внутрішня правдивість реалізується в чесності. Мабуть, це кришталево чесні люди, сама єдність мрій і дій, ідеалів та їх дотримання у повсякденній поведінці. За умови, що, погоджуючись саме з цими двома судженнями, вони говорять про реальне, а не бажане. Про те, що є в житті, а не лише, що має бути. Вони становлять четверту частину в масиві опитаних, то, може, і в суспільстві їх не менше. То добре. Якщо це так.

Але спочатку відкинемо сумніви, прийнемо за істину, що так воно і є. Тоді люди з такими життєвими настановами упевнені в собі, життєрадісні, сильні, рухливі, врівноважені. Вони наполегливі й послідовні у досягненні мети, не губляться у складних ситуаціях, часто досягають високого професійного рівня. На таких зазвичай дружлюбних людей можна розраховувати, сподіватися на їхню підтримку і не боятися зради. В них добре розвинене почуття справедливості, вони не визнають оман. З такими легко спілкуватися, вони не скритні, кажуть те, що думають, можуть бути хорошими і вірними друзями.

У їхньому житті, можливо, щось і не складається, але завдяки позитивному настрою, світлим почуттям вони вірять в успіх, який може забезпечити лише справедливе ставлення до дійсності, до інших людей, до своїх життєвих ролей. Чесні й працьовиті, вони мають найбільше задоволення від того, що їхні і не тільки їхні бажання втілюються в життя. У них не виражена жадібність, в їхніх діях немає підступу. Вони вміють співпереживати, радіти успіхам своїм і чужим, великим запасом знань користуються не тільки в своїх інтересах. Не можна не захоплюватися культурою спілкування цих людей: стриманих, не вульгарних, завжди оптимістично налаштованих, наділених щедро почуттям гумору.

Ці дві світоглядні настанови поєднуються в людях, які переймаються своєю репутацією, авторитетом, ставленням до них родичів і колег, знайомих і незнайомих, але досягти доброзичливого до себе ставлення – не головна мета. Передусім вони чесні перед собою, а потім вже й перед іншими людьми. Це їхнє життєве кредо, а не лише на-

магання виглядати чесними й порядними. Такими вони є не у власній уяві, а в реальному житті.

Такі люди не можуть бути самотніми, здебільшого вони мають таких же добрих, чесних і порядних друзів, які, знаючи, що це – ЛЮДИНА, допомагатимуть й оберігатимуть її, поруч будуть кожної хвилини. Та разом з цим, не помічаючи брехні ні за собою, ні за оточуючими, вони ідеалізують світ і часто не в змозі аналізувати й адекватно сприймати оточуючих. Тому часто й набивають лоба об реальність нинішнього життя.

А що думають з цього приводу молоді колеги? Мені цікавою була не стільки їхня оцінка позиції респондентів, скільки вияв самих себе в оцінках інших. Яким є ставлення нинішньої молоді до правди і брехні? З мого боку це був такий собі експеримент: не прямими питаннями, а опосередковано виявити сутність молодих людей. Я скористався мудрістю: слухай уважно людину, яка характеризує іншу – в цей момент вона характеризує себе.

Наталя: “Респондент, скоріше, максималіст. Щоб відстояти правду, піде на все. З одного боку, це може бути успішна людина, яка чесним, але довгим шляхом досягала успіхів у певній сфері. І такі якості, як чесність, відвертість, вірність принципу стали запорукою її визнання. З другого боку, це конформіст, нездатний проявити гнучкість, “відчути ситуацію”. Респондент сприймає реальність ідеалізовано, ніби закриваючись від таких очевидних фактів, що деякі люди стають успішними і за допомогою нечесних методів. Можливо, він це чітко усвідомлює і тому ще більше поринає у власний суб’єктивний вимір бажаної реальності. Як наслідок – образа на весь світ, що живе за іншими правилами та не дає можливості даному індивіду отримати бажане за власною моделлю. Тому така однозначна позиція видається “вимогою” до суспільства, адже лише за таких умов індивід зможе самореалізуватися”.

Ірина: “Оцінюючи судження, респонденти керувалися своєю системою цінностей, своїми переконаннями, настановами, що визначають їхні погляди на життя. В даному випадку – на місце правди в житті кожного та в їхньому житті зокрема. Аналізуючи відповіді, можна зробити такий висновок: респонденти є чесними людьми, які дуже високо цінують правду, вважають, що всі люди мають жити лише по правді, тільки чесною можна чогось досягати. Тобто чесноти – їхній пріоритет, ключове поняття світогляду”.

Катя: “Коли людина живе правдою, в її духовному житті є гармонія і впорядкованість. У нашому житті є правда і брехня, вони – протизвага один одному. Я вважаю, що неможливо пізнати щось, коли не пізнаєш протилежне.

Мабуть, ці люди обрали для себе такий шлях, без брехні. А можливо, вони чують те, що хочуть почути, і вважають це правдою. Або вони дотримуються правила: “Не хочеш почути брехню – не запитуй, а що треба, люди самі розкажуть”. Можливий інший варіант: люди мріють про правду, і в мріях легше жити, ніж у дійсності”.

Олена: “У респондента позиція ідеаліста, адже він вважає, що тільки чесна людина може досягти успіху у цьому житті, якщо житиме лише по правді. Тобто йдеться про те бажане, чого немає в нашому житті”.

Яна: “Вибір цих двох суджень є свідченням чіткої світоглядної позиції респондента. Людина демонструє тверде переконання у правильності жити по честі та совісті. Відчувається негативне ставлення людини до брехні і повага до правди.

Думаю, що ці погляди визначають позицію як самої людини, так і відображають її вимогу, певний заклик до суспільства в цілому та його окремих індивідів, до свого оточення. Людина вважає за правильне жити правдою, відповідно, слід припустити, що стосунки у власній родині вона буде, керуючись цим принципом, дітей привчає до чесності. Камінчики цього правдолюбства можуть бути закладені батьками чи під впливом певного колективу або навіть вчинку. Наприклад, невдало збрехавши, людину назавжди може відвернути від бажання повторювати цю практику”.

Люба: “Те, що доволі велика кількість опитаних погодилися з цими твердженнями, може свідчити про значний моральний багаж суспільства та визначити шляхи досягнення цілей. За всієї складності нинішньої ситуації в країні люди не деградували. Прагнення і бажання не опустилися до рівня свідомості, за якого вважається, що “будь-які засоби гарні заради перемоги”. Цінністю і надалі залишаються в нашій культурі чесність, гідність, справедливість. Коли в скрутних ситуаціях людина проявляє себе як гідний член суспільства, тоді її вчинок слугує прикладом і залишається культурним надбанням”.

Василина: “Правдою і лише правдою керуються ці респонденти. Все, чого ці люди досягли, вони мають завдяки своїй чесності. Посвоєму це мудрі люди, вони нікого не обдурювали та завжди керува-

лися правилом: “Краще сказати гостру правду, ніж лагідну брехню”. Якою б гіркою була правда, але це реальність. Якщо ці люди й зроблять щось погане, то вони чесно зізнаються в цьому. Можливо, серед них є віруючі, яким їхні сумління і віра просто не дозволяють брехати й оббріхувати інших. У сім’ях цих людей не виникає суперечок з приводу того, що хтось когось обманює. Рідні таких респондентів довіряють їм, як самим собі”.

Альона: “Так, це цілеспрямовані люди зі сформованою системою ідеалів, а саме християнських ідеалів, адаптованих до сучасних потреб людини у кар’єрному зростанні, заробітку тощо. І радує, що це найбільша група серед опитаних. І тому віриться, що сучасний світ не настільки брудний, розбещений та аморальний, як часто нам бачиться”.

Резюме: доволі значна частина людей сповідують і дотримуються чесного способу життя. До них однозначно належать і мої моді експерти.

Як люди, так і ми

Логіка міркувань другої за чисельністю групи респондентів (Блок А1) теж будується за принципом: якщо “А”, то “Б”. Якщо суспільство брехливе, то його члени мають поводитися адекватно. Тобто вміти брехати повинен кожен, тому що чесна людина нічого не досягне в цьому житті. Це свідомі, усталені життєві настанови, якими люди постійно керуються у житейській практиці.

Людина, в свідомості якої базовими є ці дві настанови, – неординарна особистість. Її самовираження виявляється у брехні й обмані для досягнення мети. Такі люди наполегливі, схильні до жорстокості. Їхня підозріливість та недовіра базуються на припущенні, що й інші люди такі ж. Водночас вони кмітливі, швидко засвоюють усе нове, вміють використати для своїх цілей усякі знання і здібності.

Як правило, ці люди з допомогою обману досягають у житті певних вершин. Адже життя – це боротьба за виживання. Не лише про трудівників, а й про хитрих складені прислів’я: “Як дбаєш, так і маєш”, “Як постелишся, так і виспишся” тощо. Тоді це позиція реалістично мислячих людей, які у соціальному протистоянні досягають успіху, щось приховавши, десь прибрехавши, інколи недомовивши і т. д.

По своїй суті вони, можливо, й чесні люди, але дуже швидко життя їх навчило пристосовуватися.

До того ж життєвий досвід формується не лише на власних гулях. В оточенні цих респондентів напевне є люди, соціальне становище яких вище, вони більш забезпечені матеріально. Бо більше брешуть. Але ж статки – це ще не радість і тим паче не щастя.

Для певної частини людей з цими двома життєвими настановами не існують морально-етичні норми, та й закони для них стають чимось другорядним. Життєві принципи – це не для них, їх зречуться з великим задоволенням (чи й без нього), аби задовільнити свої потреби. Зречуться у тім випадку, якщо у них були принципи. Декому й зрікається нічого.

Щоправда, в судженні є слово “вміти”. Отже, брехати – це не легке діло, щось не дає, щось заважає, стримує. Це “щось” може бути сумління, передчуття або підсвідоме розуміння того, що до справжнього щастя брехня не доведе.

Та попри все, в обох випадках маємо справу з людьми внутрішньо цільними, психологічно однорідними, хоч і з протилежними соціальними настановами. Цікавою і цього разу є думка молоді – і як пояснення позиції респондентів, і як опосередковане вираження своєї позиції.

Наталя: “Перед нами людина, що використовує брехню як засіб досягнення будь-якої мети та успіху в житті. Респондент, ймовірно, не бачить інших шляхів отримання бажаного, окрім брехні. Перед нами людина, що здатна використати будь-які способи. Моральність щодо себе та інших відсутня. Адже засадовим принципом, що визначає подальші дії індивіда, є брехня. Можливо, це амбітна людина, яка прагне отримати багато від життя, але за відсутності необхідних знань, умінь, навичок, досвіду обирає простіший шлях – шлях обману, шахраювання, що швидше забезпечить результат. Проте такий варіант призводить до деградації особистості, робить людину моральним девіантом суспільства”.

Юля: “Перш ніж розпочати аналіз суджень, я спитала себе: а справді чи зможе чесна людина досягти чогось у житті? Подумавши, вирішила, що так. Більше того, це єдино прийнятний шлях. Є якісь речі, від яких заради досягнення консенсусу можна відмовитись, але ні в якому разі такою річчю не має бути правда!

Важко сказати, чим керувався респондент, вибираючи ці судження: чи то відповідь була дана на основі особистого досвіду, чи то “вибирало” ество респондента (варто зазначити, не зовсім моральне), чи телебачення (та ЗМІ загалом) залишили свій відбиток. Відомо, що мас-медіа впливають на всі етапи соціалізації сучасної людини так, що у споживачів ЗМІ, а тим більше у молодіжному середовищі, спостерігається бездумне, “всеїдне” поглинання інформації, що надходить з екранів телевізорів, комп’ютерних моніторів, з радіоприймачів. Поступово притупляється потреба в надбанні знань, в духовно-естетичному збагаченні. Так чи інакше, але факт залишається фактом: відповідь респондента однозначна – чесна людина не зможе досягти чого-небудь у житті, саме тому й необхідне вміння брехати.

Гадаю, неважливо, яке з переконань є похідним, однак їхній тісний зв’язок безперечний. Та варто пам’ятати, що ми самі обираємо, яким шляхом йти, якими засобами досягати поставленої мети. Не можна казати, що я брешу, бо обставини так склалися, найлегше посылатися на когось; якщо не можна вплинути на зміну ситуації, то хоча б треба вийти з неї гідно”.

Люба: “А хіба більшість з нас вважає інакше? Респонденти відзначають брехню як ключ до успіху. Чому? Та тут усе просто. Хто в нашій державі є найуспішнішим? Політики! А за всі роки існування нашої держави народ не бачив того, що йому обіцялося. Відповідно, брехня закарбувалась у нашій свідомості як визначальна складова світогляду.

Уявіть собі таку картину – на білбордах красуються написи: “Брехня є і в неї потрібно вірити...”, “Брехня одна для всіх...”, “Стабільна брехня – успішна дурня” чи “Країні потрібен справжній брехло”.

Кажете, маячня, абсурд? А як тоді ще можна назвати те, що відбувається в Україні? Є одне слово, але воно з ненормативної лексики. От коли другою державною буде мова матюків, то тоді цим словом можна буде одразу визначити й охарактеризувати наше життя.

Завдяки нашим політикам психологи завжди матимуть на маленький шматочок хліба з ікоркою чорною/червоною. Не тільки тому, що постійно буде матеріал для здобуття наукових знань, а ще й тому, що завжди матимуть пацієнтів – нас, очманілих від суцільної брехні. Якби З. Фрейд був живий, він би неодмінно назавжди оселився в Україні – скільки матеріалу, скільки свідомого божевілля надихнуло б його на створення ще одної психологічної теорії особистості.

Нобелівська премія була б гарантована – Україна підтримала би пана Зигмунда.

А українські політичні ток-шоу? Коли дивишся їх, виникає враження, котре згодом переходить у стійку переконаність, що в них наші політики здають іспити з казуїстики – хто більше набреше й найкраще відбрешеться, той і переміг.

Наші глядачі шаленіють від цього, їм це подобається. Ви в це можете повірити? Людям подобається брехня, яка безпосередньо впливає на їхнє життя і на життя їхніх дітей. Це ж нонсенс! У країні, де політики нехтують законами, ті ж такі політики один поперед одного кричать про нагальну необхідність усім дотримуватися законів.

Чомусь одразу пригадуються сонцяєйне обличчя нашого Леоніда Макаровича. Як і належить мудрій, розумній людині, він постійно цитував класиків світової думки і навіть сказав мудру річ про те, що у наших політиків немає відповідальності за свої вчинки та дії. От тільки чомусь Леонід Макарович себе забув додати до цього списку.

Брехня у політиків є визначальною складовою світогляду. А ми копіюємо їхні вчинки, а потім щиро обурюємося вакханалією в країні і не розуміємо – чому так усе погано, коли ми такі хороші?”

Олена: “Певно, ці респонденти не змогли досягти життєвих цілей чесним шляхом, тому вважають, що лише неправдами, обманом, фальшивістю можна домогтися того, що ти хочеш і на що заслуговуєш.

Але не слід забувати, що “брехня, як вугілля: не впече, то замаже”. Так і в даному випадку, якщо ти брешеш або оббріхуєш, то брехня колись зачепить і тебе. І саме цього повинні боятися респонденти: в майбутньому їм відплатять їхньою ж монетою.

Таких людей слід остерігатися, тому що вони будуть обманювати своїх колег, керівників, своїх рідних. І робитимуть це для того, щоб досягти більшого, ніж мають у даний момент. Вони домагаються свого будь-якими методами: чи то брехнею, чи то правдою – неважливо. Головне – мету досягнуто. І тому зовсім не поцінують чесних, щирих, відвертих людей”.

Аліна: “Ця пара суджень, обрана одним і тим самим респондентом, демонструє доволі виважену, чітко сформовану й однобоку позицію щодо брехні. Я б навіть назвала її категоричною.

Людина переконана, що без уміння брехати сьогодні не проживеш. Відповідно, неважко здогадатись, що вона особисто ним володіє і застосовує цей талан на практиці. І це, напевно, допомагає їй досягати якихось цілей або скорочувати шлях до мети, інакше звідки переконаність, що чесна людина нічого не досягне.

Авжеж, цій тезі не вчать у школі, і навряд чи батьки будуть прищеплювати цю думку своїм дітям навмисно. Гадаю, це власний висновок і усвідомлений вибір особистості. Можливо, на основі свого або чужого конкретного життєвого прикладу. Для такої людини цінність швидше складають певні життєві досягнення, і не так важливі на шляху до них певні морально-етичні норми, як то чесність. Нею респондент з легкістю може поступитися задля справи, а коли треба – збрехати і, думаю, не відчувати при цьому сорому чи докорів сумління. Брехня в даному контексті оцінюється респондентом не як негативне явище, а скоріше як інструмент у досягненні мети”.

Правдолюбиві песимісти

А далі в таблиці 10 бачимо клубки суперечностей. Ось 31 респондент погодився із чудовим, світлим, сповненим надії судженням “Кожна людина має жити лише по правді”. І ці самі люди поділяють украй песимістичну, занепадницьку думку: “Чесна людина нічого не досягне в цьому житті” (Блок Б1). Парадокс! Знову говоримо одне, а думаємо інше. Це таке виховання чи сформований досвідом та інтуїцією сенс життя?

Чому це так? Може, щось прояснять подальші міркування студентів?

Альона: “Мені ця позиція видається найцікавішою з усіх. Вона відображає категоричну неможливість досягнення успіху для жодного з “гравців” соціуму”.

Ірина: “Складається враження, що респонденти або злукавили десь у відповідях, або насправді вкрай розчаровані. Бо переконані: жити слід лише по правді; брехня – це аморально, погано, ненормально. А праведником не виживеш і нічого не досягнеш”.

Наталя: “Мені бачиться певний конфлікт реальностей – суб’єктивної та об’єктивної. Внутрішньо індивід налаштований на ідеалістичне сприйняття подій, він відчуває потребу чинити “правильно”, бути правдивим щодо себе та інших. Проте усвідомлює, що правдою

не досягне бажаного. Респондент, скоріше, дотримується позиції: “Жити по правді, але заради успіху в житті можна вдатися до лукавства”. Але брехня не дасть можливості утворити тривалі зв’язки. Зрештою, коли обман буде викрито, доведеться знову і знову шукати нові шляхи, щоб бути успішним. Адже соціальна взаємодія, побудована на брехні, унеможливило утворення певної довгострокової структури, в межах якої вона змогла б закріпитися та відтворюватися. Тут в основу має бути покладена деяка цінність, відповідно до якої брехня виступає антиподом, одним із залишкових продуктів, що надає соціальній системі рівноваги. В даному випадку все ж цінністю у респондента є правда, а “врівноважує” її реальність, яка спонукає вдатися до тих чи інших дій, зокрема щодо досягнення успіху. Тут брехня є похідним, вторинним формуванням від більш фундаментальних реалій”.

Юля: “Думаю, першим судженням респондент дає висновок, виявляє своє бачення чеснот у житті. Другим судженням він “розкриває” себе: жити треба лише по правді. Він усвідомлює стан речей, тобто наслідки правди, розуміє, чим це “обертається” для чесних людей, та все ж обирає життя лише по правді. Це пояснюється його життєвими цінностями, моральними настановами, світоглядом загалом. І як би не змінювалось життя, ці цінності незмінні”.

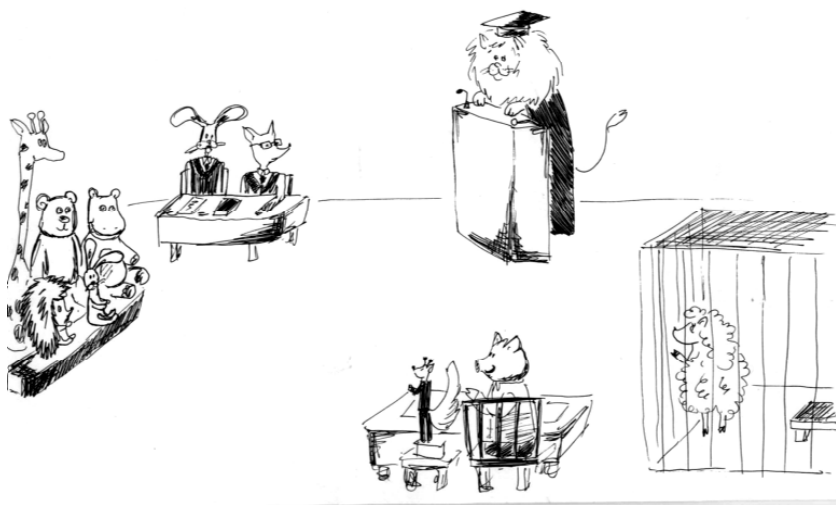
Натела: “Ці респонденти завжди намагалися жити по правді. Але зрозуміли, що їхня чесність не допоможе досягти чогось у житті. І остаточно зневірилися в чесності, правді, однак їхня совість, мораль не дозволяють обманювати і брехати. Все ж таки життя одне, і ці люди не хочуть його забруднювати брехнею. Найімовірніше, ці люди так і не досягли в житті того, що бажали. Вони не є успішними бізнесменами, сім’янинами. Це пересічні громадяни із середніми статками, які ведуть здебільшого тихий, спокійний спосіб життя. Хоча ці люди живуть по правді, але вони впевнені, що правда їм не допоможе поліпшити матеріально чи ще якимось чином їхнє життя. Вони є реалістами з песимістичними нотками”.

Гор: “Вибір двох суперечливих суджень наводить на думку, що досягти успіху в житті не під силу чесній людині. Можливо, респондент із власного життєвого досвіду, на основі конкретних людських прикладів дійшов висновку, що правдиві люди не роблять значних життєвих досягнень”.

Люба: “Я теж думаю, що ймовірною причиною цього випадку може бути суб’єктивна думка респондентів, порівняння свого статусу і

життєвих позицій зі статусом, який є на порядок вищим. Відповідно, висновки – правдою не досягти таких результатів. Тут не робиться оцінка складових, що, можливо, посприяли досягненню такого статусу. Розглядається лише наявний результат. Як правило, береться крайній варіант високого статусу: депутат, чиновник. Вважається, що саме вони брешуть найбільше, тому й отаке становище решти населення”.

Коли суддя Лев, Вівцю не виправдають.

Коли суддя Лев, Вівцю не виправдають

Олена: “Респондент, певно, не раз потрапляв у ситуації, “затьмарені брехнею”. Та все ж вірить у справедливість і стверджує, що кожна людина має жити лише по правді”.

Катя: “А можливо, люди вважають, що їхнім близьким, наприклад родині, друзям, батькам, брехати неприпустимо, а для кар’єри треба інколи використовувати брехню. Можливо, людина не хоче брехати, але змушують обставини і тоді немає іншого вибору. Інколи буває, що ми підлаштовуємося під ситуацію, якщо це нам вигідно”.

Резюме викладача

Певно, стикнувшись з невдачею віч-на-віч та не добившись успіху правдою, респонденти й дійшли висновку, що чесній людині в цьому житті нічого не досягти. Я б назвав це комплексом Сцилли і Харибди, коли на кораблі немає хитромудрого Одісея, а екіпаж без нього не знає, що обидві скелі зйдуться і неминуче розтрощать їх вутле суденце разом з ними.

Однак у житті, та ще на українському суходолі, все інакше. Люди починають себе жаліти та робити поблажки у вигляді брехні. А якщо раз вийшло, то можна ще раз спробувати збрехати. Головне, що стало легше, притупилося почуття безвиході.

Тим часом настанова – жити лише по правді – стабільна, хоча й відійшла на другий план. Спочатку це було не лише переконання, а обов'язкова норма, магістральна лінія несхибної поведінки. Потім, у міру перших успіхів завдяки нечесним прийомам, настанова втрачала силу, а після переконання, що “чесна людина нічого не досягне в цьому житті”, з'явилося інше – “то й нехай інші набивають лоба об стіну”. Поступово трагік перетворюється на циніка, який зберігає маску праведника, майстерно приховуючи лицемірну сутність.

Вважаючи, що людина має жити лише по правді, але в житті нічого не зможе досягти, люди й самі не вірять у свої здібності, не вірять у соціальну справедливість. Бо слабовільні, образливі, нездатні наполягти на своєму. Сприймаючи життя як суцільність неподоланих труднощів, вони можуть не завершити розпочату справу, пояснюючи її марністю. Меланхолійний настрій позбавляє віри у власні сили. Такі люди, як правило, мало чого досягають у житті і зазвичай зупиняються на досягнутому, боячись його втратити.

Напевне, замолоду вони мріяли бути завжди чесними й порядними, а їхні діяння уявлялися благочестивими. Можливо, батьки не відкрили їм реального світу, а привертали увагу лише до позитивів. Ставши дорослими, вони зрозуміли, що правда у всьому завадить їм чогось досягти, а отже, треба відійти від правильних норм.

Можливі й інші повороти долі. Дитину вчили бути чесною. Дивитися в очі прямо, нічого не боятися і захищати істину будь-що. Не обманювати ніколи нікого й ні в чому, а гірку правду вважати кращою за солодку брехню. Ця категорія людей знає, що не досягне нічого в житті, та всупереч долі намагається жити чесно, бо таке її віросповідання, бо так їх вчили. Вони надто вимогливі до себе та оточуючих, тяжко сприй-

мають брехню, гостро відчують суспільну несправедливість. Ці люди намагаються жити чесно, але правда буття не дає їм самореалізуватися. Відтак знаходять відраду у творчості, в духовному житті.

Ще інші, отримавши у спадок від батьків чесність, вважають її перепорою до успіху. Добряче роздумуючи над власними спостереженнями за навколишнім світом, вони дійшли висновку, що соціум загалом живе брехливим життям, до нього треба адаптуватися, щоб чогось досягти.

Тож чесність чи майстерна брехливість?

Блок А2. І знову дві соціальні настанови: “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті”, які заперечують одна одну, поєдналися у свідомості майже трьох десятків людей. Та хай би й у трьох, справа не в кількості. Якщо вони є, то постає питання, чому люди мислять так алогічно? Чому в одній голові вкладаються дві суперечливі думки?

Можливо, життя навчило їх чи чимось “натякнуло”, що без брехні не обійтися в цьому бурхливому світі, і в той же час вони вважають, що успіху може досягти лише чесна людина. Дві різні речі: виховання у сім’ї та школі і виховання життям зійшлися в одній людині, і вона, підтримуючи правду, ведучи справедливий спосіб життя, за зручної нагоди не проти й збрехати. До того ж уміючи. Тобто приблизно так, як слід уміти мити посуд, чистити черевики чи пришивати гудзика.

Дві суперечливі настанови в їхній свідомості й життєдіяльності поєднані, спаяні кількома іншими. Наприклад, чесна людина не може бути успішною, бо вона відкрита, а отже, піддатлива ризикам. А тому там, де вигідно, слід бути чесним, а де чесність не цінується, слід побіхувати. Уміючи. Виправдовуючись складним нинішнім часом, жадібністю оточуючих. Але ж легких часів в історії земної цивілізації, здається, ще не було, а жадібність властива людям завжди. Тільки одні її загнзудують, а інші зовсім відпускають повід. Вдаючись до такого самовиправдання, ми тим самим прирікаємо себе на вчинки, за які не хочемо відповідати.

Крайнім типом у цій шерензі є люди дволикі, зовсім не впевнені у своїх принципах. Вони переконують себе і намагаються переконати оточуючих у правильності й чесності своїх слів та вчинків, хоча вдаються до обману частенько й ніскільки про це не жалкують, нерідко

вважаючи, що їхня брехня нікому не заподіє шкоди. Своїй брехні вони надають (і вперто обстоюють!) статус правди, маючи на всі випадки життя пояснення та виправдання.

До речі, ця пара суджень: “Чесна людина нічого не досягне в цьому житті” та “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті” – єдина із 63 запропонованих в анкеті – отримала дивовижний розподіл відповідей. Третина опитаних підтримали першу думку, третина – другу і ще третина обрали невизначену позицію “Важко сказати”. Причому і радикалів (варіант відповіді “повністю згоден”) однакова кількість на кожне з двох суджень: по 8 %. Майже однаково й поміркованих (варіанти відповідей “згоден” та “частково згоден”). Усвідомлюючи абсолютну нерепрезентативність опитування, все ж наслідують подумати: а чи не є це віддзеркаленням нинішньої бездуховності, реалій нашого життя, в якому не діють закони суспільства і ледве жевріють морально-етичні принципи?

А мудра молодь робить власні висновки.

Наталія: “У даній групі суджень, так само як і в попередній, ми можемо простежити співвідношення ставлення індивіда до брехні із формуванням особистісного виміру чесності. Отже, сутність індивіда може бути одною, проте вплив суспільства ззовні формує іншу модель поведінки, яка й визначає подальші дії.

Саме такого висновку ми можемо дійти, виходячи із зазначеної пари суджень. Можливо, вміння брехати є простою констатацією суспільних реалій. Проте респондент усвідомлює, що справжнього особистісного успіху можна досягти чесними шляхами. Адже успіх людини визначається не лише її кар’єрними здобутками, а й власне особистісними (що не призводять до деградації особистості). Ще одне можливе пояснення, чому люди обрали таке поєднання думок, – це дещо ідеалістичне уявлення про те, які саме люди мають отримувати більше чи бути успішними”.

Юля: “Відповідаючи, респондент погоджується з двома, здавалося б, протилежними судженнями. Та то на перший погляд. По суті респондент каже: досягти успіху в житті може тільки та людина, яка йтиме до своєї мети чесно, але вміння брехати повинна кожна людина, і чесна в тому числі. Думаю, якщо застосувати логічний аналіз, то пояснити це можна таким чином: не всі люди задля досягнення своєї мети діють чесно, саме в такому випадку знадобиться вміння брехати, цим

вмінням чесна людина себе убезпечить від неправдивих. Однак не факт, що це вміння буде використане.

Щодо самого респондента, то, сподіваюся, він належить до чесних людей. А згода у відповіді на друге судження була дана на основі його життєвських спостережень”.

Олена: “Респондент намагається пристосуватися до умов сучасного життя всупереч своїм переконанням. Перше судження констатує нібито вимогу сьогодення, своєрідну умову суспільного існування та взаємодії. Тобто рано чи пізно, на думку індивіда, у кожної людини виникає необхідність приховати реальний факт, “прикрасити” дійсність тощо, а в таких ситуаціях людина схильна викривляти інформацію. Тож усі мають вміти брехати.

Але в той же час респондент поділяє думку, що тільки чесна людина здатна досягти успіху. Виникає враження, що такого висновку респондент доходить, як то кажуть, зі знанням справи. Чи то досягнувши власного життєвого успіху, людина завдячує своїй чесності у веденні справ, у взаємостосунках з людьми, що зустрічалися на шляху. Чи то чужий приклад втілення мрії доводить, що це можливо саме чесним шляхом”.

Ірина: “Згадані респонденти запорукою успіху вважають правду. Вони вважають, що своєю чесністю і відвертістю досягнуть усього. Адже чесним людям усі довіряють і тому хотітимуть мати з ними певні взаємини, чи то бізнесові, чи то дружні.

Але навіщо ж тоді їм вміння брехати? Тому що в житті потрібно вміти все? Можливо, для того, щоб іноді обманювати. Але ж лише чесна людина може досягти успіху в житті. Респонденти, можливо, брешуть, але брешуть “по-доброму”, лише в разі крайньої необхідності”.

Аналіз двомірних зв’язків дав можливість виявити ставлення до згадуваних настанов представників різних соціальних груп. Якщо в цілому третина опитаних підтримують твердження “Чесна людина нічого не досягне в цьому житті”, то з них вчителів – понад 55 %, майже 50 % підприємців.

Що спонукало їх так відповісти? Учителя – образа на життя, суспільство, владу. Виконуючи чесну духовну і моральну роботу, яка ні за яких обставин не потребує брехні та обману, вчителі не мають ні високої заробітної плати, ні суспільної поваги. А який підприємець може вести успішний бізнес в умовах безперервної осаді рекетирів, котрі, з одного боку, представляють державу, а з другого – криміналітет? Вчи-

телі можуть так думати, тому що нині їхня професія можна сказати “невдячна”. А щодо підприємців, то в сучасному бізнесі з однією правдою дуже складно. Люди займають таку позицію на підставі власного досвіду.

Протилежна позиція (згода із судженням “Тільки чесна людина може досягти успіху у цьому житті”) домінує серед робітників: понад 50%. Бо виробництво матеріальних благ ґрунтується лише на чесній праці.

Схожий розподіл поглядів виявився в оцінці респондентами прислів'я “Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує.” Згоду висловили 150 опитаних: переважно учителі, підприємці та працівники культури, незгоду – 148 (студенти, учні та службовці). Показники відображають загальне звикання до ситуації: чесним шляхом в нашій країні дуже важко досягти успіху.

А тепер давайте з'ясуємо, як ці дві соціальні настанови, доволі поширені в суспільстві, з давнім корінням у масовій свідомості (див. добірки приказок), нині поєднуються з чуттєвим сприйняттям феномена брехні. Комп'ютер вирахував такі зв'язки (див. табл.11. Тут у центрі кожного прямокутника, як і в попередній таблиці, вказано число респондентів, які підтримують обидва зіставлені судження).

Таблиця 11

Оцінка чесної лінії поведінки і чуттєвого сприйняття брехні

Судження	Чесна людина нічого не досягне в цьому житті	Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті
Брехня завжди огидна	Блок А1 71 особа	Блок А2 92 особи
Брехня завжди приємніша за правду	Блок Б1 16 осіб	Блок Б2 11 осіб

Ситуація гірше патової: ні “тпру!”, ні “ну!”

Так кажуть про випадок, коли кучер не знає, чи йому зупинити коней (команда “тпру”, що означає “стій”), чи поганяти “ну!”.

Отже, першій групі респондентів (Блок А1) властиве адекватне сприйняття реальності: брехня на всіх рівнях огидна, а якихось перспектив щодо її подолання не видно.

Будемо вважати, що люди не лукавили, відповідаючи на запитання анкети, та й не могли лукавити, бо не мали часу на тривалі роздуми, в підсумку яких була б обережна відповідь. Адекватність сприйняття бачиться й у тому, що у чесних людей, для яких брехня справді огидна, в нашому неідеальному суспільстві часто виникають труднощі саме через їхню чесність. Вважаючи брехню огидною, вони не використовують її, а відтак не можуть досягти у своєму житті успіху.

Тим часом люди, які досягли певних висот, визнають, що все стало доступним не лише завдяки чесній поведінці та щирим вчинкам, а й всупереч власним переконанням. Підприємець дописав в анкеті таке: “Дійсно, нас виховували багато років так, що брехати недобре, що всього треба добиватися чесною і справедливою. Але реалії цього життя змінюють позиції, змушують забувати про ті морально-етичні засади, які батьки і вчителі прищеплювали з дитинства. Ось чому для мене певною мірою поняття правда – це тягар, який необхідно нести. Через це я відчуваю дискомфорт і дисгармонію, певний внутрішній конфлікт. Правда – це добре, але з нею нічого хорошого мене не чекає, і успіху я не зможу добитися, якщо буду тільки чесною людиною”. Тобто яким би стійким було відчуття приємності правди (огидності брехні), але, не отримавши в житті позитивного результату, людина переконується у протилежному: чесною нічого не досягти.

А ось коментарі зі студентського диспуту.

Наталка: “Очевидно, що перед індивідом постала дилема: брехати заради досягнення успіху в житті чи не брехати і залишитися ні з чим. Така дихотомія поглядів, напевно, була зумовлена проблемною ситуацією, що спонукала людину зробити вибір на користь того чи того твердження. Адже людина, яка опиняється в ній, повинна зробити вибір: розв’язати проблему (тобто використати брехню, змінюючи своє ставлення до неї як до “огидного” явища), одночасно страждаючи від негараздів, пов’язаних з особистісною перебудовою, або залишити все незмінним у своєму житті (дотримання принципу “Брехня завжди огидна”) і терпіти наявність самої проблеми. Найімовірніше, респондент дотримується позиції: “Жити по правді, але заради успішності в житті можна вдатися до лукавства””.

Юля: “Респондент усвідомлює теперішній стан речей, де брехня посіла почесне місце, але попри це, скоріше, не користуватиметься нею, бо це суперечить його сутності. Адже ми знаємо, що в конкретній

ситуації нерідко вигідніше прибрехати, але все ж прислухаємось до себе і робимо так, щоб докори сумління нас не мучили”.

Люба: “Чуттєве сприйняття обману в цьому випадку є неоднозначним. Респонденти погоджуються з тим, що чесній людині дуже складно пробитися крізь армаду брехні, що нас оточує і є недоліком нашого світу. Також проблема полягає в тому, що хитрість допомагає лише одноразово, а решту часу вона мучить і заважає людині. Тому відчуття розділяються в ситуації, яка змушує людину обманювати: брехня неприємна, але необхідна”.

Світлана: “Респонденти, які вибрали дані два судження, трішки суперечать собі. Вони не люблять фальші, але вважають, що й правда – недобре, тому що чесність не допоможе досягти успіху в житті.

Брехню вони вважають непотрібною. Але й чесність, на їхню думку, також не дуже потрібна. Можливо, ці люди просто зневірилися у правді. Можливо, вони відчували на собі, що правда не забезпечує успіху.

Напевно, згадані респонденти не досягли значних висот у житті. Це, скоріше, пересічні громадяни, матеріальне становище яких бажає кращого. Вони не обманюють інших, але хотіли б, щоб їм за це було якесь стимулювання, чи то матеріальне, чи то духовне. Вони можуть вважати брехню запорукою успіху. Але самі не брехали, тому й не можуть нічого досягти в житті”.

Олена: “Людина, яка обрала ці два, здавалося б, протилежні твердження, мабуть, мала гіркий власний досвід. Хоча її з дитинства вчили, що брехня завжди огидна, вона, стикнувшись із сучасними реаліями, сприйняла їх адекватно, а тому зробила песимістичний висновок: чесна людина нічого не досягне у житті. Ця людина вважає себе “невдахою”, бо інколи буває важко змінити свої переконання і погляди, в даному випадку щодо брехні. Вона змушена жити згідно з правилами, які диктує життя, поводитися з людьми так, як ті поведуться з нею”.

Мети досягаємо чесно

У свідомості третини опитаних (Блок А2) поєдналися дві тези: “Брехня завжди огидна” та “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті”. Парадоксально, але це поєднання продиктоване гострим відчуттям соціальної несправедливості. А люди прагнуть жити у суспільстві, де б їм не доводилося відступати від чітких життєвих позицій, від загальнолюдських моральних норм.

Керуючись ідеалом соціальної справедливості, таку позицію найчастіше мають свідомі і сильні духом особистості. Вони почуваються впевнено, не бояться, що їх не зрозуміють і не підтримають. Ось дослівна репліка одного з респондентів: “Я керуюся такими принципами в житті і отримую особливе задоволення від досягнення мети чесним способом, а також від самого процесу досягнення мети”. Інший зауважив: “Чесність чим гарна, що такій людині можна довіряти. Бо навіть задля власної вигоди вона не буде брехати. Мені приємно бути з іншими людьми саме таким. Тому для мене брехня завжди огидна. Таке розуміння я знаходжу у багатьох і тому впевнений, що успіху в житті зможу досягти чесним шляхом.” Третій пише: “На мою думку, справді можна досягти успіху без брехні, завдяки своїм талантам, прагненням, життєвим цінностям, цілеспрямованості”.

Очевидно, респондент стикнувся безпосередньо з брехнею у своєму житті: або його обманували і, як наслідок, він вважає, що “брехня завжди огидна”, або сам намагався досягти успіху нечесними методами. Ймовірно, вони були викриті, а тому почав дотримуватися думки, яку виклав в анкеті. Можливо, це успішна людина, яка чесним, але довгим шляхом досягала успіху у певній сфері. Такі якості, як чесність, відвертість, вірність принципам, стали запорукою її визнання. Це може бути конформіст, нездатний проявити гнучкість, “відчути ситуацію”. Тому, декларуючи наведені твердження, він ніби висловлює свою “вимогу суспільству”: брехня – поза суспільством. Адже лише так він зможе самореалізуватися, проте не усвідомлює того, що така категоричність його самого “виштовхує” за межі суспільства.

Відповіді респондентів підтверджують їхнє відчуття реальності. Щоб не вступати з собою у конфлікт, вони вирішили йти, можливо, довгим шляхом до мети, але перспективнішим: фальшиве ніколи не буває міцним, брехня ніколи не стане фундаментом успіху. З такими людьми не страшно вести бізнес, бо вони не переступлять через когось заради свого успіху чи зиску. Вони намагаються діяти щодо інших, ставитися до людей так, як хотіли б, щоб ставилися до них.

Отже, для цієї групи респондентів неприйнятна теза брехні заради досягнення успіху, та й навіть заради спасіння. Питання лише в одному: чи щасливі вони самі? Так, якщо живуть в оточенні однодумців, де ніхто не був обманутий ними заради власної вигоди чи й просто так.

Приємний смак брехні

Невелика група, лише двадцять частина опитаних, погодилися з судженнями “Брехня завжди приємніша за правду” та “Чесна людина нічого не досягне в цьому житті” (Блок Б1). Скептицизм як наслідок житейського досвіду поєднався з відчуттям приємності від брехні. Одразу ж варто зазначити, що для респондентів цієї групи у першій тезі ключовим стало слово “*приємніша*”, але аж ніяк не “*завжди*”. Тобто це не обов’язково життєва лінія, а скоріше, серія ситуацій, в яких вони вдало брехали “при нагоді” і щоразу отримували приємність, коли вдавалося обдурити маму, вчительку, начальника. У них це не продуманий висновок. Їхнє сприйняття брехні, мабуть, не піднімається вище, до осмислення, а залишається лише відчуттям смаку, маленькою ейфорією від маленького успіху.

Звиклі до дріб’язкової брехні, вони й успіхів досягають короткочасних, незначних. Це разова інфантильна позиція як захист від агресії соціуму. Не наділені ідеалами, невпевнені в собі, нездатні брати відповідальність за свої вчинки, ці люди нікому не довіряють, намагаються звинувачувати у своїх невдачах когось іншого чи й усю соціальну систему, але не себе самого.

А це вже позиція сформованого песиміста, що дописав у своїй анкеті: “Чесність сьогодні нікого не цікавить і нікому не потрібна. Кожна людина тепер думає тільки за себе, її не хвилює доля інших. Реальність змушує мене брехати, тільки таким чином я зможу вижити в цьому світі. Я впевнений, що чесністю нічого не доб’юся”. Мабуть, людина на своїй життєвій дорозі дуже часто стикалася з брехнею і обманом, які заважали досягненню якоїсь мети, і вона просто зневірилася. Песимістична налаштованість щодо майбутнього, недовіра до себе й оточуючих стали соціальними настановами, які й підсилюють сприйняття брехні як чогось приємного.

Можливе й інше припущення (та й не одне, а не менше 16-ти – за числом респондентів, які погодилися з означеними судженнями). Люди привчені брехати або прикривати брехнею свої вчинки від початку стосунків з навколишнім світом. Часто батьки покривають вчинки дітей і ті вже мало не з колиски отримують стимул до неправди. А потім “підключається” суспільство, в якому немає поваги до законів держави, яка полишає безкарними пограбування, хабарництво та багато інших крайніх виявів нечесності. Люди намагаються обвести дер-

жаву “навколо пальця”, бо й держава не відстає у цьому від них. Якесь нерозривне коло стосунків, побудованих на загальному обмані. Держава змушує платити за послуги сумнівної якості, а споживачі ухиляються від сплати. Важко знайти винного у цьому ланцюжку, загальний порядок виховує відповідну систему цінностей. Ситуація загального обману активізує захисні механізми особистості, що проявляється в униканні сприйняття правди, бо вона болюча. Відтак втрачається відвертість із самим собою, а далі людині стає важко з’ясувати природу своїх вчинків. Аби не суперечити власному сумлінню, людина шукає собі виправдання, обілює свої вчинки, чорнить інших. І так без кінця.

Як зазначив Дж. Б. Мангейм, прагнення соціального успіху закладене в підвалинах соціального життя, бо людина в суспільстві безпосередньо не спрямована на досягнення, а через його посередництво задовольняє насамперед прагнення соціального успіху. У даному випадку шляхом досягнення успіху для респондента, очевидно, є брехня. Оскільки українське суспільство перебуває в стані аномії, суспільної невизначеності, напрошується коментар щодо падіння моральності суспільства за умов аномії. Виникає питання і про орієнтири, які задає суспільство своїм членам, та, відповідно, необхідність порівняння, зіставлення їх з власними можливостями у досягненні успіху. Якщо орієнтиром у досягненні успіху виступає брехня, а індивід орієнтований на чесні методи, то відбувається їх зіставлення, результатом якого виявляється превалювання у суспільстві відчуття невіри в досягнення успіху чесними шляхами. Тому респондент переформатовує власне ставлення до брехні та правди, обираючи для себе максимально ефективний спосіб бути соціально успішним. Проте, щоб більш детально з’ясувати, чому саме респондент обирає брехню, потрібно знати, який ресурс у досягненні успіху відіграє для нього більше значення: об’єктивний чи суб’єктивний.

В уяві 11-ти респондентів (Блок Б2) поєдналися абсолютно не сумісні поняття: “Брехня завжди приємніша за правду” і “Тільки чесна людина може досягти успіху в цьому житті”. Так можуть вважати люди, які щиро вірять, що краще збрехати і це буде інколи приємніше за правдивість. Можливо, в своєму житті вони і не прагнуть великих успіхів. А можливо, людина цієї групи знає і як треба, і як можна діяти задля отримання позитивних результатів.

Аналіз результатів опитування дав можливість змалювати доволі широке, майже панорамне, на думку автора, соціальне полотно. Ло-

гічно доходжу узагальнюючих висновків. Навмисне їх не зроблю. По-перше, як казали древні, “розумному достатньо”, тобто дам волю читачеві робити власні висновки. По-друге, наступний розділ якраз і є узагальненою відповіддю на питання, чому людина бреше.

РОЗДІЛ 3. ЧОМУ ЛЮДИНА БРЕШЕ: УЗАГАЛЬНЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ

Як подивишся, то всі люди брешуть,
одні тільки ми правди не кажемо.

Українське прислів'я

Брехня викриває слабку душу,
безпорадний розум і порочний характер.

Френсіс Бекон

Отже, людина бреше тому, що вона є істота соціальна (“*homo societas*”). Підтвердження цьому дають аналіз результатів опитування, матеріали групових інтерв'ю та диспутів, викладені в попередньому розділі. Детермінантами брехні як соціального явища є передусім соціальні потреби та соціальні інтереси особистості. Вони є не лише основною спонукою брехні, а й її першопричиною. Прекрасно пояснив соціальні першовитоки феномена В. Симоненко у вірші “Головешка” (див. Вступ).

Брехня народжується на стикові індивідуальних і групових, групових і соціетальних інтересів, на стику всіх трьох їх різновидів, посилена інтуїтивним відчуттям (спочатку, бо розуміння й пояснення прийдуть пізніше) граней між “Я”, “Ми”, “Вони”. Тобто, детермінанти брехні, за спостереженням автора, мають соціальну природу, посилену низкою психічних процесів.

Щоправда, недавно з'явилися в пресі повідомлення, у яких стверджується, начебто брехня має і фізіологічну основу. Як повідомляє газета “Washington ProFile”, вчені університету Південної Каролі-

ни з'ясували: структури мозку чесних людей і патологічних брехунів істотно відрізняються. В мізках брехунів на 25 % більше “білої речовини” як фізіологічної основи брехні. І на 14 % менше “сірої”, а саме остання й забезпечує високий рівень інтелекту, розумові здібності взагалі. Отже, можна припустити, що у брехливих розумові здібності бідніші, інтелект нижчий, тому, як правило, й “вилазить шило з мішка”. Виявилося також, що у брехунів менш розвинена зона мозку, яка контролює дотримання норм моралі, але більш розвинена та, котра “відповідає” за фантазію. Можливо саме через це дитяче фантазування раннього віку здебільшого переростає у брехливість, хоча вплив оточуючого середовища (= соціальних чинників) на цей процес безсумнівний.

Серед соціальних детермінант однією з найважливіших, на думку автора, є статус брехуна, досягнуте ним становище, яке слід втримати й підвищити будь-якими засобами. Тому і є такими брехливими політики, тому серед державних службовців розвинута корупція – один з найнахабніших різновидів обману.

Ось, наприклад, сталася якась подія. Політик виходить на пресконференцію і тлумачить журналістам, що сталося. Повідомлення являє собою відхід від істини, тобто від суті і змісту події. І не має значення, якої форми набере це ухилення: замовчування деяких фактів, вип'ячування інших фактів, грубе їх спотворення, витончене зміщення акцентів, делікатні натяки на щось таке, чого не було в події, і т. ін.

Відхід від істини спричинений становищем діяча в суспільстві. Статус джерела інформації, його залежність від закулісних сил зобов'язує його тлумачити подію в інтересах цих сил, але аж ніяк не всупереч їм чи хоча б урозріз.

Можна заперечити: а що коли немає того підводного каміння і політик сам є головною (може, єдиною головною) силою в суспільстві? То що – він і тоді спотворено тлумачитиме подію? Так, і це підтверджують чимало чинників. Мудрий політик піде на відхилення від істини в ім'я інтересів майбутніх поколінь, аби не зашкодити їх прогресові. Обережний політик – захищаючи інтереси суспільства, своїх сучасників і нехтуючи інтересами “чужих” спільнот. Маніпулятор приховує істину, аби не порушити стан сьогоденної рівноваги в керованому ним соціумі. І так далі. Зрештою, не слід ігнорувати й суто корисливих мотивів: утриматися “на троні”, зміцнити його тощо. Та й суто людські слабкості відіграють свою роль.

Не має значення, якого щабля доскочив керівник: найвищого в державі чи найнижчого в колективі – він надаватиме підлеглим лише ту (*отже, однозначно спотворену*) інформацію, надати яку вважати-ме за потрібне.

Серед психологічних детермінант я насамперед виокремив би ледарювання, хоча ледарями не народжуються, ними стають у процесі соціалізації. Ледачі – брехливі за визначенням, бо постійно когось підводять, щось зривають, комусь ненароком підсовують “свиню”; це у них безперервно, а значить, безперервно доводиться викручуватися, виправдовуватися.

До речі! Така дія, як виправдовування, у всіх випадках пов’язана з брехнею. Хоча таких випадків безліч, вони зводяться в основному до двох колізій. За однієї людина, несправедливо звинувачена, змушена виправдовуватися, тобто відмежовуватися від наклепів, наговорів, оббріхувань тощо. За іншої (той-таки ледар) намагається свою недоброчинність так прикрасити, щоб власну неправоту подати як правдиву (справжню, істинну) подію. Аби уникнути якоїсь роботи, додаткових клопотів, що порушують усталений плин його життя, перебільшує складнощі, вигадує причини, “роздуває” проблеми. Все це – навмисне спотворена сутність, себто брехня, для окремих індивідів стає усталеною нормою, стійкою формою поведінки, якої непомітно зовсім, аж доки не попросиш людину про якусь дрібничку. І тут одразу ж виростає той межовий стовп, за яким з’являється Кавказ проблем та причин.

Наступною за важливістю психологічною детермінантою мені бачиться самолюбство. Коли людині дорікають за неточність фактів, вона одразу ж виправдовується: “Мені це сам NN сказав!”. Отже, це правда. “А якщо він сам збрехав?” “Цього не може бути!”

А “не може бути” не тому, що це сказав “сам NN”. А тому, що слухач *уже повірив* почутому. А тепер що: переглядати вже сформовану настанову, переформовувати вже викінчений образ? Та і як переглядати, коли в такому вигляді та зі своїми доповненнями (уявленнями, здогадками, припущеннями, коментарями тощо) вже переказав її іншим, тобто від позиції реципієнта перейнявся роллю комуніканта. Перейшовши такий Рубікон, важко долати власне самолюбство і говорити протилежне, хай це буде істина, навіть сприйнята й усвідомлена як істина. Самолюбство, посилене страхом за власний імідж: “А що про мене після цього люди скажуть? Коли я брехав – тоді чи тепер?”

Низька культура емоцій спричиняє невиваженість слова. Ілюструю анекдотом:

- Що найшвидше в світі?
- Людська думка.
- А мо' є щось швидше думки?
- Є. Язик, не прив'язаний до звивин.

Тобто, думка ще зароджується десь у глибинах свідомості, а язик вже виштовхує слова, як праща каменюки.

Детермінують брехню людські інстинкти. Якщо інстинкт самозаспокоєння змушує людину применшувати свої провини, то інстинкт самозахисту, а надто інстинкт самозбереження, пускає в хід всі варіанти неправди, аби викрутитися.

Соціальну природу феномена розкривають й інші дані опитування. В анкеті було поставлено запитання: “Що найчастіше спонукає людей до брехні?”, а номінальна шкала до запитання містила дев'ять варіантів відповідей. Загалом по вибірці на перше місце вийшов “страх бути покараним”. Тобто, діє одна з основних функцій брехні – захисна. Вона ж проявляється і через інстинкт самозахисту, “який сам тягне з язика брехню”.

Але менш боязливими виявилися студенти, вони на перше місце поставили користь, прагнення досягти визначеної мети. Та ще службовці й працівники культури, для яких (як і для більшості опитаних в цілому) найважливішим є уникнути неприємностей, небажаних наслідків. Спонука дещо інша порівняно з попередньою, однак функція брехні та сама – захисна.

Третє місце в рейтингу посідає уже згадуване прагнення досягти своєї мети. Але тут маємо кілька винятків. Підприємці та робітники поставили його на друге місце, а студенти – навіть на перше. Виявили також відхилення пенсіонери, відсунувши цю спонуку на п'яте місце, а службовці – аж на шосте. Натомість вони віддали перевагу прагненню виокремитися, повернути до себе увагу, виглядати героями. Ці ж категорії суттєвою спонукою вважають звичку брехати, яка перетворилася на сталий спосіб спілкування.

Найменш важливою респонденти вважають спонуку “подобатися брехати, вводити людей в оману”. До малозначущих вони віднесли й таке: “людина розуміє, що брехня їй шкодить, а втриматися без брехні не може”. Лише пенсіонери підняли цю спонуку на четверте місце: а вони що – наймудріші, глибше за інших бачать людину?

Особливий вид спонук становлять *уподобання*, їх ми виявляли, аналізуючи відповіді на запитання анкети “Мені подобається брехати, тому що це...”. На перше місце всі респонденти, крім учнів, поставили відповідь “у низці ситуацій згладжує гострі кути”. Для учнів найголовнішою виявилася властивість брехні захищати від гніву оточення (батьків, друзів), що, власне, не дуже відрізняється від попередньої спонуки, бо вони обидві знову-таки є проявом захисної функції брехні.

Третє місце в загальному рейтингові уподобань посіло одне маломотивоване зізнання: “У брехні я невдаха, це мене бісить і той біс сам витягує з мене нові брехні”. Його відзначили насамперед службовці, підприємці та вчителі, що теж складно пояснити: ні професійні, ні вікові особливості респондентів начебто не повинні визначати такий їхній вибір. Він суто особистісний.

Брехня підвищує самооцінку, особливо учнів, працівників культури та домогосподарок – віковий та соціальний статус цих груп спонукає їх прагнути більшого визнання. Брехня “*піднімає мій авторитет серед друзів і знайомих*” – такий мотив виявився важливим переважно для обох молодіжних груп, учителів і працівників культури. Вдаються до брехні вчителі та службовці частіше, ніж представники інших соціальних груп, бо це “викликає заздрість, зацікавленість мною”. Заохочує на нові брехні робітників та підприємців ситуація безкарності, але ж зазвичай залишаються безкарними переважно незлобливі безкорисливі побрехеньки.

Якщо останнє уподобання вважати “квіточкою”, то “ягідкою” напевне є таке: “всім подобається і я “заводжуся” ще дужче”. Так, воно належить студентам і лише їм.

Цікаві спостереження дало зіставлення відповідей щодо спонук з відповідями на судження-антоніми “Більшість людей кажуть правду” та “Більшість людей брехливі”. Зокрема, виявилася така залежність: здатність до брехливості зростає в міру наростання загрози бути покараним. Ті респонденти, які вважають, що більшість людей брехливі, акцентують на прагматичних ситуативних спонуках: уникнути неприємних наслідків, досягти якоїсь мети і т. ін. Навпаки, ті респонденти, які вважають, що більшість людей кажуть правду, вказують на спонукки психологічного походження: бажання виглядати героєм, прагнення звернути на себе увагу тощо.

Лідери – брехуни, жертви – суспільство

Якось студентка на семінарі несподівано для багатьох зробила широкий філософський огляд сучасного суспільства, яке низкою новітніх ознак диктує особистості потребу бути брехливою, поводитися оманливо. Ось її доповідь.

“Людство увійшло в еру загального незадоволення. Сучасні темпи життя не дають людині як слід психологічно призвичаїтися до того нового, що її оточує: тенденції, обсяги інформації, суспільні віяння. Сучасну людину “несе” потік урбанізації, який стає все більше неконтрольованим. Досягнення науково-технічного прогресу так чи інакше зумовлюють кардинальні зрушення у психіці сучасної людини.

При цьому однією з головних причин, що змушує людину брехати, є вияв у психіці людини таких негативних відчуттів: самотності, загального незадоволення своїм життям, втрати сенсу життя, втрати рівноваги.

Водночас слід зауважити, що значна частина ціннісних орієнтирів залишилась у людини незмінною. Сюди можна віднести як негативні, так і позитивні якості: прагнення уваги до себе, визнання своєї значущості, страх перед смертю, переживання любові, співчуття до тих, хто потрапив у біду. Ще Платон (427–327 рр. до н. е.) головне зло сучасного йому суспільства вбачав у людському егоїзмі, що впливає з комерціалізації людських відносин, підступності й зраді. На сьогодні це і є прояв брехні та обману. Нині ця ознака суспільства набула особливо контрастних форм. Тим часом для сучасної людини більш характерними стали нові психологічні риси, які розвинулися у зв'язку з новими темпами життя і новими можливостями людини. Візьмемо для прикладу ситуацію, що панує в нашій країні сьогодні. Велика кількість політиків та політичних лідерів використовують брехню у своїх інтересах, називаючи це піаром чи політичною програмою, яка вже з самого початку несе в собі недостовірну інформацію. А найчастіше взагалі інформацію, що не відповідає дійсності, тобто брехню! Та, як бачимо, попри протиріччя моралі, всі вони залишаються непокараними, а люди, які слухають такі лжепрограми та промови, можливо, й розуміючи, що це обман, мимоволі стають заручниками цієї брехні. Найгірше те, що така поведінка стала абсолютно нормальною, і якщо хоч день ми не увімкнемо телевизор і не почуємо чергову промову політичної партії чи рекламу (реклама найчастіше це теж брехня, оскільки несе пере-

більшену інформацію чи взагалі неправдиву), ми відчуваємось якось ніяково, ніби чогось не вистачає в житті. Все це я говорю, спираючись на власні спостереження, і тому, можливо, хтось зі мною не погодиться, та я впевнена, що серед більшості я маю спільників. Ми звикли жити в брехні!

Загальна відчуженість людей – це характерна ознака великих міст. Обмежене коло спілкування, замкненість, зосередженість на своїх проблемах, відсторонення від інших – це плоди урбанізації світу. Сучасна людина більше живе своїм внутрішнім світом, менше – світами інших людей. Тому за останні десятиліття зросло число самогубств. Людина, яка не відчуває сторонньої уваги, підтримки, втративши опору в самому собі, легко впадає у відчай і, не знайшовши розради, накладає на себе руки. Сучасна людина – це, скоріше, холодний логік, ніж емоційна натура. Саме спілкування людей стало доволі поверхневим, формальним. Спостереження дають підстави для висновку, що у сучасних сім'ях спілкування між дітьми і батьками відбувається тільки з приводу побутових потреб, менше – з приводу внутрішніх, духовних. Тому навіть рідні люди у нашому суспільстві відчуваються покинутими, обділеними увагою, спілкуванням з друзями та піддаються брехні.

Оточена інформаційним різноманіттям, людина нерідко губиться, відчуває абсурдність навколишнього світу. Втрата сенсу життя, ідейного змісту людського буття – явище властиве сучасному суспільству. З кожним роком ці тенденції посилюються, набувають все більшого поширення, їх прояви можна спостерігати в усіх сферах життя. Людина, перенаситившись подіями, ідеями, перетягуванням ідеологічних канатів, нерідко стає байдужою до всього, що її оточує. Нав'язування масової культури призводить до збідніння людських емоцій. Сучасна людина береться шукати більш глибоких відчуттів у неприродних речах – штучних подразниках (алкоголь, наркотики, різні форми збочень, злочини), знову ж таки обманюючи себе та стаючи жертвою самообману. Але все це ще швидше призводить до повного збайдужіння чи розчарування світом.

Втрата сімейних ідеалів спричинилася до того, що на сьогодні сім'я – це вже не те місце, де можна отримати підтримку, пораду. Частіше – це джерело нових емоційних негараздів, які тільки підштовхують людину до відчуття психологічної самотності чи брехні.

Переживання психологічних стресів – це особлива ознака сучасного людства. Знявши зі своїх плечей фізичні навантаження, полегшивши матеріальне становище, людина загнала себе на шлях духовних і психологічних поневірянь. Однак людська психіка виявилася ще недостатньо адаптованою до таких психологічних навантажень.

Проте частина людей, опинившись у лещатах емоційного тиску, виявляють бажання гуртуватися, шукають ідеали у високому, божественному, намагаються вірити у релігійні ідеї. Саме тут людина нерідко стає жертвою ще одного виду брехні, що заманює її в релігійні секти. Звісно, витончені брехуни діють тут за власними правилами, нав'язуючи людині солодкі історії про вічне життя, прощення всіх її страшних гріхів, виманюючи матеріальні цінності. Як наслідок, дуже часто сучасна людина, перебуваючи у стані “емоційної епілепсії” під впливом нав'язаної ідеї, залишається без грошей і навіть без житла, тобто обманутою та ошуканою!

На думку деяких науковців, головною причиною психологічних негараздів сучасної людини є здебільшого її прагнення того, що їй не під силу. І все це через невірну оцінку реальних речей, через оманливі цінності, які вибирає людина. У невірному способі життя криються проблеми сучасної людини. Яскравий приклад цього наша влада. Це люди, які заради власних інтересів використовують будь-які методи брехні, і знову ж ошукують тих, хто слабший і в повноваженнях, і в соціальному статусі. І тут вже зовсім не важливо, як вони це роблять, головне очевидний результат – ми, народ, є жертвами брехні, яка сьогодні стала способом існування. Останнім часом мені здається, що нинішня влада також схожа на секту, оскільки діє за такими ж правилами: обманути, а потім ошукати. Різниця, на мою думку, полягає лише в одному: в ситуації обману, яка виникає в релігійній секті, людина вірить у те, що їй говорять, вона сприймає цю ідею, стає одностороннім і, звісно, отримує від цього задоволення. Інша ситуація складається з нашою владою – всі люди розуміють, що те, що їм говорять – утопія, чистісінька брехня, але незалежно від того, вірять чи не вірять, розуміють чи не розуміють, стають жертвами політичних негараздів, політичної брехні.

“Коли лисиця вчить як жити, стережи гусей”

Маніпулятивні підходи до людей – ще одна характерна ознака нашого часу. Людина ХХ – ХХІ ст. – це нерідко відмінний маніпулятор, який намагається психологічно підкорити собі подібного й отримати від нього потрібне: саме тут у пригоді стають омана та брехня. Психологічна гра – нова зброя людини, що замінила їй сильні м’язи та фізичну витривалість. Світ нагадує гру в маріонетки, в яку грають усі – від політиків до пересічних керівників. Сьогодні методи маніпуляції популярні як ніколи. Але, на жаль, маніпуляції – це нечиста гра, несправжні почуття, що аж ніяк не сприяютьгуртуванню людей, відкритості і об’єднанню їх.

Сучасній людині не вистачає часу правильно розібратися у тому, що відбувається з нею, з її близькими. Людина відвикла “спиняти” час і віддаватися прекрасному, чистому, світлому. Так, за останні десятиліття людина стала значно освіченішою, але при цьому (о, парадокс!) вона стала менш мудрою. Відірвана від природи, від родинних зв’язків, вона віддалася обставинам, які їй диктує прогрес, запущений її ж руками.

Підбиваючи підсумки, я роблю висновок, що сьогодні в сучасному суспільстві людство на кожному кроці стикається з брехнею. Обманюють майже всі: дехто самого себе, дехто інших людей, заради досягнення власної цілі, обманюють навіть діти, зауважу, що також з користю для себе, аби уникнути покарання батьків, або ж навпаки – не розчарувати якимось своїм вчинком маму і тата. Щодня ми чуємо рекламу, де нас запевняють у вищій якості того чи того продукту. І хоча ми повністю впевнені, що це далеко не так, вбираємо в себе цю брехливу інформацію, йдемо та купуємо добре відрекламовані речі. Адже в підсвідомості вже відбилася назва товару!

Брехня для багатьох стала бізнесом – велика кількість студій із створення іміджу, піар-компанії, рекламні агентства тощо брехню та обман вміло використовують як спосіб заробити. А деякі взагалі живуть з брехнею пліч-о-пліч, виправдовуючи цим власну бездарність та незграбність. Сьогоднішня політична еліта стала яскравим прикладом цього. Щодня тією чи іншою мірою ми стаємо жертвами брехні. Це ніби вірус, який, я вважаю, вже не вилікувати і не зупинити, такими ми стали в процесі багатовікової еволюції. Дуже шкода, що так стрімко розвиваються такі людські якості, як брехливість, зрадливість, корисливість, і забуваються інші – чесність, щирість, моральність. Ми самі собі створили цю хворобу, і ще не одне століття боротимемося з нею!!!”

Інтереси соціальні та інші

В анкеті були сформульовані спонуки *безпосередні*. Тобто те, що змушує людину вдатися до брехні. Втім, вони вторинні, похідні. Але ж мають бути спонуки спонук, тобто первинні. Бо, скажімо, звідки береться страх бути покараним? Та з настанов сімейної педагогіки: дитина ще не все розуміє, а тому має боятися старших, боятися шкодити, вона має знати, що жодна провина не минає безкарно.

Ба, і ця настанова є похідною від двох інших: синдрому старшинства (менші мусять підкорятися старшим) та абсолютизації моральних норм, які велють поводитися лише так і ніяк інакше. За “інакше” неминуче має бути покарання.

Особистісні мотиви та соціальні потреби

Мотивація розвивається ситуативно, і основним рушієм цього розвитку є смисл. Так вважають психологи. Та й на побутовому рівні щодня і всюди можемо почути чи то насмішкувате, чи то обурливе, але в кожному разі самозахисне: “А який мені смисл брехати?”. Справді, а який особистісний сенс вкладає людина в дію, що називається зумисним спотворенням інформації?

Брехня, обман – так чи інакше це вчинок, який завжди пов’язаний з творчим вибором засобів поведінки. Вчинкові передуює, хай і миттєво, внутрішній план дії, в ньому людина свідомо створює наміри, прогнозує результат і оцінює його прийнятність, допустимість з орієнтацією (інколи й без неї) на соціальні норми та правила.

Інакше кажучи, перш ніж збрехати людина відповідає собі на питання: “навіщо”, “задля чого”, “що це дасть”, відповідає, не ставлячи запитань. У більшості випадків. Бо спершу формується, зазвичай довільно, мотиви та очікування певного результату, а вже здійснюються вони автоматично у вигляді напрацьованої звички чи імпульсивної реакції. Скоріше – і звички, і реакції водночас.

Не зайве прислухатися до постулату відомого в Україні психолога Л. А. Лепіхової: “Особливості мотивації визначаються індивідуальними **відмінностями особистості** (себто кожен бреше по-своєму. – *Авт.*) і **актуальною ситуацією**” [51, 74]. Остання й диктує людині вибір: збрехати, промовчати, а чи сказати правду.

Ситуація має бути актуальною для конкретної людини в певний момент. Бо інакше вона не зможе збрехати чи правду сказати.

Та як би ситуативно не діяла, брешучи, людина, вона має для цього мотиви, а ті формуються і розвиваються під впливом **потреб**.

Здійснимо спробу виокремити комплекси мотивів, які рухають язиком у правий чи неправий бік. Маємо ж на руках кілька сотень відповідей на такі запитання анкети: “В яких випадках, на Вашу думку, не можна говорити правди?” та “В яких випадках Ви віддасте перевагу брехні, а не правді?”.

Слід зазначити, що ряд респондентів, відповідаючи на ці запитання, визначили спонуки до брехні. Це переважно різні виробничі, службові та житейські обставини. Їх чотири основні типи, які диктують людині способи поводження у вирішенні дилеми: правду сказати чи збрехати.

1. Ситуація не залишає ніякого вибору – тільки збрехати.
2. Ситуація однозначно диктує вибір: або правда, або брехня. Третього не дано. А кожна людина вирішує, як може.
3. Обставини дають можливість діяти інтуїтивно: залежно від розвитку подій можна маневрувати, вдаючись то до правди, то до брехні.
4. Обставини сприяють (чи дають можливість) самому **створити** потрібну ситуацію. Людина діє в ній активно й цілеспрямовано, почасти усвідомлено, почасти інтуїтивно.

Та у всіх ситуаціях діями людини рухають такі комплекси мотивів. (Для їх класифікації оберемо відповідну шкалу):

1. Правда становить загрозу життю. Інформація може передчасно вбити онкологічно хворого, забравши у людини останні надії та стимули до життя. Цей варіант на першому місці в підсумках опитування не лише за важливістю мотивації, а й за кількістю відповідей, що свідчить: ще не вмерло остаточно гуманне ставлення людини до людини.

2. Правда може зашкодити чиемусь здоров'ю. Інформація здатна посилити пригнічений стан хворої людини, а у психічно хворої може призвести до необоротних наслідків. Захистити близьких та їхнє здоров'я – один з найбільш поширених мотивів замовчування правди. За кількістю “голосів” опитаних він на другому місці.

3. Правда може зіпсувати настрій, негативно вплинути на самопочуття людини, завдати їй болю, серйозно травмувати психіку. І щоб інша людина не стала почуватися гірше, коли знаєш, що достовірна інформація може надмірно розхвилювати людину, принизити оточуючих. До того ж бувають дуже вразливі люди, яким не можна “різати правду-матінку” прямо в очі. А ще буває: співбесідник у цей момент у стані гніву.

4. Правдиве повідомлення може заподіяти шкоди громадському спокою, викликати масову паніку. Одрозумівши нинішню критику колишнього керівництва України за те, що воно замовчувало правду про масштаби Чорнобильської катастрофи. І пам'ятаються тра-

вневті дні 1986 р. коли не можна було втиснутися хоча б у тамбур хоч якогось потяга, що йшов з Києва. А що було б, якби тоді повідомили офіційно бодай про “бажаність” виїзду з Києва. Як у свідка тих подій у мене й досі не виробилося однозначного ставлення до тодішнього замовчування правди.

5. На думку частини опитаних, замовчування правди припустиме задля збереження у взаєминах між людьми статус-кво, аби не зіпсувати стосунки. Респонденти поширюють цей мотив однаковою мірою і на виробничі, і на службові, і на сімейно-побутові стосунки.

6. Замовчати краще, аби вберегти себе від негативних наслідків повідомлення правдивої інформації, особливо в конфліктних ситуаціях, коли твій опонент може використати її у власних цілях та ще й тобі ж на шкоду.

7. Коли правда нічого не змінить, вона або не актуальна, або ж люди її не сприймають, не хочуть її чути.

8. Якщо готуєш приємний сюрприз. Батьки приховують придбаний подарунок до самісінького свята, друзі до певного моменту замовчують гарне повідомлення, аби підсилити ефект, збільшити радість тощо.

9. Лиш один респондент на запитання “В яких випадках, на Вашу думку, не можна говорити правду?” відповів: “Коли немає вигоди”. Отакої! Але ж таке наше життя, боюся, що з цим одинаком погодяться усі.

Отже, якщо не можна (не слід, не варто, небезпечно, не вигідно і т. ін.) говорити правду, то краще... збрехати. Сотні відповідей на запитання “В яких випадках Ви віддасте перевагу брехні, а не правді?” вказують на такі комплекси мотивів (подаються за ранжиром, тобто за кількістю отриманих від респондентів зауваг):

1. Щоб вийти чи хоча б викрутитися зі складної ситуації, коли немає іншого вибору чи виходу, крім збрехати. А ще коли ця ситуація виняткова або виходить з-під контролю, тоді не до правдолюбства. А надто коли “або пан, або пропав”. Коли виникає гамлетівське “бути чи не бути?”.

2. Щоб уникнути конфлікту з іншими, захистити себе від скандалу, згладити “гострі кути” у стосунках. Замовчати правду чи видати замість неї брехню варто, коли виникає небезпека задрісного чи негативного ставлення, що може здетонувати конфлікт.

3. Зберегти спокій інших, коли правда для них болюча або може хоча б засмутити їх. Коли не треба назвати справжній діагноз їхньої хвороби або приховати свій – не кращий – стан. І, звісно, щоб заспокоїти та підбадьорити дитину.

4. Захистити близьких, друзів, коли їм може щось зашкодити. “Інколи від моєї брехні залежить подальша доля близьких мені людей”.

5. Щоб уникнути покарання, неприємностей, небажаних наслідків доводиться приховати свою провину, не сказати правди, прикритися брехнею.

6. Захистити себе від штрафних санкцій, коли вчинком керує “страх визнання мене некомпетентним. Брехня допомагає від цього врятуватися, а правда може обернутися проти мене”. Словом, коли “мені це вигідно” і допомагає захистити власні інтереси.

7. Досягти корисливих цілей, задовольнити меркантильні інтереси, залагодити певні службові ситуації.

8. Коли брехня – лише жарт, що не стосується серйозної справи: він нікому не зашкодить, а всім весело.

9. Щоб залагодити внутрішній конфлікт. “Коли збрешу, то заспокоююся, аж полегшає”.

10. Аби уникнути небажаних контактів. Брешуть дівчата, що вони заміжні, коли до них чіпляються “чужі” хлопці, брешуть жінки незнайомим залицяльникам, та й чоловіки, бо не полюбляють нав’язливого спілкування з незнайомками.

11. Брешуть, щоб підвищити самооцінку.

12. Брешуть відповідно до ситуації, коли просто неможливо не збрехати, чи випадково видаючи бажане за дійсне; коли розуміють, що правда не буде адекватно сприйнята співрозмовником чи йому зовсім неважливо знати правду. Або коли не вірять вашій правді, то нате вам навпаки. Брешуть люди в контактах з органами влади, коли натрапляють на “глуху стіну” нерозуміння.

Класифікую всі ці ситуації, навмисне не коментуючи, щоб ненароком не стати на чийсь бік чи применшити сутність іншої думки. Все викладене – позиції людей, і кожна має право на побутування в суспільстві.

Емоційні чинники феномена

Аналізуючи мотиви спотворення людьми сутності подій та явищ, здається, вдалося достатньо розкрити *когнітивну* природу брехні. Однак це лише половина істини. Друга половина полягає в не менш переконливій і вагомій *емоційній* сутності феномена. Емоції задіюють фізіологічні процеси, змушуючи брехуна в деяких випадках червоніти, чухати носа чи в інший спосіб видавати себе. Та головну незручність створюють протиріччя, що роздирають особистість. По-перше, це суперечливе розуміння людиною брехні, кожною окремою людиною, а не всією спільнотою; суперечливе ставлення на кшталт “і треба, і не можна”. По-друге, це неоднорідність, суперечливість емоцій, які переживає людина. І, по-третє, це протиріччя раціонального та емоційного станів індивіда.

Прекрасно проілюстрували цю суперечливість самі респонденти. Ряд з них, винятково жінки, що теж доволі показово, зробили в анкетах окремі записи. По суті, хоча і не згідно з поставленими запитаннями. Наведу деякі, зберігаючи і зміст, і стиль. Бо “людина – це стиль”. Утім, у цьому випадку радше навпаки.

“Дивне явище – брехня і, на жаль, постійне. Це найсильніший удар з боку рідних та близьких людей, іронічне сприйняття засобів масової інформації та реклами. Можна вибачити брехню тільки тій людині, у якої психічні відхилення. Але що робити з “хронічною брехнею” нормальних людей? Брехня, яка завдає болю іншим – непростима. Краще жити за правилом: “Змовчу, та не збрешу!”. (22 роки).

“Взагалі брехня була, є і буде. І нічого з цим не зробиш”. (26 років).

“Мені дуже шкода, що наше суспільство ще не готове до життя в ідеальному світі – світі без брехні. Я усвідомлюю, що це утопія. Але я будую цю утопію у своїй родині. Я вдячна близьким, що вони підтримують мене”. (30 років).

“Якби я не брехала, то у мене були б постійні сварки вдома. З роботи давно б звільнили. І навряд чи я б мала корисні знайомства, які мені дуже допомагають в житті”. (21 рік).

“Взагалі негативно ставлюся до брехні, мені не раз доводилося бути оббреханою, тому знаю, як це шкодить особисто мені і близьким людям та які негативні емоції це приносить. Але я розумію, зникнути брехня не може, бо це, як і правда, вічне поняття.

Своїх дітей я навчаю бути чесними і ніколи нікому не брехати, і тим більше не наговорювати на когось. Можливо, брехати легше, адже в деяких випадках “правда очі ріже”. На мою думку, правда повинна перемагати, адже це наша свобода у відносинах з навколишнім світом”. (32 роки).

“Я намагаюся завжди казати правду. Але іноді, звичайно, бувають ситуації, коли я можу сказати неправду, в основному це невинні жарти і брехня, яка нікому не шкодить.

Іноді я можу перебільшити правду, наприклад, сказати, що я заміжня, хоча офіційно поки що ні. Це допомагає мені втекти від залицянь та непотрібного спілкування. Але я не вважаю, що це така вже й брехня.

Буває, що хтось попросить мене щось зробити, кудись потелефонувати, а я забуваю або не можу, то іноді кажу, що я це зробила.

В принципі я впевнена, що кожна людина в своєму житті бреше. Життя вимагає, на жаль, іноді приховувати правду”. (21 рік).

“На мою думку, брехня – обов’язковий атрибут нашого життя. Але потрібно прагнути брехати якомога менше, особливо близьким людям”. (20 років).

“Брехати можна, коли це не буде шкодити ні мені, ні тій людині, якій я брешу. Всі ми знаємо і намагаємося обходити брехню стороною, але іноді виникають такі ситуації, коли це вкрай необхідно. Тому до брехні, яка приносить користь, я ставлюся позитивно”. (21 рік).

“Взагалі я ненавиджу, коли мені брешуть в очі і навіть тоді, коли ця людина знає, що я відчуваю його нещирість і невідвертість. Ненавиджу, коли близькі люди це роблять. Але в деяких випадках я можу їх виправдати. Інколи для мене краще солодка брехня, ніж гірка правда, тому що мені від цього легше жити”. (21 рік).

“Я вважаю, що брехня не приносить користі ні тим, хто бреше, ні тим, про кого брешуть. Але є випадки, коли правда може знищити сім’ю, позбавити друга і т. ін. На мою думку, в цих випадках не потрібно доносити правду тим чи іншим учасникам чи жертвам, але й щось вигадувати теж не потрібно. Мовчання, на мою думку, – вихід із цієї ситуації”. (23 роки).

“Брехати треба в крайніх ситуаціях. Особливо я ненавиджу, коли мені брешуть і коли в моїй присутності брешуть, хоч це й не стосується мене. Сама я це роблю дуже рідко у випадкових ситуаціях, і лише в дрібницях, або коли моя правда нікому не потрібна. Впродовж

свого життя я зрозуміла, що коли я навіть дуже рідко брешу своїм близьким, через деякий час я все одно розповідаю правду, бо моя совість сильніша за мене”. (22 роки).

Сюжет про роль емоційних чинників варто доповнити особливостями сприйняття (людини чи явища) залежно від ставлення, а точніше, від комплексу тих соціальних настанов, які сформувалися у слухача щодо об’єкта розмови.

Ось невеликий гурт приятелів обговорює черговий скандал у політикумі і, як зазвичай, ставлення до події дуже швидко поляризуються.

– А мені подобається Б, – каже один. – Ріже в очі правду-матінку...

– Ага, – начеб підтримує його інший. – Дивиться тобі в очі і не кліпне, а бреше, аж гуде.

Спірка переростає у конфлікт, “з’ясування стосунків” чи й повний їх розрив. А даремно вони так. Адже ж кожен правду казав. Свою...

Проаналізуймо ситуацію детально. Ось людина сприймає інформацію про іншу людину. Інформація суперечлива, що цілком природно: ні людина, ні її діяльність не є винятково білими чи однозначно чорними. Але сприйняття, бачення особою А особи Б може здійснюватися за різними підходами: “або – або”, “і – і” та іншими залежно від “кольору” їхніх взаємин, від настроїв, а головне – від комплексу тих настанов, які сформувалися у А щодо Б. Вимальовується така шкала сприйняття:

1. А **закоханий** в Б, ідеалізує його. Чиїсь повідомлення про вчинки Б ображають А, бо позитивні відгуки про друга він бачить навмисне применшеними, а негативні взагалі вигаданими.

2. А **симпатизує** Б і сприймає позитивні повідомлення як деяке применшення заслуг Б, а негативні – як певне перебільшення вад Б, отже, погоджується з їх реальністю, хоча й не дуже охоче.

3. А **адекватно** сприймає Б, радіє за його позитивні діяння, сумує з приводу негативних. Так самісінько він поставиться й до В, Г, до...будь-кого, маючи неупереджене сприйняття і таке ж тлумачення плюсів і мінусів об’єкта обговорення.

4. А **байдуже** ставиться до Б, йому “по барабану” будь-які вчинки Б, що він і виражає чи демонструє у спілкуванні.

5. У А домінує негативне ставлення до Б над позитивним (за наявності того й того). Повідомлення про плюси в діяльності Б сприймає як завищення супроти істини, а про мінуси як заниження і в подальшому спілкуванні з оточенням щиро прагне “виправити ситуацію”, насправді ж вносячи в неї ще більшу плутанину.

6. А ненавидить Б. Повідомлення про його позитивні вчинки сприймає як безпідставні вихвалання. А негативну інформацію вважає не просто применшеною, а зовсім не повною порівняно зі справжнім, на його погляд, станом речей.

Отже, в чотирьох випадках з шести виникає неадекватне сприйняття людини людиною, що й стає основою спотворення сутності. Та брехня народжується значно частіше. І мотивів (приводів) для її поширення набагато більше. А ще якщо врахувати, що шестибальна шкала наведена задля чіткішого розуміння авторової думки, що у реальних взаєминах людей кількість варіацій дорівнює $x+N$ до безконечності, а отже, й така ж кількість можливостей мимовільного та навмисного спотворення суги справи (істини).

“Брехня у моїх руках”

(Монолог попутниці – звичайної брехухи)

“Брехня у моїх руках? А знаєте, ви ставите дуже цікаве й актуальне запитання, воно насправді турбує мене. Спочатку здається, що все дуже просто – є брехня, є люди, є я, звідси виводимо формулу: брешуть всі, щоб той, кому брешуть, не знав реальності. Чому? Чому брешу я? Тому що на це є безліч причин... Брехня в моєму випадку – це ангажування моєї істини, бо, як зрозуміла я, більшість людей не люблять правди, моя реальність не влаштовує їхні принципи та погляди на життя, я зі своїм життям не відповідаю потребам інших. Чи, може, відповідаю? Замислюючись над питанням, розумію, що напевно таки відповідаю, але інших моїх однолітків не влаштовує чомусь, що я саме така і живу “за застарілими цінностями і правилами, які вже давно ніким не пропагуються, а тільки шкодять сучасній молоді”. Можливо... Але змінювати себе, своє серце та свої принципи я не хочу, бо вся моя правда, всі мої настанови – це я і моє життя навкруги, життя, в яке я впускаю не всіх, а тільки найрідніших та найближчих мені людей, а саме: маму, брата, кохану людину, дідуся, бабцю та двоюрідного брата. Вони знають абсолютно все про мене: про мій настрій, про

мої плани, про мої досягнення, загалом про все; щодо найтендітнішого, то мати знає про мої стосунки з хлопцем і розуміє, що це важливо для мене, вона для мене авторитет, тому брехати їй я не можу. А ще як намагаюсь про щось замовчувати, то моя совість мене з'їдає “зі швидкістю світла”. А щодо інших людей, то в мене дещо інше ставлення: я довіряю не всім оточуючим, а тільки малому колу людей, бо з часом зрозуміла, що брехня існує на всіх рівнях спілкування, та ще й між будь-ким, та в будь-яку мить, навіть у найвідповідальнішу. Усвідомивши це, мені складно щиро та відкрито спілкуватися.

Брехня у моїх руках – це засіб захисту. Розпочну про те, що мені найближче. Відомо, що між жінками дружби не існує. Напевно, висловивши цю думку у будь-якій жіночій компанії, більшість представниць жіночої статі обурилися б і навіть почали б палко заперечувати. Так, можливо, вона й існує, але в дуже поодиноких випадках та ще й трапляється дуже рідко. Мій досвід мені не підказує таких випадків. Навчаючись у школі, я вірила у таку дружбу, навіть вважала, що в мене така є, але згодом зрозуміла, що все не так, як я собі наідеалізувала. Дружба між дівчатами існує доти, доки є якась вигода, або доки не збіглися інтереси. Між дівчатами завжди точаться якісь змагання: хто краще виглядає, хто краще вдягається, хто найрозумніша, найдотепніша, на кого звертають увагу хлопці, хто найбільше спілкується з ними; і цей список можна продовжувати і продовжувати. Зустрічаючи сьогодні своїх шкільних подруг, я розумію, що нічого не змінилося, тому вислуховую, які вони, чого вони досягли, де підпрацьовують, де і як відпочивають, які в них хлопці, тобто завжди більше слухаю (згодом усвідомила, що це на краще). Щодо мене – я не розповідаю їм про особисте життя, бо не вважаю це за потрібне. Намагаюся розповісти якусь найменшу частку і звести до чогось загального, а ще краще перевести тему на щось інше, що не стосується особистостей, бо, як засвідчує досвід, чим менше розповідаєш про свої успіхи, тим краще. На жаль, люди в сучасному світі не дуже доброзичливі, та ще й до того заздрісні. Таких людей я намагаюся обминати, але якщо мені потрібно з ними спілкуватися, то я це роблю дуже акуратно, намагаюся не розповідати про свої плани, про деякі аспекти свого минулого і теперішнього життя. Можливо, це своєрідна брехня, але я не вважаю її надто ганебною щодо інших і до себе. Це своєрідний захист, який мені необхідний для функціонування мого індивідуального простору.

Мені не до вподоби, коли люди знають про мене абсолютно все: починають засуджувати або схвалювати, обмовляти з іншими, доносити до інших дезінформацію. Краще їм нічого не знати і, як наслідок, ні їм, ні мені не буде погано. Іншим не буде погано, бо вони не зможуть порівняти своє становище з моїм. Ясна річ, є і близькі мені подруги (але немає найкращої і найближчої), до них я ставлюся дуже щиро, завжди рада їх бачити, готова вислухати і допомогти, якщо є можливість. Але повністю розповісти свою правду не хочу, я її замовчую і, напевно, вважається, що я брешу. Можливо, але так краще. Я впевнилася, що, відкриваючи своє серце іншому, завжди отримуєш “ляпаса” у відповідь. Інша людина, знаючи всі твої думки, недоліки, можливості, страждання або добро – цим тебе і шпигоне, що призводить до розчарування у людях, недовіри до всіх оточуючих і відрази до дружби. Тому для мене є дуже важливим тримати деяку дистанцію, не розповідати всього, а інколи щось і заперечити, щоб не опинитися в невігідному становищі.

Щодо студентського життя, то воно видається дещо складним у відносинах між одногрупниками. Тут йде боротьба за оцінки, і якщо ти в цьому дещо випереджаєш іншого, то вже автоматично стаєш поганим для тих, хто трішки відстає від тебе. Скажімо, дещо виснажує морально постійна боротьба за статус кращого, і тут мені також доводиться деякою мірою використовувати брехню. Мені не до вподоби порівняння, а особливо чути, коли після іспиту за моєю спиною кажуть: “Чому в неї така оцінка, а в мене інша, я що гірша/гірший за неї?..”. Порівняння – хороший метод, але тільки для науки, для людей він не діє, бо завжди буде той, хто успішніший за тебе і той, хто менш успішний. Тому, готуючись до будь-якого контролю знань, я намагаюсь не розповідати всім підряд: як саме готуюсь, де брала інформацію, бо, на жаль чи на щастя, всім не вгодиш, а як і намагаєшся, то, врешті-решт, залишаєшся винною. Я замовчую, коли питають, а може, й виправдовуюсь зараз, напевно, все-таки, як не прикро, брешу. Можливо, запитаете: “Чому прикро?”. Тому що, за християнськими традиціями, брехня неприпустима для віруючої людини, вона антиморальна та тільки створює проблеми людині, яка живе з нею у серці. Церква засуджує будь-яку форму брехні, вважаючи, що вона розхитує довіру і віру між людьми. Чому я наголосила на цьому, а тому що вже зрозуміла, що брехня таки не приносить нічого хорошого, а тільки погіршує відносини між людьми. Те, що я замовчую деякі аспекти

свого життя, я пояснюю тим людям, до яких я ставлюся справді щиро, але серце своє відкривати не хочу (це, звісно, я їм не пояснюю). Ті, для кого я важлива, розуміють, роблять висновок, що в мене такий характер. А ті, хто не розуміють – “відвертаються”.

Потрібно сказати, що це дуже важлива тема в житті кожної людини і робити якісь остаточні висновки дуже складно, бо життя – це кожна мить, яка змінюється щохвилини, а подекуди щосекунди. Ситуації змінюють наше становище, і залежно від часу ми змінюємо своє ставлення до чогось, свої думки, спотворюємо реальність задля чогось: задля оборони і захисту, налагодження стосунків, негативного впливу тощо. Але при цьому кожна людина передусім повинна залишатися людиною. Бреши кожний і майже без винятку. Це стосується насамперед мене. Я брешу, бо, як мені здається, не відчуваю потрібного захисту, тому захищаюся спотворенням реальності. Захищаюся, бо невпевнена в людях, які мене оточують, і на своєму ж досвіді зрозуміла, що не може бути багато друзів, колег і одногрупників, яким би можна було розповідати свою правду. Я остерігаюся всіляких неправдивих наклепів, осудів, заздрості. Я не хочу, щоб це чинили інші стосовно мене і, звісно, сама намагаюся цього не робити. Для мене дуже важливо жити у гармонії з собою та зі своїм оточенням, тому намагаюся якнайменше брехати, а брехню використовую лише як захист.

РОЗДІЛ 4. БРЕХАТИ ТРЕБА ВМІТИ. А НАВІЩО?

*Кожен дурень може говорити правду,
але треба мати дещо в голові, щоб путньо збрехати.*

Семюел Батлер

І справді: а навіщо треба вміти брехати? Можна зрозуміти: треба вміти водити машину, інакші вміння тут потрібні у випадку дощу, особливі – під час ожеледі, бо це питання не лише комфортної, а й

безпечної для життя їзди. Треба вміти садити дерева, не лише вирощувати, а й пекти хліб. Треба вміти перебинтувати рану, не лише втішити, а й виховати дитину. Зо два десятки років тому у світі налічувалося понад 245 тис. професій, зараз ця цифра, напевне, перейшла 300-тисячний рубіж. І в кожній набираються сотні, а то й тисячі різних умінь.

А ще ж треба вміти зі смаком вдягатися, тримати ложку та виделку, донести воду від криниці, достойно поводитися у вишуканому товаристві, зберегти тепло в домі, а надто в душах близьких тобі людей.

І, виявляється, ще треба вміти брехати. Більше того, це не просто такий собі життєвський стереотип, це соціальна настанова, яка в диспозиціях особистості перебуває не на середньому, поведінковому, а, скоріше, на вищому, стратегічному рівні.

В нашому питальникові ця соціальна настанова була сформульована окремим судженням з відповідним антонімічним “Кожна людина має жити лише по правді”. Що теж виражає не тимчасову поведінкову позицію, а сталу світоглядну, причім древню. У підсумку опитування, як і в низці попередніх випадків, комп’ютер вирахував групи респондентів, які, висловивши згоду з цією парою думок, одночасно погодилися з іншими парами. Їх поєднання інколи видається то природним, то дивним; то абсолютно зрозумілим, а то таким, що його важко пояснити. І вирішив я низку таких єдностей винести на обговорення студентів, щоб методами фокус-груп, глибинних інтерв’ю, групових диспутів з’ясувати, до яких типів людей належать респонденти кожної з таких специфічних груп; що спонукало їх так думати; під впливом яких мотивів у їхній свідомості поєдналися такі різні твердження (див. табл.12).

От, скажімо, як має почуватися правдолюб і як – брехун?

Таблиця 12

Поєднання життєвих настанов і чуттєвих оцінок

Судження	Брехня завжди огидна	Брехня завжди приємніша за правду
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 69 осіб	Блок Б1 14 осіб
Кожна людина має жити лише по правді	Блок А2 105 осіб	Блок Б2 15 осіб

Гидко. А треба

Якщо поєднати судження Блоку А1 в одне речення, то на початку першого слід поставити “хоч”, а друге розпочати словом “але”. Але ж ці дві суперечливі настанови, поєднані в свідомості одних і тих же людей, до того ж великої групи. Вони висвітлюють позицію людини, адаптованої до сучасного життя, до нинішніх реалій. Чуттєве (огиду) можна й притлумити, а жити ж якось треба. А точніше: між вовками жити – по-вовчому вити. Всупереч власним почуттям і відчуттям.

Люди реально сприймають ситуацію в країні. Вони тверезо оцінюють поведінку оточуючих, розуміють, що їм можуть казати неправду, та в свою чергу відповідають взаємністю, або ж намагаються взагалі так не робити. Можливо, навпаки: людина обманює всіх, а сама не любить, коли їй брешуть. Також це можуть бути люди, які розуміють, що брехня огидна, але без неї вони самі та й усі інші не можуть існувати. Спектр поведінки тут доволі широкий, і з цього приводу можна висловили низку цікавих припущень.

Версія перша. “Можливо, ці люди обманюють всіх і всюди, а самі огидною сприймають лише ту брехню, яка спрямована на них. А може, вона для них огидна взагалі, але хіба ж можна без неї прожити? Висловивши згоду з цими судженнями, респонденти засвідчують, з одного боку, дивну розбіжність поглядів, а з другого – життєвий цинізм. Мені аж бачиться, як респондент, людина явно позитивна, роздвоївся. Коли брехня “на благо”, тоді вміти брехати повинен кожен. Якщо ж брешуть, щоб себе звеличити в очах інших, а когось принизити, тоді брехня огидна. Вміти брехати потрібно тому, що цього вимагає щоразу певна ситуація, в яку потрапляє людина. Бувають моменти, коли слід сказати щось аж відворотне, аби вийти з непередбаченого становища. І людина відчувається гидко, бо змушена підкорятися ситуації.

Може бути і навпаки. Людині неприємно, коли їй хтось бреше, їй огидні брехуни. Тобто, хтось інший. І якщо вона впіймає того іншого на брехні, дорікати буде довіку.

А необхідність вміти брехати, навпаки, відноситься до себе, хоча ніколи не вважатиме себе брехуном. Самовиправдання знайдеться завжди: “заради когось (чогось)”, а в більшості випадків – заради справедливості. Чому це так? Ці люди дуже люблять себе, ставляться з повагою лише до себе”.

Версія друга. “Ніхто не знає, що йому знадобиться в житті, а що ні. Тому слід вміти робити все, і брехня не є винятком. Адже може виникнути така ситуація, що життєво необхідно збрехати, а людині не вірять, бо вона зовсім не вміє брехати. Саме так вважають наші респонденти. І хоч брехня їм огидна, але в житті потрібно вміти все. Адже не даремно в народі кажуть: “Якби знав, де впадеш, то соломки підстелив би”. Ніхто не знає, що йому знадобиться, а що ні. І тому чим більше речей ти вмієш робити, тим краще і для тебе, і для оточуючих.

Ці люди намагаються все передбачити. І хоча вони не схвалюють брехню, але вважають, що вміти брехати не завадить у житті”.

Версія третя. “В даному випадку 69 осіб з морально-етичних позицій сприймають брехню як щось неприпустиме й огидне, але чудово розуміють, що в сучасному світі без неї не обійтися. Певно, їм з дитинства казали, що брехати погано, а правду говорити завжди краще, і це цілком пояснює сприйняття ними брехні як чогось огидного. Але ж чому з віком дитина починає брехати? Американські вчені провели експеримент (не буду описувати його суть) і дійшли висновку, що дитина починає брехати у віці чотирьох - п’яти років, щоб не засмучувати своєю поведінкою близьких людей. Адже батьки вчать своїх дітей: “Треба завжди говорити правду”; водночас вони вчать дитину бути ввічливою: “Будь привітним, зроби миле обличчя, зобрази захоплення від подарунку, навіть якщо він тобі не подобається”. Словом, суцільне удавання, а коли дитина говорить правду, то її можуть ще й покарати.

Таким чином, чим старшою стає людина, тим більше вона розуміє, що краще збрехати у певних ситуаціях: чи то щоб не засмутити своїх близьких, чи то щоб виплутатись з певної ситуації, чи щоб не отримати догану тощо. Людина розуміє, що вчиняє погано, але також розуміє, що, сказавши правду, може бути гірше, і тому не відмовляється від брехні. Скоріше, це повсякденна брехня на побутовому рівні, аби не образити близьку людину. Мабуть, мало хто може сказати ввічливій господині, що її страва несмачна. На думку респондентів, краще бути чемним та приховати справдішнє. Але з позицій господині вони вважають брехню огидною.

Також деякі вчені пишуть, що брехня пов’язана з відчуттям власної гідності – як тільки людина відчуває, що її самоповага опиняється під загрозою, вона починає брехати, причому дуже. Ми не стільки прагнемо справити враження на інших, скільки намагаємось досягти

того ідеального образу, котрий створюємо самі собі і на котрий хочемо бути схожими. Таким чином ми зростаємо у власних очах і начеб згладжуємо ті соціальні відмінності, котрі є між людьми. Отже, ми можемо стверджувати: навіть якщо людина вважає брехню огидною – це зовсім не означає, що вона бреше менше за інших”.

Версія четверта. “Висновки респондентів про необхідність для кожного вміння брехати були зроблені ними на основі особистого досвіду. Огидність до брехні є результатом чуттєвого пізнання. Тому світ вони й бачать таким, де таке вміння обов’язкове, хоч і огидне. Виникає питання: навіщо вміти брехати, якщо брехня завжди огидна? Можливо, для тих випадків, коли правда огидніша за брехню?”

Явно конфліктна позиція, особливістю якої є виключеність індивіда з того соціального простору, що охоплює друге твердження. Таким чином, внутріособистісний конфлікт вичерпується прийняттям у кожному окремому випадку якоїсь однієї з двох суперечливих позицій”.

Версія п’ята. “Відомий моральний принцип “Людина повинна говорити правду” як правило міжособового спілкування повинен бути переформульований на “Людина повинна говорити правду лише тим, кому потрібно”. Надання іншій людині правдивої інформації про себе – це акт довіри до іншого, вираження упевненості в тому, що інший не підведе, не використовуватиме твою відвертість тобі ж на зло. Морально-психологічний борг людина має перш за все щодо тих, до кого відчуває довіру, на яких сподівається. Частіше це близька людина – той, хто відчуває і несе відповідальність за вашу долю і кого ви таким вважаєте. Людина, якій ви повинні були б говорити правду, – це та, яку ви можете не боятися, яка не скористається отриманим знанням проти вас і зобов’язана дбати про вас. Саме для того, щоб краще виконати це своє зобов’язання, їй необхідне точніше знання вашого стану і особливостей. Повідомляючи іншому правду про себе (точне, достовірне знання), ви тим самим стверджуєте його особливе ставлення до вас, звідси й впливає його особливе право знати правду. Тому вміти брехати – необхідне вміння, що має застосовуватись до тих, хто не входить в наше коло довірених осіб”.

Версія шоста. “Обрати два суперечливі варіанти думок могли люди, змушені жити за несприятливих умов: тяжка робота, низький соціальний статус, хисткий державний устрій, погане соціальне забезпечення. Тому трактування “вміти брехати повинна кожна людина” пов’язують, скоріше, зі сферою професійної діяльності та соціальним

статусом. Щоб досягти певної мети, людина вимушена вступати у внутріособистісний конфлікт – брехати, іти на сумнівні компроміси тощо. Але це поведінка “назовні”, вона ж викликає внутрішню відразу, яка є сутністю цих людей в цілому, а не тільки “на службі”. Ці люди можуть приходити з роботи дуже пригніченими, часто бувають зануреними в себе та мовчазними. У вихованні дітей намагаються передати весь позитивний досвід та світосприйняття, можуть брати на себе тяжкі зобов’язання, обирати “гіршу долю” заради спокою своєї сім’ї”.

Версія сьома. “На початку диспуту поставлено запитання: чому треба вміти брехати? Бо інколи важче сказати правду, не слід нею здавати болно іншій людині, хочеться прикрасити себе, бо в кінці тунелю світить вигода, бо, зрештою, світ нудний і некрасивий.

А насправді він є дещо жорстокий і вижити в ньому допомагає нам брехня. Тому і я вважаю, що вміти брехати повинна кожна людина, бо щоденно виникають такі життєві ситуації, коли ніяк не уникнеш брехні. Вона іноді корисна, часто видається такою. Та щоразу огидна, бо неприємні наслідки домінують над тимчасовою вигодою”.

Версія восьма. “Що саме змусило цю групу респондентів думати так двоїсто? Звісно, живучи в такому суспільстві, як наше, вміти брехати повинна кожна людина. Але не кожен визнає, що він брехун. На мою думку, ці люди брешуть, може, навіть невміло. А потім їх гризуть докори сумління, люди замислюються, аналізують свої вчинки, певною мірою визнають свою провину. А по тому – повторюють учорашнє, не будучи здатними противитися Її могутності Ситуації”.

Правдивість з усіх боків

Блок суджень А2 – один з найчисельніших за кількістю прихильників: він об’єднує третину опитаних. Ці респонденти переконані, що “Кожна людина має жити лише по правді”, їм також “Брехня завжди огидна”. Як пояснити логіку їхніх міркувань?

Версія перша. “Найпевніше пояснення: оскільки брехня завжди огидна, то кожна людина має жити лише по правді. А що тут заперечиш? Логічне причинно-наслідкове твердження, що має за основу моральні принципи християнської доктрини. Виражена гармонія чуттєвого й діяльного, ідеологія правильної поведінки з могутнім позитивним емоційним тилом. Люди втомилися від масованої брехні в суспільстві, від перенасичення нею. У багатьох живі ідеали правди, яка ро-

бити людей щасливими; завдяки правді людина може щось змінити у своєму житті. От тільки наше життя – справді як казка: добро перемагає зло. Але не в той момент, коли ми цього бажаємо, а десь згодом. І там, де нас немає”.

Версія друга. “В цьому випадку ми маємо відповіді групи людей, яких можна назвати справжніми правдолюбамі. Правдолюб – це людина, яка любить правду, істину, справедливість, ні за яких обставин не йде на компроміс з правдою навіть для того, щоб виплутатися з неприємного становища чи захистити когось із близьких. Але що приховується за бездоганною чесністю тих, хто ніколи не бреше? Таких людей-правдолюбів не дуже люблять у суспільстві. Адже, на відміну від твердження у прислів’ї “Краще гірка правда, ніж солодка брехня”, люди звикли слухати приємну неправду, бо так легше жити. Більше того, в суспільстві, де кожний говорив би те, що думає, було б неможливо жити”.

Версія третя. “Люди з цієї групи свого часу отримали таке виховання, що і в дорослому віці для них брехати неприпустимо. Якщо батьки вимагали, щоб дитина була в усьому бездоганною, то дорослою вона страждатиме щоразу, коли буде вимушена порушувати правила. А брехня – одне з таких порушень. Людина не зможе втішити себе тим, що так склались обставини, а усвідомлюватиме брехню як власний вибір. Такі люди можуть іноді піти на обман заради блага іншого, але ніколи не дозволять собі користуватися ним задля задоволення власних інтересів.

До цієї групи можуть належати люди глибокорелігійні, адже вони шанують дев’яту заповідь: “Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!”. Також сюди можуть входити люди, які навряд чи обіймають високу посаду, адже в сучасному світі неможливо досягти вершин кар’єри, будучи винятково чесною людиною”.

Версія четверта. “Це морально здорові люди, які розуміють, що внутрішній порядок важливіший, ніж зовнішні обставини. Такі люди проживають у регіонах, де політична чи економічна ситуація не є критичною, тому вони можуть жити по правді і не змушені обманювати, щоб вижити. Можна сказати, що це середньостатистичні та законслухняні люди, що звично підпорядковуються існуючому устрою, виконують правила та інструкції, не конфліктують із законом. Їх більше цікавить можливість добре робити своє діло, ніж винаходити новий спосіб підзаробити чи виставити себе у вигідному світлі перед інши-

ми. Можливо, іноді впадають у крайнощі і страждають через недосконалість світу, нервують, стикаючись з неправдою.

Можливі ще десятки версій, аж до 105 загалом, що відображають весь спектр мотивів, потреб, інтересів тощо кожного з респондентів”.

Версія п'ята. “Респонденти цієї групи не хочуть, щоб брехня займала хоч якесь місце в їхньому житті. Правда, лише правда і нічого крім правди – саме таке їхнє гасло. Вони не хочуть, щоб потім їх мучило сумління та доводилося відчувати свою вину. Без брехні їм набагато легше жити. Адже вони не бояться бути викритими, не бояться, що хтось дізнається правду, і те, чого вони так хотіли уникнути і приховати, стане відоме всім.

Багато з цих людей, хто не бреше і не обманює інших, живуть за Божими заповідями. І тому можна припустити, що серед респондентів є віруючі, яким не дозволяють брехати не тільки сумління, а й віра”.

Версія шоста. “Людина, у світогляді якої поєднані два такі важливі принципи, буде вимагати й від інших жити по правді. Наприклад, якщо я завжди кажу правду, щоб там не сталося, то чому я мушу терпіти брехню від оточуючих мене людей. Навіть коли друзі кажуть “добре виглядаєш” і це не відповідає дійсності, я можу дуже образитися. Якою б правда не була, але мені кажіть лише правду”.

Версія сьома. “Погоджуючись з міркуваннями найбільшої групи респондентів, мушу зауважити таке. Брехня може зачепити боляче, може бути не поміченою, може посварити з близькою людиною і т. ін. Але тільки правда може зламати життя. Брехня – це несерйозно, до неї ставишся трохи зверхньо. А правда завжди була останньою інстанцією. І маємо бути обережними з нею”.

Версія восьма. “Для респондента пріоритетом у житті є правда. Так, я розумію його життєву позицію. Та невже він вважає, що брехня завжди огидна? А як же брехня лікаря пацієнту (у випадку із страшним діагнозом)? Брехня, за якої обманутий не страждає, а зовсім навпаки, і до того ж ніколи не дізнається правди? Можна назвати ще багато випадків, коли обмануті люди будуть спокійніше та щасливіше жити”.

Версія дев'ята. “Сприйняття брехні цією групою респондентів за будь-яких умов буде негативним. Таким людям потрібно жити, спілкуючись з природою, а не з хворим на брехню суспільством”.

Версія десята. “Найбільша група респондентів, погоджуючись з двома важливими принципами, засвідчує, що у суспільстві все ж спостерігається тенденція до витіснення брехні, до життя лише по правді”.

Блажен, хто вірує!

Брехня корисніша за правду

Логіка міркувань 14 респондентів блоку Б1 проста: оскільки “Брехня завжди приємніша за правду”, то “Вміти брехати повинна кожна людина”. Пояснити це можна так.

Версія перша. “Це позиція, найімовірніше, людини-кар’єриста, орієнтованої на досягнення успіху за допомогою інструментарію неправди. (Всупереч тому, що така позиція виходить за межі нашої системи цінностей). Це слабка людина, яка боїться визнати правду, бо визнання може її принизити. Втім, це може бути той випадок, коли краще не говорити правду, а сказати треба так, щоб обов’язково повірили. Така брехня повинна бути кориснішою за правду”.

Версія друга. “Можливо, ці респонденти належать до тієї категорії людей, які брешуть, незважаючи на те, що їм також брешуть. Таке становище є для них нормою. Мабуть, певні життєві проблеми чи комплекси заважають їм намагатися сприймати правду. Вони самі наражаються на брехню, бачать її всюди і з цього роблять висновок, що вміти брехати повинна кожна людина. Також людям, які не можуть спокійно реагувати на критику та гідно переживати невдачі, приємніше чути на свою адресу солодку брехню, ніж гірку правду. Але й невмілі лестоці їх дратують. Підлесники це знають і намагаються бути майстерними у спілкуванні з начальством”.

Версія третя. “Так можуть мислити дуже молоді люди, які потерпають через своє невміння спілкуватися зі світом, не відчувають визнання оточуючих та, можливо, були кимось ображені у романтичних стосунках. Тому їм легше думати, що світ побудований на брехні і через це вони несправедливо недооцінені. Таку відповідь могли дати також люди, що досягли певного результату (цілі) за допомогою брехні (або ж досягали бажаного неодноразово і ніколи не були покарані за це), а тому вважають себе розумнішими за всіх інших, та й взагалі дуже кмітливими та жвавими. Їхні судження можуть змінюватися з часом під впливом ситуацій, які вони не зможуть змінити за допомогою брехні”.

Версія четверта. “Ці люди є типовими брехунами, хоча їхня брехня не дуже шкідлива. Вони доволі освічені, мають неабиякі схильності до побудови кар’єри. Зазвичай не брешуть заради слави і не страждають марнославством. Ці люди стверджують, що жити в сучасному суспільстві й не брехати немислимо. Водночас вони вважають, що суспільство, де всі говорили б лише правду, більше буде схоже на

психлікарню. І найчастіше брехня таких людей є невинною: порожня, нічим не виправдана, в ній немає потреби. Вона нікого не рятує, не має жодних очевидних цілей, однак, є одним з найбільш поширених видів брехні. Ми всі стикаємося з нею по кілька разів на день; вона допомагає жити поруч з різними людьми, не відчуваючи неприязні один до одного. Б. Паскаль зауважив: "Нехай людині не буде ніякої користі брехати – це ще не означає, що вона буде казати правду: брешуть просто заради брехні"

Версія п'ята. "Брехня завжди приємніша за правду, у цьому переконані люди, які мають неабиякий життєвий досвід. Іноді не брехати – значить робити гірше собі. Часто, коли кажеш людині правду, вона ображається. Люди хочуть чути тільки те, що хочуть чути. Для них брехня – бальзам на душу. Люди хочуть бути обдуреними, це їхнє право.

Що люди роблять з більшим задоволенням: брешуть чи говорять правду? Звичайно, брешуть, адже правда завжди пов'язана з неприємностями: потребує доказів, кардинальних дій. Правда "прояснює" мозок, змушує людину щось робити. Саме тому легше сприймати красиву брехню, ніж жорстку правду – так простіше жити.

Цих людей не можна осуджувати чи називати егоїстами, бо рідко хто переймається про інших більше, ніж про себе. Вони розуміють, що брехати слід, не по-дилетантському, щоб одразу ж бути викритим, а вміло".

Версія шоста. "Спочатку нагадаю древню вірменську притчу. Прийшов якимось у будинок до одного діда жебрак, і старий прийняв його з любов'ю, пригостив, а потім запитав:

– Хто ти, бідна людино?

І той відповів:

– Я людина, що говорить правду, тому, куди б я не прийшов, мене проганяють.

І сказав той старий чоловік:

– Це дивує мене.

Поївши, пішли спати. Зранку встали, почали одягатися. Жебрак побачив, що старий одноокий, і сказав йому прямо: ти, мовляв, кривий. І тут розсердився старий, вигнав його з дому, сказавши: "Ти не знаходиш собі місця і став усім ненависний, бо не правду кажеш людям, а докоряєш людям їхніми недоліками".

В таких випадках брехня справді прийнятніша, а головне, корисніша за правду".

Весь світ – театр

Версія перша. “Ми знову маємо суперечливі судження: “Кожна людина має жити лише по правді” та “Брехня завжди приємніша за правду”. Але так здається на перший погляд. Ці люди пропагують життя по правді, хоча й розуміють, що якою б чесною була людина, її ніколи не любитимуть в суспільстві більше, ніж брехуна, що говорить солодкі неправдиві речі. Важко заохотити людину казати лише правду, якщо брехуном бути простіше і вигідніше. Ці люди керуються у житті певними моральними засадами: неправда – неприпустима річ; без брехні не проживеш”.

Версія друга. “На відміну від попередньої групи, ці люди не брешуть просто так. Вони добре розуміють, коли співбесідник хоче почути красиву неправду, відчують, коли треба збрехати, й усвідомлюють, для чого це потрібно. Вони не отримують задоволення, обманюючи інших, вони, скоріше, будуть відчувати докори сумління. Це освічені, морально виховані люди, що пристосувались до життєвих реалій світу. До цієї категорії можна віднести спецагентів, правоохоронців, для яких брехня є обов’язковим елементом і необхідним інструментом виконання службових обов’язків. Рівень їхнього професіоналізму оцінюється рівнем майстерності брехати. Але чи завжди їм самим від цього приємно? Вони чітко розмежовують мораль і життєві ситуації, за яких краще збрехати. Ця позиція має на меті захист саме права брехати, а не права говорити правду у несправедливому світі людських відносин”.

Версія третя. “Кожна людина має жити в гармонії із загальнолюдськими принципами, які формувалися протягом століть. Люди, котрі брешуть, є інколи такими, що:

- бояться почути інформацію, яка їм буде неприємною;
- бояться розчаруватися в тих людях, котрих люблять і поважають;
- прислухаються до чужої думки, не маючи своєї. Більше того, чужа думка має бути позитивною стосовно них: чи то щодо їхньої зовнішності, чи щодо виконаної ними роботи”.

Версія четверта. “Ці респонденти є реалістами, тому що вважають деякі різновиди неправди приємними. Водночас вони прагнуть жити у реальному правдивому світі, а не у сповненому брехні, ілюзій і фальші, де кожен обманює і вважає, що робить це заради блага іншого. Таке життя, на їхню думку, невдовзі стане схожим на фарс”.

Версія п'ята. “Респондентам добре відомо зі шкільних років, якими слід бути і як діяти. Це теорія життя, але в реаліях вони можуть керуватися іншими моральними принципами. Респондент переконаний, що жити має лише по правді. Однак визнає, що брехня приємніша. Що, в принципі, може не заважати йому бути у згоді з першим судженням. До того ж домінуючою є чуттєва позиція респондентів. Обман легше сприймається свідомістю, адже він розрахований особливо на нас, і виходить, що ми чуємо, те, що хочемо чути, і відповідно сприймаємо. Це якісь правдолюби за переконаннями й водночас брехуни за уподобаннями”.

Версія шоста. “Поєднання в одній особистісній структурі двох таких стереотипів зумовлене прагненням виокремитися, повернути до себе увагу, бажанням виглядати героєм чи просто подобатися. Як правило, таке спостерігається переважно у дозвілєвому спілкуванні, а також у творах літератури та деяких мистецьких жанрах”.

Уникнути конфлікту – брехнею чи правдою?

Конфліктні ситуації виникають частіше, ніж гриби після дощу. Між близькими й незнайомими людьми, між двома й багатьма, між різними структурами особистості. Психологи вважають: внутріособистісні конфлікти є найтяжчими, вони призводять щонайменше до депресії, породжують життєві кризи, спричинюють...

Та не будемо про найгірше. Може, нам допоможе як не одне, то інше. Слушними можуть виявитися думки опитаних нами людей. Цікавими видаються оцінки їхніх відповідей, висловлені молодими людьми (табл. 13).

Таблиця 13

Поєднання умінь – брехати й відвертати конфлікти

Судження	Вміла і своєчасна брехня відвертає конфлікти	Брехня не відвертає, а породжує конфлікти
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 49 осіб	Блок А2 48 осіб
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 37 осіб	Блок Б2 86 осіб

Почнемо з першої комбінації суджень. Якщо за правилами логіки об'єднати їх в одне речення, висловити однією думкою, то вона може мати такий вигляд: позаяк вміла і своєчасна брехня відвертає конфлікти, то вміти брехати повинна кожна людина.

Он яка вона! Бальзам на душу всього людства. Чи, може, відро води на пожежі: полум'я зіб'є, а жарини жеврітимуть під мокрим попелом та й знов спалахнуть при першому вітерцеві? Панацея чи тимчасовий захід?

Блок А2 об'єднав респондентів з доволі суперечливою позицією: упевненість, що брехня не відвертає, а породжує конфлікти, і в той же час переконання, що уміти брехати повинен кожен. Тоді як це виходить, як бути людині: застосовувати брехню для відвертання конфліктів (а це потребує неабиякого вміння) чи для їх розпалювання (що потребує, крім майстерності, ще й підступності)?

Не менш суперечлива позиція респондентів з блоку Б1. Вважаючи, що кожна людина має жити лише по правді, вони не заперечують можливості відвертати конфлікти за допомогою вмілої і своєчасної брехні. Така людина не любить сперечатися, тому задля уникнення конфлікту їй краще поступитися своїми переконаннями і вдатися до обману.

Позиція респондентів блоку Б2 конфліктогенна: вони, мабуть, говорять те, що думають, “прямо в лоб”, що майже завжди призводить до сутичок між людьми. І нічого тут не вдієш: вимагаючи від кожного жити лише по правді, вони реально оцінюють наслідки.

Обставини змушують...

Логіка міркувань 68 респондентів теж доволі проста. Оскільки “Обставини змушують мене обманювати людей”, то я, як і всі, згоден з твердженням “Вміти брехати повинна кожна людина”.

Тут маємо справу з доволі поширеними ситуаціями, в які потрапляють переважно слабкодухі люди з низьким вольовим бар'єром. Ці люди завжди шукають своїм вчинкам виправдання. Як правило, вони вдають із себе безневинних жертв обставин. Вони обманюють свою сім'ю, друзів, колег, але вдають, що їхня брехня була необхідною, що вони були змушені обманути. Вони ніби рятують себе й інших своєю брехнею, вважаючи, що якби вони не збрехали, то було б ще гірше. З такими людьми важко мати справи, тому що вони ненадійні в бізнесі, ділових відносинах.

Наяву нещирість респондентів. Вони прикриваються обставинами, які змушують до брехні, хоча насправді самі не втрачають нагоди обманути когось чи “прикрасити” щось або себе задля власної користі. Тобто, від них слід очікувати нечесної реакції в будь-якій ситуації, оскільки внутрішнє налаштування цілком збігається з готовністю діяти ложно.

У них всі винні, крім них самих, у тому числі в їхніх негараздах, а тим більше у вчинках, де їм “довелося” збрехати. Вочевидь саме тому, що скрізь такі люди, які “створюють” обставини, де “чесним” респондентам не залишається нічого іншого, як брехати, і тому потрібне вміння брехні. Певною мірою це можна пояснити їхнім баченням життя. Однак про цих респондентів можна говорити як про людей, які не беруть на себе відповідальності за свої ж вчинки, а перекладають її на оточуючих. Або ж навіть звинувачують їх у своїх бідах.

За цією найпоширенішою відмовкою “Я не винний, так склалися обставини...” криється корисливо-боязливий намір. Ну як після цього можна призначати найвищу міру покарання? Розподіл всієї провини чи брехні на кількох дійових осіб, як наслідок, розподіляє покарання. Отже, виходить, що подія не пройшла поза увагою і в той же час міра покарання значно зменшилася. Тут не можна визначити, наскільки людина говорить правду про свою брехню і чи не є ця правда рятувальним жилетом для неї.

Володарі ситуації – раби переконань

Всього лиш 23 респонденти висловили згоду з судженнями: “Ні за яких обставин я не вдамся до брехні” та “Вміти брехати повинна кожна людина”. Суперечливість їхньої позиції зумовлена тим, що батьки виховали в них чесність, а суспільство сформувало переконання: щоб “вижити”, людина повинна вміти брехати. Схоже, респондент ще не цілком визначився із своєю життєвою позицією. Невизначеність дає підставу говорити про те, що саме ситуації, в які він потрапляв, сформувавали таке подвійне ставлення до брехні та максималістську позицію.

Проте цього не скажеш про всіх опитаних, що входять до блоку А2. Категоричне позиціонування до брехні свідчить про чітку життєву позицію – жити без брехні. Це чесні, щирі люди. Вони завжди готові відповідати за свої слова і вчинки. Вони відсторонюють себе від інших. “Інші” повинні вміти брехати, а “самі” вони не опустяться до та-

кої ниці. Тому що брехня викривляє реальність. Навіть більше – вона створює власну. І, відповідно, люди починають діяти та існувати вже у цій новій реальності, керуючись ілюзією. Врешті-решт, з цього нічого не виходить. Краще вже відразу робити життя таким, яким ти хочеш його бачити, і це бажання має всі шанси швидше здійснитися з правдою. Вислів “Правда нікому не потрібна” повинен бути доповнений словами “...якщо вона непотрібна тобі самому”.

Ще інша група респондентів міркують і діють цілком логічно. Вони припускають, що вміння брехати є необхідним з різних причин: задля досягнення цілей, виходу з певної ситуації, підготовки сюрпризу чи збереження таємниці (так зване замовчування). Водночас ці люди вважають неприпустимим вміння брехати для своєї поведінки і переконані, що ні за яких обставин не вдаватимуться до брехні.

Це свідчить також про відчуття відповідальності серед таких респондентів (на протигагу респондентам з попереднім судженням). У даному разі людина розуміє, що нас оточує брехня, але вона вдаватися до неї не хоче. Вона живе правдою. У неї є певний ідеал, який, можливо, не завжди подобається іншим. Але треба бути дуже порядним, щоб не піддатися спокуси брехні.

Як мінімум три позиції бачаться в міркуваннях тих 45 осіб, які погодилися з цією парою суджень: “Обставини змушують мене обманювати людей” і “Кожна людина має жити лише по правді”. Перша: цілком реалістичне сприйняття світу. Тут присутнє внутрішнє усвідомлення, що брехня – не найкраща річ у житті, тому її слід максимально мінімізувати. При цьому респондент розуміє двоякість життєвих ситуацій.

Друга: респонденти виправдовують себе обставинами, вважають себе їхніми жертвами. Вплив обставин виявляється домінуючим над іншими чинниками поведінки.

Респонденти з такою позицією забувають правило: “Не шукай правди в інших, коли в тебе її нема”. Несправедливо вимагати від оточуючих більше, ніж від самого себе. А дані респонденти роблять саме так, вони вимагають від інших жити по правді, а самі живуть, як виходить. Якщо людина вважає, що кожен повинен жити по правді, то й сама має бути взірцем для інших.

Респонденти добре пам’ятають, що “кожне правило має винятки”, тому роблять їх для себе, їм самим жити по правді необов’язково, на відміну від інших. Авжеж, це не запеклі брехуни, але брехня укорє-

нилася в їхньому житті. Попри це, вони дуже люблять повчати інших, розповідають як слід бути правдивими, як вони ненавидять брехливих і т. ін.

Зрештою, можна припустити, що третя позиція полягає в наступному: респонденти ніби намагалися жити по правді, але коли зрозуміли, що так жити важко, почали брехати. Вони вибрали легше життя, в якому можуть обманювати. Так набагато легше жити. Не треба брати відповідальності за свої вчинки, простіше звинувачувати будь-кого, тільки не себе. Така поведінка властива багатьом людям, і тільки незначне число з них можуть сміливо відповідати за себе, ба, навіть якщо збрешуть, то рано чи пізно самі зізнаються в цьому.

А перекладання відповідальності на інших є свідченням незрілості особистості. Дуже часто люди так і не досягають її. Німецький філософ і соціальний психолог Е. Фромм влучно зазначив: “Проблема багатьох людей полягає в тому, що вони помирають, не встигнувши народитися”.

У поєднанні суджень “Ні за яких обставин я не вдамся до брехні” та “Кожна людина має жити лише по правді” вбачається якийсь моноліт переконань з однорідною структурою. І 64 респонденти, які обрали цю пару тверджень, можуть проявляти певну негнучкість поведінки в життєвих ситуаціях. Обираючи обидва твердження в анкеті, респондент був абсолютно щирим. Перш за все перед собою, чітко розуміючи: правда – категорія стала, діє, так би мовити, цілодобово, а не в якихось конкретних ситуаціях. Отже, даний тип людей цілком усвідомлює свій вибір жити по правді. Та разом з тим вони викликають подив у інших, адже, бажаємо ми того чи ні, брехня присутня в нашому житті. І така категорична реакція одних людей на брехню може спровокувати негативне ставлення до них з боку інших.

Можливо, у цієї людини однобічне бачення картини світу, оскільки одне і те ж явище ми можемо по-різному детермінувати. А можливо, перед нами людина, яка, намагаючись такою позицією сформулювати про себе позитивну думку, навпаки, схильна до брехні ще більше, ніж та, яка прямо зазначає: “Я брешу”. Респондент каже, що ні за яких обставин не вдасться до брехні, та все можливо: світ такий мінливий.

Брехливі правдолюби – вмілі й принципові

Численну групу опитаних (94 особи) складають ті респонденти, у світоглядній позиції яких поєдналися переконання: “Вміти брехати повинна кожна людина” і зізнання “Інколи я кажу неправду”. І це цілком природно, адже не існує людини, яка б жодного разу не сказала неправди. Що ж до частоти обману, то поняття “інколи” ідеально відповідає визначенню. Виходить так, що респондент і не лукавить, стверджуючи, що він чесний, але й не ототожнює себе з брехунами. Адже “інколи” не має чітких меж. Це особисте розуміння кожного.

Зіставлення першого і другого тверджень складає таку картину: опитані погоджуються з тим, що брехня – складова людського життя, і тому неможливо відділитися від решти суспільства, адже індивід – його складова.

Добре, що людина зізнається сама собі в тому, що вона бреше. Це вже певний крок на шляху до виправлення й усвідомлення своєї провини. Іноді ми просто не можемо не збрехати: цього потребує ситуація. Та й брехня може бути різною. І тому кожен з нас інколи обманує інших. Авжеж, це погано. Але коли від нашої брехні залежить життя чи здоров’я людини, то тоді і найчесніший змушений збрехати. І це буде потрібніше за правду.

Респонденти цієї групи стверджують, що вони інколи кажуть неправду. А які ж це люди? Я думаю, що на їхньому місці може бути кожен з нас. Тому що ніхто не може сказати, що ніколи не казав неправди. І тому потрібно вміти брехати, бо якщо вже робити щось, то потрібно це щось робити якісно.

В цій групі можуть бути і затяті брехуни, які постійно брешуть, але самі собі в цьому не зізнаються. І тому стверджують, що лише інколи кажуть неправду. Серед них є ті, хто насправді лише інколи бреше, і ті, хто нібито “інколи” бреше.

Ймовірно, на основі досвіду, власних спостережень, респондент каже про необхідність для кожної людини вміти брехати. Однак щодо себе він не користується цими навичками, якщо, звісно, їх має. Адже сам каже неправду нечасто, вочевидь у крайніх випадках, про що свідчить друге судження. Думаю, це зумовлено життєвими принципами, світоглядом респондента. А принципи в нього є, бо, визначаючи необхідність навичок брехні, сам ними майже не користується.

Респондент своєю згодою з першим твердженням засвідчує усвідомлення, що світ без брехні – утопія. Але підтримка другого судження засвідчує, що він не керується безпідставно та постійно цією істиною. Тобто ситуація, обставини впливають на прийняття позитивного чи негативного рішення у бік брехні. Разом з тим помітна внутрішня готовність обрати брехню за неоднозначних обставин.

Брехати вміють усі, але не всі цим користуються. І здебільшого говорять неправду лише за певних обставин, скоріше, коли це вигідно. Або для того, щоб не ускладнювати проблем.

Правдолюбиві брехуни

Гадаю, 86 респондентів, які вважають, що “Кожна людина має жити лише по правді”, та зізнаються: “Інколи я кажу неправду”, більшою мірою чесні люди. Усвідомлення необхідності другого судження уже є хорошим результатом: людина розуміє, що так не має бути, але через якісь причини інколи змушена скористатися неправдою.

Це переважно чесні, щирі люди, які вірять, що потрібно жити чесно, а в них самих це не виходить. Брехня вже утвердилася в їхньому житті. Після кожної брехні їх мучить сумління, вони відчують провину. Але інакше не можуть жити: брехня для них необхідна.

Серед цих респондентів, напевно, є ті, хто бреше часто, але просто бояться в цьому зізнатися не тільки комусь, а й самим собі.

Рідко обманювати – це краще, ніж брехати постійно. Втім, іноді “нечаста” брехня може бути болючішою і злішою, ніж постійна, та спричиняти ще більше неприємностей. Інколи брехня навіть потрібна, тому що правда нікому не потрібна.

Можна припустити, що засадничим принципом життя згаданих індивідів є правда. Проте обставини впливають таким чином, що вони вдаються до брехні. Хоча й спостерігається певна внутрішня боротьба, проте, як бачимо з другого судження, гору беруть зовнішні детермінанти, задані суспільством. Е. Фромм свого часу зазначив, що нормальне функціонування будь-якого суспільства залежить від типу соціального характеру його членів. Він має спонукати їх діяти так, як цього вимагає дане суспільство. Таким чином, зовнішні впливи “переважають” внутрішні бажання дій. Тому якщо в суспільстві переважає більш позитивне ставлення до брехні, “окозамилування”, то цілком очевидно, що індивід вдається до обману. При цьому всі погоджуються, що говорять неправду, але не всі картаються з цього приводу.

Мушу вміти брехати. Але ніколи й нізачо...

“Ніколи не кажи ніколи”. На мою думку, 77 респондентів занадто рішуче і вперто стверджують: “Я ніколи не кажу неправди”, маючи в той же час переконання “Вміти брехати повинна кожна людина”. Чи не про них у народі кажуть: “Ніхто так часто не запевняє про свою “правду”, як брехун”. Адже чого виправдовуватися, якщо ти не винен?! Або чому казати “ніколи”, якщо ти не знаєш, що на тебе чекає попереду. Можливо, певний відсоток людей серед цих респондентів не брешуть. Але все ж таки серед них є й ті, хто збрехав, і в даному випадку також.

Авжеж, якщо я щось вмію робити, то це не означає, що я це роблю. Можливо, я просто навчився це робити, але ця навичка в житті мені зовсім не потрібна. Прикладом таких переконань можуть виступати дані респонденти.

Наяву цілковита невідповідність дій людини її світобаченню. Найбільш узагальненими поясненнями можуть слугувати лукавство у відповіді на запитання анкети, намагання продемонструвати “поліпшену версію себе” при обранні першого варіанта, оскільки можна припустити, що індивід, який говорить, що вміти брехати має кожен, автоматично зараховує і себе до загалу. Проте припустимо й таке: людина, зваживши всі “за” та “проти” брехні, врахувавши умови, продиктовані суспільним життям, визначила, що вміння брехати необхідне. Водночас, суб’єктивуючись, можливо, навіть дещо ідеалізуючи себе, вона зазначила, що ніколи не каже неправди. Можливо, з огляду на теорему В. Томаса – те, що ми визначаємо як реальне, стає реальним за своїми наслідками – згаданий індивід хотів би так вважати та жити по правді.

Життєвий парадокс: кожен мріє викрити брехню інших, і не викрити власної. На мою думку, це саме той випадок. Вірять не тим, хто не каже неправди, а тим, хто бреше по темі. В даній ситуації спроба брехні не була не поміченою.

Так, кожен з нас сприймає об’єктивну реальність по-своєму, на основі власних переконань, цінностей, найзагальніших знань, які й формують світогляд. Якщо респондент дійшов висновку, що вміння брехати потрібне кожній людині, значить дійсність йому видається саме такою. Однак щодо нього, то він не каже неправди. Та це вже його поведінкова позиція, що визначає і життєву.

Можливо, така людина вважає, що кожен повинен вміти брехати, але сама ніколи не бреше. Такі люди можуть просто відмовчуватися. У такому випадку є вірогідність нікого не образити.

Рафіновані правдолюбів

Група респондентів (29 осіб) діють відповідно до думки, що бреше лише той, хто боїться правди. Відмітивши два твердження: “Я ніколи не кажу неправди” та “Кожна людина має жити лише по правді”, вони намагалися засвідчити своє прагнення бути чесними не лише з оточуючими, а й із самими собою. Звісно, правда здебільшого гірка та обпалююча, але, не знаючи її в якомусь конкретному випадку, ми наражаємося на небезпеку бути ошуканими завжди або ж самому обманювати. Зазвичай люди, вибираючи, сказати правду чи обманути, прораховують наслідки того й того. Проаналізувавши варіант з правдою, результат їх не влаштовує, і вони вирішують обрати брехню, не замислюючись над її наслідками. Наразі світоглядна позиція респондента збігається з його поведінковою. Він не тільки вважає, що кожен має жити лише по правді, а й сам слідує цьому. Його, як і попередніх респондентів, певні речі об’єктивної дійсності можуть обурювати, та він все ж таки обирає правду, вірячи в те, що вона всеперемагуюча. Тому слід зауважити, що, говорячи правду, люди менше страждають, ніж обманюючи.

Дані респонденти вважають: “брехні багато, а правда одна”. Вони не бояться, що хтось дізнається про їхню брехню, адже ж її немає. У них багато друзів і людей, які їм довіряють. У їхніх сім’ях в основному панують любов, довіра, повага, щире спілкування.

Люди виховані на засадах моралі, тому усвідомлюють, що правда має бути відправним пунктом їхніх дій. Проте чи можна брати на віру, що вони ніколи не брехали? Тут спостерігається, скоріше, невідповідність уявлень респондента щодо сутності брехні твердженням про те, що брехня є будь-який відхід від істини.

Для себе любимого

Проблема репутації є важливою для кожної людини з давніх-давен. Що про мене подумають інші? Що вони скажуть? Але як зберегти свою репутацію? Ось тут гурт наших респондентів розділився навіп: 109 вважають, що “Для збереження власної репутації можна

збрехати”, а 112 осіб погодилися із судженням “Навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо”. Спробуймо розібратися, хто з них правий, поєднавши ці відповіді з основним поділом опитаних на переконаних та умілих брехунів і категоричних правдолюбів.

Перші зосередилися в блоку А2. Відповіді респондентів виявляють несуперечливість позиції. Більше того, реалістичність. Респондентові є дуже важливою думка інших, тому він для збереження власної репутації може збрехати. Бо в житті буде маса ситуацій, в яких треба буде підтримувати свій імідж, а тут вже ніяк не обійтися без брехні. І тому робити це треба вміючи.

Як правило, люди, котрі брешуть хоча б з якоїсь однієї причини, доволі часто використовують брехню у своєму житті. Адже не випадково вони вибрали твердження “Вміти брехати повинна кожна людина”. І не тільки для того, щоб врятувати репутацію в сім’ї чи на роботі. Ці люди просто з часом звикнуть до брехні, вона стане обов’язковим атрибутом їхнього життя.

Безперечно, відповіді респондента зумовлені його світоглядом. Він визначає дійсність як таку, де вміння брехати потрібне кожній людині. Не можна сказати напевно, чи користується він брехнею, але якщо постане питання щодо його репутації, то він збреше. Тим паче за позитивного ставлення до брехні як такої.

Кожна людина сама визначає свої пріоритети в житті. Хтось заради істини пожертвує своєю репутацією, а хтось буде брехати, аби тільки його репутація не постраждала. Респонденти блоку А2 ставлять свою репутацію на одне з перших місць серед пріоритетів, будь-якими способами намагаючись зберегти її. Вони не хочуть втрачати авторитету серед свого оточення, їх дуже цікавить думка інших про них. І це можуть бути не одиничні випадки брехні, а постійні брехливі розповіді, аби лише їхня репутація не постраждала.

Можливо, формування такої життєвої світоглядної позиції пов’язане із формуванням особистості індивіда в середовищі, де поняття “мораль” підмінювалося особистою вигодою. Переконавшись раз, що брехня допомагає легше і швидше просуватися по життю, людина закріпила це у своїй поведінковій позиції. Тут виникає питання: чи зможуть такі індивіди інтегруватися у референтні спільноти, оскільки така позиція є, скоріше, індивідуалістичною: людина дбає лише про власну вигоду. Є вірогідність того, що вона може стати маргіналом, аутсайдером суспільства, який не приносить жодної суспільної користі.

Категоричні правдолюби (85 осіб) переконані, що “Кожна людина має жити по правді” та “Навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо”. Вони об’єдналися в блоку Б1. Як бачимо, позиція безкомпромісна. Люди категорично заперечують брехню. Навіть збереження їхньої репутації не може змусити їх брехати. З такими людьми легше спілкуватися, тому що вони чесні і правдиві. З такими людьми легко мати ділові, бізнесові відносини.

У разі, якщо репутацію можна врятувати тільки неправдивим шляхом, він все одно обере правду. Підтримуючи таку позицію, разом з тим можна схилитися й до іншої думки: якщо постане питання порятунку своєї репутації, то переважна більшість таки піде саме шляхом неправди. Тому ця позиція несуперечливою видається лише на перший погляд. Це може бути позиція лицеміра. Бо людина хоче здаватися зразковою, якою не є насправді.

Варто розглянути позиції “меншостей”. Незначна кількість, 27 респондентів (Блок А1), погодилися з двома такими судженнями: “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо”.

Ці дві настанови суперечать одна одній. Дотримання таких поглядів та домінування їх у поведінковій практиці респондента може свідчити про невідповідність його дій поглядам. Можливо, тут мається на увазі, що індивід може сказати неправду лише заради якихось вищих цінностей. А можливо, для даного респондента професійна сфера домінує над усіма іншими в його житті, його гасло: “Головне – це кар’єра”. Тому брехня на роботі може завадити його репутації, тоді як в інших випадках брехня допускається.

Кожен з нас хоче виглядати в очах інших не таким, яким він є насправді, тобто прагне показати, що він кращий. І чомусь мало хто робить щось для того, щоб стати кращим. Людина, яка досягла чогось у житті, створила сама себе, свій імідж, свою репутацію, зрозуміло, не хоче втратити це. І тому якась маленька брехня, здавалось би, є виправданою. Але якщо людина свою репутацію будувала лише за допомогою брехні, то це неприпустимо.

Певно, ті, хто обрали ці твердження, не просто вміють брехати, ці люди інколи використовують брехню у своєму житті, але репутація не на першому місці в ієрархії їхніх цінностей. Для них існують речі важливіші за репутацію. Можливо, вони не надто дорожать своїм іміджем на відміну від інших. Можливо, таких людей не дуже цікавить

думка інших про них і тому вони не вважають за потрібне використувати брехню для порятунку репутації.

Зовсім алогічно респондент говорить про вміння брехати. Не про використання неправди, а саме про вміння. Певно, такий висновок він зробив, спираючись на свій досвід; світ йому видається таким, де дане вміння необхідне. Попри це, він вважає, що навіть для збереження власної репутації брехати неприпустимо. Тобто цю відповідь можна розцінювати як його життєву позицію. Він добре розуміє те, що брехати повинна вміти кожна людина, щоб її не вважали за дурня, який повинен виправдовувати себе.

Суцільні протиріччя

Група респондентів із 37 осіб блоку Б2 обрали таку пару суперечливих суджень: “Кожна людина має жити лише по правді” та “Для збереження власної репутації можна збрехати.

Суперечливість перша. У даній парі цілком зрозумілий вибір респондента – не брехати, навіть заради власної репутації. Це свідчить про чесність перш за все перед собою і відповідальність за якість роботи, яку виконуєш. Можна припустити, що перед нами людина, яка усвідомлює: збрехавши заради своєї репутації, вона може піднятися в очах інших, але опуститися у власних. Це принципова, стійка у своїх світоглядних переконаннях особистість.

Респонденти відзначають, що необхідно жити по совісті та не принижувати нікого своєю брехнею. Але “спасіння потопаючих – справа рук самих потопаючих”. Отже, якщо немає правди для виходу із ситуації, яка вирішує твою подальшу долю, шукай неправду, яка дасть можливість його знайти.

Суперечливість друга. Якщо кожен має жити лише по правді, то як можна брехати заради збереження власної репутації? Виходить, що цей відсоток людей намагається жити лише по правді, але, оскільки їхня репутація для них найвища цінність, вони вважають можливою брехню заради її збереження.

Ці люди високо підносять власне “Я”. У них розвинене почуття власної гідності, присутні нотки гордовитості. Дані респонденти, може, й не брешуть у повсякденному житті, для них винятком є лише власна репутація.

Суперечливість третя. Загалом важко сказати, як сприймається респондентом дійсність: чи такою, де панує брехня, чи такою, де переважає правда. Свій вибір він зробив – життя по правді. Для респондента правда не є порожнім словом, він вважає, що саме так, по правді, мають жити люди, однак для збереження власної репутації можна збрехати. Схоже, для нього це один з небагатьох або ж навіть чи не єдиний випадок, коли можна собі дозволити збрехати.

Суперечливість четверта. З одного боку, перед нами людина, світоглядна позиція якої не збігається з реальними діями. Проте, з другого боку, це людина, яка демонструє певну гнучкість у ситуаціях, що складаються. Не виключено, що брехня може використовуватися для збереження не лише власної репутації, а й репутації фірми, де вона працює, чи групи, до якої належить тощо. Це свідчить про готовність використовувати такий нечесний засіб, як брехня. Та виникає питання, а чи не зашкодить це ще більше репутації?

Суперечливість п'ята. Дані респонденти цінують думку інших про себе, про свою сім'ю. Вони прислухаються до інших, щоб знати, чого хоче оточення і в необхідний момент зробити так, як воно хоче. Однак ці люди намагаються жити по правді, цінують ширість, чесність і відвертість. Але якщо кожен має жити лише по правді, то як можна збрехати заради збереження власної репутації? Якою ж лицемірною може бути людина, якщо вона вибрала такі зовсім протилежні судження.

Резюме: Скільки клубочок не котиться...

Переконання, що люди ще не винайшли шила, яке можна заховати в мішку, і не пошили мішка, в якому б заховалося шило, походить від впевненості у всесильності правди, яка завжди долає зло. Але в нашому суспільстві на одній правді далеко не зайдеш, тому брехня стає інколи необхідною, а отже, має бути вмілою. Інша річ, якої форми вона набуває. Інколи й точна цитата слугує навмисному перелицюванню білого на чорне чи навпаки.

Вміти брехати, незважаючи ні на що

Якщо суперечливість між емоційним та когнітивним ставленням до феномена має багато пояснень, то як пояснити протиріччя у переконаннях, і не однієї людини, а чималой групи. Ось 73 респонденти поділяють дві суперечливі думки: *“Будь-який брехун рано чи пізно*

буде викритий” та *“Вміти брехати повинна кожна людина”*. Але і це пояснимо.

Пояснення перше. Однозначна впевненість у тому, що розплата за брехню не мине нікого у чверті опитаних поєдналася зі сталим переконанням у необхідності для кожної людини вміння брехати. Логіка така: люди на боці правди, але вміння брехати їм ніколи не завадить. А це є вираженням конфліктної позиції, яка під страхом морального осуду забороняє начебто дозволене. Отже, якщо респондент не хоче бути викритим, то він не буде брехати. В кращому випадку. А в найгіршому: розуміючи перше, людина розуміє й те, що вона нічого не може вдіяти з собою.

Але ж скільки людей, стільки й ліній поведінки, коригованих щодня мільйонами конкретних випадків. Чи потребами, скажімо, в невинній брехні, яка не образить іншу людину.

Так, іноді брехня рятує життя, долю. Іноді, навпаки, губить їх (таке стається частіше). Але ці люди вважають, що навичка брехні необхідна, незважаючи на те, що брехня буде викрита, що вона в основному руйнує життя. Ці люди обманюють, але вони це роблять обережно, бо впевнені що їх колись викриють. Їхня брехня частіше “біла”, ніж “чорна”. Вони намагаються не завдавати нею великої шкоди, бо рано чи пізно їм згадають їхній обман і доведеться подивитися в очі тим, про кого брехали. Ці респонденти намагаються обманювати своїх близьких лише в безвихідних ситуаціях, коли не можна вчинити інакше.

З одного боку, перед нами “чистий” брехун, нещирість якого складно викрити; він збреше, але лише тоді, коли буде впевнений, що не спіймається на брехні. А з другого – людина, яка, попри усвідомлення того, що брехня – частина реальності, рідко сама вдається до неї. Та зумовлено це не усвідомленням того, що брехня – це погано, а страхом бути викритим.

Пояснення друге. Що розуміється під словами “вміти брехати”? Певно, що це означає “виходити сухим з води”, переводити стан справ у правильне русло, одним словом – злочин без покарання. Тим часом очевидно є неминучість викриття будь-якого брехуна. Це доведено практикою розкриття більшості афер.

Отже, вибір цих респондентів можна трактувати так: більшість людей все ж не нехтують можливістю збрехати, але заздалегідь очікують того, що їх викриють.

Викладені судження відображають світоглядну позицію людини, яка визнає, що вмінням брехати в наш час має володіти кожен. Це, мабуть, їй самій певним чином полегшує життя і взаємодію з оточуючими. Звідки й переконаність, що без обману сьогодні ніяк не обійтися... Більше того, не “відлякує” такого респондента й думка, яку він поділяє і з якою погоджується: будь-якого брехуна (тобто його теж!) рано чи пізно буде викрито.

Які ж обставини сприяють формуванню в людей таких позицій і настанов? Де ж їхні моральні цінності і переконання, що відвертали б від бажання брехати? Де страх сорому бути викритим? Чи не бентежить їх, врешті-решт, думка, що й з ними можуть так вчиняти? А може, навпаки, згідно з останнім припущенням людина, не виключаючи можливості свого потрапляння в “пастку” брехні з боку інших, не прагне до чесності, поступаючись інколи чеснотою правдивості та відсуваючи цінності моралі подалі. Декому властиво керуватися принципом: “Вчинятиму так, як вчиняють зі мною”.

Така собі правда життя: людина заздалегідь знає про можливі несприятливі для неї наслідки (бути викритою), проте не може відмовити собі вчинити саме так (збрехати). Мабуть, сподівається “авось пронесет”...

Пояснення третє. Обираючи ці судження, людина перше з них не відносить до себе, тобто не вважає себе за брехуна, а отже, погоджується, що будь-якого (якогось іншого, але ніяк не його!) брехуна рано чи пізно викриють, справедливість візьме гору. Чому не відносить? Тому що люди, в переважній більшості, по-перше, не визнають себе брехунами, а по-друге, вважають, що обманюють їх, а не вони, а значить, ця нечесна людина заслуговує на покарання.

Однак респондент дає стверджувальну відповідь на друге судження. І ось тут, гадаю, він вже хоч якоюсь мірою, але відносить його до себе. Так, з різних переконань: чи то щоб “вижити” в суспільстві (чи в якійсь конкретній ситуації), чи то задля якоїсь справи – варіантів безліч (скільки людей, стільки й пояснень).

Але варто зазначити, що, обираючи дане судження, респондент може не відносити його ні до себе, ні до когось зі знайомих, а лише керуючись своїм життєвим досвідом, раціональністю, обирає його.

Пояснення четверте. Ці два стереотипи напевне сформувалися у людей на базі життєвого досвіду. Але якщо в дитинстві покарання за брехню були незначними і в основному карали рідні, то в дорослому

житті все зовсім по-іншому. За кожне брехливе слово ми розплачуємося перед собою і в результаті втрачаємо щось значуще для нас: чи то матеріальне, чи духовне.

Почнемо з настанови: “Вміти брехати повинна кожна людина”. Цей тип людей звик до так званої легкої наживи, адже дуже часто брехня скорочує шлях до мети. Відповідно, треба вміти повертати обставини на свою користь. Отже, “всі засоби придатні”. Якщо брехня спрацювала і принесла бажаний результат, то далі вже байдуже – викрили брехунів чи ні. У нас закони не працюють: ні офіційно-правові, ані морально-етичні. Головне – мета, і її досягли.

Пояснення п’яте. Цей тип людей можна ще назвати брехливими інтелектуалами. Вміла брехня уже є інтелектуальною діяльністю, яка розвиває людину. Респонденти, що обрали ці два варіанти, ймовірно, мають гнучку психіку, вміють пристосовуватися до навколишнього середовища. Знаючи, що рано чи пізно будуть покарані, вони не переходять межі розумного.

З позиції справедливості та гарного виховання ці особи декларативно заявляють, що брехня (якою б солодкою і вмілою вона була) все одно буде покарана. Таким чином ідеали цих людей утверджуються (брехун покараний – добро перемагає зло). Але такі міркування є самообманом. Ці люди є брехунами насамперед перед самими собою, це роздвоєні натури, що справді вірять і в одну, і в другу настанови. Заявляючи, що вміти брехати повинен кожен, вони мали б зраджувати свої ідеали сприйняття брехні як чогось неприпустимого, поганого, такого, що має бути викритим та покараним.

Пояснення шосте. Кожна людина у своєму житті була у ситуації, яка її змушувала брехати. Вона розуміє, що робить це навмисно і що рано чи пізно її брехня буде викрита. Але наш світ побудований так, що ми, аби жити в гармонії, рівновазі, змушені інколи приховувати реальність. Це відбувається не лише на користь собі, а й оточуючим.

Та тут виникає протиріччя. Брехня – це рівень нашої свідомості, котрий стає на заваді щирості і довірі. Тому виявити брехуна не складно, адже насправді добре вміти брехати може не кожен. Брехун ніколи не зможе “замести сліди”, тому що його страх, що хтось дізнається про неправду, заважає зосередитися. Брехун боїться потрапити в пастку до правди, яка його чекає і обов’язково викриє.

Звісно виникає протиріччя, чому ж тоді брехати повинна вміти кожна людина? Певно, тому що брехня, як захисний рефлекс, що допомагає в деяких ситуаціях зберегти себе, захистити.

Думки студентів, висловлені під час перерви:

“Якщо бути з усіма до кінця чесними, то це може погано скінчитися для самого себе. Тому треба вміти брехати. Незважаючи на вміння подати лжу на високому рівні, вона рано чи пізно спливе, а тому треба знати міру”.

“Мабуть, ці люди хоч у чомусь прибріхують, та в основному ведуть більш-менш чесний спосіб життя. А вміти брехати їм потрібно заради того, щоб зняти напруження, розрядити конфлікт. Така поведінка не веде до моральної патології”.

“Ще й як веде! Треба вміти брехати і завжди бути готовою до викриття, вміти викручуватися, вміло відповідати за свою брехливість. Тобто накручувати й далі спіраль брехні. Зупинитися – значить зазнати краху”.

“А мене – промине”

Розглядаючи пару суджень: “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Вдалу брехню викрити неможливо”, поєднаних у свідомості 22 респондентів (Блок А2), чомусь подумалося, що носіями такого комплексу переконань мають бути люди харизматичні, з багатим інтелектуалом і життєвим досвідом. А як ставиться до таких сучасна молодь, які оцінки дають їм студенти?

Юля: “В цю групу входять люди, безумовно, дуже освічені, адже щоб брехати і не бути викритим треба мати неабиякі знання з психології та теорії лідерства. Ці люди є неформальними лідерами, адже своєю брехнею можуть спрямувати хід думок будь-якої людини в потрібне русло (причому людина навіть не здогадається про це). Вони використовують брехню, щоб розв’язати свої проблеми, але водночас прагнуть зберегти власну репутацію незаплямованою. Кожну ситуацію вміють повернути на свою користь, переконуючи, що їхні слова і вчинки є прозорими і правдивими.

Ці люди – першокласні брехуни без жодних страхів та обмежень, упевнені в собі, брешуть часто, брешуть сміливо і жодного разу не були викриті”.

Марина: “Вдала брехня – це приховування реальних фактів, наприклад, у бізнесі, владі. Звичайну ж брехню друзям, батькам вдалою, на мою думку, не назвеш. Гадаю також, що вдалої брехні як такої не буває, треба вміти правильно поводити себе після того, як збрехав, і тримати все під контролем. Так, викрити її майже неможливо, але потрібно бути розумним настільки, щоб не хвилюватися і вміти налаштувати себе так, ніби цього ніколи не було. Вдалим брехуном можна назвати людину без совісті, її не хвилюють наслідки морального плану. Її цікавить кінцевий результат незалежно від того, чи постраждає хтось, чи ні.

Разом з тим вміти брехати ще не означає образити когось, зраджувати. Просто життя *дарує* нам такі моменти, що ми змушені брехати на благо собі, а особливо іншим. Хоча б трішки, але кожна людина бреше. Така наша природа”.

Оля: “Респондентом були обрані ці два твердження, можливо, на основі власного досвіду. Тобто в дитинстві, зробивши якусь шкоду, її вдалося приховати чи на когось звернути. Нині він також вміє добре приховувати обман, адже його ще жодного разу ніхто не викрив. Але необов’язково це власний досвід. Часто стереотипи формуються в результаті спостереження за оточуючими. Можливо, кілька вдалих прикладів чітко зафіксувалися в пам’яті з різних джерел: фільмів, романів, анекдотів. І сьогоднішня згода з даними твердженнями ще не означає дотримання такої думки та поведінки протягом усього життя.

Такі переконання можуть бути у людей, які живуть лише брехнею. Їхній світ є сповненим брехнею не лише назовні, а й всередині себе. На мою думку, вони дуже гарні актори, можливо, заздалегідь планують свою неправду і їм завжди таланить у цій справі. Принаймні, брехня складає норму їхнього життя, вона в їхньому вихованні, навчанні, культурі.

Думаю, що кожному з нас зустрічалася людина, яка, дивлячись тобі в очі, бреше без найменших докорів сумління. З ними не можна вести спільний бізнес, налагоджувати ділові стосунки. Але якщо в бізнесі наслідком можуть бути певні фінансові втрати, то в міжособових стосунках – душевні переживання та психічні травми.

Брехати їх спонукає відсутність будь-яких святинь, моральних цінностей. Поклавши руку на Біблію, вони збрешуть не задумуючись. Мені здається, що брехливість у них закладена в підсвідомості, вони не помічають, що коять”.

“Одним оком плаче, а другим сміється”

Дмитро: “А я б відніс до цієї групи звичайних людей, які брешуть заради самооборони в буденних ситуаціях. Причиною брехні для самовиправдання може бути бажання довше поспати, посидіти вдома, не “грузити” себе чужими проблемами, провести час у приємній компанії тощо. І це тоді, коли людина знає, що її десь чекають, на неї розраховують. У цьому немає нічого кримінального, така брехня в більшості випадків залишається не викритою. Звідси й усталеність таких стереотипів.

Якщо людина знає, що не буде покарана за певні дії, то знову і знову чинитиме так само. Така ж ситуація і в даному випадку. Якщо респондент знає, що йому нічого не буде за його брехню, то брехатиме все більше як на роботі, так і в сім’ї. Такі люди дуже добре обдумують

кожен свій обман і намагаються урізноманітнити шляхи і способи своєї брехні. Вони вважають себе успішними нібито тому, що винахідливіші за інших. З часом брехня може стати стилем їхнього життя. Просто ці люди забувають, що “у брехні немає ніг”, тобто брехня все ж таки буде розкрита”.

Яна: “Згадаймо Вольтера: “Всі люди народжуються чесними і помирають брехунами”. Саме такими людьми є респонденти, що вибрали згадані твердження, бо регулярно в своєму житті брешуть. Вони є майстрами цієї справи, їхня брехня – справжнє мистецтво. Вони не брешуть, аби збрехати, а завжди намагаються збрехати вдало.

Перед нами “чистий” брехун, цілісна сформована особистість, дії і помисли якої цілком узгоджуються. Ця людина вміло бреше, оскільки, очевидно, переконання, що вдалу брехню викрити неможливо, ґрунтується на власному досвіді. В даному випадку брехня є універсальним засобом досягнення мети, отримання бажаного. Будь-які принципи, окрім самозадоволення, відсутні”.

Настя: “Таке враження, що перше твердження завершує друге і навпаки. Та воно й справді так – оволодівши такою тонкою матерією, як брехня, можна забути про різні неочікувані повороти долі, які б могли створити проблеми. Не будучи впевненою у своїх “здібностях”, людина намагається (якщо вже бреше) пом’якшити удар, який, можливо, в разі викриття відіб’ється на ній. Але, як говорить класик: “Чем наглее ложь, тем легче в нее поверить”. Це діє як закон тяжіння – беззастережно. Найбожевільніші афери прокручувалися саме за цим принципом і, як не дивно, нічого не змінилось.

Таку пару тверджень обрала незначна кількість опитаних. Отже, ще мало людей будують свій світ, відгородившись від інших муром обману, і впевнені, що цю броню нікому не пробити”.

Ірина: “Людина переконана, що нині брехати, вибачте, як дихати. Тому всі ми маємо бути здібними до брехні, адже обов’язково буде нагода використати свій “талант” у дії. Ця необхідність продиктована самим життям. А якщо робити це вдало, то й ризик бути викритим незначний.

Думаю, респондент, що виказав згоду із згаданими судженнями, сам, так би мовити, не гребує брехнею. Можна припустити, що його родинні стосунки є благодатним ґрунтом для використання брехні або професійна та суспільна діяльність, як то кажуть, примушує інколи викривляти факти. Можливо, брехня позбавляє людину переживань

або запобігає конфліктам, що певним чином полегшує життя, зменшує кількість стресових ситуацій.

У випадку респондента з такою світоглядною позицією складатиметься враження, що йому “пощастило” ніколи не “попадатися” на брехні, тобто не довелося бути викритим, що може пояснити його переконаність і “віру” у можливість вдалої брехні. А може, людина вважає, що зізнатись у правді або бути викритим завжди встигнеш, а чом би спершу не спробувати уникнути небажаної ситуації, сподіваючись, що брехня ніколи не спливе на поверхню”.

Ігор: “Людей, що обрали цю комбінацію суджень, небагато, бо вони виняткові. В моїй уяві вони поділяються на дві групи. Розумні (їх менше) мають бедоганну репутацію, вони настільки вправні, що дуже часто їхня брехня не має негативних наслідків. Вони не попадаються, їх “не вловити”. Нерозумні створюють собі з брехні культ і не можуть спинитися: брешуть без потреби, брешуть заради розваги. Не викривають їх, як правило, тому що їм талантих.”

Хтось із древніх мудреців сказав: “Брехня потрібна, якщо вона на користь тому, хто говорить, і не на шкоду тому, хто слухає”. Хлопець на першому побаченні трохи перебільшує свій матеріальний статус чи сміливість, але це дає йому змогу наблизитися до своєї мрії. А як може не збрехати чоловік, коли його дружина після пологів запитує, чи вона не погладшала. Сказавши правду щодо її зовнішності, він її образить, зіпсує подальші взаємини, а невинною (і майстерною!) брехнею зробить їй приємність і збереже гарні стосунки.

Вважайте мене 23 респондентом у цій групі, я повністю з ними згоден. По-перше, не кожен співбесідник готовий почути про себе чисту правду. По-друге, якби не майстерність брехні, не було б таких цікавих і потрібних професій, як письменники, дипломати, адвокати, фокусники, здатні побачити й показати іншу грань правди”.

Правдивість з принципу

Порівняно з попередніми двома блоками більшість респондентів – 87 осіб (Блок Б1) – погодилися з такими двома судженнями: “Кожна людина має жити лише по правді” та “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий”. Вони засвідчують віру у торжество добра над злом, у справедливість. Тут віра поєднана з переконанням, що кожна людина має жити лише по правді. Не вдаватимось до логіки, бо вона приведе

до скептичної оцінки такої позиції респондентів. Краще поглянути очима песиміста на таке єднання суджень, воно сприймається на рівні соціальних гасел, як соціально бажаний момент і не більше. Хоча це корисніше, ніж передвиборні програми, бо залишилися ж у свідомості людей, не зникли наступного дня після виборів. Тож до якого типу людей віднести цих респондентів?

Ось деякі фрагменти з протоколів фокус-груп.

Виступ перший. Перед нами ще одна група правдолюбів, але вона дещо відрізняється від попередніх. В цю групу входять люди, що пропагують життя про правді, але, скоріше, не з надвисоких моральних принципів, а з побоювання бути викритими. Ми можемо припустити, що ці особи в минулому брехали, але брехали невміло і були викриті. Саме з цієї причини вони вважають будь-яку брехню неприпустимою. Можливо, в минулому, збрехавши, вони мали великі неприємності чи то на роботі, чи то в особистому житті і, як наслідок, перестали обманювати. Вони доволі невпевнені в собі і саме тому не вміють красиво збрехати, їх одразу видає поведінка.

Це також можуть бути люди, справді морально виховані, що взагалі не сприймають брехню як щось припустиме. Такі люди ніколи не брешуть. Вони з дитинства вважають брехню огидною, є прямолінійними і непохитними у ставленні до брехні, яке підтримується ще й страхом бути викритими. Вони вважають, що обман невартий того, щоб руйнувати відносини між людьми в разі викриття. Ці люди високо цінують довіру оточуючих і ніколи не опустяться до брехні. Вони збрешуть, напевно, лише в тому разі, якщо обман “на благо” і брехня ніяким чином не зашкодить людям, з якими спілкуються.

Виступ другий. Кожен сам вирішує, як йому жити. І цей відсоток респондентів вирішили жити лише по правді. Вони впевнені, що брехня буде викритою. Дотримуються думки, викладеної у народній приказці: “Все минеться, одна правда зостанеться”. Правда вічна і це є головним. Ці люди цінують правду. Можливо, вони й не брешуть тому, що бояться бути викриті. Адже страх, боязнь також можуть стимулювати нас до якоїсь поведінки.

Респонденти можуть з презирством ставитися до брехні і брехунів. Вони впевнені, що останні поплатяться за свою брехню, тобто настане час розплати. Вони притримуються твердження: “Без правди жити – по-вовчому вити”. Тобто якщо ми живемо без правди, то рано чи пізно перетворимося на брехунів.

Ці люди вірять, що брехня не може бути корисною людині, яка бреше. Всяка брехня завжди так чи інакше призводить до горя, страждань.

Виступ третій. Поєднання суджень “Кожна людина має жити лише по правді” і “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий” у свідомості людини ілюструє несхвальне ставлення респондента до брехні. Правдивість може сприйматися ним як “справа честі”. Він краще скаже неприємну, гірку для когось правду і залишиться вірним собі, аніж скривить душею, збрехавши. Це принцип. Це позиція, прищепити яку могло як батьківське виховання і стиль відносин у родині, так і прийняте самостійно в дорослому житті людиною рішення, що брехня суперечить її природі.

Найімовірніше, чесні по життю люди і від свого оточення чекають “тієї ж монети”, їм краще почути правду, нехай навіть гірку, аніж брехню. Вони схильні думати, що будь-яку брехню рано чи пізно буде викрито, що, звичайно, не додасть честі брехуну. Тож люди з такою світоглядною позицією напевно й у власній сім’ї будують стосунки на взаємодовірі, дітей привчають до чесності з дитинства.

Виступ четвертий. Абсолютно нормальна і стала позиція респондента стосовно брехні, вихована батьками. Адже у світі є дві цінності: справедливість та люди, які живуть по правді.

Я теж сприймаю це поєднання як абсолютно логічне. Адже, обираючи ці судження, респондент спирався на свою систему цінностей, де правда як така займає вагоме місце. Респондент свято вірить у те, що брехун буде викритий, а отже, кожна людина має жити лише по правді. Тобто ці судження впливають одне з одного. Перше судження є, так би мовити, стримуючим.

Виступ п’ятий. Респондент не відкидає брехні як явища буденності, як це може видатися з огляду на перше судження. Так, правда визначає його подальші дії. Проте не цілком зрозуміло, чому респондент обирає саме правду. Тобто не ясно: правда – це внутрішнє переконання чи наслідок колись викритої власної або чиеїсь брехні. Якщо ця людина “зациклена” на правді, щирості, то можна припустити, що вона схильна бачити брехню, лицемірство навіть там, де їх немає. Категоричність респондента щодо брехні, якщо він висловлює її іншим, ймовірно, викликає деяку настороженість та обережність інших у спілкуванні з ним, породжує хвилю нещирості щодо нього. А він, схильний шукати у всьому брехню, знаходить її... Таким чином, утворюється

ся замкнене коло, що зумовлено короткозорістю та прискіпливістю респондента.

Виступ шостий. Виходячи з того, що єдність двох цитованих суджень обрав значний відсоток респондентів, можемо судити, що з принципами моралі в нашому суспільстві знайомі всі. Та чи так усі їх виконують? Людина повинна говорити правду? Відповідь на це запитання, здавалося б, очевидна – правду необхідно говорити скрізь, всім і завжди. Так само твердження “Чесність передусім”, “Краще гірка правда, ніж солодка брехня” були придумані з таких міркувань. У цих твердженнях ніби закладена пересторога, застереження, що “якщо буде злочин, то буде і кара”. Можливо, саме цей фактор є основним у питанні “брехати чи не брехати”. Страх завжди був силою, яка застосовувалась у суспільних відносинах, і на 99 % це спрацьовувало.

Виступ сьомий. В цьому випадку ми стикнулися з протиріччям, коли змагаються совість та спокуса збрехати заради якогось зиску. Можна лише здогадуватися, що в душі цих людей іде вічна боротьба то за правду, то за брехню. В їхньому житті немає стабільності, мабуть, їх нерідко оббріхували і вони почувають постійний дискомфорт. І те, що ця група найбільша, пояснює ту обставину, що ми живемо в нестабільному світі.

Виступ восьмий. Думаючи над питанням, що ж спонукає людей погоджуватися з цими двома твердженнями: життєва мудрість щодо вічності правди чи мораль, яка закладалася ще з дитинства з принципом “не збрешти” в основі, чи те і те разом, доходили висновку, що однозначної відповіді немає. Бо кожен з респондентів цієї групи індивідуальний, отже, тут може бути 87 варіацій. Але мені бачаться люди справедливі, принципові, бо не збрешуть ні заради себелюбства, ні тим паче заради вигоди. Вони – люди добрі і надійні, бо розуміють інших і вміють пробачати. Ці люди не лицемірять, мають свою думку. З ними приємно спілкуватися, бо є що позитивного перейняти.

Виступ дев'ятий. Мені імпонують морально-етичні принципи цієї групи респондентів, закладені в них з дитинства. І не повчаннями, що жити слід лише по правді, а стилем і духом взаємин у сім'ї. Соціальний досвід сформував переконання, що брехня – явище тимчасове, і завдяки скороминучості як суттєвої її властивості, істина все одно стане відома. Тож не резон створювати собі в душах оточуючих імідж брехуна. Такі особистості зазвичай думають про наслідки і вважають, що починати треба із себе самого.

Виступ десятий. Мушу категорично заперечити: це люди із завищеною самооцінкою, що вважають себе дуже правдивими. Але ще не факт, що вони так і живуть. Вони виражають, скоріше, не власну думку, а суспільну: “добро (Правда) завжди перемагає зло (Брехню), яка неодмінно буде викрита”. Вони намагаються жити по правді, бо бояться бути покараними, їм буде важко відповідати за свої ложні слова. Вони спромагаються жити “правильно”, тобто притримуючись канонів як ділового, так і побутового етикету. А це далеко не істина, не те саме, що жити по правді.

Звичайно, в цій групі респондентів є тип праведників, які мають високий духовний рівень, несуть місію правди самі для себе і завдяки цьому мають значний вплив на інших. Але ж вони самі є вразливими, бо відкриті й довірливі, а цим користуються далеко не благородні люди.

Резюме колеги.: А мені бачиться інше змагання: між тимчасовістю брехні і стабільністю істини. Тимчасовість брехні є однією з основних її властивостей. Вона зумовлена спонуканими: страхом – а це скороминуще явище, вигодою – теж тимчасове, необхідністю уникнути конфлікту – але й він не вічний. Всі зовнішні потреби брехати, як правило, одномоментні.

Істина стабільна тому, що це знання про сутність явища. А знання залишаються і після завершення явища. З цих сутнісних властивостей, знає їх людина чи ні, впливає переконання у необхідності жити тільки по правді.

Правдолюби. Чи невдахи?

Спочатку поєднання в одній голові переконань “Кожна людина має жити лише по правді” та “Вдалу брехню викрити неможливо” не підлягало ніякому логічному поясненню. Потім, під час групової дискусії, виявилось: в одній окремо взятій людині таке поєднання можливе. Проте дану групу респондентів з 29 осіб (Блок Б2) аж ніяк не можна вважати одностайними. Тут має місце ефект, сформульований колись давно: “Скільки миру (мирян, людей. – *Авт.*), стільки й дива”. Тобто тут не виявляються груповий настрій, колективна думка. Ті 29 респондентів – 29 індивідуальностей, і поєднання в одній свідомості двох суджень як двох переконань має у кожного свої детермінанти, індивідуальне походження і особистісні причини. Які саме, з’ясуємо з учасниками фокус-групового дослідження.

Учасник перший. “Судження “Кожна людина має жити лише по правді” віддзеркалює благородну позицію щодо важливості для кожної людини бути правдивою. Тобто, на думку респондента, всім корисно і слід принаймні намагатися бути чесними і не брехати. Можливо, його погляд не є категоричним і допускає брехню, коли цього “потребують” обставини, проте перевагу респондент віддає саме правді у взаємостосунках з іншими людьми. Тобто більше цінує і поважає правдивість, аніж “талант” до брехні в людях.

Не виключено, що з власної життєвої практики респондент переконаний: “Вдалу брехню викрити неможливо”. Певно, йому відомі конкретні випадки, коли “номер з брехнею” проходив вдало і без викриття. Згідно з цим поглядом не обов’язково все таємне стає колись виявленим”.

Учасник другий: “Десь глибоко в підсвідомості цих респондентів закладене розуміння правильності жити по правді. Але ж якщо збрехати вміло, то можна уникнути багатьох неприємностей.

Кому не знайомо, як важко вставати рано на роботу, надто у понеділок. Невгамовний будильник вимикаємо з думкою, що в запасі є ще 20–30 хвилин. Вони, однак, переростають у годину. А до роботи прибуваємо із запізненням на півтори години. Та до начальника підходимо з обдуманною з усіх боків “заготовкою” про маршрутку, яка зламалася, про таксі, що не зупинялися, про багато чого дрібненького й правдоподібного. При цьому переконання в необхідності жити по правді ні на краплю не зменшилося. Справді, брехати не можна. Але якщо дуже-дуже потрібно... Це ж не так часто трапляється”.

Учасник третій. “У повсякденних дрібненьких ситуаціях так воно і є. Можна настільки майстерно брехати і видаватися правдивим, що навіть близькі люди не одразу щось збагнуть. Тобто це перехід на найвищий рівень майстерності, де вже ніхто не відрізнити істинної правди від віртуозної брехні, де недостатньо створити лише зовні правдивий образ. Це натхненна брехня, це пісня солов’я і не менше. На таке здатні люди з акторським талантом, винахідливі у пошуках вигаданих версій, оздоблених реальними фактами”.

Учасниця четверта. “Я згодна з попереднім оратором. Справді, є люди, яких не зрозумієш: брешуть вони чи правду кажуть. Але я не погоджуюся з тезою, що кожна людина має жити лише по правді. Якби всі говорили один одному тільки правду, наше життя було б сірим, як не вибілене полотно. До того ж правда буває різною: і приєм-

ною, і гіркою. Та й брехня також. А на позитивному рівні вона додає навіть стимулів до дій на краще”.

Учасник п'ятий. “Тут проглядаються два типи респондентів:

1) респондент погоджується з тим, що вдало брехню викрити неможливо, але для себе обирає життя по правді. Він розуміє, що за вдало обраної тактики брехня не розкриється, але сам обирає життя по правді. Брехати йому не дозволяють виховання, власні принципи, тобто певна система цінностей, в якій він живе. Він не має необхідності брехати, він може досягти будь-чого чесним шляхом. Це тип моральної людини;

2) респондент вважає себе вмілим брехуном, якого не викриють, адже брехня його вдала. Але, попри це, кожна людина має жити лише по правді; це своєрідне протиставлення “я – вони”, де “я” можу брехати, бо так мені вигідно, а “вони” мають жити чесно, бо це теж мені вигідно. Тут переважають інші цінності, в яких брехня посідає чільне місце. Респондент не вміє чи не хоче досягати чогось чесно, він є брехуном за своєю сутністю (це стосується людей, які брешуть постійно, без потреби)”.

Учасник шостий. “Майже три десятки респондентів, які погодилися з далеко не логічним поєднанням думок, є типовими представниками середньої ланки населення, що мають не надто творчу роботу і не обіймають високих посад. Вони не зовсім впевнені в собі та не здобули гарних навичок брехати. Із самооцінки випливає кредо: треба жити по правді. А що ж їм ще робити, якщо найчастіше викривають саме їхню брехню і тоді купа проблем лише наростає.

Ці люди не є гарними психологами і не наділені багатою фантазією. Для того щоб брехня була впевненою і солодкою, людина має бути справжнім актором і завжди відчувати ситуацію. А вони наївні і довірливі, бо, намагаючись жити по правді, часто потрапляють у пастку брехні, яка була вдало прихованою”.

Учасник сьомий. “Світоглядна позиція четвертої групи респондентів спирається на розуміння, що жити, обманюючи навколишніх – неправильно. Але при цьому вони засвоїли, що вдало брехню викрити неможливо, тому й самі іноді вдаються до омани.

На мою думку, такі люди живуть подвійним життям. Мабуть, вони вважають свою брехню за правду, випробовують свою удачу, брешуть тільки тоді, коли їм це потрібно.

Ці респонденти доволі суперечливі. З одного боку, вони вважають, що потрібно жити по правді, а з другого – переконані, що брехня

може бути не покараною. Найімовірніше, ця категорія респондентів самі не брешуть, а на власному досвіді переконалися, що якщо брехня вміла, то її ніхто не розпізнає. Ці люди з часом можуть зневіритися у правді. Бо дії, які залишаються не покараними, приваблюють. І хоча це чесні, щирі люди, вони налаштовані проти брехні не так уже й радикально”.

Учасник восьмий. “З одного боку, це людина, яка цілком впевнена, що будь-які дії мають ґрунтуватися на правді. Вона сама намагається чинити правдиво, чесно, але наразі може не помічати брехні інших, якщо та вдало замаскована (про що може свідчити друге твердження). Тобто бажання детермінувати дії інших крізь призму правди, прагнення бачити інших щирими сприяють усвідомленому викривленню реальності. Оскільки респондент у своїй відповіді зазначає, що брехня існує (друге твердження), якщо вона вдалася, то інші приймають її за правду, зокрема ті, хто сам живе по правді і вважає, що решта живуть або мають так жити. З другого боку, перед нами може бути людина, яка вдається до брехні (якщо визначальним у даній парі брати друге судження). До того ж вона робить це надзвичайно вміло, але щоб продовжувати обманювати, їй необхідні об’єкти, на яких вона спрямовуватиме свою брехню. Тому для неї важливо було зазначити в анкеті, що люди мають жити по правді, адже це є бажаною і необхідною умовою для подальшого сприйняття її брехні.

Ця єдність суджень виражається словами: “Правила існують для того, щоб їх дотримуватись, але кожне правило має винятки”. Можливо, тут навіть є почуття відчаю, тому що незначне число опитаних відмітили це. Тому складається враження, що, стикнувшись із несправедливістю, яка базувалась на брехні, вони “попалися”, а хтось у такій же ситуації зумів викрутитися”.

Резюме. Аналіз подвійних зв’язків між судженнями, здійснений у ході диспутів, інтерв’ю, розкрив широкий спектр соціально-психологічних проблем, пов’язаних з адаптацією особистості до умов обездуховленого неунормованого соціуму. Один із важливих механізмів адаптації проявляється в умінні людини користуватися інформацією, лише вдаючись до обману інших у повсякденних життєвих колізіях.

Реальність щодня й неодноразово ставить людину перед вибором: сказати правду чи збрехати. Здійснюють цей вибір люди в основному миттєво й не усвідомлено. І, як бачимо, доволі часто на користь Її Святості Брехні. І хоча не усвідомлено у більшості випадків, але й не безпідставно у переважній більшості.

РОЗДІЛ 5. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Устами дитини глаголить істина. До певного віку.
Невідомий автор

В одній з анкет респондентам було поставлене запитання: “Люди якого віку найчастіше брешуть?”. За спостереженнями опитаних, найчастіше вдаються до обману підлітки, за ними – молодь, потім дорослі. Четверте місце відведено дітям і останнє – людям похилого віку. Ці показники збігаються з даними різних досліджень зарубіжних психологів. При цьому всі соціальні групи респондентів однотайно поставили підлітків на перше місце.

А далі з’являються цікаві винятки. Учителі відвели молоді четверте місце, а на друге поставили дорослих, певно, стикаються з цим явищем постійно: батьки намагаються вигороджувати та виправдовувати свої чада замість співпрацювати з педагогами у вихованні своїх дітей. Підприємці ж поставили молодь на третє місце, а на друге – дорослих, бо з ними частіше контактують у брехливо-бізнесових стосунках.

Третє місце відводять дітям учні та студенти, які самі не відійшли далеко від цього віку, а також пенсіонери та вчителі, бо найчастіше мають справу з дітьми. Робітники ж та службовці “бронзу” віддають дорослим, а дітей ставлять на передостаннє місце, керуючись, певно, тим же мотивом, що й підприємці стосовно молоді.

Дорослі діти брешуть стареньким батькам, перебільшуючи свої болячки та хвороби, аби викликати батьківську жалість, таку шемну ще зі спогадів дитинства. Вони не зважають на батьківський біль, значно гостріший, а тепер посилений страхом втратити дитину до своєї смерті.

Якось я спостерігав, як один підстаркуватий чоловік у гурті молоденьких співробітниць оббрехав свого колегу. Просто так, для “випендрюжу”. Бо вже не мав іншого способу викликати сміх жіночок. А так же ще хочеться...

У підлітків до дитячих спонук брехні додається “свіженька” – зберегти від ока батьків свої перші таємниці. Необов’язково це перші

захоплення кимось. Частіше перші захоплення чимось: цигаркою, пивком, вином тощо. А коли вже далі котитися нікуди, брешуть зі страху, сорому, втративши совість.

Брехня, як і все інше в людині, особлива для кожного віку. Чим саме? Різними *методами* це було з'ясовано, зокрема, на молодіжному диспуті.

Викладач: “Шановні студенти, пани і панночки, сьогоднішній семінар на тему “Вікові особливості брехні” давайте проведемо у вигляді дня споминів. До вашого дитинства рукою можна доторкнутися, молодість – ваш нинішній день. І, звичайно ж, свіжі спостереження за поведінкою старших людей. Тому прочитана вами наукова література, яку я вам рекомендував, нехай залишиться наостанок, вчитані постулати використовуйте як резюме до ваших оповідок.

Але для початку хочу повідомити вам деякі підсумки недавнього дослідження. Зокрема, на запитання анкети “Люди якого віку найчастіше брешуть?” показники відповідей, розташувалися таким чином.

На перше місце 54,1 % опитаних поставили підлітків; при цьому представники всіх соціальних категорій виявили однотайність. Майже третина опитаних на друге місце поставили молодь, хоча вчителі, підприємці та працівники культури друге місце відвели дорослим. Третє місце значна частина опитаних віддали дітям. Не так часто, на думку опитаних, брешуть дорослі і зовсім рідко, за однотайним визнанням, люди похилого віку.

Немає нічого нового в цих даних, аналогічні показники отримують психологи Росії, Західної Європи, Америки. Завжди розумний обиватель теж приєднається: “Я це й без досліджень можу сказати”.

Тому зосередьмося на питанні: чому це так? А відповідаючи на нього, можемо дещо відхилитися від наведеної рангової таблиці і піти “за хронологією”: дитина – підліток – дорослий.

Але знову відштовхнемося від постулату: брехня – той різновид інформації, в якій **навмисне** спотворена реальність, її сутність. Отже, хто бажає бути першим доповідачем на нашому семінарі?”

Наталка: “Людина за природою є органічно цільною істотою, без тріщин, без надломів, вона любить єдність думки й діяльності.

Очевидно, що облудність не може бути первісним станом людини. Людина від природи проста, довірлива, не обманює ні себе, ні інших; вона живе винятково у сфері реальних фактів, різні вигадки їй далекі, світ брехні їй невідомий. Тому і первісній людині, і дітям бре-

хня спочатку буває зовсім не потрібною, вони її не знають і не розуміють, не можуть уявити цього стану роздвоєння.

Навіщо цей штучний, фальшивий, надуманий світ, коли реальний світ такий великий і прекрасний? Тому первісні люди й діти спочатку вкрай довірливі: кожне слово, кожна обіцянка, кожне твердження вони приймають за безсумнівну істину, вірять усьому. Брехати навчаються одні народи від інших, більш освічених, діти від дорослих – і ті, і ті осягають науку неправди, тобто брехні”.

Діти

Багатий світ дитячих фантазій свідчить, що перед нами творча натура і неординарна особистість. Зазвичай діти починають щось вигадувати в 3-4 роки, а в 5-6 уже щосили фантазують, оскільки ще нечітко розмежовують реальний і казковий світи. Вони вірять і не вірять водночас, що Святий Миколай ховає подарунки в панчошу, що ляльки вночі спілкуються між собою. Ігрові сюжети стають реальністю: іграшки “хочуть їсти”, “хворіють”, пістолети “по-справжньому” вражають супротивника.

Усе це, звичайно, не брехня, а дитяча фантазія – наївна, безпосередня, нешкідлива і безкорислива. У більшості випадків вона свідчить про розвинену уяву. Але буває, що діти починають вигадувати, щоб доповнити свій внутрішній світ тим, чого їм не вистачає. Найчастіше фантазують самотні, замкнуті дітки. З них часто виростають творчо обдаровані люди. Якщо малюк відверто фантазує, у жодному разі не слід казати йому, що він брехун, вигукуючи: “Що з тобою буде далі?”. Краще розібратися, чому дитина щось вигадує. Може хлопчик уявляє себе героєм або богатирем, який перемагає ворогів, тому що він фізично слабкий. А дівчинка розповідатиме, що Буратіно не хотів спати, залазив під ліжку, смішив усіх, бо вона сама не любить “тиху годину”. Варто спрямувати фантазії малюка на творчість. Почувши нову історію, сказати: “Чудово! Із твоєї оповідки вийде цікава казка. Спробуй її написати або намалювати”. Таким чином вигадка стане приводом для створення літературного “шедевру”.

Але фантазер може перетворитися на простого мрійника. Якщо дитина замість того, щоб учитися долати труднощі, постійно пірнає у світ мрій та ілюзій, то, ймовірно, з неї виросте не зовсім пристосована

до життя людина. Такого малюка періодично треба “повертати на землю”.

Фантазія нешкідлива, чого не скажеш про брехню. Зазвичай у дитячій брехні винні дорослі. Адже вони вимагають від малечі говорити лише правду, а почувши її, суворо карають. Тому й виникають у маленьких мюнхаузенів думки: як схитрувати, недоговорити, перекрутити.

Страх бути покараним

Першокласник любить після уроків поганяти у шкільному дворі м'яча. А вдома йому за це влаштовують прочухана: “Хіба ти не знаєш, що о другій маєш бути вдома?!” Саме в таких випадках діти вдаються до брехні. Наступного разу батьки дізнаються, що у чада був “додатковий урок” або йому “потрібно” було зайти в бібліотеку. І навпаки: у сім'ях, де не сварять дітей з будь-якого приводу і вміють вислухати, причин для брехні значно менше.

А почуття сорому? Коли з контрольної “двійка”, а вдома чекає неприємна розмова, зрозуміло, що дитині легше сказати: “Та в класі ніхто не впорався із завданням. Хіба що дві зубрилки!”

Ще одна з причин дитячої брехні – батьківський егоїзм та нетактовність. Будь-яка неприємність малечі сприймається старшими як щось жахливе. Незадовільна оцінка, розірвані штани і навіть каналка, яку він не з'їв у школі – за все це батьки влаштовують дитині домашню екзекуцію: “Так робити не можна!”. Малюк потрапляє в жорстке коло критики, єдиний вихід з якого – самозахист. Діти хочуть уникнути не тільки покарання, а й насмішок. Обман у таких випадках – не що інше, як тактичний захисний засіб.

Бажання уникнути конфлікту примушує дітей вдаватися до неправди. Так зникають “непотрібні” сторінки із щоденника, вигадуються всілякі історії, виникають несподівані хвороби. Буває, що обман – єдиний спосіб досягти мети, обійти заборони. Хлопчик, щоб не стригти волосся, обмотував голову бинтом, а потім розповідав учительці, як він ударився, коли впав зі сходів. Але інколи обман – не має значення дорослого чи дитячий – виправданий небажанням видавати секрети друзів.

Причиною нечесних вчинків у молодшому шкільному віці часто буває надмірна вимога батьків до дітей. Якщо батьки не зіставляють

свої вимоги з можливостями дитини, то в неї може виникнути реакція самозахисту у вигляді брехні, яка на якийсь час відверне незадоволення чи гнів батьків. Брехня – це свідоме викривлення дітьми дійсності, ухилення від істини з прихованою метою, брехливість може набути стійкої форми, а тоді вже стає рисою характеру”.

Альона: “Взагалі, дитина спочатку не бреше в тому розумінні, як це роблять або сприймають дорослі. Мала дитина часто бреше, сама не розуміючи того”.

Викладач: “Стоп. “Бреше, не розуміючи того?”

Альона: “Ну, так. До чотирьох років діти не потребують брехні. Для них немає в ній такої необхідності. Дитина каже те, що їй хочеться, вважаючи це правильним і чесним. Вона ще просто не засвоїла поняття правди і брехні, їхнє моральне забарвлення”.

Викладач: “Але вже засвоїла поняття “добре” і “погано””.

Оксана: “Це батьки втокмачують їй ще з молоком. Дитина вірить їм, до них біжить одразу, як побачить щось “неправильне”. І доносить на інших. Вона вірить батькам, які вимагають від дітей бути правдивими, на цій основі стає ябедою, коли бачить будь-які відхилення від диктованих норм та власних уявлень про правильну поведінку, а вже потім починає відрізняти правду від брехні. Однак це своєрідна “палиця з двома кінцями”: чи поводить себе дитина чесно, доповідаючи про чиїсь провини? Чи вірна така позиція, коли діти повідомляють батькам про погану поведінку один одного? Іноді проступок настільки незначний, що краще було б проявити дитячу солідарність. Щодо цього випадку немає однозначної відповіді: з одного боку, брехня засуджується, з другого – правда теж не завжди буває бажаною”.

Назар: “У міру того, як дитина перестає бути ябедою, вона стає брехуном. Постілки, поскільки усвідомлює, що вигідніше або безпечніше збрехати, ніж правдиво доносити. І в міру формування у ній брехуна “стирається”, зникає ябеда”.

Марина: “Дорослі ще й якими ябедами бувають!”

Назар: “Е, то той самий брехун, тільки у сто разів гірший. Він доносить так звану правду. В його доносі є лише частка істини, а решта – вигадка. Тому й доносить сам-на-сам, з вушка у вушко”.

Викладач: “Ми зарано перейшли до дорослих. Повернімося в наймолодший вік”.

Альона: “Дитяча брехливість починається з різних причин. Разом зі сприйняттям казок від дорослих дитина сама починає творити

свої казкові світи, простіше – фантазувати. Дитяча фантазія – хіба це не навмисне спотворена інформація про оточуючу дитину дійсність? Фантазуючи, дитина намагається компенсувати реальний стан речей, бо у ньому її роль незначна, а емоційний світ бідний. А віртуальний, куди дитину саму по собі “заносить”, незрівнянно багатший. Чи дівчинка з ляльками, де вона грає роль мами або просто старшої, чи хлопчик з машинами: вони у віртуальних, вибачте, вигаданих світах, їх туди завів політ фантазії.

Мала дитина також дуже полюбляє розігрувати дорослих. Вона насолоджується, збиваючи вас з пантелику, і цей потяг до розігрувань, вдовolenня від цього зберігається на все життя, закріплюється у жартивлості як властивості характеру”.

Репліка з аудиторії: “Або в насмішкуватості, теж як рисі”.

Альона: “Малі діти брешуть, відчуваючи страх перед покаранням, коли переступив заборону дорослих. Наприклад, з’їв цукерку, а мама знайшла обгортку, поїв варення, а банку не закрит, ложку не вимив. Сліди ж цих маленьких “злочинів” залишаються обов’язково. Малюк може збрехати від ревности до іншої дитини, яку батьки нахваляють, і тут же зреагує наговором.

А постаршає на рік-два і з’являються нові чинники брехні. Це насамперед почуття сорому, коли дитина хоче приховати свій негарний вчинок, прагнення до самоствердження, бажання повернути до себе увагу, викликати здивування оточуючих або утвердитися в певній позиції розповідями з перебільшенням своїх геройських вчинків. Останній мотив інколи переростає у хвалькуватість. І дорослий чоловік приписує собі те, чого ніколи не було, бажаючи вивищитися у власних очах, компенсувати дефіцит в собі зображуваних якостей. Нерідко дитина вдається до самозвеличення, бажаючи підкреслити свою дорослість, особливо, коли старші пригнічують його розвиток.

Невинна брехня часто слугує дитині засобом полегшення життя, особливо, якщо батьки щось часто забороняють, у чомусь її обмежують. Вдаючись до брехні, дитина отримує те, про що мріє, і що не вдається отримати простим проханням.

Брехня нерідко вказує на те, що тривожить дитину, чого вона боїться чи хоче уникнути. Це зазвичай тоді, коли дорослі перебільшують її провини, з виховною метою “роблять з мухи слона”. Вони думають, що виправляють характер чада й, не відаючи того, посилюють здатність брехати. Часто спостерігається брехня із ввічливості: знову

ж такі батьки провокують її запитаннями типу: “Тобі подобається ходити в дитсадок?” або “Ти любиш тьотю Віку?”. Сама структура запитання, посилена відповідною інтонацією, потребує позитивної відповіді. За неї похвалять, за “неправильну” (але ж правдиву!) посварять. Тому наступного разу дитина відповість, аби задовольнити батьків”.

Люда: “Я хочу доповнити доповідачку такими спостереженнями. Дитина відчуває дискомфорт від того, що хтось із батьків її недолюблює, що на неї батьки звертають мало уваги або приділяють їй мало часу. Навмисне збрехавши, малюк намагається викликати хоч якусь реакцію батьків, хоч би крик, злість, роздратування тощо. Нерідко призводить до брехні суперництво між дітьми, оскільки кожна дитина хоче відчувати себе більш любимою. До цієї групи своєрідного ризику входять діти з неповних та неблагополучних сімей, агресивні, з тяжкою соціальною адаптацією.

Після семи років дитина вже не лише розуміє, що брехати погано, вона це знає, засвоїла як норму. Натомість продовжує своє і не менш часто. В багатьох випадках дитина бреше, щоб уникнути насмішок однолітків за якусь ваду. Тоді вигадує якусь історію, в якій виглядає героєм. Брехня допомагає їй приховати сором і виправдатися перед однолітками.

Буває дитина бреше, аби помститися батькам, з якими мала конфлікт, або виправдати, обілити своїх друзів перед старшими. Такі ситуації найчастіші у підлітковому віці. Взагалі в цей час підлітки навіть не помічають, що вдаються до брехні”.

Ірина: “Всі ми брешемо, при цьому самі визначаємо, коли брехати можна, а коли ні: хто в сім’ї бреше, хто в школі. Всі ми вважаємо, що брехати погано, та часто запитуємо себе: а чи можна не брехати взагалі? Може, варто позбавитися брехні зовсім? А може, є випадки, коли збрехати — правильно? То чому ми брешемо?”

Всі маленькі діти починають брехати десь приблизно в три роки. Зрозуміти, що дитина бреше, просто, бо прикидатися вона ще не вміє. З роками ми все успішніше вчимося маскуватися під час брехні – нас уже не так просто “вивести на чисту воду”. Отже, брешемо ми більш майстерно. Цікаво ж інше: те, що причини цього і в дитинстві, і потім одні й ті ж. Все просто – ми брешемо, щоб захистити себе, щоб сподобатися людям, щоб стати хоч трохи кращими, ніж ми є, бо хочемо могли та вміти щось, чого не можемо насправді. Отже, брехня має

функцію самозвеличення, хоча головна її функція захисна, бо позбавляє людину тривоги й дискомфорту.

Іноді діти брешуть, бо їхній власний досвід уже дав можливість їм засвоїти, що брехня вигідна. Наприклад, дитина давала матері зрозуміти, що не любить молодшого брата, а вона за цю правду його яким-небудь чином гнобила. Потім він з тих або інших міркувань розповідав їй явну брехню ніби тепер любить брата, і вона винагороджувала його за ці слова поцілунком. В таких ситуаціях дитина швидко доходить цілком логічного висновку: правду говорити – собі шкодити, а за допомогою брехні можна з легкістю маніпулювати мамою (і не тільки нею!).

Брехня із страху буває дуже часто. Дитина говорить неправду, тому що боїться покарання або приниження. Яких тільки небилиць не доводиться вислуховувати дорослим у відповідь на запитання “Чому ти не?..” (прибрав за собою іграшки, помив посуд, вивчив уроки, доповнити цей список кожний батько може самостійно). “Причини” бувають найрізноманітніші – від банального головного болю до приземлення літаючої тарілки з інопланетянами в сусідньому дворі. І все для того, щоб уникнути покарання, доган, докорів. Прибігає, наприклад, малий шибеник з вулиці мокрий по вуха і з синяками.

– Бився?

– Бився.

Виласте його за те, що бився (“Ти ж без очей міг залишитися!”). Відчитаєте за те, що мокрий (“Спробуй тільки тепер захворіти!..”). Влаштуєте прочухан за брудний одяг (“Ви з батьком зовсім не цінуєте мою працю!”). Наступного дня прибіжить такий же.

– Бився?

– Ні, впав.

Збрехав. А хто привчає його до брехні? Відповідь на поверхні.

Прагнення уникнути покарання – найсильніше почуття, яке виникає у дітей після вчинку. Це головна причина. Я пам’ятаю, як у дитинстві батько говорив мені, що щире визнання з мого боку здатне пом’якшити покарання. Але навіть це не спонукало мене говорити правду – страх перед покаранням як таким був сильніший. Більше того, не можна забувати, що проступки бувають ненавмисні (розбила дорогу вазу) і навмисні (з’їла цукерки, придбані до свята). Брехня, відповідно, буде оцінена по-різному.

Впливи страху бувають дуже різні. Малою я завжди боялася зробити щось не так, бо батьки розсердяться і покарають. Страх перед покаранням, певно, найпоширеніша причина дитячої неправди, особливо для дошкільнят і молодших школярів. Нерідко батьки б'ють дітей, часто ображають, принижують, коли ті провинилися у чомусь, чи позбавляють якихось задоволень. Але в будь-якому випадку діти стикаються з невдоволенням або гнівом батьків і, щоб уникнути цього, вони брешуть. Тоді батьки можуть поставити собі запитання: “Чому моя дитина побоялася сказати мені правду?”. Страх породжується невдоволю дитини до батьків і спричиняє нову неправду.

Кожна дитина має потребу в розумінні і прийнятті, у тому, щоб батьки захоплювалися нею, хвалили її, пишалися її успіхами, нехай навіть найменшими, щоденними. Ця потреба існує з раннього дитинства і закладає в особистості дитини основи основ – упевненість у собі, почуття своєї значущості і цінності. І дитині часом буває соромно, коли вона помиляється, робить щось погано чи не так як треба. У момент усвідомлення своєї провини дитина почуває сором: зараз вона виявилася не на висоті, зараз вона не гідна схвалення з боку батьків, але має потребу в цьому саме тепер, коли щось зробила не так.

У деяких дітей почуття сорому і прагнення позбутися його стають основними важелями їхньої поведінки. Тому такі діти часто брешуть, їм важко виявити свою недосконалість, зізнатися у своїх промахах і невдачах. Багато хто продовжує ту ж стратегію, ставши дорослим, намагаючись довести всьому світу свою досконалість і винятковість. За цим завжди стоять внутрішнє відчуття власної неповноцінності і нагальна потреба у підтримці й визнанні, що на деякий час дають змогу позбутися почуття сорому через власну недосконалість.

Які діти частіше брешуть через почуття сорому? Обділені увагою, яких батьки часто ігнорують, формально піклуються чи часто критикують, бачачи в дитині тільки недоліки. Тоді потреба у прийнятті і схваленні залишається хронічно не задоволеною і мучить, як почуття голоду голодного. Батькам таких дітей слід проаналізувати свої стосунки з дитиною, дати відповідь на запитання: “Що переважає у моєму ставленні до дитини – любов, незважаючи ні на що, чи розчарування, що вона недостатньо хороша, чи незадоволення її досягненнями?”.

Неправда часто супроводжується почуттям провини. Брехун усвідомлює, що брехати погано, і мучиться сумлінням. Це властиво ді-

тям із вираженими моральними засадами. Найчастіше такі діти потім зізнаються самі у тому, що зробили, і в тому, що збрехали. Найсуворішим покаранням для них є їхнє сумління. Щоправда, таких дітей не так вже й багато, моральні засади ще тільки формуються, а в підлітковому віці вони зазнають критики й осмислення. Якщо ваша дитина така, то чи не занадто важкі для неї моральні принципи, прийняті в родині? Чи залишають дорослі своїй дитині право на помилку?”

Олена: “Дитина народжується на світ із потягом до справедливості та добра. Але подальше життя, на жаль, вносить зміни в її поведінку. Так інстинктивно закладена боротьба за виживання і всюдисуща конкуренція впливають на поведінку малюка – дитина прагне бути кращою за інших і завжди отримувати бажане. Найпростішим шляхом до такого лідерства є брехня. Це лише одна з імовірних причин дитячої брехні. Загалом психологи визначають такі основні причини дитячої брехні:

а) часто діти опиняються під тиском надій, які на них покладають рідні. Дитині хочеться виправдати очікування старших, тому вона бреше про свої успіхи. Таким чином батьки самі спонукають дитину до брехні, висуваючи до неї завищені вимоги замість реальної оцінки своєї дитини і вимог лише в розумних межах;

б) щоб відчувати себе потрібною, щоб на неї звертали увагу, дитина може вигадувати неправдиві історії. А якби батьки знаходили хоча б півгодини щодня для малюка, а також всіляко демонстрували своє зацікавлення його життям, меншим було б бажання надмірно фантазувати;

в) дитина обманює, щоб приховати від сторонніх родинні проблеми (неблагополуччя сім’ї, алкоголізм батьків, відсутність тата);

г) коли дитина є свідком неодноразових сварок дорослих, то намагається самостійно допомогти їм помиритися, вигадуючи ситуації, яких не було;

д) страх невдачі, сором за свій вчинок змушують дитину вигадувати історії, намагатися викрутитися.

Здебільшого брехати дитина вчиться у дорослих, які при ній говорять неправду іншим або просять дитину розповідати комусь неправду. Наприклад: “Скажеш татові, що ми ходили гуляти”; “Коли приїде тітка, скажи їй, що мами нема вдома”.

Донедавна психологи стверджували, що діти не брешуть років до двох-трьох. Але вони помилялися: британські вчені з’ясували, що

вперше ми обманюємо ще в колісці. Брехня ця маленька, невинна: немовля навмисне плаче, щоб на нього звернули увагу дорослі. Цю “брехню” легко розпізнати – якщо малюк під час свого безперервного плачу робить паузи, прислухаючись, чи не йде хтось до нього, то він точно робить перші кроки до звання “брехунчик”. І це є сигналом для батьків, адже так у дитини народжується думка: не збрешеш – не отримаєш того, що хочеш, не проживеш...”.

Брехати і хвалитися

Оксана: “Хвастощі у дітей цілком виправдані та заслуговують певного потурання, хоча це теж один з видів брехні. Хвастощі йдуть від бажання поліпшити думку оточуючих про себе, виглядати більш привабливим, цікавим. Іноді реальний факт подається з вигаданими подробицями, і тоді правда стає прикрашеною. Буває, йдеться про абсолютну вигадку, тобто про те, чого не було і не могло бути насправді. Діти люблять фантазувати і ділитися своїми вигадками з іншими, видаючи їх за правду. У цьому полягає характерна риса дітей: вони здатні фантазувати і в той же час готові повірити в найнеймовірніші вигадки. За допомогою фантазій народжуються історії, більш цікаві, ніж ті, які можуть відбутися в реальному житті. Втім, ця брехня є нормальним явищем і не потребує застосування будь-яких виховних заходів з боку батьків. Фантазії – невід’ємна частина дитячого світу, те, що робить його барвистим. Вони не можуть ввести в оману, тому що вигадка для них – елемент творчості”.

Захищаючи внутрішній світ

Наталка: “У дітей 5–7 років вже сформоване поняття про внутрішній світ, який має бути недоступним для оточуючих. Захист цього світу нерідко стає мотивом брехні. Батьки теж часто обманюють дітей з тієї ж причини. Коли дитина чує крики батьків, то на своє запитання “Що сталося?”, отримує відповідь: “Я не кричав на маму, я просто розповідав, як іноді кричить мій начальник”. Іноді батьки не вдаються до брехні в таких випадках, а просто відштовхують малого словами: “Це не твоє діло”. Дитина так відповісти не може. Тому батьки не повинні задавати надто багато запитань. У дитини є право на власний світ – батьки зобов’язані його поважати.

Батьки хочуть все знати з однієї простої причини: їм здається, що така обізнаність дасть змогу вберегти дитину від неприємностей. Але батьківська любов у всій своїй безмежності не враховує того, що уникнути помилок і падінь неможливо”.

Ігор: “Я хочу повідомити деякі цифри. До чотирьох років діти усвідомлюють, що обманювати недобре. Наприклад, понад 90 % (тобто майже всі) п’ятирічних дітей стверджували, що говорити неправду погано, тоді як серед 12-річних цей показник знижується до 30 %. Серед п’ятилітніх 75 % запевняли, що ніколи не брехали, а серед 12-літніх жоден не наважився стверджувати таке. Порад, як викоринити брехню, немає і не може бути хоча б тому, що самі батьки доволі часто вдаються до брехні. Наприклад, усім дітям вселяють думку, що існує Дід Мороз, який кожен Новорічну ніч приходить і приносить подарунки. Ейфорія Новорічного свята у дітей пов’язана саме з образом Діда Мороза. Але минає час і дитина дізнається, що все це було обманом. Чи не буде розчарування у дитини?”

Батьки розлучаються і зазвичай не посвячують дитину в подробиці і причини розриву стосунків. Все це робиться з добрих міркувань – правда може серйозно поранити дитячу душу. Але таке замовчування – та сама брехня, тільки з моральних позицій виправдана обставинами і віком дитини”.

Аня: “Вчені вважають, що брехня дошкільнят, яка переважно має вигляд фантазування, є значним досягненням у психологічному розвитку дитини. Натомість систематична брехня молодших школярів має стати першим сигналом тривоги для батьків – у вашої дитини проблеми.

Дитяча брехня класифікується дещо по-іншому. Тут можна виокремити брехню уявну і брехню заради досягнення власних цілей. Дошкільнята не задумуються над тим, що казати неправду може бути негідним вчинком. Їхня уява настільки багата, що вони часто не можуть відрізнити реальне від вигаданого. Малюкам подобається вигадувати історії, які начебто трапилися з ними або з іншими членами родини, ототожнювати себе з героями мультфільмів та комп’ютерних ігор, вигадувати віртуальних друзів. У таких ситуаціях брехня-вигадка є значним досягненням у психологічному розвитку дитини, стверджують психологи. Фантазування є ознакою нормального розвитку мовлення та уяви дитини. Мовлення стає підґрунтям для формування ло-

гічного мисленням дитини, а уява уможлиблює абстрагування від реальності і пізнання подумки невідомого.

Свідомість дитини працює у двох напрямках – вивчає дійсність і створює ілюзію. Вигадаючи свій фантастичний світ, дитина робить спробу створити свою таємницю, відгородитися від батьків, заявляє право на своє приватне життя. Батьки не мають сварити дитину за її бурхливу уяву. Навпаки, повинні допомогти дитині зробити фантастичний світ реальнішим, поговорити з малюком про його фантазії, запропонувати намалювати їх”.

Брехня чи творчий задум?

Яна: “Буває так, що дорослі ставлять до дитини дуже суворі вимоги, високу планку, до якої самі ще не здатні дотягнутися. Якщо дитина не виправдує їхніх сподівань, засмучуються й гримають на неї. Щоб виправдати їхні надії, дитина починає брехати про свої успіхи. Такий дитячий обман не дуже відрізняється від дорослого: адже *ми обманюємо або тих, кого боїмось, або тих, кого жаліємо*. До цих двох різновидів зводяться усі дослідження психологів, які вивчають природу брехні.

Існують **вікові особливості** дитячих хитрощів. Наприклад, діти до трьох-чотирьох років нездатні обманювати, оскільки в них не розвинений “внутрішній монолог” (вони не вміють говорити “про себе”), тому й кажуть підряд усе що заманеться. З розвитком внутрішнього мовлення з’являється “внутрішня цензура”, тобто вміння обдумати, що можна сказати, а що ні.

Проте брехати у розумінні дорослих діти починають приблизно у восьмирічному віці: раніше вони не сприймають намірів дорослих і вважають брехнею будь-яке висловлювання, яке не відповідає дійсності.

Я виокремила б такі причини дитячої брехні. Передусім це страх. Нерідко брехня через страх не є дивною, особливо коли батьки одразу ж карають за провину. Проте багато батьків кажуть, що карають не за провину, а за брехню, але дитина не перестає обманювати. У такій ситуації батьків лякає намір малюка вийти з-під їхнього контролю. Проте вони часто забувають, що цей “бунтівник” уже є особистістю і не розуміють, що брехнею дитина обстоює свою незалежність. Чим більше батьки вимагають визнати провину, тим сильніше малюк

обстоює свою версію подій. Протестуючи – бреше, брешучи – протестує. Згадаймо себе у підлітковому віці: чи не казали, що йдемо вчитися до друзів, а замість того бігли на танці? То чи варто за це карати власних дітей?

Дитина обманює, щоб заслужити певну порцію уваги та схвалення старших. Наприклад, у молодшій школі дівчинка знала, що батьки прагнуть, щоб вона добре вчилася, і тому вміло заховала табель, в якому за чверть стояла трійка з математики. Батьки були впевнені, що дитина вчиться добре, а трійка наприкінці року перейшла в четвірку, та брехня між ними залишилася...

Можна виявити пряму залежність брехливості дитини від соціального стану її сім'ї: діти з неблагополучних сімей у середньому брешуть частіше”.

Марина: “До семи років дитина досягає такого рівня розвитку, який визначає її готовність до навчання в школі. Фізичний розвиток, запас уявлень і понять, рівень розвитку мислення і мови, бажання йти в школу – все це створює передумови того, щоб систематично вчитися.

Зі вступом до школи змінюється увесь лад життя дитини, змінюється її режим, відносини з навколишніми людьми. Основним видом діяльності стає навчання. Усі діти молодшого віку, за дуже рідкісним винятком, люблять навчатися в школі, їм подобається статус учня, приваблює і сам процес навчання. Це визначає добросовісне, відповідальне ставлення молодших школярів до навчання і школи.

В емоційному житті дітей цього віку змінюється перш за все зміст переживань. Якщо дошкільника радує те, що з ним граються, діляться іграшками тощо, то молодшого школяра хвилює головним чином те, що пов'язане з навчанням, школою, вчителем. Його радує, що в школі і вдома його хвалять за успіхи в навчанні; і якщо вчитель піклується про те, щоб відчуття радості від навчальної праці виникало в учня якомога частіше, то це закріплює позитивне ставлення до навчання.

Разом з емоцією радості важливе значення у розвитку особи молодшого школяра мають емоції страху. Нерідко, боячись покарання, малюк говорить неправду. Якщо це повторюється, то формується боязливість і брехливість. Взагалі переживання молодшого школяра виявляються часом дуже бурхливо”.

Викладач: “Ми достатньо приділили уваги дитячій брехливості. Давайте перейдемо до розгляду причин брехні у підлітковому віці”.

Підлітки

Дарина: “Діти перебувають у залежності від дорослих. Згодом у підлітковому віці ця залежність починає обтяжувати дитину. Вона намагається бути самостійною, будувати межі свого особистого простору, тобто обстоювати право на особисте життя, на свої таємниці. Найчастіше це змушує підлітка говорити неправду або щось приховувати. Це неминуче на шляху становлення самостійності та незалежності підростаючої дитини.

Тим часом батьки “по старинці” контролюють свого сина чи доньку, надто втручаючись в особисте життя підлітка, і змушують тим самим його захищатися. В цей період у підлітка формується почуття власної гідності і здатність обстоювати свої інтереси, захищати внутрішні межі і зовнішній простір. Заради цього підліток готовий збрехати навіть батькам. У відповідь батьки можуть ображатися, що виражається у претензіях: “Ми тобі що, чужі? Міг би і розповісти, що там у тебе трапилося!”. В результаті підліток виявляється у складній ситуації – і сказати не може, і втратити довіру батьків не хоче. Вихід один – збрехати? Тому важливо розуміти, що підліток, віддаляючись, дорослішає, у нього відбувається становлення особистісних якостей. І завдання батьків – допомагати, а не заважати йому своїми образами.

Ось чому, десь після 11 років, такою важливою стає повага до особистого простору дитини. Наприклад, не входити в її кімнату без стуку, якщо двері зачинені; не ритися у її речах, тим паче не забирати їх; не ставити зайві запитання, у відповідь на які дитина змушена буде брехати чи відмовчуватися”.

Ігор: “У підлітковому віці дитяче фантазування перетворюється на віртуальне світобачення: себе – якнайкращим, усіх навколишніх – такими собі, середніми. Звідси беруть початок здатність вірити й презентувати себе в кращому світлі, а також витоки різної поведінки.

Унікаючи небезпеки бути звинуваченим у нескромності, молода особа перебільшує свої заслуги та чесноти (у хлопців цей аспект домінує в оповідках про свої подвиги і перемоги, у дівчат – про статки й достатки), поступово набуваючи рис зятятого хвалька. Хтось вдається до применшення всього цього – але щодо інших, а з роками стає

насмішкуватим, виявляє зверхність, зневагу до інших. Дехто подає себе з підкресленою скромністю: нехай люди самі роблять висновок про те, що він білий та пухнастий. Варіантів стільки, скільки й підлітків.

Так розвивається здатність не лише спотворювати інформацію про реальність. У підходящий момент уже в дорослому віці така людина може свідомо оббрехати іншу, звести на неї наклеп, пустити поговорі чи олжу”.

Марина: “Якщо на брехню дитини до шести років можна не реагувати занадто строго і навіть звести ситуацію до жарту, то на брехню підлітка потрібно реагувати негайно. Слід серйозно поговорити і з’ясувати, що штовхнуло його на обман, які наслідки це може мати.

Коли учень спізнюється на урок, учитель змушений на це відреагувати. Реагують по-різному. Деякі випроваджують тих, що спізнилися; деякі, кинувши докірливий погляд, кивком голови дозволяють ввійти і сісти за парту, більшість же починають розпитувати: а де, мовляв, тебе носило, відповідай, голубчику. І рідко допитувачеві спаде на думку запитати себе: а чи дізнаюсь я правду, якщо запитаю? Адже мотив рідко буває один, частіше діти брешуть з кількох причин.

У перехідному віці дитина починає сприймати почуте від старших та побачене через призму своїх уподобань. Прагне звільнитися від опіки дорослих, намагається діяти самостійно, ігноруючи думки рідних, протестує проти традицій і порядків, що панують вдома, бунтує проти батьків. Неслухняність і впертість є реакцією на власні ж бажання. Дитина хоче, щоб з нею рахувалися, що свідчить про становлення її як особистості. У неї з’являється прагнення до самостійної діяльності, до самостійного задоволення своїх потреб. Однак дорослий за звичкою опікується дитиною і цим обмежує її активність. Тому вона чинить опір, робить все навпаки, демонструє негативне ставлення до вимог дорослого. Підліток прагне діяти та виглядати як дорослий, мати такі ж права і можливості. Він критичніше оцінює слова і вчинки батьків, аналізує їхню поведінку, стосунки, соціальну позицію.

Підлітки чітко усвідомлюють, до чого може призвести обман. Але сама лише свідомість неспроможна їх зупинити. Діють і старі звички брехати, аби уникнути покарання чи отримати те, чого не можна домогтися, сказавши правду. Підлітки вдаються до брехні насамперед для захисту власних інтересів та захоплень, доведення своєї самостійності й незалежності. Вони хочуть, щоб на їхні інтереси, захоп-

лення, думки дорослі зважали, не терплять недовіри, насмішок, батьківських нотацій, особливо у присутності друзів чи знайомих.

Починаючи з семи-восьми років, дитина вже не просто розуміє, що брехати погано, вона це знає, засвоїла як норму, але продовжує й не менш часто. Нерідко вона намагається уникнути насмішок і вигадує історії, в яких виглядає героєм. Брехня допомагає їй приховати сором і виправдатися перед ровесниками.

У підлітковому віці діти можуть брехати з почуття помсти батькам. І тоді головне для них – обдурити дорослих, зробити їм на зло, часто нишком, і вийти сухим з води. І заради цього підліток йде на ризик бути викритим та покараним. За що підліток мстить, звідкіля такий стиль поведінки? Добре, якщо батьки зможуть дати собі відповідь на ці запитання.

Взагалі для підліткового віку брехня часто стає повсякденністю, людина навіть не помічає, що вдається до неї. Пам'ятаю, коли мені було десь років 15, мати не відпускала мене гуляти допізна. Якийсь виняток міг бути у міські свята, коли на головній площі відбувався концерт. Та і тоді мама вимагала перелічити чималий гурт ровесників, з якими я йтиму. Інакше мене могли залишити вдома. Тому, хоча я йшла лише з подружкою, я запевняла маму, що йдуть Маша, Аня, Поля і ін., тільки ми зберемося вже там.

У підлітковому віці ми брехали більш обережно, ніж у дитинстві, часто продумували все до дрібниць настільки, що виникали підозри. А ще є неправда, котра межує із шляхетністю. Підлітки часто обманюють дорослих, щоб “прикрити” товариша чи не видати його. Це дуже яскраво відображено у серіалі “Кадети”. І в нашому менталітеті така поведінка мовчки вітається. Чи добре, чи погано – вирішувати кожному. Але для підлітків краще вважатись брехуном, ніж донощиком”.

Маша: “Причини вигадування неправди дітьми середнього й старшого віку набагато менш безневинні. Найчастіше підлітки брешуть батькам тому, що хочуть їм і самим собі довести свою самостійність. Перша сигарета, перший поцілунок, перша вечірка з легкими наркотиками... Навряд чи дитина розповість про це татові або мамі. “Де ти була так довго?” “Мамо, ми від дня народження подруги виїхали в дев'ять вечора, але машина її тата, що нас віз, у затор потрапила...” Насправді ж, вечірка тривала до півночі, однак розповісти про це дівчину не змусить ніхто й ніщо.

І справа не стільки в самому остраху покарання (як у маленьких дітей), скільки в тому, що системи цінностей підлітка й дорослого дуже різні. Підліток не вважає, що його провина заслуговує настільки серйозного покарання, яке можуть визначити батьки. Тим більше, що підліток широко вірить у свою правоту і в те, що батьки, думаючи інакше, неправі. Неправда підлітка – це спроба захиститися від нав'язування йому “дорослого” світогляду, або ж навпаки – бажання піти на компроміс з дорослим світом, щоб позбутися надмірного тиску. “Я прикинуся таким, як ви, я зроблю вигляд, що я такий, яким ви мене хочете бачити. Мені так буде легше жити. Але насправді я інший – і я правий у тому, що хочу бути саме іншим”.

Брехнею іншого типу здебільшого користуються підлітки задля створення власного іміджу серед однолітків, особливо перед особами іншої статі. Тут проявляється бажання здаватися таким, яким би його хотіли бачити навколишні.

Можу навести кілька таких прикладів з власного досвіду, але найяскравішим вважаю один. Мій товариш (друзями ми стали трохи пізніше і дружимо вже шість років), познайомившись зі мною, намагався створити собі імідж, який вважав за мій ідеал. Оскільки тоді ми ще вчилися у школі і я навчалась непогано, він вирішив створити собі імідж відмінника, улюбленця вчителів та однокласників. Для цього йому не потрібно було докладати багато зусиль завдяки природному розуму і, як пізніше з'ясувалося, схильності до фантазій з дитинства. Обман викрився лише через кілька місяців, після випадкового знайомства з батьками мого товариша. Мама обмовилась про його оцінки від одного до чотирьох балів з усіх предметів і про прогулювання уроків та багато іншого. Я навчилася “фільтрувати” розповіді Кості, ми залишились друзями, допомагаючи один одному за необхідності. Він зрозумів, що для мене не такі вже й важливі його шкільні успіхи, але що я не люблю брехні. Зараз він одружений, має власного сина, однак ми із задоволенням спілкуємось, хоча приборхувати він так і не перестав”.

Юля: “Чому саме в 12-річному віці діти активно починають брехати? Тому що в цей час вони усвідомлюють себе самостійною одиницею дорослого життя. Коли з'являються власна думка, свої особливі звички та ідеали підліток уже усвідомлює, що він – не дитина. Неможливість поєднання дорослості у дитині з критичним ставленням до цього батьків породжує брехню. Людина, яка нам бреше, користу-

ється тим, що правильне нам не підходить. А ще у цій ситуації брехня їй вигідна. Якщо друзі курять, то зазвичай підліток, щоб не відрізнятись від них, бреше їм, що теж накурився недавно. Серед однолітків іноді можна похвалитися, що не відвідав уроку, хоча насправді був на ньому.

Для багатьох підлітків великою неприємністю є розкриття їхнього обману. І тому краще не ловити дитину на брехні. Удосконалення брехні відбувається тоді, коли ми її розкриваємо і нічого не змінюємо. Тоді підліток починає себе відчувати опозиціонером до батьків. Нездатність адаптуватися в якійсь ситуації ускладнюється ще й порушенням стосунків з рідними. Як наслідок – підліток намагається втекти на вулицю і бути серед людей, які його приймають таким, яким він є. Брехня у таких випадках відіграє роль амортизатора, тобто підліток менше відчуває, що на нього тиснуть. Звичайно, треба запитати себе: “А чому цей підліток обманув?”. Відповідь проста: тому що батьки не хотіли чути правду”.

Молодь

Наталка: “Хотілося б спинитися на такому виді студентської брехні, як “вимушена брехня”. Пов’язаний цей вид з явищем, яке в літературі називається “феноменом працюючого студента”. Не кожен з нас може покласти на матеріальну допомогу батьків. Тому багато студентів змушені заробляти собі на життя, а деякі навіть допомагати батькам, у яких ситуація з роботою і заробітною платою гірша. Студент-старшокурсник віддає перевагу постійній роботі перед тимчасовими підробітками. Як наслідок – тотальні пропуски занять. Пояснення типу “Я маю постійну роботу, тому часто пропускаю заняття”, сприймають не всі викладачі, а деканат зовсім не вважає це приводом для пропусків занять. Тут студент змушений брехати: вигадувати різні причини, зокрема хвороби, аби бути допущеним до здачі іспитів, хоча реферати й інші завдання він виконує, як і його непрацюючі однокурсники.

Викорінення такої брехні вбачаю лише в перегляді ставлення викладачів і деканату до студентів, що працюють, а також диференціації пропусків занять студентами, які спали цілий день у гуртожитку, і тими, що працюють. Вважаю за необхідне надавати працюючим студентам можливість навчатися”.

Основними детермінантами брехні молодих людей є бажання захистити свій внутрішній світ від сторонніх вторгнень, хай навіть у вигляді щирих порад. У них вже вибудувалися картини навколишнього світу і бачення себе у ньому. Додаткові ж штришки можуть бути бажаними лише від своєї половинки та ще від самого себе. Іншим – зась!

Це якщо говорити про взаємини молоді зі старшими. Тим часом поміж самими молодими людьми, у їхніх взаєминах палітра брехні надзвичайно різнобарвна. Детально це буде розглянуто в розділах частини другої “Коли зустрічаються двоє”, а також висвітлено усі детермінанти брехні у дорослих людей. Ті причини є різними в сімейних взаєминах, у ділових стосунках, у повсякденному побутовому спілкуванні.

Тут же привернемо увагу до найзагальнішого. І в дорослому віці на людину впливають страх перед покаранням, небажання допускати стороннього у свій внутрішній світ (як співав Володимир Висоцький, “Я не люблю, когда мне лезут в душу”), існують інші, не менш важливі, причини брехні.

Дорослі

Брехня у дорослої, психічно здорової людини зазвичай зумовлена реальними мотивами і спрямована на досягнення конкретної цілі. Психологи вважають: найчастіше брешуть особи з недостатньою терпимістю до стресу, підвищеною тривожністю, невротичністю, демонстративною акцентуацією характеру, схильністю до протиправних дій. Ситуативно обман найчастіше виникає там, де людина, яка бреше, має певну соціальну й моральну підтримку.

Як правило, суб’єкт знає, що сказане ним суперечить дійсності, бо має на меті конкретну матеріальну вигоду для себе. Або хоче, щоб у інших людей склалися такі хибні оцінки реальності, які й спонукають їх діяти з вигодою для автора брехні. Тобто ставлення суб’єкта брехні до її об’єкта якщо не як до ворога, якого необхідно “усунути”, то принаймні як до конкурента, якого потрібно ослабити чи, що найчастіше, просто поексплуатувати.

Брехня дорослих – це в основному маніпулювання іншими і за метою, і за змістом та наслідками.

Літні люди

Викладач: “Дані багатьох досліджень, втім числі нашого, свідчать, що люди цього віку майже не брешуть. Немає потреби, не бачать сенсу...”

Яніна: “У них домінує замовчування деякої правди. Бо хіба ж бабуся може розказати своєму онукові всю правду про своє життя? Нас ніби жаліють, щоб ми навіть не чули про Голодомор, жахи війни та інші негаразди. А знали про щасливі моменти життя: одруження, народження дітей та інші яскраві події. Хіба вам бабуся розповість, що не дуже-то й хотіла виходити заміж за дідуся, який сидить поруч, чи як народжувала дитину у лікарні, де не йшлося про повагу до особистості?”

Так уже повелося, що старшим хочеться вберегти молодше покоління від усіх тих поневірянь. Тому й виходить, що нам з дитинства розказують не всю правду, щоб не шокувати. Та якщо розібратися, то нам недоговорюють речей, які стосуються безпосередньо й нас – нашої історії, генеалогічного дерева, родинної честі врешті-решт.

Бабуся каже: “Вчися, твоя мама була відмінницею, бач, на хорошу роботу влаштувалася”. Та бабуся замовчала, що в мами у багатьох зошитах, знайдених мною, стояти лебедеподібні двійки та звивисті трійки. Не каже вона також про те, що мама хотіла бути акторкою, а не бухгалтером, та що її робота не така вже й чудова, а словосполучення “відмінне навчання” та “світле майбутнє” не завжди є взаємозалежними.

Дитина задається питанням: чому найрідніші мені брешуть? І чому вимагають від мене чесності? Невже вони не розуміють, що приклад подають вони самі?”

Викладач: “Отже, підіб’ємо підсумки нашої цікавої розвідки щодо особливості брехні залежно від вікових категорій людей. В першу чергу давайте відділимо рефлексивне, інтуїтивне від свідомого – переважно з його сфери походить брехня. Відділимо, але не відкинемо, адже рефлексивне (страх тощо) є спонуками брехні; свідомі й позасвідомі спонуки, як бачимо з “розповідей очевидців”, майже завжди виступають в єдності.

При цьому домінує свідомий вибір. Саме вибір, а він є однозначно усвідомленим актом. Кожна людина в щоденних життєвих ситуаціях стоїть перед дилемою: сказати правду чи збрехати. І щоразу

вибирає щось одне, не завжди маючи сформовану мету, не завжди чітко розуміючи способи її досягнення, не завжди уявляючи в усій повноті наслідки свого вибору. Але завжди він – Пан Вибір – постає першим у низці подальших вчинків. Він часто виштовхує на авансцену Брехню, яка виливається експромтом, особливо у людей, що звикли мислити і діяти ситуативно. Людині мислячій експромт не вдається, а в підсумку роздумів стає очевидною марність брехні. Певно, вдала брехня є наслідком стратегічно поставленої мети, чіткого прорахунку способів досягнення, відбору з них найбільш результативних. Але це окремі випадки. Основна ж маса брехень – експромти як вибір у ситуації, як вихід з неї”.

РОЗДІЛ 6

НАЙБРЕХЛИВІШІ СФЕРИ СОЦІУМУ

Ніколи стільки не брешуть, як під час війни,
після полювання і до виборів.

Отто фон Бісмарк

Продавець гарбуза не скаже, що він несолодкий.

Китайське прислів'я

“Така у них робота”, “Їм за це гроші платять”, “На брехні їде, брехнею й поганяє”. Багато всіляких таких поговірок ходить у народі з давніх часів і понині про людей, чия посада або професія передбачає застосування навмисне спотвореної інформації.

В одному з відкритих запитань анкети містилося прохання назвати кілька “брехливих” професій або сфер діяльності, де аж ніяк не обійтися без навмисне спотвореної інформації. (У так званому відкритому запитанні не буває варіантів відповідей для полегшення вибору. Ось і в цьому випадку опитувані самі, без підказки соціолога, мали вказати основні царини нашої дійсності, ступивши куди навіть не оглядайся: тут суціль неправда. Це запитання поза увагою залишили в

основному учні, що можна розцінювати як їхню інфантильність, життєвську необізнаність. А ті з них, що відповіли, вказували на конкретних представників професій: вчителька, клоун, шпигун ... Одних вони в кіно бачили чи про них в детективах читали, з іншими зустрічаються насправді).

Перше місце посіла політика – 39,8% опитаних. Для відкритих запитань це доволі високий показник. Багато хто з респондентів зазначав головних дійових осіб сфери: кандидати в депутати, дипломати, “ті, що сидять в парламенті”, президент тощо.

Друге місце дісталось торгівлі, комерції – 30,9% опитаних. Вони теж персоніфіковані певною мірою: бізнесмени, продавці, спекулянти, брокери та ін. Щодо останнього пригадався анекдот. Брокер виявився слабеньким в арифметиці, що є істотною професійною вадодою. Шеф якось розсердився на нього: “Скільки буде, якщо помножити два на два!?”. Але хлопець “знайшовся”: “Шеф, а ми купуємо чи продаємо? Якщо оптом, то три, а якщо поштучно, то, звісно, п’ять”. Будучи нездатним до математики, виявився докою в бізнесі.

Професія журналіста в рейтингу нашого опитування зайняла третє місце. (Інформую тих, хто не знайомий з романом американського письменника Дж. Сілвера “Друга найдревніша професія”: першою він вважав проституцію). Її відзначили чверть опитаних. Далі у рейтингу брехливих професій, сфер діяльності йдуть реклама, рекламні агенти та менеджери, за ними адвокати, юристи.

Каюся: може, зайвим було те роз’яснення у запитанні, “де аж ніяк не обійтися без брехні”. Може, через нього респонденти вказували на ті сфери нашого життя, де брехливість є свідченням, вірніше, атрибутом професіоналізму. Гадаю, це неістотна методична похибка. Зате, як бачимо, ця властивість зазначених вище різновидів діяльності і людей, що в них зайняті, є спільною ознакою, що об’єднує згадані галузі, проте не визначальною, а другорядною. Головною ж спільною ознакою цих сфер є *вигідність* бути брехливим, чесному тут робити нічого, з правдою тут не проживеш.

Ну як можна бути не брехливим політикові? Його ж ніхто не купить. А трудівникові прилавка? Він же нічого не продасть. І так далі. Проте кожному зі сфер детально розглянемо нижче.

До другої групи “брехливих” професій віднесемо кілька таких, що теж мають спільні ознаки. По-перше, їх назвали небагато опитаних: по кілька десятків осіб. По-друге, вони мають спільну ознаку, яку

американські психологи назвали білою брехнею. Вона функціонально властива (необхідна, обов'язкова) цим групам людей.

Передусім це медицина. Є випадки, коли, оберігаючи спокій хворого, лікарі повідомляють йому “обтічний” діагноз. Він відхиляється від справжнього залежно від ступеня тяжкості хвороби та психічного стану хворого на даний момент. А тим паче, коли не можна відібрати останню, звісно ж, примарну надію. Ухилятися від істини змушує лікаря головний принцип – “не зашкодь”.

За медициною ідуть освіта, сфера управління, різні керівники, директори і інші, котрі розкривають перед підлеглими лиш необхідну частку правди.

Міліція. Така то служба: хто кого обдурить, слідчий злодія чи навпаки.

Сфера мистецтв. Актори, ілюзіоністи, клоуни й інші лицедії, в чийй роботі обман – складова професійної майстерності. Добродійний обман, не корисливий, не зловмисний, що створює ілюзії задля гарного настрою публіки.

На кілька галузей вказали одиниці опитаних. Банкірів, брокерів, працівників сервісу, а також аферистів, злодіїв відзначили окремі респонденти, тому що головним інструментом діяльності цих людей є не брехня (як у політиків чи журналістів), а шахрайство. Це сфери обману, дурилівки, а не брехні. І зовсім даремно, як на мій погляд, три респонденти згадали тут синоптиків. Одразу пригадалася карикатура, опублікована кілька десятків років тому в журналі “Перець”. Стоїть хлопець перед дівчиною на колінах, клянеться у вічній любові, а мамця з-за дверей шепче: “Не вір, доцю, він синоптик”. Та не брехуни ж вони зовсім! Станьте ви на їхнє місце і дайте точніші прогнози погоди, за вибриками якої не встигають вдосконалюватися методики передбачення.

А ось як вибудувався рейтинг брехунів залежно від частоти використання неправди. Відповідаючи на запитання “Як часто вам доводиться брехати?”, варіант відповіді “Практично щодня” обрали представники всіх обстежуваних соціальних груп. Але серед “щоденних” брехунів найчастіше згадуються учні, студенти та підприємці, за ними – працівники культури, робітники та ін. Серед тих, хто бреше не частіше разу на тиждень, першими знову є учні та студенти. Вчителі потіснили підприємців з третього на четверте місце, службовці піднялися з

останнього на п'яте і список у рейтингу тижневої частоти замикають робітники та пенсіонери.

Але при цьому маємо зважати на ту обставину, що не завжди людина здатна сама себе спіймати на брехні, зазвичай її ловлять інші: їм-бо видніше.

На часі навести одну доречну цитату. "...Наші політики... ніколи не підіймаються вище спотворення фактів, і на додаток ще опускаються до доказів, обговорень і спірок. Як це не схоже на істинного брехуна з його відвертими безстрашними заявами, з його надчудовою безвідповідальністю і здоровим вродженим презирством до будь-яких доказів. Красива брехня є не що інше, як доказ самому собі (не просто вірить, а й не сумнівається у правдивості сказаного. – *Авт.*). Якщо чоловік настільки обділений уявою, що він підкріплює брехню доказами, то він з таким же успіхом міг би сказати правду.

Адвокати... огорнуті мантиєю софістів. Їхня підробна запопадливість: штучне красномовство.

Захоплюючи, вони можуть подати негідне за добре. Їм інколи вдається вирвати у байдуже налаштованого суду присяжних виправдальний вердикт для своїх клієнтів, навіть коли ті, як це часто трапляється, з усією очевидністю невинні. Незважаючи на всі зусилля адвокатів, правда вічно вилазить назовні. Навіть газети – і ті деградують. Мало що можна сказати на захист адвокатів і журналістів".

Це уривок із статті О. Уайльда "Занепад мистецтва брехні", написаній у Великій Британії в XIX ст. Часово-просторові відстані, як бачимо, не внесли докорінних змін ні в рейтинг професій, ні в сутність детермінант їхньої брехливості.

А ось свідчення із сучасних Сполучених Штатів Америки. Дослідник брехні Г. Франкфурт пише: "Такі сфери, як реклама, піар і політика, які бурхливо зростаються в наші дні, переповнені прикладами настільки відвертої брехні, що їх можна беззастережно визнати класичними зразками її втілення. Причому в цих сферах працюють витончені митці-професіонали, які невтомно, за допомогою найпередовіших і часто трудомістких технологій дослідження ринку, опитувань громадян, психологічного тестування і тому подібного відточують до досконалості кожне слово і кожен образ" [69, 43].

Отже, що змінилося за останні півтора століття?

Змінилися передусім кількісні параметри масової комунікації, до друкованих засобів додалися швидкодіючі та всеохоплюючі аудіо-

візуальні, наділені можливостями впливати одночасно майже на всі рецептори сприйняття людиною зовнішньої інформації. Отже, змістом інформаційного середовища земної цивілізації є не лише новини та ідеї, а й численні інші стимулятори емоційних структур особистості.

Завдяки цій останній обставині до тріади В. Лібкнехта “пропагувати, агітувати, організувати” додалися і стали домінуючими здатності ЗМІ маніпулювати масовими настроями, коригувати свідомість і поведінку окремих індивідів і людських спільнот. В сучасній науковій літературі описано понад 30 маніпулятивних технологій (наголошую: цілісних технологій, тобто методологічно обґрунтованих і впорядкованих систем методів, а не окремих “творчих” прийомів тележурналістів), які застосовуються в сучасному телебаченні задля потрібного налаштування думок та настроїв.

Проте не тільки завдяки цьому журналісти потіснили в рейтингу адвокатів та й усю правоохоронну систему. За наших часів сталося зрощення політики і масової комунікації. Спільність поглядів політика і журналіста тут ні до чого: вони обидва є придбаною власністю одного й того ж олігарха.

Не брехливою політика буває у виняткових випадках. Діяльність тільки відповідно до істини була властива М. Ганді. Нероздільними були політична і духовна сфери суспільства для президента Чехії В. Гавела, а ядром його політики як мистецтва управління країною була моральність власної життєдіяльності.

На жаль, це винятки із загального правила: розділяй і владарюй. Розділяй не лише сфери впливу, а й знаряддя, ту ж таки журналістику, політику, управління тощо. Інакше будеш перечепатися через якісь там сумніви.

Фрагменти студентського диспуту

Яна: “В інтернеті я знайшла результати досліджень російських соціологів. За їхніми даними, перші місця у рейтингу найбрехливіших професій займають політик, актор, юрист, рекламодавець, економіст, медик, менеджер з продаж. Сюди увійшли також педагог, представник гуманітарних наук та дизайнер. В рейтингах західних країн лідирують політики, журналісти, агенти з нерухомості. Україна, як бачимо, не відрізняється чимось особливим на фоні світових тенденцій.

Важливі не самі по собі ці показники, з часом вони можуть змінюватися. Головне зрозуміти: чому це так? Чи в самій професії або посаді закладена функціональна вимога видавати інформацію у спотвореному вигляді? Чи умови життя людей цих професій спонукають їх ухилятися від істини? В міру свого розуму й досвіду спробую відповісти на ці запитання.

Найбрехливіша посада в середовищі журналістів – посада прес-секретаря, він змушений напівнатяк шефівського помічника подати журналістам широко, розлого, дуже правдоподібно, щоб шеф залишився задоволений потрактуванням свого невисловленого бажання. Ціна помилки – місце “біля сонця”, а точніше, його втрата. Серед банківських службовців обов’язково мають бути фахівці кредитно-фінансових департаментів: їм належить переконати кого завгодно, що банк для клієнта – найвище благо, хоча насправді найвищим благом є гроші клієнта для банку. Але про останнє навіть порухом брови не натякається.

Наступне місце експерти відводять адвокатури. Брехня для адвоката – необхідна складова його професії. Навіть розуміючи провину підсудного, знаючи закони, він повинен так маніпулювати і фактами, і статтями кодексів, щоб довести невинність підсудного, адже йому платять саме за це. Доведене зменшення провини є таким собі товаром. Причому найбільшу вигоду з брехні отримують юристи за умови найвищої до них довіри. Юрист каже клієнтові: “О, у вас серйозні проблеми, це надзвичайно складна справа!”. Слон робиться з мухи з однією метою – заправити найвищий гонорар. Але клієнт вірить й охоче погоджується, бо йому проблема видається таки вельми складною. І клієнт, і юрист прекрасно розуміють, що останньому доведеться так добирати й тасувати факти, так їх подати й викрутити, щоб клієнт вийшов сухим з води. Клієнт максимально довіряє юристові: йому він розкриває всю правду, щоб отримати поради, як у суді не збрехати й не сказати зайвого. Та парадоксально не це, а те, що юристові довіряють саме тому, що він знає, як обійти закон, що вміє у суді із слона зробити муху.

Діячі політичної сфери напередодні виборів обіцяють все і, головне, всім. Люди прекрасно розуміють, що забезпечити блага всім неможливо, однак вірять. Навіть, коли кажуть “бреше”, віддають за нього голос. Чому? Політика впливова, бо сприймається ментально, суб’єктивно, та аж ніяк не логічно, оцінково. Політик бреше, люди це

знають, але прощають завдяки емоційному сприйняттю і сфери, і її діячів.

Заручниками брехні стають люди, зайняті у сфері мистецтв, адже вони вимушені незалежно від своїх моральних настанов та настрою грати ті ролі, які вимагає від них оточення та й власні амбіції. Це лиш один бік медалі. Другий полягає в тому, що вони покликані формувати в структурі особистості ті чи інші моделі стосунків зі світом і з собою, а ці моделі створені штучно, вони неістинні і часто вимагають від глядача неширих форм реагування на ситуацію. Актор лише тоді має популярність, коли публіка йому вірить. Сьогодні він грає роль убивці, завтра – благодійника або жертви. Глядач не менш вимогливий, ніж знаменитий Станіславський, глядач також може вигукнути з ложі чи гальорки: “Не вірю!”. Аби цього не сталося, потрібно зіграти так, щоб глядач повірив: він свідомо цього хоче, він за це гроші платить.

У всі часи торговці успішно продавали товар, перебільшуючи його переваги та замовчуючи дефекти. І чому такий різновид брехні виявляється вдалим? Реклами автосалонів переконують: “Купуючи наш автомобіль, ви купуєте безпеку!”. Відверта брехня, адже відомо, що автомобіль є засобом підвищеної небезпеки. Але покупець вірить і платить гроші за модель, яка начеб безпечніша за інші. Причини довіри людей до сфер послуг та продаж пояснюються незнанням товару, браком часу для проведення власного аналізу. Клієнтові потрібні готові результати, бо менш вигідно затрачати час на встановлення істини. Та й не завжди пошук правди щось дасть, достатньо побачити переваги пропонованого товару перед відомим.

І не кожна брехня – однозначний обман. В більшості випадків люди прикрашають дійсність, щось не договорюють чи по-своєму розставляють акценти. Себто прибріхують. Брехня – засіб здобування вигоди: матеріальної, політичної, ще якоїсь.

Але ж не завжди вдається точно визначити, що тобі видає співрозмовник: навмисне спотворену інформацію чи своє, суб’єктивне бачення. І як бути з брехнею, не спрямованою на отримання вигоди, а часто й, навпаки, спрямованою на благо. До неї належить усе, написане письменниками, зображене художниками, відтворене акторами. Лікар не може сказати смертельно хворому справжній діагноз і має для цього пояснення: “Я не брешу, я виправдовую очікуване”.

Якщо є професії брехати (піарники, рекламники), чия брехня – обов’язкова складова професійної діяльності, то є, відповідно, й професії, що ґрунтуються на істині, на правді. Це професії, пов’язані із сферою виробництва матеріальних благ. Бо діяльність у цій сфері засновується не на етичному чи оцінковому аспектах, а на логіці, математичних розрахунках, точності технологічного процесу й конкретиці результатів. Та головне – це робота з машинами, які не дадуть збрехати. Брехня ж починається там, де закінчується виробництво матеріальних благ і розпочинається процес їх збуту, реалізації, обміну. Але там задіяні люди вже інших професій, які керуються азбучним правилом: не обдуриш – не продаси”.

Репліка: “Тоді, логічно мислячи, можна дійти такого висновку. Якщо в країні спостерігається скорочення сфери виробництва матеріальних благ, а сфери політики, обміну тощо розширюються чи переважають, то в суспільстві зростають маси брехні на шкоду правді й істині!”

Ведучий: “Ваша думка підтверджує тенденцію: так було у всіх спільнотах у всі часи”.

Яна: “В ідеалі найправдивіші професії – це вчені, їх призначення шукати й встановлювати істину, педагоги як хранителі й ретранслятори знань, психологи.

Зрозуміти брехливість людини можна ще задовго до того, як вона стане вашим колегою чи партнером, вже в ході першої співбесіди, яка не обходиться без брехні. Пошукачі посади прикрашають причини звільнення з попереднього місця роботи, завищують не лише колишні зарплати та заслуги, а й досвід, стан здоров’я, рівень знання іноземних мов і все інше, аби вдалося дорожче себе продати, себто вигідніше влаштуватися. Але ж більшу частину цієї інформації можна перевірити.

У професії закладені передумови застосування брехні. Це, зокрема, велика кількість зовнішніх контактів, залежність кар’єри від інших людей, можливість невиконання обіцянок тощо”.

Аліна: “В псалмі сказано: “Всякий человек есть ложь”. Простіше перекласти це можна так: кожна людина є істота, яка наділена здатністю говорити неправду. Брехливість як феномен людської сутності найчастіше проявляється у професійних галузях діяльності, простіше – на роботі. Людина бреше або для досягнення власних цілей, або для звеличення себе в очах оточуючих, або для

приховування інформації, розголошення якої може чи скомпрометувати її особисто, чи завдати шкоди фірмі.

В кожній галузі, професії є місце для брехні. Візьмемо хоча б медицину. Нещодавно в одній з газет я знайшла цікаву статтю про диво-препарат, який лікував хворих від різноманітних тяжких захворювань. Такою пігулкою були ліки-вигадка – плацебо. Цей термін походить від латинського “placeo” – подобатись, бути задоволеним. У класичному розумінні цього слова плацебо – імітація ліків. Найчастіше це нешкідливі пігулки з молочного цукру, розфасовані й упаковані, як справжні лікувальні засоби. Тривалий час медики не довіряли плацебо, називаючи його “шарлатанськими ліками” чи псевдоліками. Існувала думка, що плацебо – паличка-виручалочка для лікарів, які не утруднювали себе пошуками справжньої причини хвороби. Але сьогодні плацебо стало об’єктом пильної уваги. Як виявилось, ця “пустишка”, по суті, у великій кількості випадків діє не гірше справжніх препаратів. Були навіть випадки, коли з її допомогою виліковували невилковне. Аналогом цього є історія американського препарату летрил. Тридцять років тому цими ліками (їх добували з кісточок абрикоса) лікували рак. Летрил допоміг сотням хворих, хто вже був визнаний безнадійним. З часом з’ясувалося, що ніякої дії на клітини пухлини препарат не виявляє. І, незважаючи на це, ті, хто приймав летрил, залишалися жити, а деякі з них живуть досі.

Чи вправі лікар брехати, приписуючи плацебо? Приховуючи від пацієнта справжній стан речей, чи не порушує тим лікарської етики? Доволі складне запитання, коли брехня використовується в добродійних цілях.

Типовим прикладом добродійного обману є приховування від пацієнта тієї інформації про справжній стан його здоров’я, яка здатна ввести хворого у тяжкі психоемоційні переживання, депресію, суїцидальний настрій; яка значно знизить його активність в боротьбі із захворюванням. Чітко продумана й організована лікарем дезінформація хворого може, навпаки, підвищити його опірність хворобі і додати впевненості в позитивному результаті, сприяти мобілізації його життєвих сил.

Сюди ж можна віднести будь-які інші випадки, де обман здійснюється заради того, щоб полегшити стан людини: позбавити її надмірних негативних емоцій, вберегти від небезпечного захоплення, помилок, бездумних дій тощо. Саме за таким принципом часто пра-

цюють психологи. Бувають випадки, коли навіть пілоти діють так само, використовуючи цей різновид брехні: пасажирам повідомляється, що політ проходить нормально, тоді як екіпаж робить усе можливе для усунення неполадок та запобігання авіакатастрофі”.

Дмитро: “Можна репліку до задової промови?”

Викладач: “Будь ласка”.

Дмитро: “По салону літака проходить пілот з парашутом. Одна пасажирка запитує: “Що трапилось?”. Пілот відповідає: “Та так, деякі неприємності на роботі”.

Викладач: “І не збрехав, і правди не сказав. Я б нагадав аварію на Чорнобильській атомній електростанції 1986 р. Тоді уряд країни зробив усе можливе для приховування інформації щодо масштабів трагедії задля збереження спокою та недопущення масової паніки, яка б могла призвести до жертв. З цього приводу і щодо правильності цього рішення ще й досі точаться дискусії”.

Аліна: “Можна ще і ще ставити питання щодо етичності використання брехні в професійному середовищі. Але одне вже відомо й тепер – невеликий обман часто має великі позитивні наслідки. А тим паче, коли професіонал має справу з негідником. Перебільшення, скандали, вигадані історії – все це можна знайти на розважальних телеканалах, сторінках “бульварних” газет та в дешевих журналах. Такі обмани виправдовуються бажанням задовольнити цікавість населення, пристрасті до сенсацій. Часто трапляється, коли ті, хто є дійовою особою скандалу, самі замовляють цю послугу заради підвищення власної популярності. Невелика брехня – великий розголос. В сучасному світі цей метод має назву піару. Таке собі вміння професійно брехати. З піар-технологіями ми стикаємося у період передвиборних кампаній. Кожен поважний кандидат у своєму штабі обов’язково має такого фахівця.

Отже, можна зробити висновок – брехня, якою б неетичною вона була, тісно вплелася в усі сфери людського життя. І хоча з етичної, з філософської, із загальнолюдської позиції правда завжди краще, ніж брехня і обман, проте у багатьох випадках обман мовчазно схвалюється і навіть вважається бажаним як адекватна міра протидії якійсь агресивній ситуації. Професіонали, які одурюють відповідно до певної ситуації, не задовольняють своїх особистих інтересів або бажання отримати з цього яку-небудь вигоду для себе. Цілком імовірно, ті самі люди взагалі не здатні обдурювати інших. Обман для них є

інструментом, використання якого виправдане у певних ситуаціях. Суспільство в цілому визнає право на існування обману, якщо він пов'язаний з виживанням і безпекою”.

Триптих про сучасні ЗМІ

Іноді заради точності
до правди додають дрібну брехню.

Войцех Бартошевський

Етюд перший. Рокіровки після виборів

Пам'ятається передвиборна кампанія 1994 р., скарги кандидата в президенти Л. Кучми на те, що телебачення в кілька разів частіше повідомляє про діяльність його суперника Л. Кравчука. Той, звісно, зумів по-кравчуківськи викрутитися, розділивши себе надвоє: мовляв, мене висвітлюють часто як президента і це правильно, а як кандидата на повторний строк – не більше, а й менше навіть. В тому конкретному випадку суть брехні Л. Кравчука полягала в тому, що він сказав правду: в основному висвітлювалася його президентська діяльність, а не передвиборна. Не міг же він подати себе таким простаком і назвати “робочі поїздки” по країні передвиборними, а тим паче застосуванням адмінресурсу.

Але суть не в тому, що кожен президент перед новими виборами максимально використовує інформаційний ресурс на свою користь. І не в тому, що журналісти “прогинаються” перед новим каліфом. А в тому, що вибудовується піраміда спотвореного, неадекватного відображення соціальної дійсності. Кажучи простою мовою, брехня на брехні їде і брехнею поганяє.

Ось рядки зі статті Є. Головахи, одного з блискучих шукачів істини нашого часу.

“Уже давно існує програма, яку виконує Академія української преси у співробітництві з Інститутом соціології НАН України. Це дуже грамотний моніторинг політичних новин, його вели за часів “душителя свободи” Кучми і переконливо показували, що телебачення непропорційно висвітлює діяльність влади і опозиції. Умовно кажучи, Кучма займав 30% ефірного часу, Янукович (у період виборчої кампанії) – 30, а Ющенко – 5%, інші лідери опозиції – Мороз, Тимошенко – ще менше. Так ось, тепер (в 2005 р. – *Авт.*) телебачення стало начеб

вільніше. Але лютневий (2005 р.) моніторинг показав: структура відтворюється з точністю “до навпаки”: Ющенко зайняв свої 30%, опозиція – свої 5%. В квітні ситуація згладилася і дещо менше зайняли ефіру Ющенко і Тимошенко, але все одно питома вага уваги телебачення (начебто вільного) до влади і опозиції суттєво не змінилася” [43].

Є. Головаха, прекрасний учений-мислитель, відтворює результати дослідження достеменно: йому властиво відтворювати явища гостро і так само невластиво гратися даними, показниками.

А ось коментар інших фахівців про тенденційність у розподілі ефірного часу для висловлювань політиків та незбалансованість інформації про політичні сили: “Для України в останнє десятиріччя минулого та перші чотири роки ХХІ століття незаперечною є констатація: у країні відсутні традиції свободи слова й незалежні мас-медіа. В цих умовах набирає спотворених форм і журналістська відповідальність. Чимало керівників і працівників медіа і досі не розуміють, що поняття “журналістська відповідальність” аж ніяк не включає в себе відповідальності перед редактором, виданням, власником, владою та іншими подібними інституціями. Це цілком професійна дефініція, що передбачає відповідальність конкретного журналіста або конкретного медійного агента перед суспільством та аудиторією” [43, 15]. “...Під гаслами принциповості все більш відкритою стає політична ангажованість окремих мас-медіа. Однобічне висвітлення подій, коли аргументація з однієї точки зору видається за вичерпну, стає нормою, яка не викликає обурення в журналістському середовищі. Значна частина журналістів прямо ідентифікує себе з однією зі сторін у політичному конфлікті між владою та опозицією, порушуючи принципи інформаційної журналістики. Журналісти звільнялися від вимог професійної етики за допомогою нехитрих прийомів: достатньо послатися на авторитет відомого політика і можна вважати свою місію виконаною; або ж видавати, як власну, аргументацію, що належить тільки одній із сторін політичного конфлікту.

Ангажованість має багато виявів... У другій половині 2004 року майже на всіх телеканалах після повідомлення про конфліктуючі думки журналіст наприкінці викладає позицію тільки однієї із сторін, “забуваючи” про другу (принцип Штірліца: запам’ятовується останнє слово). В іншому випадку “інфляція значення” події ініціюється за допомогою сарказму та іронії, коли деякі події представляються смішними та несуттєвими” [43, 5–17].

Тобто застосовуються тематичні скоси, зміщення акцентів задля “потрібного” ракурсу висвітлення події, а по суті – відходу від істини для її спотворення.

Етюд другий. Гомонить піснями славна Україна

Приїхав якийсь із Тюмені родич погостювати у відпустці на Батьківщині. Кілька днів ходив по селу, із земляками розмовляв. А по тому й питає:

– Що тут у вас, твориться? У цій колись нашій, тепер вашій Україні? Людей послухаєш – життя немає. Ні копійки заробити, ні спокійно пожити. Кругом одні банди та мафії.

– Що є, те є, – відповідаю словами Верки Сердючки.

– А радіо послухаєш, – продовжує родич, – суцільні пісні. В 5.30 починають співати, опівночі тільки замовкають.

– Що ж поробиш, коли українці – співучий народ. А пісень українських багато, пан Ющенко казав, що більше трьохсот тисяч. Порахуй: одна пісня виконується приблизно п’ять хвилин. Щоб усе проспівати лиш по разу, а вам прослухати, потрібно мільйон з гаком хвилин. Себто 16 660 (і далі в періоді) годин. Або 694 з гаком повних діб. Виходить: одна й та пісня може прозвучати аж через два роки. Майже через два. Отже, не набридне, її чекатимуть, з радістю слухатимуть.

– Облиш свою арифметику, – розсердився родич. – Я про ситуацію в цілому говорю. Крім пісень в житті людей є ще багато чого. Дуже багато. Повинно ж все відобразитися у радіопередачах.

Я знову спробував збити його з серйозного ладу:

– Пам’ятаєш анекдот хрущовських часів про те, як швидко досягти всезагального добробуту?

– Підключити всі холодильники в квартирах до радіорозеток? Ти теж пам’ятаєш, якою булькою все тоді скінчилося. А тепер піснями відводять людей від суті, мелодіями забивають думки. Щоб усі стрибали гопки.

Я ще спробував заперечити тим, що пісня є засобом естетичного виховання і тут же отримав у відповідь: “і засобом виховання політичних даунів”.

Справді-бо. Якщо лише українські пісні можна без повторень “крутити” два роки та додати до них пісні народів світу плюс ювілейні концерти поетів-піснярів, на яких виступлять десятки зірок естради, а

потім такі ж розлогі ювілейні концерти композиторів, ювілейні концерти заслужених і народних артистів, а там ще відзначити ювілеї філармоній, консерваторій і т. д., і т. ін. А тепер почали транслювати цикли пісень про калину, про дівочі коси, про гарбузи, про явора, про човна і ще про що завгодно. Отак за піснями непомітно промайнуть і дві президентські каденції. Чи й більше.

Музику називають поезією серця: музика починається там, де закінчуються слова. Отака щира оцінка трепетних взаємин.

А про що ж тоді йшлося вище? Про лукаве паразитування на сцені і поезії. Суть його нехитра: музикою витісняють за межі ефірного часу слова, призначені для об'єктивної оцінки реалій. Мета – розкрити всі простори для прекрасних емоцій і не дати розумові жодних шансів сприймати реалії.

Але ж пісня – то лиш крапелька в ефірних океанах... Ось нещодавно з-під Харкова була телепередача. Після зимової сплячки прокинувся тамтешній байбак Тимко і не побачив власної тіні. Отже, зробили висновок знавці байбакової поведінки, зима буде затяжна, холоди стоятимуть десь до 10 березня.

Через два тижні потому під Львовом розбудили пару своїх байбаків. День для дійства було обрано теж не сонячний, похмурий. “Ні байбаки, ні я, – гласив ведучий телепередачі, – і ніхто з сотень присутніх тут своєї тіні не побачили. Отже, жіночки, готуйтеся до свого свята: під восьме березня закінчиться зима”.

Що це за своєю сутністю? Під жодну з ознак брехні це не підпадає, як і ніяких ознак істини не виявляє. Сучасна нісенітниця? Та ні: це ще один з методів “забовтування”, технології з відвертання уваги на несуттєве в нашому житті. В ефірі створюється “інформаційний шум”, коли за потоком другорядних повідомлень потрібно сховати якусь важливу подію чи головну проблему. А ще можна безупинно вихвалити супротивника, постійно тримаючи на слуху його ім'я. Публіці це швидко набридає і одне лиш згадування імені політика викликає роздратування. Тим часом ні телеведучого, ні газетного публіциста не звинуватиш у навмисній дискредитації, адже ж вони вихваляли, а не гудили. Інтенсивно цей прийом використовується під час виборчих кампаній, аби викликати у людей роздратування кандидатом і небажання цікавитися ним.

Давнім методом введення в оману, який і нині використовується в різних засобах масової комунікації, є **посилання на авторитетне**

джерело. “Відомі вчені дослідили...”, “Джерело з найближчого оточення президента ...”, “Лікарі радять...” і сотні таких зворотів, які надають повідомленню вагомості, а для переконливості ще й підкріплюються цитатами, свідченнями очевидців, чії імена, як і політичних діячів чи вчених, не наводяться. Та й що те ім’я, головне – титул, посада, статус свідка.

Пригадується: добираючи матеріал для кандидатської дисертації, в газетах початку минулого століття мені траплялися геть вигадані повідомлення, зате з посиланнями на анонімних свідків. Публікувалася лжеінформація на видних місцях першої сторінки крупними шрифтами, а спростування подавалися петитом у закапелках останньої сторінки. Що тоді, що нині працівники редакцій ніякої відповідальності за помилкове повідомлення не несли, бо ідентифікувати джерело неможливо. Та й хто там буде дошнипуватися.

Принцип первинності інформації був відомий задовго до того, як американський психолог М. Лундт у 20-х роках ХХ ст. сформулював “закон передування”. Відповідно до нього будь-яке перше повідомлення в газеті про той чи інший факт, подію сильніше впливає на аудиторію, ніж наступні. В одному із середньовічних шахрайських романів описується епізод: впіймали на крадіжці й потягли до судді хлопчика-бродягу. І він поспішив раніше свідків викласти свою виправдальну версію, бо добре засвоїв: брехня, повідомлена першою, схожа на законну дружину, що хазяйнує в господі людської свідомості. А наступні свідчення, хай і найправдивіші, схожі на полюбовниць. Може, й заглянуть до хати, а якщо й заглянуть, то не присядуть.

Суть феномена в тому, що перше повідомлення задовольняє потребу в інформації, формуючи первинну психологічну настанову до факту чи події. Відповідно і джерело інформації стає привабливішим для аудиторії, ніж інші. За цим принципом сьогодні будь-які ЗМІ прагнуть першими донести своє трактування подій до широкої аудиторії, не дуже переймаючись його достовірністю. Той, хто висловився з певної проблеми першим, має більше шансів нав’язати свою думку аудиторії, ніж наступні учасники дебатів. Тут спрацьовує один з ефектів сприйняття: при надходженні суперечливої інформації (перевірити яку неможливо) люди схильні віддавати перевагу тій, яка надійшла першою. Змінити ж уже сформовану думку дуже складно. Особливо в періоди передвиборних баталій: кого облили брудом, той і винуватий.

На ефектах первинності інформації ґрунтується метод **упереджувального удару**, або ж упереджувальний викид негативної інформації. Його завдання – викликати реагування супротивника заздалегідь і в більш вигідному для себе контексті. Цей прийом нерідко використовують владні структури, щоб нейтралізувати критику майбутніх непопулярних рішень. Так, представники влади самі організують “випадковий” витік негативної інформації, щоб стимулювати прояви суспільного обурення. Це робиться для того, щоб заздалегідь “випустити пару” у всіх незадоволених. Якщо це зроблено вчасно, то на момент ухвалення відповідного рішення гнів у народі спаде, люди втомляться протестувати і сприймуть дії влади індиферентно.

Коментування є одним з найдавніших журналістських методів повідомлення про подію з розширеною інтерпретацією, в якій пропонуються розумні варіанти тлумачення. Це в добродійній журналістиці (де ви тепер знайдете таку?). А зазвичай спритні коментатори добирають ті варіанти пояснень, які б виглядали найбільш правдоподібно, аби спрямувати думки читача у потрібному напрямку. В коментар включаються тлумачення-антитези з викладом аргументів протилежних позицій, що дає подвійний ефект: створюється враження об’єктивного неупередженого пояснення факту й унеможливаються аргументи опонентів. Коментар набуває критичного відтінку, а це вже додає симпатій читачів. Оперування порівняльними матеріалами посилює враження неупередженості коментатора і підводить читача до потрібного видавцеві висновку.

Специфіка аудіовізуальних засобів розширює можливості коментатора: тут, на відміну від газети, можна менше опікуватися добром та розстановкою змістових акцентів у тексті. Як пише американський дослідник О’Хара в книзі “Засоби інформації для мільйонів”, “... повідомлення може виглядати об’єктивним у тому сенсі, що воно не містить схвалення чи несхвалення, але його вокальне доповнення, інтонація і багатозначні паузи, а також вираз обличчя (диктора чи коментатора. – *Авт.*) часто мають той самий ефект, що і редакторська думка”.

Простим і нехитрим прийомом є **констатація факту**: бажане видається за реальне у вигляді описування явищ, які начеб починають відбуватися чи розвиватися. “Фракцію N у парламенті залишає усе більше і більше депутатів...”, “Вплив глави президентської адміністрації стрімко падає...”, “Виборчий блок ННН стрімко втрачає своїх при-

хильників”. Чи навпаки: “За кілька місяців він перетворився на вагому політичну силу і напевно пройде на майбутніх виборах у парламент...” і т. ін. Так це чи ні – не має значення: і доказів особливих нібито не потребує, і спростувати неможливо, бо ж має вигляд якихось аморфних фактів. Головне, щоб комунікат сприйняв їх як доконані, як такі, що вже сталися. Спершу воно виглядає як факт і подається як факт, під виглядом новин чи результатів соціологічних досліджень. Але ж по суті це не елемент дійсності, а твердження від автора, упередженого, який подає свої бажання як реалії, щоб домогтися потрібного розуміння і сприйняття, щоб створити відповідні настрої в суспільстві.

Ефективним методом для поступового формування потрібного світогляду у тривалій перспективі є **переписування історії**. Щоб здійснити велику програму маніпуляції суспільством і відключити здоровий глузд кількох поколінь, треба насамперед зруйнувати історичну пам’ять. Сучасні технології маніпуляції свідомістю здатні зруйнувати в людині знання, отримані з реального історичного досвіду, замінити їх знаннями, штучно сконструйованими. Штучно створена картина історичної дійсності передається окремим індивідам за допомогою книг, лекцій, радіо і телебачення, преси, театральних вистав, кінофільмів тощо. У такий спосіб будується ілюзорний світ, що сприймається як реальний. Як наслідок, справжнє життя людина може сприймати як неприємний сон, а ті химери, що їй нав’язує пропаганда, реклама і масова культура, сприймати як реальність.

У цій справі особливо ефективний кінематограф, який активно генерує в уяві глядача ілюзорну картину світу в дуже ідеалізованому вигляді. Відповідно до авторського задуму кіно може довільно створювати в глядача відчуття “справедливості” і моральної правоти того чи іншого персонажу, незалежно від його справжньої ролі в історії. При цьому пропагандистський вплив на людину відбувається приховано, на емоційному рівні, поза його свідомим контролем. Ніякі раціональні контраргументи в цьому випадку не спрацьовують. Простий приклад: на раціональному рівні ми всі добре усвідомлюємо, ким був А. Гітлер і знаємо його вчинки. Однак, використовуючи спеціальні драматичні прийоми і гру талановитих акторів, кінорежисер цілком може представити все так, що симпатії глядачів однозначно виявляться на боці фюрера. Його огидні злочини здаватимуться зовсім не злочинами, а шляхетною справою – адже самі жертви будуть виглядати лиходіями, що заслуговують бути вбитими. І люди в кінозалі будуть

щиро ридати, спостерігаючи, як чесний і шляхетний фюрер пускає собі кулю в скроню у квітні 1945-го...

Нині переписується все: від окремих історичних епізодів до цілих етапів життя країни чи й земної цивілізації. І не тому, що приходять нові уми з новітнім баченням минулого (та якби й були такі – кожному генію зась кроїти минуле за своїми мірками!). Ні, все простіше. Англійський кінорежисер К. Лох сказав з відвертим цинізмом: “Важливо, щоб історія писалася нами, тому що той, хто пише історію, контролює сьогодні”.

У який спосіб? Я особисто зустрічав жінку, яка щиро запевнювала людей, що атомні бомби на Хіросіму і Нагасакі скинули не американські, а радянські льотчики. Ну, то, може, й нехай собі балакає, надивившись американських фільмів.

Але ж не так воно безневинно. Спрацьовує **ефект медіатора**, дуже широко використовуваний у пропагандистських кампаніях засобів масової комунікації. Їхнім повідомленням традиційно люди мало вірять. Але набагато охочіше вірять близьким чи й незнайомим людям, чії повідомлення сприймаються з більшою довірою. А в підсумку, як свідчать дослідження громадської думки, так вважають сьогодні 30% молодих японців. А це вже істотний поворот у масових настроях!

Ефективний інформаційний вплив на людину здійснюється не безпосередньо засобами масової комунікації, а через шанованих нею, знайомих їй авторитетних людей (“лідерів думки”) – трансляторів думок і чуток. Неофіційні міжособові комунікації для людей більш значущі, ніж офіційні повідомлення ЗМІ. Інакше кажучи, пропагандистський вплив ЗМІ завжди опосередкований.

Г. Павловський, один із творців сучасної інформаційної політики Кремля, вважає, що не можна фетишизувати електронні ЗМІ як такі. Наростаючий сьогодні хор славослів’я на адресу В. Путіна, трансляований каналами ЗМІ на всю країну, призводить до зворотного результату. Люди ніколи не переказують один одному казенні формули і лакейські гімни владі – у своєму колі вони розповідають один одному те, що вважають важливим і цікавим. ЗМІ важливі тільки тим, що поставляють зміст, ідеологеми і фактуру (приводи) для масового “трюпу”, – реальної політичної дискусії в низах, що не припиняється в Росії ні на хвилину. Політичні ініціативи і ситуації можна транслювати на низовий рівень (рівень масових комунікацій) лише тією мірою, якою вони драматичні, драматизовані, тобто перетворені на цікавий і дос-

тупний для споживача сюжет (плітку, анекдот, сценарій, міф). Сьогодні газети, журнали і телевізійні програми під виглядом поширення новин часто-густо займаються творенням і поширенням правдоподібних чуток, здатних ретранслюватися на рівні міжособових комунікацій.

Розглянемо докладніше механізм сприйняття такої інформації. Після одержання інформаційного повідомлення реципієнт не відразу вирішує сприйняти чи відкинути його. Свідомо чи на підсвідомому рівні він шукає поради серед оточуючих, насамперед у так званих лідерів думки своєї групи. Лідери думки – це високоавторитетні члени групи, думки і поради яких з певних питань мають особливу цінність для інших. Саме вони відіграють вирішальну роль у формуванні ставлення основної маси реципієнтів до проблеми, відображеної в пропагандистському повідомленні. Дане явище відбилосся в моделі двоступінчастого потоку комунікації, розробленої в середині 50-х років ХХ ст. у США П. Лазарсфельдом. У запропонованій ним моделі двоступеневого пропагандистського процесу враховуються, по-перше, взаємодія між джерелом і авторитетами мікросоціального рівня, що позначаються як лідери думки, чи “медіатори” (посередники), по-друге, взаємодія лідерів думок, чи медіаторів, з окремими членами мікросоціальних груп. У практиці інформаційно-психологічного впливу ЗМІ це, зокрема, призвело до того, що, з одного боку, пропагандистські і рекламні повідомлення стали більш орієнтованими на лідерів мікросоціальних груп, а з другого – у повідомленнях почали використовувати осіб, думки яких значущі для інших. Американські фахівці вважають: щоб сформулювати думку широкою аудиторії з якогось питання, достатньо обробити лише 10% її загалу, лідерів думки, чи медіаторів, які й протранслюють повідомлення на масовий рівень.

Звісно, всі знають (бо більшість на собі зазнає), що таке мораль подвійних стандартів. Вони є підґрунтям мас-медійної технології підміни, коли неблаговидні дії слід означити термінами пристойного змісту і в такий спосіб підвести комуніката до позитивних висновків. Російською мовою це називається “черного кобеля отмываем добела”. Підміна може використовуватися і з протилежними намірами.

Головною метою застосування прийому є створення сприятливого іміджу насильницьких дій. Так, погроми називаються “демонстраціями протесту”, бандитські формування – “борцями за волю”, найманці – добровольцями. Свого часу пропагандисти Третього Рейху,

аби знизити гостроту сприйняття мародерства, катувань, убивств і геноциду, здійснюваних як державна політика, використовували численні евфемізми. Так, гестапо не заарештовувало громадян, а “ув’язнювало”. СС не грабували власність убитих євреїв, а “брали її під надійну охорону”. Вторгнення у Польщу в 1939 р. було “поліцейською акцією”, а наступне вбивство її громадян – “екстраординарною акцією з умиротворення”. Убивства в концтаборах називалися “остаточним рішенням”. Перелік таких прикладів можна продовжити.

Сьогодні в західній пропаганді використовуються такі ж прийоми. У висвітленні “антитерористичних операцій” і “миротворчих акцій” уживаються вислови “захисна реакція”, “обмежений повітряний удар”, використовуються евфемізми: “моральний борг США”, “програма об’єднаних сил демократії”. Під час чеченської війни в російських ЗМІ з’явилися численні словесні підміни для “правильного” відображення ситуації. Бойові дії називалися антитерористичними операціями, “зачищенням територій” тощо. А ось уривок з недавньої української телепередачі: “Ці синці виникли в результаті зіткнення з тупими предметами”. Тобто глядач мав зрозуміти, що до ув’язненого не застосовувалася міліцією груба сила, а було якесь випадкове анонімне “зіткнення”, коли “Гнат не винуват, і Килина не винна”.

Метод напівправди активно використовується, наприклад, при черговому підвищенні цін на комунальні послуги. Влада через ЗМІ намагається переконати населення, що за світло, газ і воду слід платити за світовими цінами, як платять у Америці чи Європі. А про те, що тоді і доходи людей необхідно підвищити до європейського рівня, “делікатно” мовчить.

Метод інформаційної блокади (замовчування чогось) поєднується з інформаційним домінуванням іншої події. Використовується у висвітленні воєнних конфліктів: дії однієї сторони описуються у найменших подробицях, дії противника характеризують лаконічними повідомленнями або й зовсім замовчують. А хіба виборчі кампанії суттєво відрізняються від воєнних? А потім інформаційний вакуум з якогось питання заповнюється тенденційною інформацією на цю тему у вигідному для влади світлі. Дуже часто владні структури блокують інформацію з якоїсь проблеми, а потім видають її у безальтернативному вигляді, коли інша думка залишається недоступною для широкої

аудиторії. Зовні все виглядає як єдина інтерпретація подій, а насправді відбувається масове зомбування людей.

До інформаційної блокади часто вдаються під час виборчих кампаній, коли в ЗМІ здійснюється ажіотаж навколо певного кандидата і замовчується інформація щодо його опонента. Йому не дають можливості публічно висловити свою позицію, відповісти на випадки. У кращому разі телеканали покажуть його “без звуку”, супроводжуючи відеоряд тенденційними журналістськими коментарями. В них розкажуть все про опозиційного кандидата: що, де, коли і як він говорив, але йому безпосередньо слова не нададуть.

Пропагандистський прийом “отруйний сендвіч” активно використовує можливості психологічного впливу шляхом структуризації тексту. Не слід “прямо” брехати, коли можна домогтися, щоб людина не помітила “непотрібної” правди. І тут комунікант подає позитивне повідомлення між негативною передмовою і негативним висновком. І тоді позитивне повідомлення може лишатися непоміченим аудиторією. За такого структурування тексту об’єктивність формально дотримується, збережено імідж “об’єктивного висвітлення подій” і разом з тим девальвовано ефект “непотрібних” повідомлень. І навпаки: коли слід, щоб негативне повідомлення пройшло непоміченим, його маскують позитивним вступом і позитивним висновком.

Нині налічується понад 30 технологій – не випадкових творчих знахідок тележурналістів, а науково обґрунтованих, “обкатаних” і постійно застосовуваних технологій маніпулювання масовими настроями і свідомістю.

Більшість маніпулятивних технологій, які застосовуються засобами масової комунікації, побудована на основі використання психологічних ефектів та впливів, паразитують на механізмах сприйняття інформації.

Тоді до чого тут брехня? – запитає прискіпливий читач. Повернімося до визначення: “Брехня – навмисне спотворена інформація з наміром...”. Навмисне спотворення є **обов’язковим, головним** елементом кожної з маніпулятивних технологій.

Етюд третій. Історія брехні – без міри у просторі,
без кінця у часі

Газета – це дурисвіт,
приходу якого ми очікуємо щодня.

Гвідо дель Рей

– Чи правда, що Петросян виграв у лотерею мотоцикл?
– Канешна, правда. Толко не Петросян, а Аганбемян.
И не мотоцикл, а “Волгу”. И не по лотереи, а в преферанс.
И не выграл, а проиграл.

*З анекдотів “вірменського радіо”
60-х років ХХ ст.*

Вони ровесники: згаданий анекдот і ця виняткова історія. Навесні 1965 р. була здійснена літературна диверсія, про яку говорили в столичних журналістських колах, та й то недовго.

Минуло півстоліття. Нещодавно одна з київських газет розповіла про це під претензійними рубриками “Відголоски катастрофи” та “Як це було”. Зміст першої рубрики привертає увагу до небувало масштабної руйнації, а другої – запевнює в однозначній правдивості написаного нижче, бо все, що писалося раніше, – туфта, локшина, мура, в кращому випадку – напівправда.

На першій сторінці редакція дала анонс публікації: “Сповідь українського канадця, котрий організував ідеологічну диверсію, яка посоромила ЦК КПУ і розігнала редакцію “Радянської України” – головної партійної газети республіки”.

Публікації передувала поява книжки одного маловідомого журналіста, в якій теж у гротескних висловах описана давня історія і на яку спирається автор газетного “відкриття”.

Дякувати Богові, ще живі свідки тих подій. Ветеранів української журналістики не лише здивували згадані публікації, вони детально описали в іншій столичній газеті, що ж насправді сталося півстоліття тому.

14 березня 1965 р. “Радянська Україна” опублікувала вірш “Дума канадського українця”, сповнений тугою за Великою Батьківщиною і доволі патріотичний з огляду на часи “холодної війни” двох

соціальних систем. А невдовзі одна з канадських газет повторила публікацію вірша, виділивши перші букви кожного рядка червоним кольором. Вони склали фразу “На москалів, ляхів і юд ножі готуймо там і тут”, тобто це був акровірш, нині майже забута літературна форма.

Подальший опис події, сучасне її відображення та коментарі подаю паралельно задля лаконічності викладу (табл. 14).

Таблиця 14

Порівняння газетних вигадок і реальних фактів

Зміст висловлювань новітніх “правдовідкривачів”	Міра відповідності істині	Мета вживання
<p>1. Сталося це в Києві дощового ранку 15 березня 1965 року. В тяжкий день – понеділок. До того ж після виборів до Верховної Ради СРСР. Першими щось незрозуміле помітили передплатники газети – органу ЦК Компартії України і Верховної Ради УРСР “Радянська Україна”, які не отримали свій традиційний номер. Тим більшим було їхнє здивування, коли вони виявили, що і в кіосках цей номер відсутній.</p>	<p>1. “Радянська Україна” виходила шість разів на тиждень, крім понеділка. 14 березня відбувалися вибори до місцевих рад. Друкованими органами ЦК КПУ були також “Робітнича газета” і газета “Сільські вісті”. Оскільки цього дня “Радянська Україна” була вихідна, то їй не надійшла ні передплатникам, ні в кіоски.</p>	<p>1. Нагнітання ситуації в перших рядках статті здійснено задля привернення уваги та посилення інтриги. Ранок названо дощовим відповідно до правила: чим більше конкретних і малозначущих деталей, хай і вигаданих, тим вища довіра читача.</p>
<p>2. ...провокаційний вірш, опублікований в російськомовній газеті “Радянська Україна”.</p>	<p>2. “Радянська Україна” була україномовною.</p>	<p>2. Мета відсутня, помилка від невідання, незнання.</p>

Продовження табл. 14

Зміст висловлювань новітніх “правдовідкривачів”	Міра відповідності істині	Мета вживання
3. ...виходив акровірш із закликком “На москалів, ляхів і юд точить сокири там і тут”.	3. “Ножі готуймо” замінено на куди сильніше “точить сокири”.	3. Автор статті посилює експресію вірша за його автора і без його згоди. Не замислюючись, що в слові “точить” м’який знак має стати першою буквою в рядковій акровірші, що неможливо.
4. Чи слід говорити, скільки голів полетіло! Масу народу вигнали з редакції, деяких з “вовчим квитком”, довго потім ніде не могли влаштуватися.	4. Постановою президії ЦК КПУ відповідальному редакторові Ю. В. Зарубі оголошено догану із занесенням до облікової картки, а зав. відділом культури, літератури і мистецтва Р. М. Терещенку оголошено догану. В травні перший перейшов до Державного комітету кінематографії, а другий – заступником головного редактора журналу “Соціалістична культура”.	4. Чим масштабніші чистки зображено, тим сміливішим видається викривач репресій. Хай навіть собі самому.
5. Тодішній редактор газети Рябокляч.	5. А. К. Рябокляч став редактором “Радянської України” 7 травня 1965 р., тобто після описуваних подій, замінивши Ю. В. Зарубу.	5. Не відає ліва рука, що робить права.
6. “Я відомстив за розстріляного батька”, – так начебто сказав автор акровірша журналістові.	6. Батька автора акровірша як заможного селянина розкуркулили і вислали на поселення до Сибіру. Його доля залишилася невідомою авторові акровірша, тобто синові.	6. Знов нагнітання настроїв вигаданими фактами задля штучної конкретизації і, відповідно, мнимої достовірності.

Можна ще і ще зіставляти місця з публікації “відновлювачів” історії та статей, які їх спростовують. Завершальною була публікація листа самого автора акровірша з Канади, який спокійно поставив останню крапку над брехнею. Бо і йому відразливе безцеремонне втручання в минуле.

А чи остання ця крапка? Якесь сьоме відчуття десь із глибин підсвідомості підказує, що історія ця ще не закінчилася. І мені нічим заперечити своєму внутрішньому голосові. Стовідсотково в майбутньому знайдеться любитель похизуватися власноруч присвоєним статусом першовідкривача “невдомих сторінок історії”, незвідані зигзаги долі приведуть його до згаданих тут книги та газет і ... Чомусь же в Біблії сказано: “Все повертається на круги своя”. Ой, не випадково.

І тому я навмисне не назвав прізвища авторів публікацій та книги про журналістів радянського періоду. Хай краще звинуватять мене у вигадках, аніж моя публікація стане першоджерелом для прийдешніх штуркатурів історії.

Новоявлені правдошукачі знаходять багато пояснень, чому саме тепер вони беруться встановити (відновити, розкрити і т.д. і т. ін.) історичну правду. “Раніше на це була сувора заборона, нарешті, часи демократії зняли всі табу”. “Ми вже писали про це, але в засиллі тодішньої ідеології наш голос не було почуто”, “Доки ще є живі свідки, мусимо...” тощо.

Насправді ж застосовується один із випробуваних прийомів масованої брехні. Звернутися до теми через багато років і подати “матеріал” як щось нове, найновітніше, невідоме досі взагалі, розраховуючи на **ефект первинності інформації**.

Але ж всі брехуни – нечупари в роботі з інформацією і обов’язково стикнуться з обґрунтованими спростуваннями.

Та дарма. Вичікують з десять чи двадцять років, доки забудеться скандал, минеться конфуз і знов переповідають те саме, вдаючи з себе надсмільливих першовідкривачів, найоб’єктивніших аналітиків. І знову розраховують на ефект первинності інформації та на коротку людську пам’ять.

До речі, а чому це вона коротка? Справа не тільки у захисній функції мозку, який, розташовуючи інформацію по стелажах пам’яті, “стирає” деяку зайву, вивільняючи місце новій. Справа ще й у тім, що серед людей мало “фізиків”, а серед їхнього невеликого прошарку

зовсім мало “технологів”, здатних тримати в пам’яті й оглядати в цілісності весь соціальний процес, не полишаючи поза увагою жодну з його складових. Ще рідкісніше явище – системники-аналітики, довга пам’ять лише у них.

Та, слава Богу, вони тому й не переводяться, щоб не переривалася історична пам’ять народу.

Розділ 7 ТИПОЛОГІЇ БРЕХНІ

Є просто брехня, є велика брехня,
є державна статистика і є політика.

Шкала невідомого автора

Типологія Августина Блаженного

Трактат “Про брехню” (написаний близько 395 р.) видатний філософ раннього середньовіччя починає з сумнівів: чи варто “вважати доцільною жертвну брехню, чи має право на існування так звана шляхетна брехня, брехня заради добра”? Отже, вже тут мислитель розрізняє три типи лжеінформації, які далі аналізує, посилаючись на численні приклади тогочасного життя та взяті з Біблії, які в наш час об’єднані поняттям “біла брехня”.

Остерігаючись “упереджено зроблених поспіхом неправильних висновків та не засудити брехнею те, що нею не є”, Августин прагне будь-що дошукатися істини у питанні брехні, бо “воно сповнене хитроплетінь, бо воно настільки слизьке”, що дослідник “здавалося б, на мить дошукується до суті, що вже іншої миті вислизає з його палких пальців, знову виринає, але лиш для того, аби остаточно зникнути” [69, 109].

Августин Блаженний звертає увагу на те, що в книгах Старого Заповіту спостерігаються “певна нетерпимість до надмірної брехні” і поряд з нетерпимістю ліберальне ставлення (“не слід вважати брехнею

те, що сприймається не буквально” та “заклик до індивідуальної трактовки кожної, окремо взятої брехні”. Філософ вказує на “значно жорсткіші вимоги Нового Заповіту: “Ти, Боже, ненавидиш всіх прислужників зла та двоєдушності і маєш знищити всіх, чії вуста неправдою осквернені”.

Що ж сталося в планетній цивілізації у період між написанням книг Старого і Нового заповітів, адже в першому брехуни лише “осуду варті”, а в другому – мають бути знищені всі, “чії вуста неправдою осквернені”? Чому вимоги стали настільки жорсткішими? Навіть безпощадними. А чим наші часи гірші чи кращі, легші чи важчі за біблейські? Чи, може, справа не в масштабах поширення брехні, а в її сприйнятті? А може, тоді молоде християнське віровчення стало на захист порядності й доброчесності в людських взаєминах, а нині обстоювати їх немає кому?

Трактат Августина Блаженного настільки насичений думками, що коментувати його – все одно, що написати текст удвічі більший. Вибрати ж квінтесенцію у вигляді цитат означало б обкарнати багатство думок філософа. Тому вдалося певною мірою вдалим варіантом подати лише ті тези трактату, в яких викладено вісім типів брехні, у вигляді таблиці (див. табл. 15):

Як бачимо, в основу типології Августина покладено суто психологічно-соціальні (а не навпаки) ознаки. Їх детермінантами є те, на що розраховує людина, брешучи: наміри. Тому й судити слід по них. Філософ виокремлює низку чітко виражених намірів. Людина бреше: а) щоб змусити повірити в істину; б) змусити сприйняти брехню як істину; в) змусити сприйняти істину як неправду; г) щоб об’єкт уникнув обману; д) бреше свідомо, але не має бажання брехати; е) бреше свідомо, маючи бажання брехати; є) бреше з власних переконань; ж) бреше всупереч власному наміру; з) з наміром ввести в оману; и) не маючи злих намірів; і) каже правду заради обману, знаючи, що їй повірять; ї) аби збрехати, знаючи, що їй не повірять.

Августин вказує на певні стани суб’єкта, які також є детермінантами брехні. Це нерозважливність, легковірність, пихатість, заангажованість (вірою, ідеєю), упередженість, упевненість у власній правдивості, у власній безкарності, усвідомлення власної нещирості.

Типи брехні

Мотиви, спонуки	Чому неприпустима брехня
“Задля задурювання та залучення до тенет релігії”	“Людина має свідомо прийти до неї, вбачаючи в ній еталон істинності”
Людина обстоює істину, а її кати змушують вдатися до “недоцільної та контрпродуктивної брехні та нещирості”. Відступництво не з власної волі	Людина “не має дозволяти коїти із собою зле”, а “кати не мають... змушувати праведників діяти лукаво”
Жертовна шляхетна брехня заради порятунку іншого або йому “на благо”	Недопустимо занапащати свою душу, і “ближній не вправі вимагати подібних жертв, як і сам не має йти на них задля інших”
“Заради задоволення власної хтивості, нищих потреб та бажань”	“Підло, непристойно, огидно та небезпечно, адже в разі задоволення хтивих потреб одного завдають страждань і мук сотням і тисячам невинних”
Заради лестоців	“Навіть правду небажано казати заради лестоців, а тим паче – брехню. Якщо істина спотворена лестоцями, то вона є незмивний бруд ницості”
Задля покриття власних лукавих вчинків, задля продовження життя чи надбання статків	Неприпустимо використовувати істину, неможливо досягти вічного спасіння, тримаючись за суетне
Задля здобуття матеріальних статків занапащати істину, заради баришів спотворювати правду	Жодні земні потреби не варті вічного блаженства та благодаті небесної
Заради тілесного здоров’я жертвувати чистотою розуму, втікаючи від правди, праведності	Чистота розуму (совість) значно вагоміша за відвагу тіла

Російський філософ В. С. Соловйов розрізняє два типи брехні (керуючись, до речі, як і Августин, мотивацією): *марнославна*, заради

похвальби, та *корислива* – шахрайство, ошуканство, дурисвітство. Однак обидва типи мають нищю мету і повинні бути осуджувані, бо ображають близьких людей. В. С. Соловйов зазначає, що є більш витончений різновид брехні, зумовлений презирством до людства, “починаючи із житейського “мене немає вдома” і завершуючи складними політичними, релігійними та літературними містифікаціями”. Більш ніж столітньої давності думка прекрасно пояснює нинішню ситуацію, бо в основі багатьох не лише політичних дійств, а й навіть музичних витворів, окрім презирства до людства та самозакоханості, немає нічого. “В цій брехні, – пише філософ, – власне, немає нічого ганебного, але вона аморальна з погляду альтруїзму, бо порушує права обмануваних. Сам містифікатор, очевидно, не бажав би бути обманутим і вважав би спрямовану проти нього містифікацію образливим порушенням свого людського права. Отже, він повинен поважати таке ж право й інших” [57, 39–40]. Та хто нині поважає права інших?

Кант усе бульдозером згорнув...

Німецький філософ І. Кант, формулюючи правові та етичні аспекти брехні, аналізує випадок. До будинку забігає людина і благає господаря заховати, бо за нею женеться вбивця. Невдовзі той справді з’являється і запитує, чи не заховалася в будинку чужа людина. Перед господарем постала дилема: сказати правду – нашкодити людині, збрехати – аморально.

Трактат “Про мнине право брехати задля людинолюбства” І. Кант написав понад двохсот років тому. В нинішніх дослідженнях брехні трапляються лише спрощені розмірковування щодо наведеного прикладу про зловмисника, жертву і право третьої особи збрехати убивцеві, аби уберегти жертву від загибелі. Тим часом у трактаті йдеться не лише про поверхневі питання етики і моралі, а й про глибокі основи філософії права, влаштування життя людської спільноти взагалі. Написане І. Кантом зводиться до чотирьох таких аспектів.

Постулат перший. І. Кант категорично розглядає брехню в даному випадку як правопорушення. “Якщо ти своєю брехнею завадив тому, хто задумав убивство, здійснити його намір, то ти несеш юридичну відповідальність за всі наслідки, що можуть настати потім... Але якщо ти залишився в межах строгої істини, публічне правосуддя ні до

чого не може прискіпатися, якими б непередбачуваними були наслідки твого вчинку” [35, 294].

Та й справді. Збрехавши вбивцеві, що жертви в домі немає, людина сподівається, що злодій зразу ж піде геть. Так начеб і сталося. Та поки хазяїн і зловмисник розмовляли, жертва вислизнула на вулицю. Там і нарвалася на вбивцю. Таким чином, “ти з повним правом можеш бути притягнутий до відповідальності як винуватець його смерті”. А якби хазяїн сказав правду, що розшукуваний ховається в домі, убивця почав би пошуки, тим часом позбігалися б сусіди і злочин було б попереджено. Адже ж розшукуваний був би вже ген де! “Отже, – робить висновок автор трактату, – той, хто бреше, які б добрі наміри він при цьому не мав, повинен відповісти перед судом і поплатитися за всі наслідки, хоч якими б вони непередбачуваними були; тому що правдивість є обов’язок, який слід розглядати як основу всіх зобов’язань, і варто лишень припуститися найменшого винятку у виконанні цього закону, щоб він став хистким і ні на що не придатним” [35, 294].

Постулат другий. У трактаті І. Кант виявив себе категоричним противником доброї, “білої”, невинної брехні, яка нікому не шкодить і може бути комусь корисною. Брехню (будь-яку!!!) він розглядає як однозначно шкідливу; і якщо не окремії людині, то людству загалом. Адже “вона робить непридатним саме джерело права” [35, 293]. І якщо людина якоюсь брехнею нікому не завдала кривди чи прикросців, це ніяк її не виправдовує. Бо порушено правовий принцип стосовно правдивості неминучих і необхідних свідчень, а це, на думку І. Канта, набагато гірше, ніж припуститися несправедливості щодо конкретної, але лиш окремої людини.

Постулат третій. Говорити правду є моральною нормою кожної людини. Одначе для І. Канта замало обмежуватися етичними константами. Правдивість у свідченнях він розглядає як громадянський обов’язок. І не має значення, якої шкоди може завдати правдиве показання самій людині чи комусь іншому. Та ще гірше, коли буде допущене спотворення істини в показаннях. Бо цим буде порушено обов’язок в найсуттєвішому: виходить, що людина сприяла тому, аби ніяким свідченням не йняти віри. “А це несправедливість до всього людства взагалі” [35, 293]. Отже, кожна людина не лише має право, а й найстрогіший обов’язок, священний, безумовно владарюючий і ніякими зовнішніми вимогами не обмежуваний заповіт розуму: у всіх показаннях бути правдивим у своїх висловлюваннях. До того ж не може

бути ніякісінького винятку й щодо осіб, про яких висловлюємося і ко-
му кажемо. Нам не дано вибирати, кому казати правду, а кому ні. “На-
впаки, це безумовний обов’язок, який має силу у всіх сенсах” [35,
296]. Отака, бачте, тотальна правдивість!

Постулат четвертий. І нарешті, змістом взаємин у суспільстві
повинна бути істина і ніщо інше. В основі всіх прямих практично-
правових положень, тобто законів, можуть бути лише строгі істини, а
так званих проміжних положень – лише найближчі визначення засто-
сування цих істин щодо встановлених правилами випадків, але аж ніяк
не виняток з них. “Бо винятки знищили б той характер всезагальності,
заради якого ці істини й отримали назву основоположень” [35, 297].

З трактату І. Канта випливає фундаментальне обґрунтування
усезагальності закону і рівності всіх перед ним. Істина, а лише вона і
ніщо інше, має лежати в основі закону, не є власністю, право на яку
може бути надане одному і відібране в іншого. Істина одна для всіх і
ніякої монополії на неї бути не може.

Ось так! Чи не тому німці за кілька десятиліть подолали рештки
та наслідки фашизму і пішли далі, що для них верховенство закону є
непорушною істиною буття, а в основі закону – істина і нічого іншого,
крім істини?!

Соціально-історична типологія

Ця типологія склалася в ході історичного розвитку суспільства.
Кожен різновид брехні шліфувався, як галька на дні морському: дов-
готривало й методично, залишаючи в кожному щось своє, лиш йому
властиве. Всі вони чимось схожі один на одного і в той же час кожен з
них – унікалом. Зрештою, свита Її Святості Брехні виявилася настільки
численною й різношерстою, що дати цій челяді лад можна лише в
один спосіб: розташувати за абеткою, в окремому розділі до іншої гла-
ви “веселих доброзичливців”: ті види навмисного спотворення сутно-
сті, які реалізуються заради добра, без найменшої спроби когось пошити
в дурні. Це тости, компліменти, небилиці і т. ін.

А всіх наближених до Її Святості Брехні довелося розподілити
на чотири групи, приділивши особливої уваги, так би мовити, “важкій
артилерії” (міфи та чутки), “гвардії” (блеф, наклеп, обман тощо).

“Важка артилерія”

Міфи соціальні

Синоніми: мара, мана, полуда, марево, міраж.

Власне, всі вони соціальні, якщо брати їх призначення у найширшому сенсі слова. І ті, що складала люди тисячі років тому, і ті, що нині ходять між людьми, а щодня запускаються нові й нові. На відміну від міфів старовини, нинішні сприймаються людьми не як казка, а як можлива дійсність.

Тим часом соціальний міф постає ілюзією, мрією, певним ідеалом, які не мають або майже не мають ніякого стосунку до реалій життя. І коли ці фантазії опановують не однією людиною, а цілими спільнотами, – ой, як гірко потім усвідомлювати розрив між реальним та уявним. Бо досягти пропонованої міфами гармонії виявляється неможливо, а потім люди переживають розчарування, невдоволення, відчуття одурення і бажання або замкнутися у власній шкаралущі, або гострити сокиру.

А було б не плутати міфи з мріями, ідеалами, високими цілями, які виходять з існуючої практики і для втілення передбачають використання конкретних реальних засобів. Бо витокami міфів є ілюзії, суспільна довірливість, звідси й починається маніпулювання суспільною свідомістю та масовими настроями. Нинішня міфотворчість стала своєрідною духовною діяльністю правлячої еліти зі створення, поширення і підтримки політичних ілюзій.

Тактика підтримки міфу, його живлення не така вже й багата і зводиться, власне, до двох-трьох способів. Для прикладу візьмемо міф про незалежність України. Спосіб перший: незалежність подається українській спільноті як винятковий, єдино вірний, безальтернативний шлях розвитку країни. Невдовзі ідея стала такою ж іконою, як свого часу ідея побудови комунізму, теж колись єдино вірна, безспірна, безальтернативна ідея, а тому громадськість не мусить знати її недоліків, негативних наслідків і ін. Абсолютний позитив і жодних сумнівів.

Спосіб другий: незалежність (реформи, приватизація і сотні іншого) подається узагальнено. Автори і проповідники ідеї не вдаються до аналізу, детального розгляду чинників незалежності, її складових, критеріїв (ознак, за якими можна судити про рівень незалежності країни). Суть і зміст категорії “незалежність” не аналізуються не тому, що до цього “руки не дійшли”. Діє острах, що аналіз виявить тіньові аспе-

кти, негативні наслідки. А це більше, ніж зізнатися у власних гріхах, та й навіть до таких зізнань незалежники вельми неохочі. Куди вже там вдаватися до якогось аналізу.

Спосіб третій: міф про незалежність (про ринок землі, реформи в освіті, соціальний рай через два роки...) підтримується періодичними атаками на її ворогів. Справжні це вороги чи уявні, реально існуючі чи віртуальні – не має значення. Важливо, аби громадськість відчувала наявність цих ворогів, тоді палкішим буде її прагнення до незалежності (реформ, перебудов, новацій...).

Є варіації цих методів, є їхні комбінації, використання яких залежить від політичних потреб людей, зацікавлених у живучості міфу. Якщо потрібно переконати громадськість, що китайська гречка смачніша, то будуть використані й інші методи.

Та повернімося до аналізу міфу про незалежність як одного з наймасштабніших в історії. Окремі ознаки незалежності подаються політологами чи політиками як вияв незалежності в цілому. А їхні опоненти саме на цій підставі заявляють про відсутність чи ефемерність незалежності України.

Тим часом тверезий політик, наділений властивостями дбайливого господаря (а чи є такі?), мав би розкласти по полицях усе здобуте та й подивився б: чого замало для незалежності країни, а чого й зовсім немає.

Наразі маємо такі полиці:

1. **Політико-правова незалежність.** Україна має ознаки незалежної держави: суспільство певного рівня розвитку, є Конституція України, свої закони, кордони, система управління, визнання іншими країнами; має і необхідні атрибути: прапор, гімн, герб та інше.

2. **Економічна незалежність.** Її можна визначити як спроможність країни самостійно вести промислове та сільське господарство, де виробляється не просто конкурентоздатна продукція, а така, що може домінувати на внутрішньому і зовнішньому ринках. При цьому країна спроможна мати рівноправні економічні зносини з будь-якою іншою країною, витримувати економічний тиск, не піддаватися зовнішнім економічним катаклізмам.

А що маємо нині на цій полиці?

3. **Соціальна та культурна незалежність.** Йдеться не про можливість співати свою “Червону калину” і не танцювати “Калинку-малинку” під чужо дудку, а про власну культуру в загальнофілософсь-

кому значенні. І незалежність в цьому розумінні означає інтелектуальну здатність спільноти даної країни бути донором, а не споживачем загальноцивілізаційного прогресу. Бути законодавцями мод, скажімо, у сценічному мистецтві, а не латати пробоїни в українській культурі дрантям сердючко-поплавщини.

Що маємо в цьому плані? І так далі.

Феномен сучасних міфів тим і складний, що вони охоплюють практично всі проблеми реального життя, найактуальніші для кожної людини питання. При цьому міфи не є сумою чи системою вигадок та вимислів, а стають певною формою світогляду, але не цільного, а мозаїчного, який, однак, призводить до конкретної діяльності.

Зокрема в конкретну діяльність вилилася ринкова свідомість, вірніше, міф про всесильність ринкових відносин, бездумно перенесений на українську дійсність. При цьому частина ідеологів української реформації свято вірила у свої гасла. В. Чорновіл (не потривожу цими рядками його упокоєння) щиро вірив, що приватна власність пробудить в українцях господаря. А пробудила масу рвачів. Воістину, як сказав древній мудрець, “я сів драконів, а поле вродило мені бліх”.

Чутки

Твоя мама говорила, моя мама чула ...

З народної пісні

Мабуть, найпотужніша модифікація брехні, найчастіше застосовувана в найрізноманітніших сферах соціуму із найнеблаго- і благовидними цілями. Префікс “най-” варто застосовувати ще й до вікових параметрів феномена: дослідники небезпідставно вважають, що чутки як особливий вид соціальної інформації виникли на зорі земної цивілізації разом з усною комунікацією.

Ще одне “най-”. Про цей різновид брехні написано більше, ніж про інші. Готуючи цю лаконічну довідку, я перегорнув понад 30 монографій і посібників, ще довшу вервечку статей. Але з публікацій випливає висновок: чим глибше досліджують чутки теоретики, тим витонченіше їх використовують так звані соціальні технологи. І кепсько стає в світі щоразу, коли розумну думку непрактичних науковців під-

хоплюють злі люди-практики. Тому викладу лише основні характеристики феномена словниковим стилем.

В інформаційному середовищі суспільства постійно циркулюють два основні типи інформації: достовірні повідомлення, які адекватно відображають сутність явищ, подій та людських діянь, і повідомлення з різною мірою достеменності, адекватності реаліям, точніше кажучи, недостовірні. До цього поділу рідко хто вдається: для комуніканта важливіше, чи має інформація для нього певне значення, чи ні; чи викликає вона бажання поділитися нею з іншою людиною, чи ні.

Оскільки виникає потреба поділитися почутим, то й звідси впливають основні властивості чуток: інформація передається стихійно, з невизначеною мірою достеменності: від правдоподібної до повністю спотвореної, ложної. Але то форма. Головне, що ця інформація передається “з вуст в уста”. Вона є бажаною для людини: і для ретранслятора, і для приймача. А цей останній одразу перетворюється на попередника, бо почуте викликало не лише здивування та відчуття причетності до чогось важливого й таємного, а й бажання поділитися “новиною” ще з кимось. Тобто чутка здатна самотранслюватися, і ця властивість зумовлена тим, що зміст повідомлення цікавить усіх, але замовчується засобами масової інформації або подається ними скорочено, купюрами.

Однак взаємозв’язок комплексів інформації у ЗМІ і чуток набагато ширший. Як самостійні канали в інформаційних потоках вони доповнюють, спростовують або підтверджують один одного, нерідко посиляються один на одного як на джерела. І коли у ЗМІ з’являється спростування чуток, це лише підсилює останні ефектом побічної передбачуваної дії.

За всієї, здавалося б, випадковості й стихійності в потоках чуток є такі, що виникають спонтанно, а є розроблювані й поширювані цілеспрямовано з метою створити ситуацію, відповідну певним політичним інтересам, або щоб певним чином вплинути на хід подій. Вірніше, скоригувати події, впливаючи на особистості, організації, органи управління, соціальні групи й інститути та результати їхньої діяльності. Відповідними є і масштаби поширення чуток: від колективу чи населеного пункту до великих регіонів, а то й усієї країни. Маючи різну міру інтенсивності, різні об’єкти і зміст, чутки можуть лише збуджувати масові настрої або провокувати антигромадську поведінку окремих груп населення, викликати паніку тощо.

Іншою особливістю чуток як інформації є те, що вони здатні не залишати слухачів байдужими, бо апелюють не до аналітичного осмислення, а до емоцій і віри, завжди несуть у собі ставлення до осіб і подій, про які розповідають. При цьому чутки обов'язково викликають подвійне, амбівалентне сприйняття: з одного боку, негативне через панівне в громадській думці переконання щодо їхньої асоціальності й аморальності, а з другого – позитивне й зацікавлене через природну потребу людей у такій інформації. Ця подвійність посилює інтерес, утримує увагу, спричинює бажання обговорити почуте з іншими людьми. В чутках завжди є момент інтриги, а також частка вигадки й перебільшення. Інформація, яку містять чутки, легко змінюється в ході передачі, оскільки люди мають можливість інтерпретувати почуте так, як їм це вигідно, вкладати свої домисли, тому часто останні варіанти чуток істотно відрізняються від перших. Інформацію, яку постачають чутки, складно і спростувати, і підтвердити передусім тому, що внесена туди кожним учасником частка правди є всією правдою для певної частини публіки. Існуючи паралельно з офіційною інформацією і вступаючи з нею у протиріччя, чутки спонукають до аналітичних роздумів, активізують спілкування, в ході обговорення тих чи тих подій люди знаходять їм задовільне пояснення.

Чутки як різновид інформації є важливою складовою загального інформаційного середовища, так би мовити, альтернативою офіційної інформаційної реальності, своєрідним “чорним ринком” інформації з усіма властивими характеристиками та відповідним до неї ставленням. Чим більший брак у суспільстві іншої інформації, тим більшу частку інформаційного простору заповнюють чутки. Їхня цінність для людей полягає насамперед у створенні альтернативи наявній офіційній інформації. Маючи природну потребу зіставляти інформацію з різних джерел з приводу окремих подій і явищ, люди обирають ту версію, яка здається їм більш достовірною. Отже, чутки органічно доповнюють спектр інформаційних версій з однойменного приводу. Чутки надзвичайно динамічні, здатні швидко поширюватися. Свого часу міністр інформації гітлерівської Німеччини Геббельс дослідив: чутка, запущена в столиці, за два дні досягла меж Франції і повернулася до Берліна.

То чому ж виникають і поширюються чутки, чому люди їх охоче слухають і не менш охоче переповідають? Як соціальне явище чутки зачіпають всі сфери життя суспільства: від житейсько-побутових до загальнополітичних проблем та діяльності еліти суспільства. “Жи-

вильним бульйоном” є соціальна атмосфера невизначеності й непевності в суспільстві, вона тримає громадян у стані тривожності. А чутки або допомагають її знижувати, або посилюють. Люди їм вірять, в них виражають надію на поліпшення ситуації, з їх допомогою намагаються передбачити її погіршення.

Другою вагомою причиною і умовою поширення чуток є дефіцит інформації у формальних ЗМІ суспільства. Коли останні не дають відповіді на важливі для спільноти питання, люди самі пояснюють нові ситуації, створюючи тим самим неформальну інформаційну систему у вигляді чуток. Вони й заповнюють інформаційний вакуум, відповідаючи на замовчування, дозування, відкрити чи приховану цензуру, свідоме спотворення інформації журналістами, на нещирість політиків, інші вияви низької інформаційної культури суспільства.

Чутки провокуються також багатьма психологічними детермінантами. Розповідаючи новину отримує задоволення від реакції слухача, слухач радий почутому, бо воно було для нього невідомим, але видалося важливим і цікавим. Оповідач прагне створити враження причетності до утаємничених джерел, які недоступні для інших. Він аж зростає у власних очах, надихається для творчого розвитку сюжету з такими колоритними деталями! І байдуже, що вони виникли щойно в його уяві.

Виняткової сили збудником поширення чуток є когнітивний дисонанс, що виникає у людей повсюдно й повсякчасно. Адже система знань кожної людини (сама по собі доволі суперечлива) безперервно контактує із ще більш суперечливою системою знань, які несе інформаційне середовище суспільства. А ще ж вони, ці дві системи, є лиш відображенням реальності, яка є дуже суперечливою і стикається з не менш суперечливою природою сприйняття. Когнітивні елементи кожної людини помітно відрізняються від дійсності і від того, як її бачать інші люди. Психологічний дискомфорт від такої неузгодженості спонукає особистість до пошуку консонансу, до узгодження самотужки когнітивних елементів. Ці пошуки мають ширший діапазон щодо обговорюваного людьми явища: від аргументованого утвердження істини до всебічно осмисленого витонченого вибріхування. А в переважній більшості випадків люди шукають в інформаційному середовищі знання, відповідні своїй когнітивній системі, а в навколишньому середовищі – одностороннім, які будуть схвалювати й підтримувати їхню позицію.

Проблемам чуток присвятили свої праці десятки вітчизняних і зарубіжних дослідників. Вони докладають чимало зусиль, щоб вирішити питання: а що ж з цим робити? Дають окремі поради, випи-сують концептуальні програми. І все зводиться до одного: чуток не стане в ідеальному суспільстві. Та оскільки жоден з авторів не може сказати, а де ж його взяти, то на цьому дослідження завершуються. Бо то вже соціологічна проблема.

Гвардія Її Величності

Блеф

Навмисне перебільшення, прикрашення, розраховане на легко-вірне сприйняття; введення в оману стосовно реальних обставин. *Синоніми*: обман, містифікація. Слова, не підкріплені фактами, з розра-хунку на те, що блефуючому повірять так, без доказів.

Американський філософ Г. Франкфурт у книзі “До питання про брехню і логіко-філософське дослідження” зазначає: “І брехня, і блеф є способами спотворення, тобто обману. Визначальним елементом брехні є її ложність, неістинність: брехуном називають перш за все того, хто вголос каже неправду. Але блеф теж, як правило, має на меті повідомлення ложної інформації. На відміну від звичайної брехні, блеф скоріше пов’язаний не з ложністю, а з удаванням” [69, 81].

Удавання, прикидання є основною відмінністю блефу від інших різновидів брехні. Це слово я вперше почув від гравців у покер і в пам’яті стійко закарбувалося, що блефуючий навмисне перебільшує свої шанси виграти, аби партнери повірили йому на слово і здалися без бою. Але тверезі партнери завжди в таких випадках вимагають: “Роз-кладись!”, тобто розклади карти на столі. Або ж те саме – пред’яви реальні факти, якщо безвідносно до картярів. Блеф означає робити гарний вигляд за поганої гри.

Евфемізм

Легідні і мудрі греки запровадили до вжитку це слово, яке бук-вально означає “пом’якшений вираз”, а більш суворі римляни запро-понували *еківок*. Зазвичай евфемізм використовують для заміни слів з грубим або непристойним змістом чи забарвленням на слова й фрази,

які виражають те саме, але в пом'якшеній формі чи завуальовано. І “Словник іншомовних слів” наводить приклад такої заміни: “говорити неправду” замість “брехати”.

Прекрасний приклад! Бо в даному випадку слово “брехати” є справді грубим з огляду на етику спілкування, воно одразу ж викличе бурхливу реакцію опору у того, хто...кгм. Навпаки, вислів “говорити неправду” не розгнівить найзатятішого брехуна, а навіть дещо пригасить його завзяття, змусить перейти в оборону: “Та ви що!?! Клянусь Господом Богом, то є свята істина, чистісінька правда!”. Але це вже самозахист, і мудро чинять ті опоненти, які не кидаються викривати облудність цих клятв, а, ніби не помічаючи неправди про правду, завершують розмову в примирливих тонах. І нізачо співбесідники не знайдуть консенсусу, називаючи брехню брехнею.

Бо що таке евфемізм з погляду нашої теми? Брехня про правду? Адже ж, використовуючи евфемізми, люди *навмисне* дещо відходять від сутності речей, від прямого й точного визначення. Ось і словник пише про “зміст у ... завуальованій формі”. А чи кожен збагне сповна всю сутність істинного змісту, який навмисне завуальовано? Ба, навіть прямі точні висловлювання кожна людина сприймає по-своєму, розуміє інакше від інших.

Але ж не випадково люди зрозуміли ефект евфемізмів і користуються ними вже не одне тисячоліття. Бо *потреба безконфліктного спілкування, потреба згоди у співжитті є вищою за потребу дошнупуватися істини в усіх щоденних ситуаціях*. Тим паче, якщо вона лежить на поверхні: сутність ситуації характеризується незначною кількістю фактів, всі вони відомі і не потребують додаткових доказів. І якщо хтось трохи не так тлумачить ситуацію, то іншим людям на те й дана мудрість, аби вони не хапалися одразу за сокиру справедливості і з криком “Не бреші!” били обухом по голові. Адже ж людина може не знати всі факти щодо обговорюваної ситуації, бути нездатною побачити всі зв'язки і тенденції у комплексі фактів; раніше сформовані настанови висвітлюють ті факти в інакших відтінках тощо. Зрештою, людиною керують якісь потреби, змушуючи її тлумачити подію саме так, хоч оточуючим це буде видаватися за спотворення істини.

Все це правильно для суспільства, де панують вищі форми етики спілкування. У нас на кожному кроці натрапиш на евфемізм як найбрутальніший різновид брехні. Злодюгу називають бізнесменом, бандитів і грабіжників – рейдерами, купівлю чиновників разом із сові-

стю та обов'язком – корупцією, всеукраїнського брехуна – депутатом, нищість – благородним служінням народові і так далі до безконечності.

Ілюзія

Від лат. *illusio* – обман, помилка. 1. Викривлене, хибне сприйняття дійсності. Ілюзії були однією з причин виникнення деяких забобонів і марновірств. Від ілюзій слід відрізняти галюцинацію, за якої, як правило, зовнішнього об'єкта немає. 2. Необґрунтована надія, не здійсненна мрія.

Ілюзії є невід'ємною складовою свідомості. Ними наділена кожна людина, лише кожна – різною мірою та різною силою впливу на особистість. Так, у всі часи людям властива необґрунтована віра в майбутнє, зумовлена незадоволенням нинішнім життям. Але одні раціонально розкладають свої плани в завтрашньому і подальших днях, інші безпідставно вірять у могутність справедливої долі, що колись-таки прихилиться до них, треті залишаються безнадійними мрійниками і т. д. Інша категорія ілюзій пов'язана із соціальними стереотипами щасливого життя. Та багатство і слава в реальному житті для більшості людей залишаються недосяжними символами.

Джерелом соціальних ілюзій є, з одного боку, відсутність наукового розуміння суспільства та його законів, а з другого – неповноцінність людського буття внаслідок примусового поділу праці та соціальної диференціації, що породжує однобічне викривлене відображення у свідомості людей дійсності, можливостей і тенденцій. Цим і користаються спритні політики.

Якби справа обмежувалася лише похибками сприйняття дійсності, то неправомірно було б відносити ілюзію до категорії брехні. Але ж ілюзію використовують лукаві люди як могутній інструмент спотворення дійсності, введення в оману великих мас людей, маніпуляцій ними. Лукавці створюють ілюзії, тобто поверхові уявлення про дійсність, замість тверезого погляду на факти, сіють ілюзії, поширюють, підкидають їх, мов запал до пороху, забезпечуючи собі в такий спосіб “безхмарне” управління людьми.

Синоніми: міраж, мара, мана, примара, марюка, почвара, манія, марище, привиддя, обмара, химера. Велика кількість трохи різних, з дещо різними відтінками, але однозначних слів, що виникли в народі у

різні часи, засвідчує багатство проявів використання ілюзій у соціальній практиці.

Наклеп

Неправдиве звинувачення окремої людини, групи, організації, що здійснюється з почуття злоби, корисних спонукань, заздрості, помсти або з метою утиску їхньої гідності, соціального статусу і моральних чеснот для знеславлення заради егоїстичних інтересів. *Синоніми:* дифамація (*юр.*), інсинуація (*книж.*), наговір, намова, обмова, оббріхування, осуд. *Похідні:* обплескати, обносити, обгудити. “Я гордував обмовою людською” (П. Куліш), “Не любить мене свекруха, обмовляє мене” (М. Вовчок).

Наклеп як суспільне явище спостерігається особливо часто в умовах підозрливості й недовіри до громадян (підданих) з боку державної влади, в обстановці ворожості, неприязні між людьми, що характерно для тоталітарних режимів. Наклеп може поширюватися у такій формі, як донос, у т.ч. анонімний. Реальними засобами боротьби з наклепами є розвиток демократії, перетворення гласності на норму суспільного життя, забезпечення юридичного захисту громадян від наклепницьких звинувачень, вироблення правових гарантій свободи слова і громадянського самовираження особистості.

Наклепник користується в основному трьома прийомами фальсифікації: 1) неправомірним узагальненням поодиноких випадків; 2) неправомірним переносом відповідальності; 3) пересмикуванням у часі і просторі. Поєднавши їх, створює ілюзію переконливої множини. Керують ним манія величчя, спричинена комплексом неповноцінності наклепника, а також заздрість. Аби себе звеличити, принижує інших, бо інші способи себе звеличити – чесно, ділом – йому невідомі. Та й недосяжні.

Мета наклепника: принизити людину, “притиснути” її морально, відправити “в останні лави”, позбавити авторитету, збудити негативні почуття до неї в оточуючому середовищі. Але наклепник – натура боягузлива, тому бажає залишитися інкогніто, свого “авторства” не розкриє, бруд вилле анонімно. Жанр анонімок за радянських часів був доволі поширений.

А як же тоді звеличитися самому? Наклепник зростає у власних очах.

Обман

Навмисне введення іншої людини в оману, неправдиві слова, вчинки, дії тощо, вжиті з корисливою метою. *Синоніми*: облуда, обдурювання, дури́світство, ошуканство, шахрайство. Вживається і в жіночому роді: *обмана*. “Це вже світова обмана та й годі: учора осьмушечка була півкопи, а сьогодні три гривні”. Так говорили в Лебединському повіті в ХІХ ст. Тепер, у ХХІ ст., так кажуть по всій Україні про зростання цін, що не відповідає вартості товару.

Обманна інформація структурно містить реальні і вигадані факти, подані у такому співвідношенні, щоб спровокувати комуніката на помилкові висновки і хибні, але вигідні для комуніканта, вчинки. При цьому обманщик навмисне утаює інші, важливі для розуміння обговорюваної проблеми факти. Обман виникає, як правило, на стику протилежних інтересів чи моральних норм, коли обманщик не знаходить можливості досягти бажаного результату іншим шляхом. Він намагається прогнозувати поведінку комуніканта, передбачити, яким фактам той віддасть перевагу, і відповідно буде повідомлення, яке лиш частково може бути правдивим.

Плітка

Недоброзичлива чутка, поширювана на підставі неточних, невірних або спеціально вигаданих даних; поговір. Є різновидом втручання у приватне чи інтимне життя.

В чому мені бачиться ницість, якесь пігмейство пліткарів? Справа не тільки у їхній безцеремонності, в намаганнях демонструвати свою обізнаність чи причетність до утаємниченого в чиемусь житті.

Що приватне, що інтимне життя людини малопіддатливе навіть для професійних дослідників – психологів. А пліткують, як правило, обивателі. Примітивні, яких не бентежить можливість стати “ущученими” на кожному кроці своїх оповідок.

Діти пліткують відкрито про своїх, чимось обділених, ровесників. І в цьому є особливий сенс: об’єкт – теж дитина, про яку пліткують, починає усвідомлювати, що за ним спостерігають, що слід контролювати свою поведінку. Дорослі пліткують про політиків, зірок шоу-бізнесу, босів, немовби применшуючи для себе їх значення. Бо

невпевнені у собі, тривожні й неспокійні, схильні представляти себе у сприятливому світлі. До групи ризику належать фахівці, що працюють з людьми: психологи, соціологи, вчителі, лікарі, журналісти. Як помітив письменник Н. Хамітов, пліткують завжди жінки й жоноподібні чоловіки. І чим більше чоловік пліткує, тим менше він є мужчиною. А ще Н. Хамітов точно визначив жанр: “Плітка – це забронений жанр про інтригуючу особистість, спотворена численними повтореннями. Плітка завжди має численних розносників, але одного автора” [71, 114].

Плітки коригують соціальну поведінку і несуть у собі психотерапевтичний ефект. Вони завжди мають означені кордони, які не слід перетинати, і мають правила, яких належить дотримуватися. За Ніцше: “Плітка – це пастух, що пасе свою отару”.

Психологи відрізняють плітки від чуток. Плітки обов’язково стосуються людей і являють собою факт або припущення. Чутки ж необов’язково стосуються людей, ніколи не належать до достовірних фактів.

Вигадкування й поширення чуток і пліток – справа тонка. Вони можуть прислужитися у чомусь, а можуть серйозно зашкодити.

Зовсім недавно, за моєї пам’яті, плітки вважалися одним з найганебніших жанрів міжособового спілкування. Нікому й на думку не спадало надати цьому термінові бодай нейтрального забарвлення. Про позитивне й мови не могло бути. А їхні автори здобували однозначно презирливу назву “пліткарі”.

Варто зауважити, що в українській мові ця назва чується незугарною. Гадаю, з двох причин. По-перше, саме явище, означене словом “плітки”, мабуть, не надто поширене в нашому народі. По-друге, лексика відображає шляхетне ставлення соціуму до української жінки. А як смачно звучить російське “сплетница”! Ну, мало не есенінське “звонница”! А при слові “сплетники” постає в уяві гурт вгодованих респектабельних скалозубів, які чують і відчують тільки себе, а отже, у них відсутнє негативне ставлення до цього явища.

Ото ж звідти приніс до нас нове тлумачення плітки журнал “Cosmopolitan”, називаючи її “цілком правдоподібними байками” і відносячи справжній термін до лексики злоязиків.

“Язик м'якенький, та з ніг збиває”

“Хіба щось від того змінюється?” – скажете ви. І справді: плітка – це не правда, а щось правдоподібне. Байка – це вигадана історія, однак ще з часів Езопа застосовується з благородною метою: алегорично донести людям правду про них. Не тикаючи в них пальцем. Зрештою, журнал популярний, в нім необов'язкове строге й повне наукове визначення, навпаки, йому більше пасує образне зрозуміле пояснення.

Так-то воно так, але ж далі журналісти, розперезавшись “правдоподібною байкою”, розкривають історію жанру лише позитивними або ж кумедними випадками. І головне, вбачають позитив у вмінні розповідати “не дуже правдиві історії”, бо це, бачте, здорово допомагає в житті.

Можна, скажімо, взяти нейтральну плітку із світської хроніки, переказати її своїми словами, красиво (додавши від себе певні коментарі) подати друзям під час перекуру і ти вже матимеш успіх не лише посвяченого в таїні відомих людей, а ще й ерудованого, здатного повернути до себе увагу, тримати слухачів у напрузі тощо. Бути цікавим співрозмовником – це важливо не лише для приємного дозвілля у колі

приятелів, а й нерідко – для зростання по службі. Журнал подає цікаві оповідки про вплив пліток на історичні долі цілих народів чи видатних людей. Правда це чи ні, але “Cosmopolitan” стверджує, що Клеопатра оголосила себе таємною коханкою римського імператора Цезаря, так би мовити, заздалегідь. Коли чутки дійшли до Цезаря, він був настільки заінтригований, що побажав на власні очі побачити єгипетську царицю. Потому й став її коханцем.

Чи, може, навпаки. Та яка різниця? Коли плітка “гуляє” в якомусь колі людей, ті настільки нею захоплені, що ні про яку істину й згадати не надумують.

А Цезар був одружений із сестрою Помпея. Злі язики розпустили по Риму плітку, що та зраджує чоловікові. Цезар подав на розлучення. На суді він заявив, що не вірить чуткам, однак розлучається лише тому, що “дружина Цезаря повинна бути поза підозрами”. Фраза увійшла в історію людства як еталон принциповості. Наскільки ж там все було так принципово, судити важко. Історія ж зафіксувала ворожечу двох великих полководців після розлучення та громадянську колотнечу в давньому Римі. Мабуть, те було не випадковим.

Резюме бродячого філософа. Одного разу Тимур запитав Ходжу Насреддіна:

– Яку б страшну кару придумати пліткарям?

Ходжа відповів:

– Звели вуха відрізувати тим, хто слухає плітки.

Провокація

Підступне підбурювання когось до дії проти когось з метою нашкодити йому або близьким до нього особам. Вона може бути і в міжособовому спілкуванні, і в масових комунікаціях. Вона є ціллю, методом або й самостійним жанром.

Обов’язковою складовою провокації, причому головною, є лжеінформація, запущена в обіг переважно у формі легенди, версії, гіпотези, тобто комплексу вигаданих фактів і ситуацій, які виглядають **достовірно і не підлягають перевірці**. Власне, їх завжди намагаються перевірити, але це вдається рідко, бо легенди, версії чи гіпотези становлять такі комбінації справжніх і вигаданих фактів, в яких реальні легко піддаються перевірці, а вигадані вже сприймаються самі собою як відомі, достовірні та неспростовні.

Як метод провокація – це навмисне майстерне спотворення сутності явищ або фактів, під впливом якого об’єкт провокації діє бажаним для провокатора способом. Метод складний, комплексний: провокована людина вочевидь бачить загрозу та одночасно бачить і можливості порятунку від загрози. Ось ці можливості, гарно продумані і подані суб’єктом загрози так, що сприймаються як рятівне коло і ніяк не інакше.

Прекрасно описав це явище одеський письменник Ю. Зозуля у новелі “Кішка”. Варто її навести майже повністю.

“Біля мого ліжка різка метушня, кошаче тупотіння і писк. Просинаюся. Світло. Кішка впіймала мишку.

Страшні кігті вже впилися в нещасні худенькі боки. В очах миші – останні передсмертні міркування. Відчайдушні вагання між найглибшим здивуванням та примарною надією. Сил немає, а вона пищить... Загибель. Як це сталося? Що робити? За що це?

Хоча навіть описувати стан миші. Через хвилину з нею буде завершено. Кішка її з’їсть.

Але цікаво, чому вона зволікає? Не голодна?

Дивно, вона навіть лапи від миші відводить. Вона їх широко розкладає. Вона дає миші ілюзію свободи. Вона навіть відходить на крок. Вона пропонує миші втікати... Ну ж, спробуй!

Миша одна на підлозі. Її сколоті боки тяжко здіймаються, але вона не біжить. У неї немає сили, немає віри.

І – дивина! Подивіться, що робить кішка! Вона лапою підштовхує її: біжи, мовляв, чого іще.

Провокація на те й існує, щоб їй піддавалися. Найрозумніші люди стають жертвами провокацій.

І миша біжить, звичайно...

Кішка в один стрибок, без зусиль, з надмірним бридким самовдоволенням ловить її, знову садистськи вганяє в бідні боки кігті.

Затиснувши жертву, вона оглядається навсібіч... Вона начеб каже:

– Ви гадаєте, легко впіймати мишу?! О, з мишею треба поборотися! Ви ж бачите, як вона виривається й біжить, скільки разів її треба ловити!

Але це бридка брехня. Поліцейська провокаційна брехня. Провокаторові завжди потрібно мати виправдання кривавої своєї перемоги. Йому, мерзотникові, замало душити, треба ще дискредитувати же-

ртву... Йому потрібно, щоб жертва була погана, щоб вона виявляла спротив.

Велика, товста, вона хоче з цієї крихітної жертви вичавити і виправдання, і славу для себе.

Вона задумується й нявчить. Через півхвилини вона знову душить мишу, знову швиргає її... Вигнувши хребет, піднявши хвіст, налітає на неї – вже зовсім мертву, як на небезпечного ворога. Яка мерзотність! Навіщо їй це?

Вона нізачо не хоче, щоб перемога здавалася їй легкою. Вона хоче, щоб лаври переможця були облагороджені зусиллями, ризиком, боротьбою...” [45, 169–171].

Реклама

Реклама – мистецтво перетворення
напівправди на повну неправду.

Е. Шоф

Ситуація з рекламою нині з'ясована настільки, що спеціалізовані вчені ради вже не приймають до захисту кандидатські дисертації, присвячені психології реклами. А вона живе й процвітає.

Ось банк агітує, щоб йому несли депозити. І пільгові умови за позичення грошей у населення розпочинаються яскраво виписаним гаслом: “Від тисячі до мільйона – один крок”. От і ви так подумали, як і всі: покладеш тисячу – станеш мільйонером.

А банкір знає, що один крок – від тисячі грошовитих до мільйона “безгрошових”. Принаймні, до армади обдурених.

Ви спокусилися високими відсотками річних. Як абсолютні показники вони видаються переконливими, бо ви не знаєте справжніх темпів інфляції і не можете їх передбачити. А банкір знає, він передбачливий, він прорахував, скільки “навару” матиме, якщо видасть вам ті проценти. І йому байдуже, що їх “з’їсть” інфляція задовго до виплати.

Реклама емоційна – навмисний відхід від істини, суть якого полягає у перебільшенні одних якостей об’єкта і замовчуванні інших, реально існуючих, може, навіть домінуючих якостей. Нею майстерно володіють піарники товарного ширнепотребу.

Іду я якось вулицею поволеньки, як начеб у старі добрі часи. Назустріч ідуть два якісь молодики. Раптом один помітив мене, рот йому розтягся в посмішці до вух, очі засяяли, аж все навкруг заясніло. І рвонув він до мене чи то галопом, чи рясую, чи то швидким кроком – це було щось усе разом і ніщо зокрема: якийсь елегантно-нахабний порив.

Я звик звертати увагу спершу на очі, на вираз обличчя зустрічної людини. І цього разу не вийшов зі стилю, тому вже перші кроки молодика збудили підозру, що мене стрів якийсь невідомий мені родич. Але ж я їх усіх пам'ятав, бо не цурався зустрічатися. Може, побічний син? Такого взагалі не могло бути. А він за мить подолав кілька десятків метрів (і не біжучи, і не йдучи) і заволав щасливим баритоном:

- Сама доля хотіла, щоб ми зараз зустрілися!
- А навіщо це їй потрібно? – перепитую.
- Бо я мушу вам подарувати оцю річ. Ось подивіться: маленька, елегантна, на одній лиш батарейці. В домашніх умовах елементарно перевіряєте долари і виявляєте фальшиві. Я за сьогоднішній ранок продав їх більше ста.
- А навіщо мені їх перевіряти?
- Щоб не всучили вам фальшивих. Візьміть, будете мені вдячні до скону.
- Ну, якщо даруєте... – І кладу пластикову коробочку до кишені.
- Але ж вона в магазині коштує 50 гривень, а я вам віддаю лиш за 30, майже задарма.
- Але ж у мене і гривень немає.
- То чого ви мені голову морочите, скільки часу забрали!

Перечитайте ще раз слова молодика: стовідсоткова брехня, вибачте, стовідсоткова реклама. По-перше, в ній подається лише позитивна інформація про сутність речі або послуги. І ніяких інших тонів чи напівтонів. Тобто відкидається та частина інформації, яка може викликати бодай найменший сумнів у потрібності для вас рекламованої речі, не кажучи вже про відразу до неї чи хоч якусь незгоду.

По-друге, відкидається і частина позитивної інформації, що спроможна переконати у необхідності рекламованої речі. В майстерній рекламі подається тільки інформація, здатна на підсвідомому рівні

спонукати людину до придбання цієї речі, бо вона стає, з моменту сприйняття реклами, тим, без чого людина далі не може жити.

Реклама – мистецтво *індивідуальної* брехні, тоді як політика – *масової*.

Чому індивідуальна реклама ефективна? Бо вона взяла від своїх старших сестер – пліток і чуток – головне: передаватися із уст в уста. Такий собі інтим без стриптизу.

Чимало фірм нині вдаються до листування з конкретними адресатами. Цитую дослівно з отриманого мною:

“Шановний пане Баришполець!

З величезним задоволенням поспішаємо повідомити Вам про те, що Ви удостоєні спеціальної нагороди... І Ви можете отримати її прямо зараз!

Образно кажучи, Ви завоювали “золото”, причому подвійне і в один день. (Все описується в доконаному виді, як події, що вже сталися. – *Авт.*).

У зв’язку з цим приємно відзначити, що у Вас, шановний пане Баришполець, є шанс моментально стати багатшим на 500 000 гривень, не роблячи практично нічого, хіба що відповівши на мого листа протягом наступного тижня. Це ж зовсім неважко.

Як Ви самі розумієте, документи (лист, сертифікат і інші вкладки в конверт дійсно оформлені з усіма ознаками дорогоцінних паперів. – *Авт.*), які Ви зараз тримаєте в руках, мають таку цінність. На них проставлені 6 реєстраційних номерів, кожен з яких легко може зробити Вас головним призером фіналу (ще легше було набрати ці шість чотиризначних чисел, які начебто в шість разів збільшують мої шанси на отримання півмільйона! – *Авт.*). Більше того, ми вже забронювали додатково до 500 000 гривень Головного призу ще 200 000 гривень преміальних як нагороду за негайне підтвердження участі у фіналі”.

Наступного разу я отримав конфіденційне фінансове досьє, в якому жирними шрифтами повідомлялося: “Ви і тільки Ви оголошуєтеся щасливим Головним Переможцем, єдиним у всій Україні. Крупна сума 40 000,00 грн, нарешті, Ваша. Це безспірно і підтверджено”.

Ще в іншому листі надійшов сертифікат зі штампами, печатями й факсиміле в супроводі плаката, з якого я дізнався:

“Прекрасна новина для передплатників з України! Житель нашого міста Баришполець Олексій Трохимович тепер їздить на новому

автомобілі Тойота Corolla!”. В маленькому конверті лежав ключ, що правда, невідомо від яких дверей.

То й чому ж я не став майже мільйонером одним розчерком пера? І чому й по сьогодні їжджу на старенькій “четвірці”? Бо далі в кожному з листів вимагалось передплатити по дві-три книжки, які не становили для мене ніякісінького інтересу. Інша фірма такі ж багатства пропонувала, аби я лиш замовив два товари. А вони мені теж... І я зустрівач Новий Рік з двома гривнями в кишені, що правда, власноруч заробленими.

Самообман

Пити чарку наодинці вважається ознакою не лише аморальної поведінки, а й хвороби – алкоголізму. А брехати самому собі взагалі смішно. Та й не бовкнеш сам собі чогось зопалу, не подумавши. У ставленні до себе значно частіше застосовується правило “сім разів відмір”, ніж у ставленні до інших.

І все одно самообслуговування в брехні – явище непоодиноке. При цьому одразу ж відкинемо всілякі випадковості на кшалт: “Як це я обмішурився?”. “Наче мана якась напала”, тобто впадання в оману з власної вини, без впливу ззовні. Йдеться про цілком свідоме навмисне обдурювання самого себе, за повного знання й розуміння реалій.

Основними детермінантами самообману є:

– потреба в самозвеличенні (“Хвали мене, моя губонько, бо роздеру до вух”) (*Українське прислів'я*). А що робити, якщо ніхто тобі не співає “Осанну”?

– потреба в самовиправданні. Приводів для цього – безліч. Особливо, якщо на кожному кроці помиляєшся;

– невинуваті бажання уникнути небезпеки (“Он навіть страуси ховають голови в пісок”). До нього вдаються слабкодухі та ще й вдруге собі брешуть, намагаючись виправдати себе у применшенні небезпеки;

– лінь досягти якогось результату (в роботі, навчанні тощо), коли людина сама себе переконає, що краще так, як є;

– зображувана максимальна рішучість, якою прикривається мінімальне бажання щось змінити: “З понеділка – ні краплі в рот!”, “У Новорічну ніч сигарети за балкон і більше ти не побачиш...”;

– нездатність досягти якогось результату і самовиправдовування, звинувачуючи всіх і все: від несприятливих обставин до ще не народженої внучки. “Я міг би, чого ж! Але ж бачиш сам...”;

– потреба самовтіхи (“Та не так вже воно й погано...”). Людина сама себе втішає після добрячого облизня чи прочухана, і такою втіхою стають слова, патетично проголошені (подумки, звісно), а в них повно чеснот щодо себе, несправедливо ображеного, і зневаги на адресу кривдника, який виявився сильнішим чи опинився (незаслужено, звісно ж!) на вищому щаблі соціальної драбини. Автомонолог невдовзі вичерпується, бо пілюля підсолоджена, дуля в кишені показана і людина або ж бачить свого супротивника остаточно подоланим і відтак стає готовою до нових невдач, або ж визнає свої похибки і переходить до тверезого їх аналізу.

Самообман допомагає людям почуватися добре, справлятися з психічними травмами, підтримувати впевненість у можливості вирішення складних завдань. Здійснюється це двома способами: 1) легким перебільшенням своїх здібностей та перспектив; 2) переключенням з реальностей на ілюзії і навпаки, дотримуючись балансу міркувань і вчинків. Але деякі інші форми самообману шкідливі для себе ж. Упереджена інтерпретація подій полягає в тому, що люди схильні “привласнювати” геть увесь успіх і відмовляються брати на себе провину у разі невдач. Останнє ж пояснюють нещасними випадками, непевними обставинами, некомпетентністю когось іншого. Навпаки, успіху досягнуто завдяки своєму талантові, наполегливій праці, можливостям, які він сам собі створив. Студенти пояснюють низькі оцінки несправедливістю викладача, поганим сном перед екзаменом і ще багато чим. Гарні оцінки подають як справедливий підсумок їхніх знань, підготовки тощо.

Упереджене мислення полягає в тому, що люди у своїх висновках обмежуються лише тим, у що хотіли б вірити, і в такий спосіб обмежують оцінку певного явища. Разом з тим вони наводять докази своєї об’єктивності, щиро вірячи у власну неупередженість.

Найчастіше самообманом займаються юнаки. По-перше, тому що юнаки найбільше за інших піддаються самоспокушанню, самоомані. По-друге, їм імпонують благородні форми самообману, зокрема бойові кличі, бо поліпшують гарне самопочуття, створюють відчуття мужності, передчуття перемоги, тріумфу.

Своєрідним самообманом є аутотренінги, медитації, бо, створюючи штучний стан відсутності болю, болетворних проявів, люди активізують у такий спосіб психічні резерви організму, допомагаючи йому долати хворобу. Власне, на цьому ґрунтуються системи Норбекова, Ситіна та багатьох інших творців методик успішного самостійного психічного оздоровлення.

Оптимізм, самовпевненість, віра та інші форми самообману, які виходять за межі реальності, можуть бути і шкідливими, і корисними. Завищуючи оцінки шансів на успіх, можна реально збільшити ці шанси. Навпаки, надмірна самовпевненість, переоцінка можливостей змушують братися за непосильні справи, давати нереальні обіцянки, що часто й призводить до катастрофічних наслідків. Надмірний оптимізм, хоч і заважає адекватно сприймати реальність, зате поліпшує самопочуття, зміцнюючи здоров'я. Песимізм, бачення світу в чорних тонах, хоча й страшує інколи від зайвих прикросів, але ж добряче отрує життя і самій людині, і ближнім. Все залежить від уміння людини тримати самообман у безпечних межах (без розриву з реальністю), змушуючи його працювати не проти себе, а на себе.

Статистика

В ідеалі відповідно до своїх соціальних функцій статистика має бути найоб'єктивнішим, неупередженим математично точним числовим відображенням реальної дійсності. Її покликання – дати основу для аналізу і прогнозів в управлінській діяльності.

Ото ж бо й воно! Система управління має свою структуру, а в ній благополуччя нижчих ланок залежить не стільки від конкретних результатів їхньої діяльності, скільки від ставлення до них ланок вищих. Через це й перетворилася на форму (різновид) брехні, на засіб обдурювання можновладців підлеглими. Така статистика має не тільки давню історію. Вона, в міру вдосконалення майстерності обдурювати, породжувала на кожному етапі самовдосконалення відповідну реакцію: з боку публіцистів, народу, зрештою, й самих творців брехливої звітності.

Завідувачка свиноферми повідомила до контори колгоспу, що свиноматка дала приплід – шестеро поросят. Бухгалтер підготував звіт для районного статуправління й поклав на підпис голові колгоспу. Той повернув “на коригування”:

– Не піде. Засміють нас з таким припгодом. Ну, подумай сам. Статистичне зведення щодня читає сам перший секретар. Для району подай хоча б вісім.

В районі, звітуючи перед областю, зазначили десять. Область у зведенні для Києва подала дванадцять. Київ доповів Москві, що свиноматка має чотирнадцять поросят.

Настала осінь і в Москві розподіляють тушки відгодованих свиней. “Дві маємо закласти в держрезерв, дві віддаємо Міністерству оборони: казарму треба годувати. Дві залишимо собі для столиці. А решту хай розподіляє Київ на свій розсуд”.

Анекдот гуляв просторами Радянського Союзу, бо мав реальне підґрунтя: приписки в статистичній звітності набули таких масштабів, що М. С. Хрущов провів пленум ЦК КПРС, присвячений боротьбі з ними. Після пленуму один із секретарів обкомів партії, який щойно одержав зірку Героя соціалістичної праці за великі досягнення області в сільському господарстві, а на пленумі був підданий критиці, застрелився.

Однак ніщо не змінилося. Приписки як метод брехливої звітності існували і навіть відбилися в поговірках: “Є просто брехня, є велика брехня, є статистика і є політика”, “Статистика – це те, що міг би мати кожний, якби все так і розподіляли, як звітують”.

Отже, статистика як різновид офіційної брехні є одним з пороків соціалістичної системи? З висновком зачекаємо. Але ідеологічне підґрунтя вона мала. Один з лідерів КПРС так і сказав: “Нам не треба потьомкінських сіл. Але ж і знижувати пафос соціалістичного будівництва не слід”. Звідси випливає цілком практична настанова: картина у звітах повинна мати оптимістичні параметри. І на місцях той-таки перший секретар райкому партії зауважував: “У нас статистика, м'яко говоря, не вельма точна”.

Як бачимо, ні “згори”, ні “знизу” керівники не вимагають спотворювати звітність, займатися приписками. Вони лише орієнтують на деяке коригування, бо не можна ж виглядати гірше за інших або гірше, ніж учора. Так політика визначала істинність статистики. Практика довела її до абсурду, до найвишуканішої форми брехні.

То в минулому. Нині, в період розгорнутого будівництва капіталізму, інакше. Статистика має бути такою, і вона стала такою, щоб керований народ нічого не знав.

“Прочая” братія

Брехенька – вигадка, щоденне незначне відхилення від істини з метою викрутитися (“Хто вміє вкрати, той уміє і брехеньку скласти”). Виокремлюють деякі різновиди:

– *романтична* – брехун вірить у сказане більше, ніж його адресат. Той знає про це, однак сам дуже хоче вірити. Ба, часто й сам провокує брехеньку запитаннями типу: “А як дуже ти мене любиш?”;

– *ритуальна* – одна з головних цеглинок у фундаменті сімейного спокою (“О, люба, як мені набридло щодня затримуватися на роботі! Але ж де гроші брати...”);

– *виправдальна* – з нещасним обличчям і чесними очима винуваець клянеться екзаменаторові (начальникові, інспекторові ДАІ тощо), що це вперше, що все усвідомлює і тому це востаннє;

– *дружня* – з робленим оптимізмом доводять близькій людині, що все гаразд (“Дороженька, навпаки – ця зачіска (сукня, помада та ін.) тобі пасує найкраще”);

– *самобрехня* – “Ще одну цигарку (чарку) і все. З понеділка кидаю назавжди”;

– *і ще мільйон схожих*. У кожного з мільйонів людей і кожного дня.

Верзіння – від верзти дурниці. В російській мові є цікавий відповідник “галиматъя” від фр. *qalimatis* – плутанина, верзіння. Цікава історія його походження. В літературну мову слово впроваджено близько 1580 р. М. Монтенем у значенні “незрозумілий жаргон” на означення студентських навчальних диспутів, що проводилися у формі півнячих боїв. Деякі дослідники вважають, що російська “галиматъя” походить від фр. *qalimafree* – бурда, погано приготовлена страва.

Але ще жив у Парижі лікар Галлі Матъє, який умів смішити хворих так, що вони від сміху виліковувалися. Згодом він перестав приймати пацієнтів, але сміхотерапію розвинув письмово: розсилав пацієнтам листки, в заголовку яких було надруковане його ім’я, а в тексті містилися каламбури та жарти, що мали зцілюючий вплив.

Версії (від лат. *verso* – тлумачу, зважую) – одне з кількох можливих, відмінних одне від одного тлумачень або пояснень якогось явища, окремих подій чи фактів. В оцінці кожного з них можливі кілька версій, які перевіряються. Достовірною вважається та, яка підтверджується фактичними даними, інші відкидаються. Є одним з інстру-

ментів у слідчій практиці, в наукових дослідженнях та деяких інших сферах як складові гіпотези щодо можливих варіантів розвитку подій чи поведінки людини. Використовувані в публікаціях засобів масової інформації, версії стають джерелом поширення чуток та пліток, бо перетворюються на здогадку, якій журналіст надає достовірності, подаючи або видаючи припущення як dokonані факти.

Викрут – виверт, хитрощі, хитрування. “Хто має викрути, не піде в рекрути” (старовинне прислів’я).

Відписка – формальна відповідь на скаргу. Бюрократи управлінці стали надзвичайними майстрами відписки. Це різновид брехні, призначення якого полягає в уникненні розв’язання проблеми по суті.

Віроломство – моральна якість, за якої людина свідомо порушує взяті на себе зобов’язання. *Синоніми*: підступність, зрадництво.

Гіпербрехня – настільки неймовірна вигадка, що після неї найгірше з можливого сприймається як благо, а звичайна брехня – нічого не значущою дрібничкою. Наведемо приклад.

Чоловік везе дружину до пологового будинку. Та з-поміж стогонів і зойків каже:

- Дорогий, я боюся, що у мене народиться негр з двома головами.
- Та не хвилюйся, це нерви. Ти, певно, мариш. Все буде гаразд.

Приїхали. Чоловік сидить у передпокої, чекає. Нарешті виходить медсестра і мнется:

- Ммм... це... у вас народився... ну, як вам сказати...
- Що??? Негр з двома головами???
- Та ні, з однією.
- Ну, слава Богу.

Гіпербрехня-2 – переведення стрілок на 180 градусів, тобто перенесення своїх вад на того, хто на них вказав.

– Мадам, заберіть геть свою собачку: по мені вже блохи скачуть, – чоловік висловився дещо обурено й дещо алегорично. Та тут же й отримав:

- Масик, ходімо геть: у дяді блохи, ще й на тебе нападуть.

Метод давній, перевірений тисячкратно й ефективний. Особливо в критичних ситуаціях, коли людям ніколи, немає потреби та й бажання розбиратися, хто в кого шубу вкрав. Головне – гучніше за всіх волати: “Тримайте злодія!”.

Дезінформація (фр. des – префікс, що означає знищення, видалення чи спотворення чогось). Свідоме, навмисне поширення, зазвичай у ЗМІ, неправильної інформації з метою ввести громадськість в оману. Інформаторові, як правило, відома істина і вона протилежна повідомлюваному.

Декламація (лат. deklamo – вправляюся у красномовстві). Малозмістовна пишномовна промова або стаття.

Демагогія. В давній Греції це слово означало одне – керівництво народом. А в недалекі від нас часи перетворилося на засіб впливу на маси людей шляхом введення їх в оману нездійсненними обіцянками, популярними гаслами, навмисним викривленням фактів. Це різновид лицемірства в політиці, спекуляція на інтересах народу, апеляція до нищих спонук людей з використанням безвідповідальних програм та проєктів. Один з основних агітаційних методів під час виборчих кампаній. В авторитарних суспільствах складає основу державної політики.

Дисонанс – те, що не відповідає чомусь, порушує гармонію чогось.

Дифамація (лат. diffamatio, від diffamo – позбавляю доброго імені) – оголошення, як правило, в засобах масової комунікації реальних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина або установи, організації.

Отже, дифамація і наклеп – це не одне й те саме. Знак тотожності між ними стоїть у тім випадку, коли оприлюднюються вигадки. А коли обнародуються **реальні факти**, які справді мали місце, то дифамація є різновидом правди. І не її вина, що внаслідок її публікації хтось буде зганьблений. Про свою честь та гідність той хтось мав би дбати сам, завжди, а не після обнародування його ганебних вчинків.

Домисел – думка, заснована на припущеннях, розмірковуваннях. Набуває значення брехні залежно від **умислу**, мотиву.

Донос – відомості, які подає хтось таємно для звинувачення кого-небудь у чомусь. Зазвичай не обходиться без олжі, інсинуацій. Порожденний владно-підвладними стосунками. Як правило, авторами доносів стають безхребетні пристосованці, хамелеони, що не зупиняються ні перед чим, аби за будь-якого повороту ситуації виявитися першим. Ну, в крайнім випадку, хоча б утриматися “на плаву”.

Егоїзм – себелюбство, нехтування інтересами інших людей заради задоволення особистих інтересів і прагнень. В даному випадку

має значення механізм явища і перебільшення своїх інтересів та потреб настільки, що вони не лише домінують над розумінням потреб інших людей, а стають єдиними, єдино можливими. Про яку вже істину у стосунках, у сприйнятті навколишнього тут може йтися.

Еківок (лат. *aequivocus* – двозначний). Давні римляни означали цим словом щось багатозначне, з двома чи й більше смислами. І сьогодні це двозначний натяк чи означення, яке має два або кілька значень, а попросту – викрут. Надзвичайно часто застосовується в публічних заявах політиків.

Загальники – слова і фрази, які не містять конкретики. Вживаються з метою приховати сутність чогось, затінити її, закамуювати. “Бо я ще маю зайти до одного чоловіка, віднести йому дещо та взяти там щось...”. Це на рівні побутового спілкування. А на рівні загально-суспільному, на рівні політичного лідера це “дещо” і “там щось” трансформуються в “реформи”, “нова політика”, “інтереси”, “невпинний прогрес, розвиток” тощо. Масована брехня тепер називається інформаційною безмежністю, інформативно-комунікативними технологіями тощо.

Закид – непряме звинувачення в чому-небудь, опосередкований докір, осуд.

Зловтіха – зловлива радість з приводу чийось невдачі, чийогось нещастя.

Інтрига – потаємні, переважно непорядні дії і вчинки, спрямовані на досягнення певної мети.

Кляуза – дріб’язкова сварка, чвари через плітки, наклепи.

Кривда – несправедливість, образа, незаслужено заподіяна матеріальна або моральна шкода (“Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей”); неправда (“Чия правда, чия кривда, і чиї ми діти”) (Т. Шевченко).

Кулуари (фр. коридор) – приміщення у громадських будівлях, розташовані окремо від залу, які призначені для відпочинку, неофіційних зустрічей, обміну думками тощо. Цей обмін більш відвертий, він не протоколюється. Тобто в залі говорять те, що треба, а в кулуарах – те, що думають. А буває, навпаки. Хто їх розбере цих політиків, коли вони щирі, а коли натягують машкару.

Легенда – те, що здається неймовірним, вигаданим.

Лестоці – нещире вихваляння кого-небудь, підлабузництво. Похідні: *лест* – (“лестом заходити” – обдурювати, улеслюючи); *лес-*

тиво (“Найгірший народів ворог бува той, хто лестиво вихваляє нас, щоб ми не по правді про себе думали”) (Б. Грінченко); *лестун* (“Поки в коморі єсть і в скрині, лестун потреться в сій хатині”) (Б. Грінченко); *підластий* – вкрадливий, улесливий; *підлабузнюватися* (“Підлабуз- нивсь до горлиці горобець, наче справді запорозький молодець”) (Л. Глібов). Отже, лестоці використовуються в корисливих цілях.

Лицемірство – нещирість, розходження слів і діла, прикривання нищих вчинків показними чеснотами. Синонімічний ряд складається зі слів: лукавність, нещирість, двоєдушність, облудність, фальшивість, фарисейство, святенництво.

Лукавство – хитрість, нещирість, але з дещо доброзичливим відтінком: напр. у жінки – грайливість. Похідні: лукава – *хитрячка*, з *лукавинкою*, з *хитринкою*.

Луска – так кажуть про щось зовнішнє, що прикриває справжню суть, якості чого-небудь.

Мана – ілюзія, омана, примара, марище, марюка, почвара, по- ява, привид, марево, фантом. Похідні: *примарно* – *облудно*; *примарли- вий* – *оманливий* (примарне видіння, облудна сподіванка, уявна небез- пека); *ману пускати* – *дурити*, *відводити очі* (“Еней пустив на нас ма- ну”) (І. Котляревський), *удаватися в химери*, *химерити*.

Манівці – обхідний непрямий шлях. “Збивати на манівці” – спрямовувати на неправильні вчинки. “Говорити манівцями” – гово- рити натяками, непрямо.

Намова – наущення, обмовляння (“Та намова доконче була, бо він сам не годен те зробити”) (А. Свидницький).

Напасть – не просто біда, нещастя чи халепа, а й наклеп, наго- вір, обмова. “Напасть натягає на мене”, – кажуть на Волині.

Напівправда – найпідступніший засіб обдурювання. Елемент правди з акцентацією на ньому створює у реципієнта, в масовій ауди- торії сприйняття, що все інше в тексті також правда. Хоча все інше якраз є цілеспрямованою вигадкою. А в цілому розрахунок точний. Особливо, якщо брехун спілкується з локшиноїдом.

Натяк – слово або вислів, що не повністю розкриває думку то- го, хто говорить, або сутність сказаного. Про них треба здогадуватися. Народна поговорка “Навтяки буряки, щоб дали капуста” про тих, хто говорить одне, а бажає іншого.

Недовіра – сумніви у правдивості. Синонімічний ряд складається зі слів: *недовір'я, неймовірність* (“Не йму віри”), *підозріливість, непевність*.

Обіцянка – своєрідний різновид брехні. Поширена у всіх сферах соціуму: передвиборні обіцянки, управлінські, побутові та ін. Перетворилися на стиль життєдіяльності.

Облуда – примара, оманливий вигляд. Зовні здається начеб усе гаразд, а в сутності немає того, що має бути. Синонімічний ряд складається зі слів: *лицемірство, удаваність, прикидання; похідні: удавальник, облудниця*. “Який тепер світ облудний!”.

Обмова – надання розголошу потаємному, інтимному; пустити недобру славу. Синонім: *поговор*.

Олжа – вигадка, вигадування, вимисел (“Ну як стерпіти отаку олжу!”) (Л. Костенко); ошуканство, облуда, обман.

Омана – хибне сприйняття дійсності інакшою, ніж вона є, зумовлене неправильним відображенням її органами чуття. Помилкова думка, самообман. Синоніми: *хибна думка, помилковий погляд, похибка, осліплення, засліпленість*. (“Обмарило”, “Мара”). Але: “Вводити в оману” – навмисне створювати помилкове уявлення, обдурювати.

Ошуканство – навмисне спотворення власних думок, почуттів чи поглядів з метою обдурити задля власної вигоди. Брехун висловлює ошуканські твердження з певним умислом, з конкретним наміром одурити. Синоніми: *обман, дешева риторика, підлог, фальшивка, шарлатанство*.

Пересуди – обговорення когось чи чогось, пліткування, “перемивання кісточок”.

Підмова – підбурювання, намова до чогось.

Підступ – вчинок з метою обдурення; хитрість.

Пляма – те, що вкриває ганьбою, безчестить.

Правдобрехня – може, це неологізм, запроваджений мною. Так це чи ні – пишу його одним словом, не через дефіс і тим паче не окремо (скажімо, “правда і брехня разом узяті”). Як повідомлення воно єдине, як дія – нерозривне, одномоментне, як явище – неподільне. Навіть в ході аналізу важко піддається розчленуванню. Цей новітньо-старезний монстр, такий собі філософсько-етичний кентавр полягає ось у чому. Брехня (однозначна! Без найменших домішок! У чистому вигляді!!!) подається з такою силою віри в істинність сказаного, з такими наборами аргументів, епітетів, натуралістичних зображень тощо,

що у правдивість повідомлення вірять не лише ті, хто слухає, а й сам брехун. У нього обсяг зумисної деформації реалій порівняно з обсягом доказової бази надзвичайно мізерний. Це по-перше. По-друге, бажання і вже звичка видавати себе правдолюбом виливаються у відповідні форми повідомлення. Плюс іпостась високого державника... Відтак стовідсоткова брехня подається як стовідсоткова правда й не що інше.

Прикидання – удавання, облуда, удаваність.

Софізм – логічний виверт, який навмисне імітує, наслідує формальну правильність мислення, щоб видати хибне міркування за істинне. Софіст використовує підміну засновків, гру на двозначності слів, ігнорує контексти міркувань, їхню конкретність. Буквальне ж значення терміна в перекладі зі старогрецької – майстерність, уміння.

Фантастика – 1) створені уявою думки, образи, поняття, в яких реальність виступає в перебільшеному чи незвичайному вигляді; 2) щось надумане, нереальне, нездійсненне.

Химера – порожня мрія, гра фантазії, плід уяви.

Шахрайство – обман зі зловживанням довірою, здійснюваний з корисливою метою. Синоніми: *афера, викрутні, плутоці, крутіство, крутня, махлярство, крутарство, лукавство, шельмівство*.

“Дійові особи”

Баламут – синонімічний ряд складається зі слів: *каламут, чвари, хвилювання, масові збурення*. (“Щоб під каламутний час людським добром пожитися”) (П. Куліш).

Брехач – брехачка, брехунець, брехля, брехуняка, брешко. (“В брехуни пошився”; “Брехун бреше, а дурень віри йме”); ошуканець, дуривіт, хараман.

Брехня – балда, бомба (неприємна інформація, компромат), заліпуха, лажа, локшина.

Брехун – андерсен, брехошник, скиляшник, гунтай, обманщик, лажавий; *жіноче*: гунтиця, скилунка.

Дворушник – особа, яка приховує свої погляди, справжні наміри і під личиною відданості одній стороні діє на користь іншої, ворожої, сторони.

Дурисвіт – обманщик, ошуканець. Синонімічний ряд складається зі слів: *дурилюд, дурновіс, крутій*. (“Хотів би правду людям говорити, – ведмедем дурисвітчина реве”) (П. Куліш.)

Кругтій – шахрай, плутяга, крутар, махляр, хитрун, шельма, шалапут, гунцвот, гунцвол. (“Плут безбожний з собою всіх шахраїв веде”) (І. Котляревський). “Та воно, мабуть, є такі махляри, що не тільки таскають гроші з кишень, а й роблять їх”) (Б. Грінченко).

Лицемір – дволика нещира людина, яка вдає доброчесну, широсердну. (“Лицеміре, перш вийми в себе самого з ока ломаку”) (Святе Письмо Нового заповіту. Гл. VII).

Підбрехач – помічник брехуна. Молодший староста на сватанні. (“Я буду починати брехати, а ти підбріхуй”) (Г. Квітка-Основ’яненко).

Пустобрех – вигадник нешкідливих побрехеньок. Від його брехні нікому ні холодно, ні жарко. Посміялися та й годі.

Хамелеон – людина, яка легко й безпринципно змінює свої погляди і думки, але з міркувань власної вигоди.

Хитрун – людина, яка досягає своєї мети непрямыми шляхами, обманом. Синонімічний ряд складається зі слів: *хитряк, хитрик, кругтій, хитрюга, спритник, дойда, викрутень, махляр, крутар*. Похідні: *хитруватий, з хитринкою; хитрити, крутити; хитромудроці, хитроці*.

Шарлатан – той, що видає себе за знавця чого-небудь; дури-світ, ошуканець.

Шельма – вживається як у чоловічому, так і в жіночому родах (“Стоїть шельма розлучниця, з милим обнялася”) (П. Чубинський). Синонім: *гунцвот*.

Ябеда – донощик. В далекому минулому – письмовий позов до суду. (“З пірцем ходить та ябеди за чвертку горілки пише”) (“Основа”, 1862, т. V, с. 23).

Означення, властивості

Багатомовний – той, що любить багато говорити, багатослів’ям напускати туману, затьмарювати, затуманювати істину.

Вульгарний – спотворений, перекручений (щодо змісту).

Злосливий – недобррозичливий, злобний, любить дошкулити, сказати щось ущипливе.

Кривий – у переносному значенні: криве слово, кривити душею, кривоприсяга. (“Він перший вас за кривду покарає, дарма, що ви кривили задля нього”) (П. Куліш). “Не свідкуй криво”, те саме: не виступай лжесвідком (Святе Письмо Нового заповіту. Вірш 19).

Криводушний – несправедливий, безсовісний. (“Родились ви на світ зрадливі, з утроби вийшли криводушні”) (П. Куліш).

Лукавий – підступна людина; фальшивий, схильний до злих, хитрих замірів, той, що таїть підступні наміри. Похідні: *лукавити* – *хитрити*, *кривити душею* (“Ми не лукавили з тобою. Ми просто йшли. У нас нема зерна неправди за собою”) (Т. Шевченко); лукаво, підступно (“І небилиці вимишляєш, народ лукаво весь лякаєш”) (І. Котляревський).

Підлесливий, улесливий – надмірно запобігає перед кимось, незаслужено вихваляє когось, щоб піддобритися.

Під’юджуваний – підохочуваний чиймись словами до негарних вчинків. Похідні: *піддрочувати*, *підструнчити*, *підмовляти*, *підбурювати*.

Хитрий – хитрою може бути лише розумна людина. Звісно, немає правил без винятку, недарма ж склалася поговорка: “Хоч дурний, так хитрий”. Загалом же хитрощі – якість інтелекту, гнучкого розуму.

Здебільшого призводить або підштовхує до брехні.

Жіночка запізнюється на роботу. І щоб не бути зафіксованою на центральному вході, схитрила: пройшла через бічний. Заходить до свого кабінету, а там вже чекає начальник.

– А я в туалет виходила! А що, не маю права?

Збрехала експромтом, доволі нахабно, загалом – примітивно. Не те, що героїня наступної оповідки.

Суд розглядає справу про розлучення Зайця з Лисицею. Суддя запитує позивача:

– Чому Ви розриваєте шлюб? Які Ваші аргументи?

– По-перше, вона хитра. По-друге, рижа. По-третє, вийшла за мене вже не дівчиною і це остаточно псує стосунки.

Суддя запитує Лисицю:

– Що Ви можете сказати у відповідь?

– Заєць, як завжди, все плутає. По-перше, я не хитра, а розумна. По-друге, я не рижа, а золота. А по-третє, яке ж золото без проби?!

Гнучкість розуму безумовна. І суцільна брехня.

Дії в брехні

Баки забивати – дурити, заплутувати когось, заговорювати несуттєвою інформацією, відволікаючи увагу від головного, важливого.

Бачити в рожевому світлі – ідеалізувати щось, не помічати в ньому хиб, вад.

Брехати – авридити, баки забивати, баланду запускати (ганяти), брехочити, гнати арапа (біса, бодягу, платівку, фуфло), бузити, вісьмерити, грузити, заливати, лабати, *лапшати* (вішати “лапшу” на вуха), клеїти, ставити/тулити горбатого, розводити, скилячити, травити.

Вести в оману (задурити голову) – змусити помилково сприймати дійсність чи сутність чогось.

Верзти нісенітницю – говорити казна-що.

Взути – нахабно обманути, хитрощами видурити гроші чи ще щось.

Взяти на пушку – вигаданим фактом збити з пантелику й змусити зізнатися у чомусь.

Видумувати – говорити щось вигадане, створене в уяві, те, чого немає і не було. Але це ще не сама брехня, бо вона – навмисне спотворення чогось відомого.

Випаскудити – облили лайном.

Вішати собак – приписувати комусь вигадану вину.

Водити за ніс – вабити обіцянками, обманювати тривалий час, давати порожні обіцянки.

Втерти окуляри – переконати в реальності вигаданого.

Ганити (*гудити*) – осуджувати за що-небудь. Коли справедливо, а коли й занадто, перебільшено.

Глузувати – уїдливо насміхатися з когось, в’їдливо висміювати. Без перебільшень не обходиться.

Гнати порожняк – говорити дурниці (порожняк – беззмістовна брехлива інформація).

Гнати пургу (химери) – говорити (писати) дурниці, нісенітницю. Є щось абсурдне; навмисне дурити, переконано говорити зовсім не те, аби завести в заблуд.

Гнути кирпу – перебільшувати свою значущість, зазнаватися.

Гнути спину – принижувати себе перед кимось. “Не туди гне” – веде розмову вбік від суті, натякає на щось інше.

Грузити – повідомляти велику кількість несуттєвої інформації.

Двоїти – крутити словами не відмовляючись від протилежних тверджень. (“Він раз каже так, а раз – інак: він сам двоїть”) (Б. Грінченко).

Дурити – вводити в оману.

Загострювати суперечності – робити їх більш напруженими.

Закрити очі – навмисне не помічати чогось, не звертати уваги на щось.

Закусити язик – стриматися від висловлення, втриматися від вияву якихось почуттів.

Залишити в дурнях (з носом), пошити в дурні – обманути.

Замазувати рот – спонукати когось мовчати про щось, діючи звичайно лестощами, а то й підкупом.

Замастити очі – улесливими словами ввести в оману.

Замилювати очі – навмисне приховувати хиби, недоліки, обманювати.

Замовляти зуби – розмовами навмисне відволікати увагу співбесідника від чого-небудь, вводити в оману, обманювати.

Замовчувати – навмисним мовчанням приховувати щось, не давати довідуватися про щось.

Запаморочувати (заморочити) голову – позбавляти можливості ясно міркувати, тверезо оцінювати дійсність.

Заплющити очі – не звертати уваги на щось важливе, навмисне не помічати чогось суттєвого.

Заплямувати – зганьбити, знеславити.

Затуманити – 1) робити незрозумілим, неясним; 2) позбавити можливості достеменно розібратися в чомусь.

Затьмарити розум – зменшувати здатність ясно мислити, тверезо сприймати дійсність.

Заяложувати – позбавляти що-небудь глибокого змісту, опошляти внаслідок повторювання раніше сказаного кимось іншим.

Зводити з розуму – позбавляти можливості тверезо міркувати через сильне захоплення кимось або чимось. Можна ж і навмисне викликати захоплення.

Злословити – пліткувати, займатися пересудами; недоброзичливо, зло говорити, висловлюватися про когось.

З медом та з маком промовити – облесливо сказати.

Ідеалізувати – зображувати дійсність кращою, ніж вона є насправді, наділяти когось або щось ідеальними рисами.

Каламутити воду – вигадками, олжею вносити з корисливою метою розлад, неспокій. Бо в каламутній воді рибка гарно ловиться.

Капостити – свідомо завдавати прикрості, робити неприємність не тільки словами, а й діями.

Кинути – обманом щось видурити: гроші, речі.

Клепати – поширювати брехливі чутки, обмовляти.

Колоти очі – дорікати чимось, викликати роздратування неістинним. Але: “Правда очі коле”.

Кривити душею – лицемірити, бути нещирим.

Крити – тримати в таємниці щось, приховувати.

Курити фіміам – підлещуватися до когось, перебільшуючи заслуги, нехтуючи іншими реаліями.

Лащитися – лестощами домагатися чиеїсь прихильності з метою одержати якусь вигоду. Про яку істину тут можна говорити, коли він “в очі як лис, а за очі як біс” (лисом називають хитру, лукаву облесливу людину).

Лихомовити – злословити, негарно говорити про когось.

Мазати – бруднити вигадками, оббрівувати.

Міряти всіх на один копил – однаково підходити до оцінки різних людей, явищ, обставин, не зважаючи на їхню сутність.

Навішати на вуха локшини – надурити легковірних вигадками.

Наговорювати – щось кому-небудь таємно розповідати. Робити наговор на когось, поширювати плітки про кого-небудь. Синонімічний ряд складається зі слів: *нашиптувати, піддрочувати, підструнчити, підмовляти, підбити* (на щось негарне). (“Наговорив на нього сім мішків горіхів”) (А. Свидницький).

Нагріти – шахрайством видурити гроші, речі.

Накрити мокрим рядном – зненацька накинутися на когось з лайкою, докорами. Тим паче, що рядно – це грубе полотно з товстої низькосортної пряжі. А ще як мокре, то важке. Отака й та лайка: груба та важка.

Натягати шкурку на кисіль – з натяжкою стверджувати щось. За допомогою псевдоаргументів.

Неславити – використовуючи лжеінформацію, ганьбити, позбавляти доброго імені.

Ницювати – вивертати, робити навпаки, в т. ч. й словесно. Звідси – ниций – підлий, низький (“Чортяці ницу душу продаєш”) (П. Куліш).

Обвести (обернути, обкрутити) круг пальця – спритно обдурити, обхитрувати кого-небудь.

Обдурити – взути, відшампурити, влупити на вірочку, кинути, наколоти, розвести.

Обдурювати – обманювати. (“Обдурювати якось ніяково, та ще й гріх”) (І. Нечуй-Левицький); арапа запроваляти, вішати локшину на вуха, втирати окуляри, мохати, свистіти, туманити, фуфлито, фуфлю гнати, шахрувати.

Обезглуздити – брехнями позбавити розуму. (“Який вас обезглуздив кат?”) (І. Котляревський).

Об’єгорити – одурити, обманути.

Обжулити – обікрати з допомогою обману, шахрайства.

Обзивати – називати лайливими словами. А людина ж інакша. Та й взагалі: що ми знаємо один про одного, щоб отак...

Обійти – досягти більших успіхів обманом, нечесними методами.

Обкидати болотом – незаслужено ганьбити, неславити.

Облапошити – нахабно обікрати, увійшовши в довіру.

Обливати грязюкою (поміями, брудом, лайном) – несправедливо ганьбити, використовуючи найбрудніші слова, чутки, плітки та намови.

Облигувати – оббріхувати.

Облихословити – очорнити, озлословити. (“Та бодай їх путь заклекотіла, як вони мене отак облихословили хтозна за віщо і про що”) (Б. Грінченко).

Обманювати – вводити в оману. (“Наталка обманювала вас, коли казала, що ви їй нерівня”) (І. Котляревський); вшуковірити, гунтати, обкаліючити, обцемберувати, підштурхати, провести.

Обмарити – заморочити голову, одурити. Синонімічний ряд складається зі слів: *обмахлярувати, обмахлювати, обмахорити, обдурити*.

Обмішурити – одурити.

Обмовляти – говорити про кого-небудь щось погане, неславити, несправедливо звинувачувати. Синонім: *осуджувати*.

Обмовлятися – ненароком чи помилково висловити те, чого не треба було говорити, проговорюватися, помилятися на слові.

Ображати – зневажливим висловлюванням або негарним вчинком навмисне або ж ненароком завдавати кому-небудь душевного болю, моральної травми.

Обсміювати – кепкувати, злословити, обмовляти. (“Судили, хвалили, трохи обсміювали”) (І. Нечуй-Левицький).

Ославлювати – поширювати погані чутки, плітки про кого-небудь, неславити.

Осліплювати – справити сильне враження на кого-небудь, позбавляти почуття реальності, здатності правильно оцінювати факти.

Осліпнути – не брати до уваги очевидних фактів, втративши почуття реальності (від надмірної любові, гніву, отупіння тощо).

Охмурити – ввести в оману.

Ошукувати – обдурювати, вводити в оману; **ошукуватися** – себе одурити. (“Пошитися в дурні”; “Ходив по шерсть, та вернувся стриженням”) (*Українське прислів'я*).

Перехитрувати – виявитися більш хитрим за іншого хитруна. Буває, і себе можна перехитрувати.

Підспівувати – улесливо підтримувати кого-небудь, підтакувати комусь.

Підсунути ковпака – подати ложні факти, докази.

Плескати (плести) – говорити небилиці, нісенітниці, неправду. (“Плести сухого дуба”, “Правити смаленого дуба”, “Плести мандрони”).

Плутати – змішувати, нелогічно, неясно говорити; приймати одне за інше.

Пошити в дурні – обманути, одурити.

Правити теревені – говорити дурниці. (“Чого передо мной лукавиш / Не дівочка я двадцять літ / І теревені-вені правиш / Щоб тільки заморочить світ”) (І. Котляревський).

Провести – когось на чомусь одурити.

Робити з мухи слона – дуже щось перебільшувати.

Розносити (розпикати) – давати комусь догану, дуже картати, гостро критикувати, лаяти.

Склеїти дурня – зобразити невинного чи простачка.

Теревені розводити – займатися несуттєвими розмовами, теревенити, точити ляси.

Тримати язик за зубами – не говорити зайвого, бути обережним у висловлюваннях. По суті – приховувати істину.

Хвастати – підкреслювати свої якості, хороші риси характеру, замовчуючи погані; хвалитися.

Хляпати язиком – пліткувати.

Ходити околяса – обходячи, ухиляючись. В прямому значенні може застосовуватися, скажімо, щодо танцю: “Пішов наш Савка вихилясом проти Тетяни, аж тремтить; вона ж від нього околяса”) (А. Метлинський). Але найчастіше вживається у переносному значенні, коли людина ухиляється від прямої відповіді на незручне для неї запитання. Тоді й “ходить околяса”, тобто говорить, що завгодно, але тільки не те, про що її питають.

І де тепер той Іммануїл Кант з його рафінованою істиною, всезагальною законслухняністю й тотальною правдивістю? Там, де нішня Німеччина.

А де ми з отаким арсеналом? На задвірках цивілізації.

Узагальнена типологія

Вельми важливе питання впливає із спостережень за поведінкою людей. Чому вони негативно ставляться навіть до слова “брехня”, не кажучи вже про явище, означуване цим словом?

Пильніші спостереження підказують, що люди не відділяють суть феномена брехні, по-перше, від причин, мотивів та спонук, які змушують людину спотворювати сутність чогось там; а по-друге, від наслідків, впливів, конкретних результатів ложного повідомлення. Вдумаймося в назву казки “Правда і Кривда”. Одразу ж виникає питання “До чого тут кривда?”. Це слово аж ніяк не є антонімом правди. І зміст казки не дає на це відповіді, адже там йдеться про праведний спосіб життя, з одного боку, і кривдницький (звісно, щодо інших), з другого. Отже, слід розділити феномен з його причинно-наслідковими зв’язками на три частини і проаналізувати окремо.

Інший суттєвий аспект. Чого домагається людина, спотворюючи сутність факту? Чого вона прагне, проводячи навмисні препарації інформації, яку вона отримала?

Оскільки тих прагнень – незліченна кількість у кожній з незліченного числа людей, то і брехня многолика, многоглава, всюдисуща, всепроникна. Які якості речей суших не візьми, вони, здається, властиві і їй. Куди не кинься – і вона тут: то лагідна, мов вода, то надоїдлива, як муха, то ніжніша музики, то грубіша обуха. Вона скрізь, вона всяка, вона – **ВСЕ**.

Так і злякатися можна, якщо уявляти брехню у вигляді всемогутнього Хаосу. А ми давайте спокійненько будемо розглядати кожен її

прояв та розкласти по полицках – дивись, у впорядкованому та заштабельованому (ще й з бирками на ящичках!) вигляді вона стане зрозумілішою. Та й поменшає. Та й спроститься.

Почнемо з того, що брехня – це лжеінформація, яка поширюється між людьми в процесі їхнього спілкування. Отже, це навмисне спотворена інформація, поширювана з певною метою. Тому маємо типологізувати брехню:

1. За ціллю.

Насамперед слід відповісти на запитання: що хоче, якої мети бажає досягти людина, свідомо, навмисне відходячи від істини? Чого вона бажає обраному об'єктові: добра чи зла? Спотворюючи істинний стан речей, людина цим самим прагне: заподіяти комусь шкоди; принести комусь (у т.ч. й собі) користь; не ставить ніякої мети. Відтак вся спотворена інформація поділяється на дві великі (та, ой, як не рівновеликі) групи: *добродійну* (“білу”) і *зловмисну* брехню.

Ще давньогрецький філософ Епіхарм зауважив: “Брехня нешкідлива, якщо вона на користь тому, хто її каже, і не на шкоду тому, хто слухає”. Так-то воно так. Але... По-перше, історія не донесла, що саме (за змістом) мав на увазі мудрець. По-друге, чому б йому було не уточнити: за умови, що об'єктом брехні є цей другий, котрий слухає. А якщо перший каже, маючи на оці корисливу ціль, другий слухає, бо його це не обходить (як йому здається; насправді ж йому вішають на вуха локшину, а отже, вважають за дурня), а об'єктом є третій, котрого “поливають”, що й відбувається найчастіше. Тоді це як?

Життя дає багату палітру використання брехні на благо тому, кого обманюють. Хірурги говорять між собою про те, що операція йде до успішного завершення, насправді лиш розпочавши її, аби пацієнт спокійніше переніс найважчий етап, який ... ще попереду. Виник навіть метод лікування – плацеботерапія, коли хворому дають начебто надзвичайно ефективні ліки, які насправді аж ніяк не впливають на організм. Та він одужує, бо мобілізуються основні стимулятори: психіка пацієнта, його віра в дію ліків.

Немає, напевно, педагога, який би не стимулював учня, свідомо завищуючи його успіхи. Дещо завищуючи, не переходячи межі між підхвалюванням і захвалюванням. Батьки теж підхваляють малюків у перших спробах ходити, читати, рахувати, робити будь-що корисне. Самі ж бачать мізерність тих спроб, але без того перебільшення не

можна обійтися: дитя справді зростає як особистість, коли росте у власних очах.

Вихована людина уникає широкого розголосу своїх добропорядних вчинків, і таке приховування істини є показником її високої культури, а не лише скромності як риси характеру. Можна наводити безліч ситуацій, в яких свідомо спотворюється істина, але з порядною чи й благородною метою. Добродійна брехня застосовується в інтересах того, кого обманюють, і є виразником загальнолюдських моральних цінностей, тобто не відхиляється від них. Хвала їй! І слава благородним брехунам!

2. За призначенням.

Одноцільова. Має на меті розв'язати якусь проблему брехуна.

Багатоцільова. Використовується для розв'язання кількох різних проблем.

3. За мірою поширення.

Міжособова. Від вуха, до вуха. “Моя мама говорила, що ти волюцюга”.

Внутрігрупова. Ложна інформація, яка циркулює всередині соціальної групи. Але ж тоді слід пояснити, що соціальна група – це об'єднання людей за певною ознакою. Є малі групи, де взаємодія відбувається на основі **обов'язкового** міжособового спілкування (сім'я, учнівський клас, студентська група, виробнича бригада, приятельська компанія і т.д.). Є великі групи – об'єднання людей, наприклад, на основі спільних цілей та ідеології (політична партія), інтересів (творча та наукова інтелігенція), визначальних ознак (вікових – молодь, професійних – робітники, військові тощо).

У великій соціальній групі міжособове спілкування не є обов'язковим. Тут домінує опосередковане спілкування між членами групи. Це принципово для розуміння особливостей циркуляції лжеінформації. В малій соціальній групі, де є не менше двох, а щонайбільше 60–80 осіб, вона поширюється лише “із уст в уста”. У великій групі діють складніші потоки інформації: *горизонтальні* – між рівнозначними членами; *вертикальні* – між ланками ієрархії, від лідера до найнижчого виконавця і навпаки; *комбіновані*, в яких міститься інформація, що надходить “знизу” й “догори” і “згори донизу”, а на всіх “горизонталях” піраміди відбувається її осмислення й обговорення, а отже, її фільтрація, сепарація та інші процедури, зумовлені потребами й інте-

ресами кожної горизонталі. З відповідними змінами: щось свідомо додається, щось навмисне відкидається...

Загальносуспільна – брехня, поширювана в масштабах соціуму. Тут теж, як і в великій соціальній групі, задіяно всі три потоки інформації. Але обов'язковими умовами є потреби правлячої верхівки саме *в такій за змістом* інформації і саме *в цей час*, безумовно, поширюваної засобами масової комунікації. Отже, публічної, а значить... правдивої!?

4. За наслідками.

Шкідлива: об'єкт чи третя сторона зазнає збитків не лише моральних, а й матеріальних.

Негативна: завдає неприємностей чи прикрощів самому суб'єктові, об'єктові його брехні чи полишає негативні враження в ареалі поширення.

Корислива: приносить суб'єктові чи комусь іншому моральні дивіденди, не завдаючи нікому збитків (компліменти, жарти, втіхи).

Безнаслідкова: мрії, фантазії, ілюзії, деякі форми самообману тощо.

5. Залежно від ставлення до об'єкта.

Антагоністична: знищити як ворога; послабити як конкурента.

Неантагоністична: підлеститися до “вищого” чи кращого; поексплуатувати.

Корисна: принести суб'єктові чи комусь іншому моральні дивіденди, не завдаючи нікому збитків (компліменти, жарти, втіхи).

Безкорислива: суб'єкт байдужий до об'єкта.

6. За сферами застосування.

До таких належать: *політика, торгівля, комерція, журналістика, реклама, правоохоронна сфера, медицина, освіта, сфера управління, сфера мистецтв*. (Сфери проранжовані згідно з результатами анкетування. Детально вони проаналізовані у розділі “Найбрехливіші сфери соціуму”).

7. За мірою достеменності.

Суб'єкт з корисливою метою дозує співвідношення істини/брехні в такий спосіб, щоб реципієнт не запідозрив нещирості повідомлення. А сутність в ньому може бути спотворена *незначно, істотно* або й *повністю*.

У першому випадку маємо правдиву інформацію з фрагментами неправди. До масиву достовірної інформації додано елементи фальшованої. Вони додаються без порушення (навпаки – з безумовним дотриманням!) принципу “бреши, та міру знай”: фрагменти фальші в масиві істини не повинні бути помічені і весь масив інформації має сприйматися як єдине несуперечливе ціле. Реципієнт мусить проковтнути з наживкою і гачок, не помітивши його.

Власне, так має бути й у разі, коли до масиву повністю спотвореної інформації додається часточка правди і всі елементи достовірної інформації замінюються відповідниками – антиподами. Всім відомо, як часто та ефективно використовується різновид брехні, що розпочинається правдивим повідомленням. Розповідається про незаперечний факт, що мав місце, потім поступово додаються факти з деяким домислом, далі спотворені, зрештою, й повністю вигадані. А на обрамлення – незаперечне узагальнення, висновок, резюме, що органічно впливають з реального факту.

Отже, за рівнем фальшування дійсності можна виокремити такі три типи:

– *правда, та не вся*. Вся інформація відповідає істині, але з неї вилучена певна частка, яку, на думку комуніканта, не повинен знати реципієнт. Потім можна скорчити невинне личко: “Я теж цього не знав”;

– *ложка дьогтю у діжці меду*. В повідомлювану істину суб’єкт “вклинює” фрагмент вигадки, який, за задумом, має бути непоміченим споживачем інформації, але сприйнятим. У разі викриття можна вибачитися: “За що купив...”, “А я думав, що...”;

– *ложка меду в діжці дьогтю*. Повністю фальшовану інформацію розпочинають фактом, який насправді мав місце. Інколи, для ефективності, й завершують так само. Повідомлення оформляється за методом “кукли”, коли пачку нарізаного паперу обрамляють зверху й знизу двома справжніми купюрами.

8. За рівнем логічної впорядкованості.

Невпорядкована. Істинна інформація змішується з фальшованою. Хаотично, безсистемно. Читаючи такий текст, слухаючи таку тираду, людина не може повністю зрозуміти істинну інформацію (вона ж бо не впорядкована) і легко може її переплутати з такою ж хаотично

розкиданою лжеінформацією. За прикладом далеко ходити нічого, варто лиш уважніше прислухатися до багатьох коментарів.

Посередня упорядкованість. Істина з брехнею може бути змішана логічно, системно. Але ця упорядкованість ґрунтується на певній раціональній помилці (свідомо закладеній). Найчастіше застосовується переінтерпретація тексту. І найлегше: багато ж слів у нашій мові мають по кілька різних значень, отже, можна скористатися суто мовними особливостями для підміни понять, спотворення смислу почутого, тенденційного тлумачення тексту. Тобто, застосовуючи суто мовну еквілібристику, видати чорне за біле, потім навпаки, посилаючись щоразу на конкретне джерело.

Упорядкованість вищого татунку. Істина й брехня перемішуються в такий спосіб, що сам факт змішування сприймається не як метод, не як політтехнологія, а як реально існуюче соціальне переплетіння, отаке суцвіття житейських протиріч. Прислухайтесь до промов екстра-політиків, почитайте, якщо осилите, деякі філософські трактати. Знайдете чимало прикладів.

9. За мірою спонтанності.

Експромт чистої води. Нова ситуація, що раптово виникла, чи несподівана зміна, неочікуваний поворот ситуації змушують людину блискавично зреагувати. Часу на її аналіз та передбачення наслідків не дано, можливості для логічного розмірковування відсутні, отже, скористатися свідомістю, досвідом та іншими потенціями інтелекту не випадає.

Більше того. Тут не йдеться ні про міру шкідливості, ні про масштабність наслідків, ані про якісь інші параметри лжеінформації, описані вище. Повторюємо: раптовість ситуації зумовлює **абсолютну спонтанність реакції**. Виручають мобільніші структури психіки: підсвідоме, надсвідоме, позасвідоме, діють лише вони. Як у народному анекдоті: “Збреши що-небудь на ходу”.

Повністю запланована брехня від початку й до кінця на противагу експромтові. Суб’єкт мав час осмислити ситуацію, продумати ефективні ходи, передбачити реакцію об’єкта, а вже потому вибрати найраціональніший спосіб подачі лжеінформації.

А між двома крайніми варіантами вибудовується низка інших прийнятних, адже ситуації житейські розташовуються за такою шкалою: несподівані, очікувані але невисокої імовірності, передбачувані

та заплановані. Тому й експромт буває не тільки у випадках екстрене-сподіваної події як зовнішнього подразника. Трапляється, людина видає такий сюжет, щодо якого ще секунду тому не мала ніякого уявлення. Це вже потім сама з себе подивується, як це вона могла утнути таке. Що це її штовхнуло, який біс потягнув за язика. Але ж потягнув... Тобто експромт буває усвідомлений і позасвідомий, від чого сутність брехні не змінюється.

Коли людина щось очікує, але не може передбачити ймовірності того чогось, спонтанність брехні відбувається за принципом: “А може, пронесе”. Людина не готова адекватно відреагувати на подію і не готова гідно... збрехати. У нашому класі було троє Коваленків і всі вчилися так собі. Коли вчитель викликав до дошки Коваленка (не всіх же трьох одночасно!), всі троє нахилили голови, а в них – поміж панічним “хоч би не мене” – шукався варіант, “як би викрутитися”.

Коли ж явище очікуване, достоту передбачуване, але прогнозоване не вповні, людина висловлює ймовірні версії, відповідно до них шукає варіанти своєї поведінки та її пояснень, отже, певною мірою планує таке відхилення від істини, яке найбільш їй вигідне.

Таким чином, маємо говорити, скоріше, не про міру спонтанності брехні, бо ця міра надто низька. Точніше було б говорити про міру її плановості, спланованості. І ця міра сягає апогею тоді, коли планується не тільки лінія поведінки, а й сама подія, програмується явище. Так робиться у політиці, сфері управління соціальними процесами. Це є найефективнішим, коли “подія відбувається”, “явище настає” саме так, як їх планував ще “до того” лідер. Тепер його слова збулися, себто вони були “пророчі”, його вказівки зреалізувалися, бо були “науково обґрунтованими”. І відтепер на всіх радіо- й телеканалах, шпальтах друкованих ЗМІ можна вішати не про те, що сталося так, як і планувалося, а про те, що процес отримав своє природне логічне завершення, бо політика була життєва. Увесь цей мас-медійний галас подається як експромт з приводу “події”, що “несподівано” настала, хоча і подія, і розмови навколо неї планувалися детально.

10. За формою збереження та передачі інформації.

Усна.

Письмова.

Аудіовідеозапис.

Іконографічна. Якщо попередні три не потребують коментарів, то й у цьому випадку не варто багато говорити... Надіслали дружині чи у вищу інстанцію, в редакцію газети фото. А на ній зображений чоловік у пікантнім контакті з іншою жінкою. І хай потім він доводить, що то фальсифікація у вигляді фотомонтажу, що насправді нічого такого не було й бути не могло. Хай доведе, що він не ...

11. За способами маніпулювання інформацією.

Замовчування “непотрібної” інформації.

Селекція (з масиву інформації вибирається лише вигідна для обманщика).

Перекручування (свідоме випинання лише тих аспектів явища, які посилюють ефект сказаного).

Спотворення (перебільшення та/чи применшення окремих сюжетів, порушення пропорцій між частинами змісту).

“Перевертання”, *переінакиування* (з чорного на біле, з хворої голови на здорову).

Конструювання (монтаж блоків правдивої та ложної інформації).

12. За результативністю.

Приносить вигоду (вдале шахрайство).

Завдає шкоди.

Безрезультатна (мрії, фантазії тощо).

13. За масштабістю шкоди.

Тяжкі втрати.

Сильні потрясіння.

Тривалі страждання.

Легкі потрясіння (стрес без дистресу).

Відсутність моральної шкоди.

14. За рівнем плановості.

Навмисна.

Вимушена.

Мимовільна.

15. За іншими, менш суттєвими, ознаками.

Короткочасна або тривала.

Разова.

Епізодична.

Завершена або дискретна (перервна).

Неприхована або закамуфльована.

Безпосередня: від мого рота до ваших вух або *опосередкована:* через когось третього або через щось (документ і т. ін.).

Контекстуальна: міститься в самому повідомленні або позаконтекстуальна: передує повідомленню або завершує його задля дезавування беззаперечної істини. Має вигляд розмірковування, коментаря або ж використання ситуації, обстановки спілкування суб'єкта з об'єктом.

Нарешті, є *брехня внутрішня і зовнішня*. Це аж ніяк не пов'язано з самообманом. І. Кант бере за основу цього поділу суто етичний бік стосунків брехуна з іншими людьми і з самим собою.

Внутрішня, а точніше, внутріособистісна. І. Кант вважає брехню найбільшим порушенням обов'язків людини перед самою собою. “Брехня – це приниження і начеб знищення людської гідності в собі. Людина, яка сама не вірить у те, що каже іншій (хай навіть ідеальній особі), має ще меншу вартість, ніж якби вона була просто річчю... Передача своїх думок іншому в словах, які (навмисне) містять якраз протилежне тому, що тепер думає кажучий, є мета, прямо протилежна природній доцільності його здатності повідомляти свої думки, отже, відмова від своєї особистості і лише оманлива видимість людини, а не сама людина ... Сам спосіб користатися брехнею є злочин людини щодо своєї особистості і підлість, яка повинна робити людину гідною презирства в її власних очах” [35, 472–473].

Зовнішня. Робить людину предметом презирства в очах інших.

Начебто вдалося якось упорядкувати всю цю... Еге ж, тепер світ брехні не здається таким уже всесильним жахливим Хаосом?

РОЗДІЛ 8 ТИПОЛОГІЇ БРЕХУНІВ

Злословлячий – найлютіший із диких звірів,
а лестун – найнебезпечніша з ручних тварин.

Діоген

Зайцеві каже – втікай, а собаці – лови!

Гагаузьке прислів'я

Ситуація проста: якби кожен брехун був унікалом, оригінальним віртуозом спотворення сутності речей, ми б не знали, що таке брехня, бо не змогли б відрізнити її від істини та правди. А оскільки у кожному виверті присутній елемент банального, люди здебільшого мають можливість одразу ж вигукувати: “Маска, маска, я тебе знаю!”. Ми ж, навпаки, виявляючи щось оригінальне в кожному, шукаємо всіх інших схожих і в такий спосіб об’єднуємо в типи. А люди, зустрівшись з конкретним (він же мнить себе оригінальним!), хай впізнають у ньому типаж. Отже, узагальнюємо зібране на дорогах життя.

При цьому автор не претендує на оригінальність: до нього було багато спроб типологізувати брехунів. Тому спершу оглянемо набутки класиків, а потому проаналізуємо українське сьогодення. І, звісно ж, звернемося до спадщини Августина Блаженного, який здійснює типологію, дотримуючись такого поділу між неправдою і брехнею.

1. Брехуном, або брешучим (fallax), справедливо “називається той, хто має бажання обманути кого-небудь і робить це, користуючись розумом” [9, 191], тобто, маючи осмислену мету, ставить собі усвідомлене завдання обдурити когось.

2. “Неправдивими (mendax) я називаю тих, хто каже неправду. Вони тим відрізняються від брехунів, що всякий брехун бажає обманути, але не кожний, хто каже неправду, має такий намір” [9, 191]. Бо, як пише Августин у трактаті “Енхиридіон”, і міми, і комедії, і багато поем переповнені неправдивим змістом задля того, щоб принести задоволення, аніж обманути, та і всі майже, хто жартує, кажуть неправду [10, 353].

3. Тих же, хто не має на меті ввести кого-небудь в оману, а лише щось вигадують, Августин називає вигадниками.

4. А якщо й цього немає, то просто такими, що кажуть неправду. “Є різниця між брешучим і брехуном. Перший бреше мимовільно, другий любить брехати і насолоджується брехнею. Він отримує задоволення від брехні, насолоджуючись неправдою як такою” [9, 121]. Дуже схожий поділ і сучасного російського психолога В. В. Знакова, який навмисну неправду називає “обманом”, а “ложью” – незлоблिवе безкорисне спотворення сутності.

Перекладачі праці Г. Франкфурта “До питання про брехню. Логіко-філософське дослідження” стикнулися з проблемою невідповідності: в російській мові не виявилось не те що точного, а навіть приблизного аналога англійського слова “bullshit”. Зміст книги підказував різні значення і спонукав у перекладі на російську вживати слова “ложь” і “брехня”. Сутність різниці між ними у розумінні американського філософа розглянемо дещо нижче.

Тим часом необхідно зауважити таке. В сучасній російській мові, як бачимо, є “ложь”, “брехня”, “вранье” і всі вони на українську мову сучасними словниками перекладаються одним-єдиним терміном – “брехня”. Як же тоді розрізнити терміни “лгун” і “брехун”? Адже Г. Франкфурт, описуючи ці два типи як окремішні, вказує на низку ознак. Гадаю, найточніше підходить до російського “ложь” давньоукраїнське слово “олжа”, зміст і структура якого однозначно вказують на навмисне спотворення сутності (соціального факту, вчинку, події, поведінки і т. ін.).

Одразу ж маємо розрізняти “лгуна” і “брехуна”. У трактуванні Г. Франкфурта це принципово різні типи, кожен зі своєю соціально-психологічною природою, яку необхідно дослідити. А тим часом три томний російсько-український словник “лгуна” подає лише як “брехуна”. Маленький “лгунишка” в Україні називається “брехунцем”, великомасштабний “лгунище” – всього лиш “брехунякою”.

Марно дбати про достеменний переклад слова “лгун”, правильніше буде шукати відповідники смислові. Найбільше, певно, підходить термін “ошуканець”, у діях такого пана вбачається і навмисно-корисливе спотворення істини, і таке маніпулювання людьми, яке спонукає їх до ложних діянь і ще багато іншого, що буде нами розглянуто нижче.

Свою типологію Г.Франкфурт будує на протиставленні, з'ясуванні принципів відмінностей. За ним підемо і ми, змінивши лише розлогі розмірковування лаконічними антитезами. Вони й становитимуть опис обох типів (див. табл. 16).

Таблиця 16

Особливості ошуканця і брехуна

Ошуканець ("лгун")	Брехун
<p>1. Діє зосереджено: йому належить зайняти конкретно неправдою місце в системі поглядів слухача, щоб не допустити туди правди. Він повинен знати істину, щоб спотворити її. Для успішного спотворення має керуватися істиною, що потребує певної майстерності.</p>	<p>1. Не має завдання донести конкретну неправду до конкретної інстанції, не обмежений істинами, що її стосуються.</p>
<p>2. Спотворює: а) дійсність, б) зображення дійсності, в) упевнений в описуванні дійсності.</p>	<p>2. Він "створить свою брехню значно менш аналітичними і глибокодумними методами" [67, 89], ніж ошуканець свою олжу. "В брехні більший розмах і незалежність, в ній є політ імпровізації, більша забарвленість і гра уяви. Це не стільки майстерність, скільки мистецтво" [67, 89]. Створює образ іншої дійсності і чим уміліше, тим упевненіше.</p>
<p>3. Має на меті обманювати слухачів стосовно реальних фактів і своїх уявлень про ці факти.</p>	<p>3. Має на меті обманути щодо своїх вчинків і намірів.</p>
<p>4. Приховує намір відвести вбік від вірного сприйняття реальності; об'єкт не повинен знати про намір переконати в тому, що ошуканець сам вважає ложним.</p>	<p>4. Приховує байдужість до істини й брехливості своїх слів. Мета: не дати об'єктові дізнатися, наскільки йому байдуже, каже він правду чи приховує її.</p>
<p>5. Бреше, знаючи достеменно, де правда, а де його вигадка.</p>	<p>5. Може брехати без упевненості хоча б у чомусь.</p>

Отже, ми встановили такі суттєві відмінності між олжею (лжеінформацією) і брехнею. Г. Франкфурт не вважає останню більше чи менше дієвою або моральнішою чи такою, що має переваги в чомусь. І ошуканця, і брехуна все одно можна викрити. Різниця у наслідках викриття. “І справді, люди більш терплячі до брехні, ніж до олжі, мабуть, тому що ми менше схильні сприймати брехню як особистий виклик. Ми можемо намагатися від неї відмежуватися, але якщо ми відвернемося від неї, то, скоріше, дратівливо стенувши плечима, ніж з почуттям, що нас образили...” [69, 85].

Справді, інтенція олжі і її різновидів (наклеп, обман, поговорі тощо) суто особистісна, в ній мовиться про конкретну особистість, її вістря спрямоване на конкретну особу, зрештою, й адресується конкретній людині чи групі. І ціль переважно негативна, злоблива, тому що корислива. (А користь – штука така: якщо тобі додається, то від когось віднімається). Брехня ж (у трактуванні Г.Франкфурта), як і всі інші сорти локшини: від блефу до анекдоту, переважно про щось загальне і для широкого загалу, тому й не сприймається особистісно.

3 протоколу фокус-груп

Модератор: “Ми з вами щойно обговорили соціальні та психологічні детермінанти брехні як соціального явища, виявили різні її типи. Тепер давайте зосередимося на типології брехунів. За якими критеріями можна їх класифікувати? Які риси об’єднують їх в один тип, а якими особливими рисами відрізняються представники різних типів?”

Домінуючою ознакою і у фольклорі, і в дослідженнях психологів є майстерність брехні. І то не випадково. Бо, скажімо, типологізувати за потребами – це значить шукати пояснення у всіх сферах буття брехунів. А якщо за мотивацією, то знову ж: скільки брехунів, стільки й мотивів, у кожного свій набір. А рівень майстерності може мати і свою шкалу виміру, застосовну в основній масі випадків.

Вчитуючись у народну мудрість, натрапляємо на точно підмічені ознаки, які дають можливість виокремити такі типи спотворювачів сутності:

1. Патологічний брехун: бреше – не боїться ні людей, ні Бога, ні власної совісті.

2. Талановитий: бреше, як шовком шиє.
3. Брехун-пройдисвіт: не дихне, як не збрехне.
4. Випадковий правдомовець: хіба помилившись, правду скаже.
5. Майстер, митець: бреше, як по-писаному.
6. Такий собі: і той, і той, і не той, і не той; і не бреше, і правди не сповідує.
7. Безкорисливий брехун: “Я можу брехати, якщо це не зашкодить ні мені, ні іншим”.
8. Приховувач суті: кожен правду знає, та не кожен її каже.
9. Совісний брехун: бреше, але відчуває докори сумління.
10. Реаліст, породження нинішнього суспільства: “Я вже впевнився – без брехні не просто жити”.
11. Лицемір: видає брехню за правду.
12. Дволикий: не так то він діє, як тим словом віє.
13. Незлобливий, базікало: бреше часто, але по-доброму.
14. Ретранслятор, локшиноїд: “Це я брешу!? Я своїми очима бачив, учора по телевізору показали”.

А тепер давайте спробуємо виявити інші типи, детально описуючи кожен з них. Прошу до слова”.

Учасниця перша: “Брехуни бувають різні – умілі і не зовсім, нахабні, майстерні, брешуть з приводу і без, перебільшують і применшують або прикрашають факти, нерідко самим собі на шкоду. А є професійні, як сказала, брехуни: люди з витонченим розумом, розвненим логічним мисленням. Вони хитрі, уміють ладити з людьми, легко вступати з ними у контакт, швидко оцінювати ситуацію, налаштуватися на потрібну хвилю.

Спиш, буває, солодко вранці вихідного дня і цей сон перебиває дзвінок у двері. Не полінувавшись встаєш, відчиняєш двері і бачиш на порозі симпатичну людину, яка дуже гарно починає розповідати тобі мету свого візиту. Говорить впевнено, красиво, з наведенням конкретних фактів (у моєму випадку про благочинний збір коштів дітям-сиротам) і ти, переконаний таким красномовством та розчулений, звісно ж, погоджуєшся на пожертву. Проте після розмови, знову вмогившись у ліжку, починаєш думати: а як же це може бути? Який це благочинний збір, коли тобі пропонують пожертвувати конкретну суму та ще й для сиріт Черкащини, а збір проводиться о 9-й ранку в с. Дмитрівка Києво-Святошинського району? І починаєш розуміти, що

щойно віддав свої кровно зароблені 50 гривень якомусь красивому майстерному шахраєві. Але щось же змусило мене повірити його оповідкам.

Можливо, якби прийшов якийсь брехун-початківець, який би заїкався чи активно жестикулював або нервово торкався носа чи вуха, я б, мабуть, одразу зрозуміла, що “вішають локшину” і без докорів сумління зачинила б двері. Але ж цей добрими щирими очима дивився тобі в очі, ненав’язливо, спокійним, без тремтінь, голосом викладав інформацію. Ще й на додаток промовив: “По вас одразу видно, що ви добра людина. Вам ця доброта обов’язково повернеться сторицею”. Щоб так уміло брехати, треба бути далеко не дурною людиною, вміти миттєво розпізнати жертву обману, знайти до неї правильний підхід. А це справа дуже тонка й делікатна.

До майстерних, на мою думку, і навіть “красивих брехунів” можна віднести так званих “мачо”, які за допомогою дещо інших засобів та прийомів, проте не менш ефективних, щоразу доводять свій “статус”. Тут застосовуються лестощі та компліменти, які навряд чи когось є неприємними, до того ж жіноча половина людства любить вухами... Та ще додайте згадувану мною упевненість, певний тембр голосу і, звичайно ж, очі. Навряд чи видадуться щирими слова, коли співрозмовник буде нервово моргати чи бігати очима. То ж таких брехунів можна назвати не лише майстерними, а й красивими, бо й справді бреше, як шовком шиє. Такий чемний та улесливий, що і є в першу чергу його козирем.

Звичайно ж, трапляються й зовсім примітивні брехуни. Для мене найпершою ознакою примітиву є намагання переконати людину за допомогою клятв: “Клянуся Богом, я кажу правду, повірте мені”, “Я вам клянуся здоров’ям своїх батьків (дітей)” тощо. Майстер брехні шукає і використовує не такі банальні та дешеві прийоми. Отже, мистецтво брехні – це вміння сказати неправду так, щоб у тих, хто слухає, не виникло й найменшої підозри щодо правдивості почутого. Майстерно брехати не навчиш, для цього треба мати талант, вроджену схильність, посилені набутими властивостями: хитрістю, ввічливістю і т. ін.”.

“У вухо комар влетів, а з язика зійшов слон”

Учасник другий: “Нам часто трапляються такі, про яких кажуть: “Бреше і крізь землю не провалиться” або “Бреше й не червоніє”. Скільки разів було, купуючи якийсь трохи підозріливий продукт, але бажаючи його купити, з надією питаєш продавця: “А воно свіже?”. Й у відповідь чуєш: “Звичайно ж, сьогодні тільки привезли”. При цьому продавець щиро посміхається, все тільки для нашого блага. А ти лиш потім, відчувши на собі якість придбаного, думаєш: “От нахаба! Я ж у неї не вперше купую, вона щоразу так щиро всміхається, а свою справу робить”.

Я б виокремив **нахабних** брехунів як тип людей. Бо майстерності брехні навчаються, а нахабним брехуном треба народитися. Цих осіб, як я знаю з власного досвіду, не розпізнаєш за якимись жестами. В них є щось у погляді, спрямованому в момент брехні прямо на вас, особлива впевненість і переконаність, причому у широкому асортименті. Впевненість у сказаному, впевненість, що ви йому вірите. І невід’ємний атрибут – посмішка. Застосовуються і жести, властиві чес-

ній людині. В цьому я й бачу нахабство, брехун натягає на себе машкару чесного, добре розуміючи, що робить. Інколи він бачить, що ви помітили його нещирість, проте продовжує з послідовністю грузинського прислів'я: “Почав брехати зранку – брешти до вечора””.

Учасниця третя: “Час від часу ми опиняємося в ситуації, коли збрехати просто необхідно. Якщо ти раз за семестр спізнилася на пару, то навіщо викладачеві знати, що ти безбожно проспала, бо до півночі теревенила з подругою про щось особисте. Ні в якому разі! І говориш про страшні “пробки” на вулицях. До речі, викладачеві приємніше чути про них, ніж про твої нові туфлі.

Але до брехні треба готуватися заздалегідь. Щоб потім не почервоніти чи ще щось, слід самому повірити, що кажеш правду. Для початку сядь і поясни собі, що твоя брехня – заради спасіння. Потім слід уявити детально, як відбувалося все те, про що брехатимеш: де сталася вигадана пригода, коли, що було навколо, хто (в чому вдягнений) що саме говорив... Ти **ніби не вигадуєш, а пригадуєш** те, що було. Маєш повірити у вигадане, як у реальне, тоді в нього повірять інші.

Можна також уявити в деталях, як ти це розповідатимеш. Навіть проговорити історію людині, якій твоя вигадка неважлива. Спробувати помітити, коли відчуваються якісь незручності, непевність, напруга, щоб у майбутньому не почуватися скуто”.

Модератор: “Вибачте, що перебиваю: ви відхилилися від теми”.

Учасниця третя: “Чому ж?”.

Модератор: “Тема – типи брехунів, а не методи психотренінгу”.

Учасниця третя: “Я і розповідаю про тип натренованого, штучно, але самостійно підготовленого брехуна, наділеного багатого уявою”.

Учасник четвертий: “Без брехні людство не обходилося всю свою історію. За допомогою геніальних брехунів відбувалися більшість революцій, переворотів, зговорів та інших подій, які змінювали життя мільйонів людей. Так, брехня здатна виступати вдалим інструментом маніпулювання масами, особливо в політиці, ідеології. Я гадаю, постать **геніального** брехуна є негативною саме з морально-етичних позицій. Адже йдеться не про якусь побутову дрібну неправду, навіть і за ту буває незручно, не про ті рідкісні випадки, коли ми щось не договоруємо чи вимушені змовчати або не-

правдиво відповісти. Тут ідеться про масштаби глобальні і наслідки такі ж, ми розглядаємо річ, що торкається глибин нашого внутрішнього світу, нашої совісті. Геніальний брехун... Духовні цінності в такої людини примітивні. В їхньому духовному нутрі домінує принцип: “Мета виправдовує засоби”. Ці люди неспроможні досягнути поставленої мети щирим, правдивим шляхом. Вони, на мою думку, настільки слабкі в своїй духовності і належать до людей низького типу, котрі не можуть протистояти вишкам негативного, нездатні подолати свою неурядність, яка свідомо існує і може розвиватися далі, стаючи руйнівною силою в суспільстві.

Ці люди майстерно володіли словом – красномовством, були талановитими в ораторському мистецтві (можна згадати таких осіб у сфері політики), вміли користуватися жестами. Ця особистість є харизматичною (можна пригадати А. Гітлера і не тільки): привертає увагу, викликає сильні почуття, виявляє приховані потреби, пропонує ідеї, переконує, демонструє впевненість і веде за собою. Тобто ці риси є запорукою успіху в справах віртуозного брехуна.

Про геніальних брехунів чуємо і кажемо: це справжній талановитий актор, якому нескладно зіграти свою роль ще й на високому “професійному” рівні. Такий брехун може також мати гарне інтуїтивне чуття, бути людиною з високорозвиненим логічним мисленням. Звичайно, він може в процесі своєї гри казати неправду і в спілкуванні зображувати її правдою. Не маючи вищої освіти, мати надзвичайно вражаючої гнучкості розум. І слід відзначити, що в різні часи здібності таких геніїв брехні допомагали країнам у військовій справі, політичній сфері в цілому”.

Учасник п'ятий: “Розглядаючи соціально-психологічний портрет талановитого “актора життя”, насамперед відзначаю, що це дволика “людина-хамелеон”, яка вміло, а тому й легко проникаючи в людську довіру, в процесі зближення повертає справу на користь собі. Вона, наприклад, здатна підставити інших, завдати їм шкоди, тобто в будучому досягти певних цілей неправдивим, навіть підступним шляхом, дуже гарно граючи свою роль. Хоча таким віртуозним брехунам часом буває важко вести подвійне життя, зате їм усе підвладне.

Тобто це людина, безперечно, розумна, але позбавлена моральних чеснот, тих начал світлого, чистого, доброго, щирого, взагалі того позитивного в духовних цінностях і прагненнях до істинного, прекрасного і високого, що може і намагається розвивати в собі людина.

Талановитий брехун... Людина егоцентрична, егоїстична, яка заради досягнення своїх цілей ставить задоволення власних інтересів на перше місце, навіть якщо постраждає інша людина – жертва її брехні, тому їй властиві непорядність, підступність і підлість. Така особистість володіє величезною хитрістю, а отже, гнучкістю розуму, але в негативному сенсі.

Іноді, переглянувши якусь кінострічку, люди вражено кажуть: “Це ж треба бути таким хитрим і розумним!... Так усе продумати, таку справу повернути, що ніколи й не здогадатися, якби таке трапилося не в кіно, а в реальному житті, отак по-справжньому...”. Мовиться про талановитих хамелеонів, які, володіючи майстерністю акторської гри і неабиякою хитрістю, так уміло, а тому й дуже легко завойовують людську довіру, а інколи проникають й у саме серце, стаючи не просто акторами, а й режисерами, інколи продумуючи свій сценарій заздалегідь, а інколи створюючи його у ході самої гри”.

Учасниця шоста: “Талановитий брехун – це, безперечно, гарний психолог, котрий знає, яким способом діяти у своїй акторській грі, аби якомога глибше проникнути і завоювати людську довіру; які психологічні підходи в поведінці застосувати у певних ситуаціях, адже встановлення і налагодження контакту та взаєморозуміння є першорядним чинником досягнення успіху в його непорядних справах. У подальшому цей “віртуоз” починає використовувати людину, яка йому повірила, у власних цілях, повертаючи цю нечесну справу так, як йому заманеться. Тобто це маніпулятор, котрий здійснює неявний, прихований психологічний вплив на іншу людину, щоб спонукати її до певної поведінки, яка повинна принести маніпуляторowi матеріальну чи психологічну вигоду. Тому талановитому брехуну властиві хитрощі, обман з корисною метою, хоча цією метою може бути бажання створити певне враження, сподобатися, зацікавити собою. Виразним прикладом маніпуляції є “ігри”, за Е. Берном. Їхній виграш часто полягає у звільненні себе від почуття провини та у відчутті власної переваги над об’єктами маніпуляції: в ерудиції, дотепності, винахідливості тощо. Ще більш відомою може бути універсальна маніпуляція, яку застосовує у своїх нечесних намірах талановитий брехун. Вона полягає у використанні самолюбства партнера за допомогою компліментів, лестощів у різноманітних варіантах. Така маніпуляція є майже безпрограшною, постає найефективнішим ключем до людських

симпатій. Лестоці промовляються з корисного розрахунку, коли на меті є досягнення якоїсь вигоди.

Тому соціальний статус талановитих брехунів високий, вони, досягаючи успішних результатів у своїх нечесних справах, переважно вдало влаштовуються у житті, займаючи не останні посади і відіграючи соціальні ролі в суспільстві. Та було б краще, якби вони свої розвинені акторські й розумові здібності спрямували на добрі справи, які б їх підняли на рівень вище в духовному сенсі слова”.

Учасниця сьома: “Розмірковуючи над соціально-психологічним портретом талановитого брехуна, уявляю образ “актора життя”. І бачу такі основні риси: дволикість, “людина-хамелеон”, безперечно, розумна і дуже хитра, є гарним психологом і маніпулятором, але позбавлена моральних чеснот. Тому я відношу її до людей низького типу з примітивними духовними цінностями, слабку в тому сенсі, що неспроможна досягти поставленої мети щирим правдивим способом. Ці люди не слабкі за своїм характером, не бувають невдахами в житті, мають високорозвинене логічне мислення, гнучкий розум, але спрямований на негативи.

Хочу додати, що талановитому брехунові властиві риси егоцентризму й егоїзму. На перше місце він ставить досягнення своїх певних корисних вигод, свідомо завдаючи шкоди іншим, тобто є аморальним, тому йому властива підступність і підлість. Така людина, безперечно, наділена майстерністю слова, неабиякою харизмою, їй не властиві сором’язливість і невпевненість, докори сумління, а якщо такі прояви й трапляються, то це, мабуть, знову-таки гра.

Краще б люди такого типу грали лише на сцені”.

Учасниця восьма: “А я б хотіла розкрити образ **патологічного** брехуна. Гадаю, всі знайомі з цією категорією людей. Брехня для них, як наркотик: чим більше бреше, тим більше хоче брехати. Це чимось схоже на хворобу: не усвідомлюючи своєї поведінки, вони брешуть “на автоматі”. Брехати їм легко й просто, бо вони не відчують емоційної прихильності ні до кого.

Далі я розгляну типаж **невдахи**. До цієї категорії можна віднести особу, що не вміє брехати, невдало використовує цей спосіб досягти бажаного, її брехню весь час викривають, що має наслідком лише неприємності. Таку поведінку може спричинити недостатня увага батьків: вони і за брехню не карали, і правдивості не заохочували.

“**Веселий брехун**” використовує побрехеньки, а скоріше, гумор як засіб спілкування. Зазвичай люди в такий спосіб намагаються звернути на себе увагу. Починається це з того, що дитина відчувала обмаль уваги батьків до її особистісних якостей. Недооцінювали батьки своє чадо, від чого дитина страждала. Спричиняє веселу балаканину також невміння у звичайний спосіб порозумітися з іншими людьми.

Є дуже поширена категорія брехунів – **пліткарі**. Вони мають задоволення від самого процесу пліткування, зазвичай без злого наміру, це така у них звичка повсякденного спілкування. На мою думку, люди такими народжуються, і один пліткар завжди знайде іншого; самотніми вони ніколи не бувають.

Антиподом плітकारя є **наклепник**. Ці люди нікому не бувають гарними друзями, їхня брехня злоблива й неприємна. Зазвичай це недолюблені в дитинстві люди, вони мало отримували батьківської ніжності. І злі від природи, що стає цілком об’єктивною умовою злого наклепу, наговору”.

Учасник дев’ятий: “Я б хотів поговорити про **професійного** брехуна, якого формує вид його діяльності, де брехня є часто основним засобом у роботі, методом отримання результату. Зазвичай вона є безневинною, тобто не має негативних наслідків. Для цього потрібні певні вроджені та набуті професійні здібності: витончений розум, розвинене логічне мислення, хитрість, контактність, вміння ладити з різними людьми. Об’єктивною умовою формування “професійного” брехуна є суспільна необхідність у такому виді діяльності.

До цієї категорії я відніс би слідчих, яким доводиться дуже вміло “виводити на чисту воду” найспритніших ділків, хитрих злодюг, різних аферистів. До речі, ті теж професійні брехуни, бо з цього живуть. І теж розумні винахідливі люди, але всі їхні здібності спрямовані на зло”.

Учасниця десята: “Всіх типів, про яких тут говорили: геніальних, талановитих, професійних – одиниці. Я хочу сказати про банальних, звичайнісіньких, а їх у світі брехунів основна маса. І не буду далеко ходити: банальна брехуха – ось вона. Я!

Чому брешу я? Та, мабуть, тому що й більшість. Можливо, виправдовую себе. Брешу найчастіше батькам, щоб не переживали, щоб думали, що у мене все добре. Мені самій не подобається, та воно так і всім, коли мені брешуть. Але ж часто люди спонукають до цього, наприклад батьки.

Особисто я курю сигарети вже майже п'ять років, і мені доводиться обманювати батьків, я вже й хочу покинути, але кожного разу зриваюся. Колись, років шість тому, я говорила, що ніколи не візьмуся за цигарку, а якщо візьмуся, то це буде найгірший день у моєму житті. А він таки настав. Хлопець, який мені тоді подобався, образив мене словами, і я пішла в парк з подружкою, щоб це їй розповісти. На сусідній лавці сиділи два юнаки, і я попросила у них цигарку й запальничку. Я сама її взяла, підпалила, затягнулася, навіть не кашляла, а потім так потроху, по одній на день, потім по дві, більше й більше. Батьки навіть не здогадувалися. Закоханість минула, а потяг до цигарок залишився, перейшов у звичку. Потім сестра розповіла батькові, він провів виховну розмову про шкідливість цигарок і сказав, якщо побачить, то нагодує ними, і якщо мені начхати на своє здоров'я, то я маю дбати про здоров'я своїх майбутніх дітей. Мені було дуже соромно, але я й сьогодні не кинула палити – зізнатися боюся, а кинути не вдається.

Коли нам в університеті видавали першу стипендію, її повинна була отримати староста, а потім роздати кожному. Але спочатку треба було на бланку довіреності зібрати підписи всіх студентів. Спробуй їх всіх виловити. І я сама за всіх розписалася. Мені бухгалтер не повірила, тоді я збрехала, що вся група чекає мене внизу і я можу їх зараз привести. Вона мені повірила, а я ввела її в оману. Мені самій було неприємно за себе, але це життя. Це совість моя для самозахисту заспокоює мене: хочеш жити – вмій вертітися”.

Учасник одинадцятій: “Я б виокремив ще два типи. **Природний** брехун – це людина, у якої є совість, але є і впевненість у здатності обманювати всіх підряд, і займається вона цим з дитинства. Багато з *натуральних* брехунів доводять свої уміння до справжнього мистецтва, завдяки чому легко стають професійними політиками, кваліфікованими адвокатами, акторами, піарниками, спеціалістами з ведення перемовин.

Неприродний брехун – людина, яку батьки в дитинстві переконали, що брехати негарно. І він все життя страждає від того, що говорить правду про все, що він ніколи не бреше. Але це ж не так. Така людина викликає у всіх лише злість та роздратування”.

Модератор: “Ви майже дослівно процитували з книги психологів Аллана і Барбари Піз “Чому чоловіки врут, а жінки ревуть”.

Учасник одинадцятий: “Ну, так. Тоді спинюся на іншому. Коли я чую поговорітку “Бреше, як чеше”, асоціативна пам’ять одразу малює образ дівчини, яка чеше русу косу, волосок до волоска кладе, переплітає їх різнобарвними стрічками, і все це виходить у неї так мило, так гарно, що аж дух захоплює. Отак самісінько кладуться в рядок істинні і ложні факти, мережаться клятвами й запевненнями у святій правді, викриттями брехунів, палко зображується як воно було насправді, ще й у свідки закликаються всі найчесніші у світі: від рідної матері до самого Господа Бога.

І ще не уявляєте майстерної брехні? Тоді нате вам картинку з натури.

В одному селі жив собі чоловік на ймення, скажімо, Микола. Про нього так і казали: “Не дихне, як не збрехне”. Всі його любили за незлобливу вдачу і такі само побрехеньки: від них ніхто не потерпав. А якщо кому трішки й муляло чи зачіпало за живе, то не дуже боляче, бо, зрештою, шкоди від Миколиної брехні не було нікому.

А ще він мав манеру швидко ходити. Скоріше, бігав підтюпцем, якимось так весело підхекуючи.

Одного разу біжить він кудись у якихось справах. А біля воріт свого двору стояв батюшка, в доброму гуморі.

– А куди це ти, Миколо, спішиш? Зупинись на хвилинку, побалакаємо.

Та Микола вже як кудись розігнався, то зупинитися йому було неможливо. І батюшка це теж знав.

– Ну, то збреши хоч що-небудь на ходу.

– Е, панотче, нема коли брехать, треба за село махать: там чумаки стали, у них воли похворіли, то чумаки за пуд сіна пуд солі дають.

І побіг собі далі. Піп швиденько наклав віз сіна, запряг коней і поїхав за село. Їздив, їздив – ніде ніяких чумаків і сліду немає. Увечері перестрів Миколу та й давай докоряти:

– Що ж ти мене обдуриш, де ж ті твої чумаки з хворими волами?

– Е, отче, – каже Микола, – ви ж самі попросили, щоб я щось на ходу збрехав”.

Модератор: “Який же з цього висновок?”.

Учасник одинадцятий: “Висновок зробив батюшка, відмолюючи свій гріх, бо справедливо вважав, що спокусився поживитися на чумацькій біді”.

Модератор: “Не з окремих прикладів, а зі споконвічних спостережень багатьох поколінь випливає аксіома: майстерність брехні прямо пропорційна її доброті, благородству цілей, нешкідливості для середовища. В одному випадку люди обурюються: “Труба примітивна брехня”. В іншому – із захопленням кажуть: “Бреше, як чеше”. Ці постулати можна взяти за індикатори, вони будуть крайніми, протилежними кінцями на шкалі виміру майстерності брехні. Десь між ними розмістимо інші. І тоді за мірою талановитості створимо таку типологію: брехуни геніальні; талановиті; доволі здібні; такі собі, посередні; примітивні.

А життя підказало: найпоширенішим типом є звичайна людина”.

Сповідь попутниці

“Так сталося і повелося, що наша країна розташована на тій частині планети, де вважається: якщо ти обманув ближнього або сусіда, то ти дуже розумна людина. З давніх часів у нашій країні кум дури кума, жінка чоловіка, донька мамцю, пани кріпаків. І якщо брати нашу владу, то вона завжди обманювала своїх громадян. Я хочу сказати, що у нас такий спосіб життя і всі до цього ставляться нормально. В Америці президента судять за приховування від народу своїх інтимних стосунків, за спробу збрехати про це. Усе в них, як то кажуть, на виду. Чого не скажеш про нашу країну.

Щодня ми бачимо по телевізору, чуємо по радіо, як наші політики “поливають” один одного. Тобто опублікувати наклеп якогось видатного діяча на іншого – це звичайна справа.

Ми дуже часто переходимо допустиму межу і цим самим завдаємо один одному багато неприємностей. Наприклад, я знаю декілька сімей, які вчать дітей обманювати, приховувати, обмовляти задля власної користі й безпеки. Я вважаю, що брехливість завжди йде із сім’ї, всі наші настанови від батьків ми використовуємо в житті.

Ось розповім про свій особистий досвід, коли я стикалася з брехнею, обмовами та наклепом. Я виросла в селі, а там цей спосіб самореалізації трапляється щодня. Чому я сказала, що це спосіб самореалізації? А тому, що вважаю: люди, які неспроможні реалізуватися, тобто закріпитися в суспільстві, звертаються саме до такого, брехливого, способу існування і завдяки цьому виживають.

Дивіться: нормальна людина взялася за якесь діло, у неї не виходить, вона робить це і так, і так, і так, поки навчиться отримувати результат. Це в кожній професії. А слабкі люди, я саме слабкими їх вважаю, починають вигадувати різні виправдання, вводити в оману інших людей, зводити наклепи на своїх колег, навіть доходять діло до шантажу. І вони ніколи не задумуються, що роблять іншим боляче, що можна досягти цілі іншим способом. В селі часто люди обмовляють один одного, і це стосується всього, що тільки потрапить на язик, про що тільки можна поговорити: сім'ї, господарства, зарплати, стосунків з родичами”.

Водій (себто автор): “Ви сказали, брехливість – це спосіб життя?”.

Попутниця: “Звичайно. Дивіться: обмова – це спосіб принизити одну людину, схилити іншу людину на свій бік або приховати від неї важливу інформацію. Ще можна обмовити людину, щоб на цьому фоні продемонструвати якісь свої виграшні якості. Все це робиться задля самореалізації, чим і живе людина. Наклеп – це словесне вираження невірної інформації про людей, до яких відчуваєш неприязнь. Це може бути на роботі задля підвищення по службі, поки колега тобою принижений. І в різних інших життєвих ситуаціях. Спільне в усьому цьому те, що це негарно, що всі ці способи, хоч і приносять брехунові задоволення, навіть насолоду, не мають ні моральних, ні естетичних цінностей. І люди користуються всіма цими способами в корисливих цілях. Або ж під впливом такого почуття, як заздрість. У більшості випадків.

У мене є шестирічна сестричка: ох і брехлива. І стала такою якось раптом. А може, це ми помітили раптом. Вигадує якісь події, вводить маму в оману, обмовляє інших дітей, начебто вони винні. Але ж все це розпізнається легко. Мене цікавить інше: звідки у шестирічної дитини така винахідливість різних способів брехні? Але ж і в дорослому житті так само: люди бояться брати на себе відповідальність за скоєне, уникають покарання по-різному, найчастіше легше збрехати, ніж зізнатися правдиво”.

Водій: “Шестирічна і вже винахідлива брехуха? Прямо типаж...”.

Попутниця: “Надзвичайно. Але ж і серед дорослих є дуже винахідливі. Ми вдома боїмося, що й вона такою виросте”.

Водій: “А чи не зарано ви почали ловити її на брехні?”.

Попутниця: “Можливо. Я в себе в школі помічаю: вказуєш семикласникові на його брехню – червоніє, але потім менше бреше. А першачки так вперто наполягають на своїх вигадках... Мабуть, справді, дитина боїться подвійного покарання: і за провину, і за брехню. А старші вже відчувають якесь партнерство дорослих”.

Водій: “А що б ви сказали про такий тип брехунів, як лицеміри?”.

Попутниця: “Лицемірність властива більше дорослим людям, вони вже стають майстрами думати одне, говорити інше, а робити ще інше. Діти переважно прикидаються. У них така, рання, форма нещирості.

Лицемір – це правдолюб навиворіт. Основна його властивість прямо протилежна правдивості. Лицемірство як негативна моральна якість полягає в тому, що свідомо аморальним вчинкам (звичайно, які здійснюються заради егоїстичних інтересів, з яких мотивів і для досягнення антигуманних цілей) приписується псевдоморальний сенс, піднесені мотиви і людинолюбні цілі. Лицемірство протилежне чесності, прямоті, щирості – якостям, в яких виявляється усвідомлення і відкритість вираження людиною справжнього сенсу її дій. Частенько під лицемірством розуміють наклеп і негативні вислови на адресу відсутнього на момент обговорення об’єкта. Та, на мою думку, не лише такі дії можна називати лицемірством. Лицеміри, навпаки, можуть з вами тісно спілкуватись, посміхатися вам, вдавати з себе вашого найщирішого друга, а тим часом глибоко в душі ненавидіти вас лютою ненавистю. Довірливій людині дуже легко потрапити на гачок такого удаваного правдолюбця. Тому що зазвичай лицеміри знають всі підходи до людей і легко схиляють на свій бік співбесідника. Звичайно, лицемірство не можна визначити як вроджену ваду або генетичну спадковість. В цілому це стійкі звички, які формують поведінку, а та прикриває нещирість, зловмисність, удавану сердечність, чесноту. Лицемір виробляє систему переконань, підроблює відчуття чесності, якими насправді не володіє.

Лицемірство дуже поширене явище сьогодні. Для одних воно – захист, для інших – зброя, для більшості – звичайний стан. Стверджують, що причиною лицемірства є невизнана заздрість. Коли хто таємно заздрить оточуючим людям, в серце вселяється ненависть, яка ретельно маскується. Зовні показуючи миролюбність, усередині людина

затаює злість і за слушної нагоди завдає отруйного удару по тому, кому позаздрить.

Пам'ятаєте, у З. Фрейда: культурне лицемірство є особливим станом, підтримуваним суспільством через властиве йому відчуття невпевненості і потребу захистити свою очевидну лабільність заборону критики і обговорення. Виникає тому, що суспільство вимагає здійснення високого ідеалу моральності від кожного свого члена, не піклуючись, наскільки важко це дається. В той же час суспільство не настільки багате й організоване, щоб могло винагороджувати кожного за мірою його відмови від задоволення потягів. Отже, воно надає можливість самому індивідові вирішити питання, яким чином він може отримати достатню компенсацію за принесену жертву, щоб зберегти душевну рівновагу. Загалом індивід вимушений психологічно жити поза своїми можливостями, бо незадоволені потяги змушують відчувати вимоги культури, як постійний гніт.

Щирі люди вміють діяти спонтанно, проявляти свої почуття відкрито. Позбавившись лицемірства, можна реагувати на події і обставини відповідно до нинішнього моменту, а не до життєвого сценарію. Усі відчуття справжні! Гнів не маскується образою! Прохання про допомогу широко промовляється”.

Монолог іншої попутниці

“Із власного досвіду можу сказати, що лицеміри і в нашому повсякденному житті зустрічаються дуже часто. Так звані борці за правду завжди обстоюють свою правоту в одній ситуації і, змінюючи погляди на протилежні, те саме роблять в іншій.

Найнеприємнішою є ситуація, коли ти довіряєш людині, а вона, виявляється, все робить задля власної вигоди. Коли людина постійно повторює: “Я завжди кажу тільки правду, не люблю брехні”, ти починаєш їй довіряти, а виявляється, що розуміння слова “правда” у вас з цією людиною різне. Лицемірам байдуже до почуттів інших людей, якщо тільки з ними не вчинити так само. Спробуй відплатити лицеміру його ж монетою – на тебе навалиться лавина образ.

В моєму житті була історія, яку я запам'ятаю назавжди. Моя колишня добра знайома любила повторювати: “Я кажу людям правду в очі, не бачу сенсу щось приховувати”. Та сталося так, що ми деякий час не зустрічались, а потім виявилось, що вона пліткувала про мене,

обговорюючи моє особисте життя. На моє запитання: “Чому ж ти мені прямо про це не сказала?” – вона лише криво всміхнулась. З тих пір ми з нею не спілкуємось. Та й плітки виявились брехнею, навіть не наближеною до істини, просто вона хотіла, щоб хлопець, який подобався нам обом, дістався їй. Як наслідок, і я, і вона залишилися ні з чим.

А скільки лицемірів серед наших можновладців? Простіше порахувати скільки нелицемірів. І всі наввипередки кричать: “Вірте мені, я завжди правдивий!”. Чуючи це постійно і по телебаченню, і по радіо, читаючи в пресі, ми всі настільки звикли до їхніх порочних слів, що вже й не звертаємо уваги на тих, хто намагається донести до нас правду.

По-моєму, людина, якій справді важливо захистити правду, не буде кричати на кожному кроці про свою правдивість, така вже природа правдолюбів. Вони намагатимуться донести і відстояти правду методами, яким віритимуть і самі, і люди, які їх оточують.

То чому ж люди лицемірять? Може, із заздрощів чи від надлишку вільного часу? Марнословлять задля самоутвердження? І навіть що при цьому повторювати: “Я завжди кажу тільки правду, хай і неприємну”? Це запитання, мабуть, так і залишиться без остаточної відповіді.

Звичайно, лицемірство не можна визначити як вроджену ваду або генетичну спадковість. Лицемірство – це в цілому звичка, яка вже стала рисою характеру і способом поведінки, яка прикриває нещирість, зловмисність, удавану щиросердність, чесноту. Лицемір виробляє систему переконань, зображує чесність, яких насправді не має.

Людину-лицеміра формуємо ми самі, тобто суспільство. Важко сказати, що конкретно є причиною виникнення лицемірства.

На мою думку, спонукають людину лицемірити життєві потреби і мета. Це те, до чого прагне людина, для чого вона працює, за що бореться, чого хоче досягти у своїй діяльності. Без мети не може бути свідомої діяльності. Потреби і цілі є у кожній людині. Просто шлях до досягнення мети кожна людина обирає свій. Заради досягнення мети лицемір вчиться пристосовуватися скрізь, де він хоче задовольнити свій інтерес. Лицемір – це ще лукавство. Людина, яка завжди грає роль, невластиву їй, лицедіє. Це означає, вона живе під личиною, переймає на себе чуже лице, образ. Лицемір не живе, він прикидається, одягає маски, невластиві його природним задаткам. Він всюди дово-

дить свою відповідність загальноприйнятим нормам і палку жагу в жодному випадку від них не відступати.

Лицемір – це такий тип політика, що може зрубати дерево, потім стане на пеньок і виголосить промову в захист навколишнього середовища.

Улюблена зброя лицеміра – лестощі, обман, удавання. Лицемірний спосіб життя – це спроба людини поєднати в собі вищу чесноту і пороки.

Вирізнити лицемірний вчинок, де зло ховається під личиною добра, порок під виглядом чеснот з першого погляду буває дуже складно. Найболісніше лицемір може поранити близьких людей. Лицемірство громадських діячів викликає лише зневагу до них і не більше.

Лицемірна людина дуже боїться своїх справжніх думок, поведінкою вона намагається приховати те, що всередині неї (хороше або погане). Мабуть, першим кроком до лицемірства є бажання виглядати краще в очах інших людей. Тобто людина вже починає одягати на себе маску, створює собі образ, який би хотіла представити на публіку, приховує своє справжнє, істинне єство.

Визначальною рисою лицеміра є також лукавство. Догідливо розхвалюючи кого-небудь або що-небудь, лицемірно захоплюючись, людина готує прихований план нападу. Під лукавством ховається глибоке незадоволення власним життям, невпевненість, нереалізована потреба бути визнаним у житті.

Лицемірство починається там, де під виглядом добра досягаються егоїстичні цілі всупереч законам життя. Багато хто розігрує своє життя, як на сцені, одне маючи на серці, а зовсім інше виставляючи напоказ”.

Літературні типи

А ось письменник Шолом-Алейхем за основу поділу взяв часову інтенцію і на цій підставі виокремив три групи:

– брехуни вчорашнього дня – розповідають всякі небилиці, клянуть, що все бачили на власні очі; а ви спробуйте довести щось інше, як уже все відбулося;

– брехуни нинішнього дня розповідають, що вони мають, знають, уміють, а перевірити і спростувати щось може лише випадок;

– брехуни завтрашнього дня обіцяють золоті гори, зроблять, мовляв, усе для вас, аби лиш ви їм повірили.

РОЗДІЛ 9. ПРАВДИВІСТЬ ЗАЛЕЖНО ВІД СИТУАЦІЇ

Немає правди в людині,
яка не в змозі контролювати свій язик.

Махатма Ганді

Хто на правді грає,
тому скрипку об лоба розіб'ють.

Польське прислів'я

Кожна окрема обставина, окрема ситуація є випадком. Та в тому ж і суть, що вони творять тканину всього нашого життя. І в цілому, і повністю. Воно суціль складається з обставин, які змінюються безперервно, то спричиняючи, то стимулюючи одна одну.

Але ж людина не просто *homo sapiens*, окрім розуму, вона наділена ще багатьма властивостями, які створюють можливості, спонукають, зрештою, зобов'язують людину бути володарем, а не рабом ситуації. Якщо ж не виходить ні вгору, ні вниз, то людина здатна просто уникнути зіткнення з ситуацією. Способів для цього у неї безліч. Один з них – збрехати.

Ось і в нашому опитуванні 132 респонденти зізнаються, що обставини змушують їх обманювати людей. І лише 102 божаться-клянуться: “Ні за яких обставин я не вдамся до брехні”. Кому з них можна більше вірити, хай вирішує кожен читач. А я тим часом розгляну ці судження в єдності з іншими, спробую поміркувати, чому в одній голові еднаються суперечливі, а то й протилежні думки (табл. 17).

Наприклад, у цих 87 респондентів блоку А2. Он як логічно вибудовуються їхні міркування: брехня завжди огидна, то, звісно ж, я ні за яких обставин до неї не вдамся.

Але не лише непохитною логікою віє від того міркування, а й чималим лукавством: і з приводу нескореності перед обставинами, і щодо абсолютної чесності та позірної брідливості. Все це є свідченням інфантильності, дитячості, породжених слабкими контактами із

соціумом. Такі девізи дозволяють собі люди достатньо соціально захищені.

Таблиця 17

І так гидко. Та ще й обставини...

Судження	Обставини змушують мене обманювати людей	Ні за яких обставин я не вдамся до брехні
Брехня завжди огидна	Блок А1 90 осіб	Блок А2 87 осіб
Брехня завжди приємніша за правду	Блок Б1 18 осіб	Блок Б2 13 осіб

Їхніми антиподами є респонденти блоку А1: соціально й психологічно сформовані прагматичні натурни. Вони знають силу ситуацій і свою слабкість перед ними. І якщо не вдається підкорити обставини, то можна притлумити свою бридливість щодо брехні, зрештою, знехтувати нею. Не втрачати ж вдалого моменту, за інших обставин він теж буде інакшим.

Теж нормальною є логіка респондентів блоку Б1: я вимушений обманювати людей – така, бачите, ситуація. А ще, крім того, бувають ситуації, в яких брехня щоразу приємна.

Логічно не вмотивованою, навіть суперечливою є позиція респондентів блоку Б2: за нею бачаться люди, відірвані від реальності, занурені у свій внутрішній світ. Справа не лише в інтровертності цих натур. Скількох людей заганяє у свою шкаралупку нинішнє життя! Ото ж і їхній останній крик: я нізащо не вдамся до брехні.

Свої міркування я вирішив вивірити на перших-ліпших зустрічних. Їх виявилось цього разу троє, що попросили підвезти до сусідньої області й погодилися розрахуватися балачками.

– Але про що? – запитала жіночка, вмовившись позаду поруч з чоловіком. Її брат, так мені видалось, влаштувався на передньому пасажирському кріслі.

– Про брехню, – кажу я.

– О, це вона може, – почав кпинити брат.

– Зате не брехати, – відрубала жіночка. – Чоловіки брешуть більше за жінок.

– Чоловіки просто частіше ловляться, бо не запам'ятовують свої слова, – примирливо пояснив її чоловік. І звернувся до мене: – То про що будемо брехати?

– І навіщо воно вам? – уточнила жіночка.

– Розкажую. Проводили ми одне дослідження... (Далі я опускаю роз'яснення супутникам теми та методики опитування і пропоную пояснити, чому респонденти обрали саме такі судження). Ось були в анкеті різні судження, а люди мали обирати лише ті, з якими згодні. Та чого довго пояснювати вам, людям розумним? Цитую прямо з анкети: “Порушити обіцянку можна, якщо змінилися обставини” і “Людина має дотримуватися слова незалежно від обставин”. З чим згодні ви? Кожен з вас трьох окремо?

В салоні запанувала мовчанка. Пригадалося: під час опитування деякі респонденти теж отак задумувалися, а то й запитували: “А якщо я згоден з обома? Воно ж буває правильно і так, і інак”. Я вирішив “дотискувати” – задовга пауза може зіпсувати все:

– То ось частина опитуваних погодилася з однією думкою, а інша приєдналася до протилежної. Розділилися на два табори. Вони ж виказували своє ставлення до двох інших, теж протилежних думок “Брехня завжди огидна” та “Брехня завжди приємніша за правду”. Якщо ви вже обрали якесь із першої пари суджень, то з чим ви погоджуєтесь в другому випадку?

– Чому ви вважаєте, що відмовитися від даного слова – це значить збрехати? – намагалася продовжити “тайм-аут” жіночка.

– В дослідженні майже третина опитаних погодилася з першими судженнями запропонованих пар. Що ви можете сказати про цих людей?

– Порушена обіцянка не завжди є брехнею, – продовжував спробу сестри відтягнути в часі пряму відповідь її брат. – Люди можуть знехтувати даною комусь обіцянкою і не вважатимуть це за велику проблему. Мовляв, усі ми ходимо під Богом і з кожним може щось трапитися. Зрештою, можна ж порушити обіцянку й не вдаючись до брехні. Змінилися обставини, тому змінилися плани чи дії.

– Але часто людині на виправдання доводиться брехати, – заперечив йому чоловік. А його дружина продовжила:

– А буває і сама обіцянка завчасною брехнею, даною на випередження з ціллю отримати якусь вигоду. А обставина потім використовується як привід для виправдання.

Я вирішив “не зганяти їх на слизке”, на висловлення власної думки, хай говорять про інших людей, а їхня особистісна позиція вималюється опосередковано. Тому й додав невизначене: “Звісно, в житті всяк буває”. Жіночка одразу ж ощетинилася:

– Як би там не було в житті, а за свої слова треба відповідати. Я знаю немало людей – все роблять під якусь конкретну ситуацію. Треба збрехати – збреше, можна правду сказати – скаже правду. Головне, щоб було вигідно в цей момент.

– А чи зустрічалися вам люди, які дотримуються обіцянки незалежно від обставин? І яким брехня завжди огидна, як би не змінювалися ситуації?

– У нашій школі завуч: для нього дане слово – не просто набір голосних та приголосних звуків, а закон непорушний. Сам такий і від інших вимагає того ж.

– Прямий, як казармений табурет – буркнув чоловік.

– Зате кругом нього порядок, – парировала йому дружина. – І професіонал. От я помітила: люди слова – майстри з великої букви.

– Та вже твій завуч – майстер на всі руки, – “закипає”, бачу, чоловік.

“Сцени ревності – зовсім не по темі”, – вирішую і негайно втручаюся в розмову:

– В нашій дослідженні йдеться не про конкретні персони, а, скоріше, про типи особистостей. І чому вони міркують так або діють так.

– Аня правильно підмітила, – втрутився її брат, – людина, яка дотримується слова незалежно від обставин, завжди несе в собі дух професіоналізму. Логічно, що ці люди люблять і поважають таких, як самі. Впевненість в обіцяному завжди ходить з упевненістю в людині, у завтрашньому дні. Я сказав би, що це одна, хай і невелика, але складова часточка соціальної захищеності. Я маю на увазі, що біля таких людей почуваєш себе захищеним від обставин. Хоча те, що легше нам, важче нашим близьким. Не завжди ж бувають сприятливими нові обставини, чи пак змінюються вони на краще. І добру силу волі треба мати, щоб дотримуватися слова за нової ситуації. До того ж господар слова виявляється обманутим: він сподівається такої ж реакції на зміну обставин і від навколишніх. А ті виявляються хто слабкодушним, хто сам собі на умі, хто підступним та брехливим. Усі ми різні.

Дещо філософський монолог брата жіночки пригасив жаринку конфлікту і я, аби закріпити спокій розмови, перевів її на наступну тему:

– А як вам подобаються люди, котрі зізнаються, що обставини змушують їх обманювати інших людей і що брехня приємніша за правду?

– Циніки, – наче відрубав чоловік. – Патологічні брехуни. Винахідливі в розмові, швидко орієнтуються у перебігах дискусії і вміють скористатися кожною можливістю “викрутити” ситуацію собі на користь. Вони вже й самі бувають не в змозі боротися із спокусою обдурювати. А часто брешуть і зовсім без смислу, навіть без приводу. Аби виокремитися, аби вразити уяву співрозмовників.

– Не тільки. Більшість таких мають від брехні користь, ти сам сказав. Совість їх не гризе, мораль не мучить. Дана ними обіцянка для них самих нічого не варта, вони це знають і не задумуються про наслідки. Таким байдуже, чого від них чекають люди.

– А мені здається, що вони бояться говорити правду і людям, і собі. Бачите, яка логіка: якщо змінилися обставини, то можна... Бо що зробиш... Йому наче й хочеться вірити у власну обіцянку, але ж до певної межі. Як на мою думку, люди з цієї групи живуть наче в ілюзіях. Точніше, насолоджуються тим, що є, і завжди мають готові трафарети “ну, нічого не зробиш, ну, так склалися обставини...”. Думаю, що таких людей в нашому суспільстві більше, ніж у вашому опитуванні.

– Але як вони самі собі суперечать! – вигукнув брат. – Повна відсутність логіки. Якщо брехня завжди приємніша за правду, то як людина може завжди дотримуватися обіцяного? Або для неї брехня важливіша за істину, або обіцянка нічого не варта.

– Бо в таких людей дві групи принципів: для себе й для інших. Я буду казати те, що вигідно мені, навіть свідомо брехатиму, а ви не смійте говорити неправду, бо брехати погано. Якщо такі люди не дотримуються свого слова незалежно від обставин, що склалися, вони це вам змалюють у найяскравіших кольорах і виправдають себе в будь-якому випадку, бо вміють і люблять гарно брехати. І байдуже, що про них будуть думати інші, адже їхні принципи протиставляються моралі решти.

Спостерігаючи за словесним пінг-понгом супутників, я пригадав іншу квадригу (табл. 18).

Обставини керують правдивцями

Судження	Обставини змушують мене обманювати людей	Ні за яких обставин я не вдаюся до брехні
Інколи я кажу неправду	Блок А1 120 осіб	Блок А2 62 особи
Я ніколи не кажу неправди	Блок Б1 6 осіб	Блок Б2 34 особи

Справа не в тім, що вона логічно розташувалася після розглянутої вище комбінації суджень. А в тому, що міркування основної маси респондентів (більше третини опитаних – блок А1) не лише вмотивовані (“Інколи я кажу неправду, бо обставини змушують...”). Така невинна позиція випливала з розмірковувань моїх пасажирів, логічно їх продовжувала. Ці респонденти також ставлять обставини вище своїх принципів і, схоже, не розуміють, що брехня тягне за собою нову брехню. Бо що таке обставини? Безперервна низка кілець, з яких складається ланцюг всього життя. І якщо основна маса респондентів виправдовується тим, що саме життя змушує їх вдаватися до хитрощів, то чи можуть ці люди бути впевненими, що їм не збрешуть, їх не ошукають, адже і в тих, інших обманщиків, теж таке самісіньке життя.

Вдвічі менше опитаних зайняли суперечливу позицію, стверджуючи одночасно, що інколи кажуть неправду, та “ні за яких обставин...”. І так далі кожного разу. Але в такому випадку коли ж їм вдається казати неправду? Поза обставинами? Це неможливо взагалі. Схоже, лукавила п’ята частина опитаних. До того ж ненавмисне, позасвідомо. Як зазначав мораліст Ф. Ларошфуко, “ми так звикли прикидатися перед іншими, що, нарешті, починаємо прикидатися перед собою”.

Респонденти блоку Б2 видаються принциповими правдолюбями, лідерами спільнот. Вони ніколи “не прогинаються” перед обставинами. Або ж пройшли шлях неправди настільки, що зрозуміли врешті: правда є правда.

Одразу ж виник сумнів у власних оцінках останньої позиції. Делікатні люди здатні дати відповідь, яка б підтримувала настрої співрозмовника. Один може запитати, вказуючи на цукор: “Це сіль?”. І почує: “Так, але тільки солодка”. Це що – брехня? Чи правда, сказана

іншим чином? Та ще чим впевненіше сказати, тим переконливіше буде сприйнято.

Певно, я задумався й не помітив, що в салоні тихо. Жіночка не стерпіла паузи й зауважила:

– А чого ж ви почали розмову й не стежите за нею?

– Я стежу за перебігом дорожніх ситуацій, – відбрехався я, сказавши при цьому істинну правду. – Втім, можу повторити сказане вами. Давайте перейдемо до іншого, але близького кола проблем. У цьому ж опитуванні майже половина респондентів погодилися із судженням: “Щоб пристосуватися до конкретної ситуації і співрозмовника, слід говорити тільки правду”. І при цьому вони ж зізналися, що інколи кажуть неправду. Як тлумачити нам таку позицію? Знов не в ладах з логікою?

– Та все у них логічно! Для себе одні правила, для інших – інакші. Вони люблять повчати інших, як то слід поводитися серед людей. Самі ж дозволяють собі бути самими собою, тобто, де слід, то й неправду сказати. Знаєте, це гарний засіб комфортного існування в суспільстві і найлегшого досягнення поставлених цілей.

– Тут домінуючим моментом є початок контакту у спілкуванні із співрозмовником, початок входження в конкретну ситуацію, – уточнив я, щоб одразу спрямувати розмову куди слід.

– Цілком логічно, – втрутився брат пасажирки, – що починати слід із правди. А вже далі, опанувавши ситуацію та увагу співрозмовника, до того ж інколи, можна й неправду сказати. Тверезі розумні прагматики. Для того щоб лишатися успішним та отримувати достойну платню, потрібно подавати себе керівництву надійним правдивцем. А це вже брехливість. І при нагоді злегка йому підігрувати, чи то пак підбріхувати. Адже у більшості випадків кращим є не професійний фахівець, а той, хто “підігрує” самолюбство боса. Ви йому лестощі, він вам підвищення платні. Таких варіантів тисячі.

– Пригнічує те, що це стереотипне мислення і його неможливо зруйнувати. Людина прагне якнайкоротшим, найпростішим та найвищим шляхом отримати матеріальні чи моральні блага. Підштовхує до витонченої брехні жадібність, байдужість до інших, низька мораль, слабкодухість. Я б сказав, що люди в наш час дуже гнучкі і пристосовуються до ситуації чи події так, як буде вигідно їм. Інколи говорити правду – це теж метод пристосування.

– Ну, не всі ж такі, не всі однакові. Цілком можливо, що такі люди хочуть бути від початку й завжди щирими у спілкуванні, їх не лякає, що правда в деяких ситуаціях може викликати негативну реакцію у співбесідника. Але ж і не створить у нього ілюзій. Скоріше, саме в цьому й полягає принцип їхнього спілкування: показати себе одразу таким, який є, не приховуючи негативних рис характеру і не перебільшуючи власних чеснот. Як на мене, це своєрідний захисний прийом.

– Щоб, не дай Боже, співрозмовник не запідозрив нічого поганого?

– Ну, так. Можливо, одні керуються правилом “Все таємне виявиться”, інші ж на нього лише оглядаються, але намагаються розпочинати контакт правдиво. Це вносить незримий дух щирості та відкритості у спілкування, викликає у співрозмовника дружелюбність. Гадаю, це люди з гарною життєвою позицією, шанобливі до інших, впевнені в гідності своїх діянь, у своїй правоті. Коли людина каже правду і ти впевнений в цьому, то набагато простіше зрозуміти ситуацію, розв’язати проблему. А коли навіть звичайне спілкування зводиться до банального обману, тоді абсурдним стає саме спілкування.

– Ти як завжди ідеалізуєш людей. Щоб пристосуватися до конкретної ситуації, людина буде робити так, як краще для неї самої. Вона робить вибір, в який спосіб їй прилаштуватися до навколишнього середовища. Зробить вигляд ніби чесна і каже правду, а зміниться ситуація на краще – збреше собі ж на користь. Ця людина в серйозних справах про себе правду не розкаже, а розповість лише те, що не обернеться компроматом проти неї. Якусь дрібницю, а щось серйозне – навряд. І тоді думка, що для початку спілкування потрібна лише правда, є лукавою.

– Не завжди. Є люди, що полюбляють бути в центрі уваги. Вони розказують цікаві речі і, безсумнівно, правдиві. Але коли правдиві історії закінчуються і треба далі привертати до себе увагу та цікавість співрозмовників, можна й збрехати. Збрехати не по-злому, а просто, щоб підтримати свій, уже створений, імідж. Таке найчастіше трапляється на вечірках, де люди знайомляться одне з одним. Де можна або вигадати якусь історію, або просто прикрасити якісь події зі свого життя. Такі люди були, є і будуть; і хоча ми знаємо про їхні вигадки, нам завжди цікаво з такими співрозмовниками. З ними легко і весело.

“Та й грамотно ж висловлюються ваші попутники, – може зауважити пильний читач. – Ну прямо, як по-писаному. Не випадкові

якісь перехожі, а підготовлені для трибуни доповідачі”. На таку можливу репліку відповім: звісно, розмови з попутниками відредаговані – місцями істотно, місцями незначно або й зовсім “в оригіналі” подані.

Більше того. Застосовано й комбінування, монтаж сюжетів, фрагментів розмов, взятих з багатьох різних подорожей. Це лише невелика частка, основна маса почутого й записаного залишилася “за кадром” даної книги. Це те саме, що точно означив В. Маяковський про свою працю:

“Поэзия – та же добыча радия:
В грамм добыча. В годы труды.
Изводишь единого слова ради
Тысячи тонн словесной руды”.

– Гаразд, – погоджуюся я зі співбесідниками, – ви розкрили основні мотиви респондентів, які, хоч і кажуть інколи неправду, однак переконані, що започатковувати спілкування можна лише правдою. А як ви ставитеся до тієї групи опитаних, які теж інколи кажуть неправду та дотримуються протилежної думки щодо початку контактів: не зайве й збрехати задля успішного пристосування до партнера? (Подаю повністю таблицю 19, аби читач не втратив смислового зв’язку в цитованій розмові).

Таблиця 19

Правдивість пристосування

Судження	Щоб пристосуватися до конкретної ситуації і співрозмовника, слід говорити тільки правду	Щоб пристосуватися до конкретної ситуації і партнера по спілкуванню, не зайве й збрехати
Інколи я кажу неправду	Блок А1 135 осіб	Блок А2 50 осіб
Я ніколи не кажу неправди	Блок Б1 33 особи	Блок Б2 11 осіб

– Я повністю поділяю їхні позиції і в деяких випадках не відчуваю за це провини. Мабуть, і вони, і я більш правдиві, ніж ті, хто заперечують брехню як таку. Я вважаю правильним: не зайве й збрехати, залежно від того, яка ситуація і хто партнер по спілкуванню. Вони бувають різні. Коли ти не хочеш завдавати зайвих хвилювань близькій

людині, то невелика брехня, навпаки, більш доречно, аніж правда, від якої стає моторошно.

– Думаю, Аня права. Інколи людина нездатна прийняти правду в прямому викладі. Можливо, їй треба подавати правду частинками, здобрюючи й вуалюючи якоюсь неправдою. Бо не можна бути певним, що людина хоче знати всю правду достеменно. А, може, про деякі речі вона б і не бажала знати. Рішення обманути іншого “рятівник” має приймати, виходячи зі свого розуміння добра і зла, інтересів обманюваної людини, всієї ситуації спілкування.

– А я не можу повністю бути згодним (з респондентами блоку А2. – *Авт.*). Так, ці люди мають комунікативні здібності, логіку. Посвоєму розумні, навіть хитромудрі, комунікабельні, здатні співпрацювати з будь-ким. Але це людина, що лавірує між ситуаціями та людьми. Не знаю, чи гарний це метод співпраці, але практика доводить: це дієвий метод. І ним багато хто користується. Маю досвід спілкування з таким типом. У довіру втирається дуже швидко, легко пристосовується до будь-якого середовища. Такі люди не ображаються, як, наприклад, принципова людина, у якої все ділиться чітко: це добре, а це погано. Бо вони не мають внутрішніх обмежень, принципів. І ще невідомо, як скористаються інформацією, отриманою у спілкуванні з довірливою людиною.

Поляризація думок у вузькому колі близьких людей мимоволі викликала паузу. Це часто буває: вони ж не хочуть з жаринки роздути конфлікту. Радикально налаштований чоловік Ані відчув подих свари і продовжив примирливо.

– До таких людей я ставлюся дуже скептично. Вони заздрісні. І якщо їм погано, то чому це іншим повинно бути добре. Мені в житті такий зустрівся, я думав, що це мій справжній друг, доки не обпікся. Щедрий був на життєві поради, та тільки давав такі, які не допомагали, а лише значно погіршували ситуацію. До речі, це не від паскудства в характері, а саме від заздрості, породженої бідністю особистого життя.

Мені ж подумалося: як швидко еволюціонує людина! Ще недавно поняття “інколи збрехати” було осуджуваним, а тепер стало нормою. Це своєрідна адаптація до реалій сучасного життя, хоча пристосування є одним із різновидів обману, точніше, самообманом. Бо людина сама себе ламає, наслідуючи певні вади партнерів по спілкуванню.

Що ж до респондентів блоку А2, то вони, скоріше, сприймають брехню як такий собі комунікативний засіб, що використовується не для навмисного спотворення істини, а для встановлення добрих стосунків з партнером. В такій брехні може бути відсутній намір обманути слухача. Розказуючи вигадки, людина не розраховує на те, що в них повірять, вона не має на меті отримати вигоду чи принизити співрозмовника. Домінуючим мотивом безкорисливої брехні може бути бажання отримувати задоволення від самого процесу придумування та розповідей всіляких вигадок. А вже налагодження контакту стає само собою зрозумілим результатом, здобутим легшим, простішим шляхом. І, не затягуючи паузи, я перевів мову на респондентів блоку Б1, які запевняють, що ніколи не кажуть неправди, яка б ситуація не виникала і хто б не був їхнім співрозмовником. Як оцінювати таку позицію і цих людей...

– Мабуть, правдиві й відверті, зі стійкими моральними принципами. На них можна завжди розраховувати, їхня поведінка викликає повагу в інших.

– Вони стійкі до впливу оточення. Від життя отримують не подарунки, а лише подачки. Нерідко взагалі не мають можливості для достойного існування, лишаються не вшанованими. Життєве кредо таких людей просте: “Я буду жити бідно, але по совісті”.

– Ну, це якщо говорити про простих людей. Але ж дехто з цього типу може займати й керівні посади. Маючи вплив на підлеглих, вони не вважають за потрібне брехати співрозмовникові.

– Ці судження могли відзначити також чиновники, які завжди бажають подати себе “прикрашеними”.

– А в мене є сумніви щодо щирості цієї групи людей. Вони або завідомо говорять неправду, щоб перед суспільством чи хоча б у своїх власних очах виглядати високоморальними, або ж справді мають надто утопічні уявлення про життя. Візьмімо елементарний випадок – розмова із зовсім не знайомою людиною. У цій ситуації складно дотримуватися правдивості, бо кінець спілкування взагалі може виявитися непередбачуваним.

– То це й мені, – запитую, – слід поставити під сумнів все сказане вами? Адже ж ми з вами зовсім не знайомі.

– Не хвилюйтеся: наша Велика Круча вже на горизонті, розійдемося без будь-яких наслідків для вас. Ми були щирі в розмові.

– Бачу, вірю, певен. А що, ми справді так непомітно доїхали? На останок поексплуатую вас ще трохи. Залишилася ще одна невелика група респондентів. Вони стверджують, що ніколи не кажуть неправди; це, так би мовити, їхня поведінкова лінія. Але для пристосування до ситуації можна й збрехати. Це світоглядна позиція, переконання. І між поведінкою та поглядами бачиться певний люфт, тобто є розбіжності, які, мені здається, ще не засвідчують дволикості.

– Правильно. Просто людина вважає, що для комунікабельності, аби увійти в середовище, потрібно чи можна збрехати. Можливо, це брехня й незначна, не щось глобальне та підступне, а просто, щоб яскравість слів підкреслити.

– Якщо без поганого умислу, хай собі людина підбирає епітети, використовує гіперболи, аби це нікому зла не спричинило.

– Напевне, щоб до чогось пристосуватися, правди недостатньо. Якщо потрібні яскраві барви, що не несуть в собі образи, то вони мають право на життя. Від цієї брехні в лапках гірше не буде нікому.

– Але ж це люди-лисиці...

– А якщо чоловіки?

– То лестуни. Вранці зустрічаєш на роботі начальницю, а та прийшла з новою зачіскою і хоче почути твої компліменти. Це ж відчувається і в її погляді, і в інтонації. Звичайно ж, ти цей комплімент зробиш, бо, по-перше, вона твоя начальниця, а по-друге, тобі потрібно отримати її згоду на літню відпустку. І скажеш комплімент не лише про зачіску (хоч вона тобі й не подобається), а й додаси ще багато приємних фраз щодо її зовнішнього вигляду та яка вона чуйна й добра, хоч насправді думаєш інакше. Тобто людина думає про себе. І якщо вона стверджує, що ніколи не каже неправди, то це і є брехня. Але кожен обирає свої принципи, за якими живе, і тому я не маю права когось осуджувати.

– Людина завжди має два мотиви будь-якого вчинку: один той, що виглядає красиво, другий – справжній. Бо завжди опиняється перед вибором. Але, бач, вибирає з “або-або” не щось одне, а обов’язково два з багатьох варіантів, а то й обидва з лише двох.

– Якщо аналізувати логіку людей, що обрали ці два судження, то я б виокремив дві різні концепції мислення. В одному випадку це справді схоже на лицемірство. Одночасно стверджувати, що збрехати в спілкуванні не зайве і що самому брехати ніколи не доводилося – нонсенс. В іншому випадку це можна зрозуміти інакше. Людині може

бути невластивим говорити неправду. І в той же час вона прекрасно усвідомлює, що іншим, які вміють брехати, легше налагоджувати стосунки. Адже ж вміти брехати дано не кожному, для цього необхідно мати і гнучке логічне мислення, і гарну пам'ять, і вміти вірно “прорахувати” ситуацію. А багатьом брехати складно якраз не через відсутність добре розвинуеного інтелекту, а через міцні моральні засади. Та, попри це, вони обирають пасивну позицію, не намагаючись забороняти брехати іншим.

Дорожнє інтерв'ю завершилося, бо добігла кінця спільна дорога. Ми розпрощалися тепло, як добрі друзі, хоч і не дізналися ні імен один одного, ні хто ми такі. Але дізналися, які ми є, і це було приємно.

РОЗДІЛ ОСТАННІЙ, ОПТИМІСТИЧНИЙ СКІЛЬКИ КЛУБОЧОК НЕ КОТИТЬСЯ...

У брехні короткі ноги, але часто дуже миле личко.

М. Путинковський

Брехун впіймається на гарячому швидше,
ніж кульгавий.

Киргизьке прислів'я

Найконтрастнішими виявилися показники наступних суджень-антонімів. Твердження “Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий” підтримало рекордне число респондентів: 207 із майже 300. Половина з них (104 особи) – радикали, бо відзначили позицію “повністю згоден”.

З протилежною думкою про те, що “Вдалу брехню викрити неможливо” погодилися 59 респондентів, з них лише 10 радикалів. Емпірика підтверджує недовговічність брехні, зафіксовану в поговірках різних народів.

Та не варто поспішати з висновком про неминучість торжества істини. Щодо подальшої пари суджень думки цих же людей виявилися іншими. Так, 123 респонденти вважають, що “більшість людей брехливі”, тоді як позицію “більшість людей кажуть правду” підтримали 111 осіб, а 70 взагалі не змогли визначитися.

Цікавими видаються кореляційні зв’язки між обома парами суджень. Тут спостерігаємо майже однаковий поділ думок (див. табл. 20, в дужках слова для логічного поєднання суджень).

Таблиця 20

Домінує брехня

Судження	Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий
Більшість людей брехливі (хоча знають, що)	Блок А1 87 осіб
Більшість людей кажуть правду (бо знають, що)	Блок Б1 78 осіб

Отакої! Хоч різниця й невелика, але перевага не на користь правдивості. Зате, мабуть, вірно відображає сутність наших реалій, які змушують людей вдаватися до неправди, аби полегшити в такий спосіб своє життя, знаючи, що це ненадовго. Суб’єктивність ситуації полягає в тому, що частина респондентів першої групи, мабуть, зазнала обману і образа зіграла роль того збільшувального скла, яке й спотворило їхнє бачення інших людей. Можливо також, що частина респондентів судить інших по собі і їм приємніше бачити себе серед більшості, хоч і гіршої, ніж серед меншості, хай і кращої.

А ще в цій групі є прошарок з простим ставленням до життєвих колізій. Викриття їхньої брехні не стає уроком, не засмучує, мало турбує і тому по життю вони йдуть від брехні до брехні, не оглядаючись на думку інших. Ще й простецьки обмовляються: “А що? Як люди, так і я”.

Ще інша частина респондентів, мабуть, є щирими правдивцями. Проте брехню вони сприймають об’єктивно, як реальне явище, визнаючи сам факт того, що більшості людей властиво брехати. Об’єктивне світобачення поєднується у них з вірою у правду, з переконанням неминучості викриття брехні.

Другу групу (78 осіб) можна б вважати виразниками кращої, ніж у попередній, соціальної ситуації: більшість людей правдивці, а хто бреше – все одно буде викритий. Доволі прогресивний фрагмент громадської думки. Але...

Частина респондентів, що поділяють такі думки, в основі – ідеалісти. Вони живуть згідно з високими морально-етичними принципами, вірять у правду, довіряють людям, бо бачать у них відображення себе (судять про інших по собі). Вони більше орієнтовані на свої ідеали, а не на громадську думку, не дуже турбуючись, що їхні ідеали не вповні відповідають реаліям життя.

Можливо, частину респондентів другої групи становлять невдахи в брехні, які ніколи не вміли брехати, хоча намагалися. І відчували гіркоту викриття. Життєвий досвід штовхає їх до прибічників правдивості, а тих, як видається, більшість.

Та вони не тільки невдахи, а ще й ідеалісти! Теж невдалі.

Можна також припустити, що така позиція певної частини респондентів сформувалася у добропорядних сім'ях, де навчали розрізняти добро і зло. І їхня віра в чесність більшості людей є непохитною, підкріпленою стійким життєвим кредо, що правда рано чи пізно таки виявиться, а брехня є лиш тимчасовою оманою, способом вийти із небезпечної ситуації. З часом це стає стилем життя людини – сумлінної, відвертої, логічної в думках, словах і діях.

Є така група одностайних: 19 респондентів (в нашому опитуванні) погодилися із судженнями “Більшість людей кажуть правду” та “Вдалу брехню викрити неможливо”. Якась нібито алогічна позиція.

А чому? Тут усе логічно: віра в добросовісність більшості і в майстерність окремих віртуозів брехні. А може, навіть їх схвалення. Приховане. Бо що тут поробиш: особистість є зосередженням суперечностей, серед яких може бути єдність брехливості й правдивості.

Логічність поглядів цієї групи може походити від соціальної настанови: більшість (народ) правдива; еліта віртуозна в брехливості, інакше не втримається на вершині соціальної піраміди. Для верхівки брехня є основним інструментом життєдіяльності, мистецтвом управляти. Складовою того мистецтва є “переконлива аргументація”, “залізобетонні докази”, “абсолютна логічність” і десятки інших прийомів, під натиском яких мало хто дошукається істини.

Нарешті, 27 респондентів поділяють думки, що більшість людей брехливі і вдалу брехню викрити неможливо.

Невже це справді так? Невже суспільство настільки занепало, а неправда стала недосяжною для розуміння аналітично мислячих людей? Чи такі вже перевелися? І залишилися лиш брехуни: більшість – посередні примітиви – і верхівка віртуозів, чию облудність не викрити?

Це вже якийсь надто песимістичний підхід. Є ж і звичайні люди, що постійно брешуть, самовпевнені, закохані в себе і в сказане ними. А сходить їм все це з рук лиш тому, що порядні люди не хочуть бруднитися, опускаючись до розборок та з'ясувань.

А ще “неловленою” буває дріб'язкова брехня, яку не варто й не хочеться викривати. Бо хіба так уже суттєво, що ваш співбесідник запізнився, бо автобус потрапив у “пробку”, а насправді приїхав на метро та “зачепився” біля приємної знайомої. Поступово виробляються упевненість, буденна звичка брехати без потреби.

Вдало брешуть кмітливі люди, які швидко орієнтуються в ситуації, інтуїтивно відчують у співрозмовникові довірливого простачка. Зрештою, стають переконаними, що їхня поведінка нормальна у такому-сякому житті, та й судять по собі, що й більшість людей такі самі.

Початки таких переконань ідуть, мабуть, ще з дитинства, коли людина зростала з уявленнями про світ, сповнений несправедливості. Вона потрапляла в конфліктні ситуації, з яких виходила переможцем, спотворюючи істину у власних інтересах. А вже дорослою набула досвіду ретельного планування брехні.

А тепер перейдемо до іншого комплексу суджень, де респонденти оцінюють не чийось, а власну правдивість/брехливість. І розглянемо особистісну правдивість на перетині з можливістю бути викритим (табл. 21).

Таблиця 21

І все одно кажуть неправду

Судження	Будь-який брехун рано чи пізно буде викритий	Вдалу брехню викрити неможливо
Інколи я кажу неправду	Блок А1 168 осіб	Блок А2 41 особа
Я ніколи не кажу неправди	Блок Б1 29 осіб	Блок Б2 12 осіб

Маємо чотири комбінації переконань і, відповідно, чотири **основні** лінії поведінки в життєвських колізіях. Бо часткових, особистих ліній поведінки може бути значно більше, ніж число опитаних: у межах загальної тактики, сформульованої єдністю двох суджень, у кожної людини можуть бути десятки окремих виявів поведінки. Залежно від обставин.

Оскільки всіх можливих обставин у кожного автора відповідей не передбачити, та й не наша це мета, будемо аналізувати ці чотири вибори респондентами свого шляху.

До першої квадриги комп'ютер зібрав показники опитування тих респондентів, які інколи кажуть неправду, хоча знають, що будь-який брехун рано чи пізно буде викритий. Знають, а брешуть. І не бояться. Примітно й те, що серед тисяч квадриг, сформованих комп'ютером на матеріалах опитування, ця зібрала рекордну чисельність респондентів: більше половини всіх, хто заповнював анкету.

З позицій формальної логіки дивним видається переконання, що **будь-який** брехун буде викритим, і самому ж вдаватися до неправди. Якесь алогічне поведінка в поєднанні зі щирим зізнанням.

Важко не погодитися, що будь-якого брехуна, навіть найбільш вмілого, колись викриють. І звичайно ж, всі люди інколи брешуть. Різниця тільки в частоті: одні рідше, інші частіше. Та все ж не можна визначати брехуна за кількістю разів сказаної ним неправди. І не можна навішувати ярлик брехуна (у найгіршому сенсі цього слова) на всіх людей, які колись казали неправду. Скоріше, ця група респондентів не зловживає брехнею, адже знає, що рано чи пізно брехню викриють. Помітне також переплетіння тенденцій “гіркого досвіду” та “життя нічому не вчить”.

Певна частина респондентів цієї групи – брехуни за світоглядною позицією і водночас правдолюби за досвідом. В основі їхньої свідомості лежить переконання, що кожна людина повинна вміти брехати, хоча й перебуває під щоденним тиском неминучої розплати за брехливість.

Якесь частина респондентів цієї групи – особи, які дуже люблять ризикувати за принципом: “Або пан, або пропав”. Вони ніби постійно грають в азартні ігри, ставлячи на кон своє чесне ім'я, розуміючи, що рано чи пізно їм доведеться подивитися в очі тим, кому вони брехали. І бути покараними за свою брехню.

Тут може бути й інший варіант – їхня брехня є незначною, вона нікому не завдає ні клопоту, ні страждань, ні неприємностей. Вони ніби брешуть по-доброму, це “біла” брехня. Та це може бути і позиція наляканої жертви, бо змушує побоюватися викриття, а отже, позиція вельми значного внутріособистісного конфлікту. Та попри все, ці респонденти – реалісти: і себе не прикрашають і чужий життєвий досвід враховують.

Не менше щирими видаються респонденти блоку А2, які інколи кажуть неправду, бо впевнені, що вдалу брехню викрити неможливо. Хоча від такої відвертості віє цинізмом. Їх можна було б назвати брехунами за переконанням, не ловленими. Бо те, що у них буває інколи, напевне має бути тільки вдалим.

Цим особистостям властивий дух авантюризму. Їм відомі стан “викиду” адреналіну і гострі відчуття при цьому. Брехня – це мистецтво, яке можна порівняти зі спортом, де є свої результати. В підсвідомості ніби вмикається кнопка, яка приводить механізм брехні в дію, і людина, потрапляючи в якусь небезпечну ситуацію, не замислюючись, виходить з неї будь-яким чином, в т.ч. й несправедним.

Отже, головну роль у житті кожного відіграє саме налаштування на кінцевий результат. І тому досвідченим шахраям ніколи не спадає на думку варіант краху їхніх діянь, інакше не стали б вони досвідченими.

На перший погляд у таких людей начеб пасивна позиція, коли здавалось би й не виступають “проти”, але й не виступають “за”. Вони просто зізнаються, що інколи брешуть.

Але ж упевнені, що вдала брехня не буде викрита. Отже, усвідомлюючи свою безкарність, ці респонденти намагатимуться збрехати майстерно, збрехати так, щоб ні в кого не виникло сумнівів. Тобто, вони доклатимуть багато зусиль. А кожна людина хоче, щоб результат як мінімум виправдовував затрати, а в ідеалі – щоб він їх перевищував. Отже, ці респонденти намагатимуться збрехати про щось значне і значуще в першу чергу для них. Тобто вони брехатимуть не про якісь дрібнички, а про щось вагоме. І кожна свою брехню намагатимуться довести до ідеалу. Тому що вдала, професійна брехня, на їхню думку, не буде викрита.

А може, вони гарні актори і мають гарну пам’ять, яка точно й надовго фіксує: де, кому, коли, що і як ти збрехав.

Третю квадригу (блок Б1) утворюють судження респондентів, упевнених, що будь-який брехун рано чи пізно буде викритий, тому вони ніколи не кажуть неправди. Такі собі правдолюби з остраху бути викритими.

А чому б не поміркувати навпаки: я ніколи не кажу неправди, бо знаю, що будь-який брехун рано чи пізно буде викритий. Маємо вже інший смисл, бо від перестановки доданків сума не міняється лише в математиці. А тут вимальовується образ правдивого боягуза, який боїться ризикнути збрехати, навіть якщо змушуватимуть обставини. До того ж ще й цинічного чистюлі. Такий не забруднить себе брехнею. Але не тому, що брехня завдасть комусь шкоди, про інших і в помислах нічогісінько немає. А щоб головне і єдине, його мундир був чистим. Або щоб йому, любимому, не було потім боляче. Стверджуючи, що вони ніколи не кажуть неправди, люди лицемірять. Їх стримує на грані правди страх бути покараними чи викритими, як це вже було з ними багато разів. А можливо, такі люди дуже дорожать своїм авторитетом і тому просто не хочуть його втрачати.

Нарешті, четверта квадрига, що характеризує групу респондентів як правдивих невдах. Не бажаючи відчувати брехню на собі, вони говорять правду, очікуючи від інших того самого. І обманюються. Запрограмувавши себе на правду, людина може бути легко ошукана майстрами ілюзій. Брехун використовує вашу зброю проти вас. Тембр голосу, постава, міміка обличчя, жести руками, які ви несвідомо використовуєте, коли говорите правду, будуть влучно підмічені та застосовані саме проти вас. Тому ця група, що ймовірно вже знайома з такими маніпуляціями, відмічає майстерність брехунів, яких респондентам не вдавалося викрити. Вони на собі відчували професійну брехню, яку не можна викрити, переконалися в цьому на власному досвіді і тому ніби розчаровані в правді. Ці респонденти можуть відчувати на інших образи. Бо живуть чесно, по правді, і за це нічого не мають. А хтось постійно бреше, залишаючись ніким не викритим, і живе, можливо, краще, ніж чесна людина.

Суперечливі психотипи зібралися в цій групі. Це можуть бути любимчики долі, яким все легко дається, вони мають від життя геть усе. Крім необхідності брехати. Про не викриті варіанти вони знають з досвіду інших.

Це можуть бути і невдахи по життю, через що вони надто невпевнені в собі, переймаються думкою оточуючих і вважають, що вда-

лі брехуни – це не вони. Поведінкова невпевненість посилюється життєвим кредо “Не вмійш брехати, не брешти взагалі”.

Це може бути повна протилежність: людина бреше настільки правдоподібно, що не лише навколишні їй вірять, а й вона сама переконана, що ніколи не каже неправди.

Резюме

Отже, скільки клубочок не котиться, а шила в мішкові не заховати. На тому, як мовиться, світ стоїть.

Справа ж не в тім, що “ніщо таємне не залишається таємним”. Біблія лише констатує факт: утаємничене все одно, рано чи пізно, стане відомим – надбанням публіки (буде опубліковане), а то і всього народу (буде обнародоване). Набагато важливіше зрозуміти, як діє механізм “виплиття” брехні? Через що, завдяки чому те, що видається за правду, виявляється зовсім іншим, протилежним? Що приводить у дію той механізм?

У різних сферах викриття брехні відбувається по-різному. В масовій комунікації цей процес ускладнений безперервними потоками величезних масивів різноманітної інформації. Не встигає комунікат осмислити почуте, а тим паче зіставити з побаченим і прочитаним, аби якось проаналізувати, як його увага відволікається на нові повідомлення. “І нема тому зупину, і краю немає”. Кинута лжеінформація тут же завалюється новими масивами. Люди не встигають оговтатися в інформаційних потоках.

Дякувати долі, суспільство має розгалужену неоднорідну систему засобів масового інформування. Не всі вони провладні, є опозиційні, є альтернативні чи просто незалежні. Через це про одну подію кожен повідомить інакше. Критично мислячий комунікат відловить істину, а некритичний тільки й скаже: “Усі брешуть, лиш кожен по своєму”.

А тепер ще додався непідвладний ніякій цензурі інтернет, люди все частіше звертаються до нього як до найправдивішого джерела. Хоча в ньому чистота істини теж важкодосяжна саме через доступність до інтернету кожного користувача: не лише як споживача інформації, а й як її творця, коментатора. І скільки в повідомленні від першоджерела, а скільки додано від автора – ніхто не відає.

Отак і в міжособовому спілкуванні: в чомусь простіше, а в чомусь складніше. Тут брехня неминуче викривається завдяки недовговічності її детермінант, діють вони нетривалий час. Страх бути покараним минає, стає слабкішим за страх бути викритим, зазнати недовіри, неповаги з боку близьких та рідних. Цей останній, хоч і змушує бути пильним, аби не пробалакатися, але ж позасвідоме та фізіологія виявляються могутнішими від розумового контролю. І “видають” свого господаря мимо його волі. Спокуса пожитися вдовольняється, натомість домінуючим стає бажання похвалитися легкою здобиччю, ось тут якраз таємне стає явним. І так з кожним чинником, який не візьми. В цілому брехня – і як спосіб спілкування, і як різновид інформації – короткочасніша від істини і впливає часто на поверхню як уже малопотрібна чи й зовсім не потрібна річ.

Пам’ять людини не така вже й тривка, щоб сказане могла довго в собі утримувати. Зміст брехні неможливо весь час зосереджено тримати в пам’яті ще й тому, що його витісняє нова, більш значуща інформація. А незначуще саме зривається з язика; варто змінитися ситуації, як людина сама несподівано для себе пробалакується.

Чималу роль відіграє диференціація індивідів за рівнем перспективності мислення й поведінки. Одні “прораховують” свої вчинки на п’ять ходів наперед, отакі собі стратеги по життю. Вони брехуни – майстерні і невловимі. Тактики ж обмежуються нинішньою конкретною ситуацією: хто її аналізом, хто поверховим оглядом, а хто інтуїтивно відчуває можливість вигідно збрехати. Зміна ситуацій змусить тактика говорити інше, інакше, протилежне, на чому й ловиться.

Виявленою може бути брехня й завдяки роздвоєності особистості. Її соціальна та психологічна структури надзвичайно складні й суперечливі, часто “ліва не відає, що робить права”. (Тут мається на увазі: не ліва рука, а ліва чи права півкулі мозку). Роздвоєність як стійка властивість соціально-психологічної структури особистості, а не як психічне порушення – явище повсюдне, масове. Цільні натури, навпаки – явище рідкісне. Але ж роздвоєна особистість не вважає себе такою, вона себе бачить цільною. На цьому й ловиться, тобто пробалакується, сама себе видає.

Сприяє виявленню брехні й уважність співбесідників у спілкуванні, спостережливість за поведінкою співрозмовника. До істини не обов’язково докопуватися складними пошуками та зіставленнями фактів, дошнипуванням зізнань, інколи достатньо уважно слухати спів-

розмовника. А надто співрозмовниці. Відомо ж бо: жінки решетують слова, як миші соняшникове зерно. Як ось і в цьому випадку.

Розповідає одна своїй подрузі: “Учора твій чоловік розповів мені в тролейбусі, як їхали з роботи (обставини місця були вимовлені з особливим акцентуванням), такий смішний анекдот, такий смішний!.. Я так сміялася, так реготала, мало з ліжка не впала”.

Жарти жартами, а на ділі спрацював механізм випереджувального мовлення і сповільненого мислення, коли мовні штампи видаються без попереднього опрацювання апаратом мислення, до того ж, як і в даному випадку, не була поставлена ще й емоційна заслінка: “Будь обережною, не обмовся й напівнатяком про свою таємницю, вона ж тільки твоя!”. Страху ж не було ніякого. А ще пробалакалася, бо непродумано брехала й забагато казала.

Ситуація випереджувального (порівняно з іншими психічними процесами) мовлення надзвичайно поширена, вона відображена у відповідній поговірці: “Слово не горобець, вилетить – не впіймаєш”. (До чого ж влучна поговірка! Адже ж горобець надзвичайно меткий, його впіймати спробуй! А слово вловити й повернути на місце взагалі неможливо. Бо його вже впіймали чужі вуха, та й не одні. І пішло гуляти! Див. розділ “Чутки”).

А ще в народі кажуть: у людини дві губи, тридцять два зуби і всі гуртом одного язика не можуть втримати. Бо ним рухають емоції, а рот тримає на замку розум.

Частина друга

**КОЛИ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ ДВОЄ
ПРАВДА І БРЕХНЯ
В МІЖОСОВОМУ СПІЛКУВАННІ**

Коли розлучаються двоє
За руки беруться вони
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають вони.

Генріх Гейне

Що буває, коли розлучаються двоє, описано в епіграфі, взятому з відомого роману Миколи Лисенка. Ситуація однозначна і типова мало не для всіх випадків. Бо ж вони розлучаються.

А от коли **зустрічаються** двоє... Тут скільки зустрічей, стільки й ситуацій. Варіацій поводження людини щодо партнера чи партнерів по спілкуванню незліченна кількість, бо в спілкування вступають **особистості**. Кожна має свій унікальний набір і співвідношення настанов, інтересів, досвіду, потреб тощо, свій, лише їй властивий, рівень інтелектуального та емоційного внутріособистісного укладу. Передбачити перебіг та наслідки контактів людини з собою подібними можна лише наближено. Або віддалено.

Однозначність полягає лиш у тому, що з цього моменту розпочинається міжособове спілкування, основу і зміст якого становить обмін інформацією. А вона може бути і правдою, і брехнею. Або – або. І напів-, на чверть, на соту чи тисячну долю. У той бік чи в інший. Тонів, напівтонів, напіввідтінків у міжособових контактах незліченно більше кількості зустрічей.

Чому так? Бо кожна особистість унікальна, двох однакових особистостей з-поміж кількох мільярдів не буває. І кожна наділена комплексами соціальних настанов, які відображають певний рівень свідомості, виражають специфічну готовність до реакції на зовнішні подразники, мають базою попередній досвід та динамічно впливають на поведінку людини.

Так от, зустрілися двоє. Вперше. Сподобалися. Закохалися. Та й побралися.

А між першою зустріччю і весіллям вони ж пуд солі з'їдять. А чому саме пуд? Бо стільки приблизно двоє людей споживають солі за рік.

А скільки за цей рік вони наговорять одне одному! І все чи майже все, то щира...

А скільки правильного буде наговорено, коли їх стане троє!? Він, вона і дитина. Вона мусить вирости правильною, чесною, правдолюбною...

А коли їх більше: він, вона, свекруха і теща?

А коли їх ще більше: він, його підлеглі, його начальник, а ще їхні конкуренти...

Все це сфери міжособових стосунків. Коли й чому, задля чого та якою мірою в усьому розмаїтті людських взаємин виникає, застосовується навмисне відхилення від істини? Що це кому дає? До чого призводить?

Людські взаємини – то неоглядна царина. Тому й довелося цей аспект вирізнити як окрему частину. Розпочнемо ж її дослідження з бажанням дійти логічного завершення, благополучно поставити крапку.

РОЗДІЛ 1. У СПРАВЖНІЙ СІМ'Ї ЖИВУТЬ БЕЗ БРЕХНІ. ТАК ОТО Й НІ?

У тому й полягає єдина принада шлюбу,
що обом сторонам неминуче доводиться
витончуватися в брехні.

Оскар Уайльд

Любов – гра, у якій завжди махлюють.

Оноре де Бальзак

Ходять двоє над рікою

Коли людина закохується, то починає з того,
що обманює себе саму, а закінчує тим,
що обманює інших.

Оскар Уайльд

Хтось із великих сказав, що найбільше неправдивих слів мовиться закоханими. Он із чого вони розпочинають! І якщо тим продовжують і завершують, то проживають разом довге приємне життя, обом на радість. Бо слова **щирої** неправди мовляться не тому, що закоханий керується істиною “жінка кохає вухами”, себто сила її любові

залежить від частоти “долітання” до її вух ніжних слів, ласкавих звертань, щирості тону, емоційності епітетів і іншої словесної (для стороннього вуха) половини, яка далека від істинної суті і цієї конкретної жінки, і жінки взагалі.

Отже, коханець бреше? І так, і ні. Все можна зрозуміти лише їм двом, та й то в кращому разі. Хоча методологічний ключ до цієї проблеми є.

Бреше (саме так, а не “каже неправду”) у тих випадках, коли знає ту особливість жіночого кохання і знання своє застосовує на свою користь. Знає, що сам не схудне від сказаної великої кількості ніжних слів, зате ж яку здобич матиме в тих ловах. А після вдалого полювання вся феєрія ласкавих епітетів зникне з лексику сам собою. Та й потому.

Не бреше. Молодий чоловік сприймає жінку саме так і саме такою, якою означає її у спілкуванні з нею. Він **бачить її такою**, бачить душею, чує серцем, домальовує образ уявою і саме такий образ видає їй. З філософського погляду це є однозначний відхід від істини, від істинної сутності об’єкта любовних означень. Але він подає її такою, якою її сприймає саме в цей конкретний момент. І якщо таке, ложне, сприйняття затягнеться до кінця днів його, то й завершаться вони, чим і розпочалися. Таку оману в сприйнятті і її словесне відображення у спілкуванні двох я назвав би святою брехнею, вона – на благо обом.

Гаразд, скаже доскіпливий читач. А що ж вона? Хіба вона не знає, що вона сама не є такою, якою її їй подають? Чому не припиняє цей безкінечний (на все життя, до скону!) потік брехні?

1. Хоче завжди відчувати себе кращою, ніж є насправді.

2. Підтримує партнера, підіграє йому.

3. Вірить почутому. Принаймні доти, доки не почує, що десь на стороні чоловік сказав інакші слова про неї. (О, яка буря тоді здійметься! Все раніше почуте перевертається наверх: “То, значить, ти мені все життя брехав!? А я, дурна, вірила!”).

А спробував би він раніше сказати їй щось інше. По-перше, йому й на думку не спадало щось інше. По-друге, він не лише бачив її ідеалом, а й сам хотів бачити її такою. Сам бажав, щоб ця солодка омана тривала безконечно.

Пригадується, під час перших зустрічей дівчина мене запитала: “Чом зітхаєш?”. Дідько смикнув мене за язик сказати: “Щоб легше було дихати”. Я сказав абсолютну правду. З погляду фізіології зітхан-

ня є реакцією організму на скупчення в легенях “перевикористаного” повітря, мимовільним намаганням позбутися його і натомість ковтнути свіжого. Не один десяток років потому дружина дорікала мені тою “правдою”.

Дівочі ідилії

Початок семінару-диспуту на тему “Брехня у сімейному колі” обіцяв невдале продовження. Прийшли лише дівчата; а як без “сильної половини” обговорювати таку тему? Та й дівчат було небагато, лише найсумлінніші студентки.

Однак я не став змінювати “правила гри”. Головним з них є: заняття відбудеться, якщо прийде хоча б один студент. Отже, й почали.

Нічого з того у мене не вийшло. Бо й найсумліннішим не хочеться з ранку напружувати звивини. І я зробив вигляд, що це мені не хочеться розпочинати семінар, та й запропонував перейти до студентського кафе. Сам замовив по філіжанці натуральної “Американо”.

– Пам’ятаєте, – питаю студенток, – як на фокус-групі Наталка розповідала, що запитала свого хлопця “Чому ти брешеш?”.

– А він злякався, що впіймався на якомусь конкретному факті своєї неправди? Хоча вона цікавилася мотивами чоловічої брехні загалом.

– Мотив у них у всіх один: подати себе так, щоб дівчина вподобала його з першого погляду. І починає заливати тобі про свої подвиги, перемоги, переваги, здатності, здобутки.

– Я це називаю ефектом павичевого хвоста.

– Себто? – уточнюю.

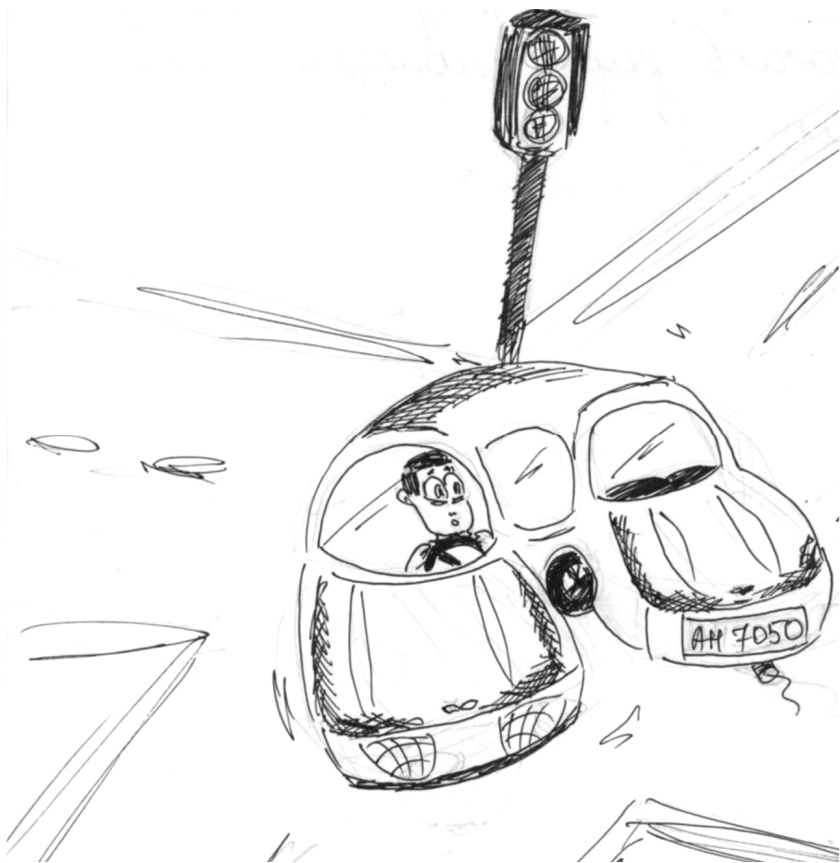
– Ну, ви ж бачили, який у павича величезний різнобарвний хвіст, коли він розгортає його віялом перед павихою. Отаке ж пишне та різнобарвне віяло самохвальби у хлопців на перших зустрічах. Правди там – кіт наплакав.

– І саме на це ви ведетеся?

– Ну, не завжди...

– А в яких випадках?

– Коли йому вдається вгадати, кого хоче дівчина побачити в ньому.

*“Я на перехресті так круто завернув,
що побачив задні номери своєї машини”*

– Принца. На білому коні або ж на фрегаті під червоними вітрилами, – уточнюю не без дози навмисного єхидства. Для стимуляції диспуту.

– Принца чи не принца, але кожна дівчина має ідеал своєї майбутньої “половинки”. І коли залицяння хлопця збігаються за змістом з

тим ідеалом, вони не лише подобаються дівчині, а й захоплюють. А він це відчуває і ще більше запалюється.

– А вона ще більше захоплюється! А він ще дужче запалюється! І ця віршовочка плететься без кінця і краю?

– І нехай плететься. Гірше, коли припиниться. Але це буде крах сім'ї, коли раптом станеться так, що подивишся на близьку людину та й на себе збоку. Ніби чужими очима.

– А тільки збоку й видно краси павичевого хвоста. А хіба дівчина не відповідає взаємністю? Не почуття маю на увазі, а перебільшення власних чеснот.

– Ще й як! Ну, а чому, тут багато причин. Чи мотивів. По-перше, азарт підігрування, якась така гра у піддавки. Хочеться ж бути не лише рівною йому, а й дещо чи в чомусь кращою. Чи хоча б інакшою. Хоча б у цих іграх. Та для того ж і гра, щоб змагатися наввипередки. По-друге, через відчуття власної неповноцінності. Жінка взагалі тонко відчуває, що в неї нема чогось із того, що є у її подруг. А вона ж не хоче, щоб хлопець пішов до іншої. Вона не стане гудити подругу, бо тим тільки підігріє інтерес до неї. От і подає себе кращою, ніж є насправді.

– Кращою, ніж будь-хто. А вже жіноча фантазія як розгуляється, то тут будуть цілі серіали: Кармеліта чи Настя з “Обручки” відпочивають.

– Не такі вже ми й брехливі. Для жінки брехня – це більше творчий процес, в якому вона самореалізовується. Якщо чоловік бреше, щоб мати з того якусь вигоду...

– Він за визначенням мисливець і має вполювати таку дурочку, як ми.

– Не перебивай. Жінка просто любить фантазувати і жити вигаданим життям. Бо відчувається самотньою і беззахисною, нікому розказати про свої думки й фантазії, якими живе. А вже як трапиться такий, то слова ллються самі собою, прямо як з відра. Жіночі побрехеньки більше безкорисні.

– Та-та-та... Особливо, коли заздрить подрузі. Так себе подає, аби відбити у неї хлопця. А потім пограється та й кине. Ще й з подруги насміється їй у вічі.

Я не став припиняти дівочі спірки, хай собі розкриваються. Вони саме розпалилися про навмисні перебільшення (брехня за визначенням) в ході залицяння, і що без цього немислиме зближення двох.

А мені пригадалася сповідь (справжня!) однієї попутниці, яку я попросив говорити про брехню. Що завгодно. Опускаю свої пояснення та передмови, беру запис із диктофона з того місця, де й починається суть.

“Ми намагаємося подати себе і все, що стосується нас у привабливому світлі, завулювати всі невдачі, хиби, недоліки, аби тільки кохана людина бачила в нас лише добре. Адже нас кохають завдяки тому кращому, що в нас є. Ось тут і не можна переступати межі, треба вчасно сказати “Ні!” іграм та маскам. Бо людина має безальтернативний варіант: бути сама собою. Жити повноцінним життям і не боятися своїх почуттів, не ховати свої емоції, виражати себе гідним чином і не брехати перш за все самому собі. Тому що більшу частину свого життя ми проводимо наодинці з собою. А решту – з рідними та близькими і їм ми цікаві тільки такі, які ми є насправді. Лише для них ми можемо відкритися, показати самих себе. Для всіх інших ми вигадуємо якісь історії, образи, маски, ролі. Ми граємо в ігри один з одним і дуже часто навіть не здогадуємося, з ким насправді маємо справу. Інколи ми й самі себе добре не знаємо.

Поруч зі мною з самого дитинства по життя іде людина, яка знає про мене абсолютно все, може навіть більше, ніж я сама себе. Наша дружба – то є неоціненний подарунок долі і мій маленький скарб, який, я сподіваюся, зможу пронести крізь усе своє життя. Не має значення, як часто ми бачимося, наскільки дорогі є наші подарунки. Головне – наскільки щирі є наші відносини, наскільки міцно ми стоїмо на ґрунті правди і довіри.

Бувають інколи якісь непорозуміння чи недомовленості, але потрібно знайти компроміс, піти на поступки, розібратися спочатку в собі і дати собі відповідь на запитання: чому саме так, а не інакше?

Чи є місце брехні у нашій дружбі? Ні.

Чи можу я збрехати одній з найдорожчих мені людей? Ні, ні за яких обставин. Для мене не має значення, чому мені сказали неправду, хай навіть для того, щоб не завдавати мені болю. Не має значення, бо друг є друг. Має значення лише те, що є людина, якій я довіряю і знаю: щоб там не сталося, вона зуміє донести те, що може навіть спричинити біль. І я знаю, що піду за такою ж схемою, як би важко чи прикро мені було. Інакше я не буду вірною сама собі.

Дружба і брехня – це не суміжні речі, вони не можуть ходити поруч. І якщо якийсь необдуманий вчинок чи непорозуміння можна пробачити, то свідому брехню ніколи. Принаймні не в моєму випадку.

І ще необхідна вірність. Вірність друзям, вірність тим правилам, якими керуєшся у житті. В кінцевому підсумку вірність правді. Правді-істині і правді-справедливості.

Вірність має спільний корінь з довірою. Ми користуємося ним дуже часто, але не розуміємо його до кінця. Можна чути, як одна людина допитується в іншої: “Ти мені довіряєш?”. Ото так і знай, що вона вимагає довіри лише в один бік, до себе. А це двосторонній процес моральних взаємин. Тому-то й кажуть, що моральність – це найкоротший шлях до щастя”.

Що пригадалося, те й записалося. Тим часом студентки продовжували говорити про залицяння, про те, що в ньому дуже мало спільного з реальністю.

– У романтичних розмовах дуже мало правди, зате багато фантазій щодо власного життя та образу співбесідника.

– Милі дрібниці у період залицяння зовсім не здаються неправдою. Хоча насправді чим ще вони можуть бути?! Бо ця брехня не завдає болю, вона спрямована не проти співбесідника, її мотивом є – привабити його до себе.

– Не такі вже й безневинні ці брехні і брехеньки. Вони є штучно створеними хибними моделями дійсності. Але ж і сам оповідач вбудований у цю модель.

– Ото ж бо. Ця брехня від бажання людини справити враження про те, чого насправді немає. Брехуни часто придумують собі інший образ саме тому, що не хочуть бачити себе такими, якими є насправді. А придуманий образ виставляють напоказ і переконують інших, що так воно є насправді. А коли його раптом викриють – настає трагедія. Вигаданий образ раптом зникає, а реальний йому не підходить. Сам собі чоловік завдав психотравми.

Жіночі реалії

Если я тебя придумала
Стань таким, как я хочу...
З пісні минулого століття

Дебати студенток поволі й мимоволі перейшли у сфери післяшлюбних взаємин, де та ж таки гра у піддавки набирає вже інших окрасів. З'являються перші хитрощі, пов'язані найчастіше з фінансовими питаннями. То жінка каже, що витратила менше, ніж насправді, чи навпаки – більше, бо ціни ростуть швидко, в кожному магазині, у кожній аптеці свої. То чоловік, поклавши із зарплати заначку (тобто для начала, на затравку; а ще кажуть “заничка”, що теж правильно, бо від слова “заникати” трохи для себе) до потаємної кишені, каже, що оштрафували в тролейбусі.

Але ця тема видалася малоперспективною, розмова йшла в'яло і я “на затравку кинув” давнього анекдота:

Жінка докоряє чоловікові, що він частенько приходив після роботи “під газком”.

– Та це друзі пивком пригостили. Ну, інколи й чекушку під пиво пропустимо...

– Друзі, кажеш, пригостили? Пивком?.. У тебе оклад тисяча двісті, а додому приносиш щомісяця шістсот. А де друга половина зарплати? В другу сім'ю відносиш?

Чоловік мовчав, похнюпившись, нарешті зітхнув:

– Зізнаюся як на духу: я ж ніколи тобі не брехав. Ти ж знаєш: на фронті я був танкістом. Одного разу мій танк підірвався на міні, згорів, і тепер я мушу виплачувати його вартість.

Жінка сьогодні повірила, а наступного дня перевірила. Пішла у військкомат і запитала у військкома, чи правда ото таке.

– Я знаю вашого чоловіка. Бойовий офіцер. Його портрет он у нас на стенді “Вони воювали за Батьківщину”. А я на фронті був льотчиком. Мене тричі в бою збивали, і тепер я виплачую вартість трьох літаків. Він у вас до пенсії розрахується, а мого життя не вистачить...

Випровадив воєнком заспокоєну жінку за двері, а сам подумав: “Добре, що я служив не на лінкорі”.

– Тобто, він сам потрапив у пастку своєї вигадки.

– Він вибудував віртуальну дійсність, вбудував у неї себе й свого підзахисного, та став жертвою власної брехні. Звісно, меншою, ніж відвідувачка.

– Найчастіше непорозуміння між подружжям виникають на ґрунті ставлення до друзів своєї “половини”. Приятелі чоловіка викликають роздратування, і чоловік, аби їх не втратити, змушений приховувати зв’язки з ними, брехати. А вже якщо справа стосується друзів протилежної статі, то тут непорозуміння практично всюди. А з ними й брехні, малі та великі. На захист кола своїх симпатій.

– Симпатії ще не означають подружньої зради.

– А що таке зрада? Це протиріччя двох бажань – розмаїття та стабільності. Часто одне з подружжя веде цілком паралельне життя, у якому є і пристрасті, і почуття, і порозуміння. І при цьому воліє зберегти домашнє вогнище. А обман – єдиний засіб втримати стабільність, нічого не руйнувати й не завдавати болю. Саме так і зберігається рівновага у стосунках.

– Це ми мудрі філософствувати, доки нас не зачепило особисто. Зради хлопців – це ще не зради в шлюбі. Та й то, як ми бушуємо або впадаємо в депресію.

– То поки я не розбушувалася, скажу, що брехня заради стабільності має свої плюси. Вона не руйнує. Людина просто не каже правди. А якщо й бреше, то заради збереження сім’ї.

– Та навіщо така сім’я потрібна! Він чіпляється за неї, бо йому так зручно. І дома доглянутий, і на стороні обласканий.

– Давайте повернемося до чоловічої солідарності. Вона має значно глибше коріння.

– Коли я готувалася до семінару, то читала про особистий простір, який повинна мати кожна людина. Він складається з думок, почуттів, переживань, фантазій та багато чого іншого. Він необхідний для відчуття впевненості в собі, для розв’язання внутрішніх проблем і його наявність – показник психічного здоров’я. Проте якщо чоловік і дружина душевно близькі, пов’язані глибокими взаємними почуттями, вони можуть непомітно порушувати межі особистого простору своєї другої “половинки” і наводити там свій порядок.

– “Если я тебя придумала, стань таким, как я хочу”?

– Ну, десь так. Кожному хочеться, щоб “половинка” була відповідною ідеалові.

– А “половинка” вимагає: “Мені потрібна свобода”. І починаються образи, сльози...

– Іноді людина, якій потрібна більша свобода, сама не завжди розуміє, що її мучить, і тим паче не в змозі донести до своєї “половини”, чому не може пояснити окремі свої вчинки чи поділитися про них думками. Натомість вигадуються різні термінові справи, людина поступово зникає до брехні, яка рятує її від складних пояснень, відводить підозри у невірності.

– На деякий час.

– Звісно, тимчасово. Назовсім цю проблему можна усунути, якщо друга “половинка” визнає право першої на власний світ, куди нікого не впускають.

– Але ж тоді це вже будуть дві окремі чи відокремлені половинки.

– Зате з’явиться можливість обговорювати бажання одне одного без образ і тиску. Подолається відчуження, зникне відчуття байдужості.

– А я читала про так звані аморальні сім’ї, коли подружжя постійно обманюють одне одного, проте залишаються разом: можливо, у чоловіка багато грошей чи у жінки багатий батько. Чи ще існують якісь вигоди. Найбільшою проблемою цих двох людей стає те, що вони брехню сприймають за правду, бо уклали неписану угоду: ти мушиш повірити у мою брехню, а я віритиму у твою. Причому ці шлюби можуть бути й тривалими, хоча довіри між подружжям немає зовсім.

– Певно, це вже породження нашого часу, українського псевдоринкового суспільства, – втрутився я у сентенції студенток. – Ментальність брехні в українській сім’ї прекрасно розкрита в опері “Запорожець за Дунаєм”. Пригадайте “незабвенного” Карася. Щойно він на самоті вихвалявся, що “випив мабуть зо дві кварта” і шукав у широченних шароварах третю, “щоб було чим похмелиться”, як раптом довелося присягатися, що “не пив же, от їй-Богу, от не гріх, що й забоживсь”. І так натхненно заливався про свою тверезість, так затято спростовував звинувачення дружини “мабуть, випив цілу кварту, а чи випив, а чи випив цілий ківш”, що навіть не затамив, як несподівано настав той момент істини, який завжди настає неждано-негадано: в запалі брехні щодо пиятики проговорився про те, що ночував у небоги. Отут вже Одарка й зірвалася. І всипала Іванові по повній програмі.

Бо кожна дружина може “пиляти” за чарку безконечно. Але “гречки” нізачо не простить.

Я запропонував студенткам зібратися всією групою, бо мали ж ґрунтовно обговорити отримані в дослідженні результати статистичного аналізу. Комп’ютер щойно видав ось такі симбіози суджень, що стосуються даної теми, і звів їх у блоки-таблиці (див. табл. 22).

Таблиця 22

Правдивість сімейних взаємин

Судження	Жодна сім’я без брехні не існувала б	У справжній сім’ї живуть без брехні
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 58 осіб	Блок А2 41 особа
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 28 осіб	Блок Б2 94 особи

Тобто комп’ютер вибрав з масивів анкетної інформації ті пари суджень, з якими погодилася певна кількість опитаних. Ось блок А1: 58 респондентів висловили згоду із судженнями “Жодна сім’я без брехні не існувала б” та “Вміти брехати повинна кожна людина”. Все логічно, хід думок кожного з 58 людей зрозумілий. Далі 41 респондент одночасно погодився з твердженнями “В справжній сім’ї живуть без брехні” та “Вміти брехати повинна кожна людина”. Уже виникають роздуми: навіщо в чесній сім’ї кожен повинен уміти брехати? А якщо повинен уміти кожен, то навіщо йому сім’я? І так далі. Блок із 28 осіб висловив погляди, що зовсім заперечують один одного: “Жодна сім’я без брехні не існувала б” та “Кожна людина має жити лише по правді”. “У справжній сім’ї живуть без брехні” та “Кожна людина має жити лише по правді” – з цією парою суджень погодилася майже третина опитаних – 94 респонденти.

Маємо чотири комплекси інформації, логічно погрупованої комп’ютером, і водночас – чотири типи уявлень про стиль сімейних взаємин. Число респондентів, що входять до кожної з чотирьох груп, має дуже відносне значення. Нехай їх було б не по кілька десятків, хай би навіть одна людина. І то цікаво: а чому в її свідомості вклялися дві часто суперечливі думки, чому в її душі одночасно вживаються два протилежні почуття? Проаналізувати кожен із виявлених симбіозів суджень було вирішено на диспуті в студентській групі. Я не розрахо-

уважав на компетентні тлумачення, але думка людей, ще не зіпсованих життям, у тому числі й сімейним, з незатьмареними ідеалами, а отже, максималістів, мала бути цікавою своєю категоричністю, крайніми позиціями.

Щоб одразу, з перших же хвилин, загострити диспут, я поставив на обговорення першу в таблиці, але найнегативнішу комбінацію суджень.

Сім'я не ідеальна. То, може, реальна?

Із судженнями “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Жодна сім'я без брехні не існувала б” згодні 58 осіб.

Як у всякому диспуті, невдовзі після перших виступів аудиторія “розкололася” на радикалів і лібералів. Саме максималісти першими й “кинулися на амбразуру”, обговорюючи позицію 58 респондентів, які погодилися з обома судженнями варіанта А1:

– Що ж це за сім'я така, яка не може існувати без брехні?! І де кожен повинен вміти брехати?! Адже ж якщо стосунки починають будуватися на брехні, брехнею жити протягом всього періоду спільного життя, тоді виникає питання: а що це за сімейні стосунки, чи потрібні вони взагалі?..

– Я вважаю, що з цього нічого хорошого не вийде. На брехні ніяких стосунків, тим більше сімейних, побудувати неможливо. На те вона й сім'я, щоб усе було відкрито, щоб один від одного нічого не приховував.

– Я теж не поділяю такі думки. Саме в сім'ї зароджуються почуття довіри і правди. Сім'я, в якій поселяються прояви брехні, не може бути щасливою. В цій сім'ї беруть гору ревності, недовіра. Оці 58 осіб не лише вміють брехати, а й свою брехню переносять на сім'ю. Хоча є й інший приклад: я приходжу додому, а на мене чекає смачна вечеря, яку приготував чоловік чи діти. І хоча вона не така вже й смачна, але ж ми говоримо захоплено: “Ой, як смачно!”. Чи ж є це брехнею?

– Напевне, якщо член сім'ї зрадив іншому або ще якась руйнівна ситуація виникла, то вони вдаються до брехні, щоб врятувати сім'ю. Певне, ці 58 осіб вважають, що це потрібно робити заради збереження сім'ї, уникнення її руйнування. Мені цікаво: а як і чому ці люди вчать дітей?

– Оці 58 респондентів, на мою думку, люди середнього віку. За професіями, певно, продавці та офіціанти, в них без брехні не проходить жоден день. Бо треба ж заробляти на життя. Але звичка брехати на роботі проявляється і вдома.

– Люди, які так вважають, можливо, перебувають не в першому шлюбі. Можливо, їм зрадили. Але це не однозначна ситуація. Чоловік може бути таким ревнивим, що іноді краще сказати, що ти ходила по магазинах, ніж теревенила з подружкою. Але знову ж таки треба вміти правдиво подати свою брехню.

Як бачимо, спірка поступово втрачала категоричність, почали з'являтися якісь спроби не те щоб виправдати, а хоча б пояснити поводження нещирих членів сім'ї.

– Тобто, ці люди вважають, що в їхній сім'ї можна інколи збрехати. Можливо, заради якоїсь користі для сім'ї. Як відомо, правда може бути не тільки корисною, а й інколи шкідливою. Треба ще знати, в яких сім'ях виховувалися ці люди, яке ставлення до брехні прищепили їм батьки.

– На мою думку, в кожній сім'ї колись була брехня. Наприклад, коли батьки щось вимагають від дитини і не зіставляють свої вимоги з її можливостями, дитина згідно з інстинктом самозахисту починає брехати батькам. Люди, які брешуть, своїм прикладом навчають брехні своїх дітей, можливо, й не бажаючи цього, але спостережливі діти самі починають брехати. Так відбувається з покоління в покоління. Це особливий спосіб існування.

“О, вже й перші намагання якось виправдати”, зробив я собі коротеньку поміточку, бо на більшу у викладача на студентському диспуті можливостей небагато. Тим часом почав вимальовуватися поворот до нової колізії.

– Сімейні люди брешуть один одному з різних причин, але найголовнішою з них є те, що вони не хочуть виникнення конфліктів, не хочуть травмувати психіку один одного, згладжуючи брехнею ситуації, які можуть спричинити сварки. Тому більшість таких сімей психологічно здорові, тут брехня виступає корисною, запобіжником конфлікту.

– Я вважаю, що брехня допомагає уникнути проблем, обійти гострі кути. Людям властиво допускати помилки, які потім нелегко визнавати. І тому їм доводиться вдаватися до брехні. І таких ситуацій безліч. Сказавши неправду в сім'ї, можна попідкуватися про згоду,

мир, спокій рідних, не засмучуючи їх неприємними дрібницями чи й великими проблемами, які людина може вирішити сама.

Диспут сам по собі підводив експерта до висновку: “Психологічно це здорова сім’я. В ній брехню використовують як регулятор гарних відносин, як запобіжник конфліктних ситуацій”.

Студентів наче прорвало. Думка про те, що брехня може бути не тільки злом, а й добром, відкрила потік нових одкровень та зізнань.

– Кожна сім’я починається з брехні. Що таке флірт? Хлопець підходить до дівчини, яка сподобалася з першого погляду, з такими гарними словами... І ще невідомо, чи він так думає насправді. Він каже те, що має сподобатися їй. І потім все життя говорить те, що вона хоче чути.

– Вона теж відповідає взаємністю. Приніс хлопець чи вже й чоловік квіти, і вона закотила очки: “О, мої любимі гайстри!”. Хоча насправді любить тюльпани. А той аж мліє, бо думає, що догодив. І не помічає невинного жіночого лукавства.

– Похвала не завжди є адекватним відображенням істинних думок. Частіше це навмисне перебільшення чеснот та заслуг. А як вона знижує, а то й знищує дух агресивності, так властивий нашим сімейним стосункам!

– Часто язик аж тіпається: вмазати б йому... І це було б справедливо, по правді. А щось стримує. Бо спробуй підтримувати лад у сім’ї, живучи тільки по правді. Скільки гуль собі на лобі наб’єш, скільком понабиваєш...

– Прощати – це теж брехати, закриваючи очі на реальні провини. А як щодня тикати носом у дрібниці, хоча й справжні, то буде не сім’я, а пекло.

– На мою думку, близькі люди завжди відчувають брехню у своєму колі, і тому родина повинна будуватися насамперед на правді та чесності. Це на роботі для досягнення успіху респонденти, певно, застосовують брехню. Людина, яка не близька тобі, може ніколи і не дізнатися, що їй збрехали, а в сім’ї все може швидко виплисти на поверхню.

– Таку світоглядну позицію можна визначити доволі впевненою. Думаю, таких переконань дотримується людина, яка у практиці власного сімейного життя не обходиться без брехні. Вона має сформовану думку щодо цього. Більше того, спокійно і чесно визнає це.

Чому людина переконана, що брехати мають вміти всі? А тим більше, практично визнає, що брехня є одним із факторів, на якому тримається родина? Найімовірніше, їй особисто це “вміння” допомагає уникати певних непримених ситуацій та непорозумінь у взаємостосунках із членами родини, чи блокувати конфлікт у зародку, чи форсувати вирішення проблемних питань.

Людина обманює і, здається, сама не виключає зворотної ситуації, тобто бути обманутою своїми рідними. І тут виникає бажання передати настрій такої людини, сказавши навпаки відоме прислів'я: краще солодка брехня, аніж гірка правда. Людина швидше надасть викривлену інформацію – ту, що не зовсім відповідає дійсності, аніж зробить боляче, сказавши правду, або.., аніж викличе на себе гнівну реакцію, помсту тощо. У кожного свій мотив.

На думку спадає вислів: “Брехня задля добра”. І, отже, виходить, що брехня для декого – своєрідна сімейна цінність. З одного боку, уявлення респондента про сім'ю як соціальний інститут базуються на досвіді власної сім'ї. Суспільство без брехні навряд чи можливе. Може, тому респондент погоджується, що вміти брехати повинна кожна людина, щоб підтримувати існування певних суспільних моделей, завдяки яким воно відтворюється. Отже, виходячи з цього, і сім'я як один з основних інститутів суспільства теж має ґрунтуватися на брехні. Проте це не означає, що брехня в уявленнях респондента є головною цінністю в побудові сімейних взаємовідносин. Вона постає одним з елементів, що допомагає дитині пізнавати світ, розрізнати, де є добро, а де – зло. Адже це дві головні оцінкові категорії, що засвоюються в дитинстві та впливають на наші подальші дії. Дитина має пізнавати світ поступово, і як би химерно це не звучало, але брехня, обман чи певні “недомовки” виступають першою сходинкою до відкриття правди в майбутньому. В такій сім'ї, яка керується зазначеними вище твердженнями, брехня зовсім не виступає цінністю, а є “завісою”, що поступово відкриває правду.

– Майже кожен з нас хоча б раз у житті брехав чи то в сім'ї, чи то на роботі, чи то спілкуючись з друзями. Не важливо, чи то була велика брехня, чи незначна дрібничка. Головне те, що кожен з нас уміє це робити. Просто ми живемо в такому світі, де без брехні жити неможливо. Нас обманюють на роботі, в школі, в транспорті, на вулиці, на ринку, та й навіть у сім'ї, де нас оточують найдорожчі люди. Вдома

нас обманюють наші чоловіки, дружини, батьки, та й діти намагаються нас збрехати, щоб не бути покараними.

Люди, які вибрали дані твердження, потенційні брехуни. Бо якщо вони брешуть найближчим людям, то що вже говорити про інших. Вони не просто вміють добре брехати, вони звикають до брехні, вони люблять брехати. Брехня стає невід'ємною частиною їхнього життя. Відносини в сім'ях респондентів тримаються, гадаю, тільки на брехні. І якщо їхня брехня буде викрита, то, як правило, така сім'я не витримає і розпадеться.

Дехто вважає: якщо не знаєш правди, то легше жити. Але це не так. Рано чи пізно, як і будь-яке зло, брехня буде викрита, і тоді легко не буде нікому, це принесе лише страждання в сім'ю. На перший погляд сім'ї таких респондентів можуть здаватися щасливими, але якщо заглибитися у відносини цих сімей, то стане зрозуміло, що щастям там і “не пахне”. Якщо бреше всім один член сім'ї, то все сімейне життя з часом стане схоже на фарс. І не важливо, чи ця людина бреше заради захисту інших, чи заради власних інтересів.

– Ці люди, які вважають, що брехати повинна вміти кожна людина, створюють сім'ї, де панує брехня. Однак постає питання: а чим вони керуються, брешучи в сім'ї? Як вони уявляють спільне життя під одним дахом, засноване на неправді? Або ж думають, що створюють сім'ю з “однодумцями”, за принципом “який їде, таку й везе”. Або ж ці люди не розуміють сутності слова “сім'я”, всієї її сакральності? Єдине пояснення чи то виправдання знаходжу в тому, що під брехнею в родині маються на увазі незначні хитрощі, які менш неприємні та начебто більш безневинні, ніж брехня.

– Згадані судження анкети взаємопов'язані. У випадку респондентів, що погодилися з ними, можна припустити, що вони вийшли саме з сімей, у яких доволі часто реальні наміри приховуються. Як наслідок, людина сформуvalа хибну стратегію започаткування сім'ї і переконана, що її потрібно будувати на обмані. Сім'я – первинний інститут соціалізації людини. Всі звички і пріоритети ми наслідуюмо від членів нашої родини. Часто буває, що сім'я започатковується не на засадах взаєморозуміння, поваги і кохання, а на особистій вигоді, корисності та використанні, що лише маскується під світлі почуття. Хоча є сім'ї, створені як осередок поєднання двох життєвих ліній, людей, що мають на меті присвятити себе один одному.

Доходячи висновку про брехню незлобливу, а заради добра, не корисливу для одного, а корисну для всіх, повернулися до визначення “Брехня – навмисне спотворена інформація”. Навмисне – може, зі злим умислом, а може, й з добрим наміром. І вже судження “Вміти брехати повинна кожна людина” сприймалося не лише як виправдання уміння вести корисливий пристосуванський спосіб життя, а й як думка про мистецтво бути дипломатом у сім’ї, зберігаючи в ній головне: психологічну рівновагу. Як стверджується у пісні: “Главней всего – погода в доме”... Найгірше, коли в сім’ю затешеться хитромудрий, для якого у всіх випадках найдорожчим є “своя сорочка”. Це ще так-сяк, якщо він прийде “зі сторони” – зять чи невістка, бо разом зі своєю “половинкою” то вже “відрізана скибка”. Найгірше, коли це тут народжений, свій доморощений егоїст.

Ідеал сімейних взаємин

Мимоволі розмова на диспуті перекинулася на діаметрально протилежний симбіоз суджень: “Кожна людина має жити лише по правді” й “ У справжній сім’ї живуть без брехні”. Учасники говорили менш емоційно, більш розсудливо. Всіх не покидало відчуття, що така сім’я є ідеалізованою, вона існує наче поза суспільством. Але ж анкету заповнювали реальні члени і глави сімей, їх просили відповідати щиро.

– Абсолютно логічне поєднання суджень. Адже ті люди, які обирають життя по правді, не вміють жити інакше. А отже, сім’ї створюють відповідні – на засадах правди. Для більшості людей сім’я, родина є не просто словом, що означає спільне проживання рідних людей, а щось більше, позбавлене буденності. Тим паче, коли створюються власні сім’ї (маю на увазі не уявлення про сім’ю, а саме **створення своєї** сім’ї). Саме тому я переконана, що респонденти, які вважають, що кожна людина має жити лише по правді, давали відповідь про сім’ю, не лукавлячи.

– Це ті люди, які цінують сімейний затишок, чесність. Вони завжди говорять правду і хочуть, щоб їм також говорили правду. Вони не бояться дивитися в очі всім, хто їх оточує. Вони “сплять спокійно”, бо не бояться бути викритими, не бояться, що хтось дізнається про їхню брехню, адже її немає. Кожен сам вирішує, бути брехні в його

сім'ї чи ні, брехати чи жити правдиво. Головним є щастя. Якщо людям добре жити так, як вони живуть, то вони й почувуються щасливими.

В таких людей може бути багато друзів, знайомих. Недоліком є тільки те, що дехто не хоче чути правди, бо іноді вона буває дуже болючою. І в такому разі щирість і чесність можуть обернутися для цих респондентів неприємностями. Ці люди цінують те, що мають, і не намагаються здаватися кращими, ніж вони є насправді. Вони не прикрашають реальність, а розповідають все так, як є.

– Така життєва ситуація без варіантів: крок ліворуч або праворуч неприпустимий. Критичність у поглядах може свідчити про тверді переконання людини в тому, що брехні немає місця в суспільстві, що обман лише відтерміновує дію правди, що жодна причина не буде приводом для хитрощів; вдаючись до брехні, люди ступають на ковзку поверхню, де легко втратити рівновагу і впасти, а то й ногу чи руку зламати.

Тому респонденти цієї групи, знаючи про таку можливість, ідуть надійнішим, на їхній погляд, шляхом.

– Ці судження відображають позицію цілком правдолюбивої людини, чесною у стосунках з усіма людьми – хай це члени її родини чи просто знайомі. У формуванні такого світогляду найголовнішу роль, скоріше, відіграє виховання, яке людина отримує ще в дитинстві від батьків і яке доповнюється чи коригується власним життєвим досвідом.

Людині зручніше жити без брехні. Це стиль її життя. Їй не треба замислюватися над предметом брехні, вигадувати недостовірні факти. Відповідно потім їй не треба ці факти “витягати” з пам'яті, пригадуючи коли, кому і як саме ти збрехав. Адже життя переконує, що іноді брехун сам себе випадково викриває, опиняючись у жалюгідному становищі. Тому деякі люди, виключаючи для себе брехню, страхують себе від таких конфузів. Для деяких людей жити по правді – це справа честі чи певний принцип. Тому людина краще скаже, можливо, неприємну комусь правду в обличчя, аніж буде улещувати когось солодким, але далеким від правди мовленням. Це суперечить її натурі.

– З одного боку, перед нами людина з високими моральними цінностями, а з другого – людина, схильна до ідеалізації речей. Так, це ідеальна сім'я, проте вона перебуває поза суспільним виміром, в іншій, суб'єктивно утопічній площині. Адже навіть попри наше небажання ми все одно вдаємося до певного виду брехні. Якщо говорити

про ідеальну сім'ю, то це сім'я, де кожен її член докладає максимум зусиль до попередження та залагодження конфліктів, використовуючи при цьому дипломатичні навички, проявляючи толерантність щодо інших тощо. І саме щоб зберегти цю ідилію, найчастіше вдаються до будь-яких засобів, одним з яких є брехня. А це значно гірше, ніж коли ти реально усвідомлюєш, що брехня існує і ти сам до неї вдаєшся (справа лише в тому, як ти її детермінуєш для себе). Це чудова позиція, але – це утопія. Не можна “боротися” проти брехні, не визнавши її як невід’ємну складову історії людства.

– Це гармонійні правдиві люди. Вони можуть побудувати міцну сім'ю. Я виросла в такій сім'ї і цим пишаюся. Адже сім'я – це не тільки двоє дорослих, а й наші діти. І від того, якими ми їх виростимо, залежить наше ж майбутнє.

– Це добре, що люди довіряють один одному і вміють адекватно сприймати й реагувати на кожну ситуацію. У таких сім'ях немає конфліктів, або ж вони вміють їх попередити. Тут все ідеалізовано, люди живуть ніби поза суспільством, своїм життям на своєму острові, за стінами своєї фортеці. Вони вміють слухати і чути один одного та менше звертають увагу на думки сторонніх. Саме такий, відокремлений, стиль сімейного устрою не просто відгороджує, а й забезпечує сім'ю від розбурханого моря нещирості, яким уявляється наше суспільство.

– До цієї групи респондентів увійшли “любители правди”. Вони не приймають брехні, вона їм огидна. Чи справді люди мають такі морально-етичні принципи і керуються ними? Чи це все тільки слова? Вони погодилися з правильними твердженнями, а чи самі живуть за ними? Напевно, неможливо знайти людину, яка б ні разу не брехала. Але зізнаються в цьому тільки деякі: більш мужні та менш самолюбиві. Жоден з таких, я певен, не потрапив до цієї групи респондентів. Тому я не можу повірити, що всі ці люди жодного разу не збрехали. Вони теж не обходяться без брехні, хай і дрібенької.

– Я теж не вірю у щирість відповідей цих респондентів. Наприклад, батьки часто карають дитину не за поганий вчинок, а за те, що її дії не відповідають очікуванням старших. Діти вимушені обдурювати, щоб не викликати хворобливої реакції мами або тата. Надін де Ротшильд зауважила: “Брешуть перш за все тим, кого люблять”. Але ж як тоді побудувати відносини, якщо немає довіри?

– Я б розподілила цих респондентів на дві групи. Перша: ті, що навчені з дитинства ніколи й нікому не брехати. І вони, може, й нама-

гаються говорити правду і вважають, що говорять правду, але це **їхня правда**, а в розумінні інших людей ця правда може вважатися брехнею. Своїх негарних вчинків вони не помічають, а інших людей за такі ж вчинки осуджують. Це позиція брехунів, які завжди стоять за правду. Друга група – люди, для яких моральні засади значніші, ніж турботи про добробут, про матеріальні цінності і які намагаються досягти помітних результатів на благо суспільства.

– Мабуть, це лицеміри і лукаві або ті, що наївно вірять у святе сімейство, зациклені на правдолюбстві. А в житті все інакше. Наприклад, приходять людина додому і розповідає правду про неприємності на роботі. Любляча “половина” засмучується, бо нічим не може допомогти. То чому було не сказати: “На роботі все гаразд”. Розумна людина так і зробить без докорів сумління, бо береже психіку і здоров’я свого супутника життя. А якщо не збреше, то виходить, що вона нерозумна або жорстока.

А мені в цій групі бачаться представники як мінімум чотирьох життєвих концепцій та ліній поведінки.

1. Правдиві люди, які швидше за інших можуть вдатися до “білої” брехні. Вони ж не обійдуться у стосунках з близькими без лестощів, перехвалювань, надмірної лагідності, применшення недоліків та інших “відхилень від істини” чи принаймні від своєї справжньої думки.

2. Соціальні боягузи, які на людях бояться покривити душею. Бо чужі за це боляче б’ють. А вдома пробачать. Свої ж таки.

3. Лицеміри, які на словах та навіть лише у своїх думках горюють за правду, бачать себе ідеалами правдивості, а в буденній повсякденщині дозволяють собі бути іншими. “Не так-то він діє, як тим словом віє”, кажуть у народі про таких.

4. Суперечливі натури, щиро переконані в необхідності жити лише по правді, а нечистий смікає за язик у протилежний бік. Він вже й сам себе кляне і сам із себе сміється, а нічого змінити не може.

На цьому етапі диспуту дійшли висновку, що респонденти, які обрали зазначену пару суджень, скоріше, керувалися бажанням бачити ідеальну сім’ю, орієнтувалися на образ такої сім’ї. Зрештою, їх же в анкеті не запитували, який саме лад встановився у них вдома, а лише попросили вибрати ті судження, з якими вони згодні.

Мій дім – моя фортеця

У тому, що вміти брехати повинна кожна людина, але у справжній сім'ї живуть без брехні, переконана 41 особа з опитаних.

Третя комбінація не виявила таких крайнощів, як попередні дві. Мабуть, це була єдність думок, зумовлена саме симбіозом суджень, які, здавалося, виключають одне одного.

– Сімейні відносини будуються в першу чергу на любові, повазі і чесності. І респонденти, які вибрали дані твердження, згодні з тим, що вміти брехати повинен кожен. Це вміння необхідне для того, щоб легше крокувати по життю. Найімовірніше, вони використовують брехню в інших сферах життя. Ці люди вміють брехати і тому можуть збрехати своїм колегам у трудовому колективі, друзям, знайомим чи й незнайомим.

Але вони на перше місце ставлять сімейні стосунки і тому цінують чесність, щирість і відвертість у сім'ї. Вони настільки цінують свою сім'ю, що ніколи не обманюють рідних. Сім'я для них є певною святинею, яку вони не хочуть забруднювати брехнею, і залишається недоторканою для брехні. Такі сім'ї, як правило, живуть щасливо. Тут відсутнє лицемірство, фальш, омана, і якою б гіркою була правда, її все-таки легше пережити, ніж брехню найближчих людей.

Тут респонденти протиставляють себе, свою родину тим, кого “можна” обманювати. Адже вони визнають, що вміти брехати повинна кожна людина, це вміння знадобиться у житті. Однак вміти брехати і використовувати це вміння – дві різні речі.

– В цьому випадку ми розглядаємо респондентів, які вирости і сформувалися в умовах відкритості, довіри і поваги, що вочевидь були притаманні їхній сім'ї. Але, опинившись за межами сімейного піклування, в умовах жорсткої реальності світу, людина відкрила для себе ще один бік медалі, її переконання доповнилися ще й розумінням того, що, вміючи брехати, легше існувати, можна вище піднятися тощо. Тобто відбулося нашарування життєвих позицій. З одного боку, це позиція правди і справедливості в усіх життєвих проявах, а з другого – невідхилення варіанта з хитрощами, адже вони значно економлять сили на шляху досягнення цілей, тим паче, що традиційні методи не завжди є дієвими в умовах нинішнього світу, де кожен сам за себе.

– Ця пара суджень навіює думку, що людина, яка з ними погоджується в принципі, не виключає для себе можливості брехати. І пе-

реконана, що вміти це робити має кожен. Тобто в її стосунках зі знайомими, друзями, колегами тощо брехня має місце. Але винятком, забороненою зоною для використання брехні є для респондента родинне коло. Можливо, для людини це сімейна цінність: ділити разом і радість і печаль, переживати все, як є, без зайвих прикрас і брехні. Адже хто, як не рідні, мають приймати тебе таким, який ти є, ставитися до тебе з розумінням, у будь-якій ситуації прощати?

Вплив на формування такої світоглядної позиції можуть справили взаємостосунки у батьківській родині. Якщо стосунки у ній будувалися на відкритості, чесності, взаємній довірі, то велика вірогідність, що ти на цих же “цеглинках” закладеш фундамент власної родини.

– Можна припустити, що такі люди вдаються до брехні, але поза сім’єю. Їхня сім’я – це прихисток від буденних реалій, місце, де можна “зняти маску” лицемірства, припинити “грати ролі” в суспільних іграх у гонитві за бажаним. Вміння брехати впливає на формування світоглядної позиції респондента, але не є життєвою цінністю. Респондент може мати таку сім’ю, хоча більш реальним видається варіант, згідно з яким він намагається ідеалізувати власну сім’ю, оскільки чудово розуміє (про що свідчить перше твердження), що люди не просто брешуть, а повинні вміти брехати. За таких умов його власна сім’я не є винятком. Людина завжди схильна видавати бажане за дійсне. А потреба в безпеці штовхає на створення “тихої гавані”, де можна відновитися. Мабуть, частина цих респондентів дещо лицемірні, лукаві.

– А мені ця категорія людей подобається більше, ніж ті, хто обрав попередні комбінації суджень. Звісно, що брехати повинна вміти кожна людина заради самозахисту, але на роботі, за межами дому. Адже це не повинно ніяким чином впливати на рідну людину, сім’я – це справді святе, де немає місця обману, а отже, й злу.

– Респонденти розподіляють життя на дві частини: дім і все інше. Вони розділяють суспільство на дві частини: “ми” – родинне коло і “вони” – всі інші поза ним. Їхнє кредо “Мій дім – моя фортеця”, де живе правда, яка так потрібна людині. Суспільство ж ставить людину в такі умови, що якщо не брехати, то не буде на що утримувати сім’ю. Тільки в сім’ї люди можуть відпочити на лоні правди, бо брехня – тяжке ярмо для чесної людини. Якщо в такій сім’ї хтось когось зрадить, це може мати непередбачувані наслідки. Острівок правди, фортеця починають хитатися – сенс життя втрачено, і це тяжко переживається.

У спілкуванні ж поза сім'єю брехня сприймається не так болісно або й просто пролітає повз вуха.

Резюме учасників диспуту: сім'я – той острівець душевного комфорту, де можна надійно сховатися від тиску суспільних проблем, розкритися безоглядно. І тому всі виступаючі так наполегливо проводили думку: сім'я – це святе, вона має бути надійно захищена від вірусу брехні. А поза словами відчувалося: на жаль, речення “Мій дім – моя фортеця” певною мірою є гаслом, дещо ідеалізованою думкою.

І я – не я, і хата не моя

І, нарешті, підійшли до останнього, цілком суперечливого поєднання суджень “Кожна людина має жити лише по правді” та “Жодна сім'я без брехні не існувала б”, які підтримали 28 осіб.

В ході диспуту виокремилася низка припущень, що пояснюють цю суперечливість в думках респондентів.

Припущення перше. Ці судження, здається, не можуть одночасно виражати світоглядну позицію однієї людини. Але якщо ж випадки такого “збігу” є, виникає питання, які чинники впливають на це? Що ж змушує респондента, а точніше, десяту частину опитаних, з розмаїття варіантів обирати ті судження, що певним чином виключають одне одного?

Ймовірно, для такого респондента важливим є саме прагнення жити по правді. Тобто всі ми у своїх стосунках з іншими людьми маємо намагатися виключати брехню і говорити правду, якою б вона не була.

Чому ж цей самий респондент, так би мовити, “відводить місце” для брехні у своїй сім'ї, більше того – взагалі виключає її існування без брехні? Чому так виходить, коли, здавалось би, родина – найцінніше, що є в людини, найрідніші люди, що мають зрозуміти тебе, як ніхто інший, і прийняти твою правду, якою б вона не була? А може, виходячи з власного досвіду, респондент вважає, що найближчі і найдорожчі люди часом не заслуговують бути враженими гіркою правдою? Тому іноді краще збрехати й зберегти мир у родині, аніж своєю правдою досягти ефекту бомби, що вибухнула, і порушити гармонію взаємин або й зовсім зруйнувати сім'ю...

Припущення друге. Цінністю для даного респондента є правда, чесність. Проте вони дивно компонується з його уявленнями про

сім'ю. Складається враження, що правда як світоглядна позиція сформувалася не завдяки позитивному прикладу для наслідування в родині, а всупереч йому. Можливо, респондент був обділений необхідною турботою, увагою в дитинстві, бачив обман у стосунках своїх рідних, ставав сам “жертвою” брехні (але не тієї, що “на благо”) тощо. Тому для себе він виніс урок, що краще, аби люди керувалися правдою у своїх вчинках (цим можна пояснити його вибір першого судження). Проте залишковим наслідком стала модель, на якій ґрунтувалася власна батьківська сім'я (цим зумовлений вибір другого твердження).

Припущення третє. Це доволі дивні люди: намагати́ся жити по правді і бути лицеміром щодо своєї родини – це дивно. Вони або зовсім не цінують свою сім'ю або, навпаки, всіма правдами і неправдами намагаються зберегти мир і спокій у ній. Ці респонденти ніби роблять виняток з правила – зазвичай вони не брешуть, а винятком є лише сім'я, бо сімейне життя без брехні не уявляють. Вони вводять в оману членів своєї родини і при цьому можуть всім розповідати, що живуть тільки по правді. Відсоток таких респондентів малий, але сама наявність таких людей трішки лякає.

Припущення четверте. Оці 28 прихильників четвертої комбінації суджень не уявляють сім'ї без брехні, але визнають вимогу “кожній людині жити лише по правді”. Однак, певно, не до себе. А точніше, всі домашні мають ставитися до нього лише правдиво, а він – не обов'язково. Як правило, в сім'ї ці люди авторитарні, вимагають уваги оточуючих, бо в дитинстві були недолюблені. Ці люди, знаючи, що правдиві стосунки – головне, самі не довіряють іншим, підозрюють їх у брехні, бо, певно, й самі звикли брехати.

Причин чи приводів для цього чимало. Деякі вважають, що домашнім можна збрехати заради якоїсь власної користі. Може, жінка дуже ревнива. А чоловік, затримавшись на роботі, ладен щось вигадати, аби уникнути зайвого, нікому не потрібного конфлікту. Заради спільного ж спокою.

Припущення п'яте. Люди, які брешуть, зазвичай не дають собі звіту в цьому; натомість вбачають у діях оточуючих обман. Саме тому, на рівні підсвідомості, вони вважають, що кожна людина має жити лише по правді. Зазвичай до числа “кожного” вони себе не відносять. Щодо сім'ї, то тут такий тип респондента переконаний, що він хитріший, і саме на його хитрості й тримається сім'я; а стосовно ж інших

членів родини мусить діяти перше правило, де кожен має жити по правді.

Припущення шосте. Така суперечливість у твердженнях, з якими погодився респондент, спантеличує і заводить логіку у глухий кут, бо складно зрозуміти, чому людина має жити по правді, якщо жодна сім'я все одно не існує без брехні? Можна припустити, що респонденти ознайомлені з принципами моралі, але в їхньому житті далеко не все за принципами.

Під тезою “Жодна сім'я без брехні не існувала б” можна розуміти всю складність та делікатність побудови стосунків у родині. Не знехтувати почуттями іншого і втілити в життя свої бажання – це зовсім не просто. І коли не хочеться лізти на рожен, доводиться застосовувати тактику згладжування – чогось просто не сказати, а десь недоговорити. Можливо, саме це малося на увазі респондентами під час анкетування.

Припущення сьоме. Ці люди звикли жити лише брехнею. Без неї не уявляють свого життя, хоча від кожного вимагають жити лише по правді. Отже, це лицеміри, лукаві, навіть егоїсти. Чому вони такі? Мабуть, такі стосунки передаються в сімі з покоління у покоління, може, й генетично. Тобто, якщо дитина бачить сварки правдолюбних батьків, спричинені брехнею, то, виростаючи, вона й сама так поводить: від усіх вимагає правди, сама залишається винятком.

Припущення восьме. Цікава група респондентів, у свідомості яких співіснують два взаємовиключні поняття. Певно, і житейська поведінка цих людей така ж суперечлива: в сім'ї брехати слід, але й по правді треба жити. Спадає на думку таке: люди живуть у сім'ях, де брехня є нормою і разом з тим існує довіра один до одного. Скоріше, це не егоїсти. Можливо, тут має місце “маленька брехня”, яку люди й не вважають такою. Але використовують її, аби не образити ближніх, в такий спосіб захищаючи їх від негараздів, і тому вважають брехню виправданою.

Репліка. Світоглядна позиція цих людей відповідає тезі: чесно жити і краще, і легше. Але в кожній сім'ї є свої секрети, а тому “назовні” потрібні недовомки й брехня. І всередині теж: говорячи неправду, ми дуже часто хочемо захистити рідних людей від болю.

Резюме викладача. Давайте узагальнимо сказане, можливо, й банальними соціологічними постулатами. Сім'я – це не лише дві особи протилежної статі, що мешкають під одним дахом. Це соціально-

психологічне утворення, сформоване під впливом комплексу чуттєвих взаємин, які посилюються й зміцнюються не просто схожими світоглядними позиціями, а спільними, близькими властивостями характерів. Словом, який їде, таку й везе.

Сім'я – це соціальна система, тобто система конкретних стосунків між подружжям, батьками і дітьми. У цій малій соціальній групі всі пов'язані не лише спільністю побуту, а й взаємною моральною відповідальністю. На цьому базується поведінка кожного щодо інших: лояльна або ж нелояльна. На цьому будується гармонійність взаємин; бажаючи її підтримувати й розвивати, члени сім'ї обирають стиль спілкування: правдивий, брехливий, улесливий тощо. Відповідно ж складаються сімейні правила, стереотипи взаємодії.

Слід враховувати ефект впливу групового клімату на поведінку членів сім'ї. Лояльні відносини спонукають відвертість, авторитарні – змушують брехати. Згода забезпечує єдність сім'ї, її згуртованість засновується на взаємній симпатії. Особливу роль відіграють привабливість групи (а сім'я – мала соціальна група) для індивіда, задоволення членством у групі, ступінь збігу оцінок, настанов, позицій щодо найбільш значущих життєвих об'єктів.

Зважаймо на неминучі скрізь процеси групового тиску. Їх механізмами є однакові або ж неоднакові моральні норми щодо себе і щодо інших, ставлення до інших членів сім'ї, як до самого себе, сприйняття їхніх проблем і успіхів, як своїх. Або ж навпаки. Або ж дещо не так, чи тришечки інакше. Залежно від міри винятковості для себе.

У кожного члена родини існують сімейні та антисімейні мотиви, які теж забезпечують згуртованість родинної системи. Вона найвища у молодих пар, мінімальна в сім'ях з підлітками і знову зростає на стадії “порожнього гнізда”, коли дорослі діти “вже пішли”.

До цього варто додати відповідь австралійських психологів на запитання “Чому брехня друзів і членів сім'ї завдає найбільшого болю?”. “Чим ближчими є ваші стосунки з іншою людиною, тим сильніше вас вражає її брехня. Це відбувається тому, що вам не хочеться “викреслювати” цю людину зі свого життя. Наприклад, брехня батьків, братів чи сестер дуже ображає людину, тому що чим ближча нам людина, тим більше ми їй довіряємо і тим радісніше відкриваємося перед нею. Брехня брата, сестри чи дитини образливіша, ніж брехня звичайного знайомого, але пробачити її простіше, бо вони завжди залишаться вашим братом, сестрою чи дитиною. Брехня близького друга

ображає, але “викреслити” його зі свого життя можливо, хоча б тимчасово. Ви можете якийсь час не спілкуватися. Тим часом ми готові до того, що нам збреше продавець потриманих автомобілів, і не здивуємося, якщо саме так і станеться. Просто в майбутньому ми звернемося до когось іншого” [47, 351].

“Когось іншого” в родині не буває. Тому за всіх умов принцип справедливості в динаміці сімейних стосунків передбачає правдиві взаємини.

РОЗДІЛ 2. БАТЬКИ І ДІТИ

Не говори дитині брехню,
виросте – дійде в тому смаку.
Тайське прислів'я

Ніяк не можу розпочати цей розділ. Однозначно необхідний, абсолютно зрозумілий і простий: жодне яблучко від яблунки далеко не котиться. І знову ж таки багатий різноманітними сюжетами, як і сама брехня.

А написано ж з цього приводу! Романів і статей, сентенцій канудних і побрехеньок веселих. Кажуть, що в давньому єгипетському папірусі виявили цілий трактат про батьків і дітей.

Річ не в тому, що вже все сказано. Далеко ще не все. Як мені розкрити трепетну тему болісних взаємин, у яких повільно вибудовується споруда родини і миттєво руйнується все від самого фундаменту. То батько пробрехався, то мамця стала в позу правдоборця-лицеміра, то дитя ляпнуло в очі те, що думало.

І я, здається, знайшов підходящу форму. Це буде таблиця із навмисне стислих формулювань, аби уникнути необхідності писати розлого.

Такий варіант викладу я обрав, щоб обійтися без повчань та порад читачеві. Але життя не заженеш у таблицю, хіба що малесенький його фрагмент, щоб читач зіставляв зі своїми житейськими колізіями та сам робив свої висновки (див. табл. 23).

Рефлексії дитини на зовнішні і внутрішні подразники

Детермінанти	Рефлексії
Непевненість у собі	Підкреслення своєї дорослості похвальбами про різні досягнення, удачі, перемоги, з одного боку. А з другого – пригніченість, зневіра, недовіра, перебільшення небезпек, що теж формує брехливість
Незадоволення становищем у сім'ї, групі чи класі	Вигадування фактів, які підтверджують значущість юної особистості
Уражене самолюбство	Здатність відчувати больові точки інших. Схильність підвищувати свій статус через пригнічення інших. Брехня з метою помсти батькам шляхом знецінення моральних цінностей батьків
Батьки обмежують спілкування з однолітками	Невідвертість, приховування від батьків вуличних стосунків
Дитина “недохвалена”	Вигадки, спрямовані на отримання похвали, любові
Дитину карали “без спуску” за всі без винятку провини	Дитина перебільшує свої заслуги, підкреслює власні порядність і всі без винятку чесноти. Дорослою перевершує в самовихвалянні Мюнхаузена. Вигадування виправдань, приписування причин власної поведінки іншим задля уникнення покарань
На дитині батьки зганяли злість за власні провини й невдачі	Сформувалося гіпертрофоване, а то й маніакальне правдолюбство, вимоги до інших думати і діяти лише правильно, без права на помилку
Велика кількість заборон	Ще більша кількість “вивертів”
Батьки називають дитячі фантазії брехнею	Розчарування дитини, порушення контакту з батьками та недовіра до них, що може провокувати нову брехню задля приховання змісту свого внутрішнього світу чи реальних подій власного життя
Дитину ловлять на брехні, вимагають бути правдивою	Дитина стає в опозицію до батьків, втрачає здатність поводитися з ними відверто. Викриття обману призводить до його вдосконалення
Дитину ловлять на брехні і при цьому запевняють, що вірять їй	Формуються почуття провини у дитини, а також ілюзія щодо стабільної рятівної ролі брехні
Впіймавши раз на брехні, підкреслено не довіряють дитині	Дитина відчуває постійний контроль, що може призвести до розвитку невротичності, внаслідок чого можуть з'явитися нові помилки (невиконання або невірне виконання чогось, що від неї очікують). Задля виправдання дитина знову звертається до брехні. Так “цикл брехні” набирає нових обертів

Продовження таблиці 23

Детермінанти	Рефлексії
Відкрито намагаються ловити на брехні	Те саме, що й у попередньому пункті
Впіймавши, торжествують: були-таки праві	Підкреслення брехливості спонукає до гіпертрофованого правдолюбства та до цинічної брехні
Впіймавши, докоряють: “Як тобі не соромно?”	Дитині справді соромно і вона починає виправдовуватися або сперечатися, або страждає від надмірного почуття провини
Постійне підкреслювання свого невдоволення неслухняністю дитини, “плач” жертви дитячих бешкетів	Діти підігрують батькам, не хочуть їх розчарувати, “надають маски”: вдома спокійний і слухняний, поза домом – нормальний бешкетник. Поведінка дитини все більше відповідає “очікуванням батьків” – зростає дитяча неслухняність, а головне – лицемірство
Дитина незадоволена своїм місцем у родині, страждає від низької самооцінки	Вигадує факти, які підкреслюють її чесноти, привертають увагу до її персони
Постійне незадоволення діями дитини	Стійке неприйняття себе та інших, незадоволення, що виражається щоразу новими вигадками

Інтерв'ю з дитячим психотерапевтом

– Пані Катерино, чи часто до Вас звертаються батьки з приводу брехливості своїх дітей?

– Якщо порівняти з іншими проблемами порушень дитячої психіки, які турбують батьків, то проблема брехливості для них не надто актуальна. Звертаються, але не дуже часто.

– Які випадки найчастіше Вам траплялися?

– Брехливість з приводу поганого навчання, вуличної поведінки (випивки, куріння, ранній секс та інші девіації), брехня і крадіжки. Тобто брехливість як супутнє, наслідкове явище головних турбот.

– Коли, з чого починається дитяча брехня? Які її першопричини?

– Всі маленькі дітки мрійники та фантазери. Поки дитина, граючись, розмовляє з лялькою чи машинкою, батьки зовсім не звертають уваги на те, що дитина перебуває у віртуальному світі, який вона саме

зараз творить. А коли вона починає фантазувати вголос, дорослі дивляться на це, як на дурницю, забаву, продовження гри, словом, щось не варте уваги. Дитина розуміє, що її не сприймають всерйоз, починає частіше вигадувати щось більш неймовірне, щоб привернути-таки до себе увагу. Причому сама живе у вигаданому світі, не відрізняючи його від реального і не вважаючи свої вигадки чимось поганим.

Отже, дитина в момент фантазування опинилася на життєвому роздоріжжі, чого не помітили чи не зуміли помітити старші. Якби звернули увагу, та ще й підключилися до гри або хоча б похвалили, дитина пішла б далі казковим світом, поступово переходячи в реальний. А відчувши байдужість чи почувши кепкування, звернула на дорогу брехні, наполягаючи на правильності, правдивості й реальності сказаного.

– *А яку роль відіграє приклад батьків?*

– Роль прямого прикладу. Матері хтось телефонує, а вона просить татка сказати, що її немає вдома. Брешуть старші один одному і діти сприймають їхні дріб'язкові обдурювання як складові нормально-повсякденного життя. Часто батьки не знають, як правильно відповісти на дитяче запитання або ж не хочуть відповісти правдиво. Згодом дитина сама зрозуміє і сприйме обман батків як буденний факт, наслідуючи старших. Буває, батьки обіцяють дитині щось купити і не виконують обіцянки. Або тактовність у стосунках старших, яка переростає у фарс, в лицемірство. Мама бурчить, виглянувши у вікно: “Чорти пруть свекрушенцію!”. І відкриває двері з посмішкою: “Як я рада вас бачити!”. Поступово у дитини формується стереотип, а це річ стійка, часто на все життя, що обдурювати – це нормально. Почута з вуст батьків брехня унормовує подальшу поведінку дитини. І вона діє аналогічно. Те саме виходить, коли батьки напучують, що чесність – це найкраще, й одночасно вчать бути ввічливими (а отже, прикидатися).

– *У проведеному нами опитуванні було отримано вражаючий результат. Із судженням “Батьки мають право обманювати своїх дітей в їхніх же інтересах” погодилися 137 осіб. З судженням-антонімом “Батьки не мають права обманювати своїх дітей ні за яких обставин” погодилися 135 респондентів. Такої рівності протилежностей не спостерігається в жодній з інших 62 пар суджень. Щоправда, повну згоду (тобто абсолютну переконаність) з першим твердженням висловили 5,3%, а з другим - 16,4% опитаних. Не враховувати цих показників, звісно, не можна. Однак у цілому баланс противаг в розумінні правдивості взаємин у родині вражаючий. При цьо-*

му він дотримується не лише серед дорослих респондентів, а й серед молоді: студентів та учнів. Прокоментуйте, будь ласка, ці результати.

– Вас вразило, що ваш масив респондентів розділився рівно навпіл? Але в житті все так і є. Полишмо статистику, подивімося на деталі. Респонденти, які погодилися з першим судженням, дбають насамперед про інтереси дитини, акцентують свою увагу на них. А обман розглядають як один з багатьох можливих інструментів досягнення результату. Тим часом отримують зовсім протилежне, бо дитину вражає передусім брехня батьків, а в чийх інтересах вона застосована, це вже для неї несуттєве, вірніше, вона цього ще не здатна побачити й осмислити. Дитина стає в опозицію до батьків, ті обурюються ще дужче, як же: ми дбаємо про тебе, а ти ще й у брехні нас звинувачуєш. А вони ж учили її чесності. Тут уже справді коса слабкого дитячого світогляду налітає на камінь батьківських переконань і, звісно, ламається першою.

Приємно, що повністю згодних з другим судженням втричі більше, ніж повністю згодних з першим. Думаю, що батьки, які відкидають обман у стосунках з дітьми, хай навіть і в добрих намірах, дбають про головне: зберегти довіру малечі до старших. З практики знаю: кількість проблем з дітьми прямо пропорційна рівню їхньої довіри до старших.

– Цікавим виявився поділ відповідей за соціальним статусом респондентів. З числа всіх працівників культури перше твердження обрали 60 % опитаних і друге – близько 40 %.

– Загалом, це люди з гарною освітою і, певно, вважають, що збрехати власній дитині, заради її ж користі, можна без шкоди для дитини.

– Статистично близька до них група вчителів.

– Вони мають справи не тільки з власними дітьми, а й з чужими і, я думаю, на власному досвіді переконуються, що заради блага дитини їй можна й збрехати. А ті вчителі, які підтримали друге судження, знають, як засмучуються діти, коли дізнаються, що їх обманюють. Тому вони вважають, що своїм дітям треба казати правду. Звісно, праві другі. Хоча перші підтримують батьків, скоріше, щодо брехні, яка стосується правил ввічливого поведіння, етикету тощо.

– Далі йдуть підприємці...

– Які вважають, що правда може завдавати дитині шкоди і, напевно, тому, на їхню думку, заради добра своїх же дітей вони мають право їх обманювати. Але ж третина з них підтримує друге судження, вважаючи, що діти мають знати правду, щоб сприймати життя таким, як воно є.

– *Майже навпіл розділилася група учнів...*

– Одні з них, певно, це слухняні діти, які довіряють своїм батькам; а інші вважають, що мають такі ж права, як і дорослі, і тому ніхто не вправі їх обманювати. Гадаю, що й дорослі, які погодилися з другим судженням, схиляються до позиції рівних прав батьків і дітей, рівності їх як особистостей, а це апіорі означає й визначає лише правдиві взаємини між ними. Без цього не може бути між ними довіри.

– *І рівень брехливості дитини так само пропорційний рівню довіри?*

– Однозначно. Чому так, у літературі з психології пояснено ґрунтовно.

– *Які домінуючі причини дитячої брехні?*

– Насамперед це страх покарання. Людина стає брехливою під впливом загрозливих факторів, коли вона відчуває неминучість покарання за скоєне. Страх викликає не лише сам вигляд пасака в татовій руці, а й фізична чи моральна розправа, навіть негативна реакція батьків. І дитина вже не може розкритися чи сказати правду про свій вчинок, вигадує щось на виправдання. А після кількох езекуцій вже бреше свідомо, сподіваючись хоч на трохи відтермінувати покарання. Дітей брехати змушують дорослі, вимагаючи безумовного підкорення своїй волі. А тим паче, коли дитина стає перед загрозою бути покараною, а ще коли фізичне покарання настає за будь-якої провини, а надто коли міра покарання перевищує міру провини. Кожна дитина сприймає покарання надмірним, значно вищим за провину.

Витискувати силою визнання – не кращий спосіб боротьби з неправдою. Якщо провина дитини очевидна, то покарання повинно бути спрямоване на посилене виправлення помилки. Головне – не почути виправдання, а показати, що неправда не варта втрати довіри між вами: “Подивися, чого ти домігся своєю неправдою? Як я зможу вірити тобі надалі?”. Бесіда в цьому напрямку допоможе справитися із ситуацією гідно і буде уроком на майбутнє. Звичайно, однією бесідою не обійдеться, особливо, якщо дитина бреше часто. Тоді проблема потре-

бує більш пильного вивчення. Тут може допомогти консультація психолога.

Ми завжди рекомендуємо уникати фізичних покарань, розрізняти покарання за неправду і за приховувану провину. Покарання повинне відповідати віку дитини і самій провині. І не варто забувати, що значною мірою дитина бере приклад з нас, дорослих. Часто батьків лякає не сама провина – вона може бути дрібною і незначною, на кшталт розбитої чашки. Ні, весь жах у тому, що наша дитина намагається нас обдурити, тобто хоче вийти з-під нашого контролю! Це бунт, а бунт повинен бути придушений! Але ж маленький “бунтівник” – вже особистість. Він обстоює свою свободу і незалежність. Діяти силою він не може: дорослі набагато сильніші. У нього залишається один спосіб – обман.

А ще діти бояться неадекватної реакції старших на деякі свої вчинки чи думки і кажуть те, що дорослим хотілося б чути. Буває, що батьки карають дитину не за негідний вчинок, а лиш за те, що дії дитини не відповідають очікуванням батьків. Дитина вимушена брехати, щоб не викликати у мами чи тата хворобливих відчуттів. Реальність навмисне приховується, натомість подається вигадане, бо дитина інтуїтивно прагне ліберального, м'якшого ставлення до себе. А коли загрози покарання за кожен невдалий рух немає, у неї зовсім зникає потреба, а отже й бажання виправдовуватися. Вона може розповісти про неприємності чи якісь вчинки, якщо впевнена, що їй гарантована і фізична, і психологічна безпека. Діти хочуть уникнути не тільки покарання, а й ганьби, глузувань, будуть будь-що захищати власну гідність.

Діти можуть боятися бурхливої емоційної реакції старших, активного втручання у своє життя. Вимогливу бабусю турбує, що внучка стала раптом надто потайною, не розповідає про свої проблеми та неприємності. І замість спокійної терплячості починає вивідувати про життя внучки у її подруг: “Вона відмовчується, каже, що все гаразд. А я ж бачу: обманює мене. А я брехні терпіти не можу”. Легенду про нетерпимість до брехні подруги одразу ж переказали Саші і та ще більше замкнулася: раніше вона не витримувала бабусиною занепокоєння, а тепер додалася ще й недовіра.

– Доволі часто маємо справу з парадоксом: карають своїх дітей за брехню, вимагають від них правдивості найзатятіші брехуни.

– Не слід бути наївними: ці люди і гадки не мають виховувати своїх дітей правдолюбцями. Вони й слова не скажуть, спостерігаючи, як їхні чада брешуть комусь сторонньому. Але стосовно себе цього не потерплять. А ще я хотіла б звернути вашу увагу на ефект бумеранга, який літає по замкненому колу, б'ючи то одну, то другу ціль. Дитина збрехала, аби уникнути покарання. Батьки обурюються брехнею і карають не за вчинок, а за намагання викрутитися. Начеб усе правильно. Але чим більше батько сердиться, тим більшу викликає потребу уникнути батьківського гніву. Обурюючись брехнею дитини, батьки прокують її говорити нові неправди.

Часто причиною дитячої брехні стають бажання виокремитися, бути у всіх на виду. І дитина розповідає про себе й про батьків усілякі небилиці, всім довкола. Так часто діють обділені увагою. На запитання бабусиних сусідів, чому батьки рідко її провідують, трирічна Даша відповіла: “А в них за містом будинок і вони на вихідні туди їдуть”. Вигадала експромтом і оком не змигнула. Увечері на колодках сусідки допитувалися у Дашиної бабусі, де і який дім збудувала її донька. Бабуся, звісно, підтримала версію внучки, покриваючи нелади в сімейному житті доньки.

З дорожнього інтерв'ю

“Я вчителюю в середніх класах, класна мама-дама в сьомому. Цікавий це вік: вони багато в чому ще діти, а багато в чому вже дорослі. Що такими себе вважають – це однозначно. Тобто вже мають аж надто високі амбіції і почуваються незахищеними, як немовлята, а поєднання цих двох властивостей виливається у надмірну вразливість. Додайте ще випереджальний розвиток емоційної сфери порівняно з когнітивною і разом ми отримуємо не лише портрет підлітка, а й пояснення, чому саме в цьому віці діти найбільш схильні до гіперболізації, приховувань, вигадок та інших різновидів брехні. Пригадайте середньовічні романи, повісті ХІХ ст.: саме в 12 – 14 років діти втікали з дому, не витримуючи батьківського виховання”.

– А зараз вік дітей вулиці ще молодший.

– Так-так. Мені запам'яталася записка такого втікача, її принесла мати мого учня. Не скажу, що це дослівно, але він написав батькам приблизно таке: “Я більше не витримую ваших безперервних нотацій і вашого постійного втручання в мої справи. Ви надто переконані, що у

мене немає особистого життя і ще й не повинно бути. Спочатку самі розберіться, що вам треба знати про мене, а чого – необов'язково. Якби ви не хапалися за ременяку, коли я казав, що це моя справа, то у мене було б менше причин вам брехати. Я вперто намагався бути собою, а ви вперто намагалися переламати мене через коліно. Щоб цього уникнути, я мушу зникнути. Іншого виходу ви мені не дали”.

– *Куди ж він зник?*

– А й досі невідомо, ось уже більше року. Кудись виїхав, селище у нас невелике, усі на виду.

– *То в чім причина конфлікту?*

– Я намагалася пояснити батькам, що діти хочуть самостійного життя, мати якісь свої секрети і не допускати туди нікого, навіть найближчих. До речі, батьки його дуже любили, занадто, вважали його ще зовсім маленьким, щоб мати щось своє особисте. Батько казав, і це було ще до трагедії, що він би його за пазуху заховав та так і оберігав би від життєвих негараздів.

– *А мав би бути синові за товариша.*

– Ото ж. А це таке рідкісне явище: батько – товариш, мати – подруга. Але це буває, коли батьки бачать в дитинці особистість, своєрідну, самостійну. Є у нас такі сім'ї. І діти там ростуть чесними, справедливими, бо друга не можна ж обманювати.

– Трапляється, що діти не хочуть повторювати спосіб життя батьків, слідувати прийнятним нормам. Батьки повстають проти такого непослуху, не розуміючи, що це тимчасовий дитячий негативізм, що дитина в пошуку власних цінностей, свого життєвого смислу, нового способу спілкування з друзями. Причому батькам відомо те, чого ніхто не знає, бо вдома ми без маски, яку носимо на вулиці, в школі, без психологічного щита, який тримаємо перед собою, спілкуючись із сторонніми людьми. Лише в хорошій сім'ї можна відпочити, справді розслабитися, побути самим собою. Та є ще один бік медалі: близька людина знає вас, як ніхто інший, і тому в моменти сварок може вас глибоко ранити. Розгнівані батьки говорять слова, здавалося б, мало-значущі, справедливі, а дитину корчить від душевного болю. Вона опиняється на тому життєвому роздоріжжі, де їй складно пробачити батькам, а ще складніше – довіритися знову. Часто для батьків є сильним ударом, коли їхня дитина раптом стає дорослою. На них сипляться купи проблем і всі одразу, і кожна “краща” іншої: дитина встрягла не в ту компанію, слухає погану музику, пропускає уроки, курить, ти-

няється допізна і т. ін. Тривожність малює ще гірші картини, адже дитина – це сенс їхнього життя. І всі ці девіації сприймаються майже, як ніж у спину. Звідси й докори про невдячність, і погрози, і примусове сидіння вдома та багато всього зайвого. А в підлітка якраз настає пора першої закоханості, захоплення авторитетами, друзями, формуються інтереси, звички. Вже десь у п'ятому-шостому класах реальність дитини розділяється на дві: світ ровесників і світ батьків. Причому перший впливовіший, ніж другий. Тим часом старші все це просто не хочуть помічати замість того, щоб зрозуміти, зрівноважити в душі дитини ці два світи і дати їм обом можливість вільно розвиватися. Через три-чотири роки вже доросліші юнаки чи юнки самі здатні чітко бачити кольори обох світів і зважувати важливість кожного для себе.

А діти тим паче не розуміють батьків. Я й по собі суджу. Дитячі образи, звичайно, давно забулися. Запам'яталося відлучення від рідного гніздечка, коли вступила до університету, переїхала з провінційного містечка до столиці, де панують свої правила, де не було ні знайомих, ні друзів, ні родичів, до яких можна було б звернутися за допомогою чи порадою. На жаль, батьки не підготували мене до такого жорсткого життя, де панує зрада, заздрість, хамство, підлість. Були в моєму житті ситуації, коли я обманювала батьків, бо не хотіла їх розчаровувати, завдавати зайвого клопоту. Адже вони покладають на нас великі надії, а коли щось відбувається не так, як їм би хотілося, ображаються та обурюються, як малі діти. Вони й досі сприймають нас, як малодосвідчених, а у нас вже стільки власних гуль на головах. І наші погляди не збігаються з їхніми життєвими настановами. Адже світ змінюється і змінює нас, міняються й цінності. Головне, аби ми не втрачали людяності, доброти, гідності.

– А чи можна підсумувати вашу розповідь так: дитячий негативізм – підлітковий спротив – юначе каяття: а стаємо самі батьками, життя іде за принципом відомої пісні: “все опять повторится сначала”?

– Десь так воно і є: якийсь кругообіг відносин, ставлень, стосунків. Основний гандж у цій круговерті: дорослілі люди втрачають відчуття дитинства, а з ним і здатність розуміти менших. Я б не назвала це їхньою вадою, адже ж підлітки будь-що намагаються вилізти з дитячої шкаралупки й стати дорослими. Але ж перехоплюють від них гірше і копіюють помилки батьків уже на своїх дітках.

– Пригадаєте останні слова фільму “Мауглі”: “Але це вже інша розповідь”.

– Так, то справді вже інші сюжети. А ось поворот до мого селища. Щасливо вам доїхати.

Роздуми після інтерв’ю

Вчителька покрокувала додому. А мені пригадався афоризм М. Горького: “Щоб чесно прожити життя, слід в молодості пам’ятати, що постарієш, а в старості не забувати, що був молодим”. Аналогічно можна сказати: мабуть, гарні стосунки з дітьми у тих батьків, які не втратили відчуття дитинства. У яких мінімальна емоційно-психологічна відстань між ними і дітьми. Ще пригадалася книга доктора психології Г. Воробйова “Шукай свій талант”, де автор пояснює, чому всесвітньо відомий математик Е. Ландау зміг прочитати студентам лише чотиригодинну лекцію та чому професори не викладають у школі. Бо кліренс (відстань) між тезаурусами школяра й учителя має бути близьким. Я й сам це відчув, коли після 40 років викладання у вузі прийшов до десятикласників ліцею.

Сумбурні аналогії, але вони ведуть до одного й того ж: батьки і діти як особистості мають почуватися рівними, рівноправними, рівнозначними. В тому, що батько народився раніше своєї дитини, немає жодної його заслуги. В тому, що дитина народилася пізніше батька, немає ніякісінької її вини.

Але ж, скажете ви, батько породив дитину. Ну то й що? Іти йому логічною стежкою Тараса Бульби “Я тебе породив, я тебе і вб’ю”? Винятковість батьківських прав породжує директивний, авторитарний стиль спілкування в сім’ї, який не враховує думку дитини і визнає лише мову наказів та покарань. (Директивний – від німецького слова *direkt* – прямо, тобто праворуч-ліворуч ані півкроку). А дитина хоче почуватися повноцінною людиною, вона й захищає свою особистість усіма доступними способами. Найпоширеніший з них – брехня, як ширма, як залізна штора.

Тоді які ж рецепти від дитячої брехні? Мабуть, їх невизначена кількість. А точніше: візьміть кількість сімей, помножьте їх на кількість членів родини, одержане помножьте на кількість морально-етичних норм у кожній родині, новий добуток помножьте на кількість щоденних ситуацій, у які потрапляють і діти й дорослі, і ще раз перемножьте на

кількість варіантів виходу, які обирає кожен з них. Щось конкретне виходить?

Але ж, скажете ви, є теорії сімейної, дитячої, підліткової психології з якимись узагальненнями, передбаченнями і т. ін. Є.

А ще є життя, безконечне у своїм розмаїтті. На підтвердження його (життя) всемогутності нагадаю, що спонукало відомого американського теоретика психології брехні П. Екмана написати книгу “Чому діти брешуть?”. Він раптом стикнувся, точніше, спіткнувся на тому, що син-підліток його обманув. І тоді вся сім’я фундатора детектора брехні засіла за написання цієї книги. Свій розділ написав і син-призвідник, він обгрунтовано обстоював право молодших на рівність у стосунках.

Ну, як її, тієї рівності, досягти (створити, встановити, запровадити... Боже, яке все це штучне, має ж бути природне, як народження самої дитини)?

О! Лише так! У момент народження дитини в душі батьків народжується ставлення до своєї копії, яка лише тільцем маленька. Настільки маленька, що за пазуху б заховав. Як батько того підлітка, що втік з дому...

Краще б він прикрив його полою своєї мудрості від кепкувань, дорікань чи інших проявів зверхності, коли трирічний малюк, фантазуючи, розмовляє з машинками чи ляльками. Це ж якраз і є становлення образного мислення, воно потребує свого тренування. Малюк уявно створює привабливі ситуації для навколишнього світу і для себе в ньому, реально формуючи у віртуальному свою особистість. Видаючи бажане за дійсне, він не ставить корисливої мети. Навіть тоді, коли наполягає на реальності своїх вигадок.

Якусь мету брехні можна спостерігати вже десь після п’яти років, коли дитина навмисне приховує сутність скоєного, обдурює, вводить в оману. Але досвідчені дорослі все це легко виявляють. Складніше все стає у 10 – 12 років. Статеве дозрівання супроводжується нестабільністю психіки підлітків: вони стають надзвичайно вразливими і водночас агресивними, їхня брехня часто є вираженням бунту проти вчителів та батьків, світу дорослих взагалі.

А чи кожен малюк або підліток може сказати про свою сім’ю “Мій дім – моя фортеця”? Тобто чи кожна дитина постійно відчуває захищеність? Коли батьки на її боці, підтримають, якщо їй погано, щоб не трапилось, її не принизять як особистість, обговорюватимуть

не її, а вчинок, який необхідно виправити. Дитина знає, що якщо її покарають, то розумно й справедливо, і тому не боїться гніву й засудження.

Міркувати правильно – легко. А діяти...

РОЗДІЛ 3. ДРУЗІ, КОЛЕГИ, ВИПАДКОВІ ЗУСТРІЧІ

Я не люблю, коли залазять в душу...

В. Висоцький

Кожна людина постійно перебуває в комунікативних зв'язках з іншими людьми. Навіть коли призупиняються чи тимчасово перериваються безпосередні міжособові контакти, вони продовжуються опосередковано, а реальне спілкування переходить у віртуальне: подумки ми “добалакуємо”, в чомусь заперечуючи, в чомусь виправдовуючись, в чомусь звинувачуючи опонента чи когось третього. Додай, Боже, людині мужності визнати хоч трохи правоту того, з ким вона подумки розмовляє після неконсенсуальної зустрічі.

Що в реальних, що у віртуальних комунікаціях здійснюється соціальне спілкування, яке має ще одну особливість: в ньому опосередковуються вертикальні (головно, владно-підвладні) та горизонтальні (незалежні) зв'язки людини з іншими індивідами. Оці зв'язки зумовлюють рівень і характер використання усіх трьох типів інформації (істинної, правдивої та ложної) в кожному з обох типів комунікаційних зв'язків: горизонтальному та вертикальному.

Розглянемо їх по черзі.

Вертикальні комунікативні зв'язки відбуваються між індивідами, розташованими на різних східцях соціальної ієрархії, де існують не лише владно-підвладні взаємини у правовому розумінні. Звісно, між робітником і начальником цеху одні комплекси стосунків, між професором і студентом інші, між батьком і сином ще інші і т. д. Все одно вони є владно-підвладними.

В горизонтальних потоках інформації пульсують масиви соціальних сигналів між особами приблизно однакового статусу, формально незалежними одна від одної. А “вгору-вниз” спрямовується інформація між індивідами, пов’язаними владно-підвладними взаєминами. Кожен з типів міжособових відносин зумовлює не лише змістову сутність, а й рівень правдивості/брехливості інформації та її, так би мовити, жанрові особливості.

В комунікаціях по вертикалі інформація неповна, переважно дозована. З вищих сходинок до виконавців доводиться лише те, що стосується реалізації їхніх функціональних обов’язків, та й то лише щодо конкретної ситуації. І, безумовно ж, прифарблена спонуками. Значна частина проблем (щодо постачання, оплати праці тощо) замовчується. Як в анекдоті (а кожен з них є певним відображенням реалій):

- Жора, жар рибу!
- Так риби ж немає.
- Жора, ти жар, риба буде.

Неповнота формальної інформації спричиняє поширення неформальної: чуток щодо проблем у колективі, пліток про недолугих керівників і т.ін.; це все поширюється “по горизонталі”. “Вгору” ж спрямовується теж дозована інформація, особливо, коли виникає потреба приховати помилки свої чи друзів. Дозатором інформації знову виступає основна детермінанта брехні – страх бути покараним. Робітник боїться бути оштрафованим чи й звільненим, учень – присоромленим перед класом, студент – позбавленим стипендії тощо.

Причому це дозування починається ще з перших хвилин знайомства з майбутнім керівником. У тексті резюме, в бесіді новачок завищує свій професійний досвід, перебільшує здібності й потенції, приховує чи применшує вади. Створити позитивне враження про себе як про кваліфікованого перспективного працівника і в такий спосіб домогтися певних благ та вигод – цей мотив брехні часто домінує і в подальших комунікаціях “по вертикалі”.

Тут рівень брехливості спілкування ще часто-густо залежить від міри завищення керівником самооцінки, свого статусу. Розглянемо крайню негативну ситуацію свідомого підкреслювання різниці в статусах. Ще недавно поширеними були погляди про те, що підлеглі повинні боятися начальства. Їх здуло вітром ринково-грошових відносин. Нинішній хазяїн не витрачає зайвих слів. Він просто не оплачує роботу новачків протягом випробувального терміну, привчаючи тим

до постійного страху бути викинутими за ворота. Підвладні не ідеологічно, а **соціально** поставлені в умови брехливості, підлабузництва, неприязні до рівних собі.

Небезконфліктними бувають ситуації, коли два співробітники, очікуючи підвищення, “підставляють” один одного. Смак майбутньої вигоди штовхає на інсинуації, доноси та інші різновиди брехні, ставлячи людину, яка має здійснити вибір, у становище локшиноїда. І той нерідко вибирає, не відкидаючи “полови” та беручи до уваги лише зерно професіоналізму, а піддаючись солодшим лестоцям, орієнтуючись на “доказовіші” (майстерніші) набріхування.

Часто-густо виконавець опиняється в ситуації “між молотом і наковальнею”: між страхом бути покараним “зверху” і страхом втратити підтримку, розуміння колег. Отут, на перетині вертикальних і горизонтальних взаємин (і відповідних їм потоків інформації), й розкривається справжня сутність людини. Улесника, підлабузника чи донощика дуже швидко “розколюють” товариші по роботі. Відчуваючи загрозу ігнорування, а то й відторгнення аж до повної ізоляції, людина змушена створювати виправдальні легенди задля поблажливого ставлення товаришів. Знову ж таки брехнями.

Основними ж “жанрами” горизонтальних інформаційних потоків є жарти, розіграші, підколки та інші форми доброзичливої брехні. Але нерідко трапляються і злі її різновиди, головним чином плітки.

Вони спричинені різними мотивами: додати собі значущості, вивищитися над іншими. І необов’язково “через приниження” цих останніх. Можна ж просто розповісти про “от-такенну шуку”, грибну галявину, де боровиків косив косою і т. ін.

Якби ж то була просто така собі розповідь. Спричинена прагненням себе прикрасити похвальба як форма брехні (адже ж завищуються фактичні успіхи, статки, здобутки тощо) часто призводить до непередбачуваних негативних наслідків, бо породжує коли заздрість, а коли й презирство.

Ми розглядали два типи міжособових комунікацій відокремлено. Але ж реально людина перебуває в переплетінні вертикальних і горизонтальних взаємин. І це стає головною детермінантою “спливання” брехні, її виявлення й розпізнавання. Брешеш тому, хто “на горі” сидить, а виказують тебе ті, хто поруч ходять.

Цій соціальній сутності є лиш одна альтернатива – любов, обов’язково взаємна, заснована на захоплюючих поривах до професіо-

налізму, інтелекту, благородства у ставленні один до одного. Саме ця рідкісна ситуація значно знижує рівень брехливості у спілкуванні. Між люблячими, незалежно від їх розміщення на сходинках соціальної ієрархії, брехня звужується до “білої”, а то й зовсім унеможливується.

Дивовижна річ – брехня між випадковими зустрічними. Здавалося б, тут їй аж ніяк не місце: ні переплетіння інтересів, ні явних загроз, ані якихось інших спонук. Зустрілися й розійшлися.

В більшості випадків так і буває. Але й винятків з маси мимовільних контактів – теж маса. У звичайній вуличній штовханині хтось комусь наступив на ногу, штурхнув когось зліва, бо ухилився від теж ненавмисного штурхана справа, і ще багато такого: випадкового, дріб’язкового, незначущого. Одна людина вибачиться, та й потому. А інша, створивши незручності незнайомцеві, миттєво вигадує якусь причину **для самовиправдання**. А то ще й звинуватить того, перед ким мав би вибачитися. Знову ж таки – аби не визнавати себе винним, не принизити своєї високої самооцінки.

Випадковому зустрічному збрехати простіше. Відмовити в маршrutці розміняти гроші, бо “немає дрібних”. Не сказати, котра година, бо “сам не знаю”. Так простіше, навіщо ж утруднюватися. Маленька брехня – майже не брехня, тим паче через мить розійдемося.

Частота брехні між незнайомими наростає в міру зростання перспективності подальших контактів. Просто зустрічні – не завжди випадкові, між ними ще до зустрічі виникають певні залежності. І хлопчина бреше кондукторові тролейбуса, що має проїзний квиток, бо чом би не заощадити півтори гривні. Тут розмір брехні еквівалентний розмірові вигоди: і те, і те дрібненьке. На базарі, крім узвичаєного перерозхвалювання товару, не обходиться і без взаємного бідкання.

– Візьміть тушку кролика. За півціни віддаю: час додому їхати.

– Це з вашого боку прилавка за півціни. А з мого – за півзарплати.

Та з обох боків бачимо свідоме притлумлення істинного становища. Під впливом матеріального інтересу: може ж, вдасться щось виторгувати.

Ще до початку вербального контакту, ще коли двоє молодих людей протилежної статі стрілися поглядами, між ними вже виникають зв’язки взаємної зацікавленості. А починається спілкування... уже з брехні. Хлопець, розповідаючи про себе, ніби між іншим, кидає фрази про секцію карате, про своє шикарне авто і ще про десятки принад.

Дівчина робить вигляд, що зацікавлено слухає, боковим зором тим часом кидає навколо. Мотив у обох один: створити вигідне враження про себе.

Близьким до цього є мотив підвищення самооцінки. Прислухайтесь до розмов чоловіків на підпитку. Як красиво й натхненно розповідають вони про свої професійні подвиги, високі заробітки й багато такого, чого вже давно немає, а може, й ніколи не було. Задля підвищення самооцінки люди прибріхують і на роботі колегам, і вдома дружинам чи батькам.

Та головним мотивом брехні між випадковими зустрічними є захист світу своїх почуттів і думок, диспозиції своєї особистості від інтервенції чужих емоцій і когніцій. Ось тут вже непорушним постає, в іншій іпостасі, закон “Мій дім – моя фортеця”.

Пригадуються слова з пісні дівчини (у фільмі), яка заходить до купе вагона.

“Набрешу сім мішків
Нехай дивуються.
А яке діло їм
З ким я милуюся.
А яке діло їм
З ким любувалася
І на пероні з ким
Я розпрощалася”.

А хіба мало кожен з нас ховався за щит брехні, аби невідомі зустрічні заради секундної цікавості “не лізли в душу”. І казав що зазгодно, окрім правди та невимовленої думки “Та яке ваше...діло!”.

І не лише ховаємося, а ще й в атаку переходимо. Взимку несуч до квартири повні відра снігу, щоб талою водою поливати лимонні дерева, кущі ананасів на підвіконні. Траплялися перехожі, здивовані чудернацьким вчинком – нести в квартиру сніг. Що я відповідав на їхню цікавість?

– Оце ж знаєте, які у нас люди: взимку жмені снігу не випрошиш. А як літо прийде...

В іншому випадку, не маючи відповідного настрою, казав правду: буду поливати талою водою ананаси. Сприймалося як нахабна брехня. А в мене на підвіконні справді ростуть ананаси і їх плодоношення “провокується” талою водою.

Одного разу снігом у відрах зацікавилися двоє мільціонерів, що проходили повз будинок. Отут вже не може пояснити, який біс потяг з мого язика таке “зінання”:

– Оце ж якраз біжить свіженька. І на змійовик треба холод, щоб первак не випаровувався.

Хлопці виявилися з гумором, розреготалися й пішли собі. А в мене душа похолола: а якби сприйняли всерйоз? А якби вони виявилися ревними службістами? Хоча... Завів би до квартири та й показав справжні ананаси на підвіконні.

Та повернуся до думки “сам не можу пояснити, чому збрехав”. Це ще не означає, що не мав на те мотиву. Ще 16 століть тому Августин Блаженний встановив, що обов’язковою ознакою брехні є мотив. Безмотивної брехні, як і злочину, не буває, безмотивна брехня – нон-сенс.

Інша річ, що мотиви – і як таке психічне утворення, і як спонука до користування феноменами спілкування – різні. Одні усвідомлювані, інші не дуже, а треті зовсім не усвідомлювані.

Усвідомлювані мотиви до брехні у дорослої людини є вираженням її життєвих настанов, диспозиції особистості. Неусвідомлені брехні дитини викликані страхами, інтуїтивними пошуками захисту. До певної міри усвідомленими мотивами продиктовані випадки використання брехні як захисного щита від стороннього втручання. Як ось і в цих випадках:

- Хлопче, як тебе звати?
- Як і мого батька.
- А твого батька як же звати?
- Так само, як і мене.
- Ну то як вас звати обох?!
- Та однаковісінько ж.
- Запитують дівчатко:
- Дівчино, як тебе звати?
- А дивлячись куди...

Хлопчина з нарочитою грубістю, дівчина з жіночою лукавиною відгороджувалися від цікавості сторонніх, може, й небезпідставно приховували правду про себе. Бо хто зна, як вона буде використана.

Майже усвідомлюваними мотивами брехні користаються люди, особливо молоді, бажаючи уникнути відповідальності або втручання у їхні справи. Ось дівчина “веде подвійну гру”, хлопець, щось відчува-

ючи, допитується правди у її подруги. Що та має казати? Правду? Нічого гарного з того не вийде. Вони розсваряться й розбіжяться. А якщо порозуміються, то буде “гірше третьому”: обоє дадуть по носі, щоб не сунувся у чужі взаємини. Найчастіше третя особа обирає нейтральний для себе варіант відповіді “нічого не знаю”. А це ж та самісінька брехня.

РОЗДІЛ 4. БРЕХНЯ В ДІЛОВОМУ СВІТІ

Брехун – однаково, що злодій,
тільки злодій краде твоє майно,
а брехун – твій розум.

Аль-Хурсі

Якою є свідомість наших громадян в умовах ринкової економіки? А точніше, як вони розуміють чесність у діловому світі і, зокрема, у взаєминах з конкурентами?

Апріорі можна передбачити суперечливу позицію людини, яку роздирають дві взаємовиключні думки. Справжнє діло вести протягом всього життя можна лише на ґрунті взаємної довіри, порядності у взаєминах. Інакше з тобою не захочуть мати справи. Протилежна думка, породжена тисячолітнім досвідом, зводиться до сентенції: не обдуриш – не продаси.

То невже ото купці торували в давнину шовковий шлях через нетрі й пустелі, повз розбійницькі засідки, долали на вуглих суденцях моря й океани, щоб у далеких країнах надурити тамтешніх людей і вигідно збути їм товар? Та ні, тому що там був дефіцит товару.

Та й що значить надурити? Вплинути на людину словом чи іншими засобами так, щоб вона змінила свою позицію. То ж як з цим ділом нині, у нас? Маємо ось такі показники (табл. 24).

Із твердженням “Обман завжди допомагає змінити рішення інших людей” виявилося згодних більше, ніж з протилежним. Особливо це стосується працівників культури, робітників та студентів – більше половини опитаних у кожній групі. Отже, свідомо чи позасвідомо ці

респонденти схильні гадати, що, застосовуючи брехню, можна повернути розвиток подій у потрібне русло.

Таблиця 24

Що сильніше: рішучість чи обман?

Судження	Примусити людину змінити рішення за допомогою обману неможливо	Обман завжди допомагає змінити рішення інших людей
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 38 осіб	Блок А2 62 особи
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 56 осіб	Блок Б2 53 особи

Тоді питання постає у практичній площині: застосувати це знання чи ні? Вдатися до брехні чи ні? Перейти ту тонку межу, яку кожного дня перетинаємо? Відомо ж: обманом можна змінити рішення інших людей тільки в тому разі, якщо ці люди вірять у повідомлене, як в істину. А якщо вони розуміють, що це обман – тоді ж нічого неможливо добитися.

Ставлення до думок “У конкурентній боротьбі всі засоби придатні, в тому числі й брехня” та “Брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами” розділило опитаних на дві рівні групи. Найбільш схильними до застосування брехні в конкурентній боротьбі виявилися підприємці, працівники культури та студенти. Їхній вибір є прямим доказом правильності та вживаності у реальному житті народної приказки: “На війні всі засоби придатні”. Тільки жаль, що у сфері культури домінує не творча, а підприємницька змагальність.

Їхніми опонентами стали службовці, домогосподарки та вчителі. Певно, ці люди або виховані в інтелігентних сім’ях, або “невдахи” у професійному сенсі цього слова. Вони нічого не досягали на професійному рівні і вважають правильним все, що робили. Або ж усе набагато простіше: за чесні взаємини між конкурентами ті опитані, хто є поза сферою ділових, конкурентних відносин.

Такий висновок підтверджується аналогічними результатами і щодо іншої близької пари суджень: “Конкурентові можна повідомити неправдиву інформацію, щоб змусити його помилитися” та “Непри-

пустимо повідомляти конкурентові неправдиву інформацію навіть заради виграшу”.

Небезцітересно розглянути в такому разі ставлення опитаних до інших близьких за змістом суджень. Удвічі більше підприємців та працівників культури погодилися із судженням “Для збереження комерційної таємниці збрехати варто”, ніж їхніх колег, згодних із судженням “Навіть для збереження комерційної таємниці брехати неприпустимо”. Позицію підприємців потрактую так: комерційна вигода у взаєминах “назовні” вдвічі дорожча для них за честь. Позицію працівників культури можна пояснити загальною нині тенденцією: чим більше міліе культура, тим більше в ній комерційного туману з неприязною ауруо.

А чому і серед учителів виявилося вдвічі більше прихильників брехні як стража комерційної таємниці? Хто ж тоді виховае чесного благородного партнера для сучасної комерції? Уже виховали! Студенти ще не мають власного досвіду ведення комерційної справи, а серед них у чотири рази більше прибічників навмисне спотворюваної інформації, серед учнів – майже втричі більше, ніж прибічників чесного ведення діла.

Тим часом практика життя – зовсім не те, що погляди та переконання. Переважна більшість респондентів у всіх без винятку восьми соціально-професійних групах погодилися із судженням “Бажаний результат я завжди досягаю без обману”. З протилежним підходом “Обман буває єдиним засобом досягнення бажаного результату” погодилося менше третини опитаних, серед яких домінують учні. Таку їхню упевненість можна пояснити поблажливістю старших.

Отже, якщо аналізована настанова постає як практична, а не лише світоглядна, то ще практичніше звучить і судження про потребу вміти брехати. Поєднання двох атитюдів “Примусити людину змінити рішення за допомогою обману неможливо” та “Вміти брехати повинна кожна людина” в свідомості одних і тих же опитаних можна було б тлумачити як логічний нонсенс. Респондент вважає, що примусити людину змінити рішення за допомогою обману неможливо. Тоді навіщо треба вміти брехати? А щоб самому впливати обманом на людей і на їхні рішення.

Бо тільки правдою можна вказати на недоліки, тоді людина почне замислюватися і, можливо, змінить своє рішення. Або просто логічно підвести людину до правди, а вона сама здогадається.

Алогічним видається і єдність тверджень “Обман завжди допомагає змінити рішення інших людей” та “Кожна людина має жити лише по правді”. Однак, на перший погляд. Насправді ці респонденти є реалістами й адекватно реагують на взаємини в сучасному суспільстві. Взагалі вони намагаються не обманувати, а застосовують брехню тільки в тих випадках, коли їм це вигідно. Так, для зміни управлінських рішень (і підлеглих, і начальства) вони вдаються до хитрощів. При цьому усвідомлюють, що обманом можна змінити рішення інших людей тільки в тому разі, якщо останні вірять у ману, як у правду. А якщо люди зрозуміють, що це обман, то він нічого не дасть.

Набагато логічнішим є поєднання суджень “Вміти брехати повинна кожна людина” і “Обман завжди допомагає змінити рішення інших людей”.

Ці люди вдаються до обману за будь-яких обставин: хитрощами, нав’язуванням своїх поглядів змушують людей змінювати прийняте рішення. Такі люди намагаються бути суспільно корисними, і це допомагає впливати на інших, хоча по суті залишаються корисливими і невдовзі самі опиняються на місці обманутих.

Також логічними є такі дві думки: “Примусити людину змінити рішення за допомогою обману неможливо” та “Кожна людина має жити лише по правді”. В колективі з такими принципами співпраці панує довіра. Тому що тільки за таких відносин можна плідно і продуктивно працювати, реально оцінювати ситуацію і щось змінювати. Респонденти, які погодилися з цими судженнями, безумовно, чесні і справедливі, але трохи наївні і далекі від реальності.

Боротьба конкурентів

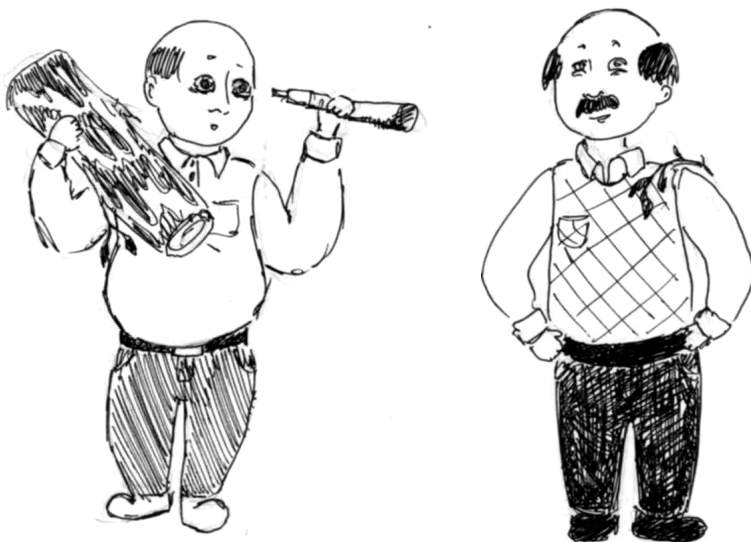
“Вміти брехати повинна кожна людина”, “В конкурентній боротьбі всі засоби придатні, в тому числі брехня”, вважають 64 особи із 305 опитаних. Тут поєднані твердження людей, яким властиві соціальна адаптація, гнучка поведінка, висока контактність, образне мислення, багатоваріантність вибору в певній ситуації. Тобто така людина може адаптуватися до будь-яких обставин.

Це сучасна людина, яка займається бізнесом, пристосована до суспільства, в якому живе, і до правил, які воно диктує. Отже, коли це стосується конкуренції, то для неї всі засоби придатні, в тому числі

брехня. А так думати може людина, яка на власному досвіді відчула дух конкурентної боротьби в умовах українського “дикого” капіталізму. Людина має застосувати всі придатні засоби, аби подолати конкурента.

Людина – хижак і живе в конкурентній боротьбі з такими, як сама, “за місце під сонцем”. Хижа натура спонукає її ставитися до іншої людини, як до конкурента, щодо якого можна використовувати будь-які засоби.

Світ існує завдяки брехні: “Не збрешеш – не проживеш”. Скромність і чесність – це шлях до злиднів. У бізнесі або політиці тим паче. Тут відносини – взаємна брехня. Вона – не вада, а спосіб домогтися кращого життя. До чого тут якісь морально-етичні цінності? Серце там, де гроші, і насолода, то Бог. Для них брехня є звичайним явищем у повсякденному житті – як у спілкуванні з друзями, родиною, так і на роботі. Це стиль і звичка їхнього життя, це один із найпотужніших засобів впливу на людську (як масову, так і індивідуальну) свідомість.

“На іншому листочок помітить, на собі й колоди не побачить”

Із твердженнями “Вміти брехати повинна кожна людина” та “Брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами” погодилися 34 особи.

Поєднання таких двох суджень у свідомості респондентів свідчить про негнучкість характеру. Така людина в низці ситуацій виграє, а в низці – програє.

Можливо, це люди середнього рівня, які намагаються зробити кар’єру, ще не дуже розуміючись на тому, як саме, що і до чого. А звідси вибір шляху без брехні, але з певними винятками, коли, можливо, їм самим доведеться говорити неправду. Ця позиція є дуже суперечливою. Обравши перше твердження, респондент мав на увазі те, що вміти брехати не обов’язково означає – треба це робити. Адже ми живемо в соціумі і щодня виконуємо різні „соціальні ролі”, а саме тому інколи для підтримки образу нам доводиться бути нещирими в тій чи іншій ситуації. І все одно для цієї людини брехня є чимось неприпустимим. Мабуть, обравши перше твердження, респондент мав на увазі якийсь невинний обман, щоб не скривдити іншого. А в житті він все ж намагається бути чесним, бо завжди прагне думати про наслідки. Тому для нього брехня є неприпустимою навіть у боротьбі з конкурентами.

Суперечливість поведінки цих респондентів зумовлена суперечливістю нашої дійсності. Брехня є необхідною в нашому житті, але не тільки заради вигідних цілей. Люди не бажають псувати імідж фірми брехнею, але вміти брехати слід кожному: поза службою таких ситуацій вдосталь. З позиції людської гуманності брехня може бути виправданою. Ці люди вважають брехню злом тільки в тому разі, коли за допомогою неї завдають збитків, страждань іншим. У решті випадків – це лише неправдиві слова, легенди, казки, жарти.

Згода респондентів з двома суперечливими судженнями означає дуже не вигідну в діловому світі позицію, адже вони начеб розраховують на чесну боротьбу, уміючи брехати. Про всяк випадок? А може, для забарвлення почуттів, емоцій буде діяти чесно доти, доки не набридне “пробивати стіну” чесними діями, а тоді вже й вдасться до хитрощів? Такі люди більш небезпечні, ніж звичайні конкуренти.

“Кожна людина має жити лише по правді” та “В конкурентній боротьбі всі засоби придатні, в тому числі брехня” вважають 48 осіб.

Люди, які обрали перше судження, визначили його як свою життєву позицію. Мабуть, маючи гіркий досвід конкурентної боротьби, вони переконалися, що, на жаль, треба застосовувати обман, щоб у

чомусь „виграти”. Вони керувалися тими моральними принципами, за якими живуть, які прищепили батьки і які приймаються у суспільстві як належні. Але, обираючи інше твердження, респонденти вже керувалися тими правилами, які диктує сучасне суспільство, в якому не беруть до уваги моральні пріоритети, а вважають, що задля досягнення поставленої цілі можна використовувати всі засоби, в тому числі брехню, особливо, якщо це конкурентна боротьба, боротьба за виживання.

Вважати, що в конкурентній боротьбі всі засоби придатні, можуть люди без чітких моральних принципів. Їм хотілося б жити по правді, але для досягнення певної мети можна використати і недозволені методи. І від цього в них не буде почуття вини. Що допустимо у брехливому суспільстві, те може бути і в протиборстві з конкурентами. Кожна людина повинна інколи вдаватися до брехні заради досягнення своєї мети. Чимало людей здатні обманювати навіть самих себе, аби все в них вийшло.

Суперечливість позиції цих людей можна пояснити так. Загалом у житті, міркують вони, треба бути чесним. А конкурентна боротьба – лише частина життя. Там можна. Там усі засоби придатні. Як не ти, то тебе.

Це небезпечні люди, по правді вони живуть лише тоді, коли їм вигідно. Коли ж наближається момент удару, вони не зупиняються.

Конкурентна боротьба необов'язково ж є між двома фірмами. А й між двома співробітниками на однакових посадах. Сподобатися керівництву, добитися його благовоління намагатиметься працівник з нижчим рівнем професіоналізму, нездатний досягти на службі більшого. Але ж і керівник має розуміти, що працівник, який застосовує брехню в конкурентній боротьбі з колегами, може вдатися до неї і в іншій ситуації. І пізно вигукувати “І ти, Брут!”, коли вже кинджал у твоїй спині.

Якась абсолютна чесність

“Кожна людина має жити лише по правді” та “Брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами” вважають 72 особи з 305 опитаних.

Думається, що таке поєднання суджень підтримали люди із стійкими морально-етичними принципами, які майже не брешуть. Пе-

вно, всі життєві труднощі та перемоги вони отримували лише правдивим шляхом. Це в основному люди похилого віку, які свого часу перебували в умовах певної соціальної напруги й заборон і тепер закликають усіх жити чесно.

Стає зрозумілим, чому більшість респондентів обрали саме ці судження, адже для них вони є тими моральними принципами, за якими вони намагаються жити, виховують дітей. Такі люди складають частину сучасного, на жаль, трохи віддаленого від цих переконань суспільства. А це дуже радує. Для людини з такими життєвими пріоритетами брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами, адже вона добре розуміє, що обман завжди впливає назовні, а це має негативні наслідки.

Небезпідставним є припущення, що така позиція властива людині, яка не пізнала в своєму житті конкурентної боротьби. Вона живе у своєму світі, є неконфліктною, нікому не хоче заподіяти шкоди і дотримується власних життєвих принципів.

Звичайно, брехня в бізнесі доведе не до добра, а в кращому разі до суду. Є такий вислів: “Брехня хоронить репутацію”. Респонденти цієї групи є моральними. Вони розуміють, що гідність людини важливіша за гроші. Люди, які так вважають, дуже щасливі і, певно, працюють у фірмах, які не потребують брехні для підтримки іміджу. Тому їм не доводиться поступатися принципом жити лише по правді.

Для того щоб виграти в конкурентній боротьбі, треба стати кращим за суперника (розумнішим, сильнішим), а не послабити його за допомогою брехні. Це хибний шлях, і з погляду моральності брехня неприпустима у конкурентній боротьбі.

А що ж думають люди різних соціальних статусів, у тому числі й підприємці? Ось два судження-антагоністи: “У конкурентній боротьбі всі засоби придатні, в тому числі брехня” та “Брехня неприпустима навіть у боротьбі з конкурентами”.

Думки опитаних розділилися навпіл: 138 респондентів обрали перше твердження і 126 – друге. Найбільшими прихильниками брехливості в конкурентній боротьбі виявилися підприємці, працівники культури та студенти. А найбільш чесними – службовці, домогосподарки та вчителі – представники категорій із позаконкурентних сфер. Ймовірно, вони не мали досягнень на професійному рівні і вважають все, що вони робили, правильним (табл. 25).

Брехливість респондентів, які обрали блок суджень А1, скоріше, викликана відповідальністю перед третіми особами, тим паче, коли це працівник нижчої ланки. Спрацьовує почуття страху. Хоча в основі поведінки є світоглядна позиція респондента – позиція брехливості, з якою він живе і працює. А тому логічно обране ним інше судження, бо ця людина є успішною, навіть неважливо, яким шляхом вона цього досягла. Для підтримки власного іміджу та й іміджу своєї фірми вона може збрехати, головне, аби їй було добре.

Таблиця 25

Імідж фірми, як знамено

Судження	Для підтримки іміджу своєї фірми варто й збрехати	Для підтримки іміджу своєї фірми брехати не слід
Вміти брехати повинна кожна людина	Блок А1 58 осіб	Блок А2 40 осіб
Кожна людина має жити лише по правді	Блок Б1 43 особи	Блок Б2 76 осіб

Брехня зумовлює поведінку індивіда, спрямовану на отримання нею вигоди. Але якщо брехня рано чи пізно розкриється, то це, навпаки, може завдати шкоди фірмі, заради якої людина брехала.

В сучасному світі, де існують конкуренція, великий капітал і маса можливостей для збагачення та кар'єрного росту, напевно, важко обійтися хоча б без маленької брехні чи замовчування інформації, не кажучи про великі афери й махінації у бізнесі та політиці. Тому такі люди намагаються отримати завдяки брехні певну користь, поставити себе і свою фірму у якнайвигодніше становище. Людина зазвичай бреше або для досягнення власної мети, або для піднесення себе і своєї компанії (фірми) в очах оточуючих, або для приховування “невигідної” інформації, яка може скомпрометувати фірму чи її працівників.

Респонденти блоку А2 (40 осіб) схилиються до думки, що кожна людина повинна вміти брехати, але для підтримки іміджу своєї фірми брехати не слід. Ця група людей допускає брехню в своєму житті, але імідж фірми слід підтримувати чесно. Можливо, це не є для них важливо або вони бояться наслідків брехні, її викриття чи псування своєї репутації. Людина дорожить своїм ділом, бо воно є сенсом її життя.

Підкорюючи все нові й нові кар'єрні чи бізнесові вершини, вона не готова „впасти”, і саме тому заради іміджу, престижу своєї фірми, який вона так боїться втратити, ладна збрехати.

Тобто люди брешуть у повсякденному житті, але все, що стосується фірми, повинно бути чесним. Також вони не допускають брехні в колективі. Мабуть, це їхні правила ведення ділового життя, одним з яких є “краще йти до вдосконалення дрібними і правдивими кроками, ніж одним великим і брехливим”, що матиме негативні наслідки. Обравши ці твердження, респондент керувався тим, що в нашому суспільстві можна і треба вчитися брехати, бо інакше ніяк не виживеш. А що стосується ділового життя, то „на брехні далеко не зайдеш”, а от чесність завжди є ціннісним орієнтиром для будь-якої справи і забезпечує неабиякий імідж.

Респонденти блоку Б1 (43 особи) згодні з судженнями “Для підтримки іміджу своєї фірми варто й збрехати” та “Кожна людина має жити лише по правді”. Ці люди брешуть переважно заради своєї кар'єри, можливо, приховуючи певну негативну інформацію від клієнтів або від конкурентів. Взагалі жити слід лише по правді, але служба спонукає поступатися принципами, і для підтримки іміджу фірми можна й збрехати. Можливо, вони допускають брехню під тиском певних обставин, але як виняток. Ця група людей, які погодилися із суперечливими твердженнями, брешуть задля процвітання та успіху фірми, але потім жалкують та заспокоюють себе думкою, що це вони зробили заради доброї справи! Але це брехня знову ж таки заради вигоди, задоволення власних інтересів, зміцнення свого становища, а також задля отримання матеріальних благ.

Це останнє не лише в розмовах, а й подумки опускається, а мова переходить на загальне, “найвище”: тепер, в сучасному суспільстві, майже неможливо обійтися без брехні. Стосунки між державою і громадянами побудовані на загальному обмані. Держава примушує платити за послуги у такому обсязі, в якому їх не надає. Держава здійснює значне оподаткування, а підприємства знаходять щоразу нові способи уникати його. У цьому ланцюжку складно знайти винного, бо державу творять її громадяни, хоча загальний порядок виховує відповідну систему цінностей. Обман у суспільних відносинах не викликає гострої відрази, і неправда входить у людське нутро, “розкладаючи” його зсередини. Формується прагматична психологія власної вигоди, задля якої спочатку не соромно обманути державну установу, а згодом і

конкретну людину. Найгірше, що втрачаються докори сумління, і людині стає важко з'ясувати природу своїх вчинків. Загальний обман активізує захисні механізми особи, заштовхуючи болючу правду про себе та інших у віддалені кутки свідомості. Щоб не йти проти совісті, знаходимо виправдання, переконуємо самі себе, що чорне є білим і навпаки.

Характерними рисами респондентів, які обрали судження “Кожна людина має жити лише по правді” та “Для підтримки іміджу своєї фірми брехати не слід” (76 осіб), є правдивість, справедливість і засудження брехні. Більше того, для них репутація фірми і власна порядність нероздільні. Це доволі послідовні, порядні й чесні люди, які навіть заради власних інтересів не наважуються на брехню. Така людина залишається справедливою за будь-яких обставин. Вона не боїться проблем і труднощів. Можливо, їй не все так просто дається.

Висловлення правди – то є вияв людської моралі й мірило інтелігентності та вихованості людини. Рівень її моралі та духовної культури унеможливорює брехню. Така категорія людей звикла жити по правді і дотримуватись її за будь-яких життєвих ситуацій. Але такі люди можуть стати мішенню для більш корисливих, які мають на меті будь-що досягти власних цілей. Наприклад, для тих самих конкурентів, які зможуть дізнатися потрібну їм інформацію про конкуруючу фірму без особливих зусиль, оскільки правдива людина не зможе надати їм хибної інформації з власних переконань. Тому саме непохитна віра у свою правоту робить нас заручниками своєї ж правди (табл. 26).

Таблиця 26

Кому дорожча істина?

Судження	Заради інтересів справи можна й відхилитися від істини	Заради істини можна пожертвувати інтересами справи
Інколи я кажу неправду	Блок А1 117 осіб	Блок А2 55 осіб
Я ніколи не кажу неправди	Блок Б1 19 осіб	Блок Б2 16 осіб

Цікаве співвідношення чисельності респондентів у кожній квадранті. Зіставимо лише дві з них. Блок А1: відвертих брехунів, гото-

вих жертвувати істиною заради справи вдвічі більше, ніж таких само брехливих (блок А2), але готових поступитися інтересами справи заради дотримання істини. І їх же в десять разів більше, ніж декларованих правдолюбів – поборників істини (блок Б2). Ось вам і вимір рівня прагматичності нашого покоління. Вимір доволі неточний, бо тих правдолюбів – поборників істини в масивах соціуму не одна двадцята частина, як у нашому опитуванні, а значно менше. Скоріше, одиниці якихось фанатів та диваків.

З цього приводу небезінтересними є спостереження науковців Інституту соціології НАН України, які ведуть моніторингові дослідження розвитку ринкових відносин. Ось показники з таблиці відповідей на запитання “Що переважає у поведінці сучасних людей в Україні?”. Прагнення будь-якою ціною поліпшити свій матеріальний добробут відзначили 71,4 % опитаних роботодавців, а прагнення до успіху на основі справедливості (що взяв, те й і віддав, що віддав, те й отримав) – 7,1 % респондентів. Близькі до цього відповіді інших опитаних: самозайнятих, найманих працівників, непрацюючих. Не виявлено істотних відмінностей і між респондентами залежно від їхньої освіти, місця проживання, навіть віросповідання [48, 85–90]. Тобто принцип “В ринкових відносинах всі засоби придатні” поділяють у *десять* разів більше опитаних (знову *в десять, як і в нашому* опитуванні!), ніж принцип чесної ділової поведінки. Для виміру соціологи обрали більш узагальнені критерії, не акцентуючи на брехливості чи дотриманні істини у стосунках. Зазначу: коли в різних дослідженнях отримуються однакові показники, це свідчить не лише про надійність інформації, а й про сталість тенденції.

Резюме професора Валерія Пилипенка, доктора соціологічних наук, академіка Української академії політичних наук та кандидата соціологічних наук Інни Шевель: “Багато великих компаній сьогодні усвідомлюють важливість підтримки у суспільстві правдивості, чіткості і моральних норм бізнесу. Такий підхід ґрунтується на базових моральних стандартах, сенсі практичної логіки. І це є найбільш ефективний шлях здійснення успішного бізнесу. Адже якщо моральні роздуми будуть відкинуті, діловий клімат буде характеризуватись відходом від нормальної поведінки і безчестям, суспільству необхідно буде платити високу ціну.

Більшість ділових стосунків між індивідами в суспільстві базуються на припущенні, що люди – чесні і будуть виконувати свої

обов'язки. І не можна дозволяти відступати від цього. Адже існує точка зору на гідну людину як таку, котра не зробить нам будь-що до тих пір, доки вона буде змушена це зробити. Така точка зору не повинна стати нормою” [48, 104].

“Ринок ефективно працює лише тоді, коли існує культурна та психологічна готовність до відповідального, чесного ринкового підприємництва, коли в культурі наявні або постають якісь аналоги веберівського “безкорисливого” капіталізму. Без такого культурного підґрунтя ринок може стати не джерелом збагачення народу, а ще одним із джерел його злиднів.

Ефективним же він може стати тільки тоді, коли сформується адекватні мотивації ринкового підприємництва, коли взірцем для наслідування буде приватний підприємець, який працює з почуття обов'язку та потреби в праці.

Тестування українських підприємців за допомогою шкали соціальної потенції гіссенівського тесту засвідчує: зі зростанням соціальної потенції знижується оцінка вираженості соціально бажаних якостей колег та партнерів і підвищується оцінка вираженості негативних. Підприємці, за висновками вчених, мають “здорове” почуття самоконтролю (співвідношення результатів і діяльності) та сильну тенденцію ігнорувати багато з твердих соціальних норм. Можна очікувати, що аномійні явища в соціальній групі підприємців поширюватимуться й надалі” [48, 55] (див. табл. 27).

Таблиця 27

Оцінка вираженості особистісних якостей підприємців
(за п'ятибальною вербалізованою шкалою соціальної потенції гіссенівського тесту)

Оцінювані якості	Розбіжності “сильної” і “слабкої” груп			
	Виражено сильні	Помірно сильні	Помірно слабкі	Виражено слабкі
Чесність у справах	2,67	2,62	3,03	3,14
Зарозумілість, чванство	3,11	2,55	2,17	1,71
Підлість	2,33	2,12	1,9	1,9
Ініціативність	3,44	3,88	3,86	4,29

РОЗДІЛ 5. ТРІАДА: ХТО БІЛЬША ЖЕРТВА?

В наклепі двоє винних і один ображений:
наклепник винен у тому, що зводить наклеп на відсутнього;
винен в цьому і той, хто довіряється наклепникові раніше,
ніж точно дізнається суть справи.
Відсутній потерпає від цього двічі: від одного тому,
що обмовлений ним, від другого тому,
що той відтепер вважає його поганою людиною.

Геродот

Їх троє: суб'єкт (брехун), слухач і об'єкт – той, що про нього пліткують перші двоє. Отже, маємо дві задачки (чи, може, двоєдину задачу): хто з них найбільше у вигрaші і чому, а хто має найбільші збитки і чому? Тобто хто є жертвою і чому?

Йдемо від найпростішого. Безумовно, однозначно жертвою є об'єкт брехні. На його голову виливається бруд, на його серце каменеючою падає неслава, його душить образа, йому в повному розумінні цього слова вкорочує віку наговір, олжа, поговори.

Слухач поміж двома: об'єктом і суб'єктом. Посередині. Отже, нейтральний чи що? До речі, до нього й апелює суб'єкт саме як до нейтрального, акцентуючи на тому. То ж йому хіба що? Послухав, поклав головою, піддакнув, поспівчував. А почуте через друге на третє пролетіло поза вухами, а то й геть збоку. Отже, ні виграв, ні програв; ні знайшов, ані згубив.

А якщо слухач не посередині, а (духовно чи ще якось) ближче до одного з двох? Якщо до суб'єкта, то прихилиться як до співника. Якщо до об'єкта брехні, то засумнівається в почутому (трішечки або й відкине зовсім – діапазон реакцій і в одному, й у другому випадках може бути широкий). Та в будь-якому разі він не жертва. Начебто.

Нарешті суб'єкт. Він вилив душу (чи бруд із своєї душі), почув слова співчуття, знайшов підтримку й союзника, восторжествував, бо здійснився його задум, словом, однозначно у вигрaші.

Але це якщо дивитися на кожного як на окремих учасників дійства, як на одиниці аналізу в ситуації. Тобто стати якимось четвертим: спостерігачем, навіть якщо й зовсім не упередженим.

А якщо поставити цього спостерігача на позицію загальнолюдських ідеалів? То ті три учасники виявляться зовсім інакшими. Усі три – жертвами брехні. І доведеться зважувати: а хто більша жертва?

Страждають усі четверо

Неправда набагато раніше розбещує брехуна, ніж заподіює шкоди тому, проти кого вона спрямована.

Мішель Монтень

Покарання брехунові не стільки в тому, що йому більше не вірять, а в тому, що він сам нікому не може вірити.

Бернард Шоу

Учасникам експерименту було запропоновано оцінити, кому брехня завдає найбільшої шкоди. При цьому дослідник керувався думкою, що потерпає не лише жертва. І не вона одна є учасником процесу. Його суб'єкт (брехач) не бреше жертві в очі. Як правило, це він робить за її спиною. Отже, повідомляє ложну інформацію комусь, третій особі (особам).

Четвертим учасником є сторонні слухачі, вони підхоплюють повідомлення і... процес пішов: “собака”(суб'єкт) гавкає, вітер носить. І хто є головним учасником – складно визначити. Однак неважко передбачити, що всім воно “виходить боком”. Кому найбільше – мали визначити опитувані, причому обравши лише один варіант з чотирьох. Їхні голоси розподілилися так.

Найбільшої шкоди брехня завдає передусім людині, яку оббрижують. Дещо меншої – людині, якій брешуть. Ще меншої стороннім слухачам. І найменшої тому, хто бреше. Так вважають респонденти нашого опитування. І незалежно від того, який варіант відповіді обирав респондент, він мав аргументувати свою думку, пояснити, чому він вважає жертвою саме цього – одного з чотирьох учасників комунікативної акції. З їхніх відповідей виокремлюються такі комплекси наслідків.

Для жертви

Соціальні наслідки. В оточуючих змінюється ставлення до невинної людини, бо формується спотворений її образ, позитивне уявлення замінюється негативним, складається негідна репутація, знижується авторитет. Зрештою, середовище може взагалі відторгнути цю людину, вважаючи все сказане про неї правдою. Так брехня може довести жертву до становища ізгоя – на роботі, в поселенні, навіть у сім'ї. “Можна занাপастити все життя”, – пише в анкеті студентка. Та й навіть якщо ситуація не доходить до крайнощів, що й буває в більшості випадків, то жертва опиняється у несприятливій атмосфері, їй доводиться виправдовуватися та доводити очевидне. Але від брехні не відмиєшся.

Часто жертва не завжди знає, що про неї брешуть, і не може відстояти свою правоту. Тим часом брехня породжує нову брехню: охочих розносити “новину” і навіть свідчити, що “сам бачив своїми очима”, більш ніж доста.

Соціально-психологічні наслідки. Люди, як правило, довіряють одне одному. А коли про ближнього дізнаються “правду”, відчують розчарування і біль, їм неприємно почуватися і поряд з оббреханим, і ставити себе на його місце. Наклеп заподіює людині моральної шкоди. А вона про це не знає. Потім не завжди або й зовсім не зможе довести щось інакше, протилежне брехні: її слухають, але не чують. Людина, яку оббріхують, може ніколи не здогадатися про це, а ставлення до неї у людей дуже зміниться. Брехня принижує і “обрубєє крила” цій людині. Їй буде важко відновити чесне ім'я. Зазвичай, коли людина отримує про когось неправдиву інформацію, її важко переконати в протилежному: спрацьовує ефект першого враження.

Психологічні наслідки. Брехня занижує самооцінку людини. Їй неприємно й образливо. “Я ставала однією з жертв, і це вкрай неприємно”. Про неї брешуть і їй гірше. Її пригнічує відчуття того, що в оточуючих складається неправильне, хибне враження.

Психофізіологічні наслідки. Фізично боляче почуватися оббреханим. Порушується спокій, комфортний стан душі. Людина почувасться дуже погано і фізично страждає від цього більше за інших.

Механізми причин

Етичні. За спиною людини її обговорюють, брехня ходить за нею. Деякі ще й роблять вигляд, що жаліють людину в такий спосіб. А мали б відводити брехню від жертви.

У суспільстві багато довірливих і тих, хто бачить лише те, що хоче бачити, а не те, що є насправді.

Механізми наслідків

Брехня породжує нову брехню, вона “обростає” плітками, які поширюються.

Брехня завжди спливе на поверхню, це тільки питання часу.

Для слухача брехні

Соціальні наслідки. Людині подають неправдиву інформацію і вона робить неправильні висновки, стає заручником брехні, приймає неадекватні рішення. Вона не володіє реальною ситуацією. Через брехню може зробити неправильний вчинок у своєму житті. Людина не розуміє істинність ситуації.

Соціально-психологічні наслідки. Людину пошивають у дурні. Хто ж після цього вважатиме її серйозною. Інші теж думатимуть, що можна, а то й намагатимуться вішати їй “локшину на вуха”. Брехня вводить людину в оману і змушує вірити в те, чого насправді немає. “Я не люблю, коли інших людей ставлять у неприємне становище”. Брехня принижує того, хто її слухає.

Психологічні наслідки. Людині, якій збрехали, найгірше, тому що вона почуває себе обманутою, їй дуже прикро. Дуже неприємно, коли дізнаєшся, що тобі набрехали. Не подобається, коли когось оббріхують. Людині, якій брешуть, завдають душевної травми. Переварюючи в собі почуте, маєш погане самопочуття.

Психофізіологічні наслідки. Слухач зазнає душевного болю та страждань. “Тому що, коли мені брешуть, а потім я дізнаюся правду, мені дуже, дуже тяжко”.

Для сторонніх слухачів

Соціальні наслідки. Хтось може повірити лжеінформації і вчинити непередбачувані дії, хоча “на чужій брехні далеко не зайдеш”.

Психологічні наслідки. “Мені завжди неприємно слухати, коли когось оббріхують, або комусь брешуть”. Це пригнічує душу. “Огидно, коли хтось страждає від брехні”.

Для самого брехуна

Соціальні наслідки. Що посієш, те й пожнеш. Брехунів завжди карають. Їх не поважають. Для брехуна брехня обернеться втратою авторитету. Рано чи пізно брехня впливе, і з цією людиною ніхто не

захоче спілкуватися. Все таємне, зрештою, викривається, і людині, що збрехала, не довіряють. Людина може сама себе загнати в глухий кут.

Соціально-психологічні наслідки. Чим більше брешеш, тим більше будуть брехати тобі. Брешучи, людина порушує духовні закони, “пиляє гілку, на якій сидить”. Коли людина бреше, вона руйнує свою душу, бо йде проти істини, проти законів природи. У Біблії зазначено, що отець брехні – диявол, а він є втіленням усякого зла. Брехунів ненавидять.

Психологічні наслідки. Брехун втрачає здатність аналізувати вчинки, прогнозувати наслідки. Той, хто бреше, обманює перш за все себе. Цю людину часто гризе сумління, мучать докори, з якими вона не може вийти до людей. Чи може бути щось ще гіршим покаранням? Їй з цим жити, це її хрест. “Якщо збрешу, потім сама себе пиляю”. Рано чи пізно брехню буде викрито, для людини це буде вкрай принизливо.

Механізми причин

Брехун розраховує на успіх своїх вчинків і вже не може зупинитися.

Знає, що дуже часто не можна брехати і тому поводить себе обережно, порції брехні подає продумано і зважено. Йому приємно від мук жертви, навіть ще тільки передбачуваних, очікуваних. Людина не може себе контролювати і бреше.

Механізми наслідків

Через недовгий вік брехні і триваліше “життя” правди таємне завжди стає явним. Брехун завжди буде викритий і покараний.

Брехня породжує нову брехню. Людина бреше ще більше.

Якщо людина бреше, то вона й відповідь за свою брехню. Неправда таки зашкодить цій людині, коли стане явною правда. Безслідно нічого не проходить. Все обернеться проти неї, можливо, ще й ду-жче.

Сам себе обдурює. Все повертається до того, хто збрехав: добро повертається добром, зло – злом.

Отже, якщо взяти об’єкт брехні, суб’єкт і того, кому брешуть, то всі є жертвами. І хто є більшою жертвою, можна з’ясувати лише в кожному конкретному випадку.

Жертва триєдина в своїй іпостасі Монолог попутниці

Брехня – це не тільки образа душі,
а й розумових здібностей людини,
якій ти брешеш.

Сократ

“З одного боку, жертвою можна вважати об’єкт брехні. Якщо одна людина комусь щось розкаже про іншу, причому завіdomо неправду, то людина, про яку сказали щось неправдиве, в негативному плані, стає в очах того, кому брешуть, трохи приниженою.

Це також залежить від тієї людини, якій брешуть. На мою думку, мудра, розумна людина не буде беззаперечно сприймати будь-які розповіді негативного змісту, якщо йдеться про добре знайому їй людину або людину, яка ніколи не вчинила нічого поганого. Отже, людина, яка стала об’єктом брехні, може в майбутньому потрапити у доволі неприємні ситуації: з нею можуть перестати спілкуватися, її почнуть у чомусь підозрювати, несправедливо звинувачувати. Не виключено, що брехня може поширитися й далі, що потягне за собою недобру славу, і все покотиться одне за одним, як снігова куля. А як складно потім буде людині повернути свою “підмочену” репутацію, як неприємно виправдовуватись за те, чого не робив чи не казав? Отож, чим не жертва?

З другого боку, жертвою можна назвати того, кому брешуть. Спочатку людина перебуває в шоківому стані, залежно від того, наскільки значуще для неї те, що вона чує. Людина повністю дезінформована, що заважає орієнтуватися, зіставляти якісь факти, зрозуміти, де правда, а де ні. Суто з морального боку ця людина є невинною жертвою, яку обрали для якоїсь нечесної дії, без власної її волі посередником. Людина стає перед вибором: вірити чи ні? Адже якщо йдеться про об’єкт брехні, з яким склалися добрі стосунки, який виявився людиною перевіреною, вірною, надійною, то тому, хто бреше, знадобиться підібрати багато “фактів”, які б могли вплинути чи похитнути думку слухача про сам об’єкт. Гадаю, той, кому брешуть, теж може виступати жертвою брехні, тому що людина отримує певну моральну, психологічну нестабільність. Людина розгублюється. Одна справа, коли вона сама заводить себе в роздуми і сама від себе потребує якихось висновків, але коли це робить “без дозволу” інша людина, ніби

втручаючись у чужі думки, це вибиває з-під контролю, потребує певної “перебудови” думок, що може займати багато часу і забрати сил для духовної роботи. Отже, чим не жертва?

Жертвою можемо назвати і сам суб’єкт брехні. Дивно, але якщо розібратись, то можна дійти й такого висновку. Тут вже постає питання, чому людина бреше? Що її спонукає до цього? Я вважаю, що чинників брехні може бути багато, серед них: брехня як захист, як спосіб уникнення покарання, як злий задум, як природний стан. До речі, на мою думку, людина, яка не може обходитись без брехні й автоматично використовує її де завгодно, має певні проблеми психіки. Можливо, така людина зростала в умовах, коли в родині говорили неправду, можливо, якийсь із засобів масової інформації міг вплинути на свідомість людини, запевнивши, що брехати – не так уже й погано, як учили батьки. Людина може брехати задля того, щоб через приниження іншої людини (об’єкта брехні), вивищувати своє “Я” у власних очах і в очах інших. Це, на мою думку, теж свідчить про не зовсім стабільний психічний стан людини. Адже нормальна людина, щоб побороти свої комплекси, не буде принижувати інших, а шукатиме проблеми насамперед у собі та відповідні шляхи їх розв’язання. Отже, у цьому випадку суб’єкта також можна вважати жертвою брехні.

Можливий варіант, коли суб’єкт брехні говорить неправду задля захисту від певної загрози, наприклад покарання. Тут теж можна розцінювати його як жертву, тому що людина, яка бреше, перебуває під певним тиском, у нервовому напруженні. Мені здається, що в таких випадках в людині прокидається інстинкт самозбереження, незважаючи на масштаб загрози – чи це звичайна сварка, чи щось більш серйозне.

І взагалі людина, що бреше, якою б віртуозною майстерністю брехні володіла, все одно постійно перебуває у певному напруженні. Тому що вкрай важливо побудувати всі “факти” хронологічно вірно, щоб не викликати ніяких підозр, вміти майстерно стримувати свої емоції, вміти опановувати себе. Це все потребує потужного емоційного, психологічного самопресингу, тому що людина спричиняє опір своєму тілу, своїм емоціям, всьому тому, що від природи для людини є звичайним у певних ситуаціях. То чому ж і суб’єкт брехні не жертва, коли людина піддається такому тиску?

Чоловік попутниці, що досі мовчки слухав, втрутився в розмову несподівано й категорично:

– Ти надто все замудрюєш. Однозначно найбільшою жертвою брехні є той, кому вона адресована, хто її слухає. Причому прихова-

ною жертвою. Бо оббреданому відводиться роль зримої жертви, а це вже викликає співчуття. Зрештою, люди з головами на плечах мають власну думку про об'єкт і здебільшого відкидають наклеп.

А в тому, хто слухає, бредун бачить “локшиноїда” і не більше. Йому можна вішати локшину на вуха баняками.

Трохи охолонувши, чоловік продовжив розважливіше:

– Справа в тім, що бредня не розрахована на допитливого мислячого слухача. Споживачем є нерозбірлива людина, яка вражена кількома особливостями ситуації. Перша: бредун довіряє йому і тільки йому таємницю. Друга: бредун з ним відвертий. Третя: інформація така, якої ще ніхто не знав. Новина.

Бредня розрахована на особу, в якій на плечах коробка передач з двома деталями: вухо і язик. Що вухо почуло, те язик передає. І нічого іншого в тій коробці не ворухиться, ні про які звинини й мови немає. На це й сподівається оповідач, довіряючи “новину” особі, “лише їй одній”. Ще й приправить проханням нікому більше не казати, боронь Боже! Хоча знає, що язик одразу спрацює слідом за вухом, на що й розраховує.

Тобто бредун відводить слухачу дві принизливі ролі. Перша: людини, яка не думає, не аналізує, не зіставляє факти, не пам'ятає попередніх фактів, тобто роль тупенького примітива, який проковтне, що подадуть. І друга: роль знаряддя, засобу в досягненні корисливих підленьких планів, на кого потім ще й вину можна звалити: це ж він роздзвонив усім.

Ті ролі виконують і інші слухачі бредні, вони теж є жертвами й не меншими, ніж попередні. Введені в оману, вони сприймають ложне за істинне й керуються ним у подальших діях. Мимо своєї волі вони стають ретрансляторами бредні, та ще й ложними правдоборцями.

– Власне, – продовжила попутниця, – мені важко визначити для себе, хто все ж таки більше є жертвою бредні, оскільки я сама не раз мала “честь” перебувати у цих трьох іпостасях. Я б сказала, що все залежить від ситуації, що склалася, але, як на мене, жодна з цих іпостасей не приносить задоволення.

Ну, ось вам конкретний приклад. Зустрічаються дві подруги. Одна каже іншій, що бачила її чоловіка у ресторані з іншою дівчиною, причому поводити вони себе далеко не як друзі чи знайомі. Подруга, звісно, страшенно обурюється, виходить на розмову з чоловіком, який, нічого не розуміючи, намагається довести, що такого не було. Погодь-

тєсь, доволі примітивна, але не рідкісна ситуація у повсякденному житті. Ось і подивіться на неї з боку кожної із сторін.

Той, кому брехали в даному випадку, це дружина. Жінка, яка, скажімо, абсолютно впевнена у своєму чоловікові, якому повністю довіряє, якого поважає, цінує й кохає, чує від близької подруги таку звістку, що коханий зраджує (про жіночу солідарність тут не йдеться). Спробуємо уявити першу реакцію. Напевно, це неймовірне здивування, яке замінюється абсолютно негативними почуттями: злість, агресія, шок, ненависть, образа та інше. Розглянемо такий варіант. Для жінки, як і для будь-якої людини, це страшенна зрада. Руйнується весь “світ”, на якому базувалася впевненість цієї жінки. Вона потерпає від страшного стресу, переживає моральний струс, який невідомо як ще позначиться на її поведінці. Її переповнюють жахливі емоції, які мають вплив на її психічний, моральний стан, на все її здоров’я. І як би жінка не відреагувала, все одно вона зазнала потужного стресу. Ситуація склалася для неї болюча і тяжка, тому що зачепили щось дуже інтимне і приватне. Вона потребує багато сил, щоб зібрати всі думки до купи, опанувати себе і спробувати якнайспокійніше розібратися. Жінка – жертва.

Об’єкт брехні – чоловік

Уявімо ситуацію, чоловік іде з ділової зустрічі до офісу, думає про свою дружину-красуню, сумує й не дочекається, коли ж прийде додому і побачить її.

Але яка реакція може бути у нього, коли дружина, не в змозі нормально пояснити причини своєї злості, говорить брудні речі і взагалі поводить себе неадекватно. Стрес. Непорозуміння. Хвилювання.

Припустимо, чоловік жінку вгамував, наполегливо попросив все пояснити. Жах! Як пояснити розлюченій людині, що все це неправда, що то була лише ділова зустріч і що партнера він бачив уперше в житті. Дана ситуація тягне за собою ланцюг нюансів. Адже ми розглядаємо примітивну ситуацію, спрощену. Жінка може повірити чоловікові і все закінчиться гаразд, а може й не повірити, що матиме неприємні наслідки. В будь-якому випадку чоловік як об’єкт брехні переживає бурхливі емоції, страх, хвилювання, адже намагається зберегти те, що йому таке дороге. Можливо, в подальшому житті це якось позначиться на ньому, можливо, після цього інциденту дружина буде більш прискіпливо ставитися до чоловіка. Може бути все. Залежить лише від людини. Отож, чоловікові довелося виправдовуватись за нескоені вчинки. Він – жертва.

Суб'єкт брехні – подруга дружини

Так у житті склалося, що не щастило їй з чоловіками, а найближча подруга вдало вийшла за такого гарного та успішного чоловіка. Через заздрощі, бажання або перетягнути чоловіка подруги до себе, або просто розсварити їх заради власної сатисфакції вона йде на такий крок – бреше, знаючи, як тяжко це сприйме подруга і що за цим може слідувати.

Співчуття до такої людини нашкребти в собі можу мало, але все ж таки не позаздриш жінці, яка таким шляхом прагне здобути успіх чи просто зробити так, щоб подруга теж стала нещаслива. За принципом: мені погано, то чому іншим має бути добре? Варіантів багато. На мою думку, людина, яка здатна спричинити шкоду близьким і рідним, має певні проблеми, можливо, пов'язані з психікою. Такі люди можуть спокійно входити у певний прошарок суспільства, у довіру до людей, а потім робити щось погане. А можуть, навпаки, бути забутими суспільством, обділеними у спілкуванні, увагою протилежної статі (розглядаючи певну ситуацію). На поведінку суб'єкта брехні має вплив більше чинників, ніж на інших учасників. Суб'єкт з певних причин сам собі визначає і вибудовує ланку брехні, модель поведінки відповідно до ситуації. Тобто він має деякий вплив на інших учасників. Від нього залежать різновиди реакції.

Жертвою можна назвати суб'єкта тому, що жінка має особисті проблеми, як би там не було. До того ж вона втрачає близьких людей: подругу та її чоловіка, а також, можливо, й інших, у разі, якщо ця історія пошириться серед друзів, родичів, знайомих. Суб'єкт – жертва.

І все ж таки ми кожен день стикаємося з брехнею, чи вона з нами. Стикаємося будь-де: у ЗМІ, в колі оточення, навіть ми самі іноді намагаємось збрехати собі, чого, на мою думку, треба категорично уникати. Не можна засмічувати власну свідомість своєю ж неправдою, коли її й так багато навкруги. Треба вміти “фільтрувати” все почуте і побачене, щоб не залишитись обдуреним чи ображеним.

Власне, і брехуном бути нелегко. Спробуйте лишень багатьом набрехати і ще не забути, кому що сказав, в якому порядку. Згодна, ми всі майже кожен день брешемо якоюсь мірою. Адже для деяких недомовка – теж брехня. Важко вгодити всім, але потрібно залишатися насамперед чесним перед собою. І якщо все ж таки доводиться брехати усвідомлено, то, на мою думку, це потрібно робити так, щоб не зачепити брехнею багатьох, щоб не завдати великої шкоди, треба бути максимально обережним у брехні.

Дивно, адже так ми влаштовані – чинити біль одне одному більшою або меншою мірою. А якщо вже так, то варто робити це хоча б обережніше”.

РОЗДІЛ 6. КОРОЛЬ БРЕХУНІВ

Ви ж знаєте: я – найправдивіша людина в світі.
Я завжди кажу правду і тільки правду.

Барон Мюнхгаузен

Німці і нині називають його “Lugnerbaron” – барон-брехун. Кожен одразу розуміє, що йдеться про барона Мюнхгаузена, чиї неймовірні пригоди веселять читачів і сьогодні.

Але давайте розберемося всебічно. Спочатку в тонкошах етимології. Слово *lugen* (нім.) в перекладі на російську має два значення: “лгать” і “врать”. В російській мові це різні слова, не синоніми, вони означають різні явища в міжособовому спілкуванні. Як і відповідні іменники: “ложь” – навмисне спотворення сутності, себто чистої води брехня, і “враки, вранье”, що перекладається, як “брехні, побрехеньки”. Для російських фразеологізмів “чистейшая ложь” та “наглая ложь” є українські відповідники “чистісінька (справжнісінька) брехня” та “нахабна брехня”. А це далеко не те саме, що побрехеньки – невинні веселі вигадки, які не завдають нікому прикрощів, бо слугують одному: повеселити гарну компанію на дозвіллі. Центральним героєм будь-якої побрехеньки є сам оповідач з неймовірними пригодами, які начебто сталися з ним насправді. Центральним же героєм якої завгодно брехні є інша людина, їй оповідач приписує вчинки чи слова, до яких той не вдавався.

Не випадково в російській мові є слова “враль” з українськими відповідниками “брехач, брехунець” та “лгун” – “брехун”, що, погодьтеся, звучить далеко не нейтрально, як перше. Прочитую підряд кілька позицій тритомного російсько-українського словника: “лганье 1. (*действию*) брехання, 2. (*ложь*) брехня; лгунище *увел.* брехуняка; лгунья – брехуха, брехунка, *презр.* брехачка”. Термінологічні відмінності очевидні. Та повернімося до барона Мюнхгаузена, особи не вигаданої, яка не була літературним героєм, а існувала насправді і в генеалогічному

дереві свого роду, відомого ще з XII ст., посідає 701 місце серед майже 1300 персон.

Відомі достеменно рік і місце його народження, досліджена й описана його біографія. Візьмемо з неї лише те, що стосується нашої теми. Завершивши військову службу в Росії, барон Мюнхгаузен у 1756 р. повернувся в рідне м. Боденвердер, де й провів решту життя, бавлячись мисливством. І не тільки. Як пише один з дослідників біографії барона, “невідомо, наскільки вдалим він був стрільком, але скоро у нього відкрився яскравий талант оповідача в жанрі, який у Німеччині називається “Jaegerlatein” – “Мисливські анекдоти” [40, 6].

Послухати його збиралися не тільки друзі, а й сторонні люди – завсідники ресторанчика при готелі “Король Пруссії” в Геттінгені. Сучасник так описав свої враження: “Зазвичай він починав розповідати після вечері, закуривши свою величезну пінкову люльку з коротким мундштуком і поставивши перед собою паруючий стакан пуншу... Він жестикулював все виразніше, крутив руками на голові свою маленьку хвацьку перуку, обличчя його все більше пожовтало й червоніло, і він, зазвичай дуже правдивий чоловік, в ці хвилини чудернацько розігрував свої фантазі” [40, 6].

Стоп! Та він же просто фантазер, як трирічна дитина і ніякий не брехун! В його неймовірних оповідках немає ні краплі брехні! Є вигадки, і не просто майстерні, а геніально талановиті, чому й тішать людей вже ось третє століття і, певно, ще будуть тішити десятки поколінь. Навіть за кілька днів до смерті він залишився самим собою. Покоївці, яка доглядала німецького барона і помітила, що на ногах не вистачає кількох пальців, Мюнхгаузен сказав: “Їх відгриз на полюванні полярний ведмідь”.

Та повернімося до спогадів сучасника. Мюнхгаузен входив у роль і в раж, коли мав перед собою бодай одного слухача. Тільки зустрівши іншу людину, він міг вигадувати що завгодно. Він не актор, бо оповідав своє. Він не полишив жодної оповідки на письмі, хоча був освіченою людиною.

Кожний народ має своїх жартівників. Тільки долі їхні різні. Барон Мюнхгаузен став літературним персонажем, Ходжа Насреддін – героєм фольклору народів Близького Сходу, Хитрий Петро – болгарських анекдотів. Можна називати ще десятки менш колоритних імен. Та всіх їх об’єднує спільна властивість: талант вигадника виявлявся завжди (і лише!) в міжособовому спілкуванні.

ПІСЛЯМОВА

Учи неложними устами
Віщать лиш правду в наші дні.

Т. Г. Шевченко

Донедавна я мав намір завершити цю працю лаконічно: “Усі ми із Брехунівки”, перефразувавши слова Б. Грінченка, взяті епіграфом до книги. Але лише констатувати ситуацію, що склалася, видається недостатнім.

В останні роки роботи над цією книгою мені весь час не давала спокою думка: чому Августин Блаженний у трактатах “Про брехню” та “Проти брехні” стверджував, що в священних книгах Старого Заповіту брехня лише осуджується як негідне явище, а в книгах Нового Заповіту відноситься до числа смертних гріхів, і кожного винного в брехні Бог каратиме що називається “на горло”?

Як зазначає Августин, сакральні книги містять приклади “шляхетного” обману: в них доволі переконливо описуються діяння визначних брехунів, які саме власною нещирістю жертвовно рятували невинних. Яскравим прикладом є біблійна легенда про єгипетських повивальниць та врятованих ними немовлят, така брехня не тільки не засуджується Вищим началом, а й винагороджується та визначається як приклад для наслідування. Адже повитухи збрехали не з ницих мотивів, а заради спасіння невинно засуджених жертв. Вони порушили одну заповідь – бути щирим – заради іншої – бути милосердним, тому не тільки не зазнали осуду за свій вчинок, а й були винагороджені Божою благодаттю. І разом з тим у святих книгах серед смертних гріхів визначено нещирість, засуджуються дводушність та омана, саме за навмисне відхилення від істини Святе Письмо обіцяє пекельні муки.

Може, це Августин навмисне загострював проблему тому, що дещо раніше написав трактати “Монологи” та “Енхиридіон” (настільна книга), в яких утверджував істину як спосіб життя кожної людини, як метод світобачення й мислення, як стиль міжособового спілкування

і тому так категорично заперечував антипод істини – брехню? Чи тому, що ревно обстоював і захищав християнське вчення (за ним і нині зберігається звання одного з найвидатніших теологів, фундатора західної гілки християнства)?

А якщо справді в Біблії відображене різне поцінування брехні, тоді що це: випадкове протиріччя в її текстах? Чи, може, тут криється надзвичайно важлива загадка: *в період між написаннями книг Старого й Нового заповітів у земній цивілізації сталося щось настільки важливе, що круто змінило ставлення Бога до брехні: від ліберального (моральне осудження) до радикального (смертна кара)?*

Всі ці питання видавалися надзвичайно важливими, а пояснення в розмовах з колегами не вдовольняли. (Ну, скажімо, такі: в ті давні часи зародилося прощення гріхів, у тому числі й брехні, що дійшло до абсурду – індульгенцій, їх можна було купити за гроші й убезпечити собі безкарне життя й за гробом, скільки не гріши (бреши) в земному житті. Згадувалася й древня легенда про цапа-відбувайла: жителі міста грішили “на повну катушку”, потім раз на рік збиралися на майдані, врочисто покладали всі гріхи на цапа й виганяли його в пустелю, а самі гріховодили далі).

Звісно, такі пояснення не давали задовільних відповідей. І я звернувся спочатку до першоджерела. Справді, в главі 19 “Закони праведного життя” Книги Левіт (Старий Заповіт) зазначено: “Не будете красти і не будете говорити неправди один на одного, і не будете присягати Моїм Іменем на неправду”. “...Не будеш ходити пліткарем серед народу свого” [8, 145, 146]. А як актуально звучить заповіт і для сьогоднішніх суддів: “Не зробите кривди в суді: не будеш потурати особі вбогого, і не будеш підлещуватися до особи вельможного, – за правдою суди свого ближнього!” [8, 146]. Вчитаймося у зміст не лише цієї глави, а й усієї Книги Левіт: перелік зафіксованих там пороків людських неширокий.

Порівняймо з Новим Заповітом. У “Посланні Св. Апостола Павла до римлян” зазначається: “Вони (безбожники. – *Авт.*) Божу правду замінили на неправду, і честь віддавали, і служили створінню більш, як Творцеві.

Вони повні всякої неправди, лукавства, зажерливості, злоби, повні заздрості, убивства, суперечки, омани, лихих звичаїв, обмовники, наклепники, богоненависники, напасники, чваньки, пишні, винахідники зла, неслухняні батькам, нерозумні, зрадники, нелюбовні, немилостиві.

стиві” [8, 1254] . А ще “душогубці, розпусники, мужоложники, розбійники, неправдомовці, кривоприсяжники” [8, 1317] .

Маємо вже першу відповідь на питання, що ж трапилося у період між написанням книг Старого і Нового заповітів. Пороки людські (а без брехні не буває жодного з них, неправда супроводить кожний порок) в їх кількості, поширенні і “асортименті” досягли тої межі, за якою стає неможливим співіснування людини з подібними собі. Зіпсує людство, опинившись на роздоріжжі історії, постало перед вибором, куди йти: до варварства чи до гуманістичного суспільства?

Звернімо увагу на стиль священних книг. У Старому Заповіті він поблажливий, побажальний: не робіть так, не чиніть так і т. ін. У Новому Заповіті прямо наголошено: хто противиться правді, присуд Божий, “ті, хто чинить таке, варті смерті” [8, 1254.]. Та і подальші рядки цього ж вірша цікаві. Неправдомовці знають присуд Божий, а проте не тільки самі чинять не по правді, але й хвалять тих, хто робить таке. В останній фразі варто замінити лиш присуд Божий на закони України і все стане схоже на сьогоденні ситуації.

Затим я звернувся і до знавців Біблії та інших древніх учень. Одним з них був Отець Олекса Петрів, протоієрей, керівник Департаменту зовнішніх зв’язків Української Греко-Католицької Церкви, кандидат юридичних наук.

– Брехня з’явилася ще до початку цивілізації на Землі, – зауважив о. Олекса, – вона створена Сатаною. В Євангелії від Св. Івана чітко на це вказано: “Він був душогуб споконвіку, і в правді не встояв, бо правди нема в нім ...бо він неправдомовець і батько неправди” [8, 1193].

– Я уточнив би: без послідовників, тих, хто слухає брехню, передає її іншим, діє за неправдивим словом, тобто без людей, винахід диявола залишився б пустоцвітом. Отже, брехня йде від початків людської цивілізації.

– Так, диявол, обравши образ Змія, спокусив перших людей, Адама та Єву. Він їм сказав: ви ж вільні люди. Які ж ви вільні люди, якщо боїтеся заборони з’їсти плід з дерева? З’їжте, і ви доведете, що ви дійсно вільні.

– Тобто, він їх одурич. Просто і легко, бо вони ж не мали ніякого соціального досвіду. І якщо зіставити цей гріх перших людей з масштабністю гріховності людства, описаному в посланні апостола Павла...

– *То стає поясним Пришестя Христа, місія якого й полягала у врятуванні людства від подальшого гріхопадіння. Оце і є відповідь на Ваше запитання, що ж сталося в історії цивілізації в період між написанням книг Старого й Нового заповітів – Пришестя Христа. А основним, так би мовити, засобом порятунку є любов до людини, яка має бути домінуючим почуттям кожної розумної істоти. І, до речі, цим зумовлена відмінність між священними книгами. Старий Заповіт елітарний, в його основу покладено ідею людської спільноти і, скажімо, кривословити на користь спільноти можна. Тому оцінка брехні й видається більш ліберальною. Створені пізніше Євангелія містять основи християнства, це заповіт любові Христа до людини, адже Христос – людинолюб, любить кожну людину як творіння Боже.*

– Тоді виникає інше питання: чому в Старому Заповіті помітним є поблажливе ставлення до брехні, а в Новому Заповіті, більш гуманістичному, на брехунів накликається гнів Божий і кара смертна. Відчувається якесь протиріччя...

З цим запитанням я звернувся до професора Київської духовної академії доктора богословських наук Д. В. Степовика, до речі, він також доктор філософії і доктор мистецтвознавства.

– *Ні, протиріччя в цьому питанні немає. Саме завдяки гуманістичності християнського вчення так посилена вимогливість Нового Заповіту. Строгішому осудженню піддається гріх проти людяності. А брехня – не виняток, вона ж спрямована проти сутності людської. Тим паче, якщо лжесвідчення призводить до смерті оббреханого, то цей гріх однозначно має каратися смертю. Невиправдовною є навіть лжа во спасіння, бо все одно вона спрямована проти сутності людської. Виходячи з цього, Августин так жорстко осуджує брехню, адже вона вбиває не тіло, а душу, дух людський. І це тому, що вдаватись до неї означає ставати під прапори Сатани, отця брехні. До того ж це були часи формування доктрини християнства і її чистота для Августина Блаженного була надзвичайно значущою.*

Чи є в Біблії протиріччя – то тема не нашого дослідження. А щодо суперечностей в цій книзі, то їх, мабуть, помітить і не дуже прискіпливий читач. На її початку автор, звертаючись до сюжету гріхопадіння перших людей, мало не богохульствував, а під кінець вдався до розлогого цитування Біблії з неприховною підтримкою її постулатів. Все життя був атеїстом і раптом... що, став віруючим?

Це питання можна залишити без відповіді: світ від того не повернеться. Але, певен, стане кращим, якщо я тут актуалізую низку думок майже двотисячолітньої давнини. Конспективно викладу тези трактату Августина Блаженного “Проти брехні”, до того ж без посторінкових посилань: на теренах СНД ця праця давнього філософа ще не видавалася.

✓ Термін “чиста правда” походить з древніх часів. У Новому Заповіті відзначено: “Серцем вірить людина у правду та праведність”. Бо правда – це істина, посилена вірою в її правильність. Отже, брехня несумісна із правдою, бо не може людина говорити неправдиво, якщо вірить у протилежне.

✓ Істина і брехня протистоять одна одній, як світло і темрява, справедливість і беззаконня, життя і смерть. Тому наскільки ми любимо першу, настільки маємо ненавидіти другу. Доволі точне визначення і на сьогодні: хтось любить істину дуже і так само ненавидить брехню, хтось байдуже ставиться і до тої, і до другої. Допоки не зачепить його самого.

✓ Брехня спрямована не лише проти істини як головного знання про навколишню дійсність, а й проти совісті – основи духовного світу людини. До неї в першу чергу апелюють ображені й обдурені, хоча найбільш обкрадений (самим собою) є наклепник, пліткар.

✓ Брехня часто маскується під правду і це є найбільш негідний вчинок, бо така “правда” вбиває довіру до кожної людини. Але трапляється й інша мімікрія: не менш небезпечною є і правда, сказана брехливою манерою. Така взагалі унеможливує довірливі стосунки.

✓ Брехня є праматір усіх людських помилок і непорозумінь, через неї людям складніше досягти спільної мови та дружньої співпраці.

✓ Клин клином вибивають тільки з колоди. Утверджувати правду, використовуючи для цього брехню, це те саме, що творити зло, аби прокласти дорогу добру.

✓ Деякі древні тлумачі Святого Письма наголошували: головне – те, що у серці, тоді як на язичі може бути щось протилежне, навіть брехня, яка в цьому випадку не є брехнею. Лукаві виверти того часу властиві і нинішнім словоблудам.

✓ Дуже важливо, з якою метою, з яким наміром робити і казати що-небудь. Одна річ нагодувати жебрака, жаліючи стражденного, і

зовсім інше – аби похвалитися своєю добродією, покозиряти щедрістю. Одна й та ж дія залежно від мети може бути добром або злом.

✓ Августин зазначає, що і в часи Апостолів були проповідники, які віщали істину не з правдивими намірами, не з чистою метою. Їх називали вовками в овечих шкурах. Не менш живуче, як і плодове плем'я.

✓ Кожна, як нині кажуть, пересічна людина може говорити істину, яка для неї нічого не значить і нічого не дає самому мовцеві. Бо він не має її в серці і не вірить у те, що говорить. Але віруючий має говорити і проповідувати істину так, як вона звучить в його серці. Нині вже не є дивним, коли звичайна людина, а особливо політик, думає одне, каже друге, пише третє, а робить четверте.

✓ Той, хто говорить, що крадіжка, лжесвідчення, перелюб та всяке злодіяння не є злом, що це було засобом вчинення добрих справ чи вчинено з добрими намірами, той прагне зруйнувати людські звичаї та закони.

✓ Якщо ж потурати брехні, якщо хоч раз поступитися лихим справам людей, то це теж буде зло.

✓ Хоч наше життя, на жаль, сповнене брехнею, ми повинні уникати її, визнавати свою провину й каятися. І не повинні її поширювати, навчаючи нею інших.

✓ Ми ні в якому разі не повинні приймати невірну присягу, тим паче вірити лжесвідченням і за ці гріхи осуджувати більше, ніж за розпусні діла.

✓ Начеб протилежні їм ті, що своє віроломство покривають завісою істини. Але це така ж блюзнірська брехня, як і цнотливе перелюбство.

✓ Християнське вчення вимагає говорити правду ближньому своєму, бо “ми частини один одного”. І духовна, і світоглядна близькість особистостей диктує нам вимогу поводитися з іншими так, як бажали б того собі.

✓ У Біблії не сказано про якісь винятки чи невизначеності. Якщо Бог знищить тих, хто говорить неправду, то немає дозволу на деяку брехню окремим людям. Правило без винятку.

Між написанням апостолами евангелій і згаданих філософських трактатів лежить історично короткий строк – якихось три століття. Августин творив, що називається, по гарячих слідах, будучи сам свідком поширення тих людських пороків, які так засуджуються сакраль-

ними книгами. І якщо думки давнього філософа актуальні й нині, то, певно, тому, що людство в своєму гріхопадінні вийшло на новий виток розвитку: вищий, але багато в чому (у згубності наслідків передусім) схожий на ситуацію двотисячолітньої давнини.

Може й так. Однак це не має ні засмучувати, ні лякати чи якимось пригнічувати. Оптимізму додають головні властивості феноменів. Одна з основних властивостей кожної конкретної брехні є її **тимчасовість**. Вона зумовлена спонуками: страх, вигода, бажання уникнути конфлікту чи захити слави, честолюбство, прагнення вивищитися, інші детермінанти скороминучої дії. Основна властивість істини – це **стабільність** і **довготривалість**. Її змістом є знання, а вони залишаються, зберігаються та передаються і після завершення явища. Тим паче, коли йдеться про наукові істини, які живуть сотні й тисячі років, особливо ті, що стали фундаментальними законами.

У це я вірю. І вірую.

Додатки

З МУДРОСТІ ТИСЯЧОЛІТЬ

ДОДАТОК 1

**ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ
НАРОДІВ СВІТУ**

Про правду

Абхазькі

Жарт – половина правди.

Азербайджанські

Зі страху перед людьми важко говорити правду, зі страху перед совістю – брехню.

Правдиве слово гірке.

Правдиве слово і залізо проб'є.

Якщо правда схожа на брехню – краще не говори.

Амхарські

Одна правда краще ста неправд.

Правда з'ясовується поступово, так само, як настає ранок.

Англійські

Віч-на-віч, то й правда розкриється.

Вчасне слово варте двох слів опісля.

Вчини раз не по правді, і цьому кінця не буде.

Гляди, щоб своїм язиком сам себе не зарізав.

Говорить дев'ять слів одразу.

Добра новина, якщо новин нема.

Добре, що зуби стережуть язика.

Жартома часто й правда мовиться.

Забгато слів топлять правду.

Защитькати – не значить переконати.

Істина – дочка часу.

Істина силі крила дає.

Істині красномовство непотрібне.

Коли слово вилетіло, воно вже не твоє.
Краще сказати гостру правду, ніж лагідну брехню.
Лагідний язик може тяжко вдарити.
На все своя черга, окрім плітки.
Не налазь правді на п'яти, щоб зубів не збирати.
Правда дивніша за вигадку.
Правда кутків не шукає.
Правда ніколи не старіє.
Правда – це ковадло, на якому багато молотів пощербилося.
Приказка – мудрість віків.
Приказка правду каже.
Половина правди – часто ціла брехня.
Проти правди брехня безсила.
Словом і місто можна здобути.
Сьогодні подумай, а завтра скажи.
Язик говорить – голова розплачується.
Як багато слів, то й правда загубиться.

Арабські

Брехня – хвороба, правда – ліки.
Вище за правду немає нічого.
Від меча рана гоїться, а від слова – ні.
Говори правду, якщо навіть вона проти тебе.
Істину говорить той, хто правду каже, а не той, хто перший говорить.
Коли мудрець помиляється, цілий світ за ним спотикається.
Краще вже гніт кішки, ніж справедливість мишей.
Краще сумна правда, ніж радісна брехня.
Лай мене, але будь правдивим.
Ніщо вище правди не піднімається.
Підтримка правди – честь, підтримка брехні – втрата честі.
Правда блищить, а брехня заїкається.
Правда гостріша за меч.
Правда – дочка пізнання.
Правда і прожиток добуде.
Правда не задовольняє обидві сторони.
Правда – разючий меч.
Правда світиться, а брехня туманиться.
Правда, яка заподіює шкоди, краще брехні, яка радує.
Правда ясно говорить, а брехня заїкається.
Правдиве слово всіх пережене.

Правдиве слово тяжке.
Право, яке обстоюють, не вмирає.
Промені сонця не закриєш, світло правди не згасиш.
Розумний зрозуміє – лише моргни, а дурний не втямить, хоч і штовхни.
Списа в мішку не втаїти.
Сумна правда краще радісної брехні.
Сядемо абияк, але поговоримо напростець.
Хто справедливий і чесний, той і встигає.
Чого доб'єшся правдою, того брехнею не досягнеш.
Якби люди були справедливими, судді пішли б на відпочинок.
Якщо їси разом із сліпим, будь справедливим.

Ассирійські

Якщо хочеш допомогти правді, подружися з брехнею.
Він тоді каже правду, коли вичерпається брехня.
Ти кажи правду, а потім хай хоч небо провалиться.

Афганські

Не шукай у кішки правди, коли вона бачить мишу.
Правду каже або сильний, або дурний.
Правду не вбити.
Праведне життя – спокійне життя.
Приходить правда – і брехня гине.
Слухати правду – не солодко.
Якщо ти чиниш справедливо, ніхто не зіб'є тебе зі шляху правди.

Народів Африки

Всяк, хто торгує брехнею, розплачується правдою.
Гіркота правди краще солодкого меду.
Говориш правду – викликаєш невдоволення.
Істина, скільки її не заперечуй, не зменшується, меншає той, хто її заперечує.
Кажі правду, навіть якщо їй не вірять.
Коли приходить правда, брехня тікає геть.
Копайте, копайте і докопастесь до істини.
Мужнього не лякає правда.
Одна правда пересилить сотню неправд.
Правда – гірка, брехня – солодка.
Правда з неправдою не дружать.
Правда не маскується.

Правда не сіль – не звірюється.
Сказати правду – не ганьба.
Тільки ціпок правди веде правильним шляхом.
Тому, хто поводитьсь погано – скажи про це. Сказати правду – не ганьба.
Хто каже правду – не помиляється.
Явна правда виключає брехню.

Бенгальські

Від правдивого слова і друг відвертається.
Правдиве слово Бога радує, а людину гнівить.
Правдиве слово не заб'є.

В'єтнамські

Гіркі ліки хворобу лікують – правдиве слово завдає удару в серце.
Добірне частування не так тішить душу, як добре слово.
За добре слово не платять грошей, а скажеш – усім приємно.
Краще їсти скоромне та бути правдивим, ніж дотримуватися посту і брехати.
Одне слово правди цілого місяця покаяння варте.
Правду в затінок не сховаєш.
Пряме дерево не боїться померти стоячи.
Прямі слова неприємні для вуха.
Розумний бачить правду, чесний не порушує слова.
Як чесний постраждає за правду – крутій радий.

Вірменські

Буде чесний волоском – не порветься, буде шахрай колодою – все одно зламається.
Доки правда прийде, брехня весь світ проковтне.
Не говори поганого, якщо хочеш почути хороше.
Поганий той жарт, у якому немає половини правди.
Правду завжди почувеш або від малого, або від дурного.
Правду кажуть часом жартома.
Правду слід говорити жартома.
Пряма стіна не звалиться.
Справедливому немає покарання.
Тисяча неправд не варті однієї правди.
У справедливого шапка дірява.
У того, хто каже правду, на голові роги ростуть. *(Бо правду не люблять, а правдомовця мало не за чорта вважають).*

Хай тисячу разів б'ють, але хоч раз дадуть правду сказати.
Хто йде прямою дорогою – не втомиться.
Чесність на базарі не продається.

Гагаузькі

Не поститися не гріх, а гріх на чесну людину зводити наклеп.
Правда завжди гарна.

Грузинські

Багатий не буває ситим, правдивий – голодним.
Від правди і мертвий воскресне.
Вір побаченому, не ганяйся за почутим.
Де не вислуховують, там правда пропадає.
Дерево правди не сохне, навіть якщо його на камінь посадити.
Де честь, там і правда.
І слово має свою міру.
Кінь того, хто каже правду, завжди має бути осідланим.
Криком правди не доведеш.
Мотузок краще довгий, слово – коротке.
Найшвидша кривда не обжене правди.
Насіння правди проросте і на камені.
Не все кажи, що знаєш, та знай, що кажеш.
Правда безсмертна.
Правда безстрашна.
Правда завжди себе виправдає.
Правда світліша за сонце.
Правдиве слово ніколи не присмне, а присмне – рідко правдиве.
Правдивого завжди обдурять.
Правду ріж сміливо.
Рука, відтята за правду, не болить.
Серце живе дійсністю, розум – майбутнім, тому вони рідко в злагоді.
Сила прийшла – правда в двері вийшла.
Скажи правду – і мертвий воскресне.
Сто кривд не зарахуються за одну правду.
Хто втратив правду, втрачає життя.
Хто каже правду, той тримає напоготові коня.
Хто не любить правду, той не любить і того, хто її говорить.
Хто правду втрачає – своє життя вкорочує.

Казахські

Бережи не багатство, а совість.
Голодний мій живіт, зате спокійні вуха.
Добре слово – половина щастя.
Правдиве слово до істини приведе, брехливе – тільки свого хазяїна знайде.
Слово від правди не псується.
Слово правду знаходить.
Смільчак не бреше, боягуз правди не говорить.
Чесно запрацюєш – спокійно з'іси.

Каракалпацькі

Будь бідним, але не будь ганебним.
Гірка правда краще солодкої брехні.
Народ брехні не скаже.
Правда може зігнутися, та не зламається.
Якщо раніше казав правду, тобі і потім повірять.

Киргизькі

Правда гнеться, кривда ламається.
Правда сама себе очистить.
Правда своє візьме.
Правдиве слово не подобається навіть родичеві.
Слово від правди не псується.

Китайські

Від правди, як і від сонця, долонями не закриєшся.
Доріг – тисячі, правда – одна.
Дорога звивиста, істина пряма.
Звертайся не до людини, а до істини.
Золото – гній, істина – золото.
З правдою весь світ обійдеш, без правди й кроку не ступиш.
З правдою обійдеш всю піднебесну, без правди й кроку не ступиш.
Істина – джерело мудрості.
Коли є правда – перевернеш і гору Тайшань (*одна з найбільших у Китаї*).
Краще померти, ніж відступитися від істини.
На вустах дитини завжди правда.
Не відкривай старих істин: всі знають, що сонце заходить на заході.
Пізнати істину легко, важко йти за нею.
Правда виходить з вуст народу.
Правий скрізь пройде, неправому й крок зробити важко.

Правдивій людині неправди не говорять.
Правду не спростувати, брехня боїться правди.
Правога полягає не в гучних криках.
Пряме серце і гострий язик змушують інших ображатися.
Пряме серце і грому не боїться.
Скотину і землю селянин не обдурює.
Слова бувають прикрими, правда прикрою не буває.
Слухай, що кажуть люди, але й дивися, що вони роблять.
Справжнє золото не боїться вогню, справжня правда не боїться брехні.
Якщо правда на твоєму боці – будь-кого переспориши.

Корейські

Гарно скажеш – гарне й почуєш.
І сліпий образиться, якщо йому сказати, що він погано бачить.
Кажі не те, що хочуть губи, а те, що думаєш.
Мова базікала до правди не звикла.
Якщо десятеро кажуть однаково, значить правда.

Кубинські

Все минеться – правда залишиться.
Гірка правда краща за солодку лжу.
Кажу правду, тому й не каюсь.
Не всяка правда приємна.
Правда любить ясність.
Правда страждає, та не вмирає.
Правда суду не боїться.
Правда сяє ясніше за сонце.
Правда часом гірка.
Правда, як олія, на воді спливає.
Правду казати не гріх.
Проти правди нічого не вдієш.
У всякім жарті є своя правда.

Курдські

Правдиві слова гіркі.

Лезгинські

Аніж жити ганебно, краще померти з честю.
Правдиве слово гірке.

Литовські

Краще ногами спіткнутися, ніж язиком.
Сказане слово срібне, не сказане – золоте.

Македонські

Добре мати розумну й гарну жінку, та тільки Бог два добра до одного місця не кладе.

Книга не має дна.

Маленькі казки багато розуму додають.

Навіть розумне слово не мов перед усяким.

У науки чотири ока.

Хто вміє читати, той більше бачить.

Малайльські

Навіть урі посміхається, якщо говорити лише правду. (*Урі – гак у стелі кухні, на нього вішають корзину з провізією. На кухні розповідають всілякі плітки, тому урі звук чути лише брехні*).

Монгольські

В добірнім зерні сміття не буває, у літньої людини немає брехливих слів.

Від сонця рукою не заховаєшся; силою правду не задушиш.

Вітер дме в різні боки, правда – завжди в одну.

В правді – сила, правда – в народі.

З правдою і на гарбі зайця доженеш.

З правдою кривду і на гарбі доженеш.

І тисяча чуток ще не правда.

Краса коня – в бігові, краса людини – в правді.

Краще густий, ніж клейкий; краще правдивий, ніж улесливий.

Лисяча шапка гарна взимку; правда гарна завжди.

Людину пізнають у дружбі, істину знаходять у порівнянні.

М'якість сильніша грубості, правий сильніший неправого.

Навіть і мавпу слухай, якщо вона каже правду.

Найкраща лисиця – вогневиця; найкраще слово – правдиве.

На чистій траві кожен кінь поваляється; до правдивого слова кожен прислухається.

Не можна платити за допомогу злом, а за добро обманом.

Правда видається слабкішою від зайця, а перемагає гору брехні.

Правда дорожча за шмат золота завбільшки з бика.

Правда – основа десяти тисяч хорошого, брехня закінчується десятьма тисячами поганого.

Правда очі коле, а душу лікує.

Правда – сила.

Сіль, хоч і солона, для їжі потрібна, правдиві слова, хоч і гіркі, для майбутнього корисні.

У покійника немає вад, у правди немає вини.

У правди чутка попереду, у брехні – позаду.

У правди залізне обличчя.

Якщо ти правий, не бійся й ворога.

Німецькі

Для доброго слова добре місце готове.

Знає сила правду, та не любить казати.

Смішком та жартами часто правда мовиться.

Осетинські

Правда гарна вчасно.

Правда не обтяжує серця.

Правда сильніша сили.

Правий і без очей бачить.

Справа справедливості – шукати правду.

Чесний нечесному не товариш.

Перські

Правда в дітей на вустах.

Правдиве слово від божевільного почувеш.

Правдиве слово почувеш від дитини.

Хто правду в очі каже, той тобі брат.

Польські

Була колись правда, та вовки з'їли.

У кожній казці є правда на дні.

Все мине, правда не згине.

За правду люди гинуть.

За правду часом треба головою заплатити.

З правдою до людей, як з їжаком до пса.

З правди брехні кують.

Не був, як правду роздавали.

Не кажи правди в очі, бо тобі до лоба скоче.

Немає правди, тільки у мене та ще в Господа Бога трохи.

Правда брехати не вмє.

Правда – гірка страва.
Правда завжди наверх вийде.
Правда завжди насподі.
Правда – колька в боку.
Правда ліпша, ніж ганьба.
Правда, але заіржавіла.
Правда не збагачує.
Правда одна, неправд багато.
Правда правдою бути не перестане.
Правда прикра, та здорова.
Правда сама за себе свідчить.
Правда, чеснота і справедливість в одному гнізді вилуплюються.
Правда шию зламала.
Правда, як олива: завжди наверх сплива.
Правда, як сонце: сліпий, хто її не бачить.
Правди з обманом і обману з правдою ніхто не погодить.
Правди не наїсися, брехнею не вдавишся.
Правдою не проживеш.
Прислів'я правду мовить.
Така то правда, як сліпий голого обікрав.
Така то правда, як пес плакав.
Хто правду каже, багато слів не потребує.
Що правда, те не гріх.

Португальські

Де немає правди, там облуда переважає.
Правда завжди зверху.
Правда світла, а брехня темна.
Слова і діла показують всім, хто є ким.
Стара істина – нова, коли сказана до речі.

Російські

Барин не любить правды, как пес мыла.
Барин пусть и шапку снимет, то и в шапке правды нет.
Барская правда всюду одинаковая – на мужичьем горбу.
Бары правду не скажут, а умному рот завяжут.
Без правды веку не проживешь.
Без правды жить – все равно, что волком выть.
Без правды люди не живут, а маются.
Без правды не житье, а вытье.

Без правды жить – с бела света бежать.
Богатеева правда хуже лжи.
Большим господам трудно правду сказать.
Будет правда, будет совет.
Верь не силе, а правде.
В ком добра нет, в том и правды мало.
В ком правды нет, в том и добра мало.
В ком правды нет, в том и толку мало.
В ком честь, в том и правда.
В лукавом правды не сыщешь.
Во всяком камне искра, во всяком человеке правда, да не скоро ее вы-
бьешь.
В правде люди помогают, а за неправду – карают.
В правде счет не теряется.
Все пройдет, одна правда останется.
Всякий правду знает, да не всякий о ней печется.
Всяк правду знает, да не всяк ее бает.
Всяк правду хвалит, да не всяк ее сказывает.
Всяк правду хвалит, да не всяк ее хранит.
Всяк правды ищет, да не всяк ее творит.
Всяк про правду трубит, да не всяк ее любит.
Всякий правду хвалит, да не всякий ее говорит.
Выйдет правда наверх, как слива из воды.
Где народ, там и правда.
Где нет правды, не по что и добра ждать.
Где добра нет, там не ищи правды.
Где правда, там и истина.
Где правда, там и победа.
Где правда, там и счастье.
Где честь, там и правда.
Говорить правду – крепить дружбу.
Говорить правду – не терять дружбу.
Говоришь правду, правду и делай.
Горькая правда лучше красивой лжи.
Господа по свету разъезжают, но с правдой не знаются.
Дело знай, а правду помни.
Дело помни, а правду не забывай.
Деньги смогут много, а правда – все.
Держись за правду, будут за тебя держаться все добрые люди.
Добрая слава дороже богатства.

Доброе дело правду говорить смело.
Есть честь – береги, а нет – не напрашивайся.
Ешь хлеб с солью, с водою, живи правдою святою.
Жив человек, жива и правда.
За одну правду хвалят, за другую бьют.
За правду не судись, скинь шапку да поклонись.
За правду-матку и помереть сладко.
За правое дело своей головы не жалеи и чужой не милуй.
За правое дело стой смело.
Засыпь правду хоть золотом – все равно наверх всплывет.
Засыпь правду золотом, затопчи ее в грязь, а она все наружу выйдет.
Золото и в грязи блестит
Золото как ни черни – чёрным не станет.
Ищи правды в других, коли в тебе ее нет.
И Мамай правды не съел.
И на родного отца правду говори!
Иной скажет правду один раз в год.
И ракитовый куст за правду стоит.
И суров, да правдив, и ласков, да крив. Как ни жаться, а в правде при-
знаться.
Как не хитри, а правды не перехитришь.
Ко всякому правому делу надобно быть смелу.
Когда правда народ кличет, он за ней идет.
Коли право дело, говори смело.
Коли с правдой, так не один.
Коня ведут уздечкой, а человека – словом.
Кривда от правды, как темь от света прячется.
Криклив, да на дело правдив.
Кто в правде туг, тот никому не друг.
Кто за правду горой, тот истый герой.
Кто за правду стоит смело, тот совершит свое дело.
Кто любит мир, тот любит правду.
Кто любит правду, тому ложь не повредит.
Кто не привык правду уважать, тот всегда лакомый к господству.
Кто правдив, тот спокоен.
Кто правдой живет, тот добро наживет.
Кто правдой живет, тот долго живет.
Кто правды не скажет, тот многих свяжет.
Кто правого винит, тот сам себя язвит.
Кто с правдой породнится, тот и грома не боится.

Кулаком правду не убьешь.
Легко поверить небылице, трудней усвоить правду.
Ложь злодею нужна, а правда миру.
Лучше горькая правда друга, чем лесть врага.
Лучше горькая правда, чем красивая ложь.
Лучше умереть, чем неправду терпеть.
Маленькая правда победит большую неправду.
Маленькая правдочка все неправды перевесит.
Меньше врется, спокойнее живется.
Мирская правда крепко стоит.
Мир только правдою держится.
Много деньги могут, а правда – все.
Молвя правду, правду и чини.
Мужичья правда колючая, а господская на все стороны гнучая.
На добрый привет добрый и ответ.
На лстивые речи не лстись, а на правду не сердись.
На лстивы речи не мечись, на грубую правду не сердись.
На пословицу да на правду и суда нет.
На правду взятки гладки.
На правду мало слов: либо да, либо нет.
На правду немного слов надобно.
На правду не прикрикнешь.
На правду суда нет.
На правду цены нет.
На честь не гребись, а с чести не вались.
Наша правда врагам глаза колет.
Не бойся смотреть правде в лицо.
Не ври все зараз – оставляй на запас.
Не все то правда, что люди говорят.
Не все то правда, что на свадьбе поют.
Не в силе сила, а в правде.
Не всякая правда напролом бьет.
Не всякому слуху верь, не всякую правду сказывай.
Не всякую правду приятно слушать.
Не говори обиняком – режь правду языком.
Не заслонишь солнца рукавицей, не убьешь правды небылицей.
Не ищи правды у других, когда ее у самого нет.
Нельзя огонь сжечь, воду утопить, ветер задуть, а правду уничтожить.
Не мудрен привет, а сердце покоряет.
Неправда наружу выйдет.

Неправдой свет пройдешь, да назад не воротишься.
Не стыдись говорить, коли правду хочешь объявить.
Не тот друг, кто медом мажет, а тот, кто правду в глаза скажет.
Не тот правей, кто сильнее, а тот, кто честней.
Не тот человек, кто для себя живет, а тот, кто народу верой и правдой служит.
Нет сказок правдивее тех, которые создает сама жизнь.
Неправдой жить – людей смешить.
Не стыдись говорить, коли правду хочешь объявить.
Одна правда на свете живет.
От доброго не бегай, а худого не делай. От правды некуда деваться.
От правды отстанешь, куда пристанешь.
Перед правым и горы преклоняются.
По правде делай, по правде и будет.
По правде делай – на добрый конец надейся!
По правде живи, по правде и умрешь.
По правде жить, как по воде без следа плыть.
Пословица груба, да в ней правда любя.
Потерпеть за правду – приобрести славу.
Правда берет верх.
Правда в воде не тонет, в огне не горит.
Правда возьмет свое.
Правда всегда восторжествует.
Правда всегда перетянет.
Правда всего дороже.
Правда глаза колет.
Правда глаза колет, правда уши дерет.
Правда груба, да нам любя.
Правда двенадцать цепей разорвет.
Правда дороже золота.
Правда есть, так правда и будет.
Правда и в море не тонет.
Правда и в огне не горит, и в воде не тонет.
Правда избавляет от смерти.
Правда из воды, из огня спасает.
Правда и кривда – что огонь и вода.
Правда ино груба, а без правды беда.
Правда и со дня моря вынырнет, а неправда потонет.
Правда и со дна моря вынырнет сухой.
Правда и честность – достоинства человека.

Правда, как масло – наверх всплывает.
Правда, как острая коса.
Правда, как солнце: ладонью не прикроешь.
Правда кривды не любит.
Правда кривду перевесит.
Правда кус купленный, неправда – краденый.
Правда любого врага одолеет.
Правда-матушка светла живет, ложь под тыном прячется.
Правда милости не ищет.
Правда не речиста.
Правда не боится света.
Правда одна, а лжи сколько угодно.
Правда одна, а на всех людей хватит.
Правда по всему миру ходит.
Правда прямо идет, ни обойти ее, ни объехать.
Правда размышлений не требует. Правда сама себя очистит.
Правда – свет разума.
Правда светлее солнца и дороже золота.
Правда светлее солнца, но ее со свечой ищут.
Правда со дна моря вынесет, правда из воды да из огня спасает.
Правда со дна моря выйдет.
Правда суда не боится.
Правда стара, да не умирает, ложь помоложе, да недолго поживает.
Правда старше старости.
Правда страха не ведает: сама страхи убивает.
Правда с хорошими людьми живет.
Правда тяжелее золота, а на воде всплывает.
Правда уши дерет.
Правда, что лихота: всегда наружу выйдет.
Правда, что масло, всегда наверх всплывет.
Правда, что оса: лезет в глаза.
Правда, что шило: в мешке не утаишь.
Правда шутки не любит.
Правде обычай и во мгле сиять.
Правдивая рука всегда правдою живет.
Правдивое слово вечно.
Правдивое слово к сердцу льнет.
Правдивое слово не требует поручителя.
Правдивый человек не покривит душой.
Правдой весь мир обойдешь, а неправдой – ни до порога.

Правдой мир держится.
Правдой не задразнишь.
Правдой не обидишь, кривдой не возьмешь.
Правду водой не зальешь, огнем не сожжешь.
Правду всяк хвалит, да не всяк ее хранит.
Правду говори, что дрова руби.
Правду землей завали, золотом засыпь – все наружу выйдет.
Правду красить нет нужды.
Правду не спрячешь.
Правду похоронишь, так и сам из ямы не вылезешь.
Правду погубишь и сам пропадешь.
Правды боится не Филат, что и каше рад, а Тарас, что пряники есть го-
разд.
Правды в сучок не засунешь.
Правды не переспоришь.
Правды не перехитришь.
Правды не скроешь.
Правды не спрячешь.
Правого кличут, виноватого в шею тычут.
Право слово велико.
Правота – что лихота: всегда наружу выйдет.
Про доброе дело говори смело.
Простые истины не круты, да круты к ним дороги.
Против правды не стой.
Пшеница годом родится, а добро всегда пригодится.
Разум золота краше, а правда солнца светлей.
Резва мышь, да от правды не уйдет.
Сила не в силе, а в правде.
Сила слова – в правде.
С ложью правда не дружит.
Солнце ничем не закрыть, а правду ничем не затмить.
С правдой не шути.
Старая правда всегда молода.
Стой за правду горой.
Суров, да правдив, а ласков, да крив.
Счастлив тот, у кого совесть спокойна.
Счастье хорошо, а правда – лучше.
Топчи правду хоть в лужу, а она все чистой будет.
Тот совет дает, кто правду знает.
Трудовой грош прочнее краденого рубля.

У него правда на языке и душа на ладони.
Умная ложь лучше глупой правды.
Хлеб-соль кушай, а правду всегда слушай.
Хорош тот совет, где искренняя правда.
Хоть наг, да прав.
Худая правда лучше хорошей лжи.
Честное слово не таится.
Чтобы правду сказать, много слов не нужно.
Честный правды не боится.
Честный человек дороже каменного моста.
Что ни говори, а правда надобна.
Что правда, то не грех.

Сербські

Добре слово грошей не коштує.
І дияволові слід визнати рацію, якщо він правду каже.
Легше повірити, ніж правду питати.
Можеш правду казати, та зміркуй, як тікати.
Слова треба міряти, а не лічити.
Усякий жарт – половина правди.
Якщо правда не допоможе, то кривда й поготів.

Сирійські

Говори неправду, схожу на правду, але не правду, схожу на неправду.

Словацькі

Дивись не хто, а що.
Приятелями будемо, а правду казатимемо.
Птаха по пір'ю, вовка по шерсті, а людину по словах розпізнати можна.
Справедливість навіки, брехня до часу.

Словенські

Добре слово добре місце знайде.
Добре слово дорожче за коштовний дарунок.
Добрий голос далеко чути, а лихий утричі далі.
Між правдою і кривдою немає середини.
Мудрий носить язик у серці, нерозумний – серце на язиці.
На чисте обличчя води небагато треба.
Нема важчого, як правду замовчати.
Нема приказки без правди.
Не той мудрий, хто багато знає, а той, хто знає, що йому треба.

По добре слово не треба в путь збиратися.
Правду кожен хвалить, та не кожен боронить.
Хто правду співає, тому скрипку на голові розбивають.
Що з серця виходить, до серця й доходить.
Який чоловік, таке й слово.

Таджицькі

Правдиве слово дорожче за коштовність.
Правдиве слово нікому не шкодить.
Правдиві слова часом дошкульні.
Приказка в розмові, як сіль у страві.
Прислів'я в розмові – мед.
Того, хто каже правду, попереду чекає щастя.
Хоч сіли й криво, а поговоримо прямо.
Хто промовчить, знаючи правду, той схожий на лжесвідка.

Тамільські

Громадою сперечаються – правду знаходять.
Де немає правди, там немає щастя.
Де правда безсила, там і брехня не допоможе.
Жити не по правді страшніше від смерті.
Істина одна, а помилок – безліч.
Кажи правду – буде честь і слава.
Краще мить прожити праведно, ніж тисячу років не по правді.
Не всім до вподоби правда, сказана в очі.
Одне приємне слово – і світ садом стає.
Правда з добром дружить.
Серед краси світової нічого кращого від правди не знайдеш.
Хто каже істину – всім ворог.

Татарські

Проти істини нічого не скажеш.
Сила не в мечеві, а в правді.
Хто говорить прямо – рідні не подобається.

Тувинські

До хорошої людини погане слово не пристане.
Немає вузла міцніше подвійного, немає слова сильнішого за правдиве.
Правда завбільшки з колінну чашечку гору брехні переможе.

Туркменські

Дружба – дружбою, правда – правдою.
Правдиве слово гірке.
У правди немає приятелів.
У слів правди немає гіркоти, у слів кривди немає солодоці.
Яд правди краще меду кривди.

Узбецькі

Бережеш слово – збережеш голову.
Доброму слову і слон підкоряється.
Істина і в вогні не згорить, і в воді не втоне.
Істина не злиняє, а якщо й злиняє, то не згниє.
Кажі правду навіть тоді, коли над твоєю головою меч занесений.
Казати правду у вічі не гріх.
Краще сказати правду й померти, аніж жити й казати неправду.
На добре слово і вуж із нори виповзає, на лихе слово – ніж із піхов вилітає.
Правда гостріша від шаблі.
Правда гостріша меча.
Правда знайде собі місце.
Правда і гнеться, та не ламається.
Правда не вмирає.
Правда – світло розуму.
Правда, сказана брехуном, здається брехнею.
Правда часом гірка.
Правда часом і братові не до душі.
Правді суд не страшний.
Правдива людина соромиться невірних слів.
Правдиве слово знаходить праведний шлях.
Правдиве слово камінь проб'є, брехливе – голову.
Правдиве слово не завжди солодке.
Правдиве слово часом і рідному батькові не сподобається.
Правдивий язик розбиває камінь, брехливий язик розбиває голову.
Прислів'я – слову прикраса.
Скажеш правду – досягнеш слави, неправду скажеш – кров'ю захлинешся.

Українські

А правда наша п'яна спить.
Багачева правда гірша брехні.
Без правди жити – по-вовчому вити.

Бережись піддесливого, як потайного собаки.
Біда на світі, коли нема правди.
Брехня на столі, а правда під порогом.
Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.
Буде правда, буде рада.
Була колись правда, пожила – та й гайда.
Була колись правда, та заіржавіла.
Була правда, та позички з'їли.
Велике діло гроші, а ще більше – правда.
Великим панам трудно правду сказати.
Вісті не лежать на місці.
Вода все сполоще, тільки злого слова ніколи.
В очі лисицею, за очі вовчицею.
Все минеться, одна правда останеться.
Всяк про правду трубить, та не всяк ту правду любить.
Голос дзвенячий, а совість свиняча.
Голос, як сурмонька, але ж чортова думонька.
Городить таке – ні літо, ні зима.
Городить таке, що й на вуха не налазить.
Дай мені, Боже, так по правді вік прожити і дітей розпорядити, як я по правді кажу.
Де гроші говорять, там правда мовчить.
Діла на копійку, та балачок на карбованець.
Добра тая рада, де щирая правда.
Добре діло – правду говорити сміло.
Добрий баранчик, та по-вовчому виє.
Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
Дорікав горщик чавунові, що чорний, аж гульк – і сам у сажі.
Дурний язик – голові не приятель.
Жалів яструб курку, доки всю обскуб.
За правду стій горою.
За праве діло стій сміло.
Засип правду хоч золотом, вона впливе доверху.
Засип правду золотом, затопчи її в болото, а вона все-таки наверх вийде.
І на рідного батька правду кажи!
Їж хліб із сіллю і з водою, живи правдою святою.
Казав пан: кожух дам, та слово його тепле.
Кожний правду знає, та не кожний про неї дбає.
Коли праве діло, говори сміло.
Колись була правда, та з дороги звихнулася.

Краще гірка правда, ніж солодка брехня.
Краще кривду перетерпіти, як кривду чинити.
Кривда людським боком вилазить.
Лише мертві можуть говорити правду на цьому світі.
Маленька правдонька всі неправди переважить.
Млин меле – мука буде, язик меле – біда буде.
Мужичка правда єсть колюча, а панська на всі боки гнуча.
На вовка неслава, а овець їсть Сава.
На вовка помовка, а кобилу Грицько вкрав.
Наговорила: на осиці кислиці, а на вербі груші.
Наказав три мішки гречаної вовни.
На правду мало слів.
На чиєму возі сиджу, тому й правду кажу.
На язиці медок, а на думці льодок.
Не бачить сова, яка сама.
Не всякому слуху вір.
Не завжди кажи те, що знаєш, але завжди знай те, що кажеш.
Не любить правди, як пес мила.
Неправда на столі, а правда на дворі.
Нема приповідки без правди.
Не приказка, але правда.
Не чини кривди й комашці.
Не шукай правди в інших, коли в тебе її нема!
Нікого не жаліть, хто по кривді хоче жить.
Пани в світі блукаються, та з правдою не знаються.
Пани правдою кепкують – проте ж у світі і панують.
Пани правду не кажуть, а розумному рот зав'язують.
Пан не любить правди, як пес мила.
Панська правда скрізь однакова: на мужицькому горбі.
Пан хоч шапку здіймає, то і в шапці правди немає.
Поклепав правдою.
По правді живи, по правді й очі повилазять.
По правді живи, по правді й умреш.
По правді жить, як по воді без сліду плить.
По правді роби – доброго кінця сподівайся.
По правді роби, по правді й буде.
Правда в огні не горить, у воді не тоне.
Правда в постолах, а кривда в чоботях.
Правда втопилася, а кривда наверх спливла.
Правда – край порога, а неправда – біля столу.

Правда кривду переважить.
Правда і в морі не тоне.
Правда і в огні не горить, і в воді не тоне.
Правда із дна моря виринає, а неправда потопає.
Правда на дні моря спочиває.
Правда, раки, лізьте в торбу!
Правда розмислу не потребує.
Правда світліша за сонце.
Правда Сидорова – киселем млинці помазані, на паркані сушаться.
Правда суду не боїться.
Правда та кривда, як вогонь та вода.
Правда, як гостра коса.
Правда, як олія: скрізь наверх спливає.
Правда ясніша від сонця, та й її зі свічкою шукають.
Правди не сховаєш.
Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога.
Правдою не задражниш.
Правду в приказках шукай.
Правду казала баба, коли не брехала.
Правду сховаєш, та сам з ями не вилізеш.
Просить грошей – батьком називає, а як позичить, то і чортом не назве.
Простий, як свиня, а лукавий, як гадюка.
Робить з чорного біле, а з білого чорне.
Рот – не город, не загородиш.
Сам блудить, а других судить.
Самі в гріхах, як у реп'яхах, а ще й людей судять.
Сказав на гривню правди. *(Зі словника ХІХ ст.)*.
Словом, як листом стеле, а ділом, як голками, коле.
Слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш.
Стільки правди, як у решеті води.
Стільки правди, як у шелягу срібла.
Так жінку бив, що сам насилу втік.
Тіло обіймає, а душу виймає.
Тільки то й правди на світі, що смерть: вона не знає, хто бідний, а хто багатий.
Ти йому плюй межі очі, а він каже: дощ іде.
Той раду дає, хто знає правду.
Топчи правду в калюжі, а вона все чиста буде.
Торгуй правдою – більше бариша буде.
У вічі як лис, а позаочі, як біс.

Удар забувається, а зле слово пам'ятається.
У кожному камені іскра, у всякій людині правда, та не скоро її виб'єш.
У нього стільки правди, як у кози хвоста.
У нього правда на язиці і душа на долоні.
Хвальби повні торби, а вони порожні.
Хіба помилившись, правду скаже.
Хитрого од лукавого не одрізниш.
Хліб-сіль їж, а правду ріж.
Хто бреше, тому легше, а хто правдує, той бідує.
Хто з правдою зрідниться, той і грому не боїться.
Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей.
Хто любить правду, тому брехня не в ваду.
Хто любить світ, той любить правду.
Хто не звик правди поважати, той завше ласий панувати.
Хто нікому не вірить, той сам віри не має.
Хто побреше, той на плечах понесе, а хто правду повість, той і не попо-
їсть.
Чим розумний стидається, тим дурний величається.
Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.
Щирая правда всюди куток знайде.
Що не дочує, то домислить, а решту таки так додасть.
Що правда, то не гріх.
Язык без кісток, що хоче, лопоче.
Як будеш з правдою кохаться, то не будеш і паном зватися.
Як скаже, то ні пришити, ні прилатати.
Як слово не pomoже, то й кий не дошкулить.
Я не я і рука не моя.
Ясні очі, та чортова думка.

Фінські

Не всяку правду можна казати.
Правда без ніг ходить.
Правда і в землі проросте.
Правда – спадок землі.
Хоч тиждень думай, та скажи ясно.

Французькі

Для правди багато слів не треба.
Дяка дякою, а правда правдою.
Кожен правду знає, та не кожен її каже.

Правда – дочка часу.
Правда – на дні колодязя.
Правда посередині.
Правду часто кажуть жартома.

Чеські

Вогню не можна спалити, води втопити, вітру задушити, а правди вбити.
Добре слово рота не попече.
Не все врода, що біллю мажеться, не все правда, що гарно кажеться.
Правда сама себе боронить.
Прислів'я йде з розуму, а розум – за прислів'ям.
Старі люди найскоріше скажуть мудро, малі – правдиво.

Японські

І в брехні буває правда.
Щирість доходить до неба.

Про брехню

Абхазькі

З поганого рота – погане слово.
Коли бикові принесли ярмо, він сказав: “Я корова”, коли ж принесли дійницю, він сказав: “Я бик”.

Адигейські

Чабан від голоду помер, а сказали: “У нього, мабуть, за пазухою повно сала”.

Азербайджанські

Брехуна жени до його дому. (*Викривай до кінця*).
Коли кішка не може дістатися до м'яса – каже, що воно затхнулося.
Мавпа не їсть бобів, то й каже, що їх сіяти марно.
Неправильні ваги – в огонь, брехливого суддю – в кайдани.
Пліткар – брехун, а брехун – пліткар.
У брехуна загорівся дім – ніхто не повірив.
У брехуна пам'ять коротка.
У жениха має бути мішок золота і мішок брехні.
Уникай того жарту, який сказано напівсерйозно.

Амхарські

Брехуна пізнають по словах, як хороброго по орденах.
Далекі краї гарні для брехні.
Два язика в роті.
Коли зводять наклеп на твого друга – зводять наклеп на тебе.
Коли оббрехали близьку тобі людину, очікуй, що набрешуть і на тебе.
Коли обманщиків кажуть внизу, він дивиться вгору.
Ненажера давиться, коли їсть, брехун виказує себе в розмові.
У змії немає ніг, у брехні коріння.
Чесному брехати – все одно, що гієні їсти колоски.

Англійські

Багато балачки – багато й брехні.
Багато хвальби, та мало пудингу.
Брехня обійде півсвіту, перш ніж правда встигне взути чоботи.
Хто з тобою пліткує, той і тебе задля плітки не пошкодує.

Арабські

Брехня в домі – погибель.
Брехлива мотузочка скільки б не вилася, а кінець їй знайдеться.
Верблюд свого горба не бачить.
Всі плакальники брешуть.
З брехнею можна пообідати, але до вечері справа не дійде.
За брехуном іди тільки до воріт його дому.
Збрехав – запам'ятай.
Казан пізнають на вогні, чоловіка – на даному ним слові.
Краде кури один, а садять у в'язницю іншого.
Міняються обставини, міняються й слова.
Наклепник за годину завдасть роботи на місяць.
На устах – усмішка, на язичі – отрута.
Не брешти Богові і другові своєму.
Нема диму без вогню, нема чуток без причин.
Облиш брехню біля воріт.
Один осел втече – інший знайдеться.
Пішов осел за рогами, а повернувся без вух.
Прислів'я не збреше.
Пусті слова не врятують від голоду.
Рай повний обману.
Свічка брехуна не світить.
Собаки гавкають, а небесам байдуже.

Соромно не тому, хто бреше, а тому, хто слухає.
Слова, від яких самому неприємно, тримай при собі.
Слово пониже те, чого й голкою не проткнути.
Терпима брехня краща за суперечливу правду.
Тобі потрібна правда чи її двоюрідний брат?
Хто розпускає плітки про інших, розпустить і про тебе.
Хто хвалить у людині те, чого немає в ній, той насміхається з неї.
Якщо раз сказав брехню, запам'ятай її.
Якщо промовець дурний, то хоч слухач мусить бути розумним.

Ассирійські

Пліткар – друг шайтана (*сатани*).
Якщо хочеш допомогти правді, подружися з брехнею.

Афганські

Брехун бреше, що змушений брехати.
Брехунові не вірять, коли він і правду каже.
Жінку ніхто не перехитрить.
Його й до каравану не підпустили, а він хвалиться, як буде в'ючити верб-люда.
Краще загинути від кулі, ніж від наклепів.
Собака гавкає, а караван іде.
Убив блоху, а в нагороду вимагає козу.
У брехні недовга дорога.
У брехуна немає пам'яті.

Народів Африки

Ворожбит бреше, а недужому легшає.
Брехливий друг не стане правдивим.
Брехнею не розбагатієш.
Брехню господаря дому не порівняти з правдою перехожого.
Брехня і брехунові огидна.
Брехня небезпечніша від списа.
Брехня спочатку – мед, а потім – гіркота.
Брехня товста, коли сама, а при свідках швидко худне.
Брехня, як дим – її не приховаєш.
Коли суддя леопард, вівцю не виправдають.
Коли суддя – шуліка, курча буде винне.
Краще здибати на дорозі відьму, аніж брехуна.
Не ший лантуха для зла, не будуй комору для брехні.

Одна брехня псує тисячу істин.
Плаче одним оком.
Плете віршовку, яка дістане до неба.
Побачивши себе у воді, прокажений сказав: “Вода бреше”.
Сіль розсипала стара, а винен старий.
Стежка брехні має сім кінців.
Хто вмів красти, вмів й брехати.
Хто торгує брехнею, розплачується правдою.
Шлях брехуна короткий.
Шлях брехні неважко виміряти.

Башкирські

Краще говори про свої добрі діла, ніж про погану славу іншого.
Кривда й через сорок років відкриється.

Бенгальські

В добрій звістці навіть брехня гарна.
Гарна слава черепахою повзе, а погана вітром летить.
Казав молоко, а продав сирівець.
На вустах молитва, а за пазухою ніж.
На живу рибу черв'яків напускати (*очорнити гарну людину*).
На справедливе слово тільки дурень сердиться.
Не звертай уваги на зверхній погляд, важку чалму та людський поговор.
Про що ходять чутки, те є й насправді.
Хто багато говорить, починає брехати.
Час минає, а неслава залишається.
Якщо накидати в Ганг грязюки, велич його не зменшиться.

В'єтнамські

В домі ще нічого не відомо, а на вулиці вже все знають.
Заговорили і близько і далеко, бо правда.
Закладаюся, що пірну в самісіньку глибину, обміряю ту рибину, що зігнула вудку. Як велика, то тягтиму, а не дуже – кину.
І добра слава і погана поширюються далеко.
Краще знати, що говорити, ніж тільки й знати, що говорити.
Краще сказати правду, ніж говорити околяси.
Ласий шматок пам'ятаєш довго, болюче слово – все життя.
Ледь новину почув, а вже роздзвонив.
Меч двосічний, язик стогострий.
Не встиг почути, як язика розпустив.

Один раз збрехав – сім днів будеш каятися.
Переказуючи, можна й прибрехати.
Подорожнього наздоганяє темрява, брехуна – викриття.
Солодке слово до кісток проймає.
Три жінки – чотири брехні.
Хвалилося бовкало, що видру приборкало, базіка присягався, що поборов барса.

Вірменські

Бійся не гвинтівки, а плітки.
Брехливе – гниле.
Брехливий сам себе обкрадає.
Брехня – осколки правди.
Брехня – чортове ремесло.
Брехунові варто завжди тримати біля себе свідка.
Бреши так, щоб правда поруч була.
Виходячи, залиши вухо своє: чого тільки не почувеш!
Доки меч поспіє, язик голову зітне.
Зголоднілий вовк не може вилізти на гору, а кажуть об’ївся.
Злий язик світ розоряє.
Із вуст в уста – і голка стане колодою.
Коли він бреше, навіть осел у стайні реве.
Не здобула кішка м’яса, то й сказала: “Нині піст”.
Не дотяглася лисиця до винограду та й каже: “Кислий”.
Не кожен рот можна зашити, як мішок.
Під язиком немає кісток, щоб кололи його, коли бреше.
Пліткар, як торба з горіхами: ворухнеш – заторохтить.
У брехні є ноги, та вона вперед не йде.
У брехні немає вух.
У брехуна язик куций.
Хто свою честь не береже, той не зуміє зберегти й чужу.
Якщо брехня стане соболиною шубою – людина її на себе не надягне.

Гагаузькі

Де немає донощика, там немає і скандалу.
Після того, як перекинулася гарба, знайшлося багато таких, що дорогу показали.
У брехуна свічка горить лише до обіду (*рано буде викритий*).

Грузинські

Брехня до ранку, а правда до правнука.
Брехня задля добра – благо, брехня задля зла – злочин.
Брехня на коротких ногах.
Брехня – суцільні муки: тільки й думай, щоб себе не виказати.
Брехуна переслідуй до дверей брехні.
Брудним пальцем на чужі вади не показуй.
Від людського поговору не втечеш.
За свіжий огірок і плітку дорогого не плати: швидко подешевшають.
Злі язики відпочинку не знають.
Злому серцю на землі наймиліша зла брехня.
Змію обійдеш, а від наклепу не втечеш.
Коли бреше сокира, бреше й сокирище.
Лисиця свого хвоста свідком назвала.
Лиш зрадник радий все спаплюжити в брехні.
Мисливець розповідав: “Вполював оленя, поки підійшов – і шашлик готовий”.
Наклепникові досить, що ти людина.
На обмані далеко не заїдеш.
Не бреши – осоромишся.
Не кожній чутці вір.
Обманом багатства не заживеш.
Одне вухо зветься слухай, друге – забудь.
Переказаній плітці не вір.
Погане скажеш – погане й почуєш.
Поговір до правди брехні додає.
Поговір крилатий.
Поговір швидконогий.
Почав брехати зранку – бреши до вечора.
Сварячись, не кажи такого, щоб соромно не було, коли помиришся.
Слухач не завжди розуміє так, як каже оповідач.
Сто кривд не зарахуються за одну правду.
У людини два вуха і один рот, щоб багато слухати і мало говорити.
Хто багато балакає, той, певно, багато бреше.
Хула не любить, щоб її гудили.
Яка брехунові користь? – А та, що правді не повірять.
Якщо собаки молоко з’їли, то куди ж горшки поділися?

Даргинські

Брехня, як дрібна монета, захована в кишені – випаде.

Скільки не копай землю, вона не вичерпається, скільки не кажуть пліток,
вони не скінчаються.
У брехні ніг не буває.
У брехні ноги з воску, тому й ламаються.

Давньоєгипетські

Брехня споживає істину, в ній вона розквітає, але життя її недовге.
Істина рано чи пізно вийде на світло і брехня перетвориться на порох.
Навіть розум дурня мириться з істиною.
Перебільшення і надмірності до добра не доведуть.
Умасти мірою пасма істини нехай благополуччя і здоров'я буде з нею.
Чи не бажає істина в серці своєму сп'яніння?
Якщо будеш мовчати і надто довго ковтати слова, навіть істина може застаріти і виявитися недоречною.

Давньоіндійські

До розумного і чесного тягнись, з розумним і мудрим будь насторожі,
чесного і дурного жалій, брехливого й дурного уникай.
Мовчання краще брехливих слів.
Немає чеснот вище справедливості, немає вади гірше брехні.

Індонезійські

Брехня буває приємніша за істину.
Буйвола прив'язують вірьовкою, людину – словами.
Вже й губи стер, а все балакає.
В солодких устах зміїний яд.
Дикого птаха з клітки не випускай, дурним чуткам не вір.
З чистого озера каламутна вода не тече.
На губах солод – на язикові жовч.
На обличчі мед, а за спиною жало.
Новини вітром занесло.
Обман до загибелі веде.
Права рука лівій не вірить.
Рот один, а язик роздвоєний.
Солодка брехня на язикові, як приманка на гачкові.
Хитромудрий і себе перехитрує.
Хоч вірьовка й довга, язик довший.
Тіло раять ножем, серце – язиком.

Ірландські

Брехня краще виглядає, коли свідка має.
Брехня ходить тільки на одній нозі.
Брехня часто далі сягає, ніж правда.
Брехунам і політикам треба доброї пам'яті.
Власним язиком розтовк собі носа.
Жінка мені сказала, що одна жінка їй сказала, що вона бачила одну жінку,
яка бачила жінку, що варить пиво з картоплі.
Йому збрехнути, що коню ступнути.
Кожне слово можна на три лади пояснити і на три лади витлумачити.
Лихі новини можуть почекаати.
Мовчазні уста приємно й послухати.
Не вір половині того, що бачиш, і чверті того, що чуєш.
Не підриж собі горла своїм язиком.
Оплакуючи небіжчика, більше неправди кажуть, як на суді.
Плітки якраз в кутку базікали, коли Бог розум роздавав.
Погану історію там і покинь, де знайшов.
Язык без кістки, але часто з ніг збиває.
Якщо скажеш усе, що хочеш, то почувеш таке, чого й не хочеш.

Казахські

Аркан хороший довгий, слово – коротке.
Ближньому не говори брехні, сторонньому не кажи правди.
Брехливе слово далеко не йде.
Брехун спочатку себе обдурить.
Буває брехня, як правда; буває злодій, як приятель.
Вітер знаходить діряву юрту, а душа – брехливе слово.
Горе життя вкорочує, брехня – щастя.
Гострий ніж – ворог піхвам; брехливе слово – ворог душі.
Є в тебе ворог, звать його брехня, піддасися – в біду затягне.
З хитрості однієї жінки набереться поклажа для сорока віслюків.
Куди очі не досягнуть, слово дійде.
Неправдиве слово висоти не досягне.
Похвальба веде до обману, обман – до сорому.
Серед хвороб найгірша – кольки, серед слів найгірші – чутки.
Слова, що вийшли з-поза тридцяти зубів, доходять до тридцяти родів.
Слово без доказу – торішний вітер.
У брехні хвіст із клаптиків.
У брехуна і правдиве слово – на вітер.
Чутки із сорока клаптиків пошиті.

Що бачили очі – істина, що чули вуха – напівістина.
Язык без кісток, розум без дна.
Якщо казах каже: “Близько”, – вважай, що до заходу сонця дійдеш.
Якщо наживеш бариш брехнею, врешті-решт, будеш у збитку; якщо знаєш збитку від правди, врешті-решт, матимеш бариші.

Калмицькі

В наклепах немає правди, в брехні немає добра.
Злодійкувата собака з гавкотом прибігає, брехун – зі смішком.
Крадіжкою не розбагатієш, неправдою праведником не станеш.
Народився раніше батька та пас дідів табун.
Після дощу сонце пече, після брехні сором палить.
У брехуна свідки поруч.

Каракалпацькі

Багатого на лихослів'я залишать непохованим. *(Всіх осуджував, тому ніхто не захоче його поховати).*
Брехун закликає у свідки навіть покійника.
Гори й каміння вітер руйнує, людину гублять наклепи.
Краще кинути людину в вогонь, ніж хвалити її в очі.
Лицемір вихляє, як щука.
Хто багато ходить – стане бродягою; хто багато балакає – стане тріплом.

Киргизькі

Брехливе слово – ворог душі.
Брехня до добра не доведе.
Брехня знайде свого господаря.
Брехня – щастю завада.
Колись було багато героїв, а ще більше – казок про них.
Людина сохне не від живота, а від вуха *(від наклепів, пліток).*
Навіть щире слово брехуна здається неправдою.
Називає брехню правдою, кривого здоровим.
Не зводь наклепи, думаючи, що не почують; не кради, думаючи, що не дізнаються.
У брехні казан не кипить.
У брехні короткий крок.
У брехні мертвий свідок.

Китайські

Брехня не здолає правди.

Вийшло з твого рота, а увійшло до вух інших.
Зрадники завжди схожі на чесних, брехуни завжди схожі на правдивих.
І гарному, і поганому важко уникнути людського поговору.
І язиком можна роздушити людину.
Краще один свідок, ніж десять тисяч чуток.
На вустах – мед, а в душі – меч.
Не вір тому, що говорять за спиною.
Не запалюй підробну свічку перед істинним Богом.
Обманюючи людей, обманюєш себе.
Один розкаже десятком – десять передадуть сотням.
Око бачить правду, вухо чує брехню.
Стережися чиновника, який посміхається.
Те, що сталося на очах, необов'язково правда, то ж чи можна вірити сказаному за спиною.
Торговець кавунами не скаже, що вони гіркі; торговець вином не скаже, що воно слабе.
Торговець квітами каже, що вони пахнуть; торговець ліками каже, що всі вони виліковують.
Турбуйся про свої ворота, а не балакай про чужих жінок.

Корейські

Брехун доводить, що живіт ворони білий.
Говорити погано про людину так само легко, як їсти кашу.
І жарт може образити.
І сліпий образиться, коли йому скажеш, що погано бачить.
Лагідна мова часто кінчається проханням.
Не знаючи навіть, де у тхора хвіст, судить про цінність його шкурки.
Не кажи, що квіти твого гарбуза – півонії.
Не хвали у вічі, не лай позаочі.
Приклав руку до серця і висловлює чужі думки.
Рис розсиплеш – збереш, слово скажеш – не впіймаєш.
Розумного слова від базіки не почувеш повіки.
Слухати плітки про себе – недуга, не слухати – ліки.
Таріль порожніє, коли йде від рук до рук, а чутки навпаки – примножуються.
У глузуванні прихована образа, в усмішці – кинджал.
Ходи туди, де частують солодкою соєю, а не туди, де частують солодкою мовою.
Хочеш знати міські новини – іди в село.
Хоч і кривий рот, але кажи прямо.

Чутка чутку родить.

Кубинські

Брехня безнога.

Брехня перемагає, але ненадовго.

Брехуніві добра пам'ять потрібна.

Вночі б'ються парубки, вдень розходяться плітки.

Жінка та сорока в одній купелі хрещені.

І брехуна колись обдурять.

Їсти рибу і брехати треба обережно.

Легше знайти брехуна, ніж кульгавого.

Лестун і наймудрішого занапасть.

Не повірю брехуніві, навіть імені його.

Наклепнику дві труни готуй: одну для нього, другу – для його язика.

Не було ще довгого язика, якого Бог не покарав би.

Пліткар – газета на двох ногах.

Плітки не втішають, та розважають.

Пусти поголос і лягай спати.

Хто повірить лестуніві – пропаде.

Хто щодня бреше – не обдурить.

Курдські

Брешти так, щоб у брехні сіль була.

Вовк підіймався вгору і ледве плівся з голоду, а люди кажуть: “У, триклятий, нажерся так, що вже і йти не може”.

Котел хвалився: “У мене дно золоте!”. “А я щойно звідти!” – відповів черпак.

Лев світ розорив, а слава пішла про лисицю.

Наслідки брехні швидко відчуються.

Лакські

Ворог змушує сміятися, а друг – плакати (*бо скаже правду*).

Ворог краще дволикого друга.

Те, що вирвалося з-за тридцяти зубів, почують тридцять тисяч.

У брехні ноги воскові.

Чого не дістане шабля, дістане слово.

Лезгинські

Брехня – не правда, оцет – не мед.

І на голову наклепника біда звалиться.

Нечесно зібране багатство легко розійдеться.
У брехні життя коротке.
Хто каже тобі про чужі вади, той і тебе буде ганити перед іншими.

Литовські

Бійся собаки спереду, коня ззаду, а поганої людини з усіх боків.
Брехати не вмію, правди не знаю.
Брехні – хоч напийся, а правди – ні крихти.
Брехун широкою дорогою виходить, та вузькою повертається.
Гарна була б казка, якби не брехав.
Голубине перо в капелюсі, вовчі зуби в пащі.
Довгий язик правди не народжує.
З брехнею добре в гості їхати, та важко додому повертатися.
З брехунової казки – куль соломи.
Кінь на чотирьох ногах спотикається, а людина на одному язичі й поготів.
Місяцю байдуже, що собака гавкає.
На комусь і соломинку помітить, на собі й снопа не побачить.
Не вір брехунові, навіть коли він за стіною.
Один поговір породжує інший.
Один – про колеса, другий – про небеса.
Один раз не брешуть.
Такі в лихого розмови, як у вовка молитви.
У вічі – ангел, позаочі – чорт.
Через довгий язик не в одного зуби повипадали.
Язик лисячий, жало гадюче.
Я тебе питаю про качку, а ти мені про квочку.

Македонські

Вода все може змити, тільки проти лихого язика безсила.
Два добра на одній подушці не лежать.
Де обіцяють багато груш, туди йди з малим кошиком.
Де слово, там і душа.
Пташок упізнають по співу, а людей по словах.
Слово до торби не сховаєш.
Солодке слово й залізну браму відчинить.
Солодшого й гіркішого за людський язик нема нічого в світі.
Тяжка рана загоїться, а гірке слово не забудеться.
Хто багато говорить, той багато знає або ж багато бреше.
Язик без кісток, але й кості трощить.

Малайяльські

Заєць, якого я впіймав, був з трьома рогами.

Монгольські

Брехня не краще крадіжки.

Брехун божиться, злодій посилається на свідків.

Будеш обманювати – з дороги зіб'єшся, будеш лаятися – пошану втратиш.

В наклепові немає правди, в неправді немає добра.

Все погане згине, все брехливе зникне.

Гарні ліки гіркі, правдиве слово колюче.

Довгий поділ ноги заплутує, довгий язик – шню.

Для коня каміння – завада, для побачень – плітки.

Жаба стрибає, стрибає та з болота не вийде; брехун обманює, обманює та ганьби не уникне.

Злодій вдається до відмички, обманщик – до брехні.

Краще вчитися стригти нігті, ніж вчитися брехати.

Краще зламати сандалове дерево, ніж обманути юну душу.

Кривда завжди з тінню ходить.

Кривому дереву краще засохнути; неправедній людині краще померти.

На чужі речі не зазіхай, неправе діло не захищай.

Неправому ханові не місце на престолі.

Не слухай того, кому віри не ймуть.

Обман – внук брехуна, дрібна покража – внучка злодія.

Потроху обманюючи, стаєш брехуном; потроху присвоюючи, стаєш злодієм.

Правдою чи кривдою, а свого доб'ється.

Сухожилля пошкодиш – біль з'явиться, неправду скажеш – назовні вийде.

У сухого дерева немає листя, у кривди немає правди.

Хто раз обмане, той і сто разів збреше.

Чутки завжди сумнівні, не свої речі підозріливі.

Ябедник не краще злодія.

Німецькі

Брехунові треба добру пам'ять мати.

Бреше, аж сволоки гнуться.

Від лихого поговору ніхто не вбезпечений.

Гучних слів і пір'я багато на фунт іде.

Де корисливістю угноєно, там чеснота не ростиме.

Здалека брехати легко.

З однієї зернинки правди брехня спече цілу хлібину.

З перших уст комар, з п'ятих – слон.
Краще повірити одному окові, ніж двом вухам.
Краще послизнутися ногою, ніж язиком.
Людям віри не йме, бо облудне саме.
Нема гострішого меча, ніж лихий язик.
Найкращі думки завжди приходять після діла.
На язиці солод, у серці холод.
Облесні – люди нечесні.
Одна брехня ще десять за собою тягне.
Погані вісті не лежать на місці.
Поговір убиває.
Рибу ловлять на гачок, людину – на слово.
Те, що ганять, хотіли б мати, те, що хвалять, хотіли б позбутися.
У брехні короткі ноги.
Хоч кістки в язика немає, та часом він кістки ламає.
Хоч як колють шпички й будяки, та ще дужче – гострі язики.
Хто бреше, той краде.
Хто каже все, що хоче, скоро почує, чого не хоче.
Хто легко вірить, того легко одурити.
Хто мене в очі хвалить, а позаочі лає, хай того чорт забирає.
Хто починає з брехні, скінчить шахрайством.
Хто тисячу разів одурить, той і сам хоч раз одуриться.
Чого хочеться, в те й віриться.
Чутка – то напівбрехня.
Що для Ганса правда щира, то для Франца марна віра.

Осетинські

Брехуна і сліпий бачить.
Брехун не сховається й на дні морському.
До неправди тисяча доріг, до правди – одна.
Донощик і на друга наклепи зведе.
Клятвopорушник клятвам не вірить.
Наклепника давно вже знають, йому ж здається: ніхто не знає, який я.

Перські

Балакучість – друга дурість.
Біль від палиці минає, біль від слова – ні.
Брехня на добро краща, ніж правда на лихо.
Брехун забудькуватий.
Брехун сам себе виявить.

Брехун сам себе знеславить.
Від безглуздої розмови розлад шлунку буває.
Вітер навіє дощу, кепкування доведе до бійки.
Глузи підлабуз і слона зроблять ослом.
Глузування добром не кінчаються.
Жарт у розмові, що сіль у страві.
Жінка й нечистого перехитрує.
Замовкніть, солов'ї, осел горлає!
З вовком курдюк з'їдає, з пастухом сльози проливає.
З млина йду я, а ти кажеш, що не завізно.
З усього, що мовиться, неказане – найкраще.
І меч не зробить того, на що здатний гострий язик.
Його балачка кров'ю пахне.
Його словеса, що зуби у пса.
Його таємниці навіть власна сорочка не знає.
Краще без'язикий, ніж брехливий.
Краще рана від сокири, ніж від слова.
Легітим словом можна слона водити на волосинці.
Людині рота не зашиєш.
Найкраща відповідь дурневі – мовчанка.
Народ обманеш, та Бога обманути не вдасться.
Нашіптування – бісівське ремесло.
Облудне слово живе недовго.
Розкіш дав ослам, велич – псам, а нас на світ пустив, щоб міркувати над цим.
Розпущені чутки докупи не злетяться.
Розумного двічі не обдуриш.
Рятівна брехня краще правди, що сіє розбрат.
Сам збрехав, сам посміявся, сам на все мастак.
Словесна отрута страшніша за зміїну.
Слухай, про що говорять, а не хто говорить.
Собака валує, а караван собі прямує.
Собачий гавкіт хмарам не шкодить.
Страусові кажуть: “Неси поклажу”, відповідає: “Я птах”; кажуть: “Лети!”, відповідає: “Я верблюду”.
У брехуна пам'ять коротка.
Угледів одного грака, а каже, що було до сорока.
У жінки стільки хитрощів, як у мішку проса.
Хто бачив багато, той не боїться прибрехати.
Хто переказує тобі недоліки інших, той розкаже іншим про твої вади.

Червоний язик зелену голову занастить.
Язика тримай за зубами, щоб віку тобі не збавив.
Язык грає головою.
Язык один, а вух двоє – отож кажи раз, а слухай двічі.
Якби не обмовники, світ став би квітником.

Польські

Дурний на чотири боки.
Лагідна мова, певна намова.
Лагідне словечко, диявольське сердечко.
Лихе слово й до неба ворота замкне.
Мовить все, що йому слина до губів принесе.
Не мов пишно, щоб на зле не вийшло.
Одне вухо дай скаржникові, а друге оскарженому.
Плітка вилетить горобцем, а повертається волон.
У приповідці і на лихе, й на добре є місце.
Чув, що дзвонять, та не знає, в якім костюлі.

Португальські

Брехня розвіється, як порохня.
Брехня триває доти, доки не з'явиться правда.
Брутальні люди жалять болючіше за комах.
Від хати брехуна тільки головешки залишилися, а ніхто не вірить, що згоріла.
Глибше ранить мова лестуна, ніж шабля переслідувача.
І маленький обман застить очі, як туман.
Коли не хочеш, щоб інші плели плітки, то першим сам замовкни.
Краще німий язик, ніж брехливий.
Мовчання – це хитрість дурних.
Найкраще бреше той, хто здалеку прийшов.
Хто завжди бреше, той сорому не відчуває.
Хто зробивсь брехливим, той мусить бути пам'ятливим.
Хто дуже лестить, той хоче тебе обдурить.
Хто найбільше присягається, той найбільше обманює.

Російські

Беда смиряєт человека, а неправда людская губит.
Брехать – не пахать, сбрехнул, да отдохнул.
Брехни много, а правда одна.
В глаза ласкает, а по заглазью лаєт.

Верь больше своим очам, чем чужим речам.
В живые глаза врет.
В ком правды нет, в том добра мало.
В лукавом правды не сыщешь.
В людях – Ананья, а дома – каналья,
В людях – Илья, дома – свинья.
В ногах ползает, а за пятку хватает.
Во лжи постоянства нет.
Врал в детстве – не поверят и в старости.
Врал до обеда, да и к ужину останется.
Врал много, а переверять не сумел.
Врал, пока совсем не заврался.
Враль врет, а дурак верит.
Враль врет семь верст до небес, и все лесом.
Враль раз на год правду говорит, да и то кается.
Вранье не введет в добро.
Вранье не споро: попутает скоро.
Вранье, что дранье: того и гляди, руку занозишь.
Враньем не отбрешешься.
Враньем хлеба не есть.
Вранью короткий век.
Врать – не мякину жевать: не подавишься.
Врать – не устать, было бы кому слушать.
Ври, ври мужичок, может быть и правда.
Ври, да знай меру.
Ври, да не завирайся, пей, да не напивайся.
Ври, дурак, что хочешь: со врак пошлин не берут.
Ври не ври, а то – совсем не правда.
Ври тому, кто не знает Фому, а я родной брат ему.
Врет, а за ним аж курится.
Врет, даже не остерегается.
Врет да и смотрит, хотя бы глаза закрыл.
Врет и глазом не моргнет.
Врет и не заикается.
Врет – и не поперхнется.
Врет, как водой бредет.
Врет, как поп в церкви.
Врет, как по-писаному.
Врет, как сам знает.
Врет, как сивый мерин.

Врет, как шелком шьет.
Врет – не впервой.
Врет – себя не помнит.
Врет так, что ни пешему, ни конному не догнать.
Врет, что блины печет.
Врет, что блины печет: только шипит.
Врет, что под ним ни одна лавка не устоит.
Врет, что помелом метет.
Врешь хорошо, да не в одно.
Врун, так и обманщик; обманщик, так плут и мошенник; а мошенник, так и вор.
Всем угодлив, да никому не пригодлив.
Всяк врет на свою голову.
Всяку ложь к себе приложь.
Вся неправда от лукавого.
Так врет, что уши вянут.
Глазами плачет, а сердцем смеется.
Глазом косишь, в яму угодишь.
Глядит лисой, а пахнет волком.
Где лукавство, тут и обман.
Где обман, там правды нет.
Где ступит, там и совет.
Говорит направо, а глядит налево.
Говори рьяно, да без обмана.
Говорит бело, а делает черно.
Горит – не дымится, врет – не стыдится.
Дай вору хоть золотую гору – воровать не перестанет, а честного хоть засыпь золотом – не тронет.
Добро тому врать, кто за морем бывал.
Друга обманешь однажды, себя – навечно.
Дура врала, да и правду соврала.
Дура врет, врет, да и правду совет.
Ехал на подворье, а приехал на Поморье.
Жизнь и доверие теряют только один раз.
За плохие речи нужно бить в плечи.
За признание – меньше наказания.
Запряг прямо, да поехал криво.
За работой добро, а за обманом зло кроется.
За ушко – да на солнышко.
За худым пойдешь – худое и найдешь.

Знает кошка, чье мясо съела.
И ложь невзначай правду скажет.
Иному семерых посади, всех до смерти заврет.
И в бедах люди живут, а в неправде пропадают.
И умен, и пригож, а на правду не гожд.
Каждому кривда немила.
Как аукнется, так и откликнется.
Как не крои, а швы наружу выйдут.
Как не мудри, концов не отрубишь.
Как посмотришь, то все люди врут, одни мы правды не говорим.
Как свистнешь, так и отзовется.
Кинь в окошко крошки, в дверь придет лепешка.
Кинь калач на лес, пойдешь – его найдешь.
Кинь кроху в лес, пойдешь – найдешь.
Коли не врет, так правду говорит.
Коль должен врать, так лучше молчать!
Коль не соврет, так ему и тошно.
Кос очами, крив речами.
Кривая дорога всегда к болоту приведет.
Кривда людская боком вылазит.
Кто ветром служит, тому дымом платят.
Кто вчера солгал, тому и завтра не поверят.
Кто врет, тому бы ежа в рот.
Кто врет, того бы под гнет.
Кто любит лгать, того нельзя за друга принять.
Кто лжет, тот и крадет.
Кто много врет, тот много божится.
Кто много сулит, тот мало дает.
Кто привык лгать, тому трудно отстать.
Кто приносит кривду людям, тот чинит кривду своим детям.
Кто сам плут, тот другим не верит.
Кто сознался, тот покаялся.
Кто умеет врать, тот умеет и воровать.
Лапти сплел, да и концы схоронил.
Лгавши век, нельзя не оболгаться.
Лгать – не устать, лишь бы верили.
Лгать – это прыгать с крыши ночью.
Легче решетом солнце поймать, чем добиться у него правды.
Лжет, что ино сени трещат.
Лжет, что сани трещат.

Лжецам нужна хорошая память.
Лжец – всегда неверный друг, обожжет тебя вокруг.
Лжец всегда неверный друг, обойдет тебя вокруг.
Лживое дело хило.
Лживому надо памятно быть.
Лживому хитрецу румянец не к лицу.
Лживый человек – что уголь: хоть не сожжет, так очернит.
Лживые вести не лежат на месте.
Лиса врет, на свой хвост шлет, да оба изверились.
Лисий хвост, а волчий рот.
Листом стелется, да укусить целится.
Лицемерие и ложь – одно и то ж.
Ложь без ног: лгуна легче поймать, чем хромого.
Ложь белой ниткой шита.
Лихо будет тому, кто неправду делает кому.
Ложь владычит – правду тормозит.
Ложь в правду рядилась, да о правду и разбилась.
Ложь злодею нужна, а правда миру.
Ложь ино и на гору взберется, а с горы сорвется – рассыплется.
Ложь и приятеля делает врагом.
Ложь ложью погоняет.
Ложь на глиняных ногах ходит.
Ложь на охотника, не любо – не слушай.
Ложь на тараканьих ножках: того и гляди подломятся.
Ложь не живуча.
Ложь не имеет ног, но обладает скандальными крыльями.
Ложь правды не любит.
Ложь стоит до улики.
Ложь стоит на одной ноге, а правда на двух.
Ложь часта, зато пуста, а правда редкая, зато как цветок.
Ложь – что мелкая монета: с ней долго не проживешь.
Ложь, что мочала, спутана и без начала.
Ложь – что уголь: не обожжет, так вымажет.
Ложью как хочешь верти, а правде путь один.
Лучше кривду претерпеть, чем кривду делать.
Лучше соврет, чем кому-нибудь правду скажет.
Лучше умереть, чем неправду терпеть.
Лучше умная хула, чем глупая хвала.
Людские враки не переслушать.
Маленькая ложь за собой большую ведет.

Мало прибыли с ореха-свистуна – немного и с вруна.
Мед сладко, а мухе падко.
Мой отец не врал и мне не велел.
Молодому лгать вредно, а старому – непотребно.
Мужик на мужика хотя и врет, да не вгрызет.
Мягко стелет, да жестко спать.
На волка помолвка, а заяц кобылу съел.
На волка помолвка, а овец тьяпает Егорка.
Наврал с три корооба.
На два клироса поет, а на третий врет.
На лжи правды не вырастишь.
На обмане далеко не уедешь.
Начал врать с утра, будет врать до вечера.
Нашего Обросима невесть куда забросило.
Наш Филат не бывает виноват.
На языке мёд, а на сердце лёд.
На языке медок, а на сердце ледок.
Никого не жалеть, кто по кривде хочет жить.
Никто так часто не уверяет в своей правде, как лжец.
Не будь неправды, не было бы и правды.
Не видела глазком, то не ври и язычком.
Не ври, ибо мне вранье зубы переточило.
Не ври, спасибо тебе – и свое вранье надоело.
Не годится в неправде язык шевелить, чтобы в очи хвалить, а за очи ху-
лить.
Не делай кривду и букашке.
Не ищи правды в других, коли ее в тебе нет.
Не ищи проселочной, когда есть столбовая.
Не каждый день вранье – иногда и правда.
Не люби потаковщика – люби встречника.
Не на лжи мир стоит.
Неправда – что дуга ветловая: концы в воде, так середка наружу;
середка в воде, так концы наружу.
Неправдой нажитое впрок не пойдет.
Неправдою как пройдешь, а все к правде вернешься.
Неправдою мир пройдешь, да назад не воротишься.
Не с ветру говорится, что лгать не годится.
Нет кости в языке, можно врать и владыке.
Не тот честен, кто за честью гоняется, а тот, за кем она сама бежит.
Не укусил, так подуськал.

Не хвали в очи, не брани за глаза.
Не хвались, ложь: правда слушает, да тебя и скушает.
Нужно вранью толк дать.
Нынче кривде только за морем кричать.
Нынче народ сметлив стал – и соврать не дадут.
Обманом много не наторгуешь.
Обманом не разбогатеешь, а обеднеешь.
Обманщику охота до того, чтобы обмануть кого.
Один раз обманешь — другой не поверят.
Оно-то правда, да враньем очень попахивает.
От вранья люди не мрут, однако и другие им веры не имут.
О подлости кричит и воет, а честности яму роет.
О том не врет, чего не выдумает.
Плохие часы, что одно показывают, а другое бьют.
Поддельное золото темнеет.
Подлецу все к лицу.
Полая вода всяку нечисть несет.
Поневоле баба клянется, коли врет.
Привыкшие лгать, не краснеют.
Проврался, что проигрался: люди долго помнят.
Против вражьей лжи ухо остро держи.
Про ягоду говорит, а и цвету не видал.
Прямо глядишь, да криво норовишь.
Пускай твоего отца дети врут, а мне, старому, негоже.
Разве что по ошибке правду скажет.
Раз соврал – навек лгуном стал.
Рать стоит до мира, а ложь – до правды.
Ржавчина на железе, а неправда в человеке не утаится.
Свое вранье не докучило, еще и за другими гоняется.
С грязью играть – руки замарать.
Сказал на гривну правды.
Сколько ног у гадюки, столько правды у лжеца.
Сначала сбрешет, а потом затылок чешет.
Собака сбрехнет – ветер подхватит, а человек сбрехнет – глупцы подхва-
тят.
Соврет – недорого возьмет.
Соврешь – не помрешь, да вперед не поверят.
Со лжи люди не мрут, только веры им больше нет.
Со лжи пошлины не берут.
Столько правды, как в решете воды.

Столько правды, сколько в полушке серебра.
Слава на волка, а крадут пастухи.
Славен молодец из конца в конец, да все стыдобошкой.
Сладко – в рот, а горько – в глот.
Словами – что листьями стелет, а делами – что иглами колет.
С ложью правда не дружит.
Собаке – собачья смерть.
Так врет, что в глазах зеленит.
Так врет, что ни себе, ни людям передышки не дает.
Так врет, что с души прет.
Так врет, что слушать тошно.
Так врет, что уши вянут.
Так-то и врать, лиха не набравшись!
Тароватый пустобрех, соврет за трех.
Тому худа не отбыть, кто привык неправдой жить.
Тот к добру не направит, кто в делах лукавит.
Тр-тр – сотни дыр, а вылезть некуда.
Туда едешь, да не туда правишь.
Ты меня водочкой – и я тебя водочкой.
Ты меня корочкой – и я тебя корочкой.
У бесстыжего глаза псиные.
У каждого попа свой приход, у каждого плута свой расчет.
У лгуна на одной неделе семь пятниц.
У лжеца на одной неделе семь четвергов.
У подлеца совесть собаки съели.
Уху сладко, глазам падко, а съешь – гадко.
Хвастун и правду скажет, да ему никто не поверит.
Хорошему вранью плохая похвала.
Хотя судье брат, а в неправде будешь виноват.
Худое колесо громче скрипит.
Чем больше насолить соседу, как не языком.
Честные глаза вбок не глядят.
Что больше врет, то больше завирается.
Что лживо, то и гнило.
Шелк не рвется, булат не гнется, а красное золото не ржавеет.
Шило в мешке, а не утаишь.
Эта правда смахивает на ложь.
Эта епанча на оба плеча.

Сербські

Де гроші бряжчать, там мудреці мовчать.
З ким тебе бачать, з тим тебе й малюють.
З повним черевом легко піст хвалити.
Коли злодії сваряться, то один одного виказують.
Криво – не смію перед Богом, правдиво – не смію перед бегом (*паном*).
Ліпше б за тобою турок гнався із шаблею, ніж шваб із пером.
Ліпше здалеку любитися, аніж зблизька сваритися.
Людині прикро не тим, що мало, а тим, що несправедливо.
Негоже плювати, а потім лизати.
Не каламуть води, яку пити збираєшся.
Той ошукати не дасться, хто знає, що його дурять.
Хирлявій громаді хирлява й правда.
Хто інших дурить, того й самого ошукають.
Хто радіє з лиха чужого, хай сподівається свого.
Якщо собаку хочуть убити, кажуть: сказився.

Сирійські

Краще сказати брехню схожу на правду, ніж правду схожу на брехню.

Словацькі

В очі тобі – як лис, а позаочі – як ворона.
Добрі вісті далеко йдуть, а лихі – ще далі.
Дурний, як турецький кінь.
Дурня обдуриш, як схочеш, а мудрого – як зумієш.
Осла хоч і до Відня пожени, все одно ослом зостанеться.
У нього вуха каменем закладено.
Хто зроду дурний, той і в Парижі розуму не купить.
Язык маленький, а які великі справи робить!
Язык намеле більше висівок, аніж борошна.

Словенські

Багато галасу – мало вовни.
Багато слів – користі мало.
Бійся того, хто на клятву скорий.
Буває, слово розум випереджає.
Від жартів голова не болить.
В інших бачить, як пліт сплетено, а свого зовсім не помічає.
Десять разів перекинь слово на язиці, перш ніж вимовити.
Краще двічі перепитати, ніж один раз недочути.

Краще самому кривду терпіти, аніж комусь її заподіяти.
Лукавий приятель гірше за ворога.
Не пишайся у щасті, не принижуйся в нещасті.
Поміркуй, перш ніж мовити; словом теж людину вбити можна.
Хто брехати не стидається, тому й красти не сором.
Хто лежачи молиться, того й Бог слухає куняючи.
Таке бовкнув, що ні хвоста, ні голови не має.
Чоловікові що не скажи – в одне вухо влітає, а в друге вилітає: а жінці – в обидва влітає, а з рота вилітає.
Яка корова багато мукає, мало молока дає.

Сомалі

Брехнею пообідасш, але не повечеряєш.
З того, що від себе женеш, найнеквапливіша неправда.
Неправду, що втекла, правда не наздожене.
Спочатку неправда – мед, потім – гіркота.
Твоя вчорашня неправда шкодить твоїй нинішній правді.

Суахілі

Брехливі вісті мають сім кінців, правдиві – один.
Дорога брехуна коротка.
Краще спіткнутися ногою, ніж язиком.
Хто вихваляє тебе вдень – картає вночі.

Таджицькі

Брехня, спрямована до доброї мети, краще правди, що викликає ворожнечу.
Брехня не має ніг.
Брехня, як морок.
Брехун сам себе неславить.
Від пліткаря тікай, позичивши ще дві ноги.
Ворота міста можна закрити, рот пліткаря – нізашо.
Довгий язик – біда для душі.
Завидуючий не знає спокою, брехун – правдивості.
З kota робити лева.
Можна закрити міські ворота, та не лихослову рота.
Недовірливому і хороше, й погане – однакове.
Одне слово має триста шістьдесят шість значень.
Одне слово може зруйнувати світ.
Палиця до тіла дістає, слово – до кісток.
Перша палиця пліткарєві.

Приказка й притча – цукор до чаю.
Прирівняв комара до слона.
Рана від сокири легша за рану від слова.
Словесна отрута страшніша за зміїну.
Слово виходить з тридцяти двох зубів, а попадає в тридцять два роти.
Слово, яке вийшло з тридцяти двох ротів, розійшлося на тридцять два боки.
Солодким словом і ласкою слона на волосинці поведеш.
Стріла ранило тіло, язик – душу.
У лиса свідок – власний хвіст.
Чутки до купи не сходяться.
Язик за зубами – охоронець голови.
Ялова корова голосно реве.

Тайські

Любов веде до спілки, обман – до погибелі.
Не винось домашніх справ надвір, не принось пліток у дім.

Тамільські

Брехня все плаче й плаче, себе виставляє, а правда мовчить, проте її видно.
Брехня, мовлена найхитрішим, відкриється через вісім днів.
Брехун законів не поважає.
Буває, що майстерній брехні повіриш, як правді.
Заживає рана від опіку, та не вщухає біль, завданий словом.
Зверху брехня, а під нею – заздрість.
Краще мовчання, ніж брехливі слова.
Краще смерть, ніж утіха від брехні.
Кривда губить, правда рятує.
Кожен хоч раз, та збрехав.
Кожний шанує той закон, який йому вигідний.
Коли вже брехати – то до ладу.
Коли рот бреше, то хай і не їсть.
Марнослів'я завжди галасливе.
Нема вади гіршої за брехливість.
Тільки рота розкриває, так брехня і вилізає.
У брехливому календарі кожний день несприятливий.
Умілу брехню часто за правду видають.
У наклепу, як і в гадюки, язик подвійний.
Хто борги не повертає, той перший брехун.
Плітки й без ніг урозтіч розбігаються.

Татарські

Пліткар відкриває дахи сорока домів.

Зиму обманюють їжею, людину – словом.

Слово вийде з-за тридцяти зубів, а дійде до тридцяти людей.

Те, що виходить у нього з рота, навіть собака їсти не буде. *(Про наклепника і плітکارя).*

У брехуна дім згорів – ніхто не повірив.

У погані звістки – довгі ноги, у брехуна – довгі вуха.

Хто говорить кривду – пропаде, хто говорить правду – врятується.

Якщо вранці висміяв людину, увечері висміють тебе.

Якщо хочеш дізнатися, що у тебе вдома, запитай у сусіда; якщо хочеш дізнатися, що у сусіда, запитай у сусідньому аулі.

Татські

Висхла квітка на стіні не втримається. *(Про наклеп).*

З дому не неси на вулицю, з вулиці не неси в дім. *(Про плітки).*

Телугу

Брехня жінки – кам'яна стіна, брехня чоловіка – плетена циновка.

Він пропонує небо на долоні. *(Обманює нездійсненними обіцянками).*

На захист життя, честі і власності можна збрехати.

Слід рятувати дім, якщо навіть доведеться для цього сто разів збрехати.

Щоб приховати одну брехню, треба збрехати ще тисячу разів.

Язык без кісток – крутиться всяко.

Язык, язык, не накликай палицю на мою спину!

Якщо ти придумав брехню, хай вона буде, як стіна.

Тувинські

Брехні слухати важче, ніж говорити.

Наклепи шкідливіші за яд.

Правду скажеш – бек сердиться, прута схопиш – пес біситься.

Увечері чого тільки не набреше, та вранці від усього відмовиться.

Туркменські

Брехун – Богу ворог.

Брехун приводить у свідки покійника.

В світі чуток – як у Мецці арабів.

Гори й каміння руйнує вітер, стосунки людей псують наговори.

Гість першого дня – золото, другого – срібло, третього – мідь, четвертого – мерзотник.

Доладну брехню не проміняти на правду.

Кривда відстане, правда обжене.
Криве дерево й росте криво.
Три кози – твоя кривда, сто кіз – твоя правда. (*Чим багатіший, тим правдивіший*).

Узбецькі

Брехливе слово мертве.
Брехня хоч і принесе тобі спершу користь, зате потім шкодою обернеться;
а правда, якщо і заподіє тобі спочатку шкоду, потім користю стане.
Брехуна за носа зловлять.
Брехуна впізнають не по словах, а по очах.
Б'ють за брехню, люблять за правду.
Гострий язик – дар небесний, довгий язик – кара Бога.
І в кривому провулку кажи пряму правду.
Котел обманщика не закипить, а якщо й закипить, то не загує.
Людина, яка звикла казати неправду, звикає й вірити неправді.
Нерозумну загадку не загадує, брехливі слова не підтримує.
Обманщик підпалює, чесний гасить.
Поряд з обманщиком не ходи, чесною людиною стороною не обходь.
Рана від меча заживе, рана від слова ніколи не загоїться.
Сказати – язик заболить, змовчати – душа заболить.
Слово дошкуляє і кісткам, палиця – тільки тілу.
Слово з-за тридцяти зубів виходить, та тридцять родів обходить.
Слово його купи не держиться, а язик балакати не стомиться.

Українські

Аби не збрехати, ані правди не сказати.
А ви часом не з Брехунівки?
Аж на небі чути, як мухи кашляють.
Аж обридло, слухаючи!
Аж язик поза вухами літа.
Ані в тин, ані в ворота.
Ані ладу, ані складу.
А хто в твоїй сорочці бреше?
Бійся не того собаки, що бреше, а того, що ластиться.
Богослов, та не однослов – богослов двоєслов.
Бодай так пси траву їли, як це правда.
Брехав, доки зовсім не забрехався.
Брехали твого батька сини, та й ти з ними... твоєї мами дочки, та й ти з ними мовчки.

Брехати – не ціпом махати.
Брехач, як деркач, усе дерчить.
Брехень багато, а правда одна.
Брехливий собака й на вітер гавкає.
Брехливу собаку далеко чути.
Брехнею весь світ перейдеш, та назад не вернешся. А правдою і перейдеш і вернешся.
Брехнею далеко не заїдеш.
Брехнею на хліб не заробиш.
Брехнею не вибрешешся.
Брехнею світ живе.
Брехнею та мотнею далеко не зайдеш.
Брехнею хліба не їсти.
Брехні слухають, а брехунів б'ють.
Брехни, стара, на покуті!
Брехня в вічі коле.
Брехня – гірше пня: так об неї спіткнешся, що не встанеш.
Брехня і приятеля робить ворогом.
Брехня – лупатий чоловік, та не довгий її вік.
Брехня на столі, а правда під порогом.
Брехня панує – правду гальмує.
Брехня правди не любить.
Брехня часта, але пуста, а правда рідка, зате як квітка.
Брехня, що вугілля: не впече, то замаже.
Брехун брехунові не дивує.
Брехун бреше, а дурень віри йме.
Брехун на всі заставки.
Брехун раз на віку правду скаже, та й то кається.
Бреши, бреши, гаразд заверши під кінець.
Бреше, аж вуха в'януть.
Бреше, аж дим із носа йде.
Бреше, аж не постережеться.
Бреше, а за ним аж куриться.
Бреше, аж очі заплющив
Бреше, аж пальці знати.
Бреше, аж порох від губи сиплеться.
Бреше, аж слід курить.
Бреше, а не червоніє.
Бреше і не заїкнеться.
Бреше ж твоя губа!

Бреше і оком не моргне.
Бреше – не вперше.
Бреше та й дивиться, хоч би очі заплющив.
Бреше, як вовну чеше.
Бреше, як гребінцем чеше.
Бреше, як з нот.
Бреше, як кресалом чеше.
Бреше, як пес на місяць.
Бреше, як піп у церкві.
Бреше, як попова собака.
Бреше, як сам знає.
Бреше, як Сірко на вітер.
Бреше, як собака на висівки.
Бреше, як собака на вітер.
Бреше, як циганський ціп.
Бреше, як шовком шис.
Бреши, бреши, та не кусайсь.
Бреши на свою голову!
Буває, що й слон літає.
Ваше слово з крилами: залітає в брехню.
Вдача собача: не брехне, то й не дихне.
Виучить на собак брехати.
Від людського поговору не запнешся пеленою.
Вільно губці в своїй халупці.
Він бреше, а ти побріхуєш.
Він гори перевертає язиком
Він мастак з чорного біле робити.
Вір не вір, а не кажи “брешеш”.
Вір своїм очам, а не чужим речам.
Вітер віє, собака бреше.
Воно то й правда, та брехнею дуже пахне.
Все в аренді – брехня не в аренді.
Всяк бреше на свою голову.
Говорять, що курей доять, а вони яйця несуть.
Годі, бо нам своя брехня набридла.
Годі вже брехати, бо вже й своя брехня докучила (оприкрилась, остогид-
ла, осточортіла).
Грім рака вбив.
Дідьча мати видала, що сова зайця впіймала.
Добре кажеш, тільки в громаду не беруть.

Добре мовиш, та в громаду не ходиш.
Добрий собака на вітер не гавка.
Дурить, як дитину бубликом.
Дурний собака і на хазяїна бреше.
Душі не вбивай, правду виявляй.
Завжди інших обмовляє, хто сам під носом бульку має.
За погані речі треба бити в плечі.
З брехні і кишки повисли.
З брехні люди не мруть, та й інші їм віри не ймуть.
І пес дурно не бреше.
І під столом не вибрешешся.
Кожен бреше, як йому вигідно.
Кожному кривда немила.
Коли дзвонять, то, видно, празник (не думай, що брехня, щось є і від правди).
Коли б з села Іван, то б і повірив, а то з міста, та ще й з Полтави.
Котрий пес багато бреше, той мало кусає.
Краще збреше, як хто правду скаже.
Люди набрехали, а нам віри не ймуть.
Людської брехні не переслухати.
Мало прибутку з горіха-свистуна – небагацько і з брехуна.
Меле язиком, наче з гарячки.
Ми б і дома брехали, якби було що.
Може, воно колись і правда була, та тепер за брехню вважається.
Мужик на мужика хоч бреше, та не вкреше.
Мухи коня з'їли, а вовк помагав.
На брехунця треба й швергунця (*налиці*).
На всі заставки хватає.
На село людей дурити.
Назбирали глек брехні та й розбили.
Не бачила очком, то не бреші і язичком.
Не бійся тієї собаки, що бреше.
Не бреші, бо мені брехня зуби переточила.
Не вір губі, бо вона часом бреше.
Не вір, муже, своїм очам, лише моїй повісті. (*Тут – брехливій розповіді*).
Не в одно бреше.
Не все то правда, що пишуть.
Не все то правда, що на весіллі плещуть.
Не все то правда, що в пісні співають.
Не добереш – де Рим, де Крим, а де попова груша.

Не з'їсть, доки не оббреше.
Нема кості в язиці, можна брехати й владиці.
Нема того дерева, щоб на ньому яка птиця не сиділа, нема того чоловіка,
щоб хоч трохи не збрехав.
Не на брехні світ стоїть.
Не тільки собака бреше, буває й чоловіку з брехні легше.
Нехай бреше – на душу легше.
Нехай твого батька діти брешуть, а мені, старому, негоже.
Не хотілось у брехні язика поламать.
Не щодня брехня – деколи й правда.
Ніхто так часто не впевнює про свою правду, як брехун.
Обмова – полова: вітер її рознесе, але й очі засипле.
Отака новина: *бруньки* три копійки решето.
Оце тому правда була, що вкусив заєць за хвоста вола.
Перевернув догори ногами.
Передав куті меду.
Передом січе, а зад волоче.
Пес бреше, бо співати не вмів.
Пес бреше на сонце, а сонце світить у віконце.
Писок в нього, як халява.
Підпускає москаля. (*До жінок підлазить або бреше*).
Плете дуба, як на палиці.
Поганий дзигар, що одне показує, а друге б'є.
Погорілець!.. Хліб з'їв, а солому спалив.
Поклепав правдою.
Поневолі баба клянеться, коли бреше.
Послухай, що по селі ходить та бреше.
Потилиця глибока (брехлива).
Правда, раки, лізьте в вершу – буде риба.
Правда твоя, що на вербі – груші, а на осиці – кислиці.
Правда холодна, а брехня тепла.
Пре якогось тумана!
Прийшли з Борзни та чорзна-що верзли.
Присягалися сліпці, що своїми очима бачили.
Приший кобилі хвіст.
Про те не бреше, чого не видумає.
Пси виють, а місяць світить.
Пусті слова, правди в них нема.
Розумна брехня краще дурної правди.
Своя брехня не докучила, ще й за чужими гониться.

Сім верств до небес і все пішки.
Сказав на гривню правди.
Скільки ніг у гадюки, стільки правди в брехуна.
Скільки правди, як у шелягу срібла.
Сліпий не побачить, так видумає.
Смаленого дуба плете.
Собака бреше, а вітер несе.
Собака бреше, а хазяїн віри йме.
Собака гавкне, хазяїн вірить.
Собака злая і на владику лає.
Собаки не страшно, так дзвяки його страшно.
Собаче слово на небо не йде.
Собачка бреше, а пан їде.
Солодка брехня краще гіркої правди.
Сороки колодязь перевернули.
Стара собачка – панська брехачка.
Старий, а бреше, як з-за корча.
Старий, як котюга, а бреше, як щеня.
Старий, як пес, а бреше, як цуценя.
Стільки правди, як у решеті води.
Та він не ступить без того, щоб не збрехати.
Та воно то так, та тільки трошки не так.
Така правда, як вош кашляє.
Така правда, як на вербі груші.
Така правда, як у рові вовк іздох.
Таке говорить, що й собака з маслом не з'їсть.
Так-то й брехати, лиха не набравшись.
Так то правда, як пси траву їдять.
Тоді то було, як баба була дівкою.
То пусті слова, але правди в них нема.
То чудо, куме, а не раки: одного рака повна торба і клішня висить!
То ще тоді діялося, як шкіряні гроші на світі були.
Треба брехні толк дати.
Треба слухати, може, й справді сонце не так сходить.
Туди брехнею перейдеш, а назад трудно.
Туманити світ.
У брехуна язик і до вух дістає.
У чийсь сорочці та бреше.
Убрався в правду, як татарин у зброю.
Уже він уміє з чорного біле зробити.

Хазайська курка квартирантській корові ногу переломила.
Химині кури, Мотрині яйця.
Хотів збрехнути, та не дав Бог дихнути.
Хто бреше, тому легше, а хто віри не йме, того в сук зогне.
Хто вмів красти, той вмів і брехеньку скласти.
Хто вчора збрехав, тому й завтра не повірять.
Хто раз збреше, другий раз не вірять.
Це брехенька – моя ненька.
Це така правда, як ти попадає.
Це ще вилами писано, а граблями скороджено.
Цитьте, жиди, нехай рабин бреше!
Ця правда схожа на брехню.
Чим більше насолить сусіді, як не язиком.
Чисто бреше, що й віяти не треба.
Чи чорт видав, щоб ведмідь щебетав?
Швець що ступить, то й збреше.
Що в Бога день, а він завше бреше.
Що вуглик, що брехун, що базіка – тільки й уміють очорнити чоловіка.
Що ступить, то й збреше.
Щоб ти так на світі жив, як ти правду кажеш.
Я бачив сім вовків – та всі й білі.
Язик при слині, так брехати можна.
Як з листу бере. *(Про доброго брехуна)*.
Як маєш брехати, то краще мовчати.
Як не збреше, то йому й нудно.
Як пес, своєю губою збрехав.
Як скаже сухо, то буде по саме вухо.
Я тобі кажу, а ти таки колядуєш бісову коляду. *(Тут – брешеш)*.

Фінські

Бика беруть за роги, людину ловлять на слові.
Брехня брехнею, хоч висрібли.
Брехня до старості не доживе.
Брехун має дев'ятеро попутників.
Бреше – аж вуха ворущаються.
Гарна новина далеко сягає, погана – ще далі.
Звістка палиці не потребує.
Коли це брехун змовкав першим?
Костур багато земель обійде, слово – ще більше.
Лукавий язик страшніший від меча.

М'ясистий язик ріже кістляву шию.
Наклепник завжди нашіптує.
Невеличка брехня прикрашає розмову.
Немовлене слово у роті пече.
Одне зле слово переважає дев'ять добрих.
Пообіцяв дев'ять благ і вісім красот.
Про поганого пліткують, про хорошого співають, а про середняка – ні слова.
Слово на ноги не слабує.
Сміх продовжує вік.
У брехні – половина правди.
У брехуна чорт в узголів'ї.
У лихого язик наклепника.
Хоч одне мудре слово скажи за день.
Хто багато говорить, той багато бреше.
Чавунок лає казанок, а обоє чорні.
Язика і коваль на замок не замкне.

Французькі

Брехня – дочка марнолюбства.
Брехун далеко не зайде.
Брехун швидше попадеться, ніж злодій.
Брехунові не повірять, хоч і правду скаже.
Добре тому брехати, хто здалеку прийшов.
З недовіри обман родиться.
Лихі новини мають крила.
Мова свята, а пазурі – як у kota.
Небезпека минулася – обіцянка забулася.
Не буде слухача – не буде й брехача.
Не смійся з босого – сам колись чоботи порвеш.
У брехень куці ноги.
Язык дошкульніший від списа.
Язык кісток не має, та кістки ламає.
Як вовк читає проповідь, стережи овечок.

Хауса

Брехуна по очах видно.
Лише царі люблять обман.
Навіть цар не перевершить жінку в хитрощах.
Не любити наклепників – з ким жити?

Яму брехні неважко виміряти.

Хінді

В бобах стільки солі, скільки брехні в правді.
З прямою людиною дружи, улесливої оберігайся.
Пам'ять брехуна має бути гарною.
Правді вогонь не страшний.

Хорватські

Бачила баба голку на вежі, а вежі не бачила.
Вола в'яжуть за роги, а людину за язика.
Гарна брехня – жебрацька халамида.
Добра слава далеко йде, а погана ще далі.
Доки людина сама не осоромиться, ніхто її не зганьбить.
До порожньої хати навіть миші не йдуть.
Легко на мертвого вину скласти.
Ліпше з півдороги вернутися, аніж не тією дорогою іти до краю.
Ліпше спіткнутися ногою, ніж язиком.
Ліпше нічого не знати, аніж знати абияк.
“Мабуть, води чи дров забракло”, – сказав осел, коли його на весілля покликали.
Не все золото, що сяє, не все печера, що зяє.
Не каже баба, як їй снилось, а як їй ліпше йти.
Не кожен чоловік, хто штани носить.
Павук і з квітів збирає отруту, а бджола – мед.
Скажи йому: “Осел летить”, – то він вибіжить подивитися.
У жінки страшніший язик, аніж турецька шабля.
Хто всякого слухає, погано робить, хто нікого не слухає – ще гірше.
Хто говорить, що заманеться, мусить слухати, чого не бажає.
Хто не бачив церкви, і до печі хреститься.
Що вилетить через дев'ять зубів, полетить за дев'ять гір.
Удовиця вже й на віз сідає, а все каже: “Не хочу заміж”.

Чеські

Багато вереску – мало вовни.
Бере на язик, що й на лопату сором узяти.
Богові служить так, щоб чорта не прогніввити.
Борг носить брехню на спині.
Брехня має короткі ноги, далеко не втече.
Брехня має мілке дно.

Гірший язик обмовника, ніж спис бойовика.
Густа присяга, рідка правда.
Є в тому правди, як на жабі вовни.
Піймав трьох зайців за одну ногу.
Хвальби з міх, брехні з два.
Яке “Боже, поможи”, – таке й “дай, Боже, здоров’я”.
Як лисиця дрімає, стережися, когуте!

Чеченські та інгуські

І про найкрасивішого чоловіка сказали, що у нього шия довга.
На деякий час кривда краще, а назавжди – правда.

Японські

Біля криниці конференція. (*Про жіночі пересуди*).
Брехня – перший крок до злочинства.
Брехня швидко блякне.
Від блудливої правди не почувш.
Від кривої гілки – крива тінь.
І брехня виручає.
Красти котел місячної ночі. (*Відверто обманювати*).
Плітки вистачає лише на сімдесят днів.
І в брехні буває правда.

ЗВІДКИ ЦЕ ПІШЛО

Буриданів осел

Так називають людину, нездатну прийняти якесь рішення, бо дві протилежні думки їй здаються однаковими: однаково вагомими і важливими, або ж яка переконана, що її вчинок залежить тільки від зовнішніх обставин. До таких людей, як правило, належать особистості з надзвичайно фрагментарним сприйняттям і мисленням, неспроможні осягнути розумом ціле, весь комплекс явищ чи фактів. Пізнати істину таким людям не дано.

Цю філософську концепцію французький мислитель ХІУ ст. Бурідан підтверджував таким прикладом. Якщо взяти голодного віслюка, покласти по обидва боки від нього на однакових відстанях дві однакові в’язанки сіна, то у піддослідного не буде ніяких підстав віддати перевагу

якійсь одній: адже ж обидві однаковісінькі. Зрештою, він помре від голоду.

Агов, Буриданові віслюки! Хоча б один обіззався. А сіно з'їдене!

Водити за носа

Інакшого значення цих слів, як обдурювати за допомогою завідомо нездійснених обіцянок, певно, ніхто й не знає. Сам термін походить від середньоазіатських кочівників, які вправляли верблюдові в носа кільце, до кільця прив'язували мотузку і чималеньку тварину міг вести за носа навіть малолітній погонич.

Тільки нині “водити за носа” можна слухняну, неприскіпливу (довірливу) людину.

Каламутити воду

Те саме, що збивати з пантелику, напускати туману, вводити в оману і ін., зрештою, вносити розлад, неспокій у що-небудь. Тим часом давні рибалки, для яких ловити рибу у весняній каламутній річці було легше й результативніше, ніж у чистій літній, аж ніяк не намагалися такі свої дії переносити на стосунки з родичами. Це вже в наші часи...

А тим паче легше рибкам, які, втікаючи від хижака, хвостом та плавниками здіймають хмарки мулу чи піску, щоб засліпити переслідувачеві очі.

Морочити голову

Має багато значень. Можна морочити голову собі, тобто займатися якоюсь копіткою, клопітливою справою, або переживати, перейматися якимись турботами, або ще – роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратися в чомусь, зрозуміти щось.

Але частіше морочать голову іншим з різною метою: в одних випадках, щоб завдавати комусь клопотів, турбот, набридати йому, заважати; в інших випадках – дурити, обманювати, хитрувати; ще в інших – несерйозно, легковажно ставитися до когось, приваблювати до себе, закохувати в себе.

Фальшива нота

Що-небудь неправдиве, лицемірне. І в одній, як-то кажуть, обіймі цілий букет інших фразеологізмів. **Співати алілуя**, тобто надмірно захвалювати кого-небудь, підлабузнюватися; **співати соловейком** – довго і пишномовно, з надмірним запалом говорити про що-небудь; **співати гімн** – славити, прославляти когось чи щось, надмірно захвалювати; **співати**

дифірамби – вихваляти кого-небудь; **співати лазаря** – прикидаючись нещасним, скаржитися на життя; **співати з чужого голосу** – не маючи своєї думки, сліпо повторювати чуже, діяти за чужими настановами; те саме означає **співати чужу пісеньку**.

Язык поза вухами

Кажуть так про того, хто любить багато говорити зайвого, непотрібного, брехати. Про таких ще кажуть: **язик, як лопата (віник, помело, млин), довгий язик** – це вже про любителів пліткувати, говорити багато неправдивого, розносити вигадки, брати участь у пересудах. Недоброзичливих пліткарів заслужено називають **злыми (лихими) язиками**. Тим часом про тих, хто вміє вільно, влучно, дотепно висловлюватися, має ораторські здібності, кажуть, що в них **язик добре підвішений**. Хто ж вміє висловлюватися дошкульно, влучно, дотепно, у того, кажуть, **язик, як бритва**.

Світ ходить ходором

Буває від втоми, хвороби чи болю починається головокружіння, аж світ в очах тьмариться. Частіше ж так кажуть про людину, яка втрачає здатність чітко мислити, адекватно сприймати світ через сильне хвилювання, радісні чи сумні події. Гірше, коли **світ потьмарився**, бо людина від болю втрачає чіткість сприйняття дійсності. У переносному значенні – людина дуже страждає, тужить, бо так їй тяжко.

Казка про білого бичка

Щось вигадане, надумане, нереальне. Вона ж може бути і про солом'яного бичка. А ще це – і рабії кобили сон.

Ні бельмеса

Зовсім не знати, не розуміти, не розбиратися в чомусь. Походить від татарського бельмес – він не знає. Напівукраїнський, напівтатарський вислів утворився у процесі спілкування двох народів.

Вовк в овечій шкурі

Так називають лицеміра, який лестощами входить у довіру до своєї жертви, велеречиво видаючи себе захисником її інтересів. Образ взято з Біблії, яка попереджає: остерігайтеся ложних віщунів, вони приходять до вас в овечій шкурі, а насправді вони – хижі вовки.

В українському фольклорі про таких сказано: пожалів вовк вівцю...

Втерти очки

До окулярів вислів не має жодного стосунку. Та й значення має надурити, обманути.

Очки – червоні та чорні значки на картах для гри, одна з яких так і називається: очко. Картьєрі-шулери, аби обжулити партнера, по ходу гри непомітно втирали очко, тобто за допомогою особливого порошку замінювали один знак на інший (сімку на шістку тощо). Звідти походять варіації вислову “замазувати очі”, “окозамилування” та інші, що означає намагання прикрасити свою роботу, погане подати як дуже гарне.

Золотити пілюлю

В давнину провізори інколи вкривали пігулки солодкою речовиною золотистого кольору, аби звабити до їх споживання в першу чергу малих дітей. Часто ж, як бачимо, різні дії отримують інакше тлумачення. Нині це означає пом’якшувати, згладжувати заподіяну кому-небудь прикрість, образу, розписувати привабливість чогось неприємного, здобрювати погану звістку солодкими словами. **Проковтнути пілюлю** означає почути гірку правду, тоді як **піднести пілюлю** – висловити раптом щось неприємне, ядуче.

Заливати гусара

Дотепно розповідати, вдало поєднуючи реальне з вигаданим. Пішло від хвацьких кінних вояків ХУШ–ХІХ ст., які були не менш хвацькими гульвісами і любителями розповідати легенди про свої подвиги не лише на полі бою. Нині у вжитку залишилася лиш перша половина вислову, та й то у вигляді репліки на чийсь побрехеньки.

І зовсім не зберігся фразеологізм “заливати дзвони”, що означав брехати непомірно, розповідати небилиці. Він походив від особливого ритуалу, що здійснювався під час відливки церковних дзвонів. Майстри-ливарники вважали свою справу сповненою таїнств, вигадували різні прикмети, без яких не буде удачі. Зокрема, під час відливки дзвону було правилом вигадувати і розповідати щось неймовірне. І вважалося: чим неймовірнішою буде розпущена чутка, чим більше людей в неї повірять, тим дзвінкішим, красивішого звучання буде новий дзвін. Звідси “заливати” означає надзвичайно перебільшувати, додавати розповіді відсебеньок.

Курити фіміам

Фіміам, або ладан – це духмяна смола, яку спалюють під час богослужіння. В давні часи ладан спалювали під час торжеств при дворах, виголошуючи хвалу тому, на честь кого й кадили фіміам. Нині вислів озна-

час дуже вихваляти кого-небудь, лестити комусь. Тим часом вислів **роздмухувати кадило** має виразно зневажливе забарвлення, коли навколо чогось здіймаються надмірний галас, балачки.

ДОБІБЛІЙНІ ЛЕГЕНДИ

Гола істина

Богиня Істина купалася у річці, а в цей час її прекрасне вбрання вкрала інша богиня – Брехня. Істина так і залишилася оголеною, а Брехня, хоч і надягла чудесні шати, суть її від того не змінилася. Так стверджують поети давнього Риму, зокрема Гораций.

Дволикий Янус

Так нині називають кожну нещирю людину, здатну змінювати свої переконання на протилежні, якщо потрібно прислужитися і вашим, і нашим, тобто людину дволику. Годі чекати від такої людини правди, тим паче істини.

Тим часом бачити істину якнайповніше міг лише Янус, бог початку і кінця в давньоримській міфології, якого всемогутній Сатурн наділив даром ясно бачити все в минулому і в майбутньому. За таку здатність його й зображували з двома обличчями: молодим, що дивиться в майбутнє, і старим, погляд якого обернений у глибини минулих часів.

Коли Юлій Цезар проводив реформу календаря, він перший місяць року назвав Януарусом, адже цей місяць кладе початок року.

Хамелеон

Аристотель в “Історії тварин” першим дав детальний опис хамелеона – ящірки, в шкірі якої є два шари пігментних клітин, що уможливорює швидко зміну забарвлення залежно від зміни освітлення й температури.

Завдяки Аристотелю ця особливість тваринки трансформувалася в ознаку деяких особистісних властивостей. У праці “Етика” він порівняв з хамелеоном людину часом щасливу, часом нещасну. Інші письменники античності спочатку застосовували образ хамелеона для означення людей з мінливими настроями, а згодом і безпринципних, які змінюють погляди й переконання залежно від обставин. Так образ людини-хамелеона дійшов і до наших днів, збагатившись низкою інших образів (тримає ніс за вітром тощо).

Посмішка авгура

В давньому Римі існувала колегія жерців, яких називали авгурами. Вони ворожили, спостерігаючи політ птахів, їхню поведінку. А самі не вірили в свої пророцтва і, зустрічаючись один з одним, не могли втриматися від сміху. Згодом авгурами стали називати псевдовчених, що утаємничують свої знання, викладаючи їх незрозумілою мовою. А нині посмішка авгура означає схиждство людини, яка свідомо вводить когось в оману, ще й злословить з приводу довірливості співбесідника.

Вавилонське стовпотворіння

Давні вавилоняни, горді за могутність своєї держави, забажали спорудити башту заввишки до небес. Будівництво йшло успішно, але, розгніваний людським зухвальством, Бог наділив будівельників здатністю говорити різними мовами і вони перестали розуміти один одного. Башта залишилася недобудованою і розвалилася. З тих пір вислів означає велике скупчення людей, що галасують, метушаться, але нездатні порозумітися та завершити розпочату справу.

Поцілунок Іуди

Ісуса Христа зрадив його ж апостол – Іуда Іскаріот. Він привів сторожу в сад, де молився Ісус з учнями, підійшов до нього і поцілував, хоча міг просто вказати на нього. Ісуса схопили, засудили до смертної кари і розп'яли на хресті. Вислів означає вчинок людини, що прикриває облесливість зраду. Український відповідник – “І меду дасть, і вкусить” та ін.

ДАВНЬОІНДІЙСЬКІ АФОРИЗМИ

Благородний говорить лише про чесноти ближнього, хоча той позбавлений їх; нищий – лише про недоліки. І нехай обидва вони брешуть – перший возноситься на небо, другий потрапляє в пекло.

Вбивця брахмана, п'яниця, свнух, клятвопорушник, брехун ще можуть спокутувати свої гріхи, та ніколи не спокутає свого гріха невдячний.

Весь світ наш був би у пітьмі, якби його не освітлював світильник, ім'я якого – слово.

Все визначається словом, коріниться у слові, вийшло зі слова. Хто бреше в слові, той бреше в усьому.

Гай-гай! Хто сотворив це спілкування з ницими? Спочатку послуги, лестощі, скромність; потім безплідні квіти всіляких слів; під кінець наклепи, нахабство і презирство.

Говори правдиве і приємне; не говори правдивого, але неприємного; не говори приємного, але неправдивого – ось віковічні заповіді.

Життям, добром, думкою і словом безперестанно творити добро ближнім – у цьому сенс існування.

Життя одне – тіл багато, істина одна – хибних думок багато, знання одне – ересі багато. Який мудрець розбереться у всіх цих суперечностях?

Гойться рана від стріли, піднімається ліс, вирубаний сокирою, та не загоюється рана, заподіяна злим словом.

Краще мовчання, ніж брехлива мова. Краще безсилля у коханні, ніж зв'язок з чужою дружиною. Краще смерть, ніж насолода неправдою. Краще злиденні харчі, ніж привласнення чужого добра.

Не брешти ближньому або брешти якомога менше – ось найвища чеснота.

Неістинне уявляється істинним, а істинне – неістинним – така різноманітність буття. Будьте ж розумними.

Не личить розумному привселюдно говорити погане про іншого. Навіть про правду варто промовчати, якщо вона принесе нещастя.

Нема чесноти вище правдивості, немає вади гірше брехні.

Ніщо не важко тому, кому їжа потрібна тільки для підтримання життя, парування – для продовження роду, слова – для правдивої мови.

Перемагай гнів м'якістю, зло – добром, жадібність – щедрістю, брехню – правдою.

Хто промовчить, знаючи правду, вподібнюється лжесвідкові.

ПРАВДА НАЙЧИСТІШОЇ ВОДИ АБО Ж ПРИГОДИ З ЖИТТЯ ВИДАТНИХ ЛЮДЕЙ

Езоп у в'язниці

Славетний грецький байкар Езоп був, як відомо, рабом. Одного разу господар послав його до міста з якимсь дорученням. Дорогою його зустрів суддя й суворо запитав:

– Куди ти йдеш?

– Не знаю, – відповів Езоп.

Така відповідь здалася судді підозрілою, і він звелів відвести Езопа до в'язниці.

– Але ж я сказав суцю правду, – запевнив Езоп. – Звідки мені було знати, що я потраплю до в'язниці.

Суддя засміявся і відпустив його.

Порада Сократа

Один чоловік прийшов до видатного філософа Сократа порадитись: женитися йому чи ні.

– Хоч би як ти вчинив, все одно будеш жалкувати, – відповів Сократ.

Втіха за Платоном

Філософа Платона запитали:

– Чим може втішитися людина, яку спіткало нещастя?

Він відповів:

– Розумна людина втішається тим, що вона усвідомлює неминучість того, що трапилося. Дурень же у мріях втішає себе тим, що з іншими трапиться те саме, що й з ним.

Небезпечний укус

Грецького філософа запитали, яка тварина найнебезпечніше кусається. Діоген відповів:

– З хижаків – наклепник, з ручних звірів – облесник.

Філоксен у каменоломнях

Сіракузький тиран Діонісій кинув ученого Філоксена до каменоломень за те, що той критикував його поезії. Згодом Філоксена покликали до тирана. Дізнавшись, що йому знову треба слухати нікчемні вірші, Філоксен підвіся, щоб іти.

– Ти куди? – спитав Діонісій.

– До каменоломень.

Правдива історія

Так називається книга грецького сатирика Лукіана, що складається з фантастичних оповідань-пародій на поетичні мрії того часу про справедливе суспільство. В передмові автор попереджав читача, що в книжці немає жодного слова правди.

Таємниця

Аристотель сказав Александрові Македонському:

– Своєї таємниці ніколи не довіряй двом. Якщо таємниця буде розголошена, ти не зможеш встановити, хто це зробив. Коли ти покараєш обох, ти образиш того, хто умів берегти таємницю. Якщо простиш обох, знову ж образиш невинного, бо йому непотрібне твоє прощення.

Дивний випадок

Якось Вольтер побачив у кімнаті одного вельможі кілька десятків париків.

– Дивний випадок! – сказав філософ. – Стільки париків у людини без голови.

За адресою не дійде

Якийсь бездарний, але гонористий поет приніс Вольтеру свій твір під гучною назвою “До нащадків” і спитав, якої він думки про ці вірші.

Вольтер прочитав і сказав:

– Нічого. Тільки, гадаю, за адресою вони не дійдуть.

Дурість заглядає

Якось в академію до Ломоносова завітав царський вельможа. Подивився на одяг ученого, потім, щоб підкреслити бідність Ломоносова, спитав, показуючи на протерті лікті камзола:

– Скажіть, шановний Михайле Васильовичу, це, мабуть, з ваших протертих ліктів виглядає мудрість.

– Ні, ваша світлість, – відповів учений, – це дурість заглядає під камзол.

Знатний предок

Один з придворних сановників якось уїдливо запитав Ломоносова:

– Скажіть, шановний, чому вас приймають у царському палаці? У вас, мабуть, були знатні предки?

– Для мене предки необов’язкові, ваше сіятельство, – відповів Ломоносов. – Я сам – знатний предок.

Хитрий злочинець

Невинного злочинця засудили до смертної кари. Він попросив у Фрідріха II як милості дозволити йому самому обрати спосіб смерті. Король це йому дозволив. Тоді приречений сказав: “Я хочу померти від глибокої старості”. Фрідріх II засміявся і помилював його.

Останній похід Наполеона

У травні 1815 р. Наполеон вирушив з о. Ельби в похід на м. Париж. Ось як на це реагували тогочасні паризькі газети протягом десяти днів, які тривав похід.

Перший. Людоїд виліз із печери.

Другий. Кривавий корсиканський пес шойно висадився біля мису

Жуан.

Третій. Тигр прибув у Ган.

Четвертий. Скажений ночував у Греноблі.

П'ятий. Тиран проїхав через Ліон.

Шостий. Узурпатора бачили за тридцять миль від столиці.

Сьомий. Бонапарт іде форсованим маршем, але ніколи не вступить до Парижа.

Восьмий. Наполеон завтра буде під стінами нашого міста.

Дев'ятий. Імператор прибув у Фонтенбло.

Десятий. Його імператорська й королівська величність учора зволіли вступити до Тюільрійського палацу в оточенні своїх вірнопідданих.

Шевченко над Невою

Сидить раз Тарас над Невою та й рисує щось. Тут де не візьмися цар із царицею ідуть понад берегом. Позаду йде слуга. Побачив цар Тараса та й питає:

– А що ти робиш, бурлаче?

– Гуску скубу, – одказує Тарас.

Тоді цар як гримне:

– Як смієш государеві неправду казати? Ти ж рисуєш, а не гуску скубеш!

– Звиняюсь, ваша світлість, але чому питаєте, коли самі бачите?

Наказав цар, щоб слуга прогнав Тараса од річки.

Страх люблю правду

Зловили жандарми Тараса Шевченка та й привели до царя в його пишні палати. Сидить цар за столом, як опудало те – ані ворухнеться.

Підходить Тарас до царя як ні в чім не було. Тут йому цар і каже:

– Оце і є ти, що царицю назвав засушеним опеньком?

– Так точно, – сказав Тарас.

– Як посмів ти? – гримнув цар.

– Страх люблю правду говорити, – відповів Шевченко.

Розгнівався тоді ще більше цар і наказав своїм слугам закувати Тараса у ланцюги.

Кумові коні

У будь-якому товаристві І. С. Нечуй-Левицький поводився завжди невимушено, привітно, з легкою іронією. Якось він поїхав з одним батюшкою на його підводі на іменини. В гостях батюшка розповідав якусь неімовірну історію і викликав у всіх недовіру; тоді оповідач почав звертатися за підтвердженням до Івана Семеновича. І той щоразу ствердно хитав головою. Коли ж батюшка завершив, Нечуй промовив до гурту:

– А тепер дозвольте розповісти вам про двох кумів, які поїхали разом у гості на конях одного з них. І той кум, що мав коні, почав плести таку нісенітницю, що ніхто й віри не йняв. Тоді брехунець сказав кумові:

– Правда ж, куме, так було, правда ж?

– Правда, кумцю, правда, – відповів той, бо побоювався, що назад пішки піде.

– А ви, Іване Семеновичу, на чиїх же конях приїхали? – спитав хтось.

– Та на кумових же, – під загальний регіт показав Левицький на батюшку.

Майстерність правди

В жовтні 1907 р. у Київському театрі Миколи Садовського після першої репетиції комедії М. В. Гоголя “Ревізор” зайшла мова про акторську майстерність. М. Садовський був незадоволений окремими епізодами та виконавцями.

– Нема нічого гіршого, як штучність на сцені. А я хочу правди, живої, яскравої. Сьогодні я ще не побачив її – актори грали, і це насамперед впадало в очі. Взагалі майстерність – штука тонка. Яку сценічну правду не бачиш, а все ж думка, що це тільки сценічна гра, тебе не полишає.

В цей час до кімнати зайшов І. О. Мар’яненко, виконавець ролі Хлестакова. Вигляд мав пригнічений, от-от, здавалося, заплаче. Садовський підвівся й сторожко запитав:

– Що трапилось, Іване Олександровичу?

Той безпорадно махнув рукою і мало не впав на стілець. Усі стурбовано звернулися:

– Кажіть, що трапилось?

– Горе... Страшне горе!.. – Він закрив очі рукою, схилив голову на стіл.

Садовський нервово вигукнув:

– Та не мовчіть, тут же ваші друзі!

Тихо підвів голову Мар’яненко, витримав довгу-довгу паузу й пошепки вимовив:

– Жінка померла...
– Як так? – здивувався Садовський. – Вона ж щойно була на репетиції... Невже так раптово?
– Еге... Прийшла на жіночу половину... Впала нежива!..
Всі сиділи приголомшені. У цей час заходить О. П. Полянська, дружина Мар'яненка, кличе:
– Ваню, чого розсівся? Ходімо додому, увечері ж вистава.
Садовський покvapливо встав:
– Як? Ви живі? Мабуть, були тільки непритомні?
– Звідки ви таке взяли?
– Та ось, Іван Олександрович сказав, що ви нагло померли.
– Ти що, здурів, Ваню?
– Та ні. Я тільки хотів перевірити, чи є в мене майстерність правди...

Чарлі Чаплін і заздрісники

Американська преса якийсь час дуже критично ставилася до великого майстра комедії Чарлі Чапліна. Але Чарлі залишався спокійним, і це дивувало репортерів. Коли один з них запитав, як йому це вдається, Чарлі відповів:

– Коли мене кусає жало клевети, я завжди думаю, що оси ніколи не кидаються на погані плоди.

ДОДАТОК 2

А ЩО КАЗАЛИ МУДРІ

Про істину

Душа Всесвіту – істина...

Авіценна

В суперечливих справах судження різні, та істина завжди одна.

Д. Аліг'єрі

...Говорити про суще, що його немає чи про несуще, що воно є, – значить, говорити ложне; а говорити про те, що суще є, а несуще не є, – значить, говорити істинне.

Аристотель

...Хоча Платон і істина мені дорогі, але священний обов'язок велить віддати перевагу істині.

Аристотель

Давно слід зрозуміти, що істину не варто сприймати з позиції певної користі, певного практичного застосування. Істина є істина – і нічого більше. В ній немає нічого корисного, нічого шкідливого. Але в людині закладено самою природою страшне, неподоланне прагнення до пізнання, воно рухається вперед самою природою, яка спонукає людину хворобами і голодом. І краще пізнати найжахливішу істину, ніж тицятися носом, мов сліпе щеня.

М. П. Арцибашев

...Правильно називають Істину донькою часу, а не Авторитету.

Ф. Бекон

Сумнів – це школа істини.

Ф. Бекон

Ціну істини, якою б дорогою вона не була, можна порівняти хіба що з ціною перлини, опроміненої денним світлом, а не з ціною діаманта чи карбункула, які найкраще виграють при свічі.

Ф. Бекон

Наука не знає кінцевих таємниць, оскільки наука – нескінченне пізнання. Отже, наука не знає Істин, а знає лише істини.

М. Бердяєв

Коли Піфагор відкрив свою знамениту теорему, він приніс у жертву богам гекатомбу. З тих пір скотина тремтить, коли на світ Божий з'являється нова істина.

К. Берне

Можна змусити інколи залякану істину, просити на колінах прощення у брехні. Але як встане вона (істина. – *Авт.*), збадьориться і вигукне, як Галілей: “І все-таки вона крутиться”.

К. Берне

І найгіркіша істина краще найприємнішої омани.

В. Г. Белінський

Істина лише спочатку натрапляє на сильний опір, та чим більше виявляється, чим більше стає фактом, тим більше набуває собі друзів і прихильників.

В. Г. Белінський

Тупе, помилкове розуміння істини не знищує самої істини.

В. Г. Белінський

Істину не можна розповісти так, щоб її зрозуміли; треба, щоб у неї повірили.

В. Блейк

Легенда – це купа казок, у яких можуть ховатися окремі істини, недоступні дослідникові.

М. Болінгброк

Істини бувають ясні й глибокі. Ясній істині протистоїть брехня. Глибокій істині протистоїть інша істина, не менш глибока.

Н. Бор

Протилежність правильного висловлювання – ложне висловлювання. Але протилежністю глибокої істини може бути інша глибока істина.

Н. Бор

Істина істині не може суперечити.

Д. Бруно

Тільки істина прекрасна, лиш вона любові варта.

Н. Буало

Істина для дурнів – те ж, що смолоскип серед туману; світить, не розганяючи його.

П. К. Буаст

Істина, як кокетка, дозволяє лише мимохиті глянути на деякі зі своїх принад своїм пошукачам, аби ще дужче їх збудити.

П. К. Буаст

Смолоскип істини часто обпікає руку того, хто його несе.

П. К. Буаст

Істина, врешті-решт, не залишається прихованою.

Л. да Вінчі

Дві істини є у світі: істина духу й істина факту. Істина того, у кого в руці у потрібний момент виявився меч, й істина того, хто, не здригнувшись, зустрічає цей меч із піднятою головою. Один перемагає, другий непереможний. І ці дві істини, кожна права й непохитна по-своєму, ніколи не зійдуться...

М. Веллер

Афоризми Л. Вовенарга:

- Істина менш виношена, ніж слова, бо ще не так досяжна.
- Істина – сонце розуму.
- Людським думкам не вистачає точності й визначеності ще більшою мірою, ніж істинності. Думаючи про що-небудь, ми рідко повністю помиляємося, але ще рідше вміємо цілком і повністю виразити в словах нічим не закаламучену істину.
- Мова і думка обмежені, істина ж безмежна.
- Наша байдужість до моральної істини виникає з нашої рішучості притримуватися своїх пристрастей, до чого б це не призвело. “Навіщо знати, де істина, коли знаєш, де насолода”, – міркують люди.
- Як події випаровуються з пам’яті, так істина вислизає з нашої свідомості. Живий розум, почергово охоплюючи різні аспекти явища, то відмолюється від колишніх своїх поглядів, то знову до них повертається.

Мені важливіше знайти одну істину, хоча б і в незначних речах, аніж довго сперечатися з приводу найвеличніших питань, не досягаючи ніякої істини.

Г. Галілей

Сила істини така: ви намагаєтеся її заперечити, але вже самі нападки на неї звеличують її і надають їй великої цінності.

Г. Галілей

Кожна істина народжується як ересь і помирає як забобон.

Т. Гекслі

...Страх перед можливістю помилки не повинен відвертати нас від пошуків істини.

К. Гельвецій

Істина – це смолоскип, що світить у тумані, не розсіюючи його.

К. Гельвецій

Ні знання, ні мислення ніколи не починаються з повної істини – вона їх мета; мислення було б непотрібне, якби були готові істини; їх немає, але розвиток істини становить її організм, без якого вона недійсна.

О. І. Герцен

Повага до істини – початок мудрості.

О. І. Герцен

Афоризми Й. В. Гете:

- Варто лише одного разу виставити істину в світлі чудесного і, врешті-решт, все чудесне почнуть сприймати за істину.
- Єдине, що вимагається від генія, – це любов до істини.
- Істина не завжди повинна мати визначену форму; достатньо того, що вона витає над нами у вигляді невловимого духу і створює гармонію, якщо в повітрі вона звучить урочисто і м'яко, наче дзвін.
- Істина належить людині, похибка – її епосі. Тому-то й кажуть, що епоха була причиною похибок певного генія, котрий силою свого розуму позбавився від них і покрив себе славою.
- Істина являє собою величезний факел; ми перелякано прагнемо перегнати її, боячись обпектися.
- Кажуть, істина лежить між двома протилежними думками. Невірно! Між ними лежить проблема.
- Легше впізнати помилку, ніж відкрити істину; перша лежить на поверхні і з нею можна впоратися, друга ж залягла в глибинах і (дослідження її не кожному досяжне) шукати її там бажаючих мало.
- Любов до істини виявляється в умінні скрізь знайти й оцінити хороше.
- Людина користується істиною, доки вона їй потрібна; потому пристрасно хапається за брехню, навіть якщо вона потрібна їй на мить, аби вразити інших чи поєднати речі, які вічно були розділені між собою.
- Мудрість лише в істині.
- Помилка так співвідносна з істиною, як сон із пробудженням. Прокидаючись після помилки, людина з новою силою звертається до істини.

Відкриття старих істин інколи нагадує роздягання літніх дам.

В. Гжещук

Істина й брехня суть атрибути мови, а не речей. Там, де немає мови, немає ні істини, ні брехні.

Т. Гоббс

Чим вище істини, тим обережнішим треба бути з ними: інакше вони раптом перетворяться на загальні місця (загальщину), а загальним місцям уже не вірять.

М. В. Гоголь

Не вийдеш до істини обхідними шляхами.

В. Гюго

Є настільки очевидні істини, що їх неможливо довести.

А. Давидович

Немає істини, крім наукової; поза наукою не можна, не зловживаючи, мовити слово “істина”.

Ф. Дантек

Істина любить критику, від неї лише виграє, брехня боїться критики, бо від неї програє.

Д. Дідро

Що таке істина? Відповідність наших суджень творінням природи.

Д. Дідро

Дехто може знайти істину, не будучи філософом, лишень шляхом здогадки чи одкровення. Істина філософа відрізняється тим, що вона досягається розмірковуванням.

В. Джеймс

Вислів *in vino veritas* (істина у вині) може служити доказом для тих, хто думає, що всі люди – брехуни. Що ж стосується мене, то я не бажав би жити з людиною, що бреше, доки твереза і яку треба залити вином, щоб вирвати в неї слова істини.

С. Джонсон

Істина, яка робить нас вільними, – це найчастіше істина, яку ми не бажємо слухати.

Г. Ейгар

Істина – це те, що витримало іспит досвіду.

А. Ейнштейн

Істина – це те, що спрощує світ, а не те, що створює хаос.

А. Екзюпері

Найвеличніша істина завтра, в світлі нової думки, може видатися привабливою.

Р. Емерсон

І пізнаєте істину, і істина зробить вас вільними.

Євангеліє від Іоанна, 8, 32

Вірте тим, хто шукає істину; не довіряйте тим, хто її знайшов.

А. Жид

Ясність – настільки очевидна властивість істини, що нерідко їх навіть плутають одну з одною.

Ж. Жубер

Доля людини, здається, не істина, а прагнення істини, не свобода, досконалість і блаженство, а лише поривання до них.

Й.Г.Зьойме

Істина вже вирушила в дорогу і ніщо її не зупинить.

Е. Золя

Ніщо на світі не здобувається з такими трудами, як істина.

В. Ірвінг

Натхнення – це стан одержимості істиною.

Ф. Іскандер

Істинне лише відповідне природі.

Кампанелла

Афоризми А. Камю:

- Істина, як світло, засліплює.
- Людина завжди буває здобиччю істин, які вона сповідує.
- Найперша справа розуму – з'ясувати різницю між істинним та ложним повідомленнями.
- Про одне й те ж вранці ми думаємо одне, ввечері – інше. Але де істина – в опівнічних думках чи в денних роздумах?
- Хибні думки радісні, істина страшна.

Що є істина? Вона є відповідність знання його предмету.

І. Кант

Коли добра людина проповідує хибне вчення, воно стає істинним. Коли дурна людина проповідує істинне вчення, воно стає хибним.

Китайський афоризм

Навіть істини, часто найнеобхідніші, засинають і потребують, аби їх час від часу будили.

М. Клінгер

Кращий друг істини – час, найгірший її ворог – передсуд.

Ч. К. Колтон

Істина – це країна без доріг.

Д. Кришнамурті

Абсурд – це істина, яка прикидається брехнею.

Я. Кротов

Єресь – замах на сталу монополію на істину – проект іншої монополії.

О. Круглов

Істина – правда про вічне.

О. Круглов

Коли відкривається нова, неймовірна істина, люди спочатку кажуть: це неправда; потім: це суперечить релігії; і нарешті: це ж стара істина.

Ч. Лайєль

Афоризми Ф. Ларошфуко:

- Істина не має іншого доказу свого існування, крім очевидності, і доведення її – це виявлення її очевидності шляхом розмірковування.
- Істинність – ось першооснова і суть краси й досконалості; чудове і досконале лише те, що, володіючи всім, чим має володіти, насправді таке, яким повинно бути.
- Неправий той, хто вважає начебто розум і проникливість – різні якості. Проникливість – це просто особлива ясність розуму, завдяки якій він добирається до сутності речей, відзначає все варте уваги і бачить невидиме іншим. Таким чином, усе, що приписується проникливості, є лише наслідком незвичайної світлості розуму.
- Не так благодотворна істина, як злоблива її видимість.
- Судження наших ворогів про нас ближчі до істини, ніж наші власні.
- Щирість – це щиросердність. Мало хто наділений цією якістю, а те, що ми вважаємо за неї, найчастіше лише тонке удавання, мета якого – домогтися відвертості навколишніх.

Істина часто настільки проста, що в неї не вірять.

Ф. Левальд

Різниця між істиною і сновидінням полягає лише в тому, що останнє буває інколи таким прекрасним і солодким, яким перша не буває ніколи.

Д. Лепарді

Пошук істини значно цінніший, ніж користування нею.

Г. Лессінг

Істина зазвичай лежить посередині. Найчастіше без надгробка.

С. Є. Лец

Істина може бути інколи затемненою, але ніколи не гасне.

Т. Лівій

Найправильніший шлях до істини – пізнавати речі такими, якими вони є насправді, а не робити висновки про них так, як нас учили.

Д. Локк

Жарт ніколи не буває схожим на істину, зате істина буває схожою на аж надто злий жарт. Буває, що на світ виходить істина, яку ніхто й не шукав.

Менандр

Істина – один або кілька компрометуючих фактів.

Г. Л. Менкен

Недостатньо володіти істиною, треба, щоб вона заволоділа нами.

М. Метерлінк

Істина калейдоскопічна і змінюється залежно від тієї точки, з якої на неї дивляться.

Д. С. Мілль

Істина поривається назустріч лише тому, хто шукає її.

Мінуцій

Якщо істина – цінність, то вона є такою тому, що вона істинна, а не тому, що дотримуватися її похвально.

С. В. Моем

Великі істини надто поважні, щоб бути новими.

С. В. Моем

Істина – неспотворене відображення якого-небудь об'єкта пізнання в нашому розумі.

Невідомий автор

Людина – шукач істини, повинна вміти не тільки любити своїх ворогів, а й ненавидіти своїх друзів.

Ф. Ніцше

Пізнаючий неохоче занурюється у воду істини не тоді, коли вона брудна, а коли вона мілка.

Ф. Ніцше

Приховувати істину підло. Брехати зі страху – це боягузтво.

М. Огарьов

Істина – це стрімкий потік, сутність якого незмінна.

С. Пант

Всі істини низькі, від них не п'янієш, а тверезієш.

Б. Парамонов

Афоризми Б. Паскаля:

- В наші часи, коли істина прихована численними покровами, а обман так міцно вкоренився, розпізнати істину може лише той, хто палко її любить.
- Істина і справедливість – точки настільки малі, що, цілячись у них нашими грубими інструментами, ми майже завжди даємо маху, а як-

що й попадаємо в точку, то розмазуємо її і при цьому доторкаємося до всього, чим вона оточена, – до неправди куди частіше, ніж до правди.

- Істина настільки тонка, що ледве відступиш від неї, впадаєш в оману, але й омана настільки тонка, що ледь відхилишся від неї, знайдеш істину.
- Ми тільки почасти маємо істину й благо змішані з неправдою і злом.
- Не лише сама істина дає упевненість, а й сам пошук її дає спокій.
- Хто не любить істину, той відвертається від неї під приводом, що вона небезспірна.
- Хто показує істину, той вселяє віру в неї.
- Ми осягаємо істину не тільки розумом, а й серцем.

Істина більше страждає від гарячковості своїх захисників, ніж від нападок своїх супротивників.

Т. Пейн

Будь другом істини до мучеництва, але не будь її захисником до нетерпимості.

Піфагор

Істина прекрасна й стійка, одначе, думається, що вислухати її нелегко.

Платон

Мова істини проста.

Платон

...Той, хто говорить про речі згідно з тим, якими вони є, говорить істину, той же, хто говорить про них інше, бреше.

Платон

У судах зовсім нікому немає ніякого діла до істини, важлива лише переконливість. А вона складається із правдоподібності, на чому й повинен зосередити свою увагу той, хто хоче виголосити митецьку промову.

Платон

Нашою головною турботою в філософії і в науці має бути пошук істини. Ми маємо прагнути знаходити і відкривати найсуттєвіші проблеми, і ми повинні пробувати вирішувати їх, висуваючи істинні теорії (або істинні висловлювання чи істинні пропозиції) – або, у крайньому разі, пропонуючи теорії, які підходять до істини трішечки ближче, ніж теорії наших попередників.

Однак пошук істини можливий тільки, якщо ми говоримо ясно і просто... На мій погляд, прагнення до ясності й прозорості – моральний обов'язок всіх інтелектуалів: відсутність ясності – гріх, прентензійність – злочин.

К. Поппер

...Ми шукаємо не просто істину – ми шукаємо інтересну і просвіщаючу істину, ми шукаємо теорії, які пропонують вирішення цікавих проблем. Якщо це взагалі можливо, то ми шукаємо глибокі теорії.

К. Поппер

Приховуючи істину від друзів, кому ти відкриєшся?

К. Прутков

Наш розум містить у собі й ті істини, про які варто говорити, і ті, про які варто мовчати.

А. Рівароль

Згасає любов – і згасає істина. Тому істинувати на землі – значить постійно і щиро любити.

В. В. Розанов

З тим, хто вважає, що володіє істиною, і не шукає її, сперечатися неможливо.

Р. Ролан

Тому, що одні перегинають істину в один бік, я не буду перегинати її в інший бік.

Ж. Ростан

Тисячі шляхів ведуть до похибки, до істини – лише один.

Ж.-Ж. Руссо

Правдиве серце – головна зброя істини.

Ж.-Ж. Руссо

В кожній похибці є ядро істини, як і в кожній істині є ядро омани.

Ф. Рюккерт

... На світі немає такої безглуздості, яку б інші філософи не захищали як істину.

Д. Свіфт

Афоризми Г. Сковороди:

- Істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її.
- Одні тільки думки наші завжди з нами, одна тільки істина вічна, а ми в ній, як яблуна у своєму зерні, сокриємося.
- Пізнаєш істину – ввійде тоді у кров твою сонце.
- У істини проста мова.
- Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора.

На світі немає нічого більш рідкісного за істину.

Г. Спенсер

Як світло виявляє і саме себе, і навколишню пільму, так і істина є мірилом і самої себе, і брехні.

Б. Спіноза

Істина – це правда Добра.

В. С. Соловйов

Смисл людського життя не в тому, щоб прожити довго, а щоб прожити в істині.

В. Я. Стадниченко

Ми радіємо, пізнаючи істину. Якщо ж радості немає, це означає, що ми лише знайомі з істиною, та не змогли пізнати її.

Р. Тагор

Істина підтверджується зором і часом, а брехня поспіхом і невизначеністю.

Тацит

Афоризми Л. М. Толстого:

- Головною перепоною пізнання істини є не брехня, а подоба істини.
- Істина не може змусити людину бути недоброю чи самовпевненою. Прояви істини завжди лагідні, сумирні і прості.
- Найвеличніші істини – найпростіші.
- Найвірніша ознака істини – це простота і ясність. Брехня завжди буває складною, пишномовною і багатослівною.
- Поширювані навіюванням хибні поняття і шкідливі настрої можна впізнати по тому лиску й врочистості, якими вони оточуються.
- Істина не потребує зовнішнього облаштування.

Точно й сильно відтворити істину, реальність життя – є найвище щастя для літератора, навіть якщо ця істина не збігається з його власними симпатіями.

І. С. Тургенєв

Не хибність чинить спротив прогресові істини, а в'ялість, упертість, дух рутини – все, що веде до бездіяльності.

А. Тюрго

Істина перестає бути істиною, як тільки в неї увірує більш ніж одна людина.

О. Уайльд

Шлях парадоксів – шлях істини!

О. Уайльд

...Істина приходиться у світ не в блиску декорацій, не в сяйві тронів, не під звуки труб і литаврів, а в тиші й невідомості, серед сліз і стогонів.

Л. Фейєрбах

Саме найпростіші істини людина розуміє найпізніше.

Л. Фейєрбах

Для релігії тільки святе – істина, для філософії тільки істина свята.

Л. Фейєрбах

Істина завжди є простішою, ніж можна було б передбачити.

Р. Фейнман

З утвердження і заперечення народжується істина.

Л. Фейхтвангер

Хто не любить істини, той часто буває обдуреним.

Д. Фонвізін

Блискуча істина видається порожніми словами там, де її нав'язують.

А. Франс

У істини є сила переконання, якою не наділені ні помилки, ні брехня.

А. Франс

І пізнаєте істину, і істина зведе вас з розуму.

О. Хакслі

Істина – донька часу.

М. Т. Цицерон

Ми не з тих, котрим здається, що немає нічого істинного щирого, але з тих, які стверджують, що до всього істинного приєднане щось помилкове, притому настільки подібне істинному, що немає ніякої ознаки для правильного судження й прийняття.

М. Т. Цицерон

...Я краще буду помилятися з Платоном, ніж ділити істину з нинішніми знавцями.

М. Т. Цицерон

Істина перетворюється на догму, як тільки з приводу неї починають сперечатися.

Г. Честертон

Парадокс – це істина, поставлена на голову, щоб на неї звернули увагу.

Г. Честертон

Істина існує лише остільки, оскільки існує брехня.

Чжуан-Цзи

Істина любить діяти відкрито.

В. Шекспір

Істина ніяк не страждає від того, якщо хто-небудь її не визнає.

Й. Ф. Шіллер

Чимало великих істин спочатку були блюзнірством.

Б. Шоу

Про правду

Весь світ підпорядкований єдиному закону, й у всіх розумних істот єдиний розум. Правда єдина, і для розумних людей поняття про досконалість також єдине.

М. Аврелій

Правда – наче гіркий напій, неприємний на смак, та зате відновлює здоров'я.

О. Бальзак

Правда природи не може бути і ніколи не буде правдою мистецтва.

О. Бальзак

Правда, сказана злобливо, брехні страшенній подібна.

В. Блейк

Правда, як і сонце, може затуманитися, але лиш на деякий час.

К. Н. Бові

Хто не знає правди, той просто дурень. Але хто знає її й називає неправдою, той злочинець.

Б. Брехт

Правду завжди важко сказати, брехню завжди легко слухати.

С. Броан

Щоб вислухувати гіркі істини, не ображаючись, або висловлювати їх, не ображаючи, потрібна чимала шляхетність розуму й серця. Мало яка людина здатна, не здригнувшись, витерпіти правду або й сказати її в очі.

Л. Вовенарг

Коли ви женетеся за великою Правдою, ви інколи допускаєте, що маленькі правди вислизують.

Г. Гаррісон

Не благородно не говорити правди, коли її доречно сказати, тому що це принижує й самого себе, й інших. Однак варто також не говорити неправду, якщо до цього не мають покликання або права.

Г. Гегель

Правда буває сказана доречно й вчасно, коли вона служить здійсненню справи.

Г. Гегель

Правдиве в мистецтві і правдиве в природі не те саме і художник в жодному разі не повинен, не має права навіть прагнути того, щоб його твір видавався новим творінням природи.

Й. Гете

Дві правди, що ненавидять одна одну, здатні породити тисячі видів брехні.

В. Гжегорчик

Правда настільки гірка, що служить зазвичай лише приправою.

В. Гжещик

Хто заважає, сміючись, говорити правду?

Горацій

Чесна людина нікому не заздрить.

М. Горький

Правда і свобода мають ту гарну властивість, що все, що робиться для них чи проти них, однаково слугує їм на користь.

В. Гюго

Правда може чекати: вона не постаріє, вона завжди залишиться юною і, напевне, коли-небудь буде пізною.

Ж. М. Гюйо

Захоплююча історія рідко коли буває правдивою.

С. Джонсон

Щирість – це мати правди і вивіска чесної людини.

Д. Дідро

Якщо ви відкинете неможливе, то те, що залишиться, і буде правдою, яким би неймовірним воно не здавалося.

А. К. Дойль

Ніякий туман не встоїть проти променів правди.

Ф. М. Достоевський

Справжня правда завжди неправдоподібна; щоб зробити її правдоподібнішою, слід домішати до неї трохи брехні.

Ф. М. Достоевський

Правдивість – це дихання життя, це основа всякої гідності.

Т. Драйзер

Не вимагайте від жінок правдивості, доки ви виховуєте їх у впевненості, що головна мета їхнього життя – подобатися.

М. Ебнер-Ешенбах

Гіркої правди, скільки не підлещуйсь, не приховують лестоці.

Есхіл

Правда подорожує без віз.

Ф. Жоліо-Кюрі

Людам часто видається, що велика правда лежить поряд з великою неприємністю.

К. Іжиковський

Вільний той, хто може не брехати.

А. Камю

Правда – не чеснота, але пристрасть. Звідси – ніколи їй не бути милостивою.

А. Камю

Правда таємнича, невлотима, її вічно доводиться завойовувати заново.

А. Камю

Правду треба показувати не голою, а в сорочці.

Ф. Кеведо

Любов до життя – це любов до правди.

Р. Кент

Грати на погано налаштованому інструменті – все одно, що казати правду дуже щасливій людині або втішати дуже нещасного.

М. Клінгер

Справедливість – доблесть вибраних натур, правдивість – обов'язок кожної порядної людини.

В. Й. Ключевський

Не вір людині, що добре озивається про всіх.

Дж. Коллінз

Ніколи не довіряй підлеглому, що не знаходить ніяких вад у свого начальника.

Дж. Коллінз

Ніколи легше стерпіти обман того, кого любиш, ніж почути від нього всю правду. Правда – початок і кінець усього суцього.

Конфуцій

Правда – це вірний кінь, що везе нас по нашій дорозі, які б міражі не зачаровували нас з усібіч.

В. Кротов

Всі це говорять, а що говорять всі, повинне бути правдою.

Ф. Купер

Жінки легко брешуть, говорячи про свої почуття, а чоловіки ще з більшою легкістю кажуть правду.

Ж. Лабрюєр

Не слід ображатися на людей, які приховують від нас правду: ми і самі постійно приховуємо її від себе.

Ф. Ларошфуко

Ніколи легше витерпіти обман того, кого любиш, ніж почути від нього всю правду.

Ф. Ларошфуко

Правда більш поширена, ніж гадають, але дуже часто вона прикрашена, прикрита і навіть применшена, спотворена нашаруваннями, які псують її і роблять менш корисною.

Г. В. Лейбніц

Афоризми С. С. Леца:

- Будь реалістом – не говори правди.
- Деякі люди позбавлені вдачі бачити правду. Але зате якою щирістю дихає їхня неправда.
- Наближаючись до правди, не загрузни в дійсності.
- Не будь снобом. Ніколи не бреши, якщо правда краще оплачується.
- Ніколи не зраджуй правді! Змінюй правду!
- Правда завжди впливає назовні. Тому їй відразу доводиться поринати.
- Правду зберігають під замком, як найбільший скарб, ті, хто її найменше цінує.
- Ті, що бояться щирої правди, здирають з неї шкіру.
- Трапляється, що правда перемагає, коли перестає бути собою.
- Чи можна розминутися з правдою? Так, якщо вийти вперед.

Якщо не завжди можна говорити правду, то це ще не означає, що слід брехати. Я не завжди можу сказати те, що почуваю й думаю, але з цього не впливає, що я повинен говорити те, чого я не почуваю й не думаю. Перше – це розсудливість, друге – лицемірство.

В. Лібкнехт

Правда часто тьмяніє, але ніколи не гасне.

Т. Лівій

Скажіть людям правду, і країна буде в безпеці.

А. Лінкольн

Кто правде при дворе дать прозвучать сумеет?

Сей смог бы, да молчит, тот хочет, да не смеет.

Логау

Ніщо так не радує око, як правдивість; ніщо так не потворне і непримирне з розумом, як брехня.

Д. Локк

У житті важливо, хто саме говорить правду. У вустах деяких і правда стає неправдою.

Т. Манн

Усяка угода між неправдою й правдою завжди відбувається за рахунок правди.

Менандр

Важко повірити, що людина говорить вам правду, коли ви знаєте, що на її місці ви б збрехали.

Г. Л. Менкен

Правда – це щось таке, що якимось чином може кого-небудь дискредитувати.

Г. Л. Менкен

У найгіршому настрої з усіх людей, яких я зустрічав, були ті, хто знали, що вони неправі.

В. Мізнер

Правда не підіймається, як сонце, внаслідок власного свого руху і без людських зусиль; не досить чекати її, щоб побачити.

Д. С. Міль

Перша ознака псування суспільної моралі – це зникнення правди, тому що правдивість лежить в основі всякої чесноти.

М. Монтень

Правда – дуже тяжкий тягар, коли доводиться нести її володарям.

М. Монтень

Правда настільки велика річ, що ми не повинні гербувати нічим, що веде до неї.

М. Монтень

Якщо людина стане раптом говорити все, що вона думає, їй не повірять. І будуть праві. Що це за людина, яка говорить усе, що думає?

А. Моруа

Правда рідко здається правдоподібною.

А. Моруа

Коли маєш доволі правди, тоді немає необхідності брехати людям; з допомогою правди можна вас обманювати і звабити куди завгодно.

Ф. Ніцше

Я не розумію, навіщо займатися лихослів'ям. Якщо хочеш насоли-ти комусь, достатньо лиш сказати про нього якусь правду.

Ф. Ніцше

Приховувати правду – підлість. Брехати з остраху – боягузтво.

М. І. Огарьов

Між правдою і брехнею є місце для чогось більш людяного.

Д. Опольський

Ми пізнаємо правду не тільки розумом, а й серцем.

Б. Паскаль

Що є правдою по цей бік Піренеїв – є оманною по той бік.

Б. Паскаль

Мистецтво – неправда, яка робить нас здатними усвідомити правду.

П. Пікассо

Дві речі роблять людину богоподібною: життя на благо суспільству і правдивість.

Піфагор

Не всяка сила стоїть за правду, але всяка правда заявляє про себе силою.

М. М. Пришвін

Правда – це спільна совість людей.

М. М. Пришвін

Правда – це перемога совісті в людині.

М. М. Пришвін

Чи може бути краса в правді? Навряд, але якщо правда знаходить собі життя в красі, то від цього з'являється у світ велике мистецтво.

М. М. Пришвін

Кажуть всі: немає правди на землі. Але ж немає правди й вище.

О. С. Пушкін

Правда – це те, що кожен з нас зобов'язаний розповісти поліцейському.

Б. Рассел

Правда буває дивовижнішою вигадки, зате вигадка правдивішою.

Ф. Рафейєл

Не слід говорити всієї правди, але варто говорити тільки правду.

Ж. Ренар

Прекрасне в мистецтві завжди правдиве, але правдиве не завжди прекрасне.

В. С. Рішель

Дивним повинно здаватися кожній мислячій людині, що люди за словами “сказати правду” завжди мають на увазі щось погане.

Й.-П. Ріхтер

По суті, немає ні прекрасного стилю, ні прекрасної лінії, ні прекрасного кольору; єдина краса – це правда, яка стає зримою.

О. Роден

Правда в усіх та сама, але у всякого народу є своя особлива неправда, яку він іменує своїми ідеалами.

Р. Роллан

Чесність розуму полягає в тому, щоб не відступати перед правдою.

Р. Роллан

Якщо в книзі вісімдесят відсотків правди, виходить, вона на сто відсотків брехлива.

Ж. Ростан

Божевілля дарований привілей говорити правду, нікого не ображаючи.

Е. Роттердамський

Ніколи правда, кажуть філософи, не шкодить людям: це є сильний доказ того, що вони кажуть неправду.

Ж.-Ж. Руссо

Правда у вині: це означає, що в наші дні людина повинна бути п'яною, щоб мати бажання говорити правду.

Ф. Рюккерт

Правду, як і коштовність, не потрібно прикрашати, але її варто розташовувати так, щоб вона була вигідно освітлена.

Д. Сантаяна

Живи по правді – ось найкраща проповідь.

М. Сервантес

Якби правда завжди поставала перед володарями без прикрас і лестощів, то наш вік був би золотим віком.

М. Сервантес

Правда іноді гнеться, але ніколи не ламається й завжди піднімається над неправдою, як масло над водою.

М. Сервантес

Дай вільно висловитися, якщо хочеш почути правду.

П. Сір

Вічна правда блаженні природи ніколи не кривдить.

Г. Сковорода

Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний.

Г. Сковорода

...Чесні суть паче найціннішого адаманту.

Г. Сковорода

Правда – служниця справедливості.

С. Сміт

За правду не дякують – це закон нашого життя.

М. Стельмах

Насамперед – правда! Нехай вона була часом і гіркою, і нелегкою, і напівголодною, але це правда.

М. Стельмах

Потрібніша неприємна звістка для подолання, аніж приємна – для втіхи.

О. В. Суворов

Я люблю правду без прикрас.

О. В. Суворов

Афоризми В. О. Сухомлинського:

- Будь чесним, правдивим, нетерпимим і непримиренним до лицемірства – якби ми тільки без кінця повторювали ці слова, вони перетворилися б для вихованців на докучливі нотації – до них ставилися б як до

дуже корисного, але бридкого риб'ячого жиру. Чесність, правдивість, нетерпимість до обману повинні стати хвилюючою, привабливою, звабною діяльністю...

- Духом правдивості, чесності, непримиренності до зла, обману, фальші ми прагнемо наповнити все життя школи. З малих років вихованцеві прищеплюється: перед правдою рівні всі. Ця правда – єдина призма, через яку розглядаються всі явища життя.
- З усіма людьми треба бути правдивими, але для матері й батька найменша крапелька неправди – якщо тільки вони дорожать власною честю – це велике нещастя.
- Найтоншими коріннями переконань дитини, з яких виростає, формується її моральне обличчя, є її віра в правду. Віра дитини в непорушність, непохитність правди – яскраве сонце, що опромінює її життєвий шлях, це міцна рука мужньої людини, в яку вона вкладає свою руку. Зруйнувати цю віру, похитнути її, опоганити чисті дитячі думки й надії зрадою, підлістю, лицемірством – це однаково, що полоснути ножем по ніжному серцю.
- Наша праця – це, образно кажучи, праця сіяча. Ми сіємо насіння, з якого повинні вирости – у цьому зміст нашої праці й нашого життя – колосся, повні зерна, – переконання, учинки. Для того щоб зерна не вмерли, треба піклуватися про родючість ґрунту. Цим ґрунтом є торжество правди.
- Не можна допускати, щоб з тої чи іншої причини дитина здобувала досвід несправедливості, обману. Неприпустиме створення обставин, що штовхають на неправдивість... Неможливо виховати непримиренність, нетерпимість до зла, неправди, обману, якщо дитина тремтить від страху за свій помилковий крок. Людина стійких переконань безстрашна. Люди безстрашні, правдиві, прямодумні ставляться і до знань, і до істини зовсім не так, як ті, хто звик боятися.
- Не можна допускати, щоб у відвертій бесіді з товаришами, вдома в сім'ї дитина говорила одне, а на зборах, в офіційній обстановці – інше. Не можна допускати, щоб дитина вчилася кривити душею, лицемірити.
- Нехай у школі (так само й у сім'ї) царюють правда й довіра. Нехай кожне слово, вимовлене в школі, дає плід, а не залишається пустоцвітом...
- Ніколи не намагайся вгадати, яких слів від тебе хтось очікує. Це прагнення може зробити з тебе лицеміра, підлабузника й у кінцевому підсумку – негідника.

- Правдивість і чесність, непримиренність до брехні й обману йдуть від великої правди праці. Недарма стародавня українська мудрість говорить: правдиве слово в того на язичі, у кого на долонях мозолі. Серце трудівника повстає, обурюється проти брехні й неправди.
- Про свою Батьківщину, про священний обов'язок перед нею, про відповідальність перед матір'ю, батьком, сім'єю, родом треба думати тільки чесно й мужньо. Думка про святиню повинна бути чистою, як правда...
- Чесна людина ніколи не подасть руки тому, хто зрадив Батьківщині.
- Теперішня краса людських відносин – правдивість – далеко не завжди буває приємною. Часто правда гірка, тривожна, у ній осуд і непримиренність до зла. Але найгіркіша правда зміцнює в душі прагнення бути хорошим, тому що правда за своєю природою ніколи не принижує людської гідності.
- Торжество правди в школі – це значить, що слово істини, з яким ви звертаєтеся до свого вихованця, перетворюється на його активну діяльність.
- Ідея опановує юним творінням найглибше тоді, коли образ правди, добра, істини виражається в праці.
- Торжество правди несумісне зі страхом і малодушністю.
- Чесність наодинці із самим собою як вираження обов'язку перед людьми, перед суспільством – це важлива моральна риса, яку треба виховувати в дитинстві й в отроцтві.
- ...Як наймерзеннішого побоюйтеся отрути неправди, лицемірства. Нехай з дитинства, з отроцтва в плоть і в кров, у звичку хлопчиків і дівчаток входить правдивість: нехай звичка називати речі своїми іменами перетворюється на характер, на натуру. Виховуйте у своїх вихованців непримиренність і нетерпимість до базікання, краснобайства, тріскучої фрази, хвастощів.
- Якщо дитина зневірилася в людях чи зовсім не знає цієї віри, у її душі відбувається злам, а нерідко й трагедія. Вона перестає вірити в правду, істину, стає або озлобленою, запеклою, або ж безвладною і лицемірною, лукавою і брехливою – якими б пороками не зійшли зерна зневір'я – людина стає морально товстошкірою, етичні цінності для неї не існують.

Афоризми М. Твена:

- Коли сумніваєтеся, говоріть правду.

- Моя літературна доля дуже цікава. Мені ніколи не вдавалося збрехати так, щоб мені не повірили; коли я говорив правду, ніхто не бажав мені вірити.
- Ніколи не говори правду людям, невартим її.
- Правда – найцінніше з того, що у нас є, тож будемо витратити її економно.
- Правда наймовірніша за вимисел, оскільки вимисел повинен бути схожий на можливе, а правда – ні.
- Як часто люди, які самі не вміють путньо збрехати, беруться розмірковувати, що правда, а що брехня.

Того, де правди є печать, / Повік не скрие тьма.

П. Г. Тичина

Афоризми Л. М. Толстого:

- Для того щоб навчитися говорити правду людям, треба навчитися говорити її собі.
- Міра правдивості людини є показник міри її духовної досконалості.
- Почуття правди, краси й добра незалежні від ступеня розвитку.
- Правда коротка; брехня завжди багатослівна.
- Правду знає не той, хто дивиться собі під ноги, а той, хто знає по сонцю, куди йому йти.
- Чесність є моральна звичка; щоб надбати її, не можна йти іншим шляхом, як починати з найближчих відносин.
- Якщо правда не вказує нам того, що ми повинні робити, то вона завжди вказує нам те, що ми не повинні робити або повинні перестати робити.

Правда – повітря, без якого дихати неможливо.

І. С. Тургенєв

Чиста й проста правда рідко буває чистою й ніколи не буває простою.

О. Уайльд

Якщо скажеш правду, однаково рано чи пізно вляпаєшся.

О. Уайльд

Кожен хоче, щоб правда була на його боці, та не кожен хоче бути на боці правди.

Р. Уейтлі

Слово правди призиває / Добувать на щастя право.

Л. Українка

Вихователь повинен являти собою зразок *правдивості* й нікого не *обманювати*.

К. Д. Ушинський

Від сили – правдивість наша. Від слабості – облудність наша.

А. Фірдоусі

Хто не любить правди, той часто обманутий буває.

Д. І. Фонвізін

Правда так природно сприймається розумом, що коли її вперше дізнаєшся, то здається, що її лише згадали.

Б. Фонтенель

Блажен той муж, що на суді неправих / За правду голос сміло піднімає

Й без остраху у сонмищах лукавих / Заснулюю свідомість пробуджає.

І. Франко

Правда, тобто всезагальні закони природи і життя, для всіх людей у всьому світі єдина, і ділити її по народностях не можна.

І. Франко

Ти довідаєшся правду, і правда зведе тебе з розуму.

О. Хакслі

Володіючи правдою, зміниш долю.

Цзин-Цзи

Гарна тільки повна правда. Напівправда нічого не варта.

С. Цвейг

Періодично люди спіткаються об правду й падають, але більшість потім встають і поспішають далі, начебто нічого й не трапилося.

В. Черчілль

Важко сказати, хто дурніший, – чи той, хто говорить всю правду до кінця, чи той, від кого взагалі ніколи не почути правди.

Ф. Честерфілд

Сховати правду там, де це потрібно, – і розсудливо, і не осудливо, тоді як збрехати – у будь-якому випадку – і низько, і нерозумно.

Ф. Честерфілд

У пошуках правди люди роблять два кроки вперед і крок назад. Страждання, помилки і нудьга життя кидають їх назад, але жадання правди і вперта воля женуть вперед. І хто знає? Може, й допливуть до справжньої правди.

А. П. Чехов

Кажуть: врешті-решт, правда переможе; але це неправда.

А. П. Чехов

Правий той, хто щирий.

А. П. Чехов

Неделікатність – це правда, сказана не до ладу.

І. Шевелєв

І день іде, і ніч іде. / І голову вхопивши в руки, / Все думаєш, коли ж прийде / Апостол правди і науки!

Т. Г. Шевченко

...Моліться правді на землі, / Другим богам не возносіте / Свої молитви....

Т. Г. Шевченко

Моя ти доле молодая! / Не залишай мене. Вночі / І вдень, і в ранішнім тумані / Ти наді мною витай, учи, / Учи неложними устами / Віщать лиш правду в наші дні...

Т. Г. Шевченко

Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли, у нас нема / Зерна неправди за собою.

Т. Г. Шевченко

Не встане сонце. Мир в імлі! / Немає правди на землі! / Але збрехала злая воля / Тобі, душа: зоря встає / І за собою день веде... / І буде син, і буде мати / І буде правда на землі!..

Т. Г. Шевченко

Скорблящих радість! Ниспошли / Мені своє святеє слово, / Нетлінну правду гласом новим! / І слово розуму й любові / І просвіти, і оживи!

Т. Г. Шевченко

Правда не якась кокотка, що кидається на шию тим, хто не бажає її; вона, скоріше, така перебірлива красуня, що навіть той, хто приносить їй жертву, не може бути впевнений у її прихильності.

А. Шопенгауер

Кожна збурююча громадський спокій правда розпочинається з жарту.

Б. Шоу

На щастя, для правди є віддушина: те, про що заборонено говорити серйозно, можна сказати жартома.

Б. Шоу

Природа не знає порожнечі: там, де люди не знають правди, вони заповнюють пробіли домислом.

Б. Шоу

Мої жарти полягають у тому, що я говорю людям правду. Це найсмішніший жарт на світі.

Б. Шоу

Моральність є Правда. Не просто правда, а Правда. Бо це мужність, чесність, це значить – жити народною радістю і боєм, думати, як думає народ. Тому, що народ завжди знає правду.

В. М. Шукшин

Франсуа де Ларошфуко. Про відвертість

Хоча у щирості і відвертості багато спільного, все ж таки між ними немало і відмінностей.

Щирість – це щиросердя, що виявляє нас такими, які ми насправді, це любов до правди, огида до лицемірства, прагнення покаятися у своїх недоліках, щоб, чесно признавшись у них, тим самим частково їх виправити.

Відвертість не дає нам такої свободи; її межі вужчі, вона вимагає більшої стриманості й обережності, і ми не завжди здатні нею розпоряджатися. Тут вже йдеться не про нас самих, наші інтереси зазвичай тісно переплетені з інтересами інших людей; тому відвертість повинна бути незвичайно обачна, інакше, зрадивши нас, вона зрадить і наших друзів, підвищивши ціну дарованого нами, принесе в жертву їхнє благо.

Відвертість завжди приємна тому, до кого вона звернена: це дань, яку ми платимо його чеснотам; надбання, яке вручаємо його чесності; застава, що дає йому права на нас; узи, що добровільно накладаються нами на себе.

Мене зовсім не треба розуміти так, ніби я прагну викоренити відвертість, таку необхідну в суспільстві, бо на ній ґрунтується вся людська приязнь, всяка дружба. Я тільки намагаюся поставити їй межі, щоб вона не порушувала правил порядності і вірності. Я хочу, щоб відвертість завжди була щира і разом з тим обачна, щоб вона не піддавалася ні легкодухості, ні самокорисливості. Мені добре відомо, як важко встановити точні межі, в яких нам дозволено приймати відвертість наших друзів і, в свою чергу, бути відвертими з ними.

Найчастіше люди пускаються у відвертість з пихатості, з нездатності мовчати, з бажання привернути довіру й обмінятися таємницями. Буває так, що людина має всі підстави довіритися нам, але у нас таких підстав немає; у цих випадках ми розплачуємося тим, що бережемо її таємницю і відбуваємося незначними визнаннями. У інших випадках ми знаємо, що людина нам непідкупно віддана, що вона нічого від нас не втаює і що ми можемо вилити їй душу і за сердечним вибором, і після тверезих роздумів. Такій людині ми повинні повірити все, що стосується тільки нас; повинні показувати нашу справжню суть – наші чесноти не перебільшеними, так само як і недоліки не зменшеними; повинні взяти собі за

тверде правило ніколи не робити їй напіввизнань, бо вони завжди ставлять у помилкове становище того, хто їх робить, аніскільки не задовольняючи того, хто вислуховує. Напіввизнання спотворюють те, що ми бажемо приховати, розпалюють цікавість у співбесідника, виправдовують його прагнення вивідати більше і розв'язують йому руки щодо того, про що вже дізнався. Розсудливіше і чесніше зовсім не говорити, ніж не договорювати.

Про чесність

Сила чесності настільки велика, що ми її цінуємо навіть у ворога.

Античний афоризм

Чесна людина боїться ганьби злочину, безчесна – покарання за злочин.

Античний афоризм

Єдина порада, яку можна дати чесним людям щодо того, як зберегти свою чесність: будьте горді!

К. Л. Берне

Для людини мало бути чесною, потрібно й видаватися такою ж.

О. Бестужев-Марлінський

Людина, від якої нікому немає пуття, мимоволі чесна.

Л. Вовенарг

Той, хто вимагає плати за свою чесність, найчастіше продає свою честь.

Л. Вовенарг

Хто нечесний там, де йдеться про насолоду, той і в справах лише прикидається чесним...

Л. Вовенарг

Обмежена чесна людина часто бачить наскрізь все крутість найвитонченіших ділків.

Й. Гете

Чесна й безчесна людина пізнаються не тільки по тому, що вони роблять, а й по тому, що вони бажують.

Демокрит

У чесних завжди буває більше ворогів, ніж у безчесних.

Ф. М. Достоевський

У будь-якій справі – як у ремеслі, так і в торгівлі – можна розбагатіти, прикидаючись чесною людиною.

Ж. Лабрюєр

Чесний і шахрай просто змішують поняття “моє” і “твоє”. Один вважає перше за друге, інший – друге за перше.

Г. К. Ліхтенберг

Жадати від чесноі людини, щоб вона діяла за велінням совісті, було б зайве, а вимагати, щоб вона діяла всупереч совісті, – значило б ображати її.

Т. Маколей

Чесність – це коли думаєш сказати одне, а говориш правду.

О. Перлюк

Той, хто не страждає недугою каяття совісті, нехай і не помишляє про чесність.

Ж. Ренар

Чесність – щирий аристократизм нашого часу.

Ж. Ренар

Чесність і точність – близнюки.

Є. Сіммонз

Чесність є найпростіше вираження принципу правди.

С. Смайлс

Чесність – краща політика, якщо при цьому заробляєш гроші.

М. Твен

Людині неможливо жити чесно і водночас бути шанованою всіма.

Г. Д. Торо

Афоризми І. Шевелєва:

➤ Одні чесні в дріб'язках, але нечесні у великому; інші, навпаки, чесні у великому, але нечесні в дріб'язках.

➤ Прямота буває різна: одна – імпонує, інша – епатує.

➤ Прямота – завжди чесність; чесність – не завжди прямота.

➤ Розмежувати поняття “хитрість” і “розум” допомагає поняття “чесність”.

➤ Чесність – здатність платити по рахунках совісті.

➤ Чесність – це категорія не тільки якісна, а й кількісна. У кожного своя стеля чесності.

Зробити помилку й усвідомити її – у цьому полягає мудрість. Усвідомити помилку й не сховати її – це і є чесність.

Цзи Юнь

Про брехню

Доля того, у кого два обличчя, – не мати пошани.

Абу-Мухамед Алі-Ібн-Хазм

Вино надає кожному, хто його п'є, чотири властивості. Спочатку людина стає схожою на павича – він пиндючиться, його рухи плавні й величні. Потім у ньому проявляється характер мавпи, він починає до всіх

загравати та жартувати. Потім він стає подібним до лева: самовпевненим, гордим, упевненим у своїй силі. На завершення він перетворюється на свиню і, як і вона, валяється у багні.

Абу-Ль-Фарадж

Неправда – це ненажерливий паразит на хворобливому тілі правди.

В. Альбрехт

Злословити маєш право ти, а не слухати злослів'я – я.

Аристипп

...Люди честолюбні більш заздрісні, ніж люди без честолюбства... І люди слабкодухі також заздрісні, бо їм усе уявляється великим.

Аристотель

Врешті-решт, що таке брехня? Замаскована правда.

Дж. Г. Байрон

Коли людина стала на шлях обману, вона неминуче змушена нагромаджувати одну брехню на іншу.

О. Бальзак

Брехати – означає визнавати вищість того, кому ви брешете.

С. Батлер

Кращий брехун той, хто здатен розтягнути мінімальну кількість брехні на максимально довгий час.

С. Батлер

Лестощі – це різновид дудки, якою приманюють пташок.

Ф. Бекон

Насправді світ організується не стільки на Істині, скільки на неправді, визнаній соціально корисною.

М. А. Бердяєв

Яка це велика істина, що, коли людина вся віддається брехні, її полишають розум і талант.

В. Г. Белінський

Дипломатія – патріотичне мистецтво брехати на благо своєї батьківщини.

А. Бірс

Того дня, коли дипломати почнуть говорити правду, вони обдурять усіх.

О. Бісмарк

Ніхто не стане брехати, якщо ніхто не буде слухати.

Д. Бітті

Стверджувати щось, не маючи можливості довести це законним шляхом, означає зводити наклепи.

П. Бомарше

Вівчар частісінько обманював женців, / Що вовк його ватагу їв; / Женці збігались рятувати – / Ні вовка, ні овець убитих не видати!.. / Раз і насправді вовк овечку обідрав. / Вівчар женцям кричав, кричав, / Щоб бігли рятувати – / Женці не йдуть!.. Кому вдалося раз збрехати, / Тому вже віри більш не ймуть

Л. Боровиковський

У грізній битві з неправдою шукаю я удачі.

Дж. Бруно

Не кажи йому, що він бреше, бо він почне говорити правду.

І. Віліньська

Брехня не доводиться родичем людині, яка якщо й бреше, то лише маючи на те вагомі причини.

Л. Вовенарг

Між спритністю й брехнею така ж різниця, як між відвертістю й брутальністю: людина брехлива чи груба за браком розуму. Брехня – це брутальність людей фальшивих, каламуть зі дна фальші.

Л. Вовенарг

Інша неправда може бути в десять разів шляхетніша правди.

М. Гауптман

Брехня – це правда легкої поведінки.

Д. Гвілава

...У лестоцах нас ображає не сама хвала, а її нещирість. І якщо розумна людина видається мені чутливою до похвали, то тому, що вона частіше помічає її нещирість; але якщо меткий облесник вперто її вихваляє, додаючи до своїх похвал кілька огуд, то й розумна людина рано чи пізно буде обманутою.

К. Гельвецій

Під прапором заздрості прямують ненависть, наклепи, зрада та інтриги.

К. Гельвецій

Брехня – найпоширеніший фольклорний жанр.

В. Георгієв

Вуха людей не довірливіші, ніж їхні очі.

Геродот

Ми вміємо виражати багато речей, які по суті ложні, так, начеб вони були правдиві, і вміємо, коли хочемо, втілювати правду в вигадку.

Гесіод

Розум і совість не можуть бути позбавлені своїх прав. Їм можна набрехати, але їх не можна обманути.

Й.-В. Гете

Чим грандіозніша брехня, тим легше їй готові вірити.

А. Гітлер

Лише той, хто натяг на себе броню брехні, нахабства й безсоромності, не здригнеться перед судом власної совісті.

М. Горький

Наклепи і брехня – узаконений метод політики міщан.

М. Горький

Брехня – це втілення зла.

В. Гюго

Того, хто прагне лестощів, канудить від правди, якщо йому ненароком доведеться її спробувати.

В. Гюго

Обман і сила – зброя злих.

Д. Аліг'єрі

Неправда буває настільки мерзенною, що ми більше соромимося слухати її, ніж її повторювати.

Ж. Деваль

Злослів'я – відвертість злих людей.

А. Декурсель

Людині, що не страшиється правди, нема чого боятися неправди.

Т. Джефферсон

Круглі цифри завжди брешуть.

С. Джонсон

Дехто улесливу брехню ковтає великими ковтками, а гірку істину по краплі.

Д. Дідро

Є брехня, на якій люди, наче на світлих крилах, підіймаються в небо; є істина, холодна, гірка, яка приковує людину до землі свинцевими ланцюгами.

Ч. Діккенс

Брехня, сприйнята як правда, має завжди небезпечний вигляд.

Ф. М. Достоевський

Брешуть тільки негідники.

Ф. М. Достоевський

Нема нічого в світі важчого від щирості і нічого легшого від лестощів. Якщо в щирості лиш сота часточка нотки фальшива, одразу ж настає дисонанс, а за ним – скандал. Якщо ж у лестощах все навіть до останньої нотки фальшиве, то й тоді вони прийнятні і слухаються не без задоволення; хоча б і з грубим задоволенням, але все ж таки із задоволенням. І якими б грубими не були лестощі, в них неодмінно, принаймні по-

ловина, видається правдою. І це для всіх рівнів розвитку і шарів суспільства. Навіть весталку можна звабити лестоцями. А вже про звичайних людей і казати нічого...

Ф. М. Достоевський

Обманювати людей тим небезпечно, що, зрештою, починаєш обманювати самого себе.

Дуже

Злослів'я і наклепи не мали б такої сили, якби глупство не торувало їм дороги.

О. Дюма-син

Облесник – те саме, що обманщик.

О. Дюма

Гіркої правди, як не підлещуйся, не приховують лестощі.

Есхіл

Якщо доводиться вибирати між неправдою і грубістю, обери грубість; але якщо доводиться вибирати між неправдою і жорстокістю, обери неправду.

М. Ебнер-Ешенбах

Набагато легше обманювати інших, ніж не обманювати себе самого.

М. Жуандо

Неправда – корінь усякої мерзенності.

Ібн-Хазм

– Брешеш.

– Ні, не брешу. Помиляюся.

І. Ільф

Не витримую, коли на мою брехню відповідають брехнею. Це нечесна конкуренція.

Я. Іпoxорська

Половина всієї брехні, яку доводиться слухати, це неправда.

Я. Іпoxорська

Ненавидь і облесників, і обманщиків, бо ті і інші, здобувши довір'я, ображають людей, що довірилися.

Ісократ

Навіть якщо вона (неправда) нікому не заподіє шкоди, її не можна вважати безневинною. Вона залишається серйозним порушенням обов'язку стосовно самого себе, причому порушенням непростим, тому що воно зачіпає в нашій особі людську гідність...

І. Кант

Світ бажає бути обманутим, то й нехай його обманюють.

К. Караффа

Дрібна брехня – для однієї людини, грандіозна брехня – для натовпу.

Є. Кацєєв

Брехунові потрібна гарна пам'ять.

Квінтіліан

Звільнення від брехні є проповідь істини; знання того, що видається за істину брехня, – вже істина. Омана завжди шкодить. Рано чи пізно вона заподіє шкоди тому, хто вважає її істиною.

Ф. Кемпійський

Людина ніколи так легко не обманюється, як тоді, коли вона думає, що обманює інших.

Я. Козельський

Чому ж отака неслава снується від хати до хати? Тому що в діячів начальників нема гласності і прозорості, відкритості, а є глуха замкнутість і німота. Немає доброзичливості, поваги до людей, немає тактовного підходу і задушевності. Культура спілкування вождів з народом застрягла на мінусовій позначці. От звідки суди-пересуди, домисли, згоди, а часто й обмова.

С. Колесник

Вся та неправда, якою з успіхом обмінюються чоловік і жінка в коханні, ніколи б не була прийнята на віру в стосунках між чоловіком і чоловіком або між жінкою і жінкою.

Ч. К. Колтон

Брехун завжди щедрий на клятви.

П. Корнель

Брехня у стосунках між людьми подібна до мастил для машини: вона зменшує тертя.

Е. Кроткий

Брехня – це кров сатани.

Я. Кротов

Демагогія – це така неправда, яку важче спростовувати, ніж вигадати і доводити, тому що для цього потрібно спочатку виховати тих, кого нею морочать.

О. Круглов

Віроломність – це брехня, в якій бере участь, так би мовити, все єство жінки...Якщо жінка не вірна і це відомо тому, кому вона зраджує, вона не вірна – і не більше; якщо ж він нічого не знає – вона віроломна. Жіноче віроломство корисне тим, що викикує чоловіків від ревнощів.

Ж. Лабрюйєр

Що таке лакуза? Це гнучкий і зневажливий розум, який раболіпно посміхається на кожен ваш погляд, вигукує на кожне ваше слово і плеще в долоні з приводу всіх ваших дій.

Ж. Лабрюйєр

Афоризми Ф. Ларошфуко:

- Брехня іноді так удатно прикидається істиною, що не піддатися обману означало б зрадити здоровому глуздові.
- Вишуканість розуму виявляється у вмінні тонко лестити.
- В коханні обман майже завжди заходить далі недовіри.
- Жоден облесник не підлещує так удатно, як себелюбство.
- Жоден хитрун не зрівняється в хитрощах із себелюбством.
- За відворотністю до брехні нерідко криється затаєне бажання надати ваги нашим твердженням і вселити побожну довіру до наших слів.
- Кожна людина, ким би вона не була, намагається напустити на себе такого вигляду і натягти таку машкару, щоб її вважали за того, ким вона хоче видаватися; тому можна сказати, що суспільство складається з одних лише личин.
- Коли нам вдається ошукати інших, вони рідко видаються нам такими дурнями, якими видаємося ми самі собі, коли іншим вдається надури-ти нас.
- Лестощі – це фальшива монета, яка в обігу тільки внаслідок нашого гонору.
- Любов одна, а підробок її – тисячі.
- Люди засуджують вади і звеличують чесноти тільки з самокорисливості.
- Люди невітійні, коли їх обманюють вороги або зраджують друзі, та вони часто зазнають насолоди, коли обманюють або зраджують самі себе.
- Люди не знали б задоволення в житті, якби ніколи собі не лестили.
- Люди не люблять хвалити і ніколи не хвалять некорисливо. Похвала – це майстерні, приховані, вишукані лестощі, приємні і тому, хто лестить, і тому, кому підлещують; один бере її як нагороду за свої чесноти, другий подає, щоб довести свою справедливість та проникливість.
- Люди не могли б жити в суспільстві, якби не водили один одного за носа.
- Людське горе буває лицемірним неоднаково. Інколи, оплакуючи втрату близької людини, насправді ми оплакуємо самих себе: ми оплакуємо втрачені насолоди, багатство, вплив, ми горюємо за добрим ставленням до нас. Таким чином ми проливаємо сльози над долею живих, а списуємо їх на мертвих. Цей вид лицемірства я вважаю невинним,

бо в таких випадках люди обманюють не тільки інших, а й себе. Одначе є лицемірство іншого виду, злостивіше, тому що воно свідомо вводить всіх в оману: я говорю про скорботу деяких людей, що мріють здобути славу великим, нев'янучим горем. Після того, як безжальний час притамує печаль, якої ці люди колись зазнали, вони продовжують вперто триматися сліз, жалоб і зітхань. Вони натягують на себе машкару смутку і намагаються всіма своїми вчинками довести, що їхня печаль закінчиться лише разом з життям. Це дрібне і втомлююче марнославство трапляється зазвичай у честолюбних жінок. Оскільки їхня стать закриває їм всі шляхи, що ведуть до слави, вони намагаються стати відомими, виставляючи напоказ своє невтішне горе. Є ще одне неглибоке джерело сліз, які легко ллються й легко висихають: люди плачуть, аби набути слави чутливих; плачуть, щоб викликати співчуття; плачуть, щоби бути оплаканими; і нарешті, плачуть тому, що не плакати соромно.

- Ми виграли б в очах людей, якби з'являлися перед ними такими, якими ми завжди були і є, а не прикидалися такими, якими ніколи не були й не будемо.
- Ми намагаємося поставити собі в заслугу ті недоліки, які не бажаємо виправляти.
- Ми розсипаємося похвалами лише задля того, щоб отримати потім від них вигоду.
- Ми найчастіше тому неправдиво тлумачимо сентенції, що доводять ложність людських чеснот, що наші власні чесноти завжди здаються нам істинними.
- Ми часто вишукуємо отруєну хвалу, яка побічно відкриває в тих, кого ми хвалимо, такі недоліки, на які ми не посміли б вказати прямо.
- Ми хвалимо інших звичайно лише для того, щоб почути хвалу собі.
- Можна перехитрити когось одного, та не можна перехитрити всіх на світі.
- Найпевніший спосіб бути обманутих – це вважати себе хитрішим за інших.
- Нам подобається нагороджувати себе недоліками, протилежними тим, які властиві нам насправді: слабохарактерні люди, наприклад, люблять хвалитися впертістю.
- Неправда іноді так спритно прикидається істиною, що не піддатися обману значило б зрадити здоровому глузду.
- Ніяке удавання не допоможе довго приховувати любов, якщо вона є, або зображувати, коли її немає.

- Перебільшуючи чужі чесноти, ми віддаємо належне не стільки їм, скільки нашим власним почуттям; ми шукаємо похвал собі, роблячи вигляд, що хвалимо інших.
- Прикинувшись, начебто ми потрапили у розставлену нам пастку, ми виявляємо воістину витончену хитрість, тому що обманути людину найлегше тоді, коли вона хоче обманути нас.
- Своєю недовірою ми виправдовуємо чужий обман.
- Скільки не зроблено відкриттів у країні себелюбства, там ще залишилося вдосталь недосліджених земель.
- Так само легко обманути себе і не помітити цього, як важко обманути іншого і не бути викритим.
- У більшості людей любов до справедливості – це просто страх наразитися на несправедливість.
- Якби ми не лестили самі собі, нас не псували б чужі лестощі.
- Якщо ми вирішимо ніколи не обманювати інших, вони безперестану будуть обманювати нас.
- Хоч які злі люди, вони все ж не наслідуються відкрито переслідувати добродієність. Тому, готуючись напасти на неї, вони прикидаються начебто вважають її лицемірною або ж приписують їй якісь злочини.

Неправди задля блага не буває. Неправда задля порятунку – просто неправда.

В. Леві

Афоризми С. Є. Леца:

- Брехня не відрізняється від правди нічим, за винятком – вона не є нею.
- Деякі люди позбавлені дару бачити правду. Зате якою щирістю дихає їхня брехня!
- Просто не хочеться вірити, що неправда існувала до друкарства.
- Те, що нас можна обманювати знову й знову, вселяє в мене оптимізм.
- Часом неправда так тісно змикається із правдою, що в шпарині, яка залишилася між ними, важко жити.
- Ще нікому не вдавалося побити брехню зброєю правди. Збороти брехню можна лише ще більшою брехнею.

Можна весь час дурити декого, можна деякий час дурити всіх, але не можна весь час дурити всіх.

А. Лінкольн

У брехні постійна супутниця – хитрість.

Д. Локк

Лукавий язиком любить, а серцем убивас.

М. Ломоносов

Не звертати уваги на плітки, що розходяться з тихим шумом наче вода, яка просочується, не звертати уваги на звинувачення, істину яких наклепники готові підтвердити, відрізавши від себе шмат тіла, – ось у чому слід бачити вищу міру проникливості!

Лун Юй

Неправда подібна сніжному кому: чим більше його котити, тим більший він стане.

М. Лютер

Хто сіє брехню, збере безчестя.

П. С. Марешаль

Лукава людина пише клятву на воді.

Менандр

Перебільшення – є брехня людей вихованих.

Ж. Местр

Перебільшення – це неправда чесноі людини.

Ж. Местр

Якщо чоловік ніколи не бреше жінці, значить, йому плювати на її почуття.

О. Міллер

Якщо я брешу, я ображаю себе більшою мірою, ніж того, про кого я збрехав.

М. Монтень

Я не знаю, якої вигоди чекають для себе ті, хто без кінця бреше й прикидається; єдине, що їх очікує, так це те, що, якщо навіть їм трапиться сказати правду, їм однаково ніхто не повірить.

М. Монтень

Брехня частіше виходить від байдужості, ніж від удаваності (облуди).

А. Моруа

Чоловіки брешуть ненатурально. Жінки, які самі роблять це з різкою майстерністю, миттєво виявляють у тих, кого вони люблять, найменший відтінок неправди. У тоні, яким говорить винуватий чоловік, є навмисна невимушеність, і нотки надмірної природності зрадницьки видають брак природності.

А. Моруа

Брехня не має ніг, щоб утриматися, але в неї є крила, і вона може літати довго й далеко.

Невідомий автор

Дипломатія – це вміння творити найпідліші справи і говорити найпідліші речі наймилішим чином і в наймиліших виразах.

Невідомий автор

У брехні ноги короткі, зате невтомні.

Невідомий автор

На лестоці дурнів ловлять.

М. А. Нексе

Війна є запереченням істини і гуманності. Справа не тільки у вбивстві людей, бо людина так чи інакше має померти, а у свідомому і впертому поширенні ненависті і брехні, які потроху-потроху прищеплюються людям.

Д. Неру

Брехати можна тільки коханій жінці та поліцейському, всім іншим потрібно говорити тільки правду.

Д. Ніколсон

Бреше не тільки той, хто говорить всупереч своєму знанню, але ще більше той, хто говорить всупереч своєму незнанню.

Ф. Ніцше

Все таємне глибин ваших повинно стати явним; але коли, побиті й зламані, будете ви лежати на сонці, відділитесь неправда ваша від правди.

Ф. Ніцше

Чиста совість сміється над брехливими наклепами.

Овідій

Коли велять брехати, то хоча б промовч.

Б. Олійник

Напівправду вдвічі складніше викривати, ніж чисту неправду.

О'Меллі

Нехай людині немає ніякої вигоди брехати – це ще не означає, що вона говорить правду: брешуть просто заради неправди.

Б. Паскаль

...Погано бути сповненим недоліків; та ще гірше бути ними сповненим і не бажати усвідомлювати їх у собі, бо це означає додавати до них ще й ваду самообману.

Б. Паскаль

Краще явний ворог, ніж підлий облесник і лицемір; такий спотворює людство.

Петро I

Лестоці схожі на зброю, намальовану на картині: вона робить приємність, а користі ніякої.

Піфагор

У хвальків, як і в позолоченій зброї, внутрішнє не відповідає зовнішньому.

Піфагор

Брехня, без сумніву, глибоко принижує людську гідність й отрує собою всі відносини між людьми; але щоб знищити цю неправду, треба, мабуть, усунути ті умови, які її породжують.

Д. І. Писарев

...Вимагати правди, залишаючи недоторканими всі ті умови, які породжують брехню, – значить вимагати, щоб на небрукованій вулиці не було бруду, коли йде дощ.

Д. І. Писарев

Бути обдуреним самим собою гірше за все, бо в такому разі ошуканець постійно присутній при обдуреному.

Платон

...Наклепів і злослів'я слід остерігатися, як отруйного черв'яка на троянді, – вони приховані за тонкими і лощеними зворотами.

Плутарх

...Як спритні і вправні лестуни до численних і багатослівних похвал додають незначні огуди, начеб здобрюючи свої лестоці прямою, так і підступність, щоб здобути у слухачів віру до клепау, додає до нього і похвалу.

Плутарх

Брехня – доля рабів, вільні люди повинні говорити правду.

О. Поуп

Той, хто бреше, не розуміє труднощів свого завдання, тому що йому доведеться ще неодноразово збрехати, аби підтримати першу неправду.

А. Поуп

Утримайтеся від першої брехні, і вам не доведеться боятися, що вас впіймають на наступних.

Д. Прентис

Один раз збрехавши, хто потім тобі повірить?

К. Прутков

Одна брехня породжує іншу.

Т. Публій

Брехня подібна маслу, ковзає по поверхні істини.

Г. Сенкевич

- Бреше лише той, хто боїться.
Г. Сенкевич
- Біда примушує до брехні навіть чесних.
Публій Сір
- В надмірних суперечках втрачається істина.
Публій Сір
- Кого поважають, тому ніколи не лестять, бо повага шанує, а лестощі насміхаються.
Публій Сір
- Від крадіяства менш скрушно, ніж від брехні.
Ж. Ренар
- Ненависть до брехні вбила в мені уяву.
Ж. Ренар
- Лицемір – завжди раб.
Р. Роллан
- Принципова відмінність між усною й письмовою неправдою полягає в тому, що остання більш винахідлива.
С. О. Романов
- Неправда може бути менш брехливою, ніж майстерно добрана правда.
Ж. Ростан
- Лестощі несумісні з вірністю.
Е. Роттердамський
- Брешуть перш за все тим, кого люблять.
Н. Ротшильд
- Правда в мистецтві – те саме, що правда в житті: її не завжди можна висловлювати; необхідна неправда неминуча в житті так само, як і в мистецтві.
А. Рубінштейн
- Брехати самому собі для своєї вигоди – підроблювання, брехати для іншого – фальшування, брехати для того, щоб зашкодити, – наклеп.
Ж.-Ж. Руссо
- Брехня несе душі і тілу нескінченні муки.
Ш. Руставелі
- Неправда – це вчорашня правда.
А. Рюноске
- Підлабузникови – це особлива порода така виявилася, у якій на прапорі написано: бреші і будь звільнений від міри.
М. Є. Салтиков-Щедрін

Здавалося б, брехня – справа проста й доступна кожному, а тим часом мені не доводилося бачити брехуна, який вдало збрехав би тричі підряд.

Дж. Свіфт

Лестоші, кажуть, то пожива дурних. Тим часом скільки розумних людей готові, час від часу, спробувати хоч ковток цього харчу!

Дж. Свіфт

Неправда, наче масло, ковзає по поверхні істини.

Г. Сенкевич

Вимисел тим кращий, чим він правдоподібніший, і тим приємніший, чим він ближчий до імовірного й можливого.

М. Сервантес

Язик пліткаря – все одно що орлине пір'я: покладіть його поруч з пір'ям інших птахів – і вони одразу ж починають їх щипати і крушити.

М. Сервантес

Є три категорії брехунів: одні брешуть, щоб мати з цього моральну чи матеріальну вигоду, другі брешуть, аби брехати, а треті служать брехні, як мистецтву. Вони, власне, вигадують або домислюють логічні кінцівки до правди. Ці брехуни, з моєї брехунівської купини, видаються мені благородними. Вони – художники. Вони – резерв літератури. Без них нудно було б жити, без них і правда стала б куцою та побутовою, нудотною і дріб'язковою. Благородна брехня звеличує правду.

В. Симоненко

Якщо йому правда – ріднесенька мати, / то нащо ж йому п'яти лизати?/
А якщо йому люба лизня, / То тоді його ненька – брехня?

В. Симоненко

Лихо примушує до неправди навіть чесних.

Публій Сір

Афоризми Г. Сковороди:

- А ще ж любиш неправду, ненавидиш твою душу.
- Наклеп есть бажання творити солодке гірким і навпаки; він є також крадіжка; крадіжка краде речі, а наклеп думки.
- Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею.
- О, лицеміри! Не по лицю судіте, але по серцю... Всяк є тим, чиє серце в нім.
- Уникай людей, які бачать твої пороки й недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють.
- Чи що є пісніше й скнаріше, паче неправди?

Брехня, до якої наполовину домішується правда, є найгірша неправда.

С. Смайлс

Неправда знаходить собі обвинувача в самому брехуні: говорячи неправду, він запевняє, однак, що говорить правду.

С. Смайлс

Вигадка ніколи не досягне дивовижностей, які інколи подає нам життя.

В. Соллогуб

Краще бути простим та чесним, ніж розумним та брехливим.

Софокл

Ніхто, звичайно, не ловиться на лестощі так, як люди, охоплені зарозумілістю.

Б. Спіноза

Брехня – це гріх перед Господом, але дуже корисна річ перед лицем обставин.

Е. Стівенсон

Найгрубіша неправда часто виражається мовчанням.

Е. Стівенсон

Звідки лицемірові знати, що таке правда?

Р. Тагор

Є жахливіша зброя, ніж наклеп: це – істина.

Ш. Талейран

З плином часу неправда сама собою розсіється.

Тацит

Я не схожий на Вашингтона: мої принципи вищі й величніші. Вашингтон просто не міг брехати. Я можу, але утримуюсь.

М. Твен

Злослів'я – пристрасть відгукуватися щодо всіх лише з гіршого боку...

Сидить він у товаристві. Тільки хто піде – він заведе про того мову, і варто йому лише взятися – перелає і всіх своїх родичів. Дістанеться й покійникам, а надто друзям та знайомим.

Теофраст

Пліткар – це людина ось яка. Зустрінеється рознощик новин з приятелем... і з сяючим обличчям запитає: “Ти нічого не чув? Значить, я можу пригостити тебе новинами”. Нарешті завершить: “Втім, нехай це залишиться між нами”. Хоча сам вже встиг обігти місто і розписати про все всім і кожному.

Теофраст

Одна неправда народить іншу.

П. Теренцій

Не потрібно безсоромно брехати; але іноді необхідна ухильність.

М. Тетчер

Афоризми Л. М. Толстого:

- Бійся брехні й марнославства, яке її й породжує.
- Найзвичайнісінька й поширена причина неправди – це бажання обдурити не людей, а самих себе.
- Не слухайте ніколи тих, хто говорить погано про інших і гарно про вас.
- Неправда перед іншими тільки заплутує справу й віддаляє рішення; але неправда перед самим собою, що виставляється за правду, губить все життя людини.
- Розвінчана брехня – настільки ж важливе надбання для добра людства, як і ясно виражена істина.

Чим більші розум і освіта людини, тим шкідливіша брехня її для неї і для інших.

О. Толстой

Людині неможливо жити чесно й водночас у статку й повазі.

Г. Д. Торо

Кажуть: у наклепу довга мова, але короткі ноги. І все-таки, як іноді далеко доходить він цими короткими ногами і як боляче жалить серце чесною людиною своєю довгою мовою-жалом. Ще гірше, коли людина не має можливості спростувати наклеп. Тоді вона залишає рану, що саднить, надовго, іноді на все життя.

Г. М. Троспольський

Чи помітили ви, що людина, надзвичайно розосереджена в колі підлеглих, ніколи не буває розосередженою з особами вищими?

І. С. Тургенєв

Будьте ж, люди, поетами свого життя! Вірте, що неправда поезії правдивіша правди життя.

О. Уайльд

Людину, яка нашіптує наклеп на інших, жени з дому свого.

Фалес

Хто любить лестощі і хитрих лестунів, той потім буде про це жалкувати.

Федр

Лестоці завжди нам подобаються, коли вони стосуються якостей, яких нам бракує. Скажіть дурневі, що він розумний, і мошенникові, що він найчесніша людина у світі, і вони затиснуть вас у свої обійми.

Г. Філдінг

Облесники беруть з підлеглих ту дань, яку самі платять тим, хто стоїть вище за них.

Г. Філдінг

У кому кривда і злоба, той бідний розумом.

А. К. Фірдоусі

Хто істині друг, той лицемірству ворог.

А. К. Фірдоусі

Життя людське – неправда. За кожною посмішкою таїться позіхання, за кожним захопленням – прокляття, за кожним задоволенням – відраза, а від солодкого поцілунку залишається на губах млосна спрага нових насолод.

Г. Флобер

Слава Богові, що на брехню мита немає! Адже яке б усім нам було руйнування!

Д. І. Фоввізін

Ложні ідеї схожі на неправильне каміння, яке не може бути придатним для спорудження будинку.

Б. Фонтенель

Який сенс брехати, якщо того ж результату можна досягти, ретельно дозуючи правду?

В. Форстер

Хто так часто одурював тебе, як ти сам?

Б. Франклін

І ти лукавила зо мною, / Ах, ангельські слова твої / Були лиш обличчям брехні: / І ти лукавила зо мною ...

І. Я. Франко

Тільки жінки й лікарі знають, як буває необхідна й корисна людям неправда.

А. Франс

Де починається неправда? Там, де ми робимо вигляд, начебто в нас немає секретів. Бути чесним – значить бути самотнім.

М. Фріш

Деяка брехня цілком виткана з правди.

О. Фюрстенберг

У гріха багато знарядь, але брехня – це держак, що підходить до кожного з них.

О. У. Холмз

У брехні короткі ноги, зате довгі руки.

М. Хофман

Ми брешемо гучніше, коли брешемо собі.

С. Хоффер

Афоризми М. Т. Цицерона:

- Хто знає, що перший закон історії – боятися будь-якої брехні, а за тим не боятися якої б там не було правди.
- Вороги завжди говорять правду, друзі – ніколи.
- Всі мистецтва полягають у дослідженні істини.
- Красномовство – це ще не все: істина буває настільки ясна, що ніхто не може затьмарити її.
- Хто настільки глухий, що навіть від друга не хоче почути правди, той безнадійний.
- В кого вуха закриті для правди так, що він не може чути правду від друга, на порятунок того треба відкласти надію.
- Брехунові ми не віримо, навіть якщо він каже правду.
- Найбільше доступний облесникам той, хто сам себе улещує і найбільше собою захоплюється.

Є розуми настільки брехливі, що навіть істина, висловлена ними, стає брехнею.

П. Я. Чаадаєв

По світу ходить страшенна кількість брехливих домислів, а найстрашніше, що половина з них – чиста правда.

В. Черчілль

Якщо істина багатогранна, то брехня багатоголоса.

В. Черчілль

Брехня образлива для слухача і поганить в його очах того, хто говорить.

А. П. Чехов

Брехня – той же алкоголізм. Брехуни брешуть і вмираючи.

А. П. Чехов

Хто бреше, той брудний.

А. П. Чехов

Чесні не брешуть, поки не потрібно.

А. П. Чехов

Нам доводиться вас обманювати, щоб зберегти ваше довір'я.

М. Шарган

Чи не дурю себе я знову / Своїм химерним добрим словом? / Дурю!
Бо краще одурить / Себе-таки, себе самого, / Ніж з ворогом по правді
жити / І все нарідать на Бога!

Т. Г. Шевченко

Брехливе лице приховує все, що надумало підступне серце.

В. Шекспір

Лестоці – міх, що роздмухує вади.

В. Шекспір

Принада неправди піймала коропа правди.

В. Шекспір

Облудність полягає і в замовчуванні або в перебільшенні, і в утаюванні або перекручуванні істини, в удаваній згоді з чужою думкою, в обіцянці або натяках на обіцянки, які ми не маємо наміру виконати, у нерішучості сказати правду, коли сказати її вимагає обов'язок.

М. В. Шелгунов

...Передавачі пліток ніяк не кращі, ніж їхні вигадники.

Р. Шерідан

Якщо підозрюєш кого-небудь у неправді, прикинься, що віриш йому; тоді він бреше грубіше й попадається. Якщо ж у його словах прослизнула істина, що він хотів би сховати, прикинься, що не віриш; він висловить й іншу частину істини.

А. Шопенгауер

Остерігайтеся помилкового знання: воно небезпечніше неучтва.

Б. Шоу

Брехун

Брехун повинен мати гарну пам'ять.

Квінтіліан

До чого легковірні брехуни! Вони вірять, що їм вірять.

Ж. Кнорр

Брехуни – найслабкіші вороги істини.

Г. К. Ліхтенберг

Брехун – той, хто прикидається дуже гарним; а не той, хто прикидається дуже поганим.

М. Менкен

Можна, звичайно, сказати неправду, прийнявши її за істину, але з поняттям “брехун” пов'язана думка про навмисну неправду.

Б. Паскаль

Брехун бреше й тоді, коли не має для цього приводу, через саму лише звичку.

Сенека (молодший)

Він не був брехуном, але він любив вселяти фальшиві уявлення. Він не розмінювався на дріб'язки. Якщо, наприклад, він забруднив би штани різними фарбами, він не став би брехати вам з цього приводу, але все-таки створив би враження, що забруднився, скочуючись з веселки.

М. Твен

Ідея судового процесу полягає в тому, що, якщо змусити двох брехунів викрити один одного, правда впливе назовні.

Б. Шоу

Жінка

Жінки п'ють улесливу неправду одним ковтком, а гірку правду – краплями.

Д. Дідро

Жінки взагалі не можуть бути зовсім правдивими. Вони всім без винятку брешуть: суддям, своїм коханцям, своїм покоївкам і самим собі.

Е. Золя

Принаймні в одному питанні чоловіки й жінки дійшли згоди: і ті, і ті не довіряють жінкам.

М. Менкен

Жінок привчають брехати; ніхто ніколи не говорить їм правди, а якщо іноді й доводиться їм почути її, то вони вражені нею, як чимось незвичайним.

М. Флобер

Властивість жінок – плакати, ткати й обманювати.

Я. Шпренгер

Ілюзія

Абсолют – найфатальніша ілюзія.

Б. Аткінсон

Ілюзія так само потрібна для нашого щастя, як і дійсність.

П. Бові

Фантазія, позбавлена розуму, створює чудовисько, поєднана з ним (розумом. – *Авт.*), вона – мати мистецтва і джерело його чудес.

Ф. Гойя

Мрії – не втеча від дійсності, а засіб наблизитися до неї.

С. Моем

Історія

Історик – крупнокаліберний пліткар.

А. Бірс

Історія – опис, найчастіше брехливий, дій, найчастіше малосуттєвих, здійснених правителями, найчастіше шахраями і солдатами, найчастіше дурнями.

А. Бірс

Історія – зібрання фактів, яких не повинно було бути.

С. Є. Лец

Історія – це низка вигаданих подій з приводу тих, що справді відбулися.

Ш. Монтеск'є

Історія – це часом те, чого ніколи не відбувалося, описане тим, хто ніколи там не був.

Е. Х. Понсела

Легенда – жива оповідка, майже завжди більше істинна, ніж та, що ми називасмо історією.

О. Тьєррі

Історія – лише прийнята всіма байка.

В. Фонтенель

Клятва

Клятва – це вірогідність у моїй совісті, її істина в мені.

Гегель

Клятва є порукою, даремною з людьми чесними й оманливою з іншими.

П. Декурсель

Клятви навіть люблячих не дорожчі клятви трактирників. І ті, і ті скріплюють фальшиві рахунки.

В. Шекспір

Лестоці

Лестоці – різновид дудки, якою приманюють птахів, імітуючи їхній голос.

Ф. Бекон

Лестоці – це стиль рабів.

Ф. Бекон

Лестоці – це агресія на колінах.

Г. Бранстнер

Афоризми Л. Вовенарга:

- Брехун – людина, що не вміє обманювати; підлесник – той, хто обманює звичайно лише дурнів.
- Люди не мають сил протистояти лестошам і, навіть розуміючи, що їм лестять, однаково попадаються на цю вудку.
- Нам приємні інколи навіть такі похвали, яким ми самі не віримо.
- Нехай нас і корять за марнославство, однаково нам інколи просто необхідно почути, які великі наші чесноти.
- Обійти високопоставлену людину за допомогою лестошів неважко, але ще легше звабити себе сподіваннями на них: надія обманює частіше, ніж хитрість.

Лестоші – живильне середовище для злочинів.

Д. Гей

Догідництво небезпечніше ненависті.

Б. Грасіан

Презирство – найвитонченіша форма лестошів.

Б. Грасіан

Той, хто піддається лестошам, беззахисний.

А. Граф

Лестоші – це фальшива монета, що лише збіднює того, кому вона дістається.

Л. Дабрантес

Лестоші – це підкоп пороку під чесноту, щоб вона впала.

М. Д'Арконвіл

Лестоші із прекрасних вуст – це вудка, на яку попадається серце навіть наймудрішого.

Ф. фон Клінгер

Лестоші – це позолочений абордажний гак, використовуваний піратами людських відносин.

В. Кротов

Підлесник лестить тільки тому, що він однаково невисокої думки і про себе, і про інших.

Ж. де Лабрюйєр

Підлесник – це ревнивий і заздрий розум, якому, очевидно, робить приємність ваше піднесення, але якого насправді терзає ваш добробут.

Ж. де Лабрюйєр

Афоризми Ф. Ларошфуко:

- Вишуканість розуму позначається в умінні тонко лестити.

- Люди не знали б задоволення в житті, якби ніколи собі не лестили.
- Не так благотворна істина, як шкідлива її видимість.
- Якби ми не лестили собі самі, нас не зачаровували б і чужі лестощі.

Всякий підлесник живе за рахунок того, хто прихильно слухає його.

Ж. Лафонтен

Крутість й лестощі – кровні родичі.

А. Лінкольн

Є особливе мистецтво суперечити співрозмовникові так, що це обертається найспритнішими лестощами.

А. Моруа

Той, хто вмів лестити, вмів й обмовляти.

Б. Наполеон

Лестощі – це висловлення іншій людині того, що думаєш про себе.

Невідомий автор

Підлесник – найнебезпечніша з ручних тварин.

Невідомий автор

Лестити – значить себе оголосити дурнем перед тим, кому лестити, або його перед собою.

Невідомий автор

Уникайте підлесників – це переодягнені злодії.

В. Пенн

Чи помітили ви, що, якщо жінці кажуть, що вона гарненька, вона завжди вірить, що це правда.

Ж. Ренар

Лестощі – яро, що низько схиляє палкі й легковажні голови жінок.

Ж. Санд

Лестощі – пожива дурних.

Д. Свіфт

Підлесники – гірші із друзів.

Тацит

Той, хто нагороджує за лестощі, шукає їх.

Т. Фуллер

Підлесники схожі на друзів, як вовки на собак.

Д. Чепмен

Лестять тим, кого бояться.

А. П. Чехов

Людям лестить уже те, що їх вважають гідними лестощів.

Б. Шоу

Лицемірство

Нахабне лицемірство вселяє повагу тим людям, що звикли прислужувати.

О. Бальзак

Погана людина стає ще гіршою, коли намагається здаватися святою.

Ф. Бекон

Ввічливість – найприйнятніша форма лицемірства.

А. Бірс

Лицемірство – це прагнення представити для інших зло як добро.

Гегель

Коли лисиця починає читати проповіді, бережи гусаків.

Дж. Герберт

Бійся дешевих похвал, прикритих лисою шкурою.

Горацій

Скромність часом буває лицемірною, але простодушність – ніколи.

Ж. Д'Аламбер

Багато з тих, хто здійснюють ганебні вчинки, промовляють прекрасні слова.

Демокрит

Лицемірять не заради задоволення.

С. Джонсон

На світі діялося б дуже мало зла, якби не можна було творити зло під маркою добра.

М. Ебнер-Ешенбах

Кожна людина щира наодинці із собою; лицемірство починається, коли в кімнату входить хтось ще.

Р. У. Емерсон

Як тільки людина починає одержувати від друзів компліменти з приводу того, що дуже молодо виглядає, вона може не сумніватися, що, на їхню думку, вона вже старіє.

В. Ірвінг

Лицемірство – дистанція між проголошуваним добром і непозбутнім злом.

О. Круглов

Лицемірство – це данина поваги, що порок платить чесноті.

Ф. Ларошфуко

Скільки лицемірства в людському звичаї радитися! Той, хто просить ради, робить вигляд, що ставиться до думки друга із шанобливою

увагою, хоча насправді йому потрібно лише, щоб хтось схвалив його вчинки й взяв на себе відповідальність за них. Той же, хто дає пораду, удає, начебто платить за зроблену довіру палким і безкорисливим бажанням прислужитися, тоді як насправді звичайно розраховує витягти таким шляхом яку-небудь вигоду або здобути пошану.

Ф. Ларошфуко

Які не злі люди, вони все-таки не насмілюються відкрито переслідувати чесноту. Тому, готуючись напасти на неї, вони удають начебто вважають її лицемірною або ж приписують їй які-небудь злочини.

Ф. Ларошфуко

Лицемір – людина, що вбила своїх батьків і просить про помилування на підставі того, що вона сирота.

А. Лінкольн

Личина спадає, а суть залишається.

Лукрецій

Лицемірство є комплімент чесноті: воно означає принципове визнання моральної норми.

Т. Манн

Ввічливість – це облесниця, котра нікому не відмовляє у своїй повазі.

О. Мірабо

Лицемірство... несумісне зі щастям.

А. Моруа

Лицемір – той, хто скаржиться, що на його відео передають занадто багато сексу й насильства.

Невідомий автор

Лицемірство – міряти вчинки не перед своєю совістю, а перед обличчям інших.

М. М. Пришвін

Стоячи, він говорить одне, а сидячи – інше.

Саллюстій

Лицемір – це такий тип політика, що може зрубати стовбур червоного дерева, потім стати на пеньок і виголосити промову на захист навколишнього середовища.

Е. Стівенсон

З усіх різновидів лицемірства найпристойніший – це удавана скромність.

С. Шамфор

У людини одна особа, але багато масок.

І. Шевелєв

Ввічливість – відверто визнана фальшива монета.

А. Шопенгауер

Лукавство

Лукавство – це невірність, що надягла маску й здатна на злочин.

Л. Вовенарг

Сповідь – перед Богом – покаєння; перед людьми – самовиправдання; і самозамилування – перед публікою.

О. Круглов

Ми тому обурюємося людьми, які з нами лукавлять, що вони вважають себе розумнішими за нас.

Ф. Ларошфуко

Наклеп

Зображувати лише негативні боки життя – зовсім не значить обмовляти, а значить тільки перебувати в однобічності; обмовляти ж – значить зводити на дійсність такі звинувачення, знаходити в ній такі плями, яких у ній зовсім немає.

В. Г. Белінський

...Наклеп – страшнюча річ... наклепники крадуть найдорожче наше надбання: прихильність до нас наших ближніх. Образа, будучи поганим вчинком, все ж краще наклепу, бо діє відкрито.

Гіппій

Злослів'я і наклепи не мали б такої сили, якби глупство не проклало їм дороги.

О. Дюма-син

Найкраща відповідь на наклеп – мовчазне презирство до неї.

Й. Енгель

Наклеп – це помста боягузів.

Ф. Ларошфуко

Наклепами багато вже родів винищено, міста із землею зрівняно, батько в безумстві постає на сина, брат на брата рідного, діти на батьків і любовники одне проти одного. Багато дружніх зв'язків розірвано, багато домів повалено в руїни – довірою до наклепу.

Лукіан

Люди найважче прощають нам те погане, що вони про нас сказали.

А. Моруа

Ми майже завжди самі поширюємо про себе злісний наклеп, коли прагнемо спростувати його перед тими, хто про те й гадки не мав.

А. Моруа

Потрібно постановити собі за правило ніколи не поширювати чужого лихослів'я, поки не перевіриш, наскільки воно справедливе. Щоправда, тоді доведеться назавжди замовкнути.

А. Моруа

Наклеп – порок, наділений незвичайними властивостями: прагнучи вмертвити його, ви тим самим підтримуєте йому життя; дайте йому спокій – і він умре сам.

Т. Пейн

...Як спритні й майстерні лестуни в численні та багатослівні хвальби інколи додають незначні осуди, начеб здобрюючи свої лестоці прямою та щирістю, так і підступність, аби викликати у слухачів довіру до її наклепів, додає до них і похвали.

Плутарх

...Ті, хто метає стріли своїх наклепів скритно, начеб із засідки, а потім відходять убік, заявляючи, що нібито вони не вірять тому, до чого самі ж прагнуть викликати довіру, і заперечують свою каверзність, винні не лише в підступності. А ще й у ницості.

Плутарх

Наклеп є лише своєрідною оцінкою великих розмірів творимого.

М. К. Реріх

Є зброя страшніша за наклеп. Це – істина.

Ш. М. Талейран

Зневаж наклепом – і він зачахне.

Тацит

Кожен наклеп стає ще значущішим від його заперечень.

Л. М. Толстой

Наклеп – помилкова дурна думка, від якої не можна виправдатися, є краща школа добра.

Л. М. Толстой

Підгунтям всякого наклепу є упевненість в аморальності.

О. Уайльд

Наклеп схожий на докучливу осу: якщо у вас немає впевненості, що ви відразу на місці вб'єте її, то й відганяти її не намагайтеся, бо вона знову нападе на вас із ще більшою люттю.

С. Шамфор

Обіцянки

Зазвичай одружуються на надіях, виходять заміж за обіцянки. А оскільки виконати свою обіцянку легше, ніж виправдати чужі надії, то

частіше доводиться зустрічати розчарованих чоловіків, ніж обманутих дружин.

В. О. Ключевський

Обіцяти і не виконати – гірше, ніж просто виявити скупість. Скупий заслуговує хули тільки за свою жадність, а порушник обіцянки – і за те, що не дав, і за те, що не дотримався слова, і за те, що збрехав.

Ібн-Абд Раббіхі

Обман

Приховувати обман – це теж обман.

Античний афоризм

Афоризми Л. Вовенарга:

➤ Відразу до ошуканців найчастіше викликана страхом залишитися в дурнях; саме тому люди не надто проникливі так ополчаються не тільки на хитромудрі виверти, а й на скритність і обережність людей далекоглядних.

➤ Всі люди народжуються правдивими, а вмирають ошуканцями.

➤ Людина немов народжена для того, щоб дурити інших і самому залишатися в дурнях.

➤ Мистецтво подобатися – це вміння обманювати.

➤ Найхитріших – і тих неважко обдурити в справах, що перевершують їхнє розуміння, але зачіпають серце.

➤ Не слід жити у вічному страху, що вас пошиють у дурні.

➤ Разом з можливістю творити добро ми знаходимо можливість дурити ближніх, які зі шкіри лізуть, намагаючись надурити нас.

➤ Розум уводить нас в обман частіше, ніж наше єство.

Ошуканець – це змія, що жалить у темряві.

Гельвецій

Почуття не обманюють, обманюють складені за ними судження.

Й. Гете

Віроломність – це свідомий обман чужого довір'я.

Р. Декарт

Легше всього обдурити самого себе.

Демосфен

Обдурити диявола не гріх.

Д. Дефо

Обман – це помилкова обіцянка.

І. Кант

Судять люди неосвічені, і часто їх потрібно обманювати, щоб вони не помилялися.

Квінтіліан

Чоловікові легко обдурити жінку вдаваними клятвами, якщо тільки він не таїть у душі справжньої любові до іншої.

Ж. Лабрюйєр

Афоризми Ф. Ларошфуко:

➤ Коли нам вдається надурити інших, вони рідко здаються нам такими дурнями, якими здаємося ми самим собі, коли іншим вдається надурити нас.

➤ Крайній спосіб виявитися обманутим – вважати себе хитрішим за інших.

➤ Люди безутішні, коли їх обманюють вороги або зраджують друзі, але вони нерідко зазнають насолоди, коли обманюють або зраджують самі себе.

➤ Так само легко обдурити себе й не помітити цього, як важко обдурити іншого й не бути викритим.

➤ Якщо ми вирішимо ніколи не обманювати інших, вони раз у раз будуть обманювати нас.

Обдурити ошуканця особливо приємно.

Ж. Лафонтен

Чого силою не доможешся, те обманом понесеш.

Німецьке прислів'я

Таємно дозрілий обман, прихований під милою брехнею...

Овідій

Завжди людина обманювала себе й обманювала інших, але лише в наш час вона досягла такої досконалості, що сама бажає бути обманутою.

В. Одоєвський

Іноді достатньо вилаяти людину, щоб не бути нею обманутим!

К. Прутков

Люби ближнього, але не давайся йому в обман!

К. Прутков

Не у всякій грі тузи виграють!

К. Прутков

Не можна обдурити цілий народ двічі тим самим способом.

Стендаль

Обдурити можна тільки правдою. Звичайно, якщо сама правда брехлива.

П. С. Таранов

Закохані завжди починають із того, що обманюють себе, а закінчують тим, що обманюють інших. Люди називають це романом.

О. Уайльд

Не можна довіряти жінці, що говорить відверто про свій справжній вік. Жінка, що зізнається в цьому, не посоромиться сказати все, що загодно.

О. Уайльд

Когось обдуриш на день, себе – на все життя.

Фінське прислів'я

Хоча б від одного ми застраховані: бути обманутими самими собою.

К. Чапек

Ми нікого так спритно не обманюємо, як самих себе.

А. Шопенгауер

Омана

...Не слід звинувачувати святих, начебто викритих у неправді, якщо, думаючи про що-небудь інакше, ніж це є насправді, вони стверджували щось не через дволикість, а через незнання. Отже, одна справа брехати, інша – помилитися в чомусь і відступати від істини у словах через оману, а не зі злого наміру.

П. Абеляр

Омана – це імла, що огортає розум, і пастка для безневинних душ.

Л. Вовенарг

Поки не відкритий секрет, як просвітити наш розум, ніякі кроки, що наближають до істини, не перешкоджають нам міркувати хибно, і чим далі ми виходимо за межі повсякденних понять, тим більше ризикуємо помилитися.

Л. Вовенарг

Розпач – найбільша з наших оман.

Л. Вовенарг

Те, що ми йменуємо блискучою думкою, звичайно являє собою лише спритну, але брехливу фразу; будучи присмачена малою часткою істини, вона утверджує нас в омані, якій ми самі дивуємося.

Л. Вовенарг

Варто відмовлятися від того, що розуміється помилковим і хибним, навіть якщо нам нема чим замінити його. Омана залишається оманною, незалежно від того, чи ставимо ми на її місце істину, чи ні.

Ф. Вольтер

Хіба є що-небудь більш поважне, ніж довговічна омана?

Ф. Вольтер

Забобони – великий ланцюг, що втримує людину в певному, обмеженому колі закостенілих понять; вухо до них звикло, око придивилося, і безглуздість, користуючись правами давнини, стає загальноприйнятною істиною.

О. І. Герцен

Істина й омана походять з одного джерела. Це так само вірно, як і дивно. От чому часто ми не маємо права знищувати омани, тому що разом з тим ми знищуємо істину.

Й. Гете

Коли людина помиляється, це може помітити кожен; коли ж вона бреше, помітить не всяк.

Й. Гете

Людина впродовж усієї історії дуже часто засновувала свою велич на омані, так що істина на перший погляд здавалася їй такою, що принижує її.

Ж. Гюйо

Містифікатор – це пан, який вважає вас за дурня, бо ви не вважаєте його обманщиком.

П. Декурсель

Є такі омани, які не можна спростувати. Треба повідомити розумові, що помиляється, такі знання, які його просвітять. Тоді омана зникне сама по собі.

І. Кант

Омана – помилка, що підмінила істину й користується її впливом.

О. Круглов

Часом ми можемо більшому навчитися від помилок людини, ніж від її чеснот.

Ф. Ларошфуко

Коли помиляються всі, це значить, що всі праві.

П. Лашоє

Лише обман ганьбить, омана – ніколи.

Г. К. Ліхтенберг

Омана – зло розуму.

К. Льюїс

Те, що свого часу є правдою, іншого разу буває помилкою.

Ш. Монтеск'є

Помилкові цінності й брехливі слова оман: для смертних це найстрашніші чудовиська – довго чекає в них дрімаюча доля.

Ф. Ніцше

Омана – не що інше, як відхилення думки, коли душа прагне істини, але проноситься повз розуміння.

Платон

Незнання ніколи не робить зла; згубна тільки омана. Помиляються ж люди не тому, що не знають, а тому, що уявляють себе знаючими.

Ж.-Ж. Руссо

Тисячі шляхів ведуть до омани, до істини – тільки один.

Ж.-Ж. Руссо

Кожна омана містить у собі зерно істини, і кожна істина може бути зерном омани.

Ф. Рюккерт

Людина не помиляється одна. Помиляючись, кожен поширює свою омани між навколишніми.

Сенека

Омани, що містять у собі деяку частку правди, найнебезпечніші.

А. Сміт

Краще бути щасливим від омани, ніж нещасним від істини.

Фрідріх Великий

Не нехуйте оманами! Навіть найнерозсудливіша омана здатна породити найвеличнішу істину, якщо її торкнеться геній.

С. Цвейг

Кожна людина може помилятися, але бути впертим у помилці може тільки дурень.

Цицерон

Віра у власну непогрішимість – найбільша й найчастіша омана.

І. Шевелєв

Деякі омани ми зберігаємо все життя й утримуємося досліджувати коли-небудь їхню підставу просто через якийсь неусвідомлюваний нами самими страх зробити відкриття, що ми так довго й так часто вірили в брехню і навіть утверджували її.

А. Шопенгауер

Підступництво

Підступництво – хитрість або зрадництво, що експлуатують у своїх жертвах кращі почуття й пориви.

А. Круглов

Підступництво лисиці настільки ж небезпечно, як і жорстокість воєвк, ми повинні остерігатися однаково й того й іншого.

Т. Пейн

Під солодкими висловлюваннями таяться думки підступні: так, від курильника тютюну нерідко пахне парфумами.

К. Прутков

Живи у злагоді зі своєю совістю, і нехай собі люди говорять усе, що їм захочеться.

Сервантес

Совість карає іноді навіть там, де закон цього не робить.

Публій Сір

Найбільш підступні погані люди з гарним характером.

І. Шевелєв

Підступництво мерзенне – джерело всяких зол.

В. Шекспір

Плітки й чутки

Поголос – це нещастя, швидшого за яке немає нічого на світі.

Вергілій

Чув один, іншому сказав – і плітка готова. Кожний до неї від себе додає частку неправди.

Овідій

Чутка – це припущення, пов'язане з актуальними подіями й призначене для того, щоб у нього повірили, що переходить із вуст у уста за відсутності конкретних даних, що дають змогу перевірити його точність.

Г. Олпорт

Уникайте підлесників – це переодягнені злодії.

В. Пенн

Живіть так, щоб вам не було соромно продати домашнього папугу головній пліткарці міста.

В. Роджерс

Люди жують плітки, як худоба опале листя.

Сомалійське прислів'я

Пересуди й дочки множаться без благословіння.

Сомалійське прислів'я

Куля, що котиться, перестає котитися, потрапивши в яму. Плітка, яка никає поміж людей, перестає поширюватися, натрапивши на розумну людину.

Сунь Цзи

Чутки – це комунікаційна пожива. На чутках тримається спілкування. Чутки цементують суспільство.

П. С. Таранов

Яка різниця між лихослів'ям і пліткою? Плітка може бути чарівною. Адже й історія не більше як плітка. Але лихослів'я – це плітка з канудним відтінком моралі.

О. Уайльд

Гнучкість мислення, спрямована на зло, – скоріше хитрість; гнучкість мислення, спрямована на добро, – скоріше розум.

І. Шевелєв

Розум дивиться прямо, хитрість визирає з-за рогу.

І. Шевелєв

У вустах пліткаря ймовірно трансформується у достовірне.

І. Шевелєв

У житті хитрий використовує обставини, а розумний створює їх.

І. Шевелєв

Хитрість – дипломатія, шита білими нитками.

І. Шевелєв

Якщо гідну людину чорнять, то в очах чесних людей чорна фарба стає білою.

І. Шевелєв

Зріж плітці голову – язик живе.

Р. Шерідан

...Передавачі пліток ніяк не кращі, ніж їхні вигадники.

Р. Шерідан

Чутки схожі на золотоносну породу – потрібно багато їх перебити, щоб витягти й виплавити золото істини.

Ши Юй

Політика

Чесність – краща політика.

Англійське прислів'я

Класові інтереси можуть породити брехню, але ніколи не можуть породити істини.

М. О. Бердяєв

Патріотизм – легkozаймисте сміття, готове спалахнути від смолоскипу честолюбця, що шукає можливість прославити своє ім'я.

А. Бірс

Політика – мистецтво пристосовуватися до обставин і витягати користь з усього, навіть з того, від чого канудить.

О. Бісмарк

Політика – це патологічна сфера людських взаємин, коли пристрасть є, а сексу немає.

В. Борисов

Політичні ігри бувають протилежні жмуркам: тільки деякі бачать ясно, у всіх інших – пов'язки на очах.

П. Буаст

Політика є мистецтво свободи, виховання самостійного суб'єкта права.

І. О. Ільїн

Політики – пастухи людської череди.

М. Козлов

Політика – мистецтво торгувати долями.

В. Кротів

Замовчування – мистецтво політика.

О. Круглов

Милосердя сильних світу цього – найчастіше лише хитра політика, ціль якої – завоювати любов народу.

Ф. Ларошфуко

В політиці вороги набагато корисніші друзів: вони не брешуть, менше обманюють і не присипляють.

Г. Маблі

Політика – ігорний притон, у якому глядачі ризикують програтися так само, як і гравці.

Г. Маблі

Політика – це суспільна моральність; моральність – це приватна політика.

Г. Маблі

Політика – це точка життя, найбільш віддалена від вічності й тому найбільш наближена до дурнів.

Невідомий автор

Щирість у політиці створює враження майстерного обману.

Ж. Ренар

Політична партія – це божевілля багатьох заради вигоди одиниць.

Д. Свіфт

Політикою повинні керувати розрахунки, розрахунками ж – моральність.

Ж. Сталь

Політичні партії, що докоряють одна одну за хабарництво та інше в період, коли вони при владі, схожі на вовка, що заглянув у хатину до пас-тухів, побачив, що вони їдять ягня, і сказав:

– Ну звичайно, коли ви це робите – все в порядку; а який би підняв-ся шум, якби це робив я!

М. Твен

Політичні діячі не керуються любов'ю або нелюбов'ю. Інтереси, а не почуття керують ними.

Ф. Честерфілд

Найзгубніша помилка, яка коли-небудь була зроблена у світі, – це відділення політики від моральності.

П. Б. Шеллі

Преса

Догматизм – це клацання вставними думками.

В. Кротов

Доказ – це вмілий слалом між віхами істин і помилок.

В. Кротов

Упевненість – відчуття, яке дозволяє вірити людині на слово, хоча відомо, що ця людина збреше й оком не моргне.

Г. Менкен

Майте ж сміливість повірити собі й нутру своєму! Хто не вірить собі, той завжди бреше.

Ф. Ніцше

Тільки в одному випадку нам не слід боятися образити друга – коли йдеться про те, щоб сказати йому правду і в такий спосіб довести йому вірність.

Цицерон

Реклама

Реклама – неособисті форми комунікації, здійснювані за посередництва платних засобів поширення, із чітко зазначеним джерелом фінансування.

Ф. Котлер

Реклама – це засіб змусити людей мати потребу в тому, про що вони раніше не чули.

М. Ларні

Про рекламу можна сказати, що це наука затемнювати розум людини доти, доки ти не одержиш від неї гроші.

С. Лікок

Реклама – це мистецтво порушення споживчої сверблячки.

В. Моул

Реклама – це гуркіт ціпком усередині помийного цебра.

Д. Оруелл

Реклама – узаконена неправда.

М. Уеллс

Самообман

Не роби того, що засуджує твоя совість, і не говори того, що не відповідає правді. Поводь себе так і ти виконаєш все завдання свого життя.

М. Аврелій

Сумнів – це школа істини.

Ф. Бекон

Інші люди, самі того не усвідомлюючи, бачать свою зовнішність такою, яка лестить панівному в них почуттю. Тому, напевно, фронт завжди думає, начебто він красень.

Л. Вовенарг

Релігія – та форма свідомості, за якої істина доступна всім людям, яким би не був рівень їхньої освіти.

Гегель

Справедливість – істина, що має силу протистояти неправді.

Д. Є. Єремич

Справедливість – це істина в дії.

Ж. Жубер

Фарба на обличчі видає нас, коли ми брешемо, але вона не завжди є доказом неправди. Ми часто червоніємо за безсоромність того, хто обвинувачує нас у чому-небудь.

І. Кант

У того, хто хоче бути в усьому справедливим, навіть неправда обертється на любов до людини.

Ф. Ніцше

Слово жінок легше опалого листя, яке вода й вітер несуть куди їм завгодно.

Овідій

Чиста совість не боїться ні неправди, ні чуток, ні пліток.

Овідій

Дивно, як це жерці-провісники, глянувши один на одного, можуть ще втримуватися від сміху.

Цицерон

Щірі слова не бувають приємними, приємні слова не бувають щирими.

Лао-Цзы

ДОДАТОК 3

**ПОБРЕХЕНЬКИ ПРО БРЕХУНІВ
(З ГУМОРУ НАРОДІВ СВІТУ)**

**Тимур і Мулла Насреддін
(ассирійська)**

Тимур був злою й жорстокою людиною. Коли він приходив з військом у яке-небудь місто, то жителів убивав, місто руйнував і будував собі палац із людських черепів. Коли він підійшов до міста Акшехира, де жив Мулла Насреддін, зібралися городяни й сказали Муллі:

– Придумай який-небудь спосіб урятувати нас усіх від цього нечестивця Тимура, а то ми спалимо тебе, твою рідню і твій будинок.

А Мулла відповів:

– Я ж не Господь Бог, щоб урятувати вас усіх від Тимура. Що я можу зробити?

Він велів дати йому шубу, надяг її на себе, пов'язав на голову великий тюрбан і пішов назустріч військам Тимура.

Коли підійшов передовий загін, солдати побачили людину з великою головою й довгою трубкою, що сиділа на камені біля дороги, а перед нею стояла ослиця. Чоловік знаками показував солдатам, що їм варто повернутися. Під'їхав сам Тимур і запитав, чому військо зупинилося. Йому відповіли:

– От сидить якась людина й не пускає нас. Тимур підійшов до Мулли, що сидів, і запитав його:

– Хто ти?

Мулла відповів:

– Я Господь Бог.

Тоді Тимур наказав одному зі своїх слуг, сліпому на одне око:

– Підійди до нього. Якщо він вилікує твоє око, то ми повіримо, що він Господь Бог. В іншому випадку він бреше.

Мулла розсміявся й сказав:

– Нас два брати. Мій старший брат – на піднебесі, а я, молодший брат, на землі. Всі дірки, що вище пупа, у його віданні, а в моєму – лише дірки нижче пупа.

Тимур розсміявся, зрозумів, що це Мулла, відпустив його й рушив зі своїм військом далі.

Небилиця (узбецька)

Довгого зимового вечора Тимурові зробилося нудно і він розпорядився:

– Хто розповість таку небилицю, що я не чув, той отримає тисячу дирхемів. Але попереджаю, якщо цю неправду я вже чув, нарікайте на себе – оповідача накажу побити ціпками.

Знайшлося багато бажаючих одержати тисячу дирхемів, але жоден не зміг придумати такої неправди, якої не чув би Тимур, і всім вельможам раби неабияк повибивали пил з халатів.

Тоді Тимур звернувся до Афанді, що сидів віддалік:

– Що ж ти мовчиш, мудрець?

– Я розумію, володарю, що при твоєму палаці нікого вже не здивувати найбезглуздішою небилицею, і тому в мене немає бажання брати участь у такому змаганні. Однаково одержиш від тебе десять ціпків на ніч. Але оскільки змагання брехунів закінчилося, дозволь тобі нагадати про один боржок.

– Я тобі нічого не винен, – сказав великий Тимур.

– Ні, ви забули, ваша величність. У скриньці мого покійного батька я знайшов ваш найвищий рескрипт про те, що ви подарували йому в потомственне володіння Самарканд, цей палац і себе на додачу.

– Це найнахабніша неправда з усіх небилиць, які торкалися моїх вух.

Афанді встав і вклонився:

– Ваша величність, дозвольте одержати від вас письмове розпорядження скарбникові двору видати мені, вашому рабові, тисячу дирхемів.

Навчання віслюка (азербайджанська)

Якось Тимурові подарували гарного осла. Щоб догодити володареві, підлесники взялися розхвалювати віслюка. Присутній при цьому Молла теж висловив думку:

– Правда, осла щосили розхвалили, але одне його достоїнство ніхто не помітив. У цьому прекрасному створінні я бачу величезний талант. Якби він потрапив до мене в руки, я навчив би його читати.

Тимур дуже зацікавився.

– Якщо ти зробиш це, – сказав він Моллі, – я дам тобі все, що ти захочеш.

– Вічне життя й здоров'я володареві! – вклонився Молла. – Хіба ти можеш сказати, що я не виконав хоча б одну справу, якщо обіцяв? Зроблю! Це тварина дуже розумна і обдарована, навчиться. Тільки за певних умов.

– Скажи, Молла, що це за умови? – запитав Тимур.

– Перша умова така: ти повинен дати мені двомісячний строк. Друга: ти повинен дати мені гроші на утримання осла ці два місяці, на підручники для нього, зошити й на всі інші шкільні приладдя... На все це ти повинен видати мені по золотому на день.

Тимур погодився й наказав видати Моллі стільки грошей, скільки він просив. Молла привів осла додому й почав учить.

Минуло два місяці. У призначений день народ зібрався на міській площі. Молла підвів осла й зупинився перед Тимуром. Перед ослом поставили стіл, і Молла поклав на нього книгу, що ніс під пахвою. Побачивши книгу, осел почав перегортати сторінки язиком. Через кожні тричотири сторінки він повертав голову до Молли й ревів.

Всі навколо дивувалися. Тимур був дуже задоволений і запитав Моллу:

– Молла, я дам тобі все, що захочеш, скажи мені тільки правду, як ти навчив осла читати?

– Вічне життя й здоров'я володареві! – відповів Молла. – Я зшив книгу зі шкіри джейрана й сипав між сторінками книги ячмінь. Через п'ятнадцять днів почалася друга частина навчання. Два дні я тримав осла голодним, а на третій день клав перед ним шкіряну книгу. Осел язиком перегортав сторінки і їв ячмінь. Потім я замінив шкіряну книгу звичайною. Цілий місяць пішов на це. Почалася третя частина навчання. Вона полягала в тому, що іноді я давав ослові книгу без ячменю. Осел шукав і, нічого не знаходячи, починав ревіти. Тоді я давав йому ячмінь. Так я навчив осла перегортати книгу й ревіти. Зараз він уже другий день голодний.

Мулла Насреддін та чорт (даргинська)

Всі були впевнені, що Муллу Насреддіна не можна обманути. Але чорт узявся його надурити.

– Куди тобі зі мною змагатися! — сказав Мулла Насреддін чортові.
– Тебе всякий обдурить. Хочеш, я поведу тебе до річки й приведу назад, не давши тобі напитися?

Чорт погодився, і вони попрямували до річки. Коли вони підійшли до берега, Мулла Насреддін обернувся й запитав:

– А де ж свідки?

– Які свідки?

– Як які? Ти будеш говорити, що напився води, а я буду стверджувати, що ні. Який же з цього толк?

– Ну, так підемо за свідками, — сказав чорт, і вони відправилися назад.

– Ми були біля річки? — запитав Мулла Насреддін біса, коли вони повернулися.

– Були, — відповідає чорт.

– Напився ти води?

– Ні...

– Так чого ж тобі ще потрібно!

І чорт визнав себе переможеним.

Лжесвідок (узбецька)

Один раз суддя наодинці сказав Насреддіну Афанді:

– Ви знаєте, з якою повагою я до вас ставлюся! От і тепер хочу вам запропонувати одну небезвигідну справу...

– Я весь увага, ваша милість!

– Я вам буду пропонувати виступати свідком у тій або іншій справі.

Гроші до вас потечуть рікою! Хіба валяється золото на вулиці?

– Але як же виступати свідком, якщо не знаєш суті справи?

– Складете клятву — і все!

– Але це називається лжесвідченням.

– А вам який клопіт?

– Ні, ваша милість. Кожний з нас смертний. Умру і я. Добре, Афанді вмер, — скажуть люди, — але ж багатьом заподіяв він зло, виступаючи лжесвідком у суді. Негарною був він людиною, туди йому й дорога! Ні. Нехай уже краще буде порожньо в шлунку, але душі спокійно!

Ходжа Насреддін і віслиук

Якось до Ходжі Насреддіна прийшов сусіда і попросив у нього віслиюка, щоб поїхати по дрова. Насреддін відповів, що віслиюка немає вдома, бо він позичив його одному знайомому. В цей час віслиук заревів і чоловік сказав Насреддінові:

– Віслиук дома, а ти мене дуриш, що його немає!

– Немає, кажу тобі, – відповів Ходжа Насреддін. – Ти віриш віслиюкові в хліву чи мені – твоєму доброму сусідові?

Своя правда

Правитель міста пожалівся Ходжі Насреддіну, що його підлегли весь час брешуть.

– Я так втомився від брехні, Молла! Брехун на брехунові. Але, нехай, я змушу говорити їх тільки правду, – розгарячився правитель. – Якщо вмовляння не допомагають, нехай говорять правду під страхом смерті. Хто збреше, той одразу ж позбавиться голови. Так, голови!

– Але ж у кожного своя правда, – зауважив Насреддін, бажаючи применшити гнів правителя. – Страти ні до чого певного не приведуть...

Але правитель був непохитний, і вранці на майдані міста вже стояв поміст, кат перевіряв гостроту меча, а в місто міг увійти лише той, хто правдиво відповів би на запитання начальника стражі біля міської брами.

Тільки-но зійшло сонце, першим до брами підійшов Насреддін.

– Кажі, куди йдеш? – сказав начальник стражі. – І не бреші, бо позбавишся голови.

– Я йду, щоб мені відрубали голову, – сказав Насреддін.

– Ти брешеш, я не вірю тобі!

– Якщо я збрехав, – спокійно сказав Молла, – то хай мене ведуть на плаху.

– Але ж тоді вийде, що ти сказав правду.

– Так, – посміхнувся Насреддін, – вашу правду.

Хитрий Петро і Ходжа Насреддін

Ходжа Насреддін, узявши торбину з брехнями, подався до Хитрого Петра: хто кого перебреше. Хитрий Петро саме ладнав плота. Згадавшись, у якій справі завітав до нього Ходжа Насреддін, Петро й мовив:

– Ходжа Насреддін, я забув торбу з брехнями; потримай пліт, щоб не впав, а я піду по торбину.

Залишивши Насреддіна, який підпірав плота, Хитрий Петро пішов і не повернувся.

ІЗ ПРИТЧ АБУ-ЛЬ-ФАРАДЖА

Правда на обличчі

- Чи зрозуміло тобі, що я пояснив? – запитав філософ свого учня.
- Все зрозуміло, – відповів той.
- Ти кажеш неправду, – сказав філософ. – Твої уста кажуть так, а вираз твого обличчя каже ні. Вірна ознака розуміння – це радість на лиці учня, а не відповідь так.

Хто ненавидить правду

- У мудреця запитали:
- Чи правда, що ненавидять тих, хто каже правду?
- Це справедливо стосовно наклепників, – відповів мудрець.

Кого легко викрити в брехні

- Один мудрець сказав:
- Двох людей легко викрити в брехні: хвалькуватого воїна, який каже, що героїчно бився на війні, але ж на його тілі немає жодної подряпинки, і лицемірного святошу, який каже, що веде аскетичний спосіб життя, а в самого тлушта шия і жирне тіло.

Про причину спірок

- Один мудрець сказав:
- Коли люди спорять, прагнучи істини, то спірка неминуче має припинитися, бо істина буває лиш одна, й обидва, зрештою, до неї придуть. Якщо ж кожен прагне не істини, а перемоги, то спірка ще дужче розгорається, бо жоден не вийде переможцем без того, щоб його противник виявився переможеним.

Вершини риторичного мистецтва

- Один мудрець сказав:
- Найвища ступінь риторичного мистецтва полягає в тому, щоб уміти видавати істину за брехню, а брехню за істину і змушувати людей робити те, що вони не хочуть робити, і не робити те, до чого прагнуть. При цьому треба так їх переконати, щоб вони діяли охоче, без ніякого примусу.

Чому він шкутильгає

Жартівника, який раптом став шкутильгати, запитали, що трапилося. Він відповів:

– Завтра я вирушаю в далеку дорогу по пустелі і, здається, там пошкоджу собі ногу.

Пулу-Пугі (вірменин)

Якось правитель Мелік-Шахназар домовився з Пулу-Пугі: якщо Пулу-Пугі буде потверджувати кожну брехню, сказану Меліком, той щоразу платитиме по п'ятаку.

Одного разу у Мелік-Шахназара зібралися князі і пани. Вони розповідали про свої геройські подвиги на війні та неймовірні пригоди на полюванні.

Мелік-Шахназар також розповів історію про те, як однією кулею він поранив оленя в заднє копито і вухо. Гості розсміялися з цієї явної брехні. Неможливо, казали вони, поранити оленя одночасно в задню ногу та вухо.

– Даремно ви смієтеся, – втрутився Пулу-Пугі, – це цілком можливо. Мелік-Шахназар вистрелив в оленя саме тоді, коли олень чухав задньою ногою за вухом.

Всі погодилися з Пулу-Пугі та й повірили хазяїнові.

Коли гості розійшлися, Пулу-Пугі звернувся до Мелік-Шахназара:

– Хай безкінечним буде твоє життя, але за один п'ятачок я не можу потверджувати таку несусвітню брехню: або плати більше, або менше брешти.

БУ АДАМ

(герой турецького гумору)

Бу Адам вгадує думки

Бу Адам почав обманювати всіх, запевняючи, що вміє вгадувати чужі думки. Його схопили й привели до кадія (судді).

– Кажуть, начебто ти вмієш вгадувати думки. А скажи-но, про що я зараз думаю?

– Ти думаєш, – відповів Бу Адам, – що перед тобою брехун.

Бу Адам і брехун

Один брехун сказав Бу Адамові:

– Яюсь трапилося так, що море замерзло. Того року ми вдосталь наїлися мороженої риби.

– А іншого року, – додав Бу Адам, – море випадково загорілося. Ось тоді ми їли дуже багато смаженої риби.

Ти коли-небудь казав правду?

Бу Адам багато брехав.

– Хоч раз у житті ти говорив правду? – запитали його.

– Якщо я скажу так, то це буде брехня, – відповів він.

Золоте яблуко брехуна

(вірменська)

Був собі цар. От одного разу послав він в усібіч гінців, які почали гукати людям:

– Гей, ви! Хто з вас краще всіх збреше, тому цар дасть золоте яблуко.

Почали приходити до царя звідусіль: царевичі, діти назирів, візирів, словом, дуже багато людей, та ніхто не міг догодити цареві.

Нарешті прийшов до царя бідняк з великим глеком.

– А тобі що потрібно? – запитує його цар.

– Здрастуй, царю! – відповів бідняк. – Я прийшов отримати свої гроші: адже ти мені заборгував глек золота.

– Брешеш ти, – обурився цар. – Нічого я тобі не винен.

– Брешу? Тоді давай мені золоте яблуко, якщо я брешу.

– Ні, ти не брешеш.

– А якщо не брешу, то поверни борг, цей глек золота.

Цар побачив, що брехун виграв, і, ні слова не сказавши, віддав біднякові золоте яблуко.

Брехун і невіглас

(грузинська)

Жили два брати. Один перебував при цареві, другий трудився вдома. Той, що був при цареві, служив придворним брехуном, і цар щедро

платив йому за вигадки. Той, що залишався вдома, був неосвіченим. Якось він сказав братові:

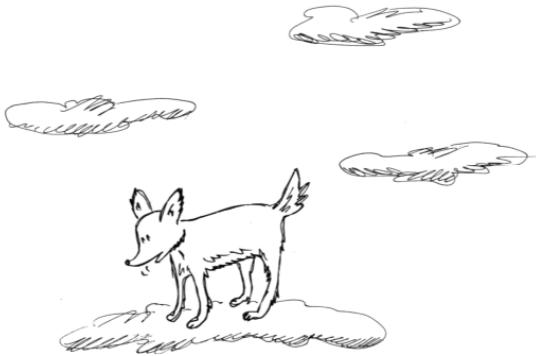
– Не хочу я більше утримуватися твоєю брехнею! Якщо цар нагороджує тебе за це, невже ж і я не можу придумати небилицю й розповісти цареві, щоб він і мені зробив милість?

Брехун сказав:

– Йому подобається те, що я розповідаю. І тобі я багато всього приношу. У тебе завдяки мені немає ніяких турбот, адже я нічим тобі не докоряю, сиди собі вдома.

Однак той його не послухався, пішов до царя й сказав:

– А я чув, як у небі гавкають собаки.

Клянусь: я чув, як в небі гавкали собаки!

Цар хотів стратити його: як посмів він мені так збрехати!

Прийшов брехун, його брат, і сказав цареві:

– Це мій брат – пастух, невіглас, але, можливо, сказане ним зовсім не є неправда: орел, мабуть, підхопив щеня та й полетів, і брат почув його вереск; по дурості своїй він не зрозумів, у чім тут річ, і доніс тобі, начебто чув у небі собачий гавкіт.

Сподобалося це цареві, він помилував дурня й подарував йому одяг.

Повернувшись додому, брехун сказав братові:

– Я врятував тебе від смерті, тепер сиди вдома, ти не вмєш як слід розмовляти з царем.

Але коли брат брехуна надягнув подарований одяг, йому схотілося збрехати ще краще. Він пішов до царя й сказав:

– Я метнув стрілу в оленя й відсік йому відразу вухо й ногу; він упав, сам собою засмажився в кислій підливі, і я з'їв його.

Цар знову наказав стратити дурня – дуже образила його така неправда.

Брехунові стало шкода брата, він з'явився до царя і сказав:

– Минулого разу я насмілюся доповісти вашій величності, що він грубий невіглас і не вмє говорити як слід. Він справді влучно метає стріли. Олень, виявляється, якраз чухав ногою вухо. А у стріли ж був сталевий наконечник. Неподалік того місця лежав кремій. Стріла вдарилася об кремій і висікла іскру. Від іскри зайнялася суха трава й обпалила оленя. Поряд ріс кущ смородини, весь обсипаний ягодами. Падаючи, олень роздав ягоди. Брат мій покуштував його м'яса, і йому здалося, що воно на кислій підливі.

Так він урятував брата й відпустив його.

Зажерливий поет і скупий багач (гаджицька)

Один поет присвятив багатієві оду, яка аж надто вже його прославляла.

– Ода твоя чудова, – сказав багач, – тільки жаль, що нема в мене готових грошей, а то б я тобі зараз і віддячив. Але якщо ти прийдеш завтра, то я дам тобі стільки пшениці, що тобі її вистачить на кілька років.

Зрадив поет і побіг додому. Прийшовши наступного дня, він почав вимагати обіцяну пшеницю.

– Яку пшеницю ти з мене вимагаєш? – спитав багач.

– А ту, що ти вчора мені обіцяв.

Багач відповів:

– Ти вчора порадував мене своєю одою, а я порадував тебе доброю обіцянкою. У відповідь на твої брехливі, але приємні слова ти почув мою брехливу, але приємну обіцянку. От ми й розквиталися!

Поранений язиком (грузинська)

Побраталися людина й ведмідь. Чоловік покликав ведмедя в гості й влаштував йому банкет.

Ведмідь, ідучи, попрощався з хазяїном. Чоловік поцілував ведмедя й наказав дружині теж поцілувати.

Однак, коли дружина відчула смердючий ведмежий дух, вона плюнула й сказала:

– Не терплю смердючих гостей!

Ведмідь пішов. Через якийсь час чоловік пішов його провідати й взяв із собою сокиру:

– Нарубаю дров та притягну додому, – сказав він.

Ведмідь вийшов його зустрічати, і вони ласкаво привітали один одного – кожний, як йому було властиво. Потім ведмідь став наполегливо просити чоловіка:

– Удар мене сокирою по голові, порань мене. Чоловік відмовлявся, ведмідь не відставав.

Тоді чоловік вдарив ведмедя сокирою й поранив йому голову. Ведмідь пішов у ліс, а чоловік повернувся додому.

Через місяць вони зустрілися. Рана на голові ведмедя встигла вже загоїтися і він сказав чоловікові:

– Братику, рана, яку ти зробив мені сокирою, загоїлася, але не загоїлося серце, поранене язиком твоєї дружини. Рана, заподіяна язиком, незціленна.

Художники (таджицька)

Два художники постійно змагалися у своїй майстерності. Перший так славно намалював виноградне гроно, що, коли він повісив свій малюнок на дерево, деякі пташки підлітали й клювали його наче справжній виноград.

Тоді другий художник запросив першого до себе в гості і, показавши на стіну під завісою, промовив:

– Мої твори стоять за цією завісою. Підніми її та й подивися.

Гість простягнув руку, щоб підняти завісу, але виявилось, що ця завіса намальована на стіні.

– От бачиш, – сказав господар, – коли ти своєю майстерністю обдурив пташок, то я своєю – обдурив художника!

Точне визначення (з французької)

Журналіст – це людина, яка півжиття пише про речі, на яких не розуміється, а другу половину життя приховує факти, про які знає надто добре.

Залізна логіка (з німецької)

Пізнього вечора автомобіль, в якому їхав вулицями вже прифронтового Берліна Геббельс, міністр інформації гітлерівської Німеччини, був зупинений патрулем.

– Я Геббельс, – обурився пасажир.

– Вас доведеться затримати, – сказав начальник караулу. – Якщо ви не Геббельс, я повинен відвести вас у комендатуру, а якщо ви Геббельс, ви повинні обов'язково збрехати. А отже, оскільки ви збрехали, я повинен вас заарештувати.

Підлестився (з в'єтнамської)

Один чоловік все тільки й думав, як би то догодити багатіям та начальству. Одного разу прийшов він до мандарина й почав співати своєї:

– Вчора мені наснилося, буцімто ви житимете тисячу років. Прибіг, щоб вас порадувати.

Мандарин журно промовив:

– У книзі сказано: наснитись довге життя – чекай скорої смерті.

Підлесник аж підскочив:

– Ой, я й забув: мені наснилося, що ви вже тисячу років як померли...

Таки обдурив

Один хлопець так майстерно вигадував, що хоч кого міг обдурити. Про незвичайні здібності до брехні цього юнака почув мандарин і покликав його до себе.

– Я багато чув про тебе, – сказав мандарин, – та мене не обдуриш. Але спробуй. Бачиш, – він показав на стіл, де лежала купа грошей і велика палиця. – Збрешеш так, що я повірю, отримаєш тридцять куанів. Не зумієш – дістанеш тридцять ударів цією палицею.

Юнак почухав за вухом.

– О, великий мандарине, о яскраве свічадо неба! Вам невірно про мене розповіли. Я ніколи не брешу. Мій прадід їздив колись до Китаю і привіз звідти кілька книжок. Я їх читаю і переказую людям. А вони чомусь не вірять. Кажуть, що я брешу.

– Он як? Тоді біжи по них. Я теж хочу їх прочитати.

– Але, сто разів кланяюсь вам, великий мандарине. Вибачте мені... не гнівайтесь на мене... бо у мене таких книжок немає. Просто... я вам збрехав.

УКРАЇНСЬКІ УСМІШКИ

Очі і вуха

Зустрілися два брехуни. Один каже:

– У мене такий зір, як ні в кого. Он на тій горі я бачу дерево, а на ньому... мураха. Бачу навіть як вона повзає і ворушить вусиками.

– Пхе, – зневажливо мовив другий. – Я не тільки бачу, а й чую, як вона тими вусиками поцьвохує, наче батіжком.

Брехун і підбрехач

Йшли дорогою брехун і підбрехач. Побачив брехун стовпа вдалині та й каже своєму учневі:

– Подивися, он на стовпі сидить муха.

А той поглянув і відповідає:

– І справді сидить, та ще й з більмом на лівому оці.

Викрутився

Ішов якось циган дорогою. Виголодався, заморився. Ввійшов у село і заходить у першу хату. А там саме молодиця варила квашу. Він так бочком-бочком підходить до неї та й каже:

- Хазяечко, дай поїсти, бо так виголодався, що й очима не бачу...
А хазяйці дуже не хотілося годувати цигана, от вона й каже:
– Їж, тільки не мовчи. Але запам'ятай: похвалиш – битиму, огудиш
– теж не помилую.
- Циган подумав, подумав і згодився. Насипала вона одну миску, він виїв. Молодиця запитує:
– Ну що?
– Та я ще й не розпробував, – відказує циган.
Вона ще одну насипала і знову запитує. Циган подивився на неї та й каже:
– Їй-бо, така, як і в першій мисці.

Пан-брехун

- Їде пан степом та й хвалиться кучерові:
– Ось тут я вбив зайця та й натопив з нього тридцять фунтів смальцю.
- А кучер і собі:
– А тут, пане, скоро буде місток, та такий, що на ньому брехуни провалюються.
- А далеко він?
– Та он там, пане, за горою.
- Проїхали трохи. Пан начеб між іншим каже:
– Знаєш, тридцять чи не тридцять, а фунтів з двадцять таки було.
- З'їхали вже й на гору. Пан цікавиться, чи далеко той місток, кучер вказує пужалном, мовляв, ондечки. Пан ненароком ніби зауважив, що смальцю було з десять фунтів. От вже і в долину спустилися.
- А що, – питає пан, – де ж місток?
– Та зараз з'їдемо на нього.
– Знаєш, не було в тому зайці ні каплі жиру, просто, як дохлий. Так, а місток де ж?
– А розтанув, паночку, як заячий смалець.

Брехня

Захворів десь якийсь цар та й наказує усім панам, усім міщанам, усім мужикам, щоб заходилися його розважати та такі брехні розповідати, щоб там і словечка правди не було. Розказують пани свої оповідки, а зазд-рять один одному та й кажуть, що то ніякі не брехні, а правда. От прийшов один мужик та й каже, що може потішити царя справжньою брехнею.

– Як ми з батьком хазяйнували, то була у нас нива за тридцять верст од нашої хати. А одного року така добра пшениця вродила, одразу поспіла і сиплеться. А нас у батька було семеро братів; як пішли ж ми косить, а хліба й забули взяти, то косили безперестану сім днів і сім ночей, не ївши й не пивши, а в неділю пішли додому вечеряти. Прийшли, а мати саме гарячих галушок подали. От посідали ми коло порога, а там у нас камінь лежав. Я як сів на той камінь, як ухопив гарячу галушку, так вона крізь мене і проскочила, та ще і крізь той камінь пройшла та аж на сім сажнів у землю увійшла!

– Це, – кажуть пани, – може бути: сім день чоловік виживе не ївши; а що камінь галушка пробила, то, може, він млиновий, отже, це ще не брехня.

Наступного дня кличуть його знову брехні цареві казати.

– Я, – каже мужик, – як почав сам хазяйнувати, так усе ходив на охоту, та був у мене такий хорт, що я його ніколи не годував. От раз поїхав я з ним на охоту та й зігнав зайця, тюкнув на хорта, хорт за ним; як догнав же так і ковтнув: тільки задні ніжки трохи видно. Я тоді з коня та за хорта: як устромив йому руку у рот, так і вивернув, як рукавицю, так після того ще сім год з ним полював.

Панів завидки беруть, що мужик бреше краще за них, та й запевняють царя, що це правда.

От і на третій день іде він до царя. Цар сидить, а коло нього вся свита: сенатори та генерали. Мужик і каже:

– Як хазяйнували ми з батьком, так оцей пан позичив у нас сто тисяч, а цей п'ятдесят, ось цей десять. Та так нараховує, на кожного показуючи. Цар і питає:

– А що, це правда?

Панам соромно було казати, що мужик їх перебрехав, та й закивали:

– Правда, правда.

– А коли правда, – каже цар, – то платіть.

Це не може бути

Жив багатий-пребагатий дідич. Жив у добрі – пив, бенкетував, а гості від нього й не виходили. Нарешті все йому набридло. Якось сів за стіл і замислився. Захотів чогось такого, що не може бути. Взяв собі папір і написав:

– Хто мені придумає таке, чого не може бути, тому дам усі гроші, що маю в шухляді.

Вивісив той папір у вікні й чекає. Люди читають і заходять до панського покою, але на все, що вони вигадують, пан відповідає:

- Ну, що ж, це може бути.
 - Одного дня зайшов мужик Климент.
 - Я дуже бідний, – каже він.
 - Це може бути, – мовив пан.
 - Не маю що їсти.
 - Це теж може бути.
 - Не маю що вдягти.
 - І це може бути.
 - Мої діти голі й голодні.
 - Це може бути. Вірю...
 - Жінка свариться зі мною.
 - Може бути.
 - Дивлюся на вас, пане, і думаю: велика неправда панує на світі.
 - Це може бути, може бути.
 - Але прийде кінець неправді.
 - Це може бути. Чого ж?
 - От зберу я сто чоловіків, здорових легінів.
 - Це може бути. Іди збирай.
 - І прийдемо разом до вашого палацу.
 - Це може бути.
 - Тоді виженемо вас із вашого палацу і пси вам марша заграють.
 - Це не може бути! — крикнув пан.
- Климент забрав гроші з панської шухляди й пішов собі додому.

Як хлопець у пана гроші виграв

Був собі пан і любив, щоб люди розповідали неправдиві оповідки. А як хто скаже тільки одне слово правди, то матиме сто батогів, а якщо всю неправду скаже, то матиме сто злотих. І ніхто ще такої байки не сказав, щоб все була брехня, а він за те людей бив. Але дійшла черга казати байку одному багатому мужикові. І він зажурився, що буде йому соромно, як його битимуть. А його малий син і каже:

- Не журіться, тату! Я піду, то він мене не буде бити.

Прийшов хлопець до пана і розказує свої байки:

– Ото, пане, як я оженився – мені Бог дав за півроку хрестини. І я так радів. І позбирав кумів. Але я тішуся, а мій батько пішов на пасіку подивитися, як там бджоли. Аж у вулику немає жодної бджоли – пороздирали їх вовки. І я впав у тугу та й іду у світ. Але приходжу в Ручилову долину, а там ваш батько пасе свині...

Як розгнівався пан:

– А брешеш! Мій батько не пасе свиней! – вигукнув він та мусив віддати хлопцеві триста злотих і відпустити додому.

Виправдалася

Дівчина дорікає знайомій молодиці:

– Я ж просила, щоб ви нікому не казали, що я засватана.

– Я й не казала нікому. Я тільки спитала куму, чи вона знає про це.

Стрілець

– Як стрельнув я у качку, так і вбив. Так не ідолове ж пір'я: само полетіло і м'ясо занесло.

Байка

– Тату, що таке байка?

– А це коли тварини, ну, наприклад осел і свиня, розмовляють, як ми оце з тобою.

Пояснив

Малий синок питає батька:

– Тату, що таке ідіот? Комаха чи звір?

– Така ж точнісінько людина, як і ми з тобою.

Передав куті меду

Один надзвичайно брехливий чоловік, зазнаючи безкінечних кпинів за брехливість, поклявся привселюдно надалі казати тільки правду. Якось у веселій компанії підпилі чоловіки почали згадувати свою службу в армії та різні тогочасні пригоди. Зазвичай такі розмови не обходяться без побрехеньок. Один розповідає:

– Я служив на Чорноморському флоті, то у нас корабель був триста метрів довжиною і тридцять шириною.

Другий його перебив:

– А я служив на Балтиці, так у нас був корабель: шістсот метрів довжиною і шістдесят шириною.

Наш герой миттєво втрутився:

– А я служив на Тихому океані, то наш корабель був три кілометри довжиною...

В цей момент хтось із друзів штовхнув його під бік, натякаючи на недавню обіцянку. Оповідач схаменувся і завершив:

– ...і три метри шириною.

Обманщик

Батько:

– Що? Ти хочеш вийти за нього заміж? Та він сидів п'ять місяців у тюрмі за те, що побив першу жінку!

Дочка:

– От обманщик, а він же казав мені, що тільки три місяці!

Викрутився

Їде шофер машиною, а рульове управління несправне. От він рулем і крутить по дорозі – то праворуч, то ліворуч. А пасажир, що в кабіні сидів, запитує:

– А чого ти ним так крутиш?

– А ти не бачиш, – відповідає шофер, – я цвяхи обминаю, щоб не проколоти шини.

Грамотій

Були собі два стареньких куми. Один дуже любив своєю грамотою похвалитися. Прийде, було, в гості до кума та усе побріхує, що, мовляв, і про се, і про те в газетах пишуть.

Якось зайшов кум до нього, а він сидить з газетою в руках. Окуляри на носа почепив.

Привітався кум та й питає:

– Що то ви, куме, читаете?

– А все, про що пишуть.

– Та ви ж газету догори ногами перевернули.

– То не я, – відповідає кум, – то мені так її поштар дав, а я вже так і читаю.

Добра апаратура

Біля метеорологічної станції жив один чоловік. Він теж передбачав погоду. Прогнози метеостанції здебільшого не підтверджувалися, а те, що казав чоловік, зазвичай виявлялося правдою.

Почули про свого конкурента працівники метеостанції та й прийшли до нього:

– Скажіть, будь ласка, які ви маєте апарати, що так добре показують погоду?

– Та ніяких апаратів я не маю.

– Не може бути... А як же ви так добре вгадуєте погоду?

– А дуже просто. Я слухаю прогноз вашої станції і говорю навпаки.

Пилипові гуси

Якось навесні Грицько зустрів Пилипа з торбою в руці та й запитує його:

- Послухай, приятелю, куди це ти йдеш?
- Іду до пастухів, хочу їм на літо віддати своїх гусей пасти.
- А багато у тебе тих гусей?
- Та білих немає, а чорних трохи менше.

Правда собі на шкоду

Йшов чоловік до міста, і тільки зійшов на місток, як з-під містка вискочив бандит з пістолетом і відібрав у нього гроші.

– Послухай, – говорить чоловік до бандита, – стрельни мені в піджак, щоб жінка повірила, що мене пограбовано.

Той стрельнув.

– Тепер ще сюди пальни разок, – просить чоловік і підставляє рукав піджака.

- Що ж, можна й сюди.
- Тепер сюди, – каже чоловік і підставляє шапку.
- Не можу, – каже бандит, – патрони скінчилися.
- А тепер, – каже чоловік, схопивши бандита за барки, – ходімо в міліцію.

Точний діагноз

– Чого це політики на портретах та фотографіях завжди дивляться вдалину і трохи вгору? Мабуть, вони світле майбутнє бачать.

– Та вони так брешуть, що навіть з портрета соромно людям в очі дивитися.

Ворон і рак

Крук ухопив з води рака і поніс. Злетів на дерево над водою, сів і хотів їсти рака. Рак бачить, що горе, та й каже:

– Ой, вороне, який бо ти гарний.

А ворон каже:

- Угу.
- Я твого батька й матір знав, – дуже гарні були птахи.
- Угу.
- Та хоч і гарні були, та не такі, як ти. Якщо тільки у тебе голос є, то будеш царем.

Ворон роззявив рота та як зарепетує щосили, щоб показати, що в нього голос є:

– Ага!

Рак упав просто у воду та й каже:

– Ех, вороне! Якби у тебе ще й розум був, може й справді став би царем.

І Бога обдурить

До габровця звернувся чоловік із сусіднього села, прохаючи дати йому п'ять процент гроші. Габровець погодився, але з умовою – сплатити йому дев'ять процентів.

– Бога бійся! Та це ж здирство! Скрізь ставка шість процентів.

– Саме про Божу милість я й подбав. Бог дивитиметься згори і дев'ять здаватиметься йому за шість.

Решта – брехуни

Одного разу до Лева, який дрімав, приповз Їжак і почав жалітися:

– Тяжко живеться в лісі, нема чим годувати дітей...

– Нема чим? А малини тобі мало? Геть з очей моїх, брехун нещасний.

Прилетів до Лева Метелик.

– Тяжко живеться в лісі... З голоду помру...

– З голоду?! А малини тобі мало? Лети геть, щоб мої очі тебе не бачили.

Причвалала до Лева Ведмедиця.

– Гарно живеться у твоєму лісі. Куди не кинеш оком – малина. Від усього серця дякую.

– Радий чути такі слова. Нарешті знайшлася хоч одна чесна істота.

Решта – брехуни, – промовив Лев.

Рука руку миє

– Як ти солодко співаєш, любий Півнику!

– А ти, Зозуленько, так добре виводиш і такі високі ноти береш, що, здається, кращої співачки в усьому лісі немає.

– Я все життя готова слухати, Півнику, твій солодкий голос!

– Ти співаєш краще за солов'я, Зозуленько!

– А тебе, Півнику, всі слухають з насолодою!

Так Зозуля і Півень хвалили одне одного, аж поки їх запросили співати в опері.

Правдиво пояснив

- Тату, що таке епітет?
- Наприклад, коли про твого тата кажуть, що він геніальний письменник, то це епітет.
- А коли кажуть, що компілятор?
- Це вже наклеп...

Збрехав

- Павле, твоя кобила пливе.
- Брешеш, Антоне, то вона тоне.

Раки й огірки

- Два куми вихвалялися один перед одним.
- Ото ми з кумом Грицьком гуляли! – сказав перший. – Море пива випили! А раків, мабуть, мішків сім з'їли!
 - Що там раки! – сказав другий. – Ми з кумом Данилом учора на баштан ходили, то знайшли там штук десять огіроків – по сто сажнів кожний. А огудиння з версту завдовжки було!
 - Слухай, куме! Вкороги трохи огірки й огудину, а то я ще раків прибавлю!

Сто вовків

- Розказував один парубок:
- Як ішов я вчора лісом, тож-то страху набрався! Ледве втік! Питаються в нього:
 - А що ж там таке?
 - Та, мабуть, аж сто вовків гналося за мною!
 - Овва!
 - Чого овва? Хоч не сто, а з півсотні було!
 - Та їх і в лісі стільки нема.
 - Бач, не вірять! Я ж кажу, що, мабуть, штук з десяток гналося.
 - Та ну-бо, не бреші!
 - Та чого б я брехав? Я ж кажу: як наполог за мною вовк!
 - Та де ж ти його бачив?
 - Ну, їй-Богу ж, поза кушем щось шелесть... шелесть...

Жінку бив

- Вийшов чоловік рано-вранці на вулицю, аж гульк – назустріч біжить сусід, захекався.

- Чого ти так біжиш? – питає.
- Та жінку бив.
- А чому ж такий розшарпаний?
- Бо насили вирвався.

Золотий годинник

Колись багатий парубок купив собі золотого годинника. Носить його напоказ, а розібратись у римських цифрах, що на циферблаті, не може.

- Скажи, будь ласка, котра зараз година? – запитують його.
- На моєму золотому годиннику... сказав би вам, та не маю часу, бо дуже спішу.

Два брехуни

Ідуть дорогою городник і бляхар. Проходять повз город, де росте капуста. От городник і каже:

– Одного разу я виростив таку капустину, що треба було три пари коней запрягти, щоб вивезти її.

Ідуть далі. Проходять коло церкви. Городник знову каже:

- Бач, яка баня здорова на церкві.
- Та хіба ж вона здорова? – одказує бляхар. – Я одного разу зробив казан втричі більшого за цю баню.
- Для чого ж тобі такий здоровенний казан?
- А щоб варити твою капусту.

Брехуни змагаються

Ішли якось повз церкву два чоловіки. Один каже:

– Бачиш, як по церкві муха лазить?

– Ні, не бачу, – каже другий. – Я лише чую, як вона гупає.

Ідуть далі, проходять коло пташарні. Перший каже:

– Бачив якось я таку велику птицю, що стане однією ногою на село Вербку, другою па Михайлівку, потім на Бершадь і пішла, і пішла...

Проїшли вони ще трохи, а другий і каже:

- А я бачив таке яйце, що двадцять чоловік його підняти не змогли.
- Де ж ти таке яйце бачив?
- А твоя птиця знесла.

Ключі

Збираючись у гості, жінка каже чоловікові:

– Дивись мені, Панасе, якщо почнеш брехати, я заберу ключі й піду додому!

У гостях чоловік довгенько не встриявав у розмову, але, нарешті, не втерпів і розпочав:

– Нещодавно був я у лісі. І знаєте, кого зустрів? Лисицю. Лисиця як лисиця, але ж хвіст у неї – метрів з п'ятнадцять завдовжки!

– Панасе, – промовила дружина, – дай ключі!

– Ну, п'ятнадцять не п'ятнадцять, а метрів десять було, – вкоротив хвоста чоловік.

– Панасе, дай мені ключі, – повторила дружина.

– Може, й не десять, а метрів з сім таки було, – зменшив ще чоловік.

– Панасе, дай ключі!

– Нехай не сім, але ж метрів з п'ять, напевне, було.

– Панасе, я що тобі сказала?!

– Ти що ж, бісова бабо, хочеш, щоб лисиця зовсім без хвоста лишилася?!

Брехуни

Зібралися два шофери. От один і каже:

– Одного разу я їхав з такою швидкістю, що кілометрові стовпи мигтіли, як штахети.

– А я, – каже другий, – так круто звернув на перехресті, що побачив задні номери своєї машини.

Хвалькуваті голови

Якось у районі проводили нараду з питань тваринництва. У перерві два голови колгоспів, перекурюючи, заговорили про успіхи своїх артілей. Ні тому, ні тому голові неохота про свій колгосп лихої слави пускати. От перший голова хвалиться:

– На нашій фермі є така корова, що по сто літрів за день дає.

– Знайшов чим похвалитися, – каже другий голова. – Ось у мене успіхи. Мій агроном вивів такий сорт люпину, що з'їсть його корова оберемок і за один раз бідон молока дає. А от до тебе я з делегацією приїду, побачу, що воно там за корова.

Перший голова чомусь почервонів, як буряк, а згодом говорить:

– Ти ж тільки зваж, що її ми годували отим люпином, який твій агроном вивів. А зараз люпину не стало, то й корова стільки літрів не дає. Так ти, коли їхатимеш, прихопи з оберемок того чудодійного люпину.

– Е, – покрутив носом другий голова, – так то ж, мабуть, твоя корова і випасла наш люпин. А ми думали: де б йому дітися?

Спіймав на брехні

Жінка в суді бере розлучення з чоловіком.

- У чому причина розлучення? – запитує суддя.
- Головна причина полягає в тому, що він у мене дурний, як пень.
- А що, хіба ви не знали про це, коли розписувалися? – питає суддя.
- Тоді я не знала...
- А що ви скажете? – звернувся суддя до чоловіка. А той і каже:
- Бреше, знала вона...

Як Іван воза підіймав

Сидять на призьбі коло хати Іван та Гнат – два стареньких куми, та й молодість згадують.

- Ех, куме, – зітхнув Іван, – а було ж, що я за молодих літ і воза зі снопами підіймав.
- Брешете, куме, – махнув рукою Гнат.
- А от давайте закладемося, що не брешу. Вдарили по руках. Тоді Іван і каже:
- Програли ви, куме, бо я таки підіймав того воза. Підіймав, підіймав, та й не підняв.

Порозумілися

Старий піп дуже любив чини. Одного разу розказував він молодому дячкові, як його колись хотіли римським папою призначити. Аж бачить, дячок посміхається недовірливо.

- Якщо не віриш, то можеш самого папу римського запитати, – сказав піп.
- Я вам вірю, батюшко, бо й сам часто брешу, – відповів дяк.

Вундеркінди такі...

Син зауважує матері:

- Ти казала, що мене приніс лелека, адже так?
- Звичайно, синочку!
- І що я важив три кілограми і триста грамів?
- Так.
- Запам'ятай, що розмах крил не дає змоги лелеці підняти таку вагу.

ПЕРСОНАЛІЇ

Абеляр П'єр (1079–1142) – французький філософ, теолог, поет.

Абу-Мухаммед Алі-Ібн-Хазм (994–1064) – арабський письменник.

Абу- Ль-Фарадж (Григорій Іоанн Бар-Абрей) (1226–1286) – класик середньовічної сирійської літератури, автор енциклопедії “Мудрість мудрості”, книг “Сходження розуму”, “Книга зіниць”, “Книга про мови мудрості” та багатьох ін.

Авіценна (Ібн-Сіна Абу-Алі) (980–1037) – таджицький учений-енциклопедист, філософ, лікар, поет, хімік, астроном.

Аврелій Марк Антоній (121–180) – римський імператор, філософ-стоїк, автор філософського твору “Наодинці з собою”.

Альбрехт Володимир Янович (нар. 1933) – російський письменник, математик.

Андрєєв Данило Леонідович (1906–1959) – російський філософ, поет.

Ардов Віктор Юхимович (1900–1976) – російський письменник, драматург.

Аристотель (384–322 до н.е.) – давньогрецький філософ.

Аристип з Кирени (435 – бл. 365 до н.е.) – давньогрецький філософ-ідеаліст, учень Сократа.

Арцибашев Михайло Петрович (1878–1927) – письменник, публіцист. Розробляв тему інтимних переживань людини, тему смерті.

Байрон Джордж Ноел Гордон (1788–1824) – англійський поет-романтик.

Бальзак Оноре де (1799–1850) – французький письменник.

Бартошевський Войцех (нар. 1955) – польський афорист.

Батлер Семюел (1835–1902), англійський письменник.

Бекон Френсіс (1561–1626) – англійський політик, філософ.

Белінський Віссаріон Григорович (1811–1848) – російський літературний критик і публіцист.

Бердяєв Микола Олександрович (1874–1948) – російський філософ.

Берне Карл Людвіг (1786–1837) – німецький публіцист і критик.

Бернс Роберт (1759–1796) – шотландський народний поет.

Бестужев-Марлінський Олександр Олександрович (1797–1837) – російський письменник, критик, декабрист.

Бірс Амброс (1842–1914) – американський письменник.

Бісмарк (Отто Едуард-Леопольд фон Шенхаузен) (1815–1898) – німецький політик.

Бітті Джеймс (нар. 1935) – американський юрист.

Блейк Вільям (1757–1827) – англійський поет і художник.

Бові (Боуві) Крістіан Нестелл (1820–1904) – американський учений.

Болінгброк Генрі Сент-Джон (1678–1751) – англійський письменник.

Бомарше П'єр Огюстен Карон де (1732–1799) – французький драматург.

Бор Нільс (1885–1962) – датський фізик.

Боровиковський Левко (1808–1889) – український поет.

Брандстнер Герхард (нар. 1927) – німецький письменник.

Брехт Бертольд (1898–1956) – німецький драматург.

Броан Сюзанна (1807–1887) – французька актриса.

Бруно Джордано (1548–1600) – італійський мислитель.

Буало-Депрео Нікола (1636–1711) – французький поет.

Буаст П'єр Клод Віктуар (1765–1824) – французький лексикограф, укладач всезагального словника французької мови.

Веллер Михайло Йосипович (нар. 1948) – російський письменник.

Вергілій Публій Марон (70–19 до н.е.) – римський поет.

Віліньська Іоанна – польська письменниця-сатирик.

Вінчі Леонардо да (1452–1519) – італійський учений, художник.

Вовенарг Люк де Клапье (1715–1747) – французький письменник.

Вольтер Франсуа Марі (Аруе) (1694–1778) – французький письменник, історик, філософ-просвітитель.

Галілей Галілео (1564–1642) – італійський учений, фізик, астроном, поет і критик.

Галіфакс Сер Джордж Севіл (1633–1695) – англійський політик і письменник.

Ганді Махатма (Мохандас Кормчад) (1869–1948) – індійський політичний діяч, письменник.

Гаррісон Генрі (1773–1841) – дев'ятий президент США.

Гауптман Маріу (1792–1868) – німецький композитор, музикознавець.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770–1831) – німецький філософ.

Гей Джон (1685–1732) – англійський поет, байкар.

Гейне Генріх (1797–1856) – німецький поет і публіцист.

Гекслі Томас (1825–1895) – британський біолог.

Гельвецій Клод Андріан (1715–1771) – французький філософ-просвітител.

Георгієв Веселин (нар. 1935) – болгарський письменник.

Герберт Джордж (1593–1633) – англійський поет.

Геродот (бл. 485–бл. 425 до н. е.) – давньогрецький історик.

Герцен Олександр Іванович (1812–1870) – російський письменник, філософ.

Гесіод (кінець VIII–поч. VII ст. до н.е.) – давньогрецький поет, засновник дидактичного епосу.

Гете Йоганн Вольфганг (1749–1832) – німецький поет, учений, мислитель.

Гжегорчик Владислав – польський афорист.

Гжещик Владислав (нар. 1935) – польський сатирик.

Гіппій (VI–V ст. до н.е.) – давньогрецький філософ, поет.

Гітлер Адольф (Шикльгрубер) (1889–1945) – німецький політичний діяч.

Гоббс Томас (1588–1679) – англійський філософ.

Гоголь Микола Васильович (1809–1852) – український російськомовний письменник.

Гойя Франциско Хосе де (1746–1828) – іспанський художник.

Горацій (65–8 до н.е.) – римський поет.

Горький Максим (Олексій Максимович Пешков) (1868–1936) – російський письменник.

Грасіан Балтазар (1601–1658) – іспанський письменник.

Граф Артуро (1848–1913) – італійський письменник.

Гюго Віктор Марі (1802–1885) – французький письменник.

Гюйо Жан Марі (1854–1888) – французький філософ і поет.

Дабрантес Лора Сен-Мартен Пермон (1784–1838) – французька письменниця.

Давидович Аркадій Пилипович (Адольф Фрейдберг) (нар. 1930) – російський афорист.

Д'Аламбер Жан Лерон де (1717–1783) – французький філософ і математик.

Д'Арконвіл Марія (1720–1805) – французька письменниця.

Данте Аліг'єрі (1265–1321) – видатний італійський поет, мислитель, письменник.

Дантек Фелікс (1869–1917) – французький біолог і філософ.

Деваль Жак (1894–1972) – французький письменник.

Дедю Даніель (1660–1731) – англійський письменник, публіцист.

Декарт Рене (Картезій) (1596–1650) – французький філософ.

Декурсель Адріан (1821–1892) – французький драматург, журналіст.

Демокрит з Абдери (бл. 460–330 до н.е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст.

Демосфен (384–322 до н.е.) – оратор, учень Платона і Сократа.

Дефо Даніель (бл. 1660–1730) – англійський письменник, політичний діяч.

Джеймс Вільям (1842 – 1910) – американський філософ і психолог.

Джеральд Дуглас (1803–1857) – англійський драматург, гуморист.

Джеролд Девід (Девід Джеролд Фрідман) (нар. 1944) – американський письменник.

Джефферсон Томас (1743–1826) – американський президент.

Джонсон Самюель (1709–1784) – англійський письменник і лексикограф.

Дідро Дені (1713–1784) – французький філософ-просвітитель.

Діккенс Чарльз (1812–1870) – англійський письменник.

Діоген із Синопа (бл. 404 – 323 до н. е.) – давньогрецький філософ.

Дойль Артур Конан (1859–1930) – англійський письменник.

Достоевський Федір Михайлович (1821–1881) – російський письменник.

Драйзер Теодор (1871–1945) – американський письменник.

Дуже Елеонора (1858–1924) – італійська актриса.

Дюма Олександр (батько) (1803–1870) – французький письменник, автор гостросюжетних романів.

Дюма Олександр (син) (1824–1895) – французький письменник, драматург.

Ебнер-Ешенбах Марія (1830–1916) – австрійська письменниця.

Ейгар Герберт (1897–1980) – американський журналіст.
Ейнштейн Альберт (1879–1955) – німецький фізик.
Екзюпері Антуан Марі Жан-Батист Сент де (1900–1944) – французький письменник, поет, професійний льотчик.
Емерсон Ральф Уолфо (1803–1882) – американський філософ, літератор.
Енгель Йоган Якоб (1741–1802) – німецький письменник.
Еразм Роттердамський (Дизидерій) (Герхард Герхардс) (1469–1536) – вчений-гуманіст.
Есхіл (525 – 456 до н.е.) – давньогрецький трагік, автор класичних трагедій.
Єремич Драган М. (нар. 1925) – сербський письменник.
Жид Андре (1869–1951) – французький письменник.
Жоліо-Кюрі Фредерік (1900–1958) – французький фізик, громадський діяч.
Жуандо Марсель (1888–1979) – французький письменник.
Жубер Жозеф (1754–1824) – французький письменник.
Золя Еміль (1840–1902) – французький письменник.
Зьойме Йоган Готфрід (1763 – 1810) – німецький поет і публіцист.
Ібн Абд Раббіх Абу Омар Ахмед ібн Мухаммед (860–940) – іспано-арабський поет, історик.
Ібн Хазм (Абу Мухаммад Алі) (XI ст.) – мусульманський філософ, поет (Іспанія).
Іжиковський Кароль (1873–1944) – польський письменник і критик.
Ільїн Іван Олександрович (1882–1954) – релігійний філософ.
Ільф Ілля (Ілля Арнольдович Файнзільберг) (1897–1937) – російський письменник, фейлетоніст.
Іпохорська Яніна (1914–1981) – польська художниця і письменник-гуморист; вела рубрику афоризмів у тижневику “Пшекруй” під багатьма псевдонімами.
Ірвінг Вашингтон (1783–1859) – американський письменник.
Іскандер Фазіль Абдулович (нар. 1929) – письменник.
Ісократ (436 – 338 до н.е.) – давньогрецький публіцист, ритор.
Кампанелла Томмазо (1568–1639) – італійський філософ, письменник.
Камю Альбер (1913–1960) – французький письменник і філософ.

Кант Іммануїл (1724–1804) – німецький філософ.

Караффа Карло (1517–1561) – італійський кардинал, папський легат.

Карлейль Томас (1795–1881) – англійський письменник, історик і філософ.

Кашеев Євген Савелійович (нар. 1923) – російський письменник, афорист.

Квінтиліан Марк Фібій (бл. 35 – бл. 95) – римський ритор, оратор.

Кеведо (Кеведо-і-Вільегас) Франсиско (1580–1645) – іспанський письменник і поет-сатирик.

Кемпійський Фома (1380–1471) – августинський канонік.

Кент Рокуелл (1882–1971) – американський художник, письменник, громадський діяч.

Клінгер Максиміліан Фрідріх фон (1752–1831) – німецький поет і драматург.

Ключевський Василь Йосипович (1841–1911) – російський історик.

Кнорр Жозефіна (1827–1908) – австрійська (франкомовна) письменниця.

Козельський Яків Павлович (1729–1794) – письменник, філософ, просвітитель.

Козлов Микола Іванович (нар. 1957) – російський письменник, психолог.

Колесник Степан Павлович (нар. 1932) – український письменник, публіцист.

Коллінз Джон Чертон (1848–1908) – англійський критик.

Колтон Чарльз Колеб (1780–1832) – англійський літератор, священник.

Конфуцій Кун-Цзи (бл. 551–479 до н.е.) – китайський мислитель.

Корнель П'єр (1606–1684) – французький драматург.

Котлер Філіпп (нар. 1931) – професор міжнародного маркетингу, США.

Кришнамурті Джидду (1895–1986) – індійський релігійний мислитель і поет.

Кроткий Еміль (Еммануїл Якович Герман) (1892–1963) – російський поет-сатирик.

Кротов Віктор Гаврилович (нар. 1946) – російський письменник.

Кротов Яків Гаврилович (нар. 1957) – російський історик, журналіст.

Круглов Олександр Гаррієвич (Абелєв) (нар. 1954) – російський письменник.

Купер Джеймс Фенімор (1789–1851) – американський письменник.

Лабрюйєр Жан де (1645–1696) – французький письменник, майстер афористичної публіцистики.

Лайєль Чарлз (1797–1876) – вчений, засновник геології.

Лао-Цзи (VI–V ст. до н.е.) – китайський філософ.

Ларні Єханес Мартті (1909–1993) – фінський письменник.

Ларошфуко Франсуа де (1613–1680) – французький письменник-мораліст.

Лафонтен Жан (1621–1695) – французький поет-байкар.

Лашосе П'єр Клод Нівель де (1692–1754) – французький драматург.

Левальд Фанні (1811–1889) – німецька письменниця.

Леві Володимир Львович (нар. 1938) – російський письменник, психолог.

Лейбніц Готфрід Вільгельм (1646–1716) – німецький філософ, математик.

Лепарді Джакомо (1798–1837) – італійський поет і письменник.

Лессінг Готхольд Ефраїм (1729–1781) – німецький письменник і критик.

Лець Станіслав Єжи (1909–1966) – польський письменник і афорист.

Лібкнехт Вільгельм (1826–1900) – діяч німецького робітничого руху.

Лівій Тит (59 до н.е. –17) – римський історик.

Лікок Стівен (1869–1944) – канадський письменник, економіст.

Лінкольн Авраам (1809–1865) – американський політичний діяч, президент США.

Ліхтенберг Георг Крістоф (1742–1799) – німецький фізик, публіцист.

Логау Фрідріх фон (1604–1655) – німецький поет, сатирик.

Локк Джон (1632–1704) – англійський філософ, педагог.

Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765) – російський учений, поет.

Лукиан із Самосати (бл. 120–бл. 190) – давньогрецький письменник.

Лукрецій Тит Кар (бл. 99–55 до н.е.) – римський поет і філософ.

Льюїс Клайв Стейплз (1898–1963) – англійський письменник, філософ.

Лютер Мартін (1483–1546) – німецький мислитель, засновник течії лютеранства у християнстві.

Маблі Габріель Бонно де (1709–1785) – французький мислитель, утопіст.

Макалей Томас Бабінгтон (1800–1859) – англійський історик, політичний діяч.

Манн Томас (1875–1955) – німецький письменник.

Марешаль П'єр Сільвен (1750–1803) – французький письменник.

Менандр (бл. 343 – 291 до н. е.) – давньогрецький поет і драматург.

Менкен Генрі Луїс (1880–1956) – американський журналіст і есеїст.

Местр Жозеф де (1753–1821) – французький мислитель, письменник.

Метерлінк Моріс (1862–1949) – бельгійський літератор (франкомовний).

Міллер Олін – американський журналіст.

Мілль Джон Стюард (1806–1873) – англійський філософ, логік, економіст.

Мінер Вільсон (1856–1933) – американський письменник.

Мінуцій Марк Фелікс (II ст.) – римський адвокат, теолог.

Мірабо Оноре Габріель Рікетті (1749–1791) – французький політичний діяч.

Моем Сомерсет Вільям (1874–1965) – англійський письменник, есеїст.

Монтень Мішель де (1533–1592) – французький філософ-гуманіст, письменник.

Монтеск'є Шарль Луї де (1689–1755) – французький філософ-просвітитель.

Моруа Андре (Еміль Герцог) (1885–1967) – французький письменник.

Моул Віктор (1900–1972) – американський письменник.

Наполеон Бонапарт (1769–1821) – французький полководець і політичний діяч.

Нексе Мартін Андерсен (1869–1954) – датський письменник.

Неру Джавахарлал (1889–1964) – видатний міжнародний політичний діяч, перший прем'єр-міністр Індії.

Ніколсон Джек (нар. 1937) – американський кіноактор.

Ніцше Фрідріх (1844 –1900) – німецький філософ, поет, есеїст.

Нордау Макс (1849–1923) – німецький філософ, критик і белетрист, лікар.

Овідій Публій Назон (43 до н. е.–17) – римський поет.

Огарьов Микола Платонович (1813–1877) – російський поет, публіцист.

Одоевський Володимир Федорович (1803–1869) – російський письменник, учений.

Олійник Борис Ілліч (нар. 1935) – видатний український поет, громадський діяч.

Олпорт Гордон (1897–1967) – американський психолог.

О’Меллі Остін (1858–1932) – американський письменник.

Опольський Домінік (1901–1937) – український афорист.

Оруелл Джордж (Ерік Блер) (1903–1950) – англійський письменник.

Парамонов Борис Михайлович (нар. 1937) – російський філософ, культуролог.

Паскаль Блез (1623–1662) – французький математик, письменник, філософ-мораліст.

Пейн Томас (1738–1809) – американський філософ, політик і публіцист.

Пенн Вільямс (1644–1718) – англійський і американський політичний діяч.

Петро I (1672–1725) – російський імператор.

Перлюк Олександр Якович (XX ст.) – російський автор.

Писарев Дмитро Іванович (1840–1868) – російський критик, філософ.

Пікассо Пабло (1881–1973) – іспанець, французький художник.

Піфагор Самоський (бл. 580–500 до н.е.) – давньогрецький філософ і математик.

Платон Аристокл (бл. 427–бл. 347 до н. е.) – давньогрецький філософ.

Плутарх із Херонії (бл. 46–бл. 126) – давньогрецький історик.

Поппер Карл Раймунд (1902 – 1994) – австрійський і британський філософ і соціолог.

Поуп Александр (1668–1744) – англійський поет, драматург і перекладач.

Прентіс Джордж Деннісон (1802–1870) – американський журналіст.

Пришвін Михайло Михайлович (1873–1954) – російський письменник.

Прутков Козьма – псевдонім групи російських гумористів 50–60-х років XIX ст.

Публій Сір (I ст. до н.е.) – римський поет, драматург.

Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837) – класик російської літератури, поет.

Рассел Бертран (1872–1973) – англійський філософ, публіцист, логік, математик.

Рафейєль Фредерік (нар. 1931) – англійський письменник.

Ренар Жюль (1864–1910) – французький письменник.

Реріх Микола Костянтинович (1874–1947) – російський художник, філософ, письменник.

Рівароль Антуан (1753–1801) – французький письменник.

Рітшель Ернст Фрідріх Август (1804–1861) – німецький скульптор.

Ріхтер Йоган Пауль Фрідріх (Жан Поль) (1763–1825) – німецький письменник-сатирик.

Роден Огюст (1840–1917) – французький скульптор.

Роджерс Вілл (Вільям Пен Едер) (1879–1935) – американський літератор, актор.

Розанов Василь Васильович (1856–1919) – письменник.

Роллан Ромен (1866–1944) – французький письменник і громадський діяч.

Романов Сергій Олександрович – сучасний російський криміналіст, автор книги “Фальшивомонетники”.

Ростан Жан (1894–1977) – французький біолог і письменник.

Ротшильд Надін де (нар. 1932) – французька баронеса, автор посібників з етикету.

Рубінштейн Антон Григорович (1829–1894) – російський музикант, композитор.

Руссо Жан Жак (1712–1778) – французький мислитель, письменник, педагог.

Руставелі Шота (XII ст.) – грузинський поет-гуманіст.

Рюккерт Фрідріх (1788–1866) – німецький поет і вчений.

Саллюстій Гай Крисп (86–35 до н.е.) – римський історик.

Салтиков Михайло Євграфович (псевдонім – М. Щедрін) (1826–1889) – російський письменник-сатирик.

Санд Жорж (Аврора Дюдеван) (1804–1876) – французька письменниця.

Сантаяна Джордж (1863–1952) – американський філософ, літератор.
Сафір Мойсей (Моріц-Готліб) (1795–1858) – австрійський поет.
Свіфт Джонатан (1667–1745) – англійський письменник-сатирик.
Сенека Луцій Анней (молодший) (бл. 4 до н.е.–65) – римський філософ і письменник.
Сенкевич Генрік (1846–1916) – польський письменник.
Сервантес Мігель де Сааведра (1547–1616) – іспанський письменник.
Симоненко Василь (1935–1963) – видатний український поет, журналіст.
Сіммонс Едвард (1852–1931) – американський письменник.
Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – український філософ, поет і педагог.
Смайлс Самюель (1816–1903) – шотландський письменник.
Сміт Адам (1723–1790) – англійський економіст.
Сократ Кемпійський (469–339 до н. е.) – давньогрецький філософ і оратор.
Соловійов Володимир Сергійович (1853–1900) – російський філософ.
Соллогуб Володимир Олександрович (1813–1883) – російський прозаїк, поет, драматург.
Софокл (бл. 497–406 до н.е.) – давньогрецький драматург.
Спенсер Герберт (1820–1903) – англійський філософ, соціолог.
Спіноза Бенедикт (Барух) (1632–1677) – голландський філософ.
Стадниченко Володимир Якович (нар. 1936) – український журналіст, публіцист, дослідник.
Сталь Анна Луїза Жермен де (1766–1817) – французька письменниця.
Стельмах Михайло Панасович (1912–1983) – український письменник, драматург, фольклорист.
Стендаль (Анрі Марі Бейль) (1783–1842) – французький письменник.
Стівенсон Едлай (1900–1959) – американський політик.
Суворов Олександр Васильович (1730–1800) – російський полководець.
Сумітранандан Пант (1900–1977) – індійський поет.
Сунь-Цзи (VI – V ст. до н.е.) – давньокитайський воєнний теоретик і полководець.

Сухомлинський Василь Олександрович (1918–1970) – український педагог, публіцист, письменник, поет.

Тагор Робіндранат (Тхакур) (1861–1941) – індійський (бенгальський) поет, прозаїк, драматург і громадсько-політичний діяч.

Талейран Шарль Моріс-Перігор (1754–1838) – французький політичний діяч, дипломат.

Таранов Павло Сергійович (нар. 1946) – російський філософ, психолог і соціолог.

Тацит (55–120) – римський історик.

Твен Марк (Самюел Ленхгорн Клеменс) (1835–1910) – американський письменник.

Теофраст (Феофраст) (372 –287 до н. е.) – давньогрецький філософ.

Теренцій Публій (бл. 195–159 до н.е.) – римський комедіограф.

Тетчер Маргарет (1925–2013) – англійська політична діячка.

Тичина Павло Григорович (1891–1967) – український поет.

Толстой Лев Миколайович (1828–1910) – російський письменник, філософ-мораліст.

Толстой Олексій Миколайович (1883–1945) – російський письменник.

Торо Генрі Давид (1817–1862) – американський мислитель.

Троєпольський Гаврило Миколайович (1905–1995) – російський письменник.

Тургенев Іван Сергійович (1818–1883) – російський письменник.

Тьєррі Жак Ніколя Огюст (1795–1856) – французький історик.

Тюрго Анн Роберт Жак (1727–1781) – французький філософ-просвітник.

Уайльд Оскар Фінгалл О’Флаєрти (1856–1900) – англійський письменник.

Уельс Мері Лоуренс (нар. 1928) – американський підприємець, рекламист.

Уейтлі Річард (1787–1852) – англійський теолог і письменник, філософ.

Українка Леся (Лариса Петрівна Косач-Квітка) (1871–1913) – класик української літератури, поетеса, драматург.

Ушинський Костянтин Дмитрович (1824–1870) – російський педагог.

Фалес Мілетський (бл. 624–бл. 547 до н.е.) – давньогрецький учений, філософ.

Федр (бл. 15 до н.е.–70) – давньоримський байкар.

Фейєрбах Людвіг Андрюс (1804–1872) – німецький філософ.

Фейнман Річард Філіпс (1918–1988) – американський учений.

Фейхтвангер Ліон (1884–1958) – німецький письменник.

Філдінг Генрі (1707–1753) – англійський письменник-сатирик.

Фірдоусі Абдул Касим (бл. 934–1020) – класик таджицької і перської літератури. Автор геніальної епопеї “Шах-Наме (Книга про царів)”.

Флобер Гюстав (1821–1880) – французький письменник.

Фонвізін Денис Іванович (1745–1792) – російський письменник, просвітник.

Фонтенель Бернар де Бов’є (1657–1757) – французький письменник, учений-популяризатор.

Форстер Вільям (1878–1969) – американський публіцист.

Франклін Веніамін (Бенджамін) (1706–1790) – американський політичний діяч, фізик.

Франко Іван Якович (1856–1916) – класик української літератури.

Франс Анатоль (Жак Анатоль Тібо) (1844–1924) – французький письменник.

Фрідріх II Великий (1712–1786) – прусський король.

Фріш Макс (1911–1991) – швейцарський письменник.

Фуллер Томас (1608–1661) – англійський літератор.

Фюрстенберг Олександр Сидорович (нар. 1913) – радіоінженер, афорист.

Хакслі Олдос (1894–1963) – англійський письменник.

Хернфорд Олівер (1874–1965) – англійський афорист.

Холмз Олівер Уенделл (старший) (1809–1894) – американський письменник, лікар.

Хофман Михал – польський журналіст.

Хоффер Семюел Ерік (1902–1983) – американський історик, філософ.

Цвейг Стефан (1881–1942) – австрійський письменник.

Цзи-Юнь (XVIII ст.) – китайський письменник.

Цзин-Цзи (XVII–XVIII ст.) – китайський письменник.

Цицерон Марк Тулій (106–43 до н. е.) – римський філософ, оратор і державний діяч.

Чаадаєв Петро Якович (1794–1856) – російський мислитель, публіцист.

Чапек Карел (1890–1938) – чеський письменник.

Чепмен Джордж (1559–1634) – англійський поет і драматург.

Черчілль Вінстон сер Леонард Спенсер (1874–1965) – британський політик.

Честертон Гілберт Кийт (1874–1936) – англійський мислитель, письменник.

Честерфілд Філіп (1694–1773) – англійський дипломат, письменник.

Чехов Антон Павлович (1860–1904) – російський письменник.

Чжуан-Цзи (бл. 369–280 до н.е.) – давньокитайський філософ.

Шамфор Себастьян-Рок-Нікола (1741–1794) – французький письменник.

Шарган Мечислав (нар. 1933) – польський афорист.

Шевелев Ілля Никонович (нар. 1927) – російський письменник, лікар.

Шевченко Тарас Григорович (1814–1861) – класик української літератури, поет, письменник, художник.

Шекспір Вільям (1564–1616) – англійський поет і драматург.

Шелгунов Микола Васильович (1824–1891) – російський публіцист

Шерідан Річард Брінолі (1751–1816) – англійський драматург і політичний діяч.

Шіллер Йоганн Фрідріх (1759–1805) – німецький поет, літератор.

Ши Юй Кунь (1810–1871) – китайський казкар, поет.

Шопенгауер Артур (1788–1860) – німецький філософ.

Шпренгер Якоб (1436–1495) – німецький домініканець, теолог.

Шоу Джордж Бернард (1865–1950) – англійський драматург.

Шоф Едгар – сучасний американський рекламист.

Шукшин Василь Макарович (1929–1974) – російський письменник, кінорежисер, кінодраматург.

Ювенал Децій Юній (бл. 60–127) – римський поет-сатирик.

* * *

“Аль-Хурсі” – аят (вірш. – *Авт.*) “Священного Корана”.

“Лунь Юй” – одна з найвеличніших давньокитайських літературних пам’яток, частина конфуціанського Четверокнижжя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Абу-Ль-Фарадж*. Книга занимательных историй / Фарадж Абу-Ль. – М.-Л. : ГИХЛ, 1961. – 295 с.
2. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. – 339 с.
3. *Андреева Г. М.* Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 415 с.
4. Антологія афоризмів / [упоряд. Л. П. Олексієнко]. – Донецьк : Сталкер, 2004. – 704 с.
5. Антология научно-фантастических рассказов. – М. : МП “Все для вас”, 1992. – 416 с.
6. *Антонян Ю. М.* Криминальная патопсихология / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
7. *Аронсон Э.* Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон; [пер. с англ. М. А. Ковальчука ; под ред. В. С. Магуна]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 517 с.
8. Біблія, або книга Святого Письма Старого й Нового заповіту; [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське біблійне товариство, 2002. – 1375 с.
9. *Блаженный Августин Аврелий*. Монологи / Аврелий Августин Блаженный // Творения : в 4 т. Т. 1. – СПб. : Алетейя, 1998 ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998.
10. *Блаженный Августин Аврелий*. Энхиридион / Аврелий Августин Блаженный // Творения : в 4 т. Т. 2. – СПб. : Алетейя, 1998 ; К. : УЦИММ-Пресс, 1998.
11. *Богданов В. А.* Системологическое моделирование личности в социальной психологии : монография / В. А. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 143 с.
12. *Бодалев А. А.* Восприятие и понимание человека человеком : монография / А. А. Бодалев. – М. : МГУ, 1982. – 200 с.
13. *Бодалев А. А.* Личность и общение. Избранные труды : монография / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.

14. *Бодалев А. А.* Психология межличностных отношений : монография / А. А. Бодалев. – М., 1979. – 210 с.
15. Болгарські смішинки. Народний гумор / [упоряд., пер. Л. Горячко]. – К. : Дніпро, 1984. – 157 с.
16. Большой толковый психологический словарь / [А. Ребер]. Т. I (А-О): [пер с англ.]. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 592 с.
17. *Боровиковський Л. І.* Твори / Л. І. Боровиковський. – К. : Дніпро, 1980.–135 с.
18. В мире мудрых мыслей: Сб. афоризмов / [сост. С. А. Карин]. – М. : Знание, 1962. – 331 с.
19. *Вартаньян Эд.* Из жизни слов : монография / Эд. Вартаньян. – М. : Детская литература, 1960. – 239 с.
20. В'єтнамський народний гумор. – К. : Дніпро, 1972. – 104 с.
21. *Войтасик Леслав.* Психология политической пропаганды : монография / Леслав Войтасик [пер. с польского В. Н. Поруса] ; предисл. и общ. ред. докт. психол. наук Ю. А. Шерковина. – М. : Прогресс, 1981. – 278 с.
22. Вот мы так мы! (Антология мирового анекдота) / Укладач О. М. Єфімов. – К. : Довіра. – 399 с.
23. *Выготский Л. С.* Мышление и речь : монография / Л. С. Выготский [5-е изд., испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
24. *Галич О.* Теорія літератури : підручник / Галич О., Назарець В., Васильєв В. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
25. *Ганди Махатма.* Моя жизнь / Махатма Ганди. – М. : Наука, 1969. – 876 с.
26. Грани плюс. – 2005. – № 12. – 18–24 мая.
27. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – СПб., 1997.
28. Двадцать три Насредина. – СПб.–М. : Наука, 1978. – 583 с. (Сер. “Сказки и мифы народов Востока”).
29. *Донцов А. И.* Психология коллектива / А. И. Донцов. – М. : МГУ, 1984. – 208 с.
30. Древнеиндийские афоризмы / [сост., перевод А. Я. Сыркина]. – М. : Наука, 1966. – 96 с.
31. Если ты не осел, или Как узнать суфия. Суфийские анекдоты. – СПб. : Весь, 2003. – 240 с.

32. *Знаков В. В.* Западные и русские традиции в понимании лжи: размышления русского психолога над исследованиями Пола Экмана / В. В. Знаков. – СПб. : Питер, 2003. – С. 243–267.
33. *Знаков В. В.* Психология понимания правды: монография / В. В. Знаков. – СПб. : Алетейя, 1999. – 281 с.
34. Золотые россыпи. Мысли и афоризмы. – Одесса : Книжное издательство, 1961. – 232 с.
35. *Кант И.* О мнимом праве лгать из человеколюбия / И. Кант // Трактаты и письма. – М. : Наука, 1980. – С. 292–297.
36. *Клауд Г.* Искусство трудного разговора / Г. Клауд, Дж. Таусенд [пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М. : Триада, 2009. – 384 с.
37. *Кольцова М. М.* Обобщение как функция мозга: монография / М. М. Кольцова. – М. : Наука, 1967. – 182 с.
38. Короткий тлумачний словник української мови / відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Радянська школа, 1978. – 296 с.
39. Ларец острологов: афоризмы, парадоксы, шутки, эпиграммы / сост. Г. П. Лобарев. – М. : Политиздат, 1991. – 511 с.
40. *Левін Л.* Той самий Мюнхаузен // Гижневик ВВС. – 2007. – № 50 (313). – С. 6.
41. *Маринина А.* Я умер вчера : в 2 т. / А. Маринина. – М., 2000. – Т. 1. – 364 с.
42. Мудрість народна. Збірники прислів'їв та приказок народів світу (Серію засновано 1969 р.). – К. : Дніпро, 1969–1991. Зб. 1–51.
43. Новини vs новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах : збірник. – К. : ЦВК, 2005. – 212 с.
44. О честности и правдивости. Сб. / Составители Д. И. Шоя, А. Т. Губко. – К. : Радянська школа, 1983. – 93 с.
45. Одесская плеяда сатир. Произведения 20–30-х годов / [сост., примеч. О. В. Филимонова]. – К. : Дніпро, 1990. – 446 с.
46. *Петровский А. В.* История советской психологии. Формирование основ психологической науки / А. В. Петровский. – М., 1967. – 271 с.
47. *Пиз А.* Почему мужчины врут, а женщины ревут / А. Пиз, Б. Пиз. – М. : Эксмо, 2005. – 416 с.
48. *Пилипенко В.* Соціологія підприємництва / В. Пилипенко, І. Шевель. – К. : Віпол, 2008. – 127 с.

49. Пословицы разных народов [собраны Г. Большаковым и М. Крохиным]. – Новосибирск : Новосибирское книжное издательство, 1959. – 280 с.
50. Правда і кривда: Казки / упор. І. В. Хланта. – Ужгород : Карпати, 1981. – 352 с.
51. Психологія особистості: Словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
52. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / [составители, авторы комментариев и послесловия А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская]. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
53. Русские народные пословицы и поговорки / [составитель А. Жигулев]. – М. : Московский рабочий, 1965. – 360 с.
54. *Сковорода Г. С.* Сад пісень: Вибрані твори / Г. С. Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – 190 с.
55. Словарь української мови : в 4 т. / [упорядкував, з додатком власного матеріалу Борис Грінченко]. – Т. I–IV. – К., 1907–1909.
56. Словник іншомовних слів [за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.
57. *Соловьев В. С.* Ложь / В. С. Соловьев // Энциклопедический словарь / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Т. XVII. – СПб., 1896. – С. 911.
58. *Орбелиани С.-С.* О мудрости вымысла / С.-С. Орбелиани. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1951. – 236 с.
59. *Тарасов А. Н.* Психология лжи / А. Н. Тарасов. – М. : Книжный мир, 2005. – 327 с.
60. *Тевфик Мехмед Бу Адам.* Турецкие анекдоты / Тевфик Мехмед Бу Адам. – М. : Изд-во восточной литературы, 1960. – 96 с.
61. *Токарчук О.* Мандрівка людей книги / О. Токарчук. – Л. : Літопис, 2004. – 176 с.
62. Україна сміється. Сатира та гумор : в 3 т. – К. : Радянський письменник, 1960. – Т.1. – 394 с.
63. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників / [укл. д-р філол. наук, проф., зав. відділу соціолінгвістики Ін-ту української мови НАН України Л. Ставицька]. – К. : Критика, 2008. – 454 с.

64. Український жаргон : словник / [укл. д-р філол. наук, проф., зав. відділу соціолінгвістики Ін-ту української мови НАН України Л. Ставицька]. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
65. Українські народні прислів'я та приказки. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 446 с.
66. Українські народні прислів'я та приказки / [упоряд. В. Бобкова, В. Багмут, А. Багмут]. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 791 с.
67. Украинские поговорки, пословицы и так далее. Сборники А. Марковича и других / [сост. М. Номис]. – СПб. : Типография Тиблена и Кулиша, 1864. – 333с.
68. Уолтерс С. Б. Правда про ложь / С. Б. Уолтерс. – М. : Эксмо, 2010. – 272 с. (Сер. “Психология. Энциклопедии про жизнь”).
69. Франкфурт Г. Г. К вопросу о брехне. Логико-философское исследование / Г. Г. Франкфурт. – М. : Европа, 2008. – 120 с.
70. Фронт смеется / Библиотека “Крокодила” / [составит. Е. Весенин, Л. Кублановский]. – М. : Правда, 1945. – 59 с.
71. Хамитов Н. Тайна мужского и женского. Исцеляющие афоризмы / Н. Хамитов. – К. : Либідь, 2002. – 174 с.
72. Хвіст у торбі. Таджицькі усмішки / [упоряд. Ст. Олійник] // Бібліотека “Перця”. – К. : Радянська Україна, 1962. – 64 с.
73. Цвейг С. Стендаль. Собр. соч. : в 7 т. Т. VI. – М. : Правда, 1963. – С. 273–366.
74. Шиллер Ф. Собр. соч. : в 4 т. Т. IV. – СПб. : Брокгауз-Ефрон, 1901.– С. 223–225.
75. Шолохов М. Собр. соч. / М. Шолохов : в 8 т. Т. 8. – М. : ГИХЛ, 1960.
76. Щербатых Ю. В. Искусство обмана. Популярная энциклопедия / Ю. В. Щербатых. – М. : Эксмо, 2006. – 720 с. (Сер. “Психология общения”).
77. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с. (Сер. “Мастера психологии”).
78. Экман П. Почему дети лгут? / П. Экман. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 272 с.
79. Augustinus A. Die Luge und Gegen Luge / A. Augustinus. – Wurzburg, 1986.

Наукове видання

Баришполець Олексій Трохимович

**БРЕХНЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ
ТА МІЖСОБОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ**

Монографія

Літературне редагування *В. О. Коваленко*

Малюнки *Ю. О. Коваль*

Адреса Інституту: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15

Підписано до друку 20.09.2013 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 30,0.
Замовлення № 1189. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ “Імекс-ЛТД”.
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000 р.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29.
Тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: marketing@imex.net
